

Mészáros Csaba

TEKINTÉLY ÉS BIZALOM

Kultúra és társadalom
két szibériai faluközösségben

Sorozatszerkesztő:

- VARGYAS GÁBOR

A SZOROZAT EDDIG MEGJELENT KÖTETEI:

- SÁRKÁNY MIHÁLY: KALANDOZÁSOK A 20. SZÁZADI KULTURÁLIS ANTROPOLÓGIÁBAN
- LOUIS DUMONT: BEVEZETÉS KÉT SZOCIÁLANTROPOLÓGIAI ELMÉLETBE
- VÁSZOLYI ERIK: AUSZTRÁLIA BENNSZÜLÖTT NYELVEI
- ÉMILE DURKHEIM: A VALLÁSI ÉLET ELEMI FORMÁI
- FEHÉREN, FEKETÉN: VARSÁNYTÓL RITITIG I–II. TANULMÁNYOK SÁRKÁNY MIHÁLY TISZTELETÉRE
- NAGY ZOLTÁN: AZ ÓSEINK MÉG HITTEK AZ ÖRDÖGÖKBEN. VALLÁSI VÁLTOZÁSOK A VASZJUGANI HANTIKNÁL
- FODOR ISTVÁN: A BANTU NYELVEK
- VARGYAS GÁBOR: DACOLVA AZ ELKERÜLHETETLENNEL
- ARNOLD VAN GENNEP: ÁTMENETI RÍTUSOK
- LUGOSI GYÖZÖ: RIZSFÖLDJEIM HATÁRA A TENGER. ÁLLAMSZERVEZŐDÉS MADAGASZKÁRON A GYARMATI URALOM ELŐTT
- FARKAS JUDIT: ÁRDZSUNA DILEMMÁJA – RESZOCIALIZÁCIÓ ÉS LEGITIMÁCIÓ EGY MAGYAR KRISNA-HITŰ KÖZÖSSÉGBEN
- HOFER TAMÁS: ANTROPOLÓGIA ÉS/VAGY NÉPRAJZ? TANULMÁNYOK KÉT, VITÁBAN ÁLLÓ KUTATÁSI TERÜLET HATÁRVIDÉKÉRŐL
- VIDACS BEA: EGY SZEBB JÖVŐ KÉPEI. FUTBALL A KAMERUNI KÖZGONDOLKODÁSBAN
- TATYJANA MINNIJAHMETOVA: AZ ISMERETLEN ISMERŐS. TANULMÁNYOK A BASKORTOSZTÁNI UDMURTOK VALLÁSÁRÓL
- LEONARD MARS: MI VOLT ONÁN BŰNE? ZSIDÓ ETNOGRÁFIAI TANULMÁNYOK
- HESZ ÁGNES: ÉLŐK, HOLTAK ÉS ADÓSSÁGOK. A HALOTTAK SZEREPE EGY ERDÉLYI FALU TÁRSADALMÁBAN
- RUTTKAY-MIKLIÁN ESZTER: TESTI-LELKI ROKONSÁG. A SZINJAI HANTIK ROKONSÁGI CSOPORTJAI
- LANDGRAF ILDIKÓ – NAGY ZOLTÁN (SZERK.): AZ ELKERÜLHETETLEN. VALLÁSANTROPOLÓGIAI TANULMÁNYOK VARGYAS GÁBOR TISZTELETÉRE
- KISDI BARBARA: MINT A FÖLDRE HULLOTT MAG. OTTHON SZÜLÉS MAGYARORSZÁGON – EGY ANTROPOLÓGIAI VIZSGÁLAT TANULSÁGAI

• Mészáros Csaba

Tekintély és bizalom

*Kultúra és társadalom
két szibériai faluközösségben*

PTE Néprajz – Kulturális Antropológia Tanszék
MTA BTK Néprajztudományi Intézet
L'Harmattan Kiadó

A könyv megjelenését az OTKA PUB-K 106535-os számú pályázata támogatta

© Mészáros Csaba, 2013

© MTA BTK Néprajztudományi Intézet, 2013

© PTE BTK Néprajz – Kulturális Antropológia Tanszék, 2013

© L'Harmattan Kiadó, 2013

ISBN 978 963 236 709 5

ISSN 1586-1953

A kiadásért felel Gyenes Ádám

A kötet megrendelhető, illetve kedvezménnyel

megvásárolható: L'Harmattan Könyvesbolt

1053 Budapest, Kossuth L. u. 14–16.

Tel.: 267-5979

harmattan@harmattan.hu; www.harmattan.hu

L'Harmattan France

7 rue de l'Ecole Polytechnique

75005 Paris

T.: 33.1.40.46.79.20

L'Harmattan Italia SLR

Via Bava, 37

10124 Torino–Italia

T./F.: 011.817.13.88

Olvasószerkesztő: Tiszóczy Tamás

Tördelte: Csernák Krisztina

Borítófotók: *Jubileumi születésnap Tarbagában*. Mészáros Csaba felvétele, Tarbaga,

2013; *Vadászok vacsorája Bajbal Aprosimov vadászkunyhójában*. Mészáros Csaba

felvétele, Nuotara folyó völgye, 2003

A borítóterv Gembela Zsolt munkája.

A nyomdai munkákat a Robinco Kft. végezte, felelős vezető: Kecskeméthy Péter.

Kedves tanárom, Uray-Kóhalmi Katalin emlékének

KÖSZÖNETNYILVÁNÍTÁS	11
ELŐSZÓ	13
BEVEZETÉS	15
Jakutia: szahák, evenkik és oroszok	18
Jakutia és az oroszországi hatalmi viszonyok	20
A helyi környezetérzékelés	24
<i>A tarbagai környezetérzékelés és az alaasok</i>	27
<i>A külümnüüri környezetérzékelés és a khocho</i>	31
<i>A makrokörnyezet és az égtájak érzékelésének változása</i>	33
<i>Az égtájak értelmezése</i>	34
Elméleti háttér	41
A terepmunka értelmezése, feltételei és módszerei	47
A terepmunka és a néprajzi leírás	48
Az adatgyűjtés módszerei	51
JAKUTIA MINT OROSZORSZÁG PERIFÉRIÁJA	57
Peremhelyzet és gyarmatosítás	58
Szibéria és a gyarmati viszonyok	59
A gyarmati adóztató gazdasági rendszer kiépítése Szibériában	62
Szibéria mint Oroszország perifériája	64
A centrum-periféria-viszony következményei	70
Az orosz állami jelenlét hatásai a szaha és az evenki társadalomra	73
<i>Az adóztató gazdasági rendszer alapvonásai</i>	73
<i>Földtulajdonviszonyok</i>	80
<i>Közigazgatási határok</i>	83
A szahákra és az evenkikre vonatkozó néprajzi ismeretek formálódása	90
A néprajzi ismeretek bővülésének kezdetei Jakutiában	91
A nagy felfedező expedíciók	92
A politikai száműzöttek néprajzi kutatásai	96
A szaha értelmiség a 20. század elején	99
A néprajzi ismeretek felhasználása a kollektivizálás során	103
A történeti érdeklődés dominanciája és a terepmunka hiánya a néprajzi munkákban	107

A szocialista szaha értelmiség néprajzi munkái	110
A mai jakutiai néprajzi kutatások	111
Külföldi kutatók Jakutiában a peresztrojkát követően	112
TARBAGA ÉS KÜLÜMNÜÜR	115
Tarbaga és külümnüür elhelyezkedése jakutiában	115
Tarbaga	115
<i>A kaszálók . . . . .</i>	<i>118</i>
<i>Az ivóvíz . . . . .</i>	<i>120</i>
<i>Az erdők . . . . .</i>	<i>122</i>
<i>A környezet hatása . . . . .</i>	<i>123</i>
Külümnüür	124
<i>A kaszálók . . . . .</i>	<i>128</i>
<i>Az ivóvíz . . . . .</i>	<i>130</i>
<i>Az erdők . . . . .</i>	<i>131</i>
<i>A természeti környezet hatása . . . . .</i>	<i>132</i>
Kollektivizálás és falvasítás Tarbagában és Külümnüürben	133
Kollektivizálás Tarbagában	133
Falvasítás Tarbagában	141
Kollektivizálás Külümnüürben	144
Falvasítás Külümnüürben	149
Tarbaga és Külümnüür gazdálkodása ma	151
A szovhozok felbomlása	151
<i>A dekollektivizálás jogi-gazdasági háttere Jakutiában . . . . .</i>	<i>152</i>
<i>Dekollektivizálás Tarbagában . . . . .</i>	<i>153</i>
<i>A nyári szállások szerepe a dekollektivizálás folyamatában . . . . .</i>	<i>155</i>
<i>A háztáji gazdálkodás . . . . .</i>	<i>158</i>
<i>A kollektív termelési formák újjáéledése . . . . .</i>	<i>161</i>
<i>Dekollektivizálás Külümnüürben . . . . .</i>	<i>168</i>
<i>A nyári szállások felhasználása Külümnüürben . . . . .</i>	<i>170</i>
<i>Privatizáció Külümnüürben . . . . .</i>	<i>177</i>
Eltérő gazdasági stratégiák a két közösségben	179
A közös mezőgazdasági üzemek működése	179
<i>A kooperatívok . . . . .</i>	<i>181</i>
<i>A parasztgazdaságok . . . . .</i>	<i>184</i>
Az állami támogatások elosztása	189
Az állami munkahelyek	193
<i>Az iskola . . . . .</i>	<i>194</i>
<i>A polgármesteri hivatal . . . . .</i>	<i>199</i>

Az állami infrastruktúra-fejlesztések Tarbagában és Külümnüürben .	202
Üzleti és személyes konfliktusok kezelése a faluközösségekben	207
KAPCSOLATOK, CSOPORTOK TARBAGA ÉS KÜLÜMNÜÜR	
FALUKÖZÖSSÉGÉBEN	213
A rokonság szerepe a faluközösségben	214
Előzetes megjegyzések	216
<i>A rokonsági rendszer</i>	216
<i>Rokoni csoportok</i>	221
<i>Házasság</i>	228
A bizalom szerepe a rokoni kapcsolatokban	232
<i>A rokoni bizalom szerepe a mezőgazdasági üzemekben</i>	233
<i>A csere és a kölcsön gyakorlata a rokonok között</i>	235
<i>Pénzkölcsönzés</i>	240
<i>A titoktartás szerepe a rokoni bizalom fenntartásában</i>	242
A tűzhely melege és a rokonság	244
A tulajdonviszonyok és a rokoni kapcsolatok	248
<i>Tulajdontárgyak kölcsönadása</i>	248
<i>Tulajdontárgyak adásvétele</i>	250
<i>Öröklés és örökül hagyás</i>	251
Az érzelmek szerepe a rokoni kapcsolatokban	256
Területi kapcsolatok, territoriális csoportok	262
Az udvar	263
Szomszédok	264
A tüőlbe	266
A falubeli tüőlbe	268
A nasleg-identitás	270
A falu-identitás	271
Az ulusok jelentősége	274
Baráti kapcsolatok	275
A barátság típusai	275
A közeli bizalmas barátok	278
Iskolai kapcsolatok	280
Kártyatársaságok	281
Munkahelyi barátságok	282
A sofőrök és utasaik	285
A társadalmi tőke és a társadalmi kapcsolatok összefüggése	287
A rokoni, szomszédi és baráti viszonyok összefüggése	287
A posztszocialista társadalmi tőke általános jellemzői	289

A társadalmi tőke értelmezésének keretei Tarbagában és Külümnüürben	291
Kötő és áthidaló jellegű társadalmi tőke Tarbagában és Külümnüürben	295
Patrónus–kliens-viszonyok	299
A bizalom	301
A falubeli erőforrások ellenőrzése	303
Tekintély és döntéshozatal	304
 A JELLEMÉK ÖRÖKLÉSE	307
Jellem és leszármazás	307
A tarbagai jellemöröklés	308
Etnikus és territoriális jellem Tarbagában	309
Családnév és jellem	310
A külümnüüri jellemöröklés	314
Etnikus jellem Külümnüürben	315
Az ágazatok szerinti leszármazási jellemek társadalmi hatóereje	317
Ágazatok és jellemek	319
Az ágazatok leszármazási jellemének dinamikája	322
 TEKINTÉLY ÉS BIZALOM	325
 FELHASZNÁLT IRODALOM	333
 FÜGGELÉK	361

• KÖSZÖNETNYILVÁNÍTÁS

Könyvem tízéves kutatás eredménye. 2002 és 2005 között végzett jakutiai terepmunkám és utazásaim anyagi fedezetét egyrészt a Soros Alapítvány Supplementary Grant programjának ösztöndíja, másrészt a Mediawave Kulturális Alapítvány, a Hunnia Filmstúdió, az NVK SAKHA televíziós állomás, illetve a Jakutiai Oktatási Minisztérium számára végzett fordítói, szervezői és oktatói munkám teremtette meg. Kutatómunkámnak 2010 óta a Magyar Tudományos Akadémia Bölcsészettudományi Központjának Néprajztudományi Intézete ad otthont. A Magyar Ösztöndíj Bizottság Állami Eötvös Ösztöndíja 2009-ben egy rövidebb, három hónapos terepmunka lehetőségét teremtette meg számomra, 2010-ben pedig támogatást nyújtott ahhoz, hogy Halléban, a Max Planck Institute for Social Anthropology munkatársainak körében dolgozzam fel és vitassam meg gyűjtési adataimat. A könyv kéziratának végső formába öntését jelentős mértékben segítette a Collegium Budapest kutatói ösztöndíja 2010-ben, illetve a „Szimbolikus tájak és etnikus kapcsolatok Oroszországban” című, K 81267 számú OTKA kutatási program keretén belül 2013-ban megvalósult jakutiai terepmunkám. A kötet megjelenését az OTKA (PUB 106535-os számú) publikációs támogatása finanszírozta.

A terepmunka szaha (jakut) nyelven folyt, ezért fontosnak tartom kiemelni azok segítségét, akik nélkül el sem indulhatott volna ez a kutatás. A szaha nyelvbe alapszintű bevezetést elutazásom előtt Somfai Kara Dávid magánóráin kaptam. A modern szaha társalgási nyelvbe jakutiai egyetemi tanulmányaim során, elsősorban Stepan Konstantinovich Kolodeznikov, a Jakutszki Állami Egyetem tanszékvezetője segítségével nyertem bevezetést. Mentorom nemcsak nyelvtanárként segítette munkámat, hanem tanácsai révén kutatásaim jakutiai konzulense is volt. Az ő segítése és önzetlensége nélkül munkám sokkal szegényesebb lenne. Szaha nyelvi ismereteim az ismételt terepmunkák során bővültek. E folyamatban különösen nagy segítségemre volt Nikolaj Nikolaevich Tarskij, első tarbagai terepmunkám házigazdája.

Köszönettel tartozom terepmunkám helyi segítőinek, házigazdáimnak is. Tarbagai gyűjtőmunkámat hathatósan támogatta Efrasin'ia Konstantinovna Kolodeznikova, a helyi múzeum munkatársa és Maksim Nikolaevich Ammosov, röplabdaedző. Külömnüüri terepmunkám során fontos segítőm volt a helyi történelem-tanárnő, Ljubov Innokentivna Sedailsheva, aki szinte gyűjtőtársamnak is tekinthető. Házigazdám és barátom Pavel Jermakovich Aprosimov volt, aki nagylelkűen átengedte nekem házát a gyűjtés időszakára.

Emellett köszönettel tartozom Külümnüür és Tarbaga minden lakójának, akik nemcsak munkámban támogattak, de mindvégig barátként fordultak felém. Rajtuk kívül köszönetemet szeretném kifejezni mindazon jakutiai barátaimnak, akik terepmunkámban sokféleképpen és hatékonyan segítettek, támogattak. Tanulmányútjaim megszervezésében a Jakutszki Állami Egyetem támogatása és elsősorban a Nemzetközi Osztály vezetőjének, Klavdia Fedorovna Ivanovának személyes segítsége elengedhetetlen volt.

Köszönetemet szeretném kifejezni az ELTE Belső-Ázsiai Tanszék tanárainak, Birtalan Ágnesnek és Sárközy Alice-nak azért, mert kutatási terveimet és pályázataimat önzetlenül támogatták. Köszönettel tartozom Uray-Kőhalmi Katalinnak, aki Szibéria kutatásába bevezetett. Sajnos ő már nem veheti kézbe ezt a kötetet. Köszönetemet fejezem ki doktori témavezetőmnek és szakmai mentoromnak, Sárkány Mihálynak, aki amellet, hogy hasznos tanácsok és kritikai megjegyzések sokaságával járult hozzá disszertációm megszövegezéséhez, egyetemi és doktori tanulmányaim során mindvégig segítette kutatásaimat. Hálás vagyok Voigt Vilmosnak, aki az ELTE Néprajzi Intézet és a Magyar és Összehasonlító Folklorisztika Doktori Program vezetőjeként támogatta kutatásomat, tanulmányaimat. Külön köszönetemet szeretném tolmácsolni disszertációm házi védésre benyújtott első változata gondos bírálójának, Nagy Zoltánnak és Sántha Istvánnak. Mindketten igen nagy alapossággal olvasták végig a szöveget, és különböző szempontok szerint láttak el hasznos tanácsokkal a dolgozat pontosítására vonatkozóan, az elmúlt évek során folytatott beszélgetéseink pedig sok kérdés tisztázását segítették elő. Doktori disszertációm nyilvános védésének opponense és a L'Harmattan Kiadó sorozatszerkesztője, Vargyas Gábor biztatása és segítsége, valamint tanulságos kritikai megjegyzései jelentősen hozzájárultak a kötet megszületéséhez. Kérdései és ellenvetései nyomán számos helyen pontosítottam a kézirat szövegén. Köszönettel tartozom Petr Jevgenyjevics Vasziljevnek (Pétyának), aki nemcsak a kötetbeli térképek alkotója, hanem oroszországi utazásaim fontos segítője is volt.

Szüleim mindig támogatták munkámat, és türelmesen elviselték, hogy fiukról esetenként csak hónapok elteltével kaptak hírt. A legnagyobb köszönettel feleségemnek tartozom, aki a terepmunkák és a kézirat létrehozása alatt mindvégig önzetlenül támogatott és biztatott. Munkám legkritikusabb és leginkább éles szemű első olvasója is ő volt, aki megjegyzéseivel, javaslataival jelentősen hozzájárult a szöveg érthetőségéhez. Köszönöm segítségét és szeretetét.

A könyv annak a 2011-ben az ELTE BTK Magyar és Összehasonlító Folklorisztika Doktori Program keretén belül megvédett disszertációnak szövegén alapul, amelyhez 2002 óta gyűjtök adatokat Jakutiában. A disszertáció terjedelmesebb, mint e könyv, mivel a falubeli kommunikáció és narratív tudás szerkezetét is vizsgálta. A közösségi kapcsolatok és csoportok, valamint a helyi társadalom működésének bemutatása, illetve a narratív tudás és szövegek elemzése két, egymástól teljesen eltérő szakirodalom ismeretét és bemutatását követeli meg. A könyv olvashatóságát és egységességét szem előtt tartva a narratív tudás szerkezetét, illetve a falvakban használt írott és szóbeli narratív szövegeket elemző fejezeteket e kiadásból elhagytam. E fejezetek egy részét tanulmányok formájában közöltem. A családtörténetekről, a narratív szövegek klasszifikálásáról, a humoros elbeszélésekről, a narratív tudás működéséről, illetve a pletykálásról angolul és magyarul megjelent cikkek számolnak be (Mészáros 2007a; 2008a; 2008b; 2009; 2010; 2012b).

A könyv anyagát Északkelet-Szibériában, 2002 és 2013 között mintegy 29 hónapnyi jakutiai tartózkodásom alatt gyűjtöttem, összesen 14 hónapnyi terepmunka során, két helyszínen: Közép-Jakutiában, Ust'-Aldan megyében, a Tarbaga folyó völgyében fekvő négy szaha (jakut) faluban (Tarbaga, Tiit-Aryy, Beerije és Tüüleekh), illetve Kelet-Jakutiában, Ust'-Maja megyében, egy evenki többségű közösségben (Külümnüür és annak tartozéka, Tumul). A kutatási helyszíneket, a kutatott közösségeket védendő, rejtőnevek képviselik a könyvben. Ugyanígy, a beazonosíthatóságot elkerülendő, a falubeliek személyneveit megváltoztattam. A könyvben az orosz *jakut* elnevezés helyett a *szaha* önelnevezést használom, igazodva a nemzetközi szóhasználathoz.

A két kutatási helyszínre eltérő módon jutottam el, és ez a különbség a terepmunka körülményeire is kihatott. A Tarbaga völgyének településeit hétszer kerestem fel. Először 2002 decemberétől 2003. február közepéig, majd ugyanezen év május végétől augusztus közepéig tartózkodtam ott. Ezt követően 2004 telén hat, majd 2005 júliusában három hetet töltöttem ezen a terepen, ezután 2005 augusztus–szeptemberében négy hétre térhettem vissza ezekbe a falvakba. Végül 2010 és 2013 telén töltöttem itt két-két hetet. A Tarbaga folyó völgyébe jakutiai tanulmányaim vezetője és terepmunkám legfőbb segítője, Stepan Konstantinovich Kolodeznikov révén jutottam el, aki a négy falu egyikéből, Tarbagából származik. Egészen más jellegű volt kelet-jakutiai terepmunkám Külümnüürben, ahová először a Jakutiai Oktatási

Minisztérium segítségével jutottam el 2003 decemberében, és ahol a helyi általános iskolában angoltanárként dolgozva hat hónapot töltöttem el. Terepmunkám kiegészítéseképpen 2009 októberétől 2010 januárjáig archívumi és könyvtári munkát végeztem Jakutszkban és Boroghonban, 2013 telén pedig kiegészítő adatokat gyűjtöttem Tarbagában.

A terepmunka szaha nyelvű közegben zajlott, szahák és evenkik körében. A szahák túlnyomó többségükben névadó (tituláris) nemzetként az Oroszországi Föderáció északkeleti részén, Jakutiában, a Szaha Köztársaságban élnek, habár kisebb csoportjaik megtalálhatóak a szomszédos közigazgatási egységeken belül is (Krasnojarszki Terület, Magadáni Terület). Jakutia legnagyobb létszámú nemzeti kisebbségét az őslakosok (*korennye narody*) közül az evenkik alkotják. Mivel terepmunkám Külümnüürben szaha nyelvű evenkik közegében zajlott, itt röviden annyit jegyeznék meg, hogy Oroszország evenki lakosságának ma több mint fele Jakutiában él, és legtöbbször anyanyelve szaha.

Bár a szaha nyelv eredetére, hovatartozására és besorolására vonatkozóan számos vita folyt, ám néhány kérdésben mégiscsak konszenzusra jutott a nyelvészeti kutatás. A szaha olyan török nyelv, amely a többi török nyelvtől izolálódva sajátos és gyakran régies fonetikai sajátosságokat és szókincset őrzött meg. A szaha nyelvre a legnagyobb hatást a mongol nyelvek gyakorolták, amelyek környezetében a szaha bonyolult és folyamatos nyelvi kapcsolatban fejlődött. A mai Jakutia területén élő, mandzsu-tunguz nyelvet beszélő evenkik nyelve alig hatott a szahára, és nehéz kimutatni az itt élő paleoszibériai népek (elsősorban a jukagírok) hatását a szaha nyelvfejlődésre. A szaha nyelv igen jelentős területen (több mint 3 millió négyzetkilométeren) és igen alacsony népsűrűség mellett terjedt el, mégis meglepően csekélyek a nyelvjárási különbségek. Így a szaha nyelv használata kutatási helyszíntől függetlenül a köztársaság egész területén problémamentes.

Végül, röviden ismertetem a könyvben használt szaha és orosz nyelvű szövegek átírásának alapelveit. Erre azért van szükség, mert a magyar és a nemzetközi kutatási gyakorlatban a néprajzi leírások a nem latin betűs szövegeket átírásban közlik. Az *átírás* (*transzkripció*) helyett pontosabb lenne az *átbetűzés* (*transzliteráció*) szót használni, mivel a szótári alakok könnyebb rekonstruálása érdekében a hangtani különbségekre nem leszek tekintettel. Az idegen nyelvű szövegeket standard irodalmi formájukban betűzőm át, melynek alapja a mássalhangzók esetében a mellékjelek elhagyásával használt ISO 9-es szabvány. A könyvben az orosz és a szaha szövegeket leíró cirill betűk latin betűkkel történő párosítása nem egységes. Ennek oka az, hogy esetenként nagy különbségek lehetnek egy-egy cirill betűhöz rendelt szaha, illetve orosz fonémában. A követhetőség érdekében függelékben közlöm a szaha és az orosz nyelvű szövegek átbetűzési táblázatát.

Ebben a fejezetben a könyv felépítésének áttekintése után három kérdésre térek ki. Először terepmunkám helyszíneit írom le. Ennek során elsőként a szahák és az evenkik kultúrájának és nyelvének ismertetésére kerül sor. Ezt követően a vizsgált faluközösségek környezetét mutatom be. Ezeket a közösségeket nem egy semleges földrajzi térben pozicionálom, hanem az oroszországi hatalmi viszonyok hálójában. A falvakat ezután a szahák saját émius koordinátarendszere, táj- és térszemlélete alapján helyezem el Jakutiában és Oroszországban. Ezt követően azokat az elméleti problémákat veszem sorra, amelyeket munkámban érinteni fogok, valamint ismertetem az adatgyűjtés módszereit és a könyv kiindulópontját adó elméleti háttér.

A hagyományos kutatás- és tudománytörténeti áttekintés helyett a következő, harmadik fejezetben Jakutia Oroszországon és Szovjetunióon belüli helyzetének és történetének bemutatása révén igyekszem megérteni a szahák, illetve az evenkik viszonyát az állammal, valamint a gyakorta állami érdekeket képviselő és az „öslakosokat” leíró tudománnyal, illetve a néprajzi, történeti és nyelvészeti kutatások szerepét e viszony kialakításában. A Szibéria-kutatás történetének és a helyi közigazgatás változásainak együttes tárgyalása, illetve annak vizsgálata, hogy a néprajzi kutatások eredményei miképpen kapcsolódtak össze a cári és a szovjet adminisztráció érdekeivel, valamint hogy a néprajzi munkák kinek szóltak és milyen érdekeket képviseltek korról korra, néhány fontos félreértés tisztázására adhat alkalmat. Egyes kutatási eredmények, sztereotip megállapítások, amelyek mára szinte toposszá váltak a Jakutiáról szóló néprajzi leírásokban, így például az, hogy a szahák legelőváltó (nomád) életmódot folytattak (Zykov 1986: 26; Digard 1994: 66; Bychkova Jordan – Jordan-Bychkov 2001: 48), vagy az, hogy apaági leszármazáson alapuló ágazatokba rendeződve alkottak lokális közösségeket (Slepšov 1989), abból a tudományos gyakorlatból fakadnak, amely a néprajzkutató leírta csoportokat elkülöníti és tudatosan megkülönbözteti az etnológus saját közösségetől.

A mai szaha és evenki falvak társadalmi felépítését, azaz a mindennapi élet kapcsolathálóinak működését, úgy vélem, akkor lehet pontosabban megérteni, ha azok fejlődését és történetiségét az orosz állammal való együttélés eredményeként szemléljük. A változások történetiségéről azonban csupán egyetlen írásos forráscsoportunk van: az orosz központi érdekeket szolgáló, annak fogalomrendszerét használó néprajzi, statisztikai, nyelvészeti leírások

korpusza. E forráscsoport felhasználásakor tehát nemcsak azt kell figyelembe venni, hogy e források milyen társadalmi formációkat *írtak le*, hanem azt is, hogy milyen társadalmi formációk *létrehozásában* kaptak szerepet. Röviden tehát, a szahákra és az evenkikre vonatkozó néprajzi kutatásokat, leírásokat és azok hatását Szibéria adminisztrációjára, adóztatására, valamint ezen keresztül az őslakosok társadalmi felépítésére együtt, egymáshoz való viszonyukban mutatom be.

A negyedik fejezet kiindulásként a kutatási helyszínek, vagyis a Tarbaga völgyének és Külümnüürnek általános leírását adja, különös tekintettel a két terület eltérő *gazdasági* adottságaira, valamint *közigazgatási* státusára. E leírással azt kívánom alátámasztani, hogy a helyi gazdálkodás sajátos megoldásai, kooperatív formái sokkal inkább a cári közigazgatás örökségének, a szovjet időszak munkaszervezésének, valamint a privatizáció helyi lehetőségeinek különbségeiből fakadnak, mintsem a természeti környezet adta gazdálkodási feltételekből. A bemutatás során a települések gazdálkodását jellemző folyamatokra, illetve a lakosság demográfiai adataira is kitérek. A fejezetben részletesen tárgyalom azokat a társadalmi és gazdasági változásokat, amelyek az adóztató gazdasági rendszerből a kollektivizálás és a dekollektivizálás folyamatán keresztül a mai külümnüüri és tarbagai gazdasági modelleket meghatározták. Az ismertetés során a politikai-gazdasági környezet és irányítás változásai mellett az állandóság jegyeire is rá fogok mutatni a faluközösségek életében. Amellett érvelek, hogy a kollektivizálás nem egy teljesen új gazdálkodási formát ismertetett meg a helyiekkel Külümnüürben és Tarbagában, hanem ráépült egy korábban már meglévő termelési formára. Hasonlóképpen vizsgálom a peresztrojkát követő gazdasági változásokat, és igyekszem bemutatni az új mezőgazdasági termelési formák és üzemek kolhozbrigádokkal való folytonosságát. A fejezet végén arra térek ki, hogy milyen eltérő gazdasági stratégiák jellemzik ma a faluközösségeket.

Az ötödik fejezet a *rokon-leszármazási*, a *területi-szomszédsági*, majd a *baráti-együttműködési* és végül a *patrónus-kliens*-viszonyokat mutatja be. Az elsődleges cél nem az, hogy e viszonyok szerkezetéről adjak számot, hanem hogy rávilágíthassak azok működésére és közösségbeli szerepére. Éppen ezért az olyan fogalmakat, mint *rokonság*, *sógorság* vagy *barátság*, nem tekintem eleve adottnak, hanem azok specifikus külümnüüri és tarbagai jelentését kívánom bemutatni. Ezek a viszonyok ugyanis nem hoznak létre törvényszerűen valóságos együttműködést a felek között, csupán lehetőséget teremtenek rá. A rokon, a területi és a baráti kapcsolatok fennállását érdemesebb a kooperációra való felszólítás egyfajta hivatkozási alapjának, mintsem együttműködési kötelezettségnek tekinteni. A fejezet utolsó részében e viszonyok egyenlőtlenségére irányítom a figyelmet. A rokonok, a barátok vagy a szomszédok közötti kapcsolatok fenntartása során ugyanis a felek nem feltétlenül foglalnak el azonos pozíciót. Egyikük állandó támogatóvá (patrónussá), másikuk pedig támogatottá (klienssé) válhat. A patrónus-kli-

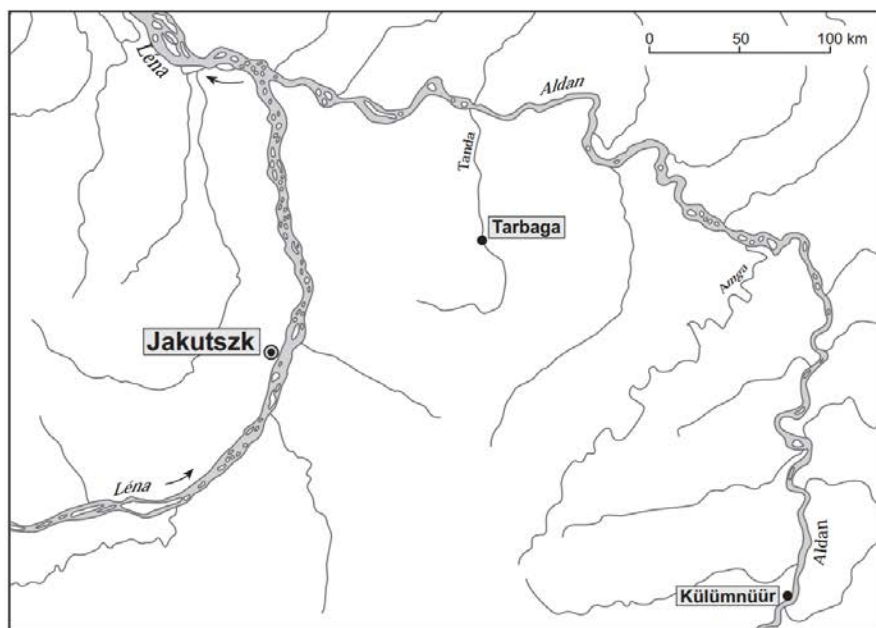
ens-viszonyok nemcsak két ember viszonylatában, diádikus kapcsolatként jelenhetnek meg, hanem a faluközösségek társadalmában hálózatot alkotva is. Az egyenlőtlen kapcsolatok kialakításában a helyiek tekintélye (és jelleme) közötti különbségek fontos szerepet játszanak. A fejezet lezárásaképpen amellet érvelek, hogy a szociológiai szakirodalomban bevett *társadalmi tőke* fogalmának antropológiai szempontú használata sikeresen járulhat hozzá az interperszonális kapcsolatháló elemzéséhez abban az esetben, ha a társadalmi tőke kulturális beágyazottsága is figyelmet kap. A baráti, rokoni és szomszédi viszonyok működését – ahogyan a támogatói-támogatotti kapcsolatokat is – a társadalmi tőke fogalmi bázisán lehet értékelni. Ezek a fennálló kapcsolatok ugyanis egy olyan környezetben, ahol az állami támogatások és dotációk megszerzésén túl semmilyen hatékonyan felhasználható gazdasági erőforrás nem áll a helyiek rendelkezésére, jelentős gazdasági szerepet kapnak. Az aktiválható interperszonális kapcsolatok társadalmi tőkeként való értelmezése azt is lehetővé teszi, hogy a két faluközösség működése közötti különbségek új szempont mentén váljanak értelmezhetővé.

A hatodik fejezet éppen ezért a *leszármazási jellem* fogalmát tárgyalja, amely a Tarbaga mentén, illetve Külümnüürben az egyes emberekre vonatkozó értékítéletek minőségét, illetve azoknak terjesztési módját határozza meg. Az, hogy az emberek nem csupán *megszerzik*, hanem gyakran *öröklik* is sajátos jellemvonásaikat, adottságaikat, tehetségüket, és hogy ezek az adottságok egyöntetűen jellemezni képesek leszármazási csoportokat, ismert jelensége nemcsak a Szibéria-kutatásnak, hanem általában véve az etnológiai leírásoknak (Erchak 1992). A fejezetben amellet érvelek, hogy habár a leszármazási jellemek, valamint a róluk folytatott kommunikáció jelentősége kutatási terepenként eltérő mértékű, ám mégis hozzájárulnak ahhoz, hogy egy ember bizalmat keltsen maga iránt, és tekintélyt vívjon ki közösségében. A leszármazási jellemek nem azonos mértékben határozzák meg az eltérő származású, különböző kapcsolati hálóval rendelkező embereket. A *leszármazási* jellemen kívül az *etnikus* jellem, valamint a *lokális* jellem is örökíthető, így a leszármazási jellem nem önmagában, más tényezőktől függetlenül határozza meg az egyének tetteinek értékelését.

Jakutia: szahák, evenkik és oroszok

A Szaha Köztársaság (Jakutia) a mai Oroszország egyetlen kettős (orosz és félig orosz) nevű (*Jakutija, Respublika Saha*)¹ közigazgatási egysége, egyben az Oroszországi Föderáció legnagyobb területű régiója, és az egész világ legnagyobb kiterjedésű közigazgatási egysége (3 103 200 négyzetkilométernyi kiterjedésével Jakutia mérete csaknem megegyezik Indiáéval). A könyvben következetesen a Jakutia elnevezést fogom használni azokra az oroszországi közigazgatási egységekre, amelyek 1642-től eltérő jogi és közigazgatási státuszban ugyan, de lényegében a mai Jakutia területére vonatkoztak. A köztársaságnak nevet adó jakutok, azaz a szahák, a burjátok után Oroszország második legnagyobb, Urálon túli őslakos kisebbsége (a 2002-es népszámlálás szerint a köztársaság 951 436 lakosából 453 122 ember tartotta magát szahának). Mielőtt azonban a Szaha Köztársaság és a szahák általános ismertetésébe részletesebben belefognék, tisztázni kell azt a kérdést, hogy milyen értelemben igazolható eljárás egy közigazgatási egységet terepmunkám releváns kontextusaként, háttereként bemutatni.

Az antropológia kutatási módszerének egyik – sokszor kimondatlan – feltevése (különösen Boas fellépése után) az, hogy az emberiség nem egyetlen kultúrával, hanem kultúrák sokaságával (szigettengerével) jellemezhető.

Külümnüür és Tarbaga Jakutiában

¹ A köztársaság szaha megnevezése: *Sakha Sire*.

Ezek a kultúrák – e hipotézis szerint – koherensek, egységesek és egymástól etnikai értékeik szerint jól elkülöníthetők. Ebben az értelemben lehet beszélni például a nuerekről, a gurungokról, a kvakiutlokról vagy éppen a szahákról és az evenkikről mint egy kutatás értelmes kontextusáról. Ezeket a kultúrákat a kutatók általában igyekeztek önmagukban, zárt (gyakran etnikus) egységként tárgyalni, amelyek így nemcsak egy embercsoporthoz, hanem bizonyos helyekhez is köthetők. A kultúrák ilyen jellegű lokalizálását az antropológia kutatási gyakorlata természetesnek és magyarázatot nem igénylőnek tartotta. Ez az álláspont idővel azonban csak egynek tekinthető az antropológia seregnyi feltételezése közül.

A kultúrák etnikai elkülönültségének és helyhez kötöttségének hipotézise elsőként azoknak az antropológusoknak munkáiban vált kérdésessé, akik az európai és nem európai kultúrák találkozásának leírására tettek kísérletet (Wolf 1995: 3). Az a feltételezés, hogy a közösségek és kultúrák, valamint az ezekből fakadó identitások elszakíthatatlanul kötődnek bizonyos helyekhez – ami a távoli terepek másságát, az ott élő közösségek normáinak az európai normáktól való eltérését indokolja –, tulajdonképpen azt az európai politikát szolgálta, amely hangsúlyozni kívánta a kultúrák és a helyek közötti különbségeket, hogy e különbségek okán egyes területek státusának, szerepének eltérő szabályozására is jogot lehessen formálni. A regionalitás és a kultúrák egyes helyekhez kötött osztályozása és összevetése már Morgan óta alapvető igénye az antropológiai kutatásnak, ami legteljesebb formájában talán a George Murdock vizsgálataihoz és a Yale Egyetemhez köthető, mindmáig létező *Human Relations Area Files* kutatási programban teljesedett ki (Murdock 1949; Ember 1997).

A helyi és a regionális közötti kapcsolat vizsgálata elsősorban azon a feltételezésen alapult az antropológia klasszikusainál, hogy a helyi kultúrák, amelyek „eredetiek, kötöttek és egységesek”, egy számukra megfelelő, hozzájuk illő helyen, a „semleges tér hálójának egy bizonyos pontján vernek gyökeret” (Gupta–Ferguson 1997: 34). Ezzel a megközelítéssel ellentétben az utóbbi évtizedek antropológiai kutatása amellett érvel, hogy az emberi közösségeket sokkal nagyobb mobilitás jellemzi. Ezt nemcsak a migráció vagy a vendégmunka ma már egyre jobban érzékelhető tendenciái, hanem a kreolizáció világszerte megfigyelt változatos formái is megerősítik (Hannerz 1987). Habár ezek a jelenségek egyre nyilvánvalóbbak, az antropológiai kutatások többsége még mindig a kulturálisan és etnikusan bizonyos területekhez kötött csoportok reprezentációját erősíti azáltal, hogy a leírások úgy teremtik meg kutatási témájuk kontextusát, hogy bemutatják azt a földrajzi környezetet, amelyhez a leírandó közösséget kapcsolni kívánják.² Ez az eljárás a Szibéria-kutatásra különösen jellemző, hiszen ebben a régióban gazdag és alapos

² Az utóbbi évekből a szibirisztikán belüli példaként említhetők Ziker (2002), Ssorin Chaikov (2003), Ventsel (2005), Crate (2006a), Willerslev (2007) könyvei, amelyek mind tartalmaznak olyan fejezetet, amelyek az adott közösség földrajzi helyhez való

kutatási hagyomány erősíti meg azt a feltételezést, hogy az eltérő földrajzi és éghajlati adottságok eltérő életformáknak, társadalmi szervezeteknek és kultúráknak adnak helyet.³

E kutatási hagyománytól eltérően, amely tehát magától értetődőnek veszi, hogy az ismertetendő szibériai vadász, rénszarvastartó, halász vagy éppen nagyállattartó közösségeket mindenekelőtt földrajzilag helyezték el, az általam kutatott jakutiai faluközösségek másfajta kontextualizálására teszek javaslatot. Ez már azért is jelentős kihívás, mert a földrajzi jellemzéssel ellentétben a kontextualizálás eltérő módjai kevésbé feltártak, bevettek. Az egyik lehetőség az, hogy a hatalmi viszonyok hálóján és kontextusán belül kerüljenek elhelyezésre a vizsgált csoportok, és ebben az eljárásban a földrajzi lokalizáció csak oly mértékben kapjon szerepet, amennyiben az a vizsgált közösségnek a hatalmi hierarchiában elfoglalt helyzetét befolyásolja. Szibéria esetében ezt a kontextualizálási szempontot úgy lehet alkalmazni, hogy a jakutiai falvakban élő szahák és evenkik életmódját, kultúráját nem kizárólag etnikusan és lokálisan kötött egységként, hanem az oroszországi (*helyhez nem kötött*) *peremhelyzetű* közösségeket bemutató példaként is értelmezem.

Jakutia és az oroszországi hatalmi viszonyok

A kontextualizálás első szempontja tehát az, hogy a Szaha Köztársaság lakosai milyen jogi, társadalmi helyzetben léteznek, és ez a helyzet az Oroszországi Föderáció jogi, adminisztrációs és gazdasági környezetében miként helyezi el terepmunkám közösségeit.

Külömnüür és a Tarbaga menti falvak lakói ma egy olyan ország állampolgárai, ahol különösen jelentősek a régiók fejlettsége, az ott élők életszínvonalára és lehetőségei közötti egyenlőtlenségek, illetve ahol a központi és a periférikus területek, valamint a városok és a falvak közötti különbségek igen erősen befolyásolják az állami szolgáltatások igénybevételének lehetőségeit.

Az oroszországi egyenlőtlen és kiegyensúlyozatlan viszonyok között az ún. Távol-keleti Gazdasági Körzet (*Dal'nevostochnyj Ekonomicheskij Rajon*, amely Jakutián kívül még kilenc körzetet foglal magában, és amely 2000 óta nemcsak statisztikai adatgyűjtés szempontjából kap jelentőséget Oroszországban)⁴ hagyományosan periférikus jellegű, nyersanyag-kitermelésre

---

kötöttségét mutatják be. Ez az egységesség azért is fontos, mert e munkák mindegyike egy-egy PhD-disszertáció anyagán alapul.

³ Talán a legjobb példa erre Forde (1934); vagy a sámánizmus kapcsán Voigt 1975.

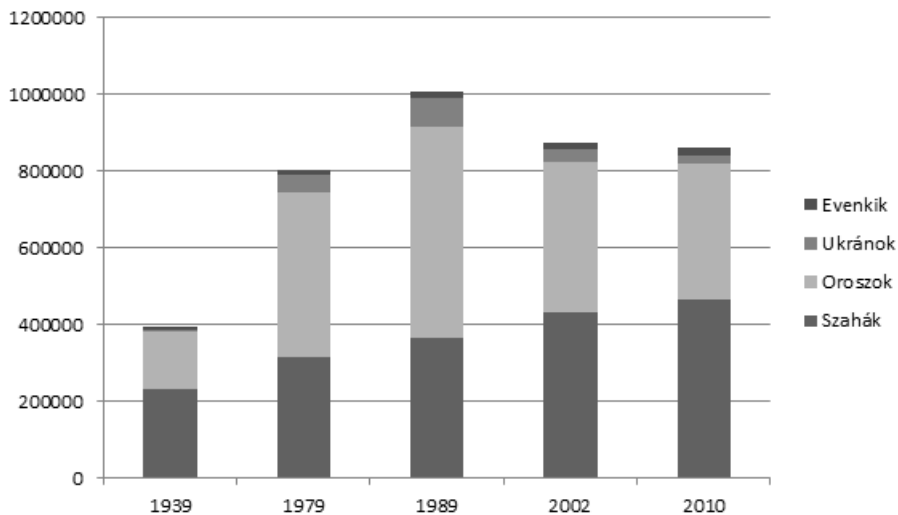
⁴ A gazdasági körzetekből (*ekonomicheskij rajon*) 2000. március 13-án hozott létre föderatív körzeteket (*federalnyj okrug*) Oroszország elnöke. A két körzet a Távol-Keleten megegyezik egymással. Jelenleg nem a köztársaságok, hanem a föderatív körzetek a föderatív (stratégiai) támogatások elosztásának szervei. A föderatív körzetek vezetőit az oroszországi államelnök nevezi ki, illetve válthatja le.

szakosodott, infrastruktúrával gyengén ellátott terület, melynek gazdasága lassabban fejlődik, mint Oroszország többi részében. Ennek következtében ennek a gazdasági körzetnek mind a tíz régiója központi támogatásra szorul, amely részben kompenzálja lakosainak nehezebb életkörülményeit (*National Human Development Report, Russian Federation 2006/2007: 13*).

Oroszország gazdasági körzetei

A Távol-keleti Gazdasági Körzet van talán a legjobban kiszolgáltatva az orosz állam újraelosztási rendszerei hatékony működésének, több okból is. Jakutiát, mint Oroszország (illetve a volt Szovjetunió) minden infrastruktúráisan alulfejlett körzetét, különösképpen megviselte a szovjet rendszer összeomlását követő gazdasági visszaesés. Ez a folyamat nemcsak a többi régiónál erősebb mértékben sújtotta a munkahelyek elvesztésével Jakutiát és általában véve Oroszország északkeleti részének lakóit, hanem e régiókban drasztikusan meg is növelte a megélhetési költségeket. Ennek következtében hirtelen nagyarányú elvándorlás indult meg a területről Oroszország európai részei felé. Ha az egész gazdasági körzetet nézzük, akkor 1990 és 2005 között, vagyis mindössze tizenöt év leforgása alatt a népesség 18 százaléka vándorolt el a központi területekre, Jakutia lakossága is közel tíz százalékkal megcsappant, és a korábbi 1 090 000 főről (1989) 949 234 főre csökkent (2005) (*National Human Development Report, Russian Federation 2006/2007: 97*).

Jakutia népességének változása a 20. században

Jakutia Oroszországban

Ebben az elvándorlásban szinte kizárólag Jakutia városi népessége vett részt, azaz javarészt a magasan képzettek, az orosz anyanyelvűek, vagyis azok, akik az ipari termelést, illetve az állami szolgáltatások rendszerét tartották fenn. Ez természetesen az életkörülmények és az állami szolgáltatások romlását is fokozta, tovább növelve a vidéken élő, mezőgazdasági termelést folytató szahák és a városi oroszok közötti hagyományos életforma- és élet-

színvonalbeli különbségeket (Bahry 2002: 673). A piacgazdaság megjelenése érzékelhetően megerősítette az 1990-es években a jakutiai faluközösségek marginális helyzetét, kizárva őket az árutermelés folyamatából, illetve fokozta az oroszok és a szahák közötti gazdasági különbségeket, és e helyzeten a gyenge föderatív kormányzat nem tudott segíteni. Ennek következtében az ipari termelés és a magántőke-felhalmozás az oroszországi központi területeken koncentrálódott. A periférikus területek nyersanyagainak ára pedig a föderáción belüli kereskedelmi rendszerben drasztikusan visszaesett (Kempton 1996: 560).

A peresztrojkát követő időszakban az állami szolgáltatások mennyisége és minősége jelentősen csökkent. Nemcsak a szociális és jóléti kiadások mértéke (vagyis a nyugdíjak és segélyek vásárlóértéke) csökkent, de a képzett munkaerő elvándorlása miatt orvoshiány lépett fel a kórházakban, a patikákban pedig gyógyszerhiány jelentkezett. A kulturális és az oktatási intézmények támogatása is elapadt, így a helyi kulturális élet javarészt önszerveződő módon működött Jakutia falvaiban.

Az állami szolgáltatások hiánya leginkább a tömegközlekedésben jelentkezett. Jakutiában a mai napig nincsen vasúti személyszállítás, mivel igen nehéz és költséges az állandóan fagyott (permafroszt) talajon vasúti pályát építeni és fenntartani. A peresztrojka után a közúti úthálózat karbantartása is elmaradt, és megszűnt a közúti tömegközlekedés. A közlekedést a rossz utakon kizárólag nagy fogyasztású terepjárókkal, rosszabb esetben lánctalpas kételtű járművekkel kell megoldani. A kerozin árának növekedésével drasztikusan visszaesett a légiközlekedés volumene is, ami egyes észak-jakutiai falvakat jószerivel elvágtott a külvilágtól. Hasonlóképpen lecsökkent a tengeri és belvízi hajózás volumene is. Jakutia északi részén a tengeri kikötővárosok (Tiksi, Cherskyj) lakosságának nagy része elvándorolt, a folyami kikötők többségét pedig karbantartás hiányában használaton kívül helyezték.

A nagymértékű elszegényedéstől és elnéptelenedéstől egyetlen dolog mentette meg Jakutiát: *jelentős ásványkincsvagyona*, amelyet az 1997-es orosz gazdasági válság legnehezebb pillanataiban is könnyűszerrel lehetett a nemzetközi piacon értékesíteni. A nyersanyag-kitermelés jelentőségét jelzi, hogy Jakutia szolgáltatja a világ gyémántbányászatának egynegyedét. A gyémánt emiatt csaknem nemzeti (jakutiai) szimbólumnak számít, és fontos témája a köztársaság önállóságáról folyó diskurzusoknak (Tichotsky 2000: 1; Argounova-Low 2004: 257). A köztársaság ásványkincsekben való gazdagsága a kilencvenes évek második felében sajátos privatizációs stratégiát hozott létre Jakutiában. E stratégia szerint a természeti erőforrások kitermeléséhez kapcsolódó infrastruktúrát és cégeket föderatív többségi és köztársasági kisebbségi tulajdonú társaságokba apportálták. E magánosítási folyamat nemcsak a gazdasági és politikai hatalom megosztását tükrözte, hanem kihatással volt a jakutiai gazdálkodás és társadalom egyéb szegmenseire is (így például a földmagántulajdon-szerzésre is).

A központi kormányzat relatív gyengesége Jakutiát 1991 és 1999 között előnyös szerződésekhöz juttatta, így a gyémánt-, arany- és szénkitermelésből jelentős bevétele lett a köztársaságnak. A bevételek a helyi kormányzat legitimitását és erejét növelték, s a kormányzat a szahák és nem-szahák közötti etnikai ellentéteket és feszültségeket olyan politikával próbálta meg lecsillapítani, amely az állami foglalkoztatást jelentősen megnövelte (Giuliano 2006: 299). Szaha származású vezetők kerültek be nagy számban a jakutiai közigazgatásba, és etnikai hovatartozástól függetlenül az adminisztráció mérete is jelentősen megnőtt. A nyugdíjak indexálása (értéken tartása) megkezdődött, a kormány nagyszámú új munkahelyet teremtett vidéken, elsősorban az oktatási intézményrendszeren belül (*National Human Development Report*, Russian Federation 2006/2007. 98–105).

Az állami újraelosztási rendszer újból működőképpé vált, és Jakutiában olyan – még Oroszországon belül is különlegesnek számító – gazdasági szerkezet jött létre, amely a helyi termelést voltaképpen értelmetlenné tette, és a szaha faluközösségek megélhetését teljesen egyoldalúan az állami nyugdíjak és fizetések folyósítására alapozta. Ebben a közegben ugyanis a *vállalkozások* és a *helyi szintű termelés jelentősége elenyészővé vált* azokhoz az *állami forrásokhoz képest*, amelyek a jakutiai faluközösségeket a központi igényekkel szemben egyben *kiszolgáltatóvá* is tették. Röviden, az oroszországi hatalmi viszonyokban terepmunkám helyszínei olyan *marginális közösségekként* vannak jelen, amelyek ma nem tudnak érdemben és hatékonyan hozzájárulni az állam működéséhez, és amelyek ugyanakkor nagymértékben függenek az *állam újraelosztó rendszereinek* hatékony működésétől.

A faluközösségek hatalmi viszonyok szerinti értelmezése mellett azt is fontosnak tartom bemutatni, hogy miképpen érzékelik saját környezetüket. A helyiek környezetérzékelése és közösségüknek a világban való elhelyezése ugyanis eltér az európai földrajzi ismeretek, valamint az oroszországi és globális hatalmi viszonyok sugallta képtől, miszerint ezek a közösségek a világ peremén élnek egy rendkívül barátságtalan, emberi megtelepülésre alig-alig alkalmas természeti környezetben.

A helyi környezetérzékelés

A fizikai teret nemcsak emberi cselekedetek tartalmazójaként, hanem csoportokhoz köthető, plurális és nem egyöntetű médiumaként is lehet értelmezni (Tilley 1994: 10). A *terek*, *helyek* és belakott, megélt *környezetek* vizsgálatával foglalkozó tájantropológiai kutatásokat 1996-ban Eric Hirsch még az antropológia egyik legkevésbé kutatott területként mutatta be az általa szerkesztett gyűjteményes kötet előszavában (Hirsch 1996: 1). Azóta nemcsak a környezetérzékelésre és a tájantropológiára vonatkozó szakirodalom mennyisége növekedett meg jelentős mértékben (Hirsch–O’Hanlon

1996; Ingold 2000; Strathern–Stewart 2003; Johnson–Hunn 2010), hanem a szibirisztikában is központi szerepet kaptak a tájak, terek és a megélt, belakott környezetek érzékelésére és használatára vonatkozó kutatások (Habeck 2006; Halemba 2006; Jordan 2011).

A szibériai környezetérzékelésre vonatkozó kortárs antropológiai szakirodalom szemlélete szerint a tér, a környezet nem idegeníthető el az emberi szférától, és még kevésbé állítható szembe az azokat használó közösségekkel. E szemlélet képviselői a kultúra és a natúra szimbolikus rendszerekben jól ismert szembeállítása helyett az embert, a helyi közösségeket a környezetbe belehelyezve kívánják értelmezni. Másként fogalmazva, ez a kutatási szemlélet a környezetet egy megélt, mindennapi cselekvésekkel átitatott, emlékekkel és jelentésekkel felövezett térként igyekszik felfogni. Ennek következtében a közösségek által felismert és megkonstruált helyek és tájak nem a fizikai térből kivágtott, attól elkülönítve szimbolikusan képzett terekként értelmeződnek, hanem a közösségek térhasználata által folytonosan újrateremtett és megélt környezetekként (Ingold 2000: 20). A közösség és az általa használt környezet között fennálló intim viszony nemcsak helyeket és tájakat hoz létre, hanem hozzájárul az adott közösségek identitásához, életmódjához, és a közösség tagjai számára megteremti az otthonosság, valamint a biztonság érzését is. A közösség által belakott környezet egyrészt a mindennapi cselekvések, másrészt a helyi narratív tudás által közvetített szövegek és emlékek áramlása révén válik otthonossá, ismertté (Cruikshank 2005; Cruikshank–Argounova 2000).

A közösségek környezettel fenntartott viszonya és környezetérzékelése nem változatlan és esszenciális jellegű, hanem dinamikus, és érzékenyen reagál a külső hatásokra. Az egyes közösségek életmódjában, gazdálkodásában, településszerkezetében bekövetkezett változások, az át- és betelepítések lényegesen átformálhatják egy-egy közösség környezetérzékelésének alapvonásait. A kisközösségi környezetérzékelés megváltozásának további lényeges oka Oroszországban a 21. század elején az is, hogy a környezettel fenntartott mindennapi kontaktus mellett ma már a környezetvédelem, a környezettudatosság analitikus, globális és a tömegkommunikációs eszközökön valamint a közoktatáson keresztül közvetített szemlélete is jelentős mértékben hat a helyi közösségek környezetérzékelésére (Karjalainen–Habeck 2004: 168).

A letelepedett, istállózó állattartással foglalkozó szibériai közösségek kevésbé kerültek a környezetérzékelés kérdéseiről szóló diskurzusok homlokterébe, mivel a szakirodalom a kezdetektől fogva elsősorban a vadászgyűjtögető társadalmak leírására összeponstosított (Bird-David 1990: 189).⁵ Ennek megfelelően a szahák környezetérzékelésére és tájszemléletére vonat-

⁵ Általánosságban is igaz, hogy a vadász-gyűjtögető (zsákmányoló) társadalmak kutatása már a kezdetektől nagy hangsúlyt fektetett a környezet kiélésének módjaira és annak hatékonyságára. Lásd Vargyas 2009.

kozó kutatás is csak néhány elmélyült munkára támaszkodhat (Takakura 2002; Crate 2006a; 2007; Argounova-Low 2011).

A környezetérzékelésre vonatkozó szakirodalom az embert, az emberi közösséget belehelyezi az általa használt környezetbe, ez azonban korántsem jelenti azt, hogy saját környezetét a közösség egésze egységesen fogná fel. A szahák esetében a környezetérzékelés határozottan töredékes jellegű, vagyis a szaha közösségek a környezetükben található eltérő ökotópokat (az egységes megjelenésű, funkciójú és működésű élettereket) eltérően használják, lakják be és itatják át különféle jelentéstartalmakkal.

A különböző ökotópok közötti különbségtétel alapja a szahák sajátos gazdálkodási rendszere. Az istállózó állattartás fenntartásához Jakutiában elengedhetetlenül szükséges az, hogy a ló- és marhatartó közösségek Északkelet-Szibéria klimatikus viszonyaihoz adaptálják gazdálkodási technikáikat (Abramov–D’jakonov 1990; Vinokurov 2001; Granberg–Soini–Kantanen 2010). A különleges jakutiai ló- és marhatartás együtt jár azzal a sajátos tér- és környezetszemlélettel is, amely kiemelt szerepet tulajdonít azoknak az ökotópoknak, amelyek a takarmányozás és a rétgazdálkodás számára kedvező feltételeket nyújtanak.

A környezet megfigyelése, a környezettel való interakciók, valamint a környezetről való kommunikálás nemcsak magáról a természetinek tételezett környezetről szól, hanem az ott élő közösségekről is. Egy közismert szaha mondás szerint „az ember a természet gyermeke” (*kihi ajylgha oghoto*). Ez egyértelműen rámutat arra, hogy a környezet és az ember a szaha környezetszemlélet szerint csak együtt, egymással összefüggésben értelmezhető. A továbbiakban amellet is érvelni fogok, hogy a vizsgált faluközösségek környezetszemléletének megfelelően az egymástól eltérő környezetek egymástól eltérő mentalitású, gondolkodásmódú és életformájú közösségeket eredményeznek, és e szemlélet szerint a környezet nem tekinthető passzívnak abban a viszonyban, amelyet a közösséggel alakít ki. Az ökotópok, az égtájak, az egyes etnikumok és a helyi közösségek tagjaira jellemző sztereotip jellemvonások egymással összefüggenek és egymást meghatározzák. A környezetszemlélet megváltozása tehát nemcsak az ökotópokhoz való viszonyt, a rájuk vonatkozó tudást befolyásolja, hanem alapjában változtatja meg az egyes ökotópokhoz kapcsolt közösségekkel való érintkezés stratégiáit és motivációit.

Annak ellenére, hogy a kevésbé mobil, elzárt közösségek környezetszemléletét gyakran helyénvaló szigetszerűen, a közösséget körbevevő élettérhez kötve felfogni, Tarbaga és Külümnüür esetében ez a szemlélet nem tűnik célravezetőnek. Ezekben a falvakban ugyanis az emberek nemcsak a saját közvetlen környezetükben helyezik el magukat, hanem egy olyan kulturálisan meghatározott makrokörnyezetben is, amelyre vonatkozóan csak elenyésző mennyiségű szenzorikus élménnyel rendelkeznek, és amelyet semmiképpen sem lehet megélt, belakott környezetként értelmezni. A tarbagaiai és külümnüüriek makrokörnyezetének jelentéssel bíró kereteit Jakutia egésze

és Oroszország adják. Ebben a makrokörnyezetben helyezik el a helyiek saját településüket és az általuk valóban használt és belakott környezetet. Ez az elhelyezés nem egy értéksemleges és absztrakt, a hosszúsági és szélességi fokok rendszeréhez igazodó vagy ahhoz hasonló orientációs rendszerben történik, hanem az égtájak kulturális jelentésekkel gazdagon felövezett rendszere által. Az égtájak nemcsak klimatikus viszonyokat és tájakat határoznak meg, hanem etnikumokat, életmódokat és mentalitásokat is.

A tarbagai és a külümnüüri környezetérzékelés olyan változó rendszer, amely az orosz államba való betagozódása óta sokféle formát öltött. Az elmúlt száz esztendő egymást követő nagy hatású gazdasági és társadalmi változásai (mint például a kollektivizálás, a központosítás vagy a dekollektivizálás) alapjaiban formálták át négy generáció térhasználati szokásait és környezetszemléletét. Azonban nemcsak ezek a modernizációs folyamatok hoztak változást a jakutiai környezetszemléletbe, hanem a közoktatáson, a tömegmédián keresztül sugárzott, a természeti környezetre vonatkozó ismeretek is.

Ezt jól példázza az, hogy a szovjet gazdaságpolitika szerint a környezet leginkább leigázandó, meghódítandó szűz területet jelentett, amely csak arra vár, hogy gazdasági szempontból minél hatékonyabban kihasználják értékeit (Kula 1998: 60). A szovjet időszak gazdasági direktíváinak intézményesített közvetítése, és ezáltal a helyi közösségek környezetszemléletének megváltoztatása, a kollektivizálás folyamatának szerves részét képezte (Argunov 1985: 199–200). A Szovjetunió széthullását követően is rendszeresen éri külső hatás a tarbagaiak és a külümnüüriek környezetszemléletét. A környezettudatosság és a környezetvédelem globális elvei egyre komolyabb hatást fejtenek ki a helyiek környezetre vonatkozó tudására és környezetszemléletére Jakutiaszerte (Crate 2003; 2006a). Az ökológiai ismeretek oktatása mára bekerült a jakutiai közoktatás tantervébe, a biológia és a földrajz tantárgyak mellett a nemzeti kultúra oktatásába is (Yamada 2004).

A tarbagai és a külümnüüri környezetérzékelés változásának vizsgálata ezért nemcsak a klímaváltozás és a globalizáció okozta kényszerű adaptáció lehetőségére kérdez rá (Crate 2008; 2011), hanem arra is, hogy a peremhelyzetű szaha faluközösségek hogyan viszonyulnak egymáshoz és az államhoz az elmúlt száz év szovjet és orosz állami modernizációs törekvéseinek tükrében.

A tarbagai környezetérzékelés és az alaosok

Jakutiát az északi félgömb talán legszélsőségesebb klimatikus viszonyai jellemzik. A hideg téli időszakban a hőmérő higanyszála nemritkán $-60\text{ }^{\circ}\text{C}$ alá csökken, nyáron azonban nem meglepő a $+40\text{ }^{\circ}\text{C}$ -ot meghaladó hőség sem. A vegetációs időszak igen rövid, mivel a hótakaró csak május végén kezd el felszakadozni, míg az első talaj menti fagyok már augusztus második felében jelentkeznek. E rendkívül hideg éghajlatnak köszönhetően Jakutia talajának

döntő többsége télen-nyáron fagyott. Ez az örökké fagyott (permafroszt) talaj határozza meg Jakutia nagy részének felszínformáit és vegetációját. Jakutia örökké fagyott talaján, mindenekelőtt a közép-jakutiai alföld pleisztocén felszínén, sok helyen lencseszerű termokarsztos mélyedések jöttek létre. Az Aldan és a Léna folyók könyökében a termokarsztos mélyedések az eltérő becslések szerint a teljes felszín 17–30 százalékára terjednek ki (Katamura et al 2006; Telbisz-Nagy 2008).

A termokarsztos mélyedések esetenként 500 négyzetkilométernél is kiterjedtebbek, máskor azonban csak alig 100 méter sugarú erdei tisztásokként jelentkeznek. Szaha nyelven ezeket a süllyedéseket *alaas*nak nevezik. Az *alaas* sajátos jakutiai ökotópnak, mikro-ökoszisztémának tekinthető. Az *alaas* olyan füvespusztai vegetációval rendelkező rét a vörösfenyők uralta tajgában, amelynek közepén egy tó vagy pedig egy tó kiszáradt, *mocsaras*, *süppedékes medre* van. Bár vitatott, hogy pontosan milyen földrajzi folyamatok játszottak közre az *alaas*ok kialakulásában, az általánosan elfogadott, hogy ezek a nagy rétek olyan korábban meglévő, nagy kiterjedésű tavak területén találhatók, amelyek a fagyott talaj részleges felolvadása által jöttek létre. A talaj felolvadásakor először erdei mocsarak (dűöde) jöttek létre, melyeknek vízzel borított felülete egyre nőtt. Ezek a tavak azután később maguktól kiszáradtak, vagy az ott élő szaha közösségek csapolták le őket (Bosikov 1991: 112). Az *alaas*ok a jakutiai szénagazdálkodás legfontosabb szinterei. Az *alaas*ok létrejöttének folyamata nem egyirányú, hanem ciklikus. Néhány évtizedig az *alaas*ok és a rajtuk található tavak kiterjedése nő, azután pedig a tavak kiszáradnak, és emberi beavatkozás híján a tavak körüli réteket lassan visszahódítja az erdő.

Az *alaas*ok dús fűvű rétjeinek köszönhető az, hogy a ló- és marhatartó szahák elsősorban Közép-Jakutia *alaas*okkal pettyezett síkságain telepedtek le, és laknak ma is a legnagyobb számban. Bár a nagyobb folyók (Viljuj, Jana, Indigirka) dús fűvű öntésterületei mentén is élnek még jelentősebb létszámú szaha közösségek, ezeken a területeken csak az orosz gyarmatosítás idején, a 17. század végén telepedtek meg. A Közép-Jakutiát körbeölelő hegyvidéki területeken és az északra fekvő tundrákon hagyományosan evenkik, evenek, jukagírok és csukcsák éltek. A hagyományos szaha ló- és marhatartás éppen a szélsőséges éghajlati adottságok miatt egyedülálló formát öltött (Abramov–D’jakonov 1990; Vinokurov 2001; Granberg–Soini–Kantanen 2010). A klaszszikus néprajzi munkáktól és a közvélekedéstől eltérően (Ksenofontov 1992a; Seroshevskij 1993) – amely hajlamos a szahákat a nomád állattartással azonosítani – Jakutiában a szahák gazdálkodására az istállózó nagyállattartás volt jellemző. Ugyanis a rendkívül hideg telek miatt a marhákat kilenc hónapig (szeptember és május között) kell istállózni, és erre az időszakra jószágonként átlagosan két tonna takarmányt (mindenekelőtt szénát) kell nyáron gyűjteni. Emiatt a kaszálóknak óriási jelentősége van a szaha gazdálkodásban és környezetérzékelésben.

Alaas Tarbagától északra

Tarbagában a szénagazdálkodás alapját például egyértelműen a falu közelében fekvő alaasok képezik. Éppen ezért a hagyományos tarbagai környezetérzékelésben az alaas szembeállítódik az erdővel, és az erdő ebben a rendszerben idegen, ellenséges és végtelen térként konstituálódik.

A kollektivizálás, központosítás és dekollektivizálás folyamata jelentősen megváltoztatta azt a viszonyt, ahogyan a tarbagaiak érintkeznek a falut körbevevő környezettel, valamint azt is, ahogyan érzékelik. Azok a tarbagaiak, akik a második világháború és az azt követő központosítás előtt születtek, még nem a faluban gyerekeskedtek, hanem az alaasokon. Az idősek éveket töltöttek az alaasokon, ezeken a kör alakú mezőkön. Az egy nemzedékkel fiatalabbak, akik az 1960-as években a központosítás miatt már a faluban születtek és nevelkedtek, évente legalább három hónapot a szovhoz nyári szállásán töltöttek. Akik viszont az 1980-as években születtek, azok a dekollektivizálás utáni termelési viszonyoknak megfelelően már csak nyaranta néhány hetet töltenek a falun kívül, az alaasokon. Nemcsak az ott töltött idő mennyiségében van különbség a korosztályok között, hanem abban is, hogy milyen emlékképeket idéz fel bennük az alaas látványa.

2002-ben megkezdett terepmunkám idején például már nem voltak állandóan lakott szállások az alaasokon. Ilyeneket csak azok láthattak, akik az 1950-es évek elején voltak gyerekek Tarbagában. A legtöbb alaason ma már csak a korábbi családi szállások romjait, alapjait lehet megtalálni, ezért az 1950-es évek után születettek számára az ember által épített lakóépületek

nem részei az alaashoz kapcsolódó látványnak. Az alaasokon ugyanis a 20. században a lakóépületek helyett egyre inkább gazdasági célú vagy állami szolgáltatásokat ellátó épületek váltak jellemzővé. E folyamat első szakaszában, a kollektivizálás kezdetén, vagyis 1929-ben Tarbaga területén a téli szállásokból kolhozközpontok (*sugulaan*) jöttek létre a központi gazdasági irányításnak megfelelően. A kolhozközpontok területén megjelentek az első olyan épületek is (kolhoziroda, iskola, klub stb.), amelyek az állami modernizációs törekvések lenyomatai lettek az alaasokon.

Az alaasok nyújtotta látvány lassanként megváltozott. A második világháború után meginduló fokozatos központosítás idején (vagyis az 1950-es években), amikor a kolhozközpontok lakói betelepültek a létrejövő falu területére, az alaasokon hatalmas (200–300 tehén befogadására is alkalmas) istállók épültek. A nagy istállókat ezután jól járható széles földutak kötötték össze az újonnan létrejött faluval, az utak mentén pedig elektromos vezetékek vitték az áramot ezekre a megnövekedett méretű gazdasági telephelyekre. 1974-ben, amikor a tarbagai kolhoz szovhózzá alakult át, az alaasokon már csak kétféle gazdasági telephelyet lehetett találni. Egyrészt a négy nagy nyári szállást, amelyeken a nagy nyári istállók mellett ideiglenes brigádszállásokat és egyéb gazdasági épületeket (garázs, tejfeldolgozó, raktár stb.) lehetett találni, másrészt pedig a nyári szállásokhoz kapcsolódó kisebb hajlékokat, ahol nyaranta a kaszálók megaludtak.

A sytygani nyári szállás és istálló

Ugyanakkor nemcsak a gazdasági modernizáció által létrehozott gazdasági épületek lettek részei az alaasoknak, hanem megjelentek ott emlékművek és emlékhelyek is. Ezek egyrészt a második világháborúban elhunytaknak állítanak emléket, másrészt a helyi kolhozok alapítóiról, első tagjairól emlékeznek meg. Az emlékművek egy sajátos típusa a jubileumi emlékmű, amely nem egy-egy eseményről emlékezik meg, hanem annak évfordulójáról. Ilyenek például az egyes nyári szállások negyedszázados, vagy a kolhozbrigádok ötvenéves fennállásának tiszteletére szervezett megemlékezések során emelt emlékművek, amelyek lókikötő oszlopokat (*serge*) mintáznak. Az alaasok tehát nemcsak a szovjet gazdaságpolitika megvalósításának színtereivé váltak, hanem a szovjet kultúra tájává is. Ez nem is meglepő, hiszen az alaasok azon túl, hogy a hagyományos szaha mezőgazdaság legfontosabb színterei voltak, szertartási terekként is működtek. Nemcsak az ősöknek áldoztak e helyeken, hanem mindazon isteneknek is, akik a szaha családokat és azok gazdálkodását segíthették (Androsov 2003: 294).

Az alaasok nyújtotta látványon túl az alaasok érzékelése is többször megváltozott a 20. század során (Mészáros 2012a; 2012c). Ennek eredményeképpen a fiatalok számára ma már nem az alaas mint táj áll szemben az erdővel, hanem a falu határain kívül elhelyezkedő természeti környezet (*ajylgha*) a faluval (*deriebine*). A fiatalok környezetérzékelésében az alaasok lassan beolvadnak az őket körülvevő erdőbe.

A külümnüüri környezetérzékelés és a khocho

Külümnüür környékén nincsenek alaasok. A szénagazdálkodás alapja a faluhoz tartozó területen a Nuotara folyó kiterjedt öntésterülete. A folyók menti öntésterületek (*khocho*) olyan vízben gazdag, fátlan ökotópok, amelyeken nedvességgkedvelő, lágyszárú növények társulásai találhatók. A khochók létrejötte a tavaszi jeges árhoz köthető. Ekkor a zajló jég gátakat képez, a nagy területeket elárasztó jeges víz pedig elpusztítja a folyó völgyében lévő erdőket. Az alaasok mellett a második legfontosabb, szénagyűjtésre alkalmas táj a khocho Jakutiában. A legnagyobb khochók (*Engseeli, Sajszaary, Enkeeri*) a Léna folyótól nyugatra helyezkednek el. A szahák a mai Jakutia területén először nem alaasokon, hanem az említett három khochón telepedtek le. Jakutszk városa is az egyik khochón (*Sajszaary*) található. Külümnüürben az idősebbek még ma is *Sajszaary*-nak vagy *Sakhsaary*-nak nevezik Jakutszkot és környékét.

A khochók kialakulásában a termokarsztos folyamatok nem vagy csak alig kapnak szerepet; az erdők hiányát az áradás, illetve, az emberi habitáció megjelenését követően, a folyamatos kaszálás okozza. A szahákra jellemző hagyományos ló- és marhatartás számára a khochók környezete éppen annyira alkalmas volt, mint az alaasok. Az alaas mellett tehát a khocho az a

környezet, amely a szahákra jellemző életmódnak otthont tudott adni Jakutia klimatikus viszonyai között.

A khochók és az alaasok közötti legnagyobb különbség az, hogy az alaasok jellegükből fakadóan az emberi tekintet számára zárt, erdővel körbevett területetek. A khochók ezzel szemben a szemlélő számára a folyó haladása mentén nyitott környezetként jelennek meg, amelyen belül az emberi szállások nem alkotnak csoportokat. Külümnüürtől északkeletre a Nuotara folyó khochója egy 80 kilométer hosszan elnyúló, átlagosan 15 kilométer széles, kaszálásra alkalmas területet bocsát a helyiek rendelkezésére. Nemcsak az elérhető kaszálók mennyisége óriási egy ilyen területen, de arra sincs szükség, hogy a szállások csoportokat formáljanak. A Nuotara mentén a kollektivizálásig nem is voltak szálláscsoportok (*tüölbe*). A lakosság elszórtaan telepedett le. A rendelkezésre álló nagy kiterjedésű terület miatt kevésbé volt szabályozva az, hogy ki hol kaszálhat a khocho hatalmas, szállásokkal ritkán pettyezett területén. A külümnüüriek állítása szerint inkább az adott év csapadék- és vízviszonyai döntötték el, hogy mely területeket kaszálták le, mintsem a földhasználati jogosítványok megléte vagy hiánya.

A khochók az alaasoknál vizenyősebb, mocsarasabb környezetek. Emiatt a khochón kaszálható takarmány minősége nem éri el az alaasokon begyűjthető széna minőségét, így átlagosan azonos létszámú marha mellett 50 százalékkal több szénát kell gyűjteni a khochókról, mint az alaasokról. További problémát jelent az is, hogy a khocho szénáját fogyasztó tehenek tejének alacsonyabb a zsírtartalma (és a szahák szerint savanyúbb az íze), mint az alaasok szénáján nevelt tehenek tejének. Azonos mennyiségű vaj létrehozásához tehát nagyobb mennyiségű tejjre van szükség ott, ahol alaasok helyett khochókról gyűjtik a takarmányt a helyiek.

Nagy problémát jelent az is, hogy a khocho vizenyősebb területein nagyon nehéz a közlekedés, különösen az olyan folyók esetében, mint a Nuotara, amelyek kicsik és nem hajózhatók. A vizenyős területen a folyamatosan használt utak az évek múlásával egyre mélyebb vályúvá válnak, amelyek egyre vizezebbek és egyre nehezebben járhatóak lesznek. A khochók útjait ezért 10 évente

Vadászkunyhó a Nuotara folyó völgyében

rendszerint megváltoztatják. A rossz útviszonyok miatt a Nuotara khochójára ma is kizárólag traktorral, egyes helyeken csak lánc talpas traktorral lehet eljutni, ami jelentősen megnöveli a szénagyűjtés költségeit.

A kollektivizálás korai szakaszában a korábbi településszerkezet alig változott. A szétszórt szállásokon élő helyiek életmódja és környezetérzékelése csak a falvasítás (Külümnüür létrehozása) idején, az 1960-as években változott meg. Ekkor a Nuotara mentén lakókat közvetlenül a jól hajózható Aldan folyó mellé, egy korábban csak az Aprosimov család lakta területre költöztették. A Nuotara elhagyását követően csak egy szovhozbrigád tevékenykedett a korábban lakott területen, így a falubeliek nemcsak elhagyták, de lassan-lassan el is felejtették a khocho környezetét.

A dekollektivizálást követően, vagyis 1996 után a falubeliek még kevésbé használták a Nuotara khochóját. A szénagazdálkodás ugyanis egyre kevésbé volt kifizetődő. A khocho így átalakult vadászterületté, ahol tavasszal és ősszel a vizenyős, nedves területen képződő kis tavakra hamar leszállnak a vándorló madarak. A khochót ma már csak azok a férfiak használják, akik májusban hosszabb-rövidebb időre egy-egy vadászkunyhó környékén közösen vadásznak. A vadászterületek felosztása nem szigorú. Sőt gyakran használják a helyiek egymás vadászkunyhóját is hosszabb-rövidebb időre. Ha elkéri a vadászkunyhót, akkor nem illik nemet mondani abban az esetben, ha a tulajdonos a megadott időpontban nem menne oda vadászni.

Ellentétben Tarbagával, a Nuotara khochóján nem épültek nagy épületek, közös istállók, és emlékműveket sem emeltek a helyiek. Nem végeznek közös szertartásokat a korábban lakott szállások területén, mivel a területre való eljutás nehézkes és drága. Egyes esetekben az ősök által használt szállás 100 kilométerre fekszik a falutól, és oda csak lánc talpas vagy kétéltű járművekkel lehet eljutni. Külümnüürben nem következett be az a folyamat, hogy a korábban használt, ám később elhagyott területek rituális szimbolikus tartalmakat vettek fel – amint ez az alaas esetében megfigyelhető Jakutiában. A khocho nagy része (különösen annak keleti vége) egyszerűen elhagyott, a helyi környezetérzékelés számára ismeretlen, vad (elvadult) területté vált.

A makrokörnyezet és az égtájak érzékelésének változása

A tarbagaiak és a külümnüüriek számára Jakutia nem alkot egységes teret, és nem ugyanolyan mértékben van kulturálisan, illetve az emlékezet által megkonstruálva. Mindenekelőtt fontos leszögezni azt, hogy a helyiek számára az alaas és a khocho egy olyan sajátosan jakutiai táj, amely csak itt található meg, és csak a sajátos szaha típusú gazdálkodás által tartható fenn. Éppen ezért a tarbagai szahák számára azok a vidékek, amelyek a Közép-Jakutiai Alföldön kívül esnek, már nem igazi szaha területek, és az ott élők emberek életmódja és gazdálkodása is törvényszerűen el kell hogy térjen a tarbagaitól.

Külümnüürben tisztában vannak azzal, hogy a közép-jakutiai szahák számára az ő gazdálkodásuk már nem számít igazán „szahának”. Ugyanakkor Közép-Jakutia flórája és faunája szegényesebb a saját környezetükénél, ezért azt kihalt, túlnépesedett, kevésbé barátságos területnek tartják. Sok tarbagai és külümnüüri hagyta már el nemcsak a falut, de Jakutiát és Oroszországot is, így ők a tömegmédián túl személyes tapasztalatokkal is rendelkeznek arról, hogy mennyire és miben térnek el a falvaik közvetlen környezetén kívül eső területek a tarbagai alaasok és a Nuotara menti khochók világától. Bár a falubeliek többsége a falun kívüli világgal csak ritkán érintkezik, azonban a makrokörnyezet, a külvilág értékelése jelentősen hozzájárul a helyi környezetérzékeléshez.

A makrokörnyezetről megfogalmazott tarbagai és külümnüüri értékítéletek nagy része az égtájakhoz kapcsolódik, vagyis az égtájakhoz kapcsolt jelentéstartalmak és sztereotípiák segítenek megérteni a helyiek számára azt, hogy milyen is az a világ, amelyről kevés közvetlen érzéki benyomásuk van. A falvak közvetlen környezetében az égtájak elsősorban a tájékozódást szolgálják és kulturális szempontból semlegesnek tekinthetők, vagyis az olyan elnevezések, mint a „déli hegyek” Külümnüürben (*soghuruu khajalar*), vagy „a nyugati patak alaasai” Tarbagában (*argha ürekh alaastara*), nem sugallnak semmilyen más jelentéstartalmat, mint azt, hogy ezek az alaasok a falutól milyen irányban helyezkednek el. Minél messzebb helyezkedik el azonban egy terület a falutól, annál inkább használja egy tarbagai vagy egy külümnüüri azokat a sztereotípiákat és értékítéleteket, amelyek szerint saját tapasztalatok híján is véleményt tud mondani egyes területekről és az ott élő közösségekről.

Az égtájakhoz kapcsolódó sajátosságok értékelése az ökotópok érzékeléséhez hasonlóan korántsem állandó, és a szovjet időszak, valamint a peresztrojka gazdasági és társadalmi átalakulásai jelentősen befolyásolták azt. Az égtájakról a szóbeliség közvetítette ismeretek az elmúlt száz év során kiegészültek egy sereg olyan elemmel, amelyek a szovjet gazdaságpolitika törekvéseinek és a peresztrojka utáni reformoknak tulajdoníthatók. A továbbiakban az égtájakat egyenként számba véve mutatom be az azok megítélésében bekövetkezett változásokat a két településen.

Az égtájak értelmezése

A szaha gondolkodásban a kelet és a dél hagyományosan pozitív, az észak és a nyugat pedig negatív értéket hordoz (Bravina 2002; Kolodeznikov 1994). Ezek az értékek mind Külümnüürben, mint Tarbagában az égtájak megítélésének alapjai.

A déli irány (*soghuruu*) a jó időnek, a melegnek, a folyók felső szakaszának, illetve a madarak szülőföldjének helye. Emellett a déli irány, illetve a hozzá kapcsolódó khoro föld (*khoro dojdu*) a szaha mondákban azt a helyet jelenti,

ahonnan a szahák elszármaztak. A khoro szó 'őshaza' jelentéséhez hozzájárulhat még az a szaha történeti monda is, amely szerint a szahák egyik ősapja, *Uluu Khoro* ('a nagy Koro') délkeletről, az Aldan folyó mentén egy bika hátán érkezett és Jakutia központi területein telepedett meg (Sehen Bolo 1994); az ő leszármazottai a khoro nemzetség tagjai Jakutiában. A déli irány és a khoro őshaza pozitív képével lehet összhangban az is, hogy a sámánok rítusszövegekben alkalmanként használt, a hétköznapi emberek számára érthetetlen beszédét koro nyelvnek nevezték, és mindmáig a halandzsázó emberről azt mondják: *khoroluur*, azaz 'koróul beszél'. A külmnüüriek önmagukat délen helyezik el Jakutia térképén, amely számukra a változatos, gazdag flórát és faunát képviseli a szegényesnek tűnő Közép-Jakutiával szemben. Gyakran büszkélkedtek azzal, hogy a falu környezetében – ellentétben a szahák lakta területtel – sokféle fa és bogyós gyümölcs nő.

Az orosz gyarmatosítás azonban új értékekkel is ellátta a dél fogalmát, ugyanis az orosz állam képviselői dél felől, a Léna mentén érkeztek Jakutiába, és Jakutiának elsősorban a déli részén telepedtek meg, ahol lehetőség nyílt árpa- és rozstermesztésre. A dél fogalma ezért együtt járt az igazgatási központ gondolatával is. Szaha nyelven ma a „délre mentem” kifejezés (*soghuruu bardym*) egyszerre jelenti azt, hogy valaki déli irányba ment, de azt is, hogy valaki a megyeszékhelyre/fővárosba indult. A déli irány egyre inkább az igazgatási központtal asszociálódott, és a korábbi őshazaszemlélet helyett egyre inkább az orosz állam jelenlétét fejezte ki. A dél felől érkező orosz, tatár és egyéb nemzetiségű, az orosz állam jelenlétét megtestesítő katonák, hivatalnokok és pópák elsősorban a folyók mentén haladó, délről északra vezető kereskedelmi útvonalak mellett telepedtek meg. Ezeken a területeken a telepések összeházasodtak, keveredtek a helyi szahákkal és evenkikkal. E délebbi területek szaha nyelven beszélő, de kevert származású népességét – egyebek mellett földművelő, gabonatermesztő életmódjuk miatt – a tarbagaiak hagyományosan nem tekintik igazi szaháknak. Elnevezésük is az életmódjukra: *baahynaj* ('földműves'), vagy pedig az orosz államhoz való kötődésükre utal: *d'aamsyk* ('futár'). A baahynajokról igen rossz véleménnyel vannak a szahák általában Jakutiában és így Tarbagában is. A faluban a baahynajok nemcsak agresszivitásukról és ravaszságukról ismertek, hanem arról is, hogy igen ügyesen gazdagodtak meg a szocializmus időszakának végén és a peresztrojkát követő években. Ez ma a faluban bizalmatlanságot és tartózkodást szül velük szemben, a Jakutszkban tanuló fiatalok pedig gyakran számolnak be a baahynajokkal folytatott verekedéseikről. Külmnüürben a baahynajok megítélése korántsem ilyen szigorú, mivel a falubeliek többsége egyaránt rendelkezik evenki és szaha felmenőkkel. A baahynajokat agyafúrtságuk, éles eszük miatt becsülik a faluban.

Az észak (*khotu*) a hideg és a szárazság égtája, valamint a folyók alsó folyásáé, amely hagyományosan egyben a *tongusok*, vagyis a szahák által vadnak tartott erdei emberek lakóhelye. Szaha nyelven hagyományosan *tongusnak*

neveznek minden rénszarvastartó vagy halász-vadász életformát követő csoportot; Jakutia területén ezek leginkább az evenek és az evenkik. Tarbagában nemcsak a földrajzi szempontból északra fekvő területeket tekintik északinak, hanem minden olyan területet, ahol hagyományosan evenkik, evenek vagy csukcsák élnek. A Tarbagától földrajzilag délkeletre lévő Külümnüürre például leggyakrabban úgy hivatkoztak, mint olyan területre, amely a falutól északra fekszik. Tarbagában igen elterjedt nézet volt az is, hogy Tüüleekhben evenki (*tongus*) származásúak a szahák – mivel ez a falu tőlük északra fekszik. Külümnüürben – érdekes módon – inkább északinak, mintsem nyugatinak tekintik azokat a szahákat, akik Közép-Jakutiában élnek. Éppen északiságuk miatt tartják a közép-jakutiai szahákat ridegnek és kimértnek.

Az észak különösen a szovjet politika számára volt kiemelt fontosságú terület, misztikus és reményteljes peremhelyzetű területet testesítve meg a politikai vezetés számára, a remények és az álmok földjét (Stammler-Gossman 2007: 58). Az ország északi, feltáratlan része, amelynek természeti kincsei az elkövetkezendő fejlesztéseket voltak hivatottak megalapozni, a jövő és a remények hazája lett, és ekként kapott szerepet nemcsak az orosz és a szovjet, hanem a tarbagai és külümnüüri értékrendben is. A hivatalos, államilag támogatott cél az észak legyőzése, meghódítása (*osvoenie severa*), az északi területek ipari és mezőgazdasági kiaknázása és az ott élő, korábban kizsákmányolt, elmaradott északi kis népek civilizálása volt. Ez a modernizáció teremtette volna meg a szovjet társadalom iparosításának és fejlődésének az alapjait.

Az állami befektetésekből bővelkedő és nagyvonalú támogatási rendszerrel ellátott észak egészen a szovjet rendszer összeomlásáig Közép-Jakutiában is a lehetőségek földjének tűnt, így a barbárság korábban hozzákapcsolt negatív képzetei viaszosultak, különös tekintettel arra, hogy a második világháború után a Szovjetunió különböző régióiból jelentős létszámú, jól képzett, vegyes etnikumú népesség vándorolt be és telepedett le az északi ipari központokban. A Szovjetunióban Jakutia északi része a nagy állami befektetések hatására (bányák, utak létesítése, hajózási útvonalak megnyitása) munkahelyekkel jól ellátott, életkörülményeiben Közép-Jakutiánál színvonalasabb, fejlett körzetként jelent meg a tarbagaiak számára is. Egy Észak-Jakutiában született tarbagai adatközlőm például részletesen mesélte el azt, mennyire megdöbben azon, hogy Tarbagában – ellentétben szülőföldjével, Abyyy megyével – nem lehetett csokoládét, déligyümölcsöt, jó minőségű ruhát kapni, amikor ő az 1960-as évek végén odaköltözött. Ez az ipari fejlesztés alatt álló észak sem jelentette azonban kizárólag a Közép-Jakutiától földrajzilag északra fekvő területeket, hanem magában foglalta a nyugatra eső Mirnij megyei gyémántbányákat (Mirnij, Udachnyj) és a keletre lévő Ust'-Maja megyében található aranybányákat (Solnechnyj, Zvezdochka) is. Külümnüürben érezte is a hatását a megye iparosítása, és a falubeli férfiak közül sokan dolgoztak hosszabb-rövidebb ideig az aranybányákban a szovjet időszakban.

Ez a pozitív, fényes észak-kép adta át helyét a szovjet rendszer széthullása után egy elutasító jellegűnek, amelyben az észak az alkoholizmus és a bűnözés szinonimájává vált. Az arktikus területekről elvándorló értelmiségi rétegről, a kiürülő iskolákról, az észak-jakutiai elhagyott szellemvárosokról szóló hírek Tarbagába és Külümnüürbe is eljutottak, ahogy azok a hírek is, amelyek az északon történt bűnesetokról számoltak be. A külümnüüriek szerint ezek a negatív tendenciák elsősorban az oroszok és bevándorlók lakta aranybányász-településeket jellemzik, és az Aldan folyó mentén elhelyezkedő evenki falvak élhetők maradtak a peresztrojka követő visszaesés éveiben is. Tarbagában az északon lakó evenkik arról ismertek, hogy a körükben nem számít igazi férfinak az, aki még nem követett el valamilyen bűnt és nem volt börtönben. A faluba északról érkező emberek ezért a bizalmatlanság légkörétől szenvednek.

Tarbagában nemcsak az északi emberek megítélése fordult negatívra, hanem az északi táj gazdagságának megítélése is. Jakutia arktikus területein a szovjet időszak erőltetett iparosítása nagyfokú környezetszennyezéssel is együtt járt. Ez a folyamat csak felerősödött a Föderatív Oroszországban, mivel a veszélyes hulladékok kezelésére egyre kevesebb pénz jutott (ZumBrunnen 1997). Az északi környezeti katasztrófákról (különösen a radioaktív szennyezésről) szóló hírek Tarbagában és Külümnüürben is közismertek, és ma már az északisághoz hozzátartozik a szennyezett környezet gondolata is. Ez nemcsak azokban a viccekben ölt testet, amelyeket az északról délre vándorló költöző madarak vadászatakor mondanak egymásnak a férfiak, hanem abban is, hogy Tarbagában az északról származó élelmiszereket sokan nem szívesen fogyasztják.

A kelet (*ilin*) jelentése 'jövő', 'elülső' és 'keleti' a szaha nyelvben. A keleti irány kiemelt szerepét mutatja az is, hogy a hagyományos szaha épületek, a *balaghanok* keletre nyílnak. A falvak létrehozása után az orosz stílusban épített boronaházak már az utcafront irányának megfelelően nyílnak, leggyakrabban észak felé. Bár az *ilin* a keleti irányt jelenti, jelentése összekapcsolódik a központisággal is. Az Aldan és a Léna folyó közötti, alaasokkal teli központi területet ma a *kiin dojdu* ('központi, fő terület'), *kiin sakhalar* ('központi szahák') mellett *Ilin Enger* ('keleti oldal') megnevezéssel is illetik. Az *Ilin Enger* kifejezés eredetileg a Lénától keletre fekvő közép-jakutiai területeket jelölte, a mai szaha nyelvben azonban a kelet asszociálódik azzal a magterülettel is, ahol a szahák Jakutián belül laknak.

Az elsősorban mezőgazdasági termelésben (ló- és marhatartásban) élen járó *Ilin Enger* nem állt az iparosítás fókuszában a Szovjetunióban, éppen ezért az állami fejlesztések és befektetések is alacsony szinten maradtak. Az iparosítás hiánya ugyanakkor azzal a kedvező következménnyel járt, hogy ezen a területen elhanyagolható volt a környezetszennyezés is. Amíg a szovjet időszakban az északi területek fejlesztése kapott kiemelt szerepet, addig a rendszerváltás után újból Jakutia középső része, az *Ilin Enger*, tehát a „való-

di", etnikusan is szaha Jakutiát jelképező terület vált a „haza tájává”. Nem meglepő tehát, hogy a legfontosabb nemzeti emlékhelyek és nemzeti tájak is ezen a területen találhatók (Cruikshank–Argounova 2000). Ugyanitt, az Ilin Enger területén található Churapchy megye, amelynek lakói nacionalista és oroszellenes érzelmeikről ismertek Jakutia-szerthe. Tarbagában a kelethez tehát egyre inkább kapcsolódik a szaha nemzeti haza gondolata, és így a kelet a peresztrojka után lassan átalakult azzá az égtájává, ahol a szahák, köztük a tarbagaiak önmagukat helyezik el. Ez az égtáj többé már nem a jóindulatú istenek lakhelye. A kelethez (és nem az északhoz) való tartozás gondolata azért is fontos, mert a Jakutiában élő más őshonos népekkel (evenkik, evenek, jukagírok, csukcsok) szemben a szahákat már a szovjet közigazgatás sem sorolta be az „északi kis lélekszámú népek” közé. Különös módon az evenki külömnüüriek is keletinek tartják magukat. Véleményük szerint, a Közép-Jakutiához kötött szahákkal ellentétben, nekik mindig is megvoltak azok a kapcsolataik a Csendes-óceán partján élő evenkikkel, amelyek lehetővé tették őseik számára a közlekedést kelet felé. A faluban gyakran emlegetik azt is, hogy az 1930-as évekig gyakran hozzájutottak olyan termékekhez, amelyeket amerikai és japán kereskedők hoztak el Oroszország csendes-óceáni kikötőihez.

A nyugat (*argha*) a gonosz szörnyek, az *abaahyk* lakóhelye, ahol a szaha folklór szerint meleg van és szárazság. Az *argha* (mint az *ilinnel* ellentétes fogalom) hátulsót, mögötte lévő is jelent. Hagyományosan az *argha* szóval illették a *balaghan* mögött elhelyezkedő területet, ahogyan a tűzhely mögötti részt is a házon belül. A nyugat megítélése igen sokat változott azzal, hogy az orosz állam képviselői a 17. században megérkeztek Jakutia területére, és új, gyarmati jellegű közigazgatási viszonyokat teremtettek. A nyugati irány az *abaahyk* helyett egyre inkább a cár (*yraakhtaaghy*, azaz 'a távoli') lakhelye lett. A szahák a két legkorábbi letelepedési területük egyikéről, a Léna- és az Aldan folyók könyökében elterülő síkságról nagy számban menekültek el a 17. században északra, a hegyek felé (*D'aangy*), és nyugatra, az erdők felé (*Argha Tya*). Az első terület ma *Üöhee D'aangy* (oroszul Verhojanszk) névre hallgat, a második terület pedig a Viljui folyó (*Bülüü*) menti szahák szálláshelyeinek összefoglaló neve. A nyugatra és az északra települt szahák olyan területekre érkeztek, illetve olyan folyó menti öntésterületeket szálltak meg, ahol korábban az ellenséges *tongusok* laktak. A szaha betelepülés folyamatos volt, és a Viljui mentén élő evenkik csak a 19. század közepére olvadtak be teljesen a szahákba (Maak 1994: 34), a nyugati, Viljui menti szahákat ezért Tarbagában kevert származásúnak tekintik. Gyakran „Viljui menti evenkik”-nek (*Bülüü tonguustara*), vagy „Viljui menti halevők”-nek (*Bülüü symahyttara*, *Bülüü balyksyttara*) nevezik őket, szembeállítva a nagyjószágban gazdag Ilin Engerben élő szahákkal, akik marha- és lóhúst esznek.

Nemcsak az etnikus hovatartozás megítélését határozza meg a nyugati irány, hanem azt is, hogy milyen tájakat társítanak az adott égtájhoz a

tarbagai szahák. Mivel az *alaas* mindenekelőtt Közép-Jakutiához (vagyis az *Ilin Engerhez*, a kelethez kapcsolódik), a Viljui menti *alaasok* létét annak ellenére tagadják Tarbagában, hogy tisztában vannak azzal, hogy az ott élő szahák is ló- és marhatartással foglalkoznak. Azokat a tarbagaiakat, akik Nyugat-Jakutiából érkeztek a faluba, a falubeli közvélekedés általában felruházza azokkal a személyiségjegyekkel, amelyekkel az evenkiket is jellemzi. Így ezeket az embereket hirtelen haragúnak, sértődékenynek tartják.

Külümnüürben nem ismert ez a nyugatról alkotott kép. A helyiek számára a Viljui mellett élő szahák ugyanúgy szahák, mint a közép-jakutiaiak, és nem érznek velük semmiféle rokonságot, összetartozást azon az alapon, hogy ők is evenkik lennének. Ellenkezőleg, a nyugati irány a külümnüüriek számára a szahák lakta területet jelenti.

Bár a nyugatról alkotott kép fokozatosan megváltozott a Szovjetunióban és később a Föderatív Oroszországban is, a kelettel való szembeállítás megmaradt. Tarbagában a nyugati égtáj (a hazát, otthont megjelenítő kelettel szemben) az idegenség, a távolság, a messzeség gondolatával társul. Nemcsak a külföld, a másik ország értelmeződik nyugatként, de Oroszország központi területei is.

Az égtájakhoz kapcsolódó értékrendszer, illetve a saját közösség és környezet elhelyezése az elmúlt száz év gazdasági és társadalmi változásainak hatására jelentősen átalakult Tarbagában és Külümnüürben. Ez nemcsak azzal a következménnyel járt, hogy a falvak közvetlen környezetének érzékelése és identifikálása megváltozott, hanem azzal is, hogy az egyes égtájakhoz kapcsolt csoportok és közösségek megítélése is új jelentésekkel gazdagodott. A Jakutiát alkotó közigazgatási területek, az *uluusok* lakóihoz kapcsolt mentalitást, amelyet *uluus*-mentalitásnak is lehet nevezni, a környezetérzékelés és a makrokörnyezet megítélésének változása is értelmezi. A tarbagai és a külümnüüri környezetérzékelés szerint ugyanis nemcsak az adott helyen lakó közösségek alakíthatják át környezetüket, hanem a környezet jellege is hatással van az ott élők jellemvonásaira, személyiségjegyeire, értékrendjére.

Az egyes közösségek és etnikus csoportok égtájak szerinti elhelyezése érdekes mintát mutat a faluközösségekben. Jakutia többi csoportjához és területéhez képest mind a két faluközösség keleten helyezi el magát. Ez Tarbaga esetében a központiség és a déli eredet, Külümnüürben pedig a gazdag délies természeti környezet gondolatával társul. Jakutia többi csoportját vagy a nyugathoz, vagy az északhoz kapcsolják Tarbagában és Külümnüürben. Az észak és a nyugat képzete Tarbagában és Külümnüürben egyaránt negatív értékekkel párosul. Míg azonban Tarbagában ezeken az égtájakon az evenkiket helyezik el, Külümnüürben éppen a szahákat kötik északhoz és nyugathoz.

A faluközösségek környezetérzékelését dinamizmus és rugalmasság jellemzi, amely az orosz állammal fenntartott kapcsolat során az elmúlt száz esztendőben sokszor kapott új hangsúlyokat. A helyi környezettel és a környezet egyes ökotípusaival fenntartott kapcsolat a sorozatos állami újjászervezések, valamint a gazdasági-társadalmi modernizációs törekvések hatására többször

is megváltozott, és ez ma az együtt élő generációk eltérő környezetérzékelését eredményezi. Emiatt Tarbaga esetében kevés tanulsággal jár a helyi közösség egységes környezetérzékeléséről beszélni, olyan jelentős különbségek vannak az egyes korosztályok tájakhoz kapcsolódó tapasztalataiban, tudásában és érzelmeiben. A modernizációs törekvések gyors egymásutánisága és ebből következőleg a termelésben, a térhasználatban megmutatkozó változások ideiglenessége oda vezetett, hogy ma a kutatott falvakban a tér- és környezethasználatnak merőben eltérő stratégiái mutatkoznak meg.

Különösen jelentősek a fiatalok és a középkorú korosztály eltérő környezetérzékeléséből fakadó konfliktusok, amelyek elsősorban szénagyűjtés idején jelentkeznek. A fiatalok számára ma már az alaasok és a khochók nem sokban különböznek az őket körülvevő erdőktől. A megélt és az idegen környezet közötti határ a falu határában húzódik számukra: az erdők, az alaasok és a khochók együttesen alkotják számukra a természetet (*ajylgha*), amely elkülönül a falu világától. Míg a középkorúak és az idősek számára az alaasok és khochók, addig a fiatalok számára a falu környezete nyújtja az otthonosságot, a biztonság érzését. Ezt a különbséget csak megerősítik a környezettudatosságnak és környezetvédelemnek a közoktatás és a tömegkommunikáció által közvetített értékei, amelyek egy elvont természetképet sugallva állítják szembe az emberi világot és emberi tevékenységet a falut körülvevő környezettel.

A közvetlen környezet érzékelésében bekövetkezett változásokat megerősítik, hangsúlyozzák azok a változások, amelyek a makrokörnyezet megítélését formálták át az elmúlt száz évben. Az alaasokról és khochókról kevesebb ismerettel rendelkező és azokkal ritkábban kapcsolatba lépő fiatalok ma sokkal fogékonyabbak arra a szaha nemzetpolitikai törekvésre, amely arra irányul, hogy egy egységes szaha nemzeti hazakép immár szimbolikus és rögzített tájképi eleme legyen az az ökotóp, amely az idősebb korosztályok számára még egy sokszínűségében megélt, emlékekkel és tevékenységekkel átitatott környezetet jelent. Az égtájak megítélésében bekövetkezett változások érzékenyen reflektálnak a gazdasági fellendülés és visszaesés 20. századi hullámvázaira és arra, hogy Tarbaga és Külümnüür mennyire volt peremhelyzetben a szovjet és orosz modernizáció és reformtörekvések által formált hatalmi viszonyok hálójában.

Elméleti háttér

A szaha nyelvi közeg eltérő módon határozta meg a terepmunkát az egyes faluközösségekben. Míg a Tarbaga folyó völgyében élő szahák egymás között szinte kizárólag szaha nyelven érintkeznek, és csak a fiatalok viccelődő beszélgetései vagy a lerészegedett férfiak vitái csapnak át hosszasan orosz nyelvre, addig Külümnüürben gyakran előfordul, hogy az iskolában a fontosabb kérdések megbeszélése oroszul zajlik, és az sem ritka, hogy a falubeliek oroszul beszélnek egymás közt. A két település nyelvi sajátosságairól a negyedik fejezetben bővebben fogok szólni. Gyűjtött szövegeim túlnyomó többsége mindezen különbségek ellenére szaha nyelven került lejegyzésre, és adatközlőim abban a tudatban beszélgettek velem, hogy ezeket a szövegeket nemcsak lejegyezni vagyok képes, hanem megérteni is. Ezért sem a gyűjtések alatt, sem a gyűjtéseket követően nem vettem igénybe szaha tolmácsok segítségét. Sok esetben terepnaplóm is szaha nyelven vezettem, egyrészt azért, hogy azok elolvastatása után segítőimnek kérdéseket tehessek fel, másrészt azért is, mert gyakorta magamnak is könnyebb volt megértenem az aznapi élményeket, eseményeket közvetlenül szaha nyelven, mintsem valamiféle hevenyészett magyar fordítás segítségével.

Mielőtt terepmunkámat elkezdtem volna Jakutiában – mongóliai terepmunkáim folytatásaképpen –, azt terveztem, hogy a jakutiai falvak *rokonsági viszonyait* igyekszem mai valóságukban bemutatni. Mivel tudtam, hogy egy ilyen időtartamú terepmunka alatt lehetetlen egyetlen kérdésre, egyetlen tudományos problémára összpontosítani, arra törekedtem, hogy a saját kérdésfelvetéseimen túl, és azokat mintegy meghaladva, olyan problémákat helyezzek terepmunkám fókuszába, amelyek a *helyi* közösségek számára tűnnek fontosnak. Tisztában voltam azzal, hogy ezek a helyi problémák a néprajzi, antropológiai kérdésfelvetésektől gyakran elütnek, sőt esetenként engem is eltávolítottak a hagyományos néprajzi témáktól. Munkámat a szaha kutatók sokszor nem is néprajzi munkaként értékelték, hanem helyismereti (*kraevedcheskij*) kutatásként, és értetlenül álltak vele szemben.

Így szembesültem azzal, hogy kiinduló kérdéseimhez képest izgalmasabb kutatási témát jelenthet a *tekintélyről és a bizalomról* szóló *diskurzusok* feltérképezése. Más kisközösségekhez hasonlóan az általam megismert jakutiai közösségek ugyanis igen hatékony *kommunikációs rendszereket* tartanak fenn, amelyekben a hosszabb-rövidebb narratív jellegű megszólalások rendkívül komoly szerepet kapnak az emberi kapcsolatok megszervezésében, a tekintélyépítésben, illetve a bizalom megszerzésében. Ezen történetek, pletykák, megjegyzések hatásával és erejével szembesültem a mindennapi életben, különösen akkor, amikor ezek egyre nagyobb számban vonatkoztak már rám is, befolyásolva ezáltal helyzetemet a faluközösségekben. Ez a diskurzus és az abból származó, rám vonatkozó értékítéletek meghatározták munkám lehetőségeit és korlátait is. E történetek és

történettöredékek figyelemmel kísérése hamarosan terepmunkám egyik legfontosabb célkitűzése lett.

A narratívákhoz azonban más és más fórumokon jutottam hozzá a két helyszínen. A Tarbaga völgyében elsősorban interjúk segítségével, illetve az engem befogadó férfiközösségek tagjaként (röplabdacsapat, halászbrigád, kaszálóbrigád), az esti beszélgetések során sikerült hangfelvételeket készítenem. Tarbagában női társaságban csak a bolt előtt vagy a boltban kenyérre várakozva, illetve fejés idején a nyári szállások istállójában vehettem részt. Ezekben a falvakban tehát elsősorban a helyi férfitársadalom közös programjainak voltam részese.

Külümnüürben viszont iskolai munkám és kötelezettségeim révén rendszeresen megfordultam a helyi középiskola tanári szobájában, ahol a tanárokon kívül más falubeliek (szülők) is megjelentek olykor-olykor. A tanári szobában zajlott beszélgetések a falubeli információszerzés talán legjobb alkalmai voltak. E fórum közössége elsősorban nőkből állt, és ezért az általuk működtetett kommunikációs, illetve társadalmi háló felülreprezentált lehet gyűjtési anyagokban. Ezt annak ellenére is állíthatom, hogy az iskolai kapcsolatok mellett férfiakból álló társaságokkal is részt vettem hosszabb (3–5 napos) vadász- és halásztúrákon, ahol a férfiak szemszögéből ismerhettem meg a helyi közélet problémáit. Úgy gondolom azonban, hogy eredeti pozícióm (Tarbagában a férfiközösség tagja, Külümnüürben a nőié) a gyűjtés során fokozatosan elhomályosult, és a terepmunka végén egyaránt otthonosan mozogtam mindkét kutatási helyszínen a férfi és a női közösségekben.

Külümnüürben a tanári szobában, Tarbagában a kenyérbolt előtt állva, illetve a vadászatot követő esti történetmesélések alkalmával ugyanazt a szembetűnő jelenséget figyeltem meg: az elbeszélők és hallgatóik a beszélgetések során szinte minden alkalommal túljutottak az események *narratív* jellegű felidézésén, leírásán, és lassan elérkeztek a történetben szereplő emberek *jellemzéséhez* és *értékeléséhez*. Éppen a beszélgetések *értékelő funkciója* különbözteti meg a valódi narratívákat az egyszerű beszámolóktól, és éppen a narratívának ez a funkciója vált lényegessé és fontossá az általam meghallgatott és rögzített előadásokban a beszélgetések ideje alatt (Markham Shaw 1997: 304–305).

A leggyakoribb *témák* a külümnüüri tanári szobában zajló beszélgetések során a mindennapi élet fontos és előre megszervezendő kérdései voltak. Így például általánosak voltak a jakutszki utazás lehetőségeiről és híreiről szóló eszmecserék, illetve az, hogy melyik sofőr mikor, milyen utasokkal indul el Jakutszkba, és tér vissza onnan. Tudva azt, hogy 2004-ben hetente legfeljebb egy autó indult Jakutszkba, és ez az autó legfeljebb 4-5 embert vihetett el a városba, valamint számításba véve azt is, hogy a falubeliek döntő többsége egy évben csupán egyszer vagy kétszer vállalkozott erre az útra, meglepőnek tűnt, hogy ilyen gyakran merült fel ez kérdés, és hogy milyen érdeklődéssel beszéltek róla munkatársaim. Csak fokozatosan ébredtem rá arra, hogy az

utazásról folytatott megbeszélések valójában csak eszközei voltak annak, hogy a falubeliek egy-egy megvitatandó utazás kapcsán kifejhessék véleményüket a sofőr vagy a feltételezett utasok jelleméről. Amikor tehát a faluban bizonyos helyzeteket és eseményeket értékeltek, a hangsúly igen gyakran a szóban forgó személy jellemvonásainak megítélésére esett, és nem arra, hogy valójában mi is történt.

Fokról fokra elkezdtem tehát a *falubeli narratívák értékelő funkciójára* összpontosítani, ami a gyűjtés módszereit is némiképpen megváltoztatta: sok esetben emlékezetből, utólag kellett leírnom beszélgetéseket, hiszen azokat a közösségi fórumokon való elhangzásuk ideje alatt gyakran nem volt lehetőségem lejegyezni. Más esetben a tanáriban, a boltban, terepjáróban ülve, kártyázás vagy iszogatás közben elhangzott narratívákat gyakran csak utólagosan, interjúk segítségével tudtam újra felgyűjteni, illetve rekonstruálni. Ez természetesen nem minden esetben sikerülhetett kielégítően. A gyűjtött anyag egyenetlenségei részben e hiányosságból eredeztethetőek, részben a két helyszínen alkalmazott eltérő gyűjtési módszerek és lehetőségek korlátait mutatják.

Az eddig szóba került pletykák, beszélgetések, történetek a közösségen belüli verbális kommunikációnak ahhoz a szférájához tartoznak, amelyet a nemzetközi nyelvészeti antropológiai szakirodalom *értékelő közösségi beszédnek* (*evaluative social talk*) nevez (DiFonzo–Bordia 2006: 7). Az értékelő közösségi beszéd – legáltalánosabb meghatározása szerint – olyan szóbeli megnyilvánulások csoportja, amelyek révén a közösség tagjai egymás tevékenységét és jellemét értékelve egyszerre erősítik meg a közösségen belüli kohéziót, illetve a társadalmi különbségeket (uo. 19). Ennek megfelelően e diskurzusok vizsgálata egyszerre veti fel a jakutiai *faluközösségek felépítésének*, belső dinamikájának, valamint az ehhez kapcsolódó *értéktrendnek* a vizsgálatát. Éppen ezért a társadalmi viszonyok és kapcsolatok vizsgálatának értékes forrása a tetteken kívül az azokhoz fűzött kommentárok, azokra való visszaemlékezések is.

A jakutiai *faluközösségek* azon, *hatékonyan együttműködő csoportjait* írom le, amelyek komoly szerepet kapnak a helyi szintű érdekérvényesítésben és legitimációs folyamatokban, olyan társadalmi rendszert hozva létre ezáltal, amely szimbolikusan rendezi a falubeliek hozzáférését a helyi erőforrásokhoz. Ebben a folyamatban a tekintély kivívása, valamint a bizalom kiépítése és megtartása volt az a két eszköz, amely a leghatékonyabban segítette a helyieket abban, hogy szarvasmarhákat, fizetést, jó kaszálókat és vadászterületeket szerezzenek maguknak. A bizalmi kapcsolatok által létrejött és működtetett csoportok megfigyelésem szerint *nem kizárólag rokon* alapon szerveződnek, ugyanis a jakutiai falvakban ez a kapcsolat csak az egyik típusa a falubeli társadalmi viszonyoknak. Úgy látom, hogy a rokon köteléknek mint a nem-európai társadalmakra jellemző elsődleges közösségsszervező hatóerőnek hangsúlyozása a szaha és az evenki falvak esetében félrevezető lenne (Holy

1996: 75). Ennek megfelelően a rokonsági viszonyokat az együttlakó, a baráti és az együtt gazdálkodó csoportok működésével együtt vizsgálom majd.

Terepmunkám során az Ust'-Maja megyéhez tartozó Külümnüür lakosságának 5–12 nemzedékre kiterjedő családfáját, valamint a Tarbaga menti települések egyes rokoni csoportjainak genealógiáját vettem fel. Ezen adatok, illetve a család- és élettörténetek rögzítése során arra a belátásra jutottam, hogy a szibériai népek (és azon belül a szahák és az evenkik) társadalmi rendszerét a néprajzi leírások meglehetősen egyoldalúan ábrázolták, amikor azokat nemzetségeken, ágazatokon, illetve férfi leszármazáson alapuló szervezetekként írták le (Slepcev 1989; Shirokogoroff 1929). A Tarbaga menti terepmunkám adatai ezzel szemben arról tanúskodnak, hogy a rokonságban a nők, az anyai nagybácsik és a nagyszülők szerepe gyakran felülírja a patri-ágazatok rendszerét, és sokan több együttműködő rokoni csoporthoz tartozónak érzik magukat. A külümnüüri házasságok rendszere sem szól az apai leszármazás elvén felépülő ágazatok szigorú elkülönülése mellett, hiszen az átöröklés és az örökbefogadás az egyes rokoni csoportok (feltételezett nemzetségek) közt megszokott, általános jelenség volt (Nikolaev 1964).

Emiatt a mai jakutiai falvak társadalmi hálójának és rokoni viszonyainak megértéséhez más megközelítéseket érdemes használni. Az 1990-es évek elején bekövetkezett fordulat a nemzetközi rokonságtudományban, amelyet legjobban talán Marilyn Strathern, Sylvia Yanagisako és Janet Carsten neve fémjelez, az emberi kapcsolatok sokfélesége közt dinamikusán igyekezett megérteni a rokonságra apelláló típusúakat (Yanagisako 1979; Strathern 1992; Carsten 2000; 2004). A rokonság ezen dinamikus felfogásával könnyen összeegyeztethetők azok a tarbagai és külümnüüri társadalmi gyakorlatok, illetve az azokat értelmező szövegek, amelyek a háztartások közötti tárgy- és munkacseréről árulkodnak, és amelyek azt támasztják alá, hogy a rokoni kapcsolatokra való hivatkozások valóban sokkal rugalmasabban értelmeződnek a közösség mindennapjaiban, mint ahogyan azt az ágazatok szervezete megengedné. A rokoni kapcsolatok dinamizmusának és hajlékonyságának (újra) értelmezése és leírása éppen ezért kiemelt jelentőséget kap az elemzés során.

A nők rokonságban betöltött szerepének vizsgálata szintén csak a legutóbbi időben került a szibériai népek vizsgálatának előterébe. E kutatások eredményeképpen egyértelművé vált, hogy a mai szibériai faluközösségek kapcsolathálójának fenntartásában, egy-egy család társadalmi tőkéjének megalapozásában, illetve egy működőképes háztartás létrehozásában a nők szerepe gyakran fontosabb, mint a férfiaké (Ssorin Chaikov 2002). Amellett, hogy a gazdasági és a társadalmi kapcsolatokban a nők kulcsfontosságú szerepet kapnak, fontos megemlíteni a csonkaházasságok nagy számát, valamint a gyermekét egyedül vagy szüleinél/szüleivel (és az apával kapcsolatot nem tartva) nevelő anyák jelentős szerepét a faluközösségekben (Vinokurova-Barashnikova 1994: 35–45). Ez a rokoni összetartozás érzésének megváltozásáról is árulkodik, átstrukturálva a család és a háztartás intézményét

a jakutiai falvakban. A nők szerepének, illetve a matrifokális informális hálózatoknak adatolása kutatásaim egyik kiemelt témája.

A rokonsági viszonyok mellett a *lokális kapcsolatok* is fontos szerepet kapnak a helyi értékelő közösségi beszéd kialakításában és fenntartásában. Ennek oka az, hogy a falu Jakutia településrendszerének új, csak az 1950-es évek óta jelen levő képződménye, amely viszont mára a vidéki szahák és evenkik legjellemzőbb településformájává vált. Ez a mindennapi együttélés és kapcsolattartás lokálisan szervezett, viszonylag új és jelentőségteljes formáit és intézményeit vezette be a szahák körében. A korábban egy adózási területen belül szétszórta élő helyiekkel ugyanis a letelepítés és centralizáció korábban ismeretlen együttélési formát ismerttetett meg. A falvak alapjaként a szovjet állam helyi intézményei, így az iskola, a szovhozvezetőség, a klub és a falusi tanács szolgáltak. Ezek az intézmények – megváltozott formában – ma is komoly szerepet kapnak a közösségi kohézió növelésében. Ennek következtében a lokalitás elvén szerveződő kapcsolatok és csoportok szerepe fokozatosan megnőtt, míg a rokoni kötelékeké némiképp háttérbe szorult.

A *letelepítés* újfajta identitásokat is létrehozott, illetve a térfelosztás új értelmezéseit teremtette meg. Jakutia egyes falvainak, közlekedési útvonalainak használói és megyéinek lakói mára például egyfajta *megye-mentalitással* rendelkeznek és jellemeztetnek.⁶ Nemcsak a megyékhez, de a helyi iskolák (és gyerekközösségek) révén az egyes falvakhoz is egységes jellemvonások kezdtek el kapcsolódni, amelyek egyfajta *falu-identitást* hoztak létre a vidéki szahákban.⁷ Emellett a falu részei is sokszor saját identitással rendelkeznek: ezek a lokális csoportok hasonlóképpen sajátos jellemvonásokkal rendelkezhetnek, és egymással szemben állva, versengve hozhatnak létre összetartó, együttműködő csoportokat. A falurészek (*tüölbe* vagy *kyrdal*), a falvak és a megyék tehát nemcsak földrajzi-közigazgatási egységei Jakutiának, hanem a szaha és az evenki társadalom változatos értékekkel felruházott közösségei is. E rétegesen felépülő, többszörös lokális identitás és összetartozás vizsgálata eddig nem kapott kellő figyelmet a szibirisztikában, így a negyedik és ötödik fejezetben bővebben tárgyalom e jelenség szerepét a Tarbaga völgyi falvakban és Külümnüürben.

A Tarbaga völgyi faluközösségek, illetve Külümnüür társadalmi viszonyairól szólva a *rokoni* és *lokális* viszonyok mellett a *baráti* együttműködések is számba kell venni. Az önkéntes, baráti kapcsolatok leírása Szibériában jellemzően a falut elhagyó tajgai és tundrai vadászközösségek megértésére szorítkozott (Willerslev 2007), és kevésbé mutatta meg a *falubeli* baráti hálók működését. A barátságot nem lehet kizárólag a felbomlott rokonsági szervezet

⁶ A megye-mentalitásról lásd Mandelstam-Balzer 2004; Mészáros 2008c.

⁷ Bloch 1998. Egyes jakutiai megyék és falvak széles körben elterjedt és ismert, állandó melléknéve is a falubeliek jellemét írja le, például: *Tüökön Nömügüler* ('Nömügü gazemberei'), *Kurubaj Kurubhakhtar* ('kemény kurbuhakhiak'), *Kuturuktaakh Namnar* ('tolvaj Nam megyeiek') stb.

helyére lépő modern együttműködési formának tekinteni, hiszen a barátság intézményei az evenkikről szóló klasszikus néprajzi leírásokból is ismertek (Heyne 2007). Külümnüürben is, de főként a Tarbaga mentén a barátok között létrejövő kooperatív együttműködési formák igen jelentős szerepet kapnak a vadászaton és halászáton túl például a közlekedés megszervezésében, illetve a szovhoz felbomlását követően kialakult, közösen gazdálkodó termelési egységek és szervezetek létrejöttében is. Vizsgálatuk ezért szükségszerűen ki kell hogy egészítse a rokoni és lokális összetartozás vizsgálatát, olyan összetett *cow-and-kin* viszonyok feltérképezésére adva lehetőséget, amelyek eddig inkább rejtve maradtak (Crate 2006a).

A faluközösségi társadalmak e hármas (rokoni–territoriális–baráti) felépítésének elemzése és értelmezése két – Szibéria társadalomnéprajzának leírásában eddig kevésbé használatos – módszer alapján történik. Először a *posztkolonialista* kutatások eredményeinek adaptációját kísérem meg, ugyanis Oroszország és később a Szovjetunió – az antropológiai leírásokban eddig kevésbé reflektált módon – az afrikai és az ázsiai gyarmatokhoz hasonló módon, ám ahhoz képest sajátos vonásokat mutató koloniális technikákkal konszolidálta jelenlétét Szibériában (Szili 2005; Slezkine 1994b). A Tarbaga völgyében fekvő falvak, illetve Külümnüür társadalmi viszonyainak elemzésekor a szovjet időszakbeli változások posztkolonialista szemléletű megértésének néhány lehetőségét vetem fel a harmadik fejezetben (*Jakutia mint Oroszország periferiája*).

Az egyik ilyen a *hibriditás* (*kreolizáció*) jelensége, amely a mai szibériai faluközösségek egyik legjellemzőbb sajátossága. A félig orosz, félig pedig helyi értékeken és kategóriákon nyugvó intézmények, mint például az ún. „ágazati kooperatív gazdasági egységek” (Sirina 2005), az államilag finanszírozott klubokban létrehozott folklórcsoportok vagy az iskolai hagyományos mintagazdaságok példái jól mutatják, hogy miként keverednek minden szinten a helyi (evenki és szaha), illetve a központi, állami (orosz) értékek és érdekek a falvakban.

Ez a kérdés szorosan összefügg a szocialista és a posztszocialista oroszországi társadalomból *hiányzó alternatív társadalmi nyilvánosság* és *civil társadalom* problémájával (Nil’sen 2004: 25; Busse 2001). A civil szervezetek hiánya azonban látszólagos: Jakutiában valójában az állami szférával összefüggő hibrid formák hierarchiája hozza létre a helyi civil társadalmat. A helyi szintű közösségi kezdeményezések és összefogások előképei már a szovjet időszakban is megfigyelhetők voltak (például a falubeli *tüölbék*⁸ közös programjai) (Skilling 1971), ám mivel a nyugati társadalomszemlélet szerint az államtól való függetlenség nélkül e csoportok nem tekinthetők valódi civil szervezeteknek, sem a szovjet időszakbeli előzményeket, sem az állami szférán belüli mai szervezeteket nem elemezték a kutatók (Uhlins 2006: 38;

⁸ A *tüölbe* a faluban egy helyen lakó háztartásokat összefogó csoport neve.

Hann 1996: 5). Ez a sajátosan oroszországi forma Szibériában további etnikus, helyi tartalmakkal gazdagodik, ilyen például a helyi autoritásrendszerek etnikus értékekhez kapcsolása.

Hasonlóképpen tanulságos lehet *a szovjet idők nők és családpolitikájának posztkolonialista értelmezése*, hiszen ez a családpolitika a menasz-szonyváltság betiltásával, az öröklési viszonyok megváltoztatásával, a nők kiemelt oktatásával és foglalkoztatásával voltaképpen a Spivak leírta módon a koloniálisan alárendeltek elnémitésének gyakorlatát valósította meg (Spivak 1988: 5–7). E politika eredményeképpen a nők mára központi szerepet töltenek be a falvak irányításában, ugyanakkor azt is látni kell, hogy ez a változás nem csökkentette a Tarbaga mentén, illetve Külümnüürben a nemek közti ellentéteket, hanem éppen ellenkezőleg, elmélyítette a nők és a férfiak közti értékkülönbségeket, megosztva ezáltal a helyi közösségeket.

A falubeli társadalmi viszonyok feltérképezésének másik elméleti keretét *az oroszországi intézmények mindennapi életének és működésének vizsgálata* jelenti. Egy-egy államilag fenntartott helyi intézmény (pl. iskola, klub, tejszövetkezet) működésének mikrotörténete, konfliktusai, illetve az azokhoz kapcsolódó helyi értékítéletek vizsgálata az oroszországi helyi társadalmak leírása során eddig is hasznos eszköznek bizonyult (Lonkila 1999; Heusala 2005). Ezen intézményeknek kettős jelentősége van az érintett jakutiai kutatási helyszíneken. Egyfelől mind Tarbagában, mind Külümnüürben *a helyiek megélhetésének legjelentősebb forrásai az állam által fenntartott intézmények* (iskola, klub, önkormányzat), emiatt a falubeliek megélhetése nagymértékben azon múlik, hogy miként tudják minél hatékonyabban felhasználni, elosztani és ellenőrizni az intézményekhez rendelt forrásokat. Másodsorban ezek az intézmények a közös munkavégzés és a közösségi ünnepi alkalmak fórumai, illetve az itt dolgozók tudnak a leghatékonyabban részt venni a helyi közéletben. Ennek következtében a rokoni, lokális és baráti viszonyok jellege éppen az állami intézmények működésének mindennapjaiban mutatkozik meg.

A terepmunka értelmezése, feltételei és módszerei

Mind a hazai, mind a nemzetközi antropológiai gyakorlatban a terepmunka az információszerzés egyik legfőbb eszköze, sőt – sokszor leplezetlenül is – az antropológus legitimitásának legfőbb és esetenként egyetlen alapja. Vagyis a terepmunka elvégzése adhat jogot és lehetőséget a néprajzkutató számára, hogy hozzájárulhasson egy-egy néprajzi problémát vizsgáló tudományos diskurzushoz. Emiatt tartom különösen fontosnak azt, hogy ne csak arról nyilatkozzak, milyen körülmények közt, milyen eljárások segítségével, milyen mennyiségben gyűjtöttem anyagot, hanem arról is, hogy a terepmunka

anyagát miként vélem bevonhatónak az értelmezésbe. A terepmunkáról szóló beszámoló tehát nem a gyűjtői és tanulmányírói autoritásomat kívánja megalapozni, azt bizonyítandó, hogy a külümnüüri és a Tarbaga folyó menti társadalom megértésének valamiféle végső olvasatához jutottam volna el (Crapanzano 1986: 51), hanem inkább a falubeli (gyűjtői) jelenlétem korlátairól kíván beszámolni, indokolva egyben témaválasztásom érvényességét.

A terepmunka *aktusa* és a néprajzi feldolgozás *eredménye* közötti kapcsolat szoros, ám korántsem problémamentes. Erre a tényre utal az antropológia angol nyelvű szóhasználata, amikor az *etnográfia* szót egyszerre használja az adatgyűjtés és a leíró jellegű néprajzi tanulmány kifejezésére. A két jelentés egymással sajátos viszonyban áll. Nem egyszerűen arról van szó, hogy előbbi (az aktus) meghatározza az utóbbit (az eredményt) – mivel általában időbeli egymásutániságot tételeznek fel viszonyukban –, hanem inkább arról, hogy ezek kölcsönösen meghatározzák és legitimálják egymást. A terepmunka anyaga tehát nem minden közvetettség nélkül jut el a néprajzi leírásig, hanem valamilyen tudományos hagyománynak megfelelően, amely a kérdésfelvetés feltételeit meghatározza. Ez a hagyomány olyan értelmezési kereteket határozhat meg, mint például az ágazat problematikája Afrika esetében, vagy a sámán–vadász kapcsolaté Szibériában (Herzfeld 2001: 22).

A terepmunka és a néprajzi leírás

A kérdés az, hogy ebben a viszonyban a legitimációt miként hozza létre a terepmunka végrehajtása és az ennek során szerzett információk feldolgozása. E legitimációs viszonyban nem meglepő, hogy a terepmunkát esetenként az antropológia átmeneti rítusának tartják (Wattson 1999: 2), melynek révén a fiatal antropológusok beavatódnak a tudományos közelet színe előtt a szakértők és specialisták csoportjába.

A résztvevő megfigyelésen alapuló, állomásozó antropológiai terepmunka számomra voltaképpen egy tudományos koncepció és nem az antropológiai adatgyűjtés egyetlen és üdvözítő módszere (Mészáros 2011). Azaz egy olyan koncepció, amelynek érvényessége nem kevésbé korlátozott, mint egyéb adatgyűjtési módszereké. A résztvevő megfigyelés módszerének kialakulása és legitimációja olyan történeti jelenség, amely a néprajzkutatók és antropológusok szakmai közösségét megteremtve már igen hamar szakértőkre és nem szakértőkre osztotta a megfigyelőket. E paradigma szerint a valódi kutató más módon (mélyebben, alaposabban) érti meg a „vadak”, a „mások” kultúráját, mint az utazók, a misszionáriusok, a gyarmati tisztviselők vagy éppen a kereskedők. Egy ilyen, legitimitást teremtő paradigmát egy „alapító atyához” szokás kötni, akinek személyes hitelességén keresztül lehet alátámasztani a módszer hitelességét. A terepmunka-gyakorlat módja és tartama tehát nem feltétlenül csak az antropológiában legitimnek tekintett módon

és tartamban, a *stationary participant observation* keretei közt képzelhető el, hanem egy attól döntően eltérő és jelentősen hosszabb gyakorlat szerint is, amelynek képviselői sokszor gyanakodva szemlélik az elfogadott módszerekkel és tartamban végrehajtott terepmunkák eredményeit. A jelentősen hosszabb távú (10–20 vagy akár 30 évig tartó) „terepmunka” – amely egyben azt is feltételezi, hogy a gyűjtő nem csak adatgyűjtői minőségben van jelen a közösségben⁹ – nem tartozik az antropológiában elfogadott és általános adatgyűjtési módszerek közé.

Szibéria esetében az angolszász antropológia hagyománya alig befolyásolta a néprajzi adatgyűjtés módszereit és lehetőségeit. Az eltérő finanszírozási formák, valamint a cári kormányzat adminisztratív módszerei a terepmunkának egy eltérő típusát hozták létre Jakutiában, mégpedig a *száműzött kutatókét*. Az ő néprajzi leírásaiknak túlnyomó többsége ugyanis a vizsgált csoporttal való igen hosszú időtartamú együttélésből táplálkozik. E terepmunkák alapját a cári kormányzat száműzetési gyakorlata adta, melyre az alábbiakban részletesebben is kitérek. A szahákra vonatkozó 19. századi néprajzi jellegű gyűjtések nagyobb része tehát a 10–20 évre száműzetésbe küldött európai katonatisztek, forradalmárok, orvosok és írók tollából származik. A hivatkozott 19. századi néprajzi munkák szerzői (Jochelson, Hudjakov, Seroshevskij, Pekarskij, Levental', Vitashevskij) szinte mind hosszú időt töltöttek száműzöttként Szibériában. Szibériai jelenlétük során pedig természetesen nem állt módjukban kizárólag a néprajzi gyűjtésnek szentelni idejüket és figyelmüket. Az ilyen típusú terepmunkák sajátossága, hogy a gyűjtők gyakran a leírásra és az adatok előállítására összpontosítottak, és gyűjtőmunkájuk igen gyakran archívumok, többkötetes népköltészeti gyűjtemények vagy múzeumi tárgygyűjtés¹⁰ formájában realizálódott. Ezek a kutatók feladatukat egyfajta fordítási tevékenységként fogták fel, amelyhez nemritkán valóságos szótárak és nyelvtanok létrehozása is kapcsolódott.¹¹

Saját jelenlétemet Jakutiában egy *elfogadott kívülálló*ként értelmezem, aki bizonyos eseményekben részt vehetett, másokban pedig nem. Úgy vélem, az elfogadás ténye nem legitimálja azt az állítást, hogy mintegy *belülről* vagyok képes tekinteni a közösségre. A résztvevő megfigyelésből posztulált *marginal native* státus (Lobo 1990), azt gondolom, nem jöhet létre, és antropológusként én sem a közösség egy marginális tagjává váltam Külümnüürben vagy Tarbagában. A résztvevő megfigyelést ennek eredményeképpen kizárólag marginális helyzetű részvételek közben tett megfigyelésként érdemes értelmezni, ahol a lejegyzés sosem járhatott együtt az aktív részvétellel. Azaz sosem ugyanúgy vettem részt a gyűjtött adatok megszerzésakor egy helyzetben, mint adatközlőim, és habár rész(es)e voltam a szituációknak (vadászatoknak,

⁹ Julie Cruikshank például több mint tízéves Yukon menti terepmunkája alatt más jellegű feladatokat is ellátott. Vö. Cruikshank 1988.

¹⁰ Jochelson például terepmunkái alkalmával több múzeumnak is gyűjtött. Mészáros 2001.

¹¹ Vö. Clifford 1980: 520.

takarításnak, kártyapartiknak), de nem „belülről” értettem meg e helyzeteket. Nem „befogadtak” tehát e közösségekbe, hanem több-kevesebb szabadságot adtak a falubeliek ahhoz, hogy beléphessek bizonyos helyzetekbe, valamint felhatalmazást arra, hogy bizonyos információkat megszerezhessek és azokat felhasználjam.

Ezekben az esetekben azonban tudatában voltak annak, hogy miért tesznek így, és igen határozott okai voltak annak, hogy engem bizonyos helyzetekbe bevonjanak. Ennek megfelelően a saját sportcsapataikban nemcsak örömmel láttak, hanem kifejezetten hívtak is; vadászatokra, vacsorákra, esti beszélgetésekre, kártyázásokra ottani (számukra fontos) tevékenységeim eredménye- és elfogadásaképpen hívtak meg, hiszen tudatában voltak annak, hogy e közösségi alkalmak fontosak az adatgyűjtés szempontjából. A saját falujukról készült néprajzi munka (amelyet elvártak tőlem) megírása pedig számukra is értékes és érdekes tevékenységnek tűnt.

A néprajzos és a helyiek közötti viszony tehát számomra valamiféle cserekapcsolatként érthető meg, ahol a közösség inkább egy közös játékba vonja be a gyűjtőt, mintsem befogadná őt. A viszony játékosága Külümnüürben sokszor explicit volt. A Tarbaga mentén viszont komolyabb és szigorúbb játékszabályokkal találkoztam.

Az is gyorsan egyértelművé vált a terepen, hogy jakutiai adatközlőim nagyon is tisztában vannak a néprajzi gyűjtés értelmével, jelentőségével és azzal a lehetőséggel, amit számukra egy európai néprajzkutató jelenléte nyújthat. A „terep” tehát nem szigetelődik el a kutató saját közegétől és diszkursusaitól, és az adatközlőkhöz el is jutnak a róluk szóló néprajzi leírások. Külümnüürben ismerték és számon tartották Nikolaevnek a délkelet-jakutiai evenkikről írott könyvét (Nikolaev 1964), amiként Myreeva és Romanova nyelvjárási gyűjtéseit is (Romanova–Myreeva 1964). A faluban korábban egy hétig tartózkodó spanyol antropológus munkáját pedig kritizálták, mondván, hogy nem tudott érdemben gyűjteni közöttük.

Az, hogy a faluközösségeknek van saját és jól megformált képe arról, hogy mire való a néprajzi/antropológiai leírás, illetve az a tény, hogy a falubeliek ma már nemcsak „forrásai”, hanem fogyasztói is a néprajzi munkáknak, újfajta viszonyt alakít ki a terepmunka során a gyűjtő és a közösség közt (vö. Keszeg 2005). Sokszor tapasztaltam azt, hogy a falubeliek tudatosan szeretnének valamit közölni, a nyilvánosság elé tární általam. Ez esetenként oda is vezetett, hogy egyes adatközlők között egyfajta „verseny” folyt azért, hogy kinek a véleménye hasson rám. Az antropológiai terepmunka-elmélet módszertani csapdaként említi azt az állapotot, amikor a gyűjtő már nem leír egy jelenséget, hanem a közösség szószólójává válik.

Úgy látom, hogy a mai terepmunkák egyik – gyakran figyelmen kívül hagyott – meghatározója éppen az az újfajta viszony, amelyben a kutató közösség tudatosan (számukra érvényesnek tűnő módon) néprajzi reprezentációt közöl a gyűjtővel. Vagyis az interjúk alkalmával az adatközlő az általa

elképzeltem néprajzi figyelem igényeinek megfelelő, illetőleg azt manipuláló kommunikációt folytat a gyűjtővel. Sokszor cenzúrázták is a helyiek az általam gyűjtött és az önreprezentáció céljainak nem megfelelő adatokat. Egyik fő segítőt az egyik falubeli bűnesetről szóló jegyzeteimet a következő módon kommentálta: „Ez nem igaz, nem is értem, hogy ezt miért mondta Roma. Szomorú. Ezt ugye nem írod bele a cikkedbe?” E kontroll része volt az is, hogy sokan szerették volna elolvasni vagy meghallgatni a róluk szóló feljegyzéseket. Éppen ezért tartottam fontosnak, hogy jegyzeteim nagyobb részét szahául és ne magyarul vezessem. Gyakran hívtak meg néprajzi szempontból releváns, általuk bemutatandónak tartott eseményekre, ilyenek voltak az úti- és tűzáldozatok, az állatteletés, a helyi idősek klubjának találkozója stb. Külömnüür vezetője pedig megkért, hogy munkám eredményeképpen egy rövid összefoglalást és ajánlást adjak a faluban látottak alapján a „közönségi élet fellendítéséről”. A gyűjtött anyagok tehát azt is tükrözik, hogy mire volt képes engem felhasználni a közösség, és mennyiben váltam alkalmas szószólójukká. Ez a közösség és a gyűjtő közötti játék egyik fontos aspektusa is, és a gyűjtő játékban való elmélyedésének mércéje.

Az adatgyűjtés módszerei

A terepmunka során alkalmazott gyűjtési eljárásokat abból a szempontból mutatom be, hogy azok milyen adatok feltárását teszik lehetővé, és milyen korlátaik vannak, valamint hogy az e módszer szerint feltárt adatokat milyen módon tartom felhasználhatónak következtetések levonására. A célom tehát annak bemutatása, hogy adatgyűjtésemnek (azaz a kutatás empirikus részének) bizonyos hiányosságai miképpen teremtik meg kijelentéseim cáfolhatóságának feltételeit. E feltételek megadása különös jelentőséggel bír az antropológia esetében, hiszen a terepmunka adatszerzési helyzetének megisméltése és ellenőrzése nem (vagy csak igen nehezen és ritkán) kivitelezhető.

1. *Interjúkészítés.* Mindegyik kutatási helyszínen készítettem félig strukturált interjúkat. Az első terepmunkám alkalmával (nyelvi kompetenciák hiányában) strukturált interjúkat is készítettem. A Tarbagában és Külömnüürben felvett interjúk időtartama összesen mintegy 120 órát tesz ki. Az interjúalanyok több mint fele nő volt (54), és csak 31 férfival vettem fel hosszabb interjút. Ennek oka az, hogy a férfiakkal nehezebb volt interjúhelyzeteket kialakítani, mert kevesebb időt töltöttek otthon, és kevesebb időt töltöttek egyedül a faluban, azaz nehezebben volt megoldható az izolációjuk, ami a személyközpontú interjúkészítés egyik alapfeltétele. Továbbá, azokban a kommunikációs helyzetekben, amelyekben az izoláció lehetséges volt (vadászat, halászat vagy utazás közben), nehéz volt a diktafont használni, így ezeknek tapasztalatait csak utólagosan (naplójegyzetek formájában) írtam

le.¹² Gyakran említett probléma az is Szibériában, hogy a férfiak az erdőben normális esetben hallgatnak,¹³ így ők kelletlenül fogadták az interjúhelyzeteket a falun kívül.

Az interjúhelyzetek kialakításának nemtől független problémája volt az esti közös együttlétek (amikor egy-egy családhoz interjúra mentem) vacsorázáshoz kötöttsége, ami (a terepmunka szempontjából) rosszabb esetben jelentős alkoholfogyasztással, jobb esetben csak elfáradással ért véget. Az interjúk egy részénél (és sokszor a számomra legizgalmasabbnak tűnő pillanatokban) tehát nem használtam diktafont, és nem jöhetett létre hangfelvétel az interjúkészítés közegében. Az interjúk többsége mesterséges kommunikációs helyzetben zajlott, ahol a kérdező–válaszadó-viszony kötöttsége nagymértékben meghatározta az interjúk során elmondott narratívák megformálását. Az interjúk közben magyarázólag elmondott történettöredékek, illetve a hasonló célból közölt kommentáló, értelmező részek ezért nem képezhetik a helyi kommunikáció beszédmódjait vizsgáló kutatás tárgyát. Mindazonáltal gyakran hallottam olyan narratívákat is, amelyek határozott felépítéssel rendelkeztek, és a közösségen belül többé-kevésbé megszilárdult formában kerültek előadásra.

2. *Csoportos interjúkészítés.* Az eljárást kizárólag Külümnüürben alkalmaztam, aminek két oka volt. Ezt a módszert először közvetlenül a külümnüüri terepmunkám előtt ismertem meg Susan Crate terepmunka-beszámolója alapján (vele Markhában, Jakutszktól nem messze találkoztam 2003 nyarán, ő Nyugat-Jakutiában, Suntar megyében végezte a kutatásait). Crate *fókuszcsoporthoz* nevezte az egy-egy kérdés megvitatásába közösen bevont személyek csoportját. Míg Susan Crate nemek szerint elkülönítve nyolc, én életkorok szerint két (egy ötfős és egy hatfős) csoportot hoztam létre. Az első fókuszcsoporthoz öt házasság előtt álló, de az iskolát már befejezett fiatal volt (három nő, két férfi), a második csoportban pedig három házaspár. Azt kértem, hogy három témáról beszéljünk, ezek:

1. Miért nem akarnak férjhez menni manapság a lányok?
2. Miért isznak a férfiak a faluban?
3. Kire lehet számítani, ha valakivel baj történik?

A beszélgetéseket közösen folytattuk az iskolában, és ezekről alkalmanként közel egyórás hangfelvétel készült. A módszer számomra és a kutatott téma szempontjából annyiban volt érdekes, hogy segítségével betekintést nyerhettem abba, milyen normákat tartanak érvényesnek, kimondhatónak egymás előtt, valamint hogy e normák miképpen térnek el életkoronként és társadalmi helyzetenként. A csoportos interjúkészítés sajátossága volt az

¹² Hasonló problémát említett meg Aimar Ventsel is Északnyugat-Jakutiában folytatott gyűjtése kapcsán. Sokszor a gyűjtőnek a férfiakkal folytatott interjúk során nincsen lehetősége (a hideg, a kimerültség, a rázkódás stb. miatt) használni a hangrögzítés modern eszközeit. Ventsel 2005: 16–17.

¹³ Rane Willerslev (2007) több helyen is említi ezt a jukagír vadászokkal kapcsolatban.

is, hogy néhány olyan válasz is született, amely megosztotta a csoportot, azaz a közösségbeli normák és vélemények pluralitásáról, inkoherenciájáról tanúskodtak.

3. *Megfigyelések lejegyzése.* Tudatosan nem használok e helyt a *résztevő megfigyelés* kifejezést, mivel úgy gondolom, hogy a jelenlét, a bevonódás és annak lejegyzése közti időbeli és térbeli különbség az események rögzítését közvetetté teszi, és az eseményeket előstrukturált formában bocsátja a leírás (a naplóbejegyzés-készítés) rendelkezésére. Esténként (de nem minden este) naplót vezettem, melyben az aznapi élményeket és részvételeket igyekeztem rögzíteni. Gyakran már a helyszínen megírtam a feljegyzéseket, és azok ilyenkor az interjúkészítő-füzetbe kerültek. E feljegyzések felhasználásánál azonban figyelembe kell venni azt a sokszor megfogalmazott tényt, hogy a terepmunka-feljegyzés nemcsak adatok rögzítését jelenti, hanem az antropológus önéletrajzának folyamatos írását is (Coffey 1999: 15). A megfigyelés rögzítése ennek következményeképpen minden egyes esetben inkább rekonstrukciónak, mintsem leírásnak tekinthető. Ez a terepen alkotott rekonstrukció azonban éppen a gyűjtőnek a gyűjtési helyzetben való involváltsága miatt eltér a terepen kívüli rekonstrukcióktól, azaz – tekintettel ezen feljegyzések közvetettségére – jól felhasználható adatokat nyújt. Amint azonban az interjúk esetében, úgy ilyenkor is figyelembe kell venni a szöveget létrehozó gyűjtő pragmatikai helyzetét; ezek a feljegyzések és naplórészletek ugyanis szaha és magyar nyelven születtek meg, és egyes esetekben külmünnüri és tarbagai segítők bele is javítottak.

4. *Kérdőív használata.* Ezt a módszert kizárólag Külümnüürben alkalmaztam. Amikor Külümnüürben az angolórák mellett ideiglenesen megkaptam a *nemzeti kultúra* elnevezésű tantárgy oktatását is, a négy tanított osztály tanulóinak két kérdőívet osztottam ki. Ezeket eltérő minőségben kitöltve hozták vissza a diákok, és 23 igazán használható darab került ki közülük. A két kérdőív szaha nyelven lett megfogalmazva. Az egyik a háztartáson belüli térhasználatot vizsgálta: ki hol alszik, ül, eszik stb. napközben; milyen vendégek, milyen gyakran, hogyan érkeznek hozzájuk stb. A kérdőívre adott válaszok általában csak akkor voltak teljesek, vagyis akkor adtak kiértékelhető adatokat, ha 14–16 éves tanítványaim a kérdőívet nem egyedül, hanem édesanyjukkal (ritkábban édesapjukkal) együttműködve töltötték ki. A másik kérdőíves adatgyűjtés hasonló módon zajlott, de ez esetben nem a térhasználat, hanem a napi munka háztartáson belüli megosztása, illetve időzítése volt a kérdőív témaköre. E kérdőív kitöltése sikeresebbnek bizonyult, és általában szülői segítség nélkül tudtak a diákok válaszolni a kérdésekre. Ez utóbbi kérdőívek eredményeit meg is beszéltük órán. A kérdőívek által összegyűjtött anyagok ennek következtében nem alapulnak reprezentatív mintavételen (a helyi háztartások csak egy kis részére vonatkoznak), illetve adataik korántsem egyenletes minőségűek, azaz kvantitatív adatokon alapuló következtetések levonását nem teszik lehetővé. Mindazonáltal az egyes

családok és háztartások mindennapjainak, illetőleg rokoni, baráti és lokális kapcsolatainak bemutatásakor a náluk kitöltött kérdőív adatait a vizsgálatba bevonhatónak tartom.

5. *Naplóíratás.* Szintén csak Külümnüürben alkalmazott terepmunkamódszer volt, melynek során tíz háztartásban osztottam szét naplóíráshoz alkalmas füzeteket. Azt kértem a családok egy-egy tagjától, hogy vezessék egészen Külümnüürből való távozásomig, vagyis öt hónapig azt, hogy ki érkezik hozzájuk egy napon, kihez mennek el ők, illetve hogy adnak-e vagy kapnak-e valamit aznap. A naplókat négy helyen vezették e kérésnek megfelelően, két esetben viszont naplóírást írtak belőle, ezek közül az egyik napló szaha, a másik pedig orosz nyelven született meg. Négy háztartásban a naplófeljegyzések teljesen vagy részlegesen elmaradtak. A végeredményként elhozott hat kitöltött napló adatait a naplók alacsony száma miatt csak mint esettanulmányokat kezelem, és nem kívánom azok adatait általánosítva az egész közösségre jellemző információként bevonni az elemzésbe. Ez az eljárás kérdéseket vet fel, hiszen a naplók létrehozását én javasoltam a feljegyzések elkészítésének kérésével, így azok semmilyen formában nem vettek részt a helyi kommunikációban, és szerzőjükön kívül valószínűleg csak én láttam őket. Mindazonáltal a naplók mégiscsak a két naplóíró személyiségét, életének eseményeit tükrözik, illetve azt, hogy ők mit tartottak megőrkítésre érdemesnek saját életükből. Az egyik naplóíró korábban is vezetett már naplót, és a feljegyzésekre vonatkozó kérésemet tudatosan nem az én elképzeléseim szerint hajtotta végre, hiszen ez jó ürügy volt arra, hogy naplóírást újra elkezdhesse. A naplót azonban csak egy példányban vezette, amelyet távozásomkor átadott nekem.

6. *A helyi írásbeliség szövegeinek gyűjtése.* Tarbagában tűnt fel, hogy milyen nagy számban lehet találni olyan írásos családtörténeteket és ágazati történeteket, önéletrajzokat, naplókat, visszaemlékezéseket, valamint helytörténeti munkákat, amelyeket a falubeliek készítettek. Ezek a szövegek számomra meglepő módon ismertek voltak a falubeliek előtt, sőt a tarbagai faluvezetőség titkárságán ezek fénymásolatait őrizték is. A szövegek azonban korántsem egységesek, és összegyűjtésük is gondot okoz. Egy részüket az iskolában, másokat otthon, esetleg a falun kívüli nyári szállásokon lehetett fellelni. A szöveganyag teljes értékelése mind mennyiségét, mind minőségét tekintve igen nehéz volna. Ennek egyik oka a korpusz nagysága. N'ukkolaj Martimjanov például 32 vastag füzetet kitevő naplót írt 2004-ig a Külümnüürben töltött 41 év alatt, Aproska Kolodeznikov pedig hat külön füzetben vezette a fontosabb heti eseményeket, kiadásokat és bevételeket évről évre. A család- és helytörténeteket eltérő változatokban írják le a szülők vagy a megyei történelemversenyre készülő gyerekek. Az a hetven fénymásolt oldalt kitevő korpusz, amelyet a gyűjtési helyszínekről elhozhattam, csak a jéghegy csúcsát képezi, és semmiképpen nem reprezentálja a gazdag helyi írásbeliség egészét.

7. *Ellenőrző interjúk segítőimmal.* Az interjúkészítés során nehéz elválasztani a szubjektív élményeket a közösségi ismeretektől. A kettő mindig együtt,

egymásra reflektálva jelenik meg a válaszadók szövegeiben. A gyűjtő számára azonban minden hangfelvétel szubjektív élményként jelenik meg, mivel az interjúhelyzetekből nem lehet kiszűrni a gyűjtő személyes hozzáállását. Gyűjtött anyagaim pontosításának érdekében mindkét terepen ellenőrző interjúkat vettem fel segítőimmal, akikkel elsősorban a rokonsági viszonyok rendszerét próbáltuk meg számba venni a faluban. Az eljárás lényege az volt, hogy a faluban lakó emberek felmenőiről egyenként (amennyiben erre lehetőség volt) beszámoltak helyi segítőim (mindketten történelemtanárok voltak a helyi iskolában) ismételt interjúk során. Az interjúsorozatok eredményeképpen valamivel tisztábban láttam, hogy melyek azok a rokonságra vonatkozó interjúadatok, amelyek a közösségen belül legitim és elterjedt ismeretekként jelentkeznek, és melyek azok, amelyek eltérő változatokban léteznek, vagy nem nyilvánosak mások számára.

Míg az ellenőrző interjúsorozatok készítése sikeres volt Külümnüürben, ahol szinte minden vasárnap délutánt a történelemtanár Ljubov Sedailshevánál töltöttem, addig Tarbagában hamar egyértelművé vált, hogy még a közösség történetéről és a falubeliek felmenőiről legtöbb ismerettel rendelkező emberek, azaz Aprooska Kolodeznikov, Nadezhda Khotuhuoba és N'ukkolaj Taaryskaj is sok esetben információhiánnyal küzdöttek a falubeliek rokonsági hálójának és felmenőinek azonosítása során. Természetesen nem azt állítom, hogy a segítőimmal folytatott interjúk a közösségi tudást, míg a félig strukturált interjúk a személyes véleményeket tükrözik. Csupán azt jegyzem meg, hogy ugyanarra a kérdésre vonatkozóan igyekeztem segítőimtől (mint a helyi tudás specialistáitól) és interjúalanyaimtól is adatokat gyűjteni, és ezek az adatok gyakran eltértek egymástól, új kérdésfelvetéseket téve lehetővé. Ennek oka talán az volt, hogy segítőimnek kialakult előzetes elképzelésük volt arról, hogy mi a néprajzi gyűjtés értelme és célja, ezért az ő beszámolóik más jelenségekre koncentráltak, mint interjúalanyaimé. Éppen ez a sajátos szemlélet az, amely óvatosságra kell hogy intsen, hiszen bármennyire is objektívnek tűnhetnek ezek az ellenőrző interjúk során gyűjtött adatok, a specialisták világlátását és véleményét tükrözik.

Ljubov Innokent'evna Sedailsheva és családja

• JAKUTIA MINT OROSZORSZÁG PERIFÉRIÁJA

A jakutiai faluközösségek működésének pontosabb megértéséhez abból a körülményből érdemes kiindulni, hogy ezek a falvak az orosz állam működésébe beágyazott, peremhelyzetű területekként funkcionálnak. Ebben a fejezetben *e periférikus helyzet kialakulását és hatását* két szempontból értelmezem. Először azokat a *gyarmatosító / alárendelve adminisztráló technikákat* mutatom be, melyeket az orosz állam Szibériában, illetve azon belül Jakutiában alkalmazott, továbbá az állam létrehozta helyi intézményeket és közigazgatási egységeket. Ezt követően az ehhez az igazgatási gyakorlathoz köthető, annak feltételeit megteremtő és azzal gyakran közös értékeket valló *néprajzi leírások*ról igyekszem számot adni. A Jakutiára és a szahákra (különös tekintettel az általam vizsgált területekre) vonatkozó néprajzi leírások forráskritikája megteremtheti a kapcsolatot az egymástól voltaképpen nem is függetleníthető hatalmi viszonyok, illetve a tudományos reprezentációk és diskurzusok között.

Két kérdést szükséges előzetesen tisztázni. Először is azt, hogy az orosz állam *szibériai* jelenléte koloniális jellegű hatalomgyakorlással és igazgatással járt-e együtt, vagy pedig egyszerűen centrum–periféria-viszony jött létre a két terület között. A kérdés az, hogy ez a gyakorlat milyen értelemben tért el a posztkolonialista kutatások alá- és fölérendeltségi viszonyokról alkotott standard elképzeléseitől; vagyis milyen értelemben tekinthető gyarmatnak Szibéria.

A második kérdés pedig az, hogy Oroszország és a Szovjetunió esetében hogyan érdemes a szibériai népekre vonatkozó néprajzi kutatások, illetve a Szibériában alkalmazott közigazgatási és ellenőrzési mechanizmusok közötti kapcsolatot vizsgálni. Másként fogalmazva, hogyan befolyásolhatják a néprajzi leírásokat az orosz és a szovjet állam aktuális érdekei, illetve fordítva: hogyan hatnak az orosz állam szibériai működésére és vezetőinek döntéseire a helyi népekről szerzett néprajzi ismeretek.

Peremhelyzet és gyarmatosítás

A *kolonializmus* gyakorlatára, történetére és következményeire vonatkozó kézikönyvek (bármilyen szemlélettel bírjanak is) gyakorlatilag nem említik a cári Oroszországot gyarmattartó birodalomként és még ritkábban utalnak így a Szovjetunióra.¹⁴ Ennek legfőbb oka az, hogy a témával foglalkozó szakemberek a gyarmati alárendeltség viszonyának jellemzően csak néhány típusát ismerték mélyebben, és a koloniális alárendeltség ideáltípusai egyes lokációkhoz (elsősorban Indiához, Afrikához vagy a Karib-térséghez) kötődtek és kötődnek mindmáig (Spivak 2000: xv). Ez az eljárás voltaképpen nem más, mint a gyarmatosítás jelenségének európai, és ezen belül is Nyugat-Európa-központú értelmezése (Kandiyoti 2002: 286). Ugyanakkor a *posztsovjét* térséggel foglalkozó oroszországi történészek, néprajzkutatók és statisztikusok eltérő politikai konstellációkban esetenként gyarmatnak nevezték Szibériát és gyarmatosító hatalomnak a cári birodalmat (Jadrincev 1893; Trockij 1936). Hasonlóképpen, a *Szibéria-kutatásra szakosodott nem oroszországi kutatók* a peresztrojkát követően szintén egyfajta gyarmati függésként értelmezik Szibéria helyzetét Oroszországban és a Szovjetunióban, ami Oroszország 17. századi területi expanziójának eredményeképpen jött létre. Ez a folyamat – Szibéria történetének egyik legfrissebb összefoglalása szerint is – nagyon hasonlít a nyugat-európai tengeri hatalmak birodalom- és gyarmatépítésére (Forsyth 1992: 1). Összességében, bár az orosz terjeszkedés időpontja, eszközei és eredményei gyarmati jellegű beavatkozást sejtetnek, a szakirodalom megosztott a tekintetben, hogy miképpen értelmezze Szibéria és azon belül Jakutia bekebelezésének folyamatát. Mi lehet e kétségek oka?

A gyarmatosításnak többféle meghatározása ismert a történettudományi, az antropológiai és az irodalomtudományi szakirodalomban. A gyarmatosítás alapvető kritériuma egy közösség *alávetettsége* egy másik – domináns – közösségnek (Young 2001: 15). A kolonializmus jelenségének kiterjesztett értelmezése szerint minden ilyen alávetés a kolonializmus egyik formája (ideértve például a római, az inka vagy a mongol terjeszkedést). A jelenség szűkebb értelmezése szerint azonban gyarmati alárendelésként csakis a 15. századtól kezdődő, a nagy felfedezéseket követő, európai centrumú birodalom- és nemzetépítési folyamatok jelölhetők. Ennek az alárendelésnek az ideológiai alapját egyrészt a modernizmus idegenekre, „másokra” vonatkozó diskurzusai adták. E diskurzusokban az idegen nem értéksemleges fogalomként jelent meg, de nem is egyszerűen barbár ellenséggént, hanem visszamaradott, egzotikus primitívként. Másrészt a modern gyarmatosításhoz ideológiai alapot szolgáltatott a birodalomépítés új formája, az imperializmus

¹⁴ A számos kézikönyv közül csak két, egymástól teljesen eltérő munkát említek: Young 2001; Salgó–Balogh 1980.

is. Ily módon az imperializmus egyben a kolonializmus ideológiájának is tekinthető (Young 1995: 42–43).

A gyarmati alávetés együtt jár a domináns közösség önnön politikai, gazdasági és kulturális céljainak elérésére tett kísérleteivel, melyek megvalósítása során a domináns csoport erős hatást gyakorol az alávetett közösség gazdasági és társadalmi berendezkedésére. E viszonyban átformálódik s mintegy a gyarmatosítók elképzelései szerint módosul a gyarmatosítottak kultúrája, nyelve és életmódja.

A gyarmatosítás további fontos vonása a terjeszkedés, az *expanszió* jelensége, vagyis az a technika, melynek révén a gyarmatosító hatalom (vagy a gyarmatosító nemzet) a nemzetek közti hierarchiában (gazdasági, politikai és katonai ereje révén) elfoglalt előkelő pozícióját területi igények bejelentésével és érvényesítésével, azaz földfoglalással erősíti meg. A terjeszkedést gyakran a *telepések* megjelenése követi és véglegesíti. Ez a terjeszkedés, illetve az egyenlőtlen hatalmi viszonyok megjelenése a gazdasági rendszerek egymás mellett élésének technikáit is megváltoztatja, ami kettős eredménnyel jár. Egyrészt a gyarmatosító hatalom az újonnan megszerzett *területek fejlődését visszafogja*, esetenként konzerválva, sőt (re)archaizálva azok termelési viszonyait és társadalmi rendszereit (Chiriyankandath 2008: 38). Másrészt az alávetett csoportokat tipikusan *adófizetésre és/vagy munkaszolgálatra* kötelezi. A gyarmatosító nemzetet képviselő állam ezen intézkedései általában jelentős életformaváltásra kényszerítik az alávetett csoportokat. A gazdasági rendszer megváltozása rendszerint újfajta tulajdoni viszonyokat eredményez, amelyeket a gyarmati igazgatás eszközeivel immár a fölérendelt nemzet helyi hatósága konszolidál és véd meg.

Szibéria és a gyarmati viszonyok

Ha Oroszország és a Szovjetunió szibériai és jakutiai hatalomgyakorlási mechanizmusait hasonlítjuk össze a fentebb említett és a koloniális viszonyt általánosan jellemző feltételekkel, figyelemre méltó a hasonlóság mértéke. Először is, a cári közigazgatás bevezetésének alapja a szibériai népek *idegen* népekként való alávetése volt. Ezt az alávetést egyfelől az támasztja alá, hogy a helyi szintű hatalmi viszonyok kvázi-etnikus alapon szerveződtek,¹⁵ mely-

¹⁵ A *kvázi-etnikus* elnevezés e helyen azt az állapotot írja le, amikor az orosz állam a saját érdekei szerint különálló népekként határozza meg és igazgatja Szibéria etnikumait. Ez az igazgatás ugyanis koronként eltérő módon és eszközökkel határozza meg mintegy etnikumokként és népekként a szibériai „idegenek” csoportjait. E csoportok nem követnek valódi nyelvi és kulturális határokat, és nincsenek tekintettel arra sem, hogy valóban együttműködő, összetartó csoportokat alkotnak-e az egyes, „népekként” azonosított csoportok. Így az orosz kvázi-népnevezések, mint az *ostjak*, *tatar* vagy *daur*, nem etnikus, hanem adminisztrációs viszonyokat tükröznek.

nek legalján a szibériai őslakosok, ettől feljebb pedig az orosz állam érdekeit képviselő oroszok, tatárok, esetleg németek helyezkedtek el. A népek (*ljudi*) szerinti megkülönböztetés és hierarchizálás szintén az orosz állam szibériai jelenlétének jellemzője volt. Ez a jelenség jól kirajzolódik az „idegenek” (vagyis a nem oroszok) definiálásának történetéből.

A szibériai terjeszkedés kezdetén, a 17. században, az oroszok legfontosabb megkülönböztető jegye a vallás, az „igaz hit” volt, amelyhez képest klasszifikálták az idegeneket, azaz a más vallásúakat (*inovercy*). A pravoszláv vallás felvételével a nem oroszok – részlegesen – ebben a században még asszimilálódhattak az orosz többségbe, megszerezve ugyanazokat a jogokat, amelyeket a Szibériába költöző telepes orosz parasztok (Slocum 1998: 173). A 18. században azonban – amikor a kulturális sokszínűség elkerülhetetlen felismerése mellett az *asszimilálhatatlanság* gondolata is általánossá vált Oroszországban – a szibériai népeket leíró korábbi elnevezések (pl. *inovercy*: ‘idegenhitű’, *jasachnie ljudi*: ‘prémadót fizető emberek’, *inozemcy*: ‘idegen földön lakók’) helyett általánosan használatos lett az *inorodcy*, vagyis az ‘idegen származásúak’ megnevezés. Az *inorodcy* kifejezés használata folyamatosan terjedt az adminisztratív iratokban és az orosz nyelvű néprajzi szakirodalomban, és később, 1822 és 1917 között az etnikai kisebbség és különbség jogi kategóriájává vált. A kifejezés eleinte csak a radikálisan más, beolvaszthatatlannak tartott népekre vonatkozott (például a csukcsákra, korjácokra), de informálisan voltaképpen mindenkire, aki nem orosz volt. Az *idegen* kategóriájából kilépni már csak azért is lehetetlen volt, mert az tisztázatlanul és lehatárolatlanul, egyöntetűen jelölte meg az alávetett csoportok vallását, életmódját, származását, illetve rasszjegyeit, tudatosan szembeállítva azokat az orosz többség kulturális jellegzetességeivel (vagyis a földműveléssel, a letelepedett életmóddal vagy a kereszténységgel). Az ily módon meghatározott népek az oroszországi orientalizmus¹⁶ elképzelései szerint nemcsak civilizálatlanabbak voltak az oroszokhoz képest, hanem egyben arra is képtelenek tűntek, hogy önmagukat irányítsák. Ez utóbbi megállapítás pedig már önmagában is legitimálta a moszkvai orosz állam ázsiai terjeszkedését. Szibéria lakosságának a civilizált, haladó (és egyben domináns), illetve a barbár, elmaradott (és egyben alávetett) etnikumok és népek szerinti szembeállítását nem szűnt meg a Szovjetunió idején sem, csak az *inorodcy* kategóriájának helyébe az *otstalye ljudi* (‘elmaradott emberek’) elnevezés lépett, lényegében azonos tartalommal (Slocum 1998: 191).

Az orosz expanzió megléte és az állami szuverenitás kiterjesztése Szibéria vonatkozásában nyilvánvaló. E terjeszkedés a kezdetektől fogva együtt járt

¹⁶ Oroszországi orientalizmusnak azt a sajátos ideológiát tekintem, amelynek révén Oroszországban a 18. század elejétől az orosz intelligencia értelmezte és megteremtette a periférikus keleti kultúrák képét. Ez az orientalizmus – ellentétben nyugat-európai megfelelőjével – már a 17. században komoly kihívásként szembesült jelentős ázsiai közösségek adminisztrálásával.

különböző *földrajzi helyek* „felfedezésével”, elnevezésével, *népek* „megtalálásával” és leírásával. Az újonnan megismert vidékeket és népeket az orosz állam – saját osztályozó rendszerének segítségével – szinte azonnal a gyarmati alávetés rendelkezésére bocsátotta. A moszkvai orosz állam kozákjai expedícióikat már a 16. századtól kezdve az állam vagy a kereskedők finanszírozásával szerelték fel és indították el. A kozákok felfedező és prémadógyűjtő expedícióit követően telepések jelentek meg és telepedtek le a feltárt új területeken, különösen az orosz parasztság számára is művelhető dél-szibériai területeken. A folyamat eredményeként Szibériában alig nyolcvan év leforgása alatt (1640 és 1720 között) többségbe került az orosz ajkú népesség, kialakítva egy sajátos telepés társadalmat, amely már identitásában is Szibériához kötődött.

Szibéria korai, 17. századi orosz, *chaldoncy* ('akik átkeltek a Donon') vagy *starozhilcy* ('régóta ott lakók') megnevezésű telepesei egy-két generációt követően már nem az Uráltól nyugatra, hanem az attól keletre eső területeket tekintették otthonuknak. Az orosz bevándorlók településeinek számát és korát jelzi, hogy Szibéria lakosságának 1719-ben már 60 százalékát, 1795-ben pedig 82 százalékát tették ki az Urál vonalán átkelt szláv parasztok és telepések (Szili 2005: 15). Mivel az Urálon túli területeken nem volt jelen az orosz hűbéri rendszer, a megszerzett földek mind a cár tulajdonát képezték. E földterület adminisztrálása a *voevodák* (vajdák) feladata volt, akik a cárt képviselve jelölték ki területeket a megérkező orosz telepések számára. Ez a folyamat a továbbiakban egyre erősödött, hiszen a száműzöttek, a kényszermunkára ítélték és a tudatosan betelepítettek nagyobb hullámban csak a 18. századot követően, a 19. század elejétől érkeztek meg Szibériába. A letelepítés eleinte a gabonaneműek termesztésére alkalmas déli és folyó menti területeket érintette, valamint a tengerparti kereskedelmi központokat (pl. Ohotsk, Ajan, Petropavlovsk), de a telepések száma fokozatosan növekedett Szibéria északi kontinentális területein is. A viszonylag távoli és kedvezőtlen éghajlatú Jakutiában azonban egészen 1917-ig csak a lakosság 10,3 százalékát tette ki az alig több mint 27 000 főnyi orosz lakosság, amely elsősorban a fővárosban, Jakutszkban és attól délre, illetve a Kolima folyó mentén koncentrált. Jakutia legnagyobb részén tehát elenyésző volt az orosz népesség aránya.

Szibéria betelepítésének eddig utolsó és egyben legjelentősebb hullámát a szovjet időszak iparosítását kísérő munkahelyteremtés jelentette a második világháború után. A Szibéria egyéb területein megfigyelhető tendenciákkal ellentétben az 1930-as években Jakutia oroszajkú népessége nem növekedett kiugró mértékben (Romanov 1998: 4).

Az orosz népesség betelepülésének e három (és egyre erősödő) hulláma Szibériában talán Jakutia kapcsán figyelhető meg a legtisztábban.

A gyarmati adóztató gazdasági rendszer kiépítése Szibériában

Szibéria ipari fejletlensége és gyenge infrastrukturális ellátottsága az orosz állam jelenlétének több mint 350 éve alatt nemhogy csökkent volna, hanem fokozatosan nőtt. Ennek egyik legfőbb oka éppen az lehetett, hogy a cári kormányzat a szibériai népeket eleve nem tartotta fejlődésre képesnek, sőt érdekelt volt abban, hogy tudatosan fenntartsa az archaikus és elmaradott viszonyokat Szibériában azért, hogy a szibériai népek peremhelyzetét, fejlődésre való alkalmatlanságát hangsúlyozza, valamint azok kiszolgáltatottságát erősítse (Bennigsen 1969: 146).

Külön szabályok szerint adóztak és végeztek munkát¹⁷ az állam számára a telepések, illetve a bennszülöttek. A két csoport adóztatása közötti különbséget a legegyszerűbben úgy lehet megfogalmazni, hogy a *telepések úrbéres jellegű függésük szerint, a szibériai népek pedig fejkvóta alapján* tettek eleget adózási kötelezettségüknek. Ez utóbbinak elsődleges formája és jogcíme a prémadó, a *jaszak* volt. Az adóztatás és az ennek révén történő prémszerzés sajátos vonása volt Oroszország szibériai politikájának. Míg a gyarmattartó nyugat-európai országok jellemzően az egyenlőtlen kereskedelem által szerezték meg a távoli vidékek kívánt termékeit, addig Oroszország a kezdetektől fogva egyfajta adóztató gazdasági rendszert épített ki Szibériában (Wolf 1995: 206–207).

A *prémadó* prémben való begyűjtésének elsődlegessége a prémes állatok túlvadászatával és a cobolyállomány megcsappanásával megszűnt a 18. század közepére, így megnövekedett a prémes állatokra vadászó és az állami fejlesztésekből (pl. úthálózat kiépítése) nem részesülő szibériai lakosság *munkavégzési kötelezettsége*. Az állam számára végzett, kényszeren alapuló munka elsősorban szállítás és szállásolás formájában volt jelen Jakutiában, de a postaszolgálat működtetése és az alapvető infrastrukturális hálózat fenntartása is a helyiekre hárult. Az állami munkavégzés elsődleges formája a Jakutiában 1822 után egyre nagyobb számban megjelenő száműzöttek ellátása (1901-ben mintegy 3540 száműzött élt Jakutiában, a teljes betelepült népesség körülbelül egyötödét adva),¹⁸ illetve az egymást követő állami földrajzi, geológiai és néprajzi expedíciók működőképességének biztosítása volt (Shirina 2001: 166–167).

Szibéria közigazgatásáért 1637-ig a *posol'skij prikaz* ('külügyi minisztérium') elnevezésű hivatal volt felelős. Ennek székhelye 1596-ig Novgorod, azután pedig Kazany volt, amely eredetileg a szibériai tatár kánsággal való kapcsolattartást intézte. E minisztérium legfontosabb feladata a *sobol'naja kazna* ('cobolykincstár') működtetése volt, amely a cobolyprém begyűjtését, osztá-

¹⁷ Szibéria északkeleti részén a munkaszolgálatok közül messze a legjelentősebb a szállítás volt. A szaha lóállomány kihasználása jelentős forrása volt az orosz állam terjeszkedésének és az adózási-kereskedelmi viszonyok megszilárdításának. Starostina 2004: 132–133.

¹⁸ A száműzöttek eltartása és elszállásolása a szaha népesség feladata volt. Kazarjan 1999: 44.

lyozását és adminisztrálását végezte. A szibériai terjeszkedés előrehaladtával, 1637-ben a minisztériumot átnevezték *sibirskij prikaz*nak, azaz szibériai minisztériumnak, de az intézmény megőrizte korábbi jellegét, és elsődleges feladata az adóztatás megszervezése és a prémek Európába juttatása maradt, egészen 1763-ig, amikor II. Katalin megszüntette, és a szibériai területek irányítását teljes egészében a Szibériai Gubernátus Kancelláriájához (*Kanceljarija Sibirskoj Gubernii*) utalta (Lantzeff 1943: 4–6).

Az adóztatás bevezetése önmagában nem volt újdonság a szibériai népek számára, hiszen az orosz állam, mind a módszert, mind az infrastruktúrát tekintve, tulajdonképpen lemásolta a Szibéria déli részét a 16. századig ellenőrző füvespusztai államalakulatok (például a szibériai tatár kánság) adóztatási rendszerét (Golder 1914: 17–18). A cári kormányzat azonban nem elégedett meg az adóztató gazdasági rendszer kiépítésével, hanem fokozatosan földalapúvá tette azt. Ez a változás természetesen együtt járt a földviszonyok radikális megváltoztatásával és az újfajta adózást ellenőrző bürokrácia megnövekedésével.

Amint az eddigi bemutatásból kitűnt, *Szibéria helyzete Oroszországon belül* legfontosabb vonásaiban *gyarmatinak tekinthető*. Ezért Szibéria esetében jogosult lehet mind a cári rendszer, mind később, a szovjet rendszer idején történtek kapcsán felvetni a gyarmati viszonyok szerepét az alapvető társadalmi intézmények működésének és működtetésének kapcsán. A szovjet rendszer ugyanis nem megszüntette, hanem finomította a szibériai és közép-ázsiai népek alávetettségét (Bennigsen 1967: 146; Kulski 1959: 115; Brower 1997: 117; Adams 2005: 334). E kijelentést támasztja alá az, hogy a koloniális alávetés legfontosabb jelenségei (etnikus alávetés, a perifériák kultúrájának és társadalmának megváltoztatása, gazdasági alárendelés) egytől egyig megfigyelhetők voltak a Szovjetunióban is.

1. A Szovjetunió politikája megőrizte a lakosság kvázi-etnikus alapon való elkülönítésének és igazgatásának cári örökségét. Ez természetesen a központi („haladó”) és periférikus („elmaradott”) területek és az irányítás hierarchizált etnicizálásához vezetett. A hatalom szovjetunióbeli etnicizált megosztásában az orosz kultúra és nyelv képviselte a forradalmiságot, a haladást és az új szovjet értékeket, a többi etnikum kulturális javai pedig javarészt maradinak és károsnak minősültek (Walker 1996: 8; Minahan 2004: 156).

2. Az etnikumok közötti hierarchia felállítása egyben fel is hatalmazta a központot, vagyis az állami bürokráciát arra, hogy a maga céljai szerint alakítsa át és szabályozza a periférikus területek társadalmi viszonyait. A szovjet időszakban az állam, a központ a cári igazgatáshoz képest még jelentősebben avatkozott be a periférikus közösségek életébe. Erre a legjobb példa a kollektivizálás és a falvasítás erőltetett végrehajtása, illetve a közoktatás megteremtése (Alekszejev 1996: 5–8).

3. A központ és a perifériák közötti gazdasági különbségek a Szovjetunión belül az ismételt szibériai beruházások ellenére sem csökkentek. Elsősorban

olyan (a nyersanyag-kitermelésre összpontosító) beruházások valósultak meg, amelyek csak megerősítették Szibéria gazdasági függését és alárendeltségét (Dienes 1985: 226–228, 246). A cári igazgatást jellemző adóztató gazdasági rendszer helyett a Szovjetunióban az egyenlőtlen kereskedelmi kapcsolatok és a perifériák számára előnytelen csereviszonyok tartották fenn Szibéria gazdasági kiszolgáltatottságát a centrummal szemben.

Szibéria bekebelezésének és igazgatásának eddig említett sajátosságai alapján indokoltnak tűnhet Szibériát Oroszország és a Szovjetunió gyarmataként értelmezni és kezelni. Fontos megérteni ugyanakkor azokat a szempontokat is, amelyek kizárják Szibériát a kolonializmusról szóló tudományos vitákból.

Szibéria mint Oroszország perifériája

E probléma megértéséhez kiindulásként a dekolonialista és posztkolonialista diskurzusok történetiségét és gyökereit érdemes megvizsgálni. A kolonializmus történetét és annak interetnikus viszonyait vizsgáló történészek túlnyomó többsége ugyanis kimondva-kimondatlanul marxista volt, és számukra a Szovjetunió eredendően törlődött a gyarmattartó hatalmak lajstromából. Különösen nagy hatással volt az antikolonialista szakirodalomra Leninnek az *Imperializm kak vyshchaja stadija kapitalizma* (Az imperializmus mint a kapitalizmus legfelsőbb foka) című, 1915-ben kiadott munkája (Lenin 1949). Ez a nagy hatású tanulmány hosszú időre a tengerentúli, kapitalista jellegű gazdasági egyenlőtlenségek meglétét jelölte meg a koloniális jellegű alávetés alapvető kritériumaként.

Oroszország szibériai terjeszkedése eltért a nyugat-európai gyarmatosítástól. Egyfelől Oroszország esetében a terjeszkedés a *szárazföldön* folyt, ami a kezdetektől fogva *bizonytalanná tette a határokat*, vagyis azt, hogy mi tekinthető eredeti orosz területnek, és mi számít új foglalásnak. E terjeszkedésnek megvolt az előzménye is, hiszen Szibéria és az orosz államok kapcsolata nem a Sztroganov kereskedőcsalád által felfogadott Jermak alig nyolcszáz főnyi kozákcsapatának 1582-es győzelmével, vagy a szibériai tatár kánság központjának, Iskernek 1583-as elfoglalásával kezdődött.¹⁹ Az újvilági gyarmatosítással ellentétben a kozákok nem teljesen ismeretlen vidékre érkeztek meg, hanem egy olyan területre, amellyel a különböző orosz fejedelemségek, de mindenekelőtt Novgorod, már évszázadok óta rendszeres kereskedelmi kapcsolatokat tartottak fenn (Gibson 1980: 128). Az Urálon túli területek tehát ismertek voltak a novgorodi kereskedők számára, és a

¹⁹ Az orosz historiográfia számára hagyományosan az 1583-as évszám jelöli Szibéria birtokbavételének és Oroszország keleti expanziójának kezdetét (a szibériai tatár kánság megsemmisítésével ugyanis megszűnt az utolsó államalakulat, amely az orosz állam, illetve a szibériai népek közt helyezkedett el).

prémkereskedés viszonylagos állandósága miatt tisztában voltak azzal is, hogy milyen kincseket rejteget ez a vidék. És ami mindezeknél is fontosabb, az elinduló kozákoknak arról is voltak elképzeléseik, hogy milyen módszerekkel lehet szót érteni a cobolyprémet áruba bocsátó szibériai népekkel. E módszerekhez sorolható a megfelelő cseretermékek ismerete, a helyi vezetők számontartása, vagy a kereskedelmi útvonalak feltérképezése. Bizonyos esetekben pedig ennél is szorosabb korai kapcsolatokról lehet beszélni, hiszen egyes Urálon túli csoportok a 16. század közepére nemcsak kereskedelmi partnerei voltak az orosz államoknak, hanem Novgorod és később Moszkva adófizetőivé is váltak.

Az Urálon túl megismert területek (*Jugra*, *Mangazéja* és *Szibir* néven) és azok lakói tehát az orosz földrajzi ismeretek aktív részét képezték már a 16. században, vagyis nem új világokként jelentek meg. Az orosz *haza* földrajzi határa a terjeszkedés által éppen emiatt nem *elszigetelődött* az újonnan meghódított területektől, hanem folyamatosan *keletre tolódott* (Bassin 1991: 771). Oroszországnak, illetve Oroszország szibériai területszerzéseinek határát, vagyis az egyes területek státusbeli különbségét nem is lehetett pontosan meghatározni. Ennek megfelelően a cári politika és az oroszországi értelmiség képviselői Szibériát nem egyszerűen gyarmatként, hanem gyakran az ország kiterjesztéseként szemlélték. Éppen ezért a szibériai telepések vagy az adminisztráció hivatalnokai nem Oroszország megisméltéseként, mintegy második Oroszországgént értelmezték Szibériát (ritka kivételektől eltekintve nincsenek például *új-Moszkva*, *új-Szuzdal* és hasonló elnevezésekkel bíró települések az Uráltól keletre) (Slezkine 1994a: 170), hanem Oroszország periférikus részeként kezelték azt, amerre a birodalom folyamatosan terjeszkedni tud.

E vélemény megszilárdulásának alapja volt az a gondolat is, miszerint a kozákok és a telepések nem más népek által lakott területekre érkeztek, hanem egy lényegében *lakatlan* és *civilizálatlan* helyre, amely korábban nem tartozott semmiféle államhatalomhoz. Ennek következtében a szibériai terjeszkedés és betelepülés gyakran nem területek militáns meghódításaként értelmeződött, hanem egyszerű beolvasztásként, csatolásként (Shunkov 1946: 5–8). A szibériai terjeszkedés folyamata e nézet szerint az orosz állam szerves fejlődésének és térigénye növekedésének szükségszerű eredménye, amely végül kijelöli a földfelszínen Oroszország *természetes földrajzi határait* (Szili 2005: 114). Hasonlóképpen elterjedt volt az a nézet is a 19. század második felétől kezdve, hogy a szibériai terjeszkedés azért nem tekinthető gyarmati jellegűnek, mert nem alávétésen alapul, hanem együttélésen; az orosz telepések ugyanis nem fegyverekkel, hanem fejszével, kaszával és ekével érkeztek meg a „szűzföldekre” (Istomin 1892: 5–6). E nézetnek megfelelően például a 19. századi végi szibériai értelmiségiek és az *oblastn’ik* mozgalom vezetője, Jadrincev, olyan pusztaságnak nevezték Szibériát, amelyet a telepések tettek lakhatóvá, és ahol korábban csak a finn és a török népek „maradékai” éltek

(Jadrincev 1893: 9). Következésképpen Szibéria szántóföldjeinek feltörése és belakása az orosz telepesek érdeme, és voltaképpen ez a civilizatorikus tett a telepesek és a szibériai népek elkülönülésének legfőbb alapja. Másként fogalmazva, a szántók feltörése osztja ketté Szibéria lakosságát azokra, akik a megművelt központi területekről származnak, és azokra, akik földet nem művelnek és a perifériákon születtek.

Ez a szemlélet, vagyis az értékmentes (absztrakt) földrajzi perifériák beolvasztásának igénye, időről időre felvetette annak szükségességét is, hogy Oroszország gazdasági és politikai súlypontja fokozatosan kelet felé tolódjék el, emiatt Szibéria egyre inkább Oroszország szerves (és nem gyarmati) részeként értelmeződött a birodalomban. Az orosz történészek megítélése szerint Szibéria ily módon szembekerül a terjeszkedés egyéb területeivel, azaz Közép-Ázsiával vagy a Kaukázussal; Szibériában ugyanis – érvelésük szerint – az orosz állami jelenlét nem az alávetésre és haszonvételre, hanem a benépesítésre és a fejlesztésre összpontosított.

Szibéria lakatlanságának és a terület szűzföld jellegének illúzióján túl további jelentős problémát jelent mindmáig az orosz terjeszkedés jellegének megértésekor és meghatározásakor az expanzió kategóriáinak keveredése és összemosása (Schrader 2007: 232). Ennek legfőbb oka feltehetően a központi (európai) területek és az ázsiai határvidékek igazgatása, gazdasága, valamint az ott élők életmódja közötti átmenet fokozatosságában rejlik. Éppen ezért a két terület közötti szimbolikus határ megvonása az orosz történészek, geográfusok számára nem volt egyszerű feladat, s azt kortól és módszertől függően eltérő helyeken határozták meg (Bassin 1991: 771). A központi és a periférikus területek földrajzi elkülönítésének meghatározatlansága miatt, de még inkább ezen elkülönítés társadalmi és politikai jelentőségének bizonytalansága okán az egyes szibériai népekre vonatkoztatva a *koloniális*, illetve a *kisebbségi és nemzetiségi* viszonyok közti különbségtétel nehézkes volt mind Oroszországban, mind a Szovjetunióban (Bennigsen 1969: 145). Ez a bizonytalanság a peresztrojkáig és az orosz állami archívumok megnyitásáig eltántorította a nyugati történészeket attól, hogy véleményt alkossanak Oroszország szibériai jelenlétének természetéről.

E bizonytalanság és fogalmi tisztázatlanság okát elsődlegesen Oroszország sajátos fejlődési modelljében lehet keresni, amelyben a birodalmi jellegű terjeszkedés, vagyis az eltérő kultúrájú, életmódú és származású csoportok befogadása, valamint a nemzetállam építésének folyamata, vagyis az ország belső kohéziójának kialakítása együttesen, egymástól nem elválasztva kaptak szerepet. Ennek következtében Oroszország egyszerre tekinthető történelmileg formálódott földrajzi entitásnak és nemzetállamnak (Tolz 1998: 267). E sajátos történelmi fejlődés egyik oka Oroszország közigazgatási megújulásának és területi terjeszkedésének az az összhangja, amely oda vezetett, hogy a 19. századtól kezdve a cári kormányzat Szibériát nem külső (csatolt) területként kívánta kezelni, hanem Oroszország szerves részeként.

Ez a speciális történelmi fejlődés sokféle, máig ható problémát rejt magában. Oka az a paradox helyzet, hogy a nemzetállamként (és nem gyarmattartó birodalomként) kezelt és meghatározott Oroszország területén *idegenek (inozemcy)* nagy népességű és kulturális sokféleséget képviselő csoportjai laktak. Szibéria ennek következtében az orosz terjeszkedés során egyszerre értelmeződött etnikailag irreleváns közeget képező, egységes telepes gyarmatként, illetve etnikai határok mentén felszabdalt területként (Gatrell 1995: 717). Ez a kettősség fontos szerepet játszik abban, hogy Szibéria köz-igazgatása hol a *regionális* és esetenként *etnikus* szempontokat, hol pedig a *központi* értékeket és érdekeket kívánta képviselni. Emellett ez a kettősség az alapja annak az értelmezésnek is, amelyet a 20. század elején a Nikolaj Trubeckoj vezetett eurázsianisták képviseltek Oroszország belső kohéziójával kapcsolatban. Érvelésük szerint az orosz birodalom kulturálisan, nyelvileg és vallásilag eltérő népeinek sokaságából egy újfajta nemzet jött létre, amely nem orosz, hanem oroszországi. Oroszország-Eurázsia népessége számukra nem egy multietnikus nemzet (*mnogonarodnaja nacija*) volt, hanem egy több nemzethől álló nép (*mnogonaciolnyj narod*) (Hachaturjan 2007). Ez a megközelítés igen nagy hatással volt Oroszország szibériai népeinek igazgatására és a nemzetiségi kérdések kezelésére. A soknemzetiségű, de egységes „nép”-en alapuló szocialista állam képzete a szibériai népek igazgatásának, illetve a Szovjetunió és Oroszország nemzetiségi politikájának egyik legfontosabb vezérelvévé vált. A „soknemzetűség” nemcsak állandó etnodemográfiai tény volt a Szovjetunióban, hanem intézményesített rendszer is, amely kifejezte az államon belüli hatalmi viszonyok változását (Brubaker 1996: 23).

Ezen elv realizációja volt megfigyelhető azután a szovjet állam nemzetiségi politikájában is, amely viszonylag szabadon alkalmazhatott bármilyen megközelítést e kérdésben, hiszen Oroszországgal ellentétben az ország lakosságának összefogása nem nemzetállami keretek közt indult meg. Mindazonáltal az állampolgári hazaszeretetről a szovjet vezetésnek határozott elképzelései voltak, amely hazaszeretet természetesen nem nemzetiségek szerint, hanem társadalmi osztályok alapján konstruálódott. Ebben a társadalmi vízióban a nemzeti alapon szerveződő összefogás csak egy átmeneti és idővel (remélhetőleg) eltűnő formát képviselt. A kommunista ideológiában eleinte a nemzetiség, az etnikai hovatartozás kérdése nem kapott figyelmet; mondhatni, e problémával szemben a forradalmi elit eleinte értéksemlegesnek bizonyult. Ezért és mert a Szovjetunió egységének megteremtésére tett társadalmi kísérletet óhatatlanul Oroszország egységes, de multietnikus közegében kellett végrehajtani, megvolt az esélye annak (és erre vonatkozó törekvések a represszió időszaka előtt voltak is) (Slezkine 1994a: 219–246), hogy néprajztudományi és etnikai megfontolások alapján alakítsák ki a Szovjetunió társadalmi berendezkedését (Roshwald 2001: 174). A szovjet vezetés törekvései szerint – az eurázsianisták programjához hasonló módon – éppen a multietnikus környezetnek kellett a szocialista patriotizmus alapjait megteremteni.

Ez két, egymással ellentétes folyamatot indított el a Szovjetunióban. Egyrészt megjelent a *korenizacija*²⁰ politikája, vagyis a szibériai kisebbségek pozitív diszkriminációjára, oktatására és a hatalmi struktúrákba való beemelésére tett kísérletet. Ez a politika a kis szibériai népeket a politikai irányítás által szükségesnek vélt civilizatorikus eszközökkel kívánta ellátni ahhoz, hogy eljussanak az internacionalizmus korába. Másrészt a Szovjetunió irányításában megjelent a *centralizáció* politikája, amely kivette a hatalmat a helyi szintű (és Jakutiában gyakran nem orosz származású politikusok által meghatározott) döntéshozatali és igazgatási szervek kezéből (Roshwald 2001: 178).

Ebben a kontextusban célszerű tehát értelmezni azt a sajátos szovjet politikát, amely egyszerre támogatta a nemzetiségeket és követelte meg azok képviselőitől a szocialista államhoz való lojalitást. A *nacional'nyj po forme, socialisticheskij po sodержaniju* („formájában nemzeti, tartalmában szocialista”) elve a Szovjetunió igazgatásának minden szegmensét átjárta (Sudnycyn–Skuratov 1979). Lenin szerint a nemzeti forma támogatása és a *korenizacija* politikája tézisként a nemzeti felvirágoztatás (*rascvet*) eszméjét fogalmazza meg, amelynek antitézise a szovjet kulturális tartalom és a centralizáció politikája volt, a közeledés (*sblizhenie*) gondolatának égisze alatt. A két törekvés szintézisét a szovjet állam berendezkedése és az egyesülés (*slijanie*) eszménye teremti meg, amely egy összetartó és egységes *szovjet* népet hivatott teremteni (Coppeters 1998: 24–25). Habár e politika a multiethnikus birodalom belső kohéziójának megteremtésére törekedett, valójában a nemzetiségi jogok, illetve a nemzetiségi hovatartozásra való hivatkozás révén megragadható gazdasági lehetőségek territorialitását hozta létre.

A Szovjetunió territoriális alapon értelmezett nemzetiségi politikáját – Rogers Brubaker érvelése szerint – a nemzetiség fogalmának „személyi” értelmezése is kiegészítette. Ebben a kettős rendszerben az egyén etnikus hovatartozását lakóhelytől függetlenül is elismerte az állam, a kollektív nemzetiségi jogokat azonban csak a nemzetiségi területeken gyakorolhatták a szibériai népek (Brubaker 1996: 30–31). Ez a megállapítás annyiban nem állja meg a helyét, hogy a két rendszer ennél szorosabban függött össze egymással. Az orosz állam ugyanis nemcsak számba vette, de meg is határozta azokat a lehetséges (azaz jogilag elismerhető) etnikus identitásokat, amelyekhez egyáltalán jogokat biztosított. Ez az eljárás – összefüggésben a territoriális nemzetiségi politikával – gyakran felosztotta, máskor pedig egyesítette a különféle etnikai csoportokat egy jogilag értelmezhető nemzetiség kategóriájában.²¹ A szahák és Jakutia esetében ez az etnikus kategóriák olyan abszurd felosztásához vezetett, amelynek eredményeképpen ma Oroszországban a

²⁰ A magyar szakirodalomban alkalmazott „meggyökereztetés” kifejezés helyett szerencsésebbnek tartom a jelenség körülírását és az orosz alak használatát.

²¹ Ez a jelenség jól megfigyelhető az amuri népek osztályozásának, a komik és permjákok elkülönítésének, a mari nép megteremtésének politikájában is.

saha, a *jakut* és a *sahaljar* elvileg három különböző nemzetiséget jelöl. Hasonlóan problematikus a szahák és a dolgánok külön etnikumként, illetve nemzetiségként való elkülönítése is.²² A dolgán „etnogenezis” és az intézményesített „nemzetiséggenezis” kérdései és vitái igen pontosan világítják meg azt a folyamatot, amelyben a személyi nemzetiség értelmezése alárendelődik a területiális nemzetiségszemlélet érdekeinek (Anderson 2000).

A nemzetiségek elismerése e politikának megfelelően közigazgatási határok szerint és gazdasági egységekként lett megszabva az 1930-as években. Emiatt az etnikus alapon szerveződő helyi elit Jakutiában (ahogyan más köztársaságokban is) a peresztrojkat követően nemcsak a nemzetiségi jogok képviselése mellett állt ki, hanem az általuk lakott közigazgatási egységekben a nemzetiségi alapon működő független és informális üzleti rendszerek megőrzése és bővítése érdekében is (Coppeters 1998: 28). Bár ez a Szovjetunió összeomlását követően egyfajta regionalizációhoz vezetett (Tague 1994: 23), a centralizált kormányzat közvetítette egységes „oroszországi nép” képét nem ingatta meg. Némi túlzással azt is lehet mondani, hogy a szovjet rendszer ezen örökséget felvállalva a föderatív Oroszország politikája ma a „formájában nemzeti, tartalmában oroszországi” elvét vallja. A szibériai népek multiethnikus közege tehát a 19. század végétől kezdve (eltekintve az 1920-as évektől) ritkán értelmeződik gyarmati jellegű elnyomásként vagy valódi különállást képviselő nemzeti problémaként Oroszországban. Ahogyan az 1993-as orosz alkotmány első szavaival kifejezi ezt: „Mi, az Oroszországi Föderáció soknemzetiségű népe, amely közös sorsa által egyesült saját földjén...”²³

Mindezek tükrében arra a következtetésre lehet jutni, hogy Oroszország szibériai megjelenése, valamint a szibériai területek és népek orosz állami igazgatása olyan sajátos történeti fejleménynek tekintendő, amely *inkább összehasonlítható* a tengerek és óceánok átszelésével megindult nyugat-európai modernista gyarmatosítás folyamatával és gyakorlatával, *mintsem azonosítható* lenne vele. A helyi szintű kormányzás hiánya, az egységes hivatkozás Oroszország területének egészére, valamint a szibériai népek eltérő jogállásának és kultúrájának deklarálása, illetve az azonos néphez való tartozás ideológiája és tudata a centrum–periféria-viszonyoknak olyan sajátos formáját adja, amelynek gyarmatosításként való értelmezése nem segíti Szibéria és a szibériai népek helyzetének pontos megértését. Érdeemes ezért inkább úgy fogalmazni, hogy Szibéria és az európai Oroszország viszonyát történetük során erős hatalmi egyenlőtlenség jellemezte, ami nemcsak a cári Oroszország politikájának volt sajátja, hanem a Szovjetunió és a Föderatív Oroszország későbbi igazgatási gyakorlatának is alapja lett. Mindazonáltal az európai gyarmatosító nemzetek és a tengerentúli kolóniák közötti kap-

²² Ezek a kategóriák természetesen nem egyeznek meg a szóban forgó csoportok saját identitástudatával.

²³ „My, mnogonacionalnyj narod Rossijskoj Federacii, soedinennye sud'boj na svoej zemlje...”

csolat olyan sok hasonlóságot mutat Szibéria orosz adminisztrációjával, hogy a posztkolonialista diskurzusok fogalmi rendszerének és eredményeinek használata a szibirisztika tárgykörén belül jelentősen hozzájárulhat Szibéria (és azon belül Jakutia) etnikus viszonyainak világosabb megértéséhez.

A koloniális viszonyhoz hasonló oroszországi hatalmi egyenlőtlenség rendszere domináns és alávetett csoportokat hozott létre kvázi-etnikus alapon Szibériában. Mivel azonban e csoportok és az alávetettség státusa lényegében territorializálódott, a valódi etnikus határoknál sokkal nagyobb jelentőséget kapott a marginalizációban a szahák és az evenkik államigazgatásbeli periférikus helyzete. Ha a szahák és az evenkik orosz állammal való együttélését pusztán gyarmati jellegű viszonyként értelmezném, akkor annak összetettségéből csak egy típust, egy korszakot ragadnék meg pontosan (a 17–18. századra jellemző politikát), és ez elfedné azt a folytonosságot, amely Jakutia társadalmi viszonyait és e viszonyoknak az állami közigazgatástól való függését jellemezte (Stone 1988: 61). Amikor tehát jakutiai kutatási helyszíneim társadalmának mindennapi működését és intézményeit vizsgálom, akkor az etnikus sajátosságok mellett a faluközösségeknek az orosz állam által tudatosan kialakított, konszolidált és fenntartott periférikus helyzetéből adódó alárendeltségére is tekintettel kell lenni. Ezen egyenlőtlen hatalmi viszonyok, vagyis a centrum–periféria-kapcsolat kialakításában és konszolidálásban igen nagy szerepet kaptak Szibériában az orosz és a szovjet állam által támogatott néprajzi expedíciók és terepmunkák, melyeknek résztvevői inkább a megbízók és kevésbé a kutatók szempontjait képviselték munkáikban.

A centrum–periféria-viszony következményei

Az orosz állam alávetett, periférikus területként kezelte és kezeli Szibériát, ezért érdemes számba venni, hogy ez a viszony milyen hatással lehetett a szahákról és az evenkikről szóló néprajzi szakirodalom megállapításaira. Annak érdekében, hogy a szahákról és az evenkikről rendelkezésre álló néprajzi szakirodalom olvasásában a posztkoloniális kutatások kritikai szemlélete új szempontoknak adhasson teret, célszerű arra a kapcsolatra és hatalmi viszonyra összpontosítani, amely a néprajzi tudás megszerzésétől a tudás alkalmazásáig vezeti az antropológusokat/etnográfusokat és megbízóikat (Syrotinski 2007: 90–92). E törekvésnek megfelelően az oroszországi centrum–periféria-viszonyokból táplálkozó hatalmi egyenlőtlenségek szem előtt tartásával, azaz a szibériai kormányzás és az igazgatás kérdéseivel együtt érdemes a szahákról szóló néprajzi leírásokat olvasni. A néprajzi leírások hatalmi viszonyokba való illeszkedésének megértésén túl a posztkoloniális kritikai olvasat által meg lehet ismerni a kormányzást szabályozó értékek és normák rendszerét is. Ez a szemlélet továbbá segíthet megérteni a néprajzi/

antropológiai kutatások működését a hatalmi viszonyok hálójában, hozzájárulva a néprajzkutatás alapvető fogalmainak pontosabb megértéséhez.

A centrum és a periféria közt fennálló hatalmi viszonyokat, illetve a kormányozhatóság kérdését szem előtt tartva az alábbiakban sorra veszem azokat a szempontokat, amelyek szerint olvasom a szahákról és evenkikről szóló néprajzi feljegyzéseket. Kiindulásként a szibériai terepmunkák elméleti megalapozását tekintem át. A legkorábbi feljegyzésektől – amelyek nagyrészt a kozákoktól származnak – egészen a 19. század elejéig a szahákról és az evenkikről szóló leírásokban a szerzők az *ismeretlen* és *feltáráásra váró* területek megismerésére összpontosítottak. Ez a szemlélet a koloniális jellegű megismerés alapvető sajátossága (Mignolo 1992: 305), amely a szahákra vonatkozó feljegyzések esetében először azt a kérdést veti fel, hogy *mi is az, amit felfedezendőnek tartottak*, amire figyelemmel voltak az ismeretlen területeket bejáró, az orosz államot szolgáló katonák, tudósok és utazók.

Másodsorban a leírás mikéntjét érdemes figyelemmel kísérni, vagyis azt, hogy *milyen formában* fedezték fel a leírók az addig még nem ismert közösségeket. A „primitív társadalom” európaiaktól eltérő (de egységes) meghatározása ugyanis az antropológiai leírások jól ismert toposza. A jó és a rossz vadember mítosza, illetve a primitív társadalmak rokonsági viszonyokon nyugvó szerveződése (ellentétben a föld- és magántulajdonon alapuló civilizált társadalmak felépítésével) általános kliséje volt a néprajzi leírásoknak egészen az 1960-as évekig (Kuper 1982). A nem európai társadalmak primitivizálása és sok esetben infantilizálása a néprajzi leírások révén nemcsak azt a célt szolgálta, hogy e népeket elkülönítsék és megkülönböztessék az európai társadalmaktól, és egyben eltávolítsák a primitívséget a civilizáltságtól, hanem azt is, hogy ezáltal alátámasszák az európai terjeszkedés és gyámkodás jogosságát olyan területek fölött, amelyek földrajzilag igen távol esnek Európától. Az orosz állami közigazgatás közbenjárásával létrejött beszámolók, amelyek a rokoni alapon szerveződő primitív társadalom képét mint a szibériai idegenek (és köztük a szahák és az evenkik) leírásának legalkalmasabb eszközét vették igénybe, nemcsak egy tudományos sémát tartottak életben és erősítettek meg, hanem egyben a helyi igazgatás megszervezésének alapjait is letették. Azaz nemcsak abban ragadható meg a koloniális viszony, hogy miként nyilatkoznak a szibériai kultúrákról azok leírói, hanem például abban is, hogy milyen rokonsági és társadalmi viszonyokat tartanak relevánsnak és hoznak létre. A szibériai társadalmak rokoni alapon történő megértése, osztályozása és igazgatása az orosz és a szovjet államban nemcsak egy tudományos paradigmán alapult, hanem az orosz hatalmi elit önnön felépítésén és igazgatási képességein is (Raeff 1966: 16–17).

A következő kérdéskör az etnikusan kódolt archaizálás és esszencializmus megjelenése a leírásokban. E probléma nyilvánvalóan összefügg a fentebb említett, rokoni alapon történő szerveződés kérdésével, de annál többet is jelent. A néprajzi leírások a „Másik” képét nem csupán azáltal teremtik meg, hogy

a primitívekre jellemző tulajdonságokkal ruházzák fel az idegen csoportokat, hanem azzal is, hogy ezt az állapotot mintegy megváltoztathatatlanak is tartják, azaz olyan esszenciális tulajdonságnak, amely elválaszthatatlan egy adott társadalomtól vagy közösségtől.²⁴ Ez természetesen a néprajzi leírások archaikumok iránti érdeklődésével jár együtt, valamint azzal, hogy a régies jegyekkel ellátott (vagy másként fogalmazva: megjelölt, stigmatizált) közösségek egyben változásra alkalmatlannak is ítéltetnek (Paradies 2006: 357). Ez különösen figyelemreméltó jelensége a szibériai népek leírásának, hiszen Szibériában – eltérően az angol és a francia gyarmatosításhoz kapcsolódó leírások fogalmi rendszerétől – a kutatók és az állami bürokraták már a kezdetektől fogva inkább népeket és életmódokat igyekeztek felismerni, mintsem törzseket és közösségeket. Azaz valamilyen történetileg változó „etnicitás-” vagy nép-fogalom állt a szibériai esszencializmus középpontjában, amely kiemelte és izolálta a szaha és az evenki kultúra bizonyos jegyeit a néprajzi leírásokban. A 17. század végén kialakult sajátos klasszifikáció a kultúra egyes elemeinek kataszterszerű számbavétele révén igyekezett osztályozni az egyes népeket (Slezkine 1994a: 174). Ez az etniczizált esszencializmus olyannyira sajátossága Szibéria megértésének, hogy az mind a mai napig társadalmi hatóerőként képes működni a helyi bürokrácia kialakításában, ahogyan ezt a külümnüüri és tarbagai faluközösségek leírásakor a negyedik fejezetben részletesen is bemutatom (Wimmer 1997: 636).

Végül figyelemmel kell lenni a szahákra vonatkozó leírások ismertetése során arra is, hogy milyen céllal jöttek létre, kiknek szánták őket a szerzők, és kik voltak a tanulmányok, jelentések megrendelői. Mint ismeretes, az antropológiai munkák jelentős részének közvetlen megrendelői gyakran meg is fogalmazták elvárásaikat a terepmunkával és annak megállapításaival szemben (Kuklick 1991: 182), és a 20. század közepéig az is bevett gyakorlat volt, hogy antropológiai műveket kifejezetten a koloniális bürokrácia képviselői számára ajánlottak a szerzők. A szahákról és az evenkikről szóló néprajzi leírások olvasása közben figyelembe kell venni azt is, hogy ezek a néprajzi munkák esetenként konkrét igazgatási célokat szolgáltak vagy támasztottak alá. Ezek az igazgatási célok igen konkrétak is lehettek. A 17. században például a prémadót (*jaszakot*) fizetők számának és megbízhatóságának kipuhatolása, illetve a prémadóbegyűjtés feltételeinek megteremtése volt a leírások célja (Trockij 1936: xiii), a 18. század végétől kezdve pedig a szibériai alattvalók statisztikai jellegű besorolása és osztályozása vált fontossá

²⁴ Azok a csoportok, akik valamilyen okból már nem tudják képviselni azt az autentikus (archaikus és esszencializált) kultúrát, amelyet elvár tőlük ez a kutatói szemlélet, láthatatlanná válnak. A vaszjugáni hantik esetében például az esszenciális (valódinak tekintett) hanti kultúrát nem képviselő csoportok éppen ezért alulreprezentáltak a helyi közbeszédben és a néprajzi szakirodalomban. Vö. Nagy 2011. Az etnikus hovatartozás esszenciális értelmezése a vaszjugáni hantik esetében sajátos helyi identitást is létrehozott. Nagy 2002.

(Slezkine 1994a: 175). Érdemes azt is szem előtt tartani, hogy a centrum és a periféria közti hatalmi dinamika hol a központi irányítást és Moszkvát, hol pedig a szibériai regionalizmust hozta kedvezőbb helyzetbe. E hatalmi inga szintén nagy szerepet kapott abban, hogy milyen jellegű néprajzi leírások szülessenek meg, illetve hogy azok a szaha történelem, társadalom és kultúra milyen jegyeit mutassák be.

A fenti szempontokat érdemes tehát figyelembe venni a szahákra vonatkozó néprajzi szakirodalom olvasásakor. Mielőtt azonban erre sor kerülne, szükségesnek tűnik a szibériai kormányzás jakutiai alávetési technikáit és annak néhány alapvető társadalmi hatását ismertetni. Erre a közbevetésre azért van szükség, mert a szahákra vonatkozó feljegyzések többsége nemcsak leírta és értelmezte, hanem befolyásolta, sőt esetenként létre is hozta azokat a szerveződési formákat, amelyek a szahák és az állam közti koloniális jellegű viszonyban jegecesedtek ki. Bár a néprajzi, népismereti kutatások és leírások gyakran nem közvetlenül szolgálták az államigazgatás érdekeit (amire legjobban az a tény világít rá, hogy az állami érdekekkel szemben fellépni szándékozó kutatók is a koloniális diskurzusok fogalmi rendszerét használták), a tudományos és a politikai szféra kapcsolatának megismerése érvényes és új szempontokat vethet fel a szahákra vonatkozó források ismertetésekor.

Az orosz állami jelenlét hatásai a szaha és az evenki társadalomra

Az orosz és a szovjet állam jakutiai jelenléte három szempontból gyakorolt jelentős hatást a szaha és az evenki társadalom felépítésére. Az első ezek közül a *jaszak* begyűjtése, vagyis az *adóztató gazdasági rendszer bevezetése*, amely nemcsak a helyi gazdálkodást alakította át, hanem a helyi szinten működtethető patrónus–kliens-viszonyok rendszerét is. A második téma a jakutiai *földtulajdonviszonyok* megváltoztatásának a prémadó begyűjtésével szorosan összefüggő kérdését érinti, illetve ehhez kapcsolódóan a lakóhely-változtatás jakutiai feltételeinek módosulását. Harmadsorban pedig a jakutiai *közigazgatási határok*, illetve az állam által elismert és támogatott *együttműködő csoportokra* vonatkozó szabályozás változását és azoknak a társadalmi felépítést befolyásoló szerepét tárgyalom.

Az adóztató gazdasági rendszer alapvonásai

A *jaszak*, vagyis a prémadó az orosz állam jakutiai jelenlétének talán legfontosabb intézménye volt 1630-tól (az első *jaszak*gyűjtés időpontja Jakutiában) egészen 1822-ig (a Speranskij-féle reform éve). Ugyanakkor a *jaszak* begyűjtése nem egy speciálisan Szibériára vagy a szahák megadóztatására alkalmazott

eljárás volt. A szó mongol eredete és a prémadó intézményének Oroszország²⁵ terjeszkedését megelőző dél-szibériai elterjedtsége arról tanúskodik, hogy a cári kormányzat csupán egy korábban létező intézményt alakított át a maga igényei szerint. Ez nem is meglepő, hiszen Oroszország igazgatási és adóztatási gyakorlata egyéb tekintetben is sok vonását örökölte a legelőváltó gazdálkodáson alapuló államalakulatok igazgatási rendszerének, különösen az Arany Horda működési mechanizmusainak (Halperin 1987: 89). A *jaszak* intézményének kialakulása és megszilárdulása Szibéria meghódításának és igazgatásának történetében együtt értelmezhető a szibériai népek társadalomszervezetében lejátszódó változásokkal.

A *jaszak* legkorábbi formájában ugyanis nem adó volt, hanem szimbolikus és hatalmi egyenlőtlenségen alapuló csereviszony két politikai egység között, ahol a fölérendelt csoport ajándékok elfogadásával erősítette meg fölényét az alárendelt csoporttal szemben. A fölérendelt csoport kompenzáció gyanánt békét biztosított, illetve szimbolikus ajándékokat juttatott az alárendelt csoportnak. A *jaszak* fizetése az orosz állam felé – amint korábban a mongol államok számára is – a békés viszony záloga és kifejezője volt a szibériai alávetettek részéről.

A *jaszak* intézménye Oroszország és a nem-orosz politikai egységek között az egyszerű hűbéri jellegű alávetés és az egyenlőbb árucseré formája közt ingadozott, attól függően, hogy mekkora volt a cári hatóságok érdekérvényesítő képessége az adott területen a nem-orosz politikai vezetőkkel szemben (Sunderland 2004: 22; Khodarkovsky 2002: 61). A *jaszak* intézménye eredetileg tehát nem adóztatási forma, hanem külpolitikai eszköz volt. E szimbolikus jelentőségű, egyenlőtlen csere azonban nem rokoni csoportokat vagy etnikumokat rendelt az orosz állam alá, hanem politikai és ellenőrzési egységeket. Az államiságot nélkülöző Szibériában az orosz állam a *helyi vezetők által* lépett *jaszakgyűjtő viszonyba* egy terület lakosságával, és a *jaszak* csak fokozatosan (az állami jelenlét megerősödésével) változott át kifejezetten fejadóvá, amellyel az orosz cár alattvalói tartoztak az államnak.

Az orosz állam és a nem orosz népesség közötti békés viszony megteremtésének és a *jaszakgyűjtés* bevezetésének egyik fontos velejárója volt a *fogylok* szedése is. Ez a gyakorlat sem kifejezetten Szibériában vált az orosz állam-igazgatás eszközévé, hiszen az orosz kormányzat már a 15. század óta rendszeresen igényelt tűszokat a *jaszakot* beszolgáltató Volga menti füvespusztai, legelőváltó gazdálkodást folytató közösségek politikai vezetőitől. Erre azért volt szükség, mert a kormányzat a nem keresztény népeket (elsősorban a füvespusztai muszlim, török nyelvű népeket) megbízhatatlannak tartotta a békés viszony fenntartása és az alávetettség elfogadása tekintetében. Emiatt

²⁵ A Szovjetunió megalakulása előtti időszakban létező, Moszkva-központú orosz államalakulatot az egyszerűség kedvéért következetesen *Oroszországnak* nevezem, bár a hazai és a nemzetközi szakirodalomban a *Moszkvai (nagy)fejedelemség*, *Moszkvai állam* és egyéb elnevezések is használatosak.

a *jaszak* mellett az orosz állam túszoikat, azaz orosz elnevezéssel *amanatokat* vagy *zakladokat* is követelt a *jaszak*-viszonyba lépett csoportok vezetőitől. Ezek a túsók leggyakrabban a helyi politikai vezető férfi családtagjai közül lettek kiválasztva és továbbítva az orosz állam helyi közigazgatási központjaiba. A szibériai és a belső-ázsiai terjeszkedés korai időszakában (a 16. században) az *amanatokat* leggyakrabban *küldték* (különösen a füvespusztai népek esetében), vagyis egy-egy helyi politikai vezető maga *ajánlotta fel* a megfelelő *amanatot* az orosz állam képviselőjének (Khodarkovsky 2002: 57). Ez Szibériában a kisebb méretű és képlékenyebb hatalmi viszonyokon alapuló, politikai egységekkel rendelkező tajgai és tundrai népeknél láthatóan nem működött, így ezen a területen a *foglyul ejtés* bizonyult az orosz állam elsődleges *amanatszerző* módszerének.

Jól megvilágítják az *amanatszerzés* 17. századi gyakorlatának problémáit a jakutszki *voevodák* (vajdák) írásos panaszai, amelyek arról számolnak be, hogy milyen nehéz volt megtalálni azokat a megfelelő öregeket (*starosty*) és vezetőket (*luchshie ljudi*), akiknek családjából foglyot kellett ejteni, és akiket – mint politikai vezetőket – keresztül ellenőrizni lehetett egy adott terület lakosságát (Slezkine 1994a: 14–16; Trockij 1936: xiv). Jelentős újítása volt a *jaszak* intézményének Szibériában az is, hogy míg a füvespusztai politikai alakulatok vezetői az *amanatokért* cserébe ajándékokat kaptak, a tajgai népek – így a szahák és az evenkik – esetében ilyesmiről szó sem lehetett a politikai alakulatok gyengesége és képlékenysége miatt. Ezért Jakutiában a *voevodák* egyszerűen olyan férfiak családjából szedtek túszoikat, akiket gazdagnak tartottak, vagy akiket helyi vezetőként értelmeztek, bár gyakran tévesen (Trockij 1936: xii–xiii).

A *jaszakfizetés* állandósítása és a fogolyszedés általános gyakorlattá válása komoly változást hozott a szahák és az evenkik társadalomszervezetében az 1640-es években. Mindenekelőtt a *jaszakfizetés* megjelenésével együtt kialakult, közösen adózó csoportok elkezdtek megszilárdulni. E csoportokon belül vezetők emelkedtek ki, akik egyszerre nyertek jogokat saját közösségükben (vagy azzal szemben) és vállaltak kötelezettségeket az orosz állam felé. Az orosz állam képviselői, a vajdák a 17. század elején még maguk nevezték ki az őslakos fejedelmeket (*knjazy*) a szibériai adófizetők élére, mintegy az oroszországi hűbéri formák megismétléseképpen, de gyakran e – más módon meg nem erősített – helyi őslakos fejedelmek felemelése csak rontotta az adófizetési morált és lázongásokhoz vezetett (Slezkine 1994a: 17–18).

Ennek következtében 1631 és 1647 között a jakutszki *uezd*ben (kormányzóságban) már más módszert követett Ivan Galkin, Petr Beketov, Parfen Khodyrev, Petr Golovin és Vasilij Pushkin, vagyis az orosz állam első öt képviselője (Dolgih 1960: 354; Tokarev–Bahrushin 1953: 31–41). Ők nem kívántak a szahák vezetői fölé egy saját, a cári kormányzat által támogatott fejedelmet helyezni, hanem lépésről lépésre kísérelték meg az egyes szaha vezetőket támogatni és hatalmukban megerősíteni, a *jaszak* beszolgáltatásáért

és az *amanatok* küldéséért cserébe (Tokarev–Bahrushin 1953: 42; Sehen Bolo 2002: 99–100). Az azonban egyértelmű, hogy a *jaszak* beszolgáltatása előtti vezetők nem voltak minden esetben ugyanazok a személyek, mint akiket az új adóztató gazdasági rendszer legitimált. Ennek legfontosabb bizonyítéka a (ma már csak a szóbeli hagyományban megtalálható) szaha tisztségek eltűnése és orosz tisztségnevekkel való helyettesítése (Vasilev 1995: 22–23). A vezetők egy részének támogatása, más részének negligálása hatékony módszernek bizonyult, és a *jaszak*fizetést garantáló szaha vezetők száma a *jaszak*jegyzékek tanúsága szerint évről évre nőtt (Dolgih 1960: 355).

A vajdáknak mindazonáltal értelmezniük kellett azt is, hogy milyen társadalmi formáció áll az általuk legelőször adózásra bírható vezetők mögött, erről ugyanis be kellett számolniuk a szibériai minisztériumnak, a *sibirskij prikaz*nak. E beszámolók arra vonatkoztak, hogy a helyi vezetők mögött milyen méretű, miként kezelhető és mekkora összegű *jaszak* befizetésére képes csoportok állnak.

A jakutszki *uezd* területén a vajdák értelmezése szerint ezek a csoportok a *volost*’-ok voltak. (Az *uezd* a szibériai közigazgatás egyik szintje volt, amely a *gubernija* alatt, de a *volost*’-ok felett található. A *jakutszki uezd* kifejezés lényegében a mai Jakutiát és az attól északkeletre fekvő területeket adminisztráló közigazgatási egységet jelölte.) A *volost*’ szó ‘törzs’, ‘hercegség’ és egyéb bevett magyar fordításai nem adják vissza a szó jelentésének egy fontos aspektusát. A *volost*’ Boris Osipovich Dolgih szerint, aki a 17. századi szibériai népek társadalomnéprajzának egyik legjelentősebb kutatója, tisztán területi egységet jelent, a *jaszakot* egy helyen és egy vezetőn keresztül fizető emberek csoportját, melyek a helyi törzsek (*plemja*) szerint alakultak ki (Dolgih 1960: 11). Ezt az elképzelést támogatja az orosz nyelvű szakirodalom és a szaha kutatók munkái is (Borisov 2002). A *volost*’ szó azonban eredetileg egy részleges önállósággal rendelkező hűbéreshez tartozó összes területet, illetve az ő igazgatása alatt álló népességet jelentett Oroszországban, sőt esetenként alávetett faluközösségeket is (Blum 1971: 92; Eroshkin 1968). A szovjet kutatók szerint a korai, 17–18. századi szibériai közigazgatásban némiképpen megváltozott a kifejezés jelentése, és immár a letelepült vagy félig letelepült népek adózási csoportjait jelentette, szemben a vándorló vagy legelőváltó életformát követő csoportokkal, amelyek *rodok*, azaz nemzetségek szerint adóztak (Tokarev–Bahrushin 1953: 45; Dolgih 1960). Ez a meghatározás azonban nem teljesen pontos, hiszen a szahákat (és azokon belül egyes csoportjaikat) hol a letelepedettekhez (*osedlyie*), hol a legelőváltókhoz (*kochevye*) sorolta be a szibériai minisztérium, a *sibirskij prikaz*.

A valódi különbség inkább az volt a kétfajta adófizetési mód között, hogy a *volost*’-ok szerinti fizetés esetében a *jaszak* beszolgáltatását szervező helyi vezetőket mintegy hűbéresként elismerte az orosz állam, ez esetben a *jaszak*gyűjtés rajtuk keresztül történt. Mivel a *rodok* vezetőit kevésbé tartották legitimnek, a fizetéshez csaknem a teljes csoportnak el kellett mennie

a *jaszak*fizetést ellenőrző állami közigazgatási központokba. Külümnüür területén például (ahol az adóztatási rendszer csak 1740-re szilárdult meg) a tavasszal felkeresett Aldan-parti éves vásárok idején (*jarmarka*) teljesítették az evenkik és a szahák beszolgáltatási kötelezettségüket (Kovlekov 2003: 61). A *volost*’-ok szerint megszervezett adófizetés voltaképpen orosz mintán alapult, és nem a szahák vagy az evenkik bármiféle társadalmi szervezetén. Erre a következő jelenségek utalnak:

1. A *volost*’-ok kialakítása nem volt tekintettel az etnikai és az életmódbeli különbségekre. Terepmunkám egyik helyszíne, Tarbaga például a 17–18. században a Bajagantaj nevű *volost*’ keretén belül róttá le *jaszak*fizetési kötelezettségét. Ebben a *volost*’-ban együtt adóztak a szahákkal a rénszarvastartó Memel evenek (tunguzok) is (Dolgih 1960: 365), akik ebben az időben állandó kereskedelmi és szövetségi kapcsolatban voltak a területen lakó, ló- és marhatartást folytató szahákkal (Sehen Bolo 1994: 113–121). Ez a jelenség Jakutia-szerte ismert, mint például a mai Jakutszktól délre fekvő Khangalas *volost*’ területén, ahol a *Mald’agarnak* nevezett evenkik fizettek a szahákkal együtt adót, akárcsak a Khangalastól keletre fekvő Menge *volost*’ területén (Patkanov 1906: 55; Majnov 1927).

2. A *volost*’ vagy *rod* szerinti adózást nem egy terület népességének életmódja vagy etnikus hovatartozása döntötte el a jakutszki *uezd* területén, hanem az, hogy egy csoportot miképpen tudott hatékonyan ellenőrizni és igazgatni az orosz állam. Így a kozákok megjelenése miatt a 17. században a perifériák felé menekülő szahák is az evenkikhez hasonlóan *rod* jelleggel fizettek adót a Viljuj, a Jana, az Indigirka és az Aldan folyók menti orosz téli szállásokon (*zymove*) és erődöknél (*ostrog*) (Romanov 1956: 29). Ez fordítva is igaz volt: egyes evenki csoportok – pusztán azért, mert Jakutszkhoz közel éltek – a szaha *volost*’-okkal együtt fizettek adót (rendszerint egy szaha vezetőn keresztül) (Dolgih 1960: 364–366).

3. Valószínűtlen, hogy a *volost*’-ok valamilyen egységes szaha társadalmi formációt követve alakultak ki, mivel – amint azt Dolgih, Tokarev és Trockij is több helyen elismeri – az egyes *volost*’-ok mérete igen eltérő volt (Dolgih 1960: 357; Tokarev 1945: 32; Trockij 1936: xiv). A 17. században számon tartott 32 szaha (pontosabban: Jakutszkhoz tartozó) *volost*’-ból hat igen kis méretű (10–60 főt számláló) volt. Ez a méret egy törzs, de még egy nemzetség létét is kizárja, és e csoportokat leggyakrabban nagycsaládoknak tekinti a szakirodalom (Dolgih 1960: 358–359). Más *volost*’-okban viszont több ezer szaha *jaszak*fizető is volt (a maximum 3300 fő), határaik pedig hatalmas területekre terjedtek ki, hiszen akár 1000 km távolság is lehetett az egy *volost*’-on belül együtt adózó népesség szállásterületei közt.

4. A jakutszki *uezd volost*’-jait a jakutszki vajdák többször átszervezték és ésszerűsítették, például a kisebbeket egybeolvasztották a 17–18. század folyamán (Romanov 1956). Hasonlóképpen, már a korai, 1638-as *jaszak*jegyzékben is szerepel egy bizonyos *podgorodnaja*, azaz ‘városszéli’ (értsd: Jakutszkhoz

közel eső) *volost'*, amely elnevezés egészen pontosan utal arra, hogy e *volost'* létrehozásának kizárólagos alapja annak elhelyezkedése volt (Dolgih 1960: 358–359).

5. A jakutszki vajdák 17. századi leírásai a *volost'*-ok népességét nem kezelik egységesen: gazdagokra, vezetőkre (*knjazcy, luchshie ljudi*), közrendűekre (*ulusnye ljudi*) és rabokra (*holopi*) osztják azt. Ez a rendszer az adózás szempontjai szerint különíti el három csoportra a szaha népességet: azokra, akik begyűjtik; azokra, akik fizetik; és azokra, akik nem fizetik az adót. Amikor azonban az *ulusnye ljudi* fogalmának meghatározására kerül sor (vagyis hogy mely adófizetők tartoznak egy-egy adót begyűjtő helyi vezető alá), sosem rokonságot említenek, vagy valamilyen szaha politikai szerveződést, hanem azt, hogy az adófizetők valamely adószedő *mellett* laknak (*zhivushchih okolo, zhivushchih podle*), illetve azt, hogy ezek az adófizetők egy adószedő *igazgatása* alatt állnak (Tokarev–Bahrushin 1953: 126).

6. A jakutszki *uezd volost'* rendszere többször is teljes revízióba esett át (1763–1769, 1770–1782, 1822–1828), melynek során jelentős terület és lakosság került újraelosztásra az adózási egységek között (*Istorija Jakutskoj ASSR II.* 1957: 180). Ennek oka a kaszálók ésszerűtlen – és a működő társadalmi-gazdasági egységeknek nem megfelelő – elosztása volt a *volost'*-ok közt. Ezt az égető problémát a szaháktól az állami bürokratákhoz intézett panaszok (*zhaloby*) sokasága erősíti meg, folyamatos átszervezésre szorítva az államot (Basharin 1956: 50).

7. A *volost'*-ok egymással dinamikus alá- és fölérendeltségi viszonyban is álltak. Azaz egyes *volost'*-ok vezetői más *volost'*-ok vezetőit is ellenőrizték. Ez a hierarchia gyakran konfliktusokat gerjesztett, és esetenként *volost'*-ok közt harcokat is okozott, amelyek a *volost'* területének elfoglalására is okot adhattak (Tokarev–Bahrushin 1953: 86). A szaha folklórban ismert példa Bajagantaj és Boroghon *volost'*-ok összeütközése. E harc emlékei például mindmáig tükröződnek Tarbaga és a szomszédos falvak helyneveiben is.²⁶

Összefoglalóan azt lehet megállapítani, hogy a *jaszak*fizetés és az *amanatszedés* által létrehozott közigazgatási egységek, vagyis a *volost'*-ok a szahák saját társadalmi formációira nem vagy kevésbé feleltek. Sőt, azok kialakítása elsősorban az orosz állam igazgatási tapasztalatait és képességeit tükrözte. A *volost'*-ok szerint létrejött *jaszak*gyűjtés egyfajta hűbéri viszonynak tekinthető, melynek keretében egy-egy helyi vezető felelősséget vállalt a rá bízott adófizetők adminisztrálásáért, illetve a megfelelő mennyiségű prémadó beszolgáltatásáért.²⁷ E hűbéri viszony értelmezése azonban már a kezdetektől fogva együtt járt a politikai és a rokonsági viszonyok elválaszthatatlanságára vonatkozó feltételezésekkel a jakutszki *uezd* vezetőinek részéről. E feltéte-

²⁶ Tarbaga (I. Bajagantaj) mellett egy *Sytygan* ('oszlás') nevű helynév is ismert azon a területen, ahol a helyi emlékezet szerint csatára került sor.

²⁷ Ez olyannyira igaz, hogy sokszor a vajdák sem tudták pontosan, hogy hány fő után fizette be egy *volost'* vezetője az adót. *Istorija Jakutskoj ASSR II.* 1957: 61.

lezések alapját a gyarmatosítók számára a viszonylag atomizált orosz társadalomban megtalálható egyetlen, hatékonyan működő társadalomszervező hatóerő: a családi, rokonsági és leszármazási alapú bizalom és együttműködés adta (Raeff 1966: 16–17). Ez az oka annak, hogy a szahák és az evenkik megadóztatása által kialakított és konszolidált társadalomszervezetet a rokonságra vonatkozó konstrukciók következetes alkalmazásával értelmezték a gyarmatosítók. Ezt nemcsak az adózó egységek rokonsági-politikai összefüggésére vonatkozó elnevezések használata (pl. *rod*) támasztja alá, hanem az is, hogy a vajdák beszámolóikban a *volost'* lakosságára gyakran rokoni csoportként hivatkoztak (Trockij 1936).

A *jaszak* intézménye tehát nem a szahák vagy az evenkik társadalmi formációinak megfelelően lett kialakítva és alkalmazva a jakutszki *uezd* területén, hanem az adószedés érdekeit, illetve az orosz hivatalnokok társadalomszervezetre vonatkozó elképzeléseit szem előtt tartva. *Ez az 1630-tól 1924-ig működő rendszer alakította ki azokat a gazdálkodási és együttműködési formákat, amelyeket azután a néprajzkutatás klasszikusai mint a szahákra etnikusan jellemző társadalomszervezetet írtak le* (mint például Seroshevskij 1993). Ennek az orosz állam által bevezetett adóztató gazdasági rendszernek jelentős szerepe volt a ma is működő szaha és evenki patrónus–kliens-viszonyok kialakításában, és jelentősen befolyásolta a működőképes gazdasági stratégiák megválasztását a faluközösségekben. Ez a két tényező együttesen határozta és határozza meg mindmáig a közösségeken belül hatékonyan együttműködő csoportok felépítését.

Ezzel természetesen nem állítom azt, hogy a szahák és az evenkik nem rendelkezettek rokoni alapú, politikai tartalmú korporatív szervezetekkel a 17. századot megelőzően. Ellenkezőleg, a szaha és az evenki nyelv rokonsági csoportokra vonatkozó szókincsé arra utal, hogy lehettek ilyen szervezetek. Ezek felépítéséről és működéséről azonban antropológiai módszerekkel a rendelkezésre álló források alapján jelenleg nem lehet pontos képet alkotni. A hagyományos szaha társadalomra vonatkozó néprajzi ismeretek rendszeres gyűjtése ugyanis csak a 19. század végén kezdődött el. Ekkor már 250 évnyi orosz állami jelenlét után és négy nagyobb közigazgatási és adóztatási átszervezést követően figyelhették meg a kutatók a szaha társadalomszervezetet. A 17. század közepén az orosz államszervezet konfliktusokkal terhelve ugyan, de kénytelen volt a szaha társadalmi valóságra támaszkodni a közigazgatás megszervezésekor, ám a sorozatos reformok a 19. századra már az orosz állam közigazgatásának képére formálták a szaha társadalmi egységeket.

Földtulajdonviszonyok

A szahák és az evenkik földtulajdoni és földhasználati viszonyait a jakutszki *uezd* területén eleinte, a 17. században, az orosz állam képviselői sem befolyásolni, sem ellenőrizni nem voltak képesek, azonban erre az adóztató gazdasági rendszer korabeli működtetése kapcsán nem is volt valójában szükség. A *jaszak*ot ugyanis nem a terület, hanem a lakosság száma alapján fizették, és a prémes állatok vadászata a szahák és az evenkik gazdálkodásának és területhasználatának marginális eleme maradt (Tokarev–Bahrushin 1953: 75). A helyzet a beszolgáltatott prém mennyiségének csökkenésével és minőségének romlásával fokozatosan változott meg a 17. század második felében (Romanov 1956: 35).

Az orosz állam eleinte csak arra törekedett, hogy az újonnan megszerzett területeket Oroszország, azaz a cár számára szimbolikusan kisajátítsa. Az orosz állam igyekezett felfedezni, igazgatni és számon tartani szibériai birtokait. Ebben a folyamatban fontos tényező volt a helyi lakosság (és a vezetők) szerepének meghatározása, amely két kérdést vetett fel. Először is azt, hogy milyen módon lehet gazdaságilag felhasználni a szibériai népeket mint földtulajdonosokat, másrészt pedig azt, hogy a földtulajdon kisajátítása miképpen befolyásolja e népek politikai irányításának feltételeit. Az orosz államnak e kérdésekre adott válaszai nem képviseltek valamiféle átgondolt politikát; ellenkezőleg, a cári kormányzat inkább az európai Oroszország igazgatási rutinját és tapasztalatait alkalmazta Szibériában. Oroszország földművelésen alapuló gazdaságában egymást átfedő, sokszor tisztázatlan földtulajdonviszonyok jellemezték a hűbéri rendszert (Kivelson 2007: 24). Ez az átfedés jól megfigyelhető volt a szibériai területek ellenőrzésében is, hiszen gyakori eset volt az, hogy a *jaszak* begyűjtésében egymással versengtek az egyes közigazgatási területek vezetői.

Oroszország európai területein és Szibériában a *földterületek felügyelete* és a *politikai hatalom birtoklása* egymást feltételezte. Azáltal tehát, hogy a cár és a jakutszki *uezd* vezetője a *volost*’-ok vezetőit elismerte és legitimálta, egyben azt is elősegítette, hogy a *volost*’-ok vezetőinek érdeke szerint önálló és új földtulajdoni és földhasználati formák jöjjenek létre az adóztató gazdasági rendszer által igazgatott közép-jakutiai területeken (Kivelson 2007: 37). E politika eredményeképpen a szahák áruba bocsátható magántulajdonként és köztulajdonként használt földjeit az állam kisajátította, és azoknak használatát az adófizetési képességtől tette függővé (Pahomova–Maharova 1999: 10–15).

Az adóztatás révén az állam által legitimált *volost*’-vezetők és a hozzájuk tartozó *volost*’-ok így új, földrajzilag is értelmezhető jelentést kaptak. A jakutszki *uezd* vajdáinak 17. század végi beszámolóit nem is hagynak kétséget efelől, hiszen egyre kevésbé utaltak emberekre vagy azok csoportjaira a *volost*’ elnevezéssel, hanem inkább meghatározott területekre. A cári kormányzat a politikai és gazdasági hatalom területhez kötésével, illetve a területek bir-

tokjogának megváltoztatása révén erősítette meg helyzetét, illetve az általa létrehozott új szaha patrónus–kliens-viszonyokat Jakutiában. Ennek első jele a *jaszak*fizetési kötelezettség megváltozása volt.

A cári hatóság a 18. század elejétől egyre kevésbé prémben, hanem inkább pénzben követelte meg a *jaszakot*. A cári kormányzat pénzét – amelyet a szahák *jaszak* gyanánt újból beszolgáltatni kötelesek lettek – kizárólag az orosz állam, illetve annak képviselői (a kereskedők) juttathatták el a szahákhoz, önkényesen megszabva azokat a feltételeket, melynek fejében pénzt adtak árukért vagy szolgáltatásokért cserébe. A pénzalapú és földalapú adóztatás nemcsak a pénzt kibocsátó államtól tette (még inkább) függővé az alárendelt szibériai közösségeket, hanem egyenlőtlen módon kapcsolta be őket az oroszországi kereskedelembe is.

A leghatékonyabban úgy lehet biztosítani a pénzalapú adózást, ha azt egyben földalapúvá teszi a kormányzat (Thomas 1984: 18–19). Ez történt Jakutiában is. Az eredetileg fej- és prémadó jellegű *jaszak* egyre inkább földalapú adóvá vált a 18. században, aminek biztos jele volt az is, hogy 1740-től nem tavasszal, hanem ősszel került sor a begyűjtésre – azaz nem a téli vadászati szezon befejeződésekor, hanem a kaszálást követően (Basharin 1956: 51).

A változás legfontosabb következménye a *nasleg*nek mint közigazgatási egységnek bevezetése volt. Míg a 17. században egy-egy *volost'* lakossága egységesen adózott, és azon belül rokoni csoportokat tételeztek fel a cári kormányzat bürokratai, addig a 18. században egyre nagyobb figyelemmel voltak a területi és földhasználati viszonyokra is. Ehhez igazodva a *nasleg* a *volost'* területének egy részeként és az azon gazdálkodó lakosságot egybefoglaló egységként került meghatározásra. A *naslegek* területének kimérését és lakosságának meghatározását a cári kormányzat 1763-ban kezdte meg. A *jaszak*-rendszer revíziója mellett a *volost'*-ok szerint adózó szahák röghöz kötése is megtörtént 1766-ban, állandósítva ezáltal a földalapú adóztatást (Istorija Jakutskoj ASSR 1957: 141). Ez a folyamat éppen akkor zajlott le, amikor a *volost'* vezetésének apáról fiúra szálló örökölhetősége megszűnt (Gogolev 2005). Az új rendszer a vezetők választhatóságán alapult, ami a vezetők – kaszálók birtoklásától függő – vagyoni (és nem leszármazási-rokoni) alapú legitimációjának és az ennek megfelelő klientúraépítésnek kedvezett.

A földterület – vagyis a szahák esetében a *kaszálók* – használata szerinti adózás a költözési tilalommal együtt a szahák gazdálkodását és társadalmi csoportjait is megváltoztatta, ugyanis a gazdaság alapját jelentő kaszálóhasználatot és ebből kifolyólag az együttműködő csoportok összetételét és azok települési formáit – tekintet nélkül a szaha társadalmi formációkra – kizárólag a cári igazgatás révén beszerezhető pénzeszközök birtoklásától tette függővé. Vagyis a koloniális gazdálkodás Jakutiában inkább tudatosan átalakította, mintsem folytatta a korábbi termelési viszonyokat.

Milyen következménnyel járt tehát a földalapú adóztatás és ezzel együtt a költözési tilalom bevezetése? Mindenekelőtt az egyes háztartásokhoz kap-

csolódó kaszálóterület nagysága egy-egy *naslegen* belül viszonylag gyorsan változott, hiszen az azok használatára vonatkozó jogot nem örökölni, hanem évről évre megváltani lehetett (Basharin 1956: 44). A megváltás kizárólag a *volost'*-ok és a *nasleg*ek vezetőin keresztül történhetett, mivel ők közvetítették a pénzforgalmat az államtól a szaháig, és fordítva. A kaszálók használata és ezzel összefüggésben a szállások eloszlása ezáltal a cári közigazgatás által legitimált vezetők hatáskörébe került, akik a korábban létező (rokoni és territoriális alapon összetartó) szaha társadalmi formációkat saját igényeik szerint alakították át. Ennek következtében a 19. századra a rokoni alapon szerveződő együttműködés és területhasználat megszűnt vagy jelentéktelenné vált (*Istorija Jakutskoj ASSR* 1957: 163).

A napóleoni háborúk után a cári kormányzat egyre szerveesebben igyekezett beilleszteni a szibériai területeket az ország közigazgatásába, ezért a földtulajdonlás és az adóztatás jakutiai rendszerét ismét megváltoztatta. Ekkor indult meg a telepesek nagymértékű bevándorlása Szibériába, és ekkor került bevezetésre az a szibériai népekre vonatkozó, egységes *közigazgatási reform*, amely Szibériában az adóztató hűbéri jellegű rendszerről egy földalapú igazgatási rendszerre tért át. Ez az új rendszer már inkább hasonlított a birodalmon belül integrált csoportok föld és személy alapú adóztatására, mint az alávetett *idegenek* megsarcolására (Lincoln 2007: 157).

Ezt a változást Mihail Speranskij indítványozta és vezényelte le, aki rendelkezéseinek meghozatalakor, 1822-ben Szibéria gubernátora volt. A Speranskij jegyezte szabályrendszer, az *Ustav ob upravlenii inrodcev* („Rendelkezések az őslakosok közigazgatásáról”) a szibériai népeket három csoportra osztotta: vándorlókra (*brodjachie*), legelőváltókra (*kochevye*), valamint letelepültekre (*osedlye*), és *jaszak* beszolgáltatására csak a vándorlókat kötelezte. A reform a közigazgatás új szintjeit vezette be: a korábban egységes jakutszki *uezd* területét öt *okrugra* (területre), az *okrugok* területét *ulusokra* (megyékre), az *ulusokét* pedig *rodokra* vagy *naslegekre* osztotta. A szahák túlnyomó többsége az új adóztatási rendszerben a legelőváltó csoportba került, melynek alapján már formáját tekintve sem *jaszakot*, hanem földadót kellett fizetniük. Ez az adózási rendszer a használt földterület alapján négy csoportba osztotta a lakosságot: teljes, fél és negyed adót fizetőkre, illetve nincstelenekre, akik adót nem fizettek, de kaszálót sem használhattak (*Istorija Jakutskoj ASSR* 1957: 163–168). A pénzben megtérítendő földadó (szaha nyelven *ölbüge*) csakis a kaszálókra vonatkozó földhasználatot szabályozta,²⁸ az erdő- és tóhasználatot nem, s a földhöz való viszonyt, valamint a területek birtoklását döntően megváltoztatta. E változások közül csak néhányat emelek ki:

²⁸ A *jaszak* és a földadó közti kapcsolatot jól mutatja az *ölbüge* egyes típusainak szaha elnevezése: a teljes adó a *kiis ölbügete* (cobolyadó), a fél a *sahyl ölbügete* (rókaadó), a negyed pedig a *tiing ölbügete* (mókusadó). Az adót egyáltalán nem fizetők elnevezése *duuha kihi* ('gyenge, rossz ember').

1. A földalapú adóztatást megelőzően az egy-egy együttműködő csoporthoz tartozó erdőterületek és a távolabbi halastavak átkerültek a *nasleg* „közös” tulajdonába és haszonvételébe (Tokarev–Bahrushin 1953: 104; Slepcev 2002: 16–17; Basharin 1956: 38), ami ez esetben azt jelentette, hogy a helyi vezetők döntöttek felhasználásukról. Ennek következtében a kaszálók teljesen elkülönültek a többi területtípustól.

2. A föld- és pénzalapú adóztatás miatt intenzívebbé vált a gazdálkodás, és a lótarítás ellenében egyre nagyobb szerephez jutott a marhatartás, amely viszont éppen az orosz állam által kiparcelláztatott kaszálók használatától függött. Ez igen gyorsan a kaszálók hiányához vezetett Közép-Jakutiában. Ennek következményeként a rossz minőségű, a 17. században még szabadon kaszálható másod- és harmadrangú kaszálók is kiosztásra és adóztatásra kerültek (*Istorija Jakutskoj ASSR II.* 1957: 280). A kaszálók hiánya és szűkössége ettől kezdve máig hatóan akut problémája a szaha gazdálkodásnak.

3. A szabadon használható és az együttműködő csoportok által kizárólagosan használt területek eltűnésével a kiterjedt rokon csoportok szerepe a földhasználatban és a gazdálkodás megszervezésében igen korlátozottá vált.

Összegzésképpen elmondható, hogy Speranskij reformjai és törvényei után a cári kormányzat jogi értelemben már nem gyarmatként kezelte Szibériát, hanem az ország szerves részeként. És ennek a reformnak ez is volt a célja: Speranskij az orosz közigazgatást mint a társadalmi fejlődés eszközét akarta eljuttatni a szahákhoz, a burjátokhoz és a tunguzokhoz. Az orosz állam e ponttól kezdve nem gyarmatot igazgatott, de nem is országrészt adminisztrált Jakutiában, hanem egyfajta *preindusztriális gyámkodási rendszert* működtetett (Znamenski 2007: 107). Ez a gyámkodás azonban megváltoztatta a szahák és evenkik társadalmi és termelési viszonyait. E változás legfontosabb – és máig ható – következménye az volt, hogy a vidéki közösségekben megindult a versengés a kevés jó minőségű kaszálóért. Ez a versengés pedig szorosan összefüggött a helyi vezető pozíciók megszerzésével, mivel az orosz állam éppen a helyi vezetők segítségével határozta meg és osztotta fel a kaszálóterületeket.

Közigazgatási határok

A cári kormányzat igazgatási egységeinek és újszerű határainak megjelenése nemcsak keretet adott az adóztatáshoz, hanem a szahák és az evenkik korábbi együttműködési formáira is hatást gyakorolt. Amint már szó volt róla, a *volost*’-ok helyett már a 18. századtól kezdve (a Speranskij-féle reformok bevezetése előtt is) egyre gyakrabban használták a leírásokban az *ulus* kifejezést a közigazgatási egység megnevezésére, amely immár egyértelműen területet jelölt és nem emberek csoportját. A *volost*’ és az *ulus* közti ingadozó – és voltaképpen szinonim – szóhasználat a Speranskij-reformok után

eltűnt (*Istorija Jakutskoj ASSR* 1957: 175), és egyértelművé vált, hogy az *ulus* kifejezés határokkal rögzített *lokális* csoportokra, nem pedig rokoni vagy egyéb formációkra vonatkozik.

A viszonylag magas közép-jakutiai népsűrűség, a kompakt szállásterületek, valamint az istállózó rétgazdálkodáson alapuló marhatartás elsődlegessége megerősítette a helyi vezetők (*tojonok*) ellenőrzési lehetőségeit a maguk irányította közigazgatási egységeken belül (Dolgih 1960: 313). E zárt lokális közösségekben az egyes leszármazási csoportok együttműködésének szerkezete lassan átalakult. A jakutszki vajdák leírásai alapján a 17. században még valószínűnek látszik a nagyobb leszármazási csoportok kohéziója és egymástól való elkülönülése (Sehen Bolo 1994: 142; Tokarev 1945: 34), ám ezek jelentősége folyamatosan csökkent, és egyre inkább az új lokális csoportok (a *naslegek* és *ulusok*) és az azokon belül zajló kiscsaládi együttműködés formái váltak jelentőssé (Slepcev 1989: 20). Emellett a párválasztási stratégiák a lokális (együtt lakó) és nem a leszármazási csoportok adottságaihoz kezdtek alkalmazkodni, illetve leszármazási csoportok egymásba folytak, összekeveredtek, felszámolva korábbi elkülönülésüket egy-egy *naslegen* belül. A korai – egyes szerzők szerint konikus,²⁹ más szerzők szerint szegmentáris ágazatokon alapuló (Tokarev 1945: 23–26) – *agnatikus* leszármazási kapcsolatokra hivatkozó szaha társadalom-szervezet helyébe a 18. században egyre inkább a közigazgatási egységeken és határokon belül megvalósuló, *kognatikus* leszármazási viszonyokra hivatkozó, illetve azokat aktivizálni képes együttélési és együttműködési formák váltak uralkodóvá (Levental’ 1929: 258–261; Bum 2008: 38).

A *naslegek* népességének növekedésével (a jakutszki *uezd* területén ugyanis a 17. századi népességfogyást követően a szaha népesség folyamatos növe-

²⁹ Sehen Bolo szaha történelmi narratívákra alapozott történeti munkájában (1994) a 14. századi szaháknál az általa leszármazási csoportokként értelmezett *volost’*-ok közt szövetségek meglétét feltételezi. E szövetségek felépítése a *volost’*-rendszer konikus klánrendszerként értelmező szerző szerint a Jakutia területére érkező szahák vezetői, Ellej Bootur, Omogoj Baaj és Uluu Khoro fiainak összetartásán alapult. A fiak nemzetségeket (*agha uuha*) alapítottak, és e nemzetségeknek megfelelően jöttek létre a cári közigazgatás *volost’*-ai. Ellej Bootur legidősebb fia a Khangalas nemzetséget alapította, ezért e nemzetség vezetője, Tygyn Darkhan, joggal léphetett fel a nemzetségek, törzsek egyesítésének gondolatával a 17. század elején. A rokoni csoportok és felmenők genealógiája e szemlélet szerint magyarázatot ad a *volost’*-ok közti szövetségek működésére. Erre éppen Ust’-Aldan megye szolgált jó példát. A megye ugyanis 1930-ban három *volost’*-ból szerveződött, ezek közül a legnagyobb a Boroghon *volost’* volt, amelynek összes *naslege* a Boroghon *d’uortu* (‘Boroghon fivérek’) leszármazottjaiból állt. A szaha mondák szerint a Boroghon fivérek legidősebbje, Düpse különvált a többi Boroghon fiútól, és önálló leszármazási csoportot képezve az adóztató gazdasági rendszer bevezetésekor külön *volost’*-okat alkotott. E két *volost’* (Boroghon és Düpse) közt mindmáig érzékelhető az összetartozás, amely egyben szembenállást is jelent az Ust’-Aldan megye keleti részén található Bajagantaj *volost’* lakóival. Ez az összetartozás a megyei ünnepeken és sporteseményeken még mindig jól megfigyelhető. Más módon, de szintén a szaha *volost’*-ok rokoni viszonyok szerint rendeződő hierarchiája mellett érvel a szaha történészek és etnográfusok egy jelentékeny csoportja. Ksenofontov 1992a; Gogolev 1990; Borisov 2002.

kedésével kell számolni) az együtt élő és gazdálkodó csoportok újabb és újabb területeket vontak művelés alá: árterületeket, tavakat és zsombékos területeket csapoltak le és alakítottak át kaszálóvá. Az egyre nagyobb területet elfoglaló *nasleg*ek növekvő népessége mind nehezebben volt egységesen ellenőrizhető, ezért a *nasleg*ek területét és az azon élő népességet a revíziók alkalmával a kormányzat felosztotta és külön *naslegekként* adminisztrálta, így egyes *naslegekből* lett első, második, harmadik és olykor negyedik is. Ezek a túlnépesedés miatt bekövetkezett osztódások azonban már nem rokon-leszármazási, hanem lokális alapon mentek végbe (Vitashevskij 1929: 92). Seroshevskij adatai szerint Jakutia 188 *naslegéből* csak kettő állt egy leszármazási csoport tagjaiból (*rod*), de arra is találhatunk példát, hogy 43 *rod* alkotott egy *nasleget* (Seroshevskij 1993: 456). E folyamat másik eredménye az lett, hogy az agnatikus leszármazási csoportok képviselői más és más közigazgatási egységekbe kerültek, azaz a mindennapokban nem formálhattak összetartó társadalmi-gazdasági egységeket.

A közigazgatási határok jelentősége közvetlen kutatási terepemen, a Tarbaga menti településeken is kézzelfogható volt. I. Bajagantaj *nasleg* (a mai Tarbaga) harmincnégy, II. Bajagantaj (a mai Tiit-Aryy) tizenhárom, Ojuun uuha (Burjat'-usovskij) *nasleg* (a mai Beerija) öt, Tüüleekh (Tjulehskij) *nasleg* (a mai Kylaajy) három nemzetségből állt össze (Seroshevskij 1993: 457). A leszármazási csoportok keveredése, illetve felbomlása a közigazgatási határok kijelölésének és a *nasleg*-rendszer állandósításának eredményeképpen zajlott le. A *naslegeken* belül a cári kormányzat által megerősített vezetők már csak hivatkoztak agnatikus leszármazásukra, azonban patrónusaikat már kognatikus, illetve nem rokon alapon ellenőrizték (Levental' 1929: 242). Az agnatikus csoportok képviselői ugyanis elkülönült közigazgatási egységekben és a patrónus–kliens-viszonyok külön hálójában tudtak hatékonyan együttműködő csoportokat formálni.

A *nasleg*-rendszer eleinte csak a közép-jakutiai szahák igazgatását jellemezte, hiszen ez a terület volt a legkönnyebben ellenőrizhető Jakutszkból, valamint itt volt a legnagyobb a népsűrűség. A Jakutszktól távolabb eső perifériális vidékeken a *rod* szerinti adózás és közigazgatás volt jellemző (eleinte tekintet nélkül az adófizetők etnikai és életmódbeli sajátosságaira).

A *nasleg*-rendszertől eltérően a *rodok* szerinti adóztatás kevésbé volt területhez kötött és kevésbé támaszkodott a helyi vezetők közvetítő szerepére. Az evenkik lakta területeken téli szállásokat, erődöket (*zimove*) építve, az orosz állam képviselői maguk gyűjtötték be a *jaszakot*. Mivel a cári hatóságok nem voltak képesek területi alapon ellenőrizni és számon tartani az adófizetést, itt a közigazgatási egységek együtt gazdálkodó (vagy ilyennek vélt) csoportok alapján kerültek beosztásra.³⁰ Ennek következtében a jakutszki

³⁰ A *rodok*nak mint együtt gazdálkodó ágazatoknak (*rodovaja obshchináknak*) számontartása Ust'-Maja megyében mindmáig teljesen általános. Borzenkov 2007.

uezd peremterületeinek szaha és evenki népessége maga dönthette el, hogy melyik területen, melyik ellenőrzési ponton fizeti be az adót. Másképpen fogalmazva, ott fizették be az adót, ahol a közigazgatás éppen elérte őket. Ezt az adófizetési morált, illetve az ellenőrzés szempontjából kényszerűen előnytelen rendszert a cári hatóság fokozatosan megpróbálta ésszerűsíteni.

Külümnüür területén is megfigyelhetők voltak ilyen racionalizálási folyamatok. *Naslegről* Külümnüür esetében ugyan csak a 19. század végétől kezdődően lehet beszélni, de *rodok* szerint közösen adózó csoportokról már korábban is. Így az állam e közösen adózó csoportok egyesítése vagy felosztása, azonos vagy eltérő helyen adófizetésre való kényszerítése, illetve a helyi autoritások megerősítése révén ellenőrizhette a helyi népességet. A Butalskij-erőd 17. századi adójegyzékei alapján a majai területen (a mai Külümnüür területén) ennek az állami célnak megfelelően nagyszabású és az ott élő szahák és evenkik társadalmi formációit jelentősen befolyásoló közigazgatási reformok képe rajzolódik ki.

A Butalskij-erőd első ismert, 1655–1656-ból származó adójegyzéke szerint a területen külön adózó egységet képviseltek a következő *rodok*:

1. *Rod Ozhiganskih tungusov*;
2. *Rod Ichanskih tungusov*;
3. *Rod Butalskih jakuty*;
4. *Rod Butalskih tungusov*;
5. *Rod Lalagirskih tungusov* (Dolgi 1960: 496).

A Butalskij-erődtől az Aldan folyása mentén 150 kilométerre északra fekvő Kamunskij téli szállás adatai ugyanebből az évből a következő csoportokat mutatják:

1. *Jakuty shodcy Betunskoj³¹ volosti, a zhivut na Aldane* ('szahák, akik a Bötün volost'-ból távoztak és az Aldan mellett élnek');
2. *Kjulumnjurskoj volosti jakut* ('Külümnüüri szaha volost');
3. *Jakuty bez ukazaniya ih volosti* ('szahák ismeretlen volost'-hovatartozással');
4. *Tungusy Ozjanskogo rodu kotorye prishli s Maj ot Serednego Zymov'ja* (Dolgi 1960: 497) ('ozjan evenkik, akik a Maj folyótól a Serednego téli szállás mellől érkeztek').

A leírásból látható, hogy a *jaszak* gyűjtésekor a szaha és az evenki csoportok egy helyen kerültek adminisztrálásra, az egyes *rod*-elnevezések – így a *butal* – egyszerre vonatkozhattak evenki és szaha csoportokra is, és leginkább területeket jelöltek. Azonos megnevezésű evenki csoportok két helyen fizették be a *jaszakot*, számos adózó távoli helyről érkezett adót fizetni az erődökhöz. A szahák többsége a *volost'* rendszerbe betagozódott Közép-Jakutiából, nyugat felől, a mai Amga és Taatta területéről érkezett, köztük a Külümnüür nemzetség is.³² Dolgi azt feltételezi, hogy az evenkikkel való

³¹ A Bötün egy nagy jakut nemzetség neve; tagjai a mai Amga megye területén éltek. Sehen Bolo 1994: 231.

³² Dolgi 1960: 497. A szahák közül a többé-kevésbé állandó adófizetők a kamuni téli szál-

közös adófizetés során az Aldan menti szahák (s így a Külümnüür nevű *volost'* képviselői is) evenkikké váltak a Kamunskij téli szállás adóztatási területén (Dolgih 1960: 498).

A Kamunskij téli szállás megszüntetésével az ott adózó csoportok átkerültek a Butalskij-erőd hatáskörébe. Az 1678-as adójegyzék többek között az alábbi adózó egységeket nevezte meg:

1. *Rod Ichanskij tungusov*;
2. *Rod Ozjanskij tungusov*;
3. *Ozjanskij*;
4. *Kupejskaja*;
5. *Betunskaja jakuty*;
6. *Horinskaja jakuty*;
7. *Togocherkij*.³³

Ekkor már tehát etnikus megjelölés nélkül szerepelt néhány adózási csoport elnevezése, ami azt mutatja, hogy esetenként nehéz volt eldönteni (vagy pedig érdektelen volt), hogy a helyiek voltaképpen milyen kulturális, etnikus háttérrel szolgáltatták be a *jaszakot*. Emellett megfigyelhető az is, hogy új csoportok jelentek meg, másokat pedig összevontak. Az 1680-as jegyzékben ezeket az adózó csoportokat (immár azok etnikus megosztottságától eltekintve) *Togocher tunguz rod* néven egyesítették. A problémát bonyolítja az is, hogy az állam képviselői számára is nyilvánvaló volt, hogy itt külön csoportokról (azaz az ő szóhasználatukban: *rodokról*) volt szó, és egészen a 18. századig megkülönböztették és külön nevezték meg, habár közigazgatási szempontból egységesen kezelték őket.

Egyes esetekben ugyanazon elnevezés más és más alakjára lehet bukkanni, így az 1678 és 1688 közötti feljegyzésekben párhuzamosan lehet olvasni Ichan, Ozjan és Ozhigan *rodokról*.³⁴ A szahák besorolása az evenki adózó csoportok közé – az említett eseményeket figyelembe véve – a beolvadás egyik számottevő katalizátora volt. A majai területen ugyanis a helyi társadalom felépítését, illetve az etnikus határokat figyelmen kívül hagyva, az ellenőrizhetőség és adóztatás szempontjai mentén alakította ki a cári közigazgatás az új igazgatási egységeket és klientúarendszereket. Ez a reformfolyamat az újonnan létrehozott közigazgatási egységek határain belül az adózó csoportok életmódjának (a mai Külümnüür területén az istállózásra való áttérést), etnikus identitásának (evenkikként való önmeghatározását),

---

lásnál a horik, bötünök és batulinok voltak. 1678 körül a kamuni téli szállás környékén alakult ki egy nagyobb csoportja a Batur *volost'* Külümnüür ágazatának.

³³ Dolgih 1960: 497. alapján.

³⁴ Uo. 495–499. Az orosz forrásokban olvasható elnevezések (*Ichan–Ozhigan–Ozjan*) egytől egyig az *Ed'een* nemzetségnévnek eltérő módon lejegyzett változatai, és nem alkotnak három különálló nemzetséget; továbbá beazonosíthatók a későbbi, Speranskij-féle reformok után kialakított *Ezhan* elnevezésű adózó csoportokkal. Ezen a területen ugyanis az *Ed'eentől* eltérő más evenki csoportok, nemzetségek nem ismeretesek. Vö. Patkanov 1906.

illetve az együttműködő és mobilizálható csoportok felépítésének megváltozását és hibridizációját eredményezte. Ez a bonyolult folyamat a 17. század közepétől egészen a 20. század elejéig tartott, és csak a szovjet időszakban vált hangsúlytalanná.

A *rodok* szerinti adóztatás egyéb következményekkel is járt Külümnüür területén. A Speranskij-féle igazgatási rendelet (1822) szabályozása értelmében a korábban *rodok* szerint adózó csoportok nagy többségükben a *brodjachye* ('vándorló, kóborló') életformát követőként meghatározott adminisztratív csoportba kerültek. A *brodjachye* csoportok nem fizettek adót az általuk használt földek mennyisége után, mivel azok teljes egészében az államhoz tartoztak, így azokat csak használhatták. E szabadon használható területek határát az állam határozta meg, elkülönítve azokat a *kochevye* ('legelőváltó') és az *osedlye* ('letelepedett') csoportok számára meghatározott területektől. Emellett a vándorló csoportok az általuk használt területek igazgatásába nem szólhattak bele, és nem is képviselhették magukat a cári hatóság előtt. Ugyanakkor a vándorló csoportok a másként fel nem használható területeken szabadon vándorolhattak, átlépve akár *uezdek* és kormányzóságok határait is (Donskoj 2006: 177).

A *brodjachye* besorolást nyert csoportok így nagyobb területen tarthatták fenn együttműködő rokoni csoportjaikat: például a 2. Ezhan és a 3. Ezhan *rodok* kelet felé vándoroltak Üt vidékére, a Csendes-óceán partjára, majd tovább, a habarovszki terület északi része felé (Patkanov 1906: 90). Mindközben fenntartották kapcsolataikat a letelepedett, szahákhoz hasonló életmódot követő Külümnüür és 1. Ezhan *roddal*. Ez a kapcsolat még azt követően is fennmaradt, hogy a 19. század végén az Aldan folyó mentén lévő *rodok nasleg* típusú adózásra lettek szorítva három *naslegben* (Külümnüür, Ed'een és Charaan). E *nasleg*ek lakossága hatékonyabban használta a leszármazási kapcsolatokat a 19. században a nagyobb együttműködő csoportok szervezésében, mint a közép-jakutiai szahák, mivel a *nasleg*ek egy-egy *rodból* alakultak, és mivel korábban a *rodok* belső életébe kevésbé avatkozott be a cári kormányzat, ellentétben a *volost'*- és a *nasleg*-rendszerben élő közép-jakutiai szahákkal. Ez olyannyira igaz, hogy a 20. század elején itt gyűjtő Eduard Karlovich Pekarskij és Viktor Nikolaevich Vasilev is dokumentálta a *nasleg*ek területén lakó *letelepedett* evenkik, illetve az általuk távoli rokonnak tartott *rénszarvastartó* evenkik együttműködését (Pekarskij 1903; 1913; Vasilev 1930).

A *nasleg*ekbe szervezés után az istállózó nagyállattartást folytató és földadót fizető Aldan menti evenkik és a közép-jakutiai szahák közti házassági kedv megnőtt. Emellett a szaha kereskedők és a nyári kaszálóra érkező szegényebb szahák gyakran házasságon kívüli kapcsolatokat tartottak fent evenki nőkkel. Hasonló kapcsolatban állt evenki asszonyokkal a helyi orosz lakosság egy része is, akik külön háztartásokat vezetve mintegy második családot alapítottak az evenkik lakta területen. Az oroszok azonban nem a

nasleg rendszerében, hanem a *rodok* szerint adózó evenkikkel alakítottak ki szorosabb kapcsolatokat (Patkanov 1906: 83). Az orosz kereskedőkkel folytatott kapcsolatot preferálták a *rodok* szerint adózó evenki asszonyok. Ezek a kapcsolatok leginkább a kitartáshoz hasonlítottak. Az orosz kereskedők rendszerint kereskedelmi útvonalaik mentén tartottak fenn háztartásokat az Aldan folyó és a Csendes-óceán közt. E háztartások vezetői távollétükben helyi, általában evenki nők voltak. A nők rokonsága támogatta az ilyen kapcsolatokat, hiszen ezáltal sokkal kedvezőbb hozzájárásuk volt a kereskedelmi termékekhez (dohány, liszt, só), és előnyösebben bocsáthatták áruba prémjeiket. Többek között ezért is volt jelentős Szibéria-szerte az orosz–evenki szimbiózis, ami az evenkik fokozott eloroszosodásának egyik fontos oka volt.

A közigazgatási határok kijelölése és az adminisztratív eszközök különbségei egyszerre határozták meg az együttműködő csoportok méreteit, összetételét és a leszármazási kapcsolatokra való hivatkozás lehetőségeit az eltérő közigazgatási besorolású területeken. Ez a *nasleg*-rendszerben adózó Közép-Jakutiában a rokoni kapcsolatok kétági nyilvántartásához és a leszármazási csoportok keveredéséhez, valamint a hatékonyan együttműködő csoportok méretének csökkenéséhez vezetett. Ezzel szemben a *rodok* szerint adózó szahák és evenkik esetében a rokoni kapcsolatokra való hivatkozás jelenlétét és hatékonyságát, valamint a jelentős távolságokat átfogó leszármazási kapcsolatok mobilizálhatóságát eredményezte.

Az állami igazgatás hatása az orosz és később a szovjet állam egyre magabiztosabb jelenlétével csak nőttön-nőtt, melynek eredményeképpen a szovjet vezetés már olyan nagy volumenű reformokat (földreform, kollektivizálás, falvasítás, közoktatás) vezényelhetett le sikeresen, amelyek igen rövid idő alatt radikálisan megváltoztatták a szahák és az evenkik életmódját, társadalmi egységeit. *E változásokhoz képest a korábbi, vagyis a cári kormányzat alatt kialakult társadalmi formációk és együttműködési formák archaikusnak és őseredetinek tűntek, pedig ugyanúgy az orosz állam szibériai jelenlétének és igazgatásának eredményeképpen jöttek létre, mint például a termelészövetkezetek vagy az állami gazdaságok* (vö. Donskoj 2006: 190). Ezért az 1921-től elkezdődő reformok, tehát a szovjet és később a föderatív orosz állam intézkedéseinek hatását szintén e fejezetben lenne jogos bemutatni, vagyis abban az értelmezési keretben, amely az állami bürokráciának és igazgatásnak a szibériai népek társadalmi viszonyait (ki)alakító szerepét elemzi. Erre mégis a következő fejezetben kerül sor, mivel a szovjet időszak reformjai minden korábbi intézkedésnél erősebben hatottak terepmunkám közösségeire, így azokat a terepmunka helyszíneinek tárgyalása során ismertetem.

A kormányzat igazgatási stratégiáinak kialakításában az evenki és a szaha társadalomszervezet sajátosságait nemcsak az elsődleges gazdasági, igazgatási és adóztatási célok megvalósítása miatt nem vették figyelembe, hanem azért sem, mert az orosz állam nem volt felkészülve idegen kultúrák és társadalomszervezetek megismerésére. Nemcsak arra utalok itt, hogy

Szibéria bekebelezésének kezdetét és az orosz telepesek megjelenését másfél évszázaddal követte az Orosz Tudományos Akadémia megszervezése (1724-ben), hanem arra is, hogy a szibériai népek tudományos jellegű megismerése elsősorban európai (jellemzően német) szakemberekhez kötődött egészen az 1870-es évekig, akik egyaránt el voltak zárva a szibériai népektől és a szibériai közigazgatás szerveitől (Winter 1953). Amikor tehát tudományos igényeket támasztó kutatások nyomán megszülettek a korai, néprajzi szempontból értékelhető leírások a szahák és az evenkik életmódjára, társadalomszervezetére vonatkozóan, akkor azok már csak az orosz állam több mint két évszázados jelenléte, irányítása és többszöri igazgatási reformja alatt formálódott társadalmi viszonyok leírására tehettek kísérletet. Ennek ismeretében, illetve a néprajzi gyűjtéseket megrendelő, a gyűjtés körülményeit megteremtő, a gyűjtőmunkát ellenőrző kormányzati törekvések okán, a szahákra és az evenkikre vonatkozó néprajzi ismeretek termelése és megkonstruálása sem tárgyában, sem módszereiben nem függetleníthető a cári és a szovjet kormányzat szibériai jelenlététől és érdekeitől (Freed–Freed–Williamson 1988; Vermeulen 1999; Knight 2000). A szahákról és az evenkikről szóló hatalmas szakirodalom teljességre törekvő számbavétele helyett a következő fejezetben inkább azokra a kutatási irányvonalakra összpontosítok, amelyek a maguk történetiségében meghatározták a Jakutia igazgatására vonatkozó döntéseket és a területre vonatkozó néprajzi tudás formálódását.

A szahákra és az evenkikre vonatkozó néprajzi ismeretek formálódása

A Szibériára vonatkozó néprajzi kutatások bemutatása kapcsán nem arra vagyok kíváncsi, hogy milyen tudomány- és kutatástörténeti jelentőséggel bírnak a szahákról és az evenkikről írott könyvek, hanem arra, hogy azok milyen érdekeket szolgáltak és miképpen hatottak Jakutia igazgatására. A leírások között találhatók olyan munkák, amelyekhez (1) az adatgyűjtést *nem tudományos jelleggel és céllal* végezték az állam alkalmazásában lévő bürokraták, ám néprajzi szempontból értékelhető, fontos adatokat tartalmaznak, és olyanok is, (2) amelyek az *állam által támogatott és engedélyezett* néprajzi expedíciók eredményeképpen születtek, (3) végül olyanok, amelyeket az *állam megtűrt és hol hatékonyan, hol gyengén ellenőrzött*.

A szahákra és az evenkikre vonatkozó kutatások nem minden esetben készültek közvetlenül állami megrendelésre, és a közvetlen állami érdekérvényesítés mellett a kutatási, tudománytörténeti hagyományok továbbélése is vezérelte a néprajzi ismeretek bővülését. Ám ezeket a hagyományokat a peresztrojkáig az a modernista absztrakt térszemlélet határozta meg, amely a földrajzi felfedezéseket, a gyarmatosítást, illetve az „elmaradott” népek

marginalizálását is legitimálta. Szibériában egészen az elmúlt néhány évtizedig az etnológiai kutatások célja elsősorban az egyes csoportok és kultúrák *térben és időben való felfedezése* volt. Míg a 19. század végéig az ismeretlen népek és tájak felfedezése és azoknak az európai térképekre való felrajzolása volt az etnológiai kutatások elsődleges célja, addig a 19. század végétől a szibériai népek vizsgálata inkább az időbeli felfedezésre törekedett, vagyis az ősi társadalom európai szemlélet szerinti állapotának feltárására. Emiatt egyfajta módszertani folytonosság és történeti szemlélet jellemezte és jellemzi mindmáig a szaha kultúra és társadalom kutatását.

A néprajzi ismeretek bővülésének kezdetei Jakutiában

A legkorábbi írásos források Jakutiára és a szahákra vonatkozóan a helyi közigazgatás képviselőitől (elsősorban a jakutszki vajdaktól) származnak, amelyeket szerzőik a *Sibirskij prikaz* számára készítettek a 17. században (Golder 1914). E feljegyzéseknek változatos formái és műfajai ismeretesek,³⁵ amelyek közül itt három forrástípust emelek ki. A beszámolók (*otpiski*) a cár szibériai bürokrátiának közvetlen jelentései a *jaszakgyűjtés* helyzetéről és az igazgatás problémáiról. Talán még fontosabb forrást jelentenek a petíciók, peres ügyek (*chelobitnie i sud'ebnye d'elo*), amelyeket a szibériai oroszok (és ritkábban nem oroszok) terjesztettek fel az *uezd* vezetőségéhez. A harmadik csoportot pedig a vajdák (korrupciós) ügyeit kivizsgáló speciális vizsgálóbizottságok anyagai, az ún. vizsgálatok (*syshchik*) képezik (Lantzeff 1943: 12). E hivatalos feljegyzéseken túl a történészek rendelkezésére állnak azok a különböző peres iratok, panaszok (*zhaloby*) is, amelyek a szahák és az evenkik belső feszültségeit tárják fel. Természetesen a panaszok csak azokat a kérdéseket érintik, amelyekben az orosz bürokrácia tekintélye nélkül nem tudtak vagy nem akartak dönteni a helyi szaha vezetők, vagy éppen jelentőségük miatt a helyi vezetők nem voltak felhatalmazva arra, hogy önállóan ítéletet hozzanak. Az említett forráscsoportokat az orosz és a szovjet történészek és etnográfusok többször is kiadták. E kiadások közt egyaránt találhatók forrásközlések és értelmezések (Bahrushin 1927; Tokarev–Bahrushin 1953). A szahákra vonatkozó ismeretek – egészen a 19. század legvégéig, az első valódi terepmunkákon alapuló néprajzi feljegyzések idejéig – ezeken az iratokon alapultak, így e forráscsoportok mentén alakította ki a szahák adminisztrálásának rendszerét az orosz állam.

Ezért is különösen fontos megérteni, hogy milyen elvek, módszerek vezérelték a leírások létrehozót. A 17. században a moszkvai fejedelemséget szinte egyáltalán nem érdekelte a gyarmatosítás folyamatának tudományos támo-

³⁵ Az iratok történeti szempontú besorolását és számbavételét V. F. Ivanov (1979) végezte el. A kor forrásait négy nagyobb csoportra osztotta: 1. törvények és rendeletek, 2. ügyintézési iratok (9 alcsoporttal), 3. térképek, 4. narratív források (útleírások, önéletrajzok).

gatása, ahogyan a szibériai népek életmódjáról, kultúrájáról árulkodó adatok gyűjtése sem volt fontos. A felfedezett föld értéke a vajdák és az állam szemében az alávethető idegenek (*inozemcy*) és a közvetlenül megszerezhető gazdasági haszon (*vygoda*) voltak (Slezkine 1994b: 170). A vajdák beszámolóai a kolonizáció első ötven évében (1640–1690) a legpontosabbak, abban az időszakban, amikor az orosz állam közigazgatási rendszere megszilárdult. A rendelkezésre álló leírások közel 200 éven át meglehetősen következetességgel kerültek a szahák és az evenkik vallására, nyelvére, kultúrájára vonatkozó adatok bemutatását – ellentétben a nyugat-európai modernista gyarmatosítás egyéb színtereivel, ahol a helyiek nyelvének és kultúrájának alárendelése már a kezdetektől jellemző volt (Mignolo 1995). A jakutszki *uezd* 17. századból származó forrásanyagában más jellegű adatokat lehet találni a szahákról és az evenkikről.

A beszámolók (*otpiski*) igen pontosan (sokszor személyekre lebontva) igyekeznek tisztázni, hogy az egyes adófizetőktől hol, mikor és milyen közigazgatási csoport (*volost'* vagy *rod*) keretén belül vagy képviselőiben sikerült *jaszakot* gyűjteni. Ezekben a beszámolókból a szahák egyes csoportjainak elhelyezkedését és létszámát igyekeztek számba venni a vajdák, minden további kulturális érdeklődés nélkül. Jellemzően a *jaszak*gyűjtés eseményeinek rövid narratív leírásában szerepelnek a szahák és az evenkik – megfogalmazásuk szerint – törzseinek és nemzetségeinek azon elnevezései, amelyek révén a közigazgatás képviselői beazonosították az adófizetők csoportjait. Ezek a beszámolók ezért elsősorban közigazgatási és etnikus térképek, illetve kataszterek létrehozását teszik lehetővé.

A petíciók és kérelmek (*chelobitnyja*), illetve a panaszok (*zhaloby*) a beszámolóknál gazdagabb információval szolgálnak, ám ezek a források is meglepő egyöntetűséggel összpontosítanak bizonyos kérdésekre. Mivel e kérelmek és panaszok voltaképpen periratoknak tekinthetők, az általuk érintett szahák és evenkik azonosítása sokkal pontosabb, ugyanis esetenként ezek nem csoportok, hanem bizonyos személyek vitáiról számolnak be. A peres iratokban jellemzően a perben érintett személy rokoni hovatartozását igyekezett tisztázni a cári hatóság képviselője, valamint azt, hogy milyen helyi vezetőnek (*tojonnak*) volt alárendelve a panaszt benyújtó személy. Emellett a kaszálók használatára vonatkozó kérelmek és panaszok megfogalmazásában rendszerint mellékes körülménynek bizonyult az, hogy milyen felépítésű háztartásban és kikkel élt együtt a panaszos, vagy az, hogy milyen lokális közösséghez tartozott.

A nagy felfedező expedíciók

A következő jelentős forráscsoportot a tudományos célkitűzéssel is rendelkező nagy állami felfedezőutak eredményeként elkészült iratok jelentik. Fontos megjegyezni, hogy ezeknek az expedícióknak egészen a 19. századig arra is minden esetben tekintettel kellett lenniük, hogy a felfedezett vidékeken milyen lehetőség

volt a *jaszak* begyűjtésére (Lincoln 2007: 107). Az 1724–1732 között vezetett első kamcsatkai expedíciónak nem is volt népismereti célkitűzése, kizárólag a cár fennhatósága alá tartozó területek határait szerette volna megismerni, és habár az expedíció tagjai hosszú éveket töltöttek el szahák és evenkik közt, következetesen hallgattak a helyiek életmódjáról és kultúrájáról (Urness 2003).

Az első kamcsatkai expedíciót követően viszont alapvető jelentőségűvé vált az etnológiai jellegű adatgyűjtés is. Ez mindenekelőtt a cári udvar megbízásából természettudományi expedíciót vezető Daniel Gottlieb Messerschmidt munkáiban figyelhető meg (Kolchinsky 2004: 107), akinek 1719–1727 között vezetett szibériai expedíciója hat feltárandó területet határozott meg: (1) topográfiai leírás, (2) természetrajz, (3) medicina, (4) a szibériai népek leírása és filológiája, (5) történelmi emlékművek és régiségek, (6) egyéb érdekességek (Winter 1953). Messerschmidtnek expedíciós munkájáról illusztrált útleírást kellett készítenie, melynek során az általa ládába gyűjtött, sokféle igényű tárgyi anyagot naplójellegű jegyzetanyaggal látta el, egyfajta múzeumkatalógus igényével.³⁶ Ládáiban tárolt anyagait (amelyeket összefoglalóan *múzeumnak* nevezett) osztályozó rendszerbe foglalva tanulmányozta és szállíttatta magával utazásai során. Népismereti jellegű gyűjtései is kataszterjelleggel izolálták az adatokat egymástól, az egyes *népekre* vonatkozó adatokat szigorúan külön kezelve (Heesen 2003).

A *Reisende Gelehrten* kutatói műfajában véghezvitt népismereti és filológiai érdeklődésű gyűjtések a továbbiakban is ezt a leíró módszert követték, amit a göttingeni történészek szibériai kutatásai csak tovább erősítettek (Slezkine 1994b: 171). A második kamcsatkai expedícióban (1733–1743) ugyanis már részt vett az a göttingeni történész, Gerhard Friedrich Müller is, akinek a megbízatása Szibéria lakosságának és népeinek adóztatási, gazdasági és kereskedelmi szempontú felmérése volt (Harbsmeier 2005: 22–23). Müller Szibériára vonatkozó ismeretei az expedíciót megelőzően meglehetősen korlátozottak voltak, és az expedíció alatt ideje jó részét a szibériai levéltárakban töltötte, ahol feljegyzéseket gyűjtött a szibériai népek és a szibériai cári kormányzás történetére vonatkozóan. Mindazonáltal Gerhard Friedrich Müller volt az első olyan kutató, aki a népismereti leírást (*Völker-Beschreibung*) elválasztotta a történettudománytól vagy a népek történetének leírásától (*historia gentium*) (Vermeulen 2008: 272).

1738-ban a Müller munkájában csalódott Orosz Akadémia³⁷ a szintén göttingeni történészt, Johann Eberhard Fischert bízta meg a Szibériára vonatkozó népismereti munkák folytatásával.³⁸ Fischer 1740-ben kapta meg

³⁶ Messerschmidt és a vele dolgozó Philipp Johann Strahlenberg Jakutiába nem jutott el, de korai szaha nyelvi adataik igen értékes forrást jelentenek.

³⁷ Elsősorban azt vetette a cári kormányzat Müller szemére, hogy Jakutszknál megrekedt, és a kamcsatkai expedíció során meg sem próbált eljutni a Csendes-óceán partjára, új és feltáratlan vidékekre.

³⁸ A továbbiakban az antropológiai tudománytörténettel foglalkozó Han Vermeulent követve

Müllertől a már korábban, 1734-ben kidolgozott instrukciókat a népismereti adatgyűjtésre vonatkozóan (*Von Beschreibung der Sitten und Gebräuche der Völker*) (Bucher 2002: 30). Szibériai útjára Fischerrel tartott másolója és fordítója, Jakob Johann Lindenau, a szaha folklór első lejegyzője. Fischer és Lindenau 1741-ben érkezett Jakutszkba, ahonnan 1742-ben indultak tovább Ohotszk felé, itt azonban a helyőrség letartóztatta és rabként visszatoloncoltatta őket Jakutszkba, ahol egy telet eltöltve készítették az első tudományos feljegyzéseket a szahákról és az evenkikről.³⁹ A feljegyzések létrejötte idején tehát Fischer és Lindenau már ismerte a Müller-féle instrukciókat.

Müller saját munkái, illetve instrukciói alapján kiderül, hogy a népismereti információk megszerzését a történeti jellegű érdeklődéshez hasonlóan tartotta, habár tudományterületként (*Fach*) az archívumi munkaként értelmezett, szigorú értelemben vett történettudományi kutatásoktól elkülönítendőnek vélte.⁴⁰ Müller meglátása szerint a kutatandó csoportokhoz kizárólag a pogányok (*heidnische Völker*),⁴¹ azaz a nem orosz népek (*nicht-rußische Völker*)⁴² tartoztak, illetve e népek szokásai (*Sitte und Gebräuche*). Ezt a szibériai népek sajátjának tartott anyagot 923 kérdés alapján ítélte felgyújthatóknak.⁴³ Ezek a kérdések a külső jegyeiktől (pl. test, tetoválás, ruházat) fokozatosan haladtak a belsőnek tekintett jellegzetességek (pl. vallás, halál, gyereknevelés) felé.

Müller és Fischer, a rendszeres népismereti kutatások megteremtői Szibériában, illetve a velük együtt dolgozó Johann Georg Gmelin (1709–1755) két műfajban publikálták munkáikat. Az egyik a Messerschmidtől ismert, múzeumi vezető jellegű *Reisebericht* (úti zsúrnál vagy úti beszámoló),⁴⁴ a másik a történeti monográfia. E két műfaj jelentette az európai *Völkerkunde* és az oroszországi Szibéria-kutatás alapját (Vermeulen 2006). A néprajzi jellegű kérdések megközelítése munkáikban az adatok népenkénti, illetve kérdéskörönkénti izolációján alapult, valamint ezen adatok etnohistóriai

---

tudatosan használok a 18. század elejére vonatkoztatva a talán anakronisztikusnak tűnő „népismereti kutatás” kifejezést. Ennek oka az, hogy Müller és Fischer is megkülönböztette a néprajzi kutatásokat a történetiektől. Vermeulen 2008-as doktori disszertációjában amellet érvel, hogy a deskriptív etnográfiai kutatásokat a cári kolonizáció szolgálatában álló német tudósok (Müller, Fischer, Gmelin, Lindenau) alapozták meg. E kutatók ugyanis nemcsak felgyűjtötték a néprajzi szempontból értékelhető adatokat, hanem arra is kísérletet tettek, hogy meghatározzák a *Völker-Beschreibung* módszereit és kutatási területét.

³⁹ Lindenau néprajzi feljegyzéseinek egyetlen kiadása Magadanban látott napvilágot. Lindenau 1983.

⁴⁰ A Szibéria kutatása során kialakult kutatási módszerek és kérdések Európában az etnológia (*Völkerkunde*) tudományának megszületését támogatták. Sárkány 2012.

⁴¹ Azaz az *inovercy* ('más hitűek').

⁴² Oroszul *inozemcy* ('idegenek').

⁴³ Müller számára a *Sitte und Gebräuche* leírása jelentette a legnagyobb kihívást, hiszen a hat tudományterületre vonatkozó, összesen 1237 instrukció több mint háromnegyedét ezek tették ki. Bucher 2002: 101.

⁴⁴ Ezt a műfajt Palló Gábort előadását követve, az egyetlen fellelhető magyar fordítás szerint nevezem *úti zsúrnál*nak. Palló 2002.

keretbe illesztésén (Slezkine 1994b). Az izoláció etnikus alapját és kategóriáit a kor kutatási elveinek és lehetőségeinek megfelelően nem a terepmunka, hanem a szibériai közigazgatási központok, az erősített városok (*osztrogok*) archívumainak adatai teremtették meg, hiszen maguk a kutatók csak igen korlátozott kapcsolatban álltak a helyi lakossággal.

Ennek következtében a göttingeni iskola 18. századi kutatóútjainak anyagait elsősorban a szibériai gyarmatosítás történeti narratívájának megismerésére lehet felhasználni. Ugyanakkor éppen ezek a munkák jelentették a 19. századi közigazgatási reformok alapját Szibériában. Speranskijról például ismeretes, hogy olvasta Müller Szentpéterváron 1750-ben kiadott Szibéria-történetét, valamint tisztában volt a szibériai expedíciók eredményeivel és publikációs tevékenységével (Lincoln 2007: 158). A szahákra és az evenkikre vonatkozó népismereti leírások a kulturális különállás és a civilizátlanság képét hozták létre, támogatva a felvilágosításra és beavatkozásra váró szibériai népekre vonatkozó ítéletek kialakulását (Slezkine 1994a). Ez a kép természetesen felhatalmazást adott az orosz államnak – a szibériai népek érdekében való hivatkozással – reformáló jellegű beavatkozásokra. Egyes kutatók szerint éppen ez – vagyis a civilizatorikus eszmék alkalmazása a helyi bürokráciában – különítette el Oroszországot a keleti despotikus államoktól, és hozta létre újszerű közigazgatásának alapját. Ebben a folyamatban fontos szerepet kaptak a népismereti leírások és expedíciók, amelyek megteremtették a különböző népek hierarchikus elrendezésének lehetőségét a birodalmon belül (Slezkine 1994a: 186).

A történeti megközelítésmódot alkalmazó, múzeumi katalógus jelleget öltő *Völker-Beschreibung* az ismeretek bővülésével és a felgyűjtendő adatok diverzifikálódásával nem tarthatta meg széles körű érdeklődését, így szükségessé vált a népismereti tények osztályozása, nemekre, fajokra és családokra osztása. Ez az irányzat a 18. század végén Peter Simon Pallas kutatásaiban jelentkezett elsőként a Szibéria-kutatásban. A botanikában jártas szerző voltaképpen a Linné-féle osztályozó rendszert kívánta alkalmazni a *Völker-Beschreibung* műfajában (Wendland 1992: 28). A családokba és nemekbe való beosztás alapja a történeti kapcsolatok feltárása, vagyis a népek eredeztetési kérdéseinek megválaszolása volt. Az egyszerűsítés másik módja a sokféle és már-már rendezhetetlen kulturális jelenség közötti princípiumok (rendező elvek) megtalálásán alapult, melyek révén tipologizálni lehetett a szibériai népeket. E néptipológia alapja lehetett az adott nép elnevezése, területi elhelyezkedése, közigazgatási határok szerinti tagolódása, vallása és mindenekelőtt az életmódja (Slezkine 1994b: 175–176). Ez az életmód szerinti elkülönítés tükröződött később a Speranskij-féle közigazgatási reform szerkezetében. Emellett a területi autonómiák hierarchiájának és a határok kijelölésének egyik eszköze éppen a népismereti expedíciók beszámolóinak sokasága volt (Coppieters 1998: 22).

Az első, a szahákkal való együttélésen alapuló és néprajzi szempontból tanulságos, hosszabb leírás Martin Sauertól, a Joseph Billings tengernagy

vezette földrajzi és csillagászati expedíció (1785–1794) titkárától olvasható (Sauer 1802; Sarytchew 1806). Az expedíció megbízója II. Katalin cárnő, célja pedig a térség hajózási útvonalainak feltárása volt. Sauer beszámolójának kötetlen hangvételét éppen az teremtette meg, hogy a szerző nem ismerte a korabeli oroszországi akadémiai vitákat és nézeteket a szibériai népekről, melyek elődei munkáját és érdeklődését szabályozták. Emellett Sauer leírása immár nem arra összpontosított, hogy milyen gazdasági haszonnal kecsegtet a szibériai népek megismerése és leírása. Sauer és az expedícióról szintén feljegyzéseket készítő titkár, Gavril Sarychev a 18–19. századi nyugat-európai utazókra jellemző rácsodálkozással és egzotizizáló jelleggel írták le a szibériai sámánszertartásokat, a lovakkal való bánásmódot vagy éppen az étkezés rendjét. Az információkat kusza rendszertelenségben és fókuszálatlanul közölték, azaz mindenről írtak, amit érdekesnek tartottak. Munkáik a tudományosság berkein túl is sikert arattak Európában (Donnert 2002), és meghonosították a Szibéria-kutatásban az akadémiai kutatási irányzatoktól független érdeklődés hangját.

A politikai száműzöttek néprajzi kutatásai

A 19. században a cári birodalom határainak konszolidálódásával a nagy felfedező expedíciók a nagy távolság, a magas költségek és a gyűjtés nehézségei miatt véget értek, és Jakutia, illetve a szahák és az evenkik az oroszországi népismereti kutatásokból jószerivel eltűntek. Néhány – a cári hatóságok által megfigyelt – nyugati utazót leszámítva egészen a 19. század végéig igen kevés, néprajzilag értelmezhető feljegyzés vált ismertté Jakutiáról. Ezek szerzői általában a jakutszki *uezd* orosz tisztségviselői voltak.

A néprajzi jellegű kutatások helyzete Jakutiában éppen Szibéria közigazgatásának megváltozásával együtt módosult. A Speranskij-féle 1822-es reformokat követően ugyanis Szibéria orosz (európai) lakossággal való benépesítése a cári politika lényeges elemévé vált, ami jelentősen hozzájárult a szibériai száműzetés intézményesített elterjedéséhez. Jakutia a reformokat követően egyszerre szolgált a köztörvényes bűnözők, illetve a politikai száműzöttek befogadó állomásaként. A száműzöttek elhelyezése jellemzően szaha családoknál, háztartásokban történt, így a befogadottak szükségszerűen megismerkedtek a szaha nyelvvel és kultúrával. Ez kettős következménnyel járt. A 19. század utolsó évtizedeiben Jakutiába száműzött, többségükben baloldali értelmiségiek újításokat hoztak a szaha vidéki életbe: ingyenesen látogatható polgári oktatási intézményeket alapítottak, és nagy szerepet játszottak az orosz nyelvű írásbeliség elterjesztésében. Emellett új mezőgazdasági módszereket is megismertettek a helyiekkel, mint például az európai kasza használatát, a rozs és árpa vetését, vagy a kertgazdálkodást. Emellett létrejött a néprajzi jellegű vizsgálgatások jakutiai kutatói bázisa is. A száműzöttek az akadémikus

népismereti munkák szemléletétől eltérő megközelítést alkalmazva kezdték meg a szibériai nyelvek és közösségek kutatását.

Azok a száműzött értelmiségiek, akiket ma a szibériai néprajzi leírások klasszikusaiként tartunk számon, vagyis Waldemar Jochelson (1855–1937), Adam Shimanskij (1852–1916), Eduard Pekarskij (1858–1934), Václáv Seroshevskij (1858–1945), Lev Levental' (1856–1910), Nikolaj Vitashevskij (1857–1918) és mások, orvosok, jogászok, hivatásos forradalmárok és irodalmárok hozták létre a néprajzi leírásoknak azt a szövegtestét, amely az oroszországi etnikumokra vonatkozó diskurzusokban máig az autentikus szibériai kultúrákat képviseli. E korpusz létrehozásának egyes sajátosságait előzetesen is fontos kiemelni. A száműzetés hosszától függően a gyűjtési helyszíneken való tartózkodás időtartama nemritkán 14–18 év is lehetett, ami az esetek többségében valóban a szahákkal való mindennapi érintkezésen alapult. A szahákkal való együttélés ideje alatt a száműzöttek magas szinten sajátították el a szaha nyelvet és ismerték meg a szóbeli hagyomány alkotásait. Mondhatni, Jakutiában a nyelvismeret a kutatás alapfeltétele lett a 19. század végén, amikor ugyanez az angolszász antropológiában még inkább kivételesnek számított. Ezek a száműzöttek – különösen gyűjtéseik kezdetén – kívül álltak a néprajzi kutatásokra vonatkozó oroszországi akadémiai diskurzusokon, így munkáik kevésbé alapultak a történeti szemléletű *Völker-Beschreibung* kutatási hagyományán. Ezért kutatásaikat eleinte az orosz állam érdekeire való tekintet nélkül folytatták, ki-ki saját olvasottságának és érdeklődésének megfelelően.

A politikai száműzöttek jellemző módon magukkal hozták azt a baloldaliságukat megalapozó társadalomelméleti tudást, amely az emberi közösségek megreformálásának lehetőségében hitt, és amely a társadalmak egyirányú fejlődésének elméletét képviselte. A száműzöttek elszigeteltségüket oldandó kezdték el néprajzi leírásokkal foglalkozni, mivel száműzetésük elején sem az újonnan megismert helyi szaha, sem az állami bürokratákból álló orosz közösséghez nem kapcsolódhattak. Eltérő színvonalú és tematikájú, hosszabb-rövidebb közleményeik eleinte a helyi folyóiratokban jelentek meg, később azonban egyre nagyobb nyilvánosságot kaptak tanulmányaik, és azok már jellemzően a népköltészettel foglalkozó szentpétervári *Zhivaja Starina* ('Élő régiségek') című folyóiratban,⁴⁵ illetve az ugyanott megjelenő *Orosz Földrajzi Társaság Szibériai Osztályának Közleményeiben* láttak napvilágot.⁴⁶

1880 és 1900 között néprajzi adatokban bővelkedő közlemények sokaságát írták a szibériai száműzöttek. E publikációk közös tulajdonsága az evolucionista társadalom- és kultúraszemlélet. Ezen evolucionista szemlélet szerint a szaha vagy az evenki, esetleg a jukagir közösségek a társadalmi fejlődés

⁴⁵ A lapot az Orosz Birodalmi Földrajzi Társaság Néprajzi Osztálya adta ki 1891 és 1916 között.

⁴⁶ Vitol'd 2001: 58. Pekarskij később a *Zhivaja Starina* szerkesztőjeként is dolgozott 1914 és 1917 közt. Vitol'd 2001: 103.

egy alacsonyabb fokán maradvá, illetve a cári kormányzás elnyomó hatása alatt abban megrekedve, a társadalmi viszonyok ősi állapotát képviselik. A *Völker-Beschreibung* kulturális mássága helyett tehát az *evolucionista szemlélet kulturális különidejűsége* került a kutatás középpontjába, átalakítva a szahák és az evenkik idegenségét hangsúlyozó tudományos szemléletet a szahák és az evenkik ősiségét és elmaradottságát hangsúlyozó diskurzussá.

A jakutiai népek elmaradottságát és kiszolgáltatottságát nyomatékosító néprajzi leírások a cári kormányzat birodalomszervező és központosító intézkedéseinek áldásos hatását is megkérdőjelezték. Ebben a kritikában osztozott velük a nem száműzött szibériai regionalista (*oblastnik*) orosz értelmiség is. Ez a csoport nemcsak a szibériai területek önrendelkezésének kiszélesítéséért küzdött, hanem a szibériai népek problémáit politikai és tudományos fórumokon felvetve (illetve az ő nevükben fellépve) hívta fel a központi kormányzat figyelmét a szibériai peremterületek szociális problémáira (szegénység, alultápláltság, írástudatlanság) (Jadrincev 1891: 300–301).

A száműzöttek néprajzi leírásaikban a szibériai népek hagyományos kultúráját és társadalmát tehát ősi jegyeket mutató, fejlődésükben megrekedt és ezért felvilágosításra és megreformálásra váró közösségekként ábrázolták. Ez a szemlélet a szerzők társadalmi problémákra való érzékenységből, valamint munkáik evolucionista megközelítésmódjából táplálkozott. A megrekedtség – vagy a sámánizmus kutatása esetében a mentális visszamaradottság (Vitashevskij 1890) – feltételezése egyben a beavatkozásra való feljogosítást is megadta a jó szándékú kutató által képviselt haladó (orosz) társadalom számára. Ezzel összefügg az is, hogy a száműzött kutatók gyakran amellet, hogy néprajzi adatokat gyűjtöttek száműzetésük színhelyein, jogi és egészségügyi felvilágosító munkát is folytattak az őket befogadó szaha közösségekben (Vitol'd 2001: 56). Pekarskij és Levental' például elemi iskolát tartott fenn, máshol (különösen Amga megyében) a burgonya és a zöldségfélék termesztését és a gabonagazdálkodást terjesztették el, megint másutt pedig építészeti és kézműves technikákkal ismertették meg a helyieket. Ezáltal igen fontos szerepet vállaltak nemcsak a helyi szaha értelmiségiek kinevelésében, hanem a vidéki szaha közösségek életmódjának változásában is (Djakonova 2002: 15–18).

A korszak néprajzi leírásainak szellemiségéről vall Václáv Seroshevskij szahákról írott monográfiája. A szerző csak fokozatosan fogalmazta át evolucionista szemléletű elméleti munkává a szahákról szóló néprajzi leírását. Seroshevskij a szahák etnográfijáról szóló munkáját először oroszul adta ki 1896-ban. A szerző már könyve korai változatában nagy súlyt fektetett a szaha kultúra régies elemeinek tárgyalására, jelentős terjedelemben tudósítva olyan szokásokról és eljárásokról, amelyek a gyűjtés időpontjában már csak az idős emberekben éltek és a mindennapi életben nem voltak megfigyelhetők (Seroshevskij 1993). Később Seroshevskij nem elégedett meg az egyszerű leírással, és munkájának tíz évvel későbbi lengyel nyelvű kiadásában igyekezett

a kor evolucionista szemléletű szakirodalmát is bedolgozni a néprajzi adatok elemzésébe. Különösen nagy hatást gyakorolt Seroshevskijre az, ahogyan Engels értelmezte Morgan elméletét a rokonsági formák fejlődéséről; ezt a hatást munkájának előszavában külön meg is említette. Így a *Dwanaście lat w kraju Jakutów* („12 év a jakutok földjén”) című, lengyelül kiadott munkájában a szaha kultúra elsősorban az emberi társadalom fejlődési fokainak és kibontakozásának illusztrációja gyanánt szolgált, és ez a szöveg kevésbé tekinthető a szahákra vonatkozó etnográfiai leírásnak. Ez a lengyel nyelvű könyv lett az alapja Teophil Chodzidło – a szaha család- és társadalomszervezet ürügyén – az emberi családfejlődés modelljéről a 20. század derekán írt munkájának (Chodzidło 1951).

Az 1890-es évek közepétől kezdődően az orosz kormány és az akadémiai kutatás tudatosan vonta be a szahákról újfajta ismereteket összegyűjtő száműzötteket a tudományos közéletbe. Ezt bizonyítja, hogy az Orosz Földrajzi Társaság Kelet-Szibériai Osztálya által 1894 és 1896 között Jakutiában vezetett és az aranybánya-tulajdonos Innokentij Mihailovich Sibirjakov által finanszírozott földrajzi, botanikai, zoológiai és néprajzi expedíció 26 résztvevőjéből 15 politikai száműzött volt. Az expedíció tevékenységének eredményeképpen kiadott néprajzi és nyelvészeti leírások pedig teljes egészükben a száműzöttektől származtak.

A szahák hagyományos életmódjára, társadalomszervezetére és folklórjára vonatkozó néprajzi szakirodalom tehát igen sajátos kutatói hozzáállást követve és meglehetősen rövid idő alatt keletkezett. Következmenyiképpen a szahák (vagyis az autentikus szaha kultúra) képe meglehetősen egységessé vált a néprajzi szakirodalomban. E kép alapvonásait a szaha kultúra *archaizáló*, gyakran *ahistorikus* leírása adja. A leírásokban a szerzők szociális problémák iránti érzékenysége mellett a nyelvismereten alapuló, enciklopédikus igényű és esetenként fókuszátlan érdeklődés jelenik meg. A száműzöttek néprajzi leírásainak öröksége erősíti meg az állami beavatkozásra és reformokra váró, *elmaradott* – és saját vezetői által *elnyomott* – szaha nép képét. Jobbító szándékú javaslataikban a száműzöttek elsősorban inkább a *szociális* és kevésbé a *kulturális* problémákra fordítottak figyelmet. Tevékenységük további fontos eredménye az önálló szaha értelmiség kibontakozásának támogatása és a szaha származású kutatók néprajzi szemléletének kialakítása volt (Djakonova 2002).

A szaha értelmiség a 20. század elején

A 20. század első két évtizedében a szaha írásbeliség és irodalom megteremtésével párhuzamosan a szaha kutatók néprajzi kutatásai is megindultak. Ezek a Jakutszkban, Irkutszkban és Szentpéterváron képzett kutatók felvállalva – az egyes esetekben egészen az 1920-as évekig dolgozó és publikáló – politikai

száműzöttek örökségét, két témában kezdték el kutatásaikat. Egyfelől a szaha kultúra archaikus elemeinek feltárására vállalkoztak, különös tekintettel a szóbeli hagyományban megmutatkozó archaikumokra, másfelől felléptek a szaha társadalmi rétegek közötti szociális egyenlőtlenségek ellen, és megteremtették a hagyományosnak tekintett 19. századi társadalmi és gazdasági viszonyok megváltoztatásának elméleti alapjait. Nem meglepő tehát, hogy Jakutiában – paradox módon – az archaikusnak tekintett szaha kultúra kutatói egyben a szaha társadalmi tagozódás retrográdnak és károsnak ítélt közösségi formái felszámolására törekvő szociális és kulturális reformok, illetve politikai mozgalmak élharcosai is voltak (Alekszejev 2000).

A 20. század elején a szaha értelmiség egyszerre próbálta tehát felmutatni sajátosan szaha kultúrájának elemeit, illetve szembefordulni a cári Oroszország kvázi-etnikus alapon szerveződő igazgatásának örökségével (Basharin 1996: 23–25). E szaha kutatók munkáiban az archaikus és egyben etnikus szaha sajátosságok a cári igazgatással és a 18–19. századi néprajzi ismeretekkel (beleértve a Speranskij-féle etnikum-számontartási és osztályozási rendszert) szemben valósultak meg. Az etnicitás kérdését pedig más, merőben új kontextusban kezelték. E szerzők célja az volt, hogy olyan etnikus szimbólumrendszert hozzanak létre, amely a szaha nemzeti identitást „belülről” alapozza meg (Romanova–D’jakonov 2000: 44). Ennek megfelelően az irodalmi alkotás és a néprajzi tanulmány, a fikció és a néprajzi, folklorisztikai adatgyűjtés nem vált el élesen munkáikban. E korszak kutatásait és e kutatások hatását ismerttetendő, az alábbiakban három szaha etnográfus munkáját mutatom be.

Az 1877 és 1926 közt élt Aleksej Elisevich Kulakovskijt, írói nevén *Öksöktüleekh Ölöksöjt* (kb. ‘Táltos Alekszander’) indulásakor Pekarskij látta el tanácsaival. Kulakovskij legjelentősebb néprajzi munkája az 1923-ban kiadott, a szahák hitvilágát újszerűen feldolgozó *Materialy dlja izuchenija verovanii jakutov* („Anyagok a szahák hitvilágának tanulmányozásához”) című könyv volt. A munka újdonságaként Kulakovskij – Vitashevskij, Troshchanskij vagy Hudjakov idevágó munkáitól eltérően (Troshchanskij 1902; Hudjakov 2002) – nem a sámánt, a közvetítő embert helyezte a hiedelemvilág kutatásának középpontjába, hanem a szaha istenek és félistenek népköltészeti alkotásokból kimutatható panteonját, illetve a szaha mitologikus világképet (Kulakovskij 1923). A közvetítőktől – és egyben a mindennapi élettől – izolált absztrakt etnikus mitológia világképe és alakjai a szaha nemzeti szimbólumrendszer megalapozásában igen fontos szerepet játszottak, annak bonyolultságával igazolva a szahák kulturális fölényét Jakutia egyéb őslakos etnikus csoportjaival szemben. Kulakovskij egy további munkájával is hozzájárult a közös szaha identitás jelképiségének megalkotásához. A népköltészeti alkotásokban eltérő módon (hol pozitívan, hol negatívan) megítélt szaha útonállóról, Vasilij Manchaaryról írott (valójában népköltészeti alkotásokból összeállított) munkájában megteremtette a cári kormánnyal és a társadalmi igazságtalan-

ságokkal (azaz a gazdag szaha *tojonokkal*) szemben fellépő szaha történelmi személyiség képét (Kulakovskij 1940).

A szaha etnográfiaának Kulakovskijhoz mérhető jelentőségű személyisége Platon Alekseevich Slepcev (1893–1939), írói nevén *Platon Ojunszkij* (kb. 'Sámán Platon'). Ojunszkij amellett, hogy a Jakutiai Kommunista Párt egyik tevékeny szervezője és vezetője volt, irodalmi és nyelvészeti munkáival alkotott maradandót. Legjelentősebb munkája a szaha nemzeti eposz megírása, összeállítása volt, amellyel a szahákat a hasonló alkotásokkal rendelkező belső-ázsiai és szibériai mongol és török népek közé emelte a cirkumpoláris térség kis népei közül (Ojunszkij 1962). Az Ojunszkij által 1931-ben összeállított eposz (*D'ulurujar N'urgun Bootur*) azóta is rengeteg kiadásban és formátumban jelent meg, és mindmáig a gazdag szaha epikus énekhagyomány (*olongkho*) ideáltípusának számít.

Az íróként és politikusként kevésbé, ám néprajzkutatóként annál jobban ismert Gavril Vasilevich Ksenofontov (1888–1938) szintén jelentős mértékben járult hozzá a nemzeti szimbólumrendszer kiépítéséhez. A jogászhallgatóként Jakutiát elhagyó Ksenofontov a kor legjelentősebb szibirológusa, Grigorij Nikolaevich Potanin hatására a tomszki egyetemen ismerkedett meg 1912-ben az *oblastnik* mozgalom tevékenységével. 1917-től kezdve az Orosz Földrajzi Társaság Kelet-Szibériai Osztályának kutatásaiba bekapcsolódva, lassanként megismerkedett a száműzöttek néprajzi munkáival. Ksenofontov nemcsak a szahák közt végzett néprajzi terepmunkát, hanem a burjátok, az evenkik és a hakaszok körében is, de jakutiai kutatásai a legjelentősebbek. Ksenofontov a Pekarskijjal folytatott levelezésének hatására az archaikusnak tekintett jelenségek (sámánizmus, törzsi-nemzetségi szervezet), illetve a népköltészeti alkotások vizsgálatára összpontosított az autentikus szaha kultúra kutatása során (Romanova 2003: 91). Ennek érdekében elsősorban Jakutia periférikus területeit kereste fel, ahol a szaha lakosság az oroszországi néprajzi kutatás hagyománya szerint archaikusabbnak tekintett gazdálkodási formákat (rénszarvastartás, halászat, vadászat) képviselt.⁴⁷ Ksenofontov szerint a néprajzi kutatások a szaha nép történelmét és kialakulását tárják fel. Meglátása szerint nem léteznek „történelemmel rendelkező és történelem nélküli népek”, ehelyett az etnohistoria sajátosságai határozzák meg, hogy írásos forrásokra vagy néprajzi adatok elemzésére alapozható egy nép múltjának feltárása (Romanova 2003: 89). Ezért a néprajzi kutatás a szaha történelmet és önazonosságot, illetve a szaha nemzet eredetét hivatott bemutatni. Ennek megfelelően Ksenofontov néprajzi munkái két témára összpontosítottak. Egyrészt a szahák ősapjaira (Ellej Bootur és Omoghoj Baaj) vagy első történelmi személyiségeire (a 17. században élt Tygyn Darkhan) vonatkozó szóbeli

⁴⁷ „[Azért indultam Kührbe,] hogy a sarkkörön túl élve lehetőségem legyen helyben vizsgálni a sámánizmust a legelmaradottabb és legmesszebb élő jakutoknál – a réntartóknál és a halászkodóknál.” Romanova 2003: 86.

hagyomány alkotásait gyűjtötte össze és írta le (Ksenofontov 1977). Ezt a munkát mintegy a szaha honfoglalás történeti-néprajzi megalapozásának szánta (Ksenofontov 1992a). Másrészt a szaha gondolkodás és morál alapjaként felfogott sámánizmust, illetve az annak háttérét adó samanisztikus világgépet mutatta be (Ksenofontov 1992b).

A szaha értelmiség néprajzi kutatásai elsősorban a déli török eredetű, de sajátosan és régiesen szaha kultúra emblematisztikus elemeinek leírására irányultak, létrehozva ezáltal az északi kis népekhez képest „haladónak” minősíthető szaha nemzeti kultúra képét. E törekvéssel együtt járt a szahák társadalomszervezetének, nyelvének és kultúrájának a dél-szibériai és belső-ázsiai török népekkel való tudatos rokonítása és „nomádként” való reprezentálása is. Mivel e kutatók politikai pártok, társadalmi szerveződések tagjai és esetenként vezetői voltak, nemcsak tudósként, hanem döntéshozóként is befolyásolták a szaha etnikum elhelyezését a szerveződő Szovjetunió hatalmi terében.⁴⁸ Ojunszkij volt például az egyik megszövegezője a Jakutiai Autonóm Szövetségi Köztársaság (ASZSZR) megalapításáról 1922. április 27-én kiadott dekrétumnak, amely Jakutiában a munkásosztály hatalomgyakorlása mellett kinyilvánította a szaha (és csak a szaha) nép nemzeti öntudatának megerősítését is (Alekszev 2000: 197). A szahák kiemelése az elmaradottságot megtestesítő szibériai kis népek közül volt az egyik célja az első, 1926-os bakui turkológiai kongresszuson a jakutiai delegációnak. A Platon Alekszejevics Ojunszkijjal érkező, néprajzosokból, nyelvészekből és mindenekelőtt párttagokból álló küldöttség a szaha írásbeliséget az *új és egységes* török nyelveket leíró latin írásbeliséghez kívánta kötni (Isaev 1979: 102–103) – hangsúlyozva a nyelvi rokonságon túl a társadalmi intézmények és a politikai jogállás hasonlóságát is a különböző török népek között.

A nemzeti szimbólumrendszer megteremtése az 1920-as–30-as években együtt járt a szahák kiemelésével a többi tundra- és tajgalakó nép (evenkik, evenek, jukagírok, csukcsák) közül. Ezáltal a szaha értelmiségiek és politikai vezetők olyan jogokat és lehetőségeket biztosítottak a Jakutiai Autonóm Szövetségi Köztársaság határain belül kizárólag a szaháknak, amelyekhez hasonlóakra csak Szibéria déli részén lehetett példát találni, Burjátiában vagy Hakasziában. Ez a politika megteremtette a szaha nyelvű könyvkiadást, felsőoktatást, a szaha nyelvű színháztársulatot és az etnicizált káderkiválasztást az autonóm szövetségi köztársaság területén.

Ezzel összhangban a jakutiai kommunista párt 1928. június 29-i ülésén a *korennizacija*⁴⁹ politikájának megfelelően a szaha kultúra támogatásának négy pilléren nyugvó tervzetét fogadta el:

1. Az apparátus „jakutizációja”.
2. Közeledés a tömegekhez.

⁴⁸ Ksenofontov tagja volt például Jakutszk város vezetőségének. Alekszev 1998: 25.

⁴⁹ Vagyis a szaha származásúak támogatása a politikában és a kulturális életben.

3. A nemzeti kultúra felkarolása, illetve a szaha kulturális intézmények támogatása.

4. A szahák hagyományos gazdálkodásának fenntartása (Alekszev 2000: 262).

A *korennizacija* politikájával összhangban megkonstruált szaha nemzeti szimbólumrendszer a szaha nemzeti történelem és nemzeti irodalom képviselője mellett az alávetett csoportok szerepének hangsúlyozására koncentrált. Példaként elég megemlíteni a nincstelen, de tehetséges Ellej Bootur szembeállítását Omoghoj Baajjal, a szegény betyár Manchaary konfliktusát rokonával, a gazdag *tojon*nal, Choocho Baajjal, vagy éppen a szegénynek és kizsákmányottnak ábrázolt *olongkhosutok* (olongkho énekesek), valamint a gazdagnak és kizsákmányolónak ábrázolt sámánok hagyományörző szerepének tudatos megkülönböztetését és szembeállítását (Vasileva 2000). A szaha nemzeti kultúrában a szegénység és a nincstelenség összefüggött az etnikus értékek hiteles megjelenítésének kérdésével.

A politikai száműzöttek, illetve a szaha értelmiségiek néprajzi munkáikban nemcsak megteremtették ebben az időszakban (1920 és 1930 között) a hitelesnek és tradicionálisnak tekintett szaha nemzeti kultúra konstrukcióját, hanem egyúttal ki is zárták azt a szocialista társadalomépítésre vonatkozó korabeli társadalmi vitákból. Az a gazdasági és társadalmi reformsorozat, amely 1923-tól egészen a sztálini éra végéig több hullámban érte el a vidéki szaha lakosságot, alig vette figyelembe a helyi viszonyokat és igényeket. Fontos megjegyezni azt is, hogy ez a megkonstruált szaha nemzeti kultúra teremtette meg a Szovjetunió nyilvánosságának terében a még képviselhető és legitim etnikus jelképek készletét és azok használatának módját.

A néprajzi ismeretek felhasználása a kollektivizálás során

Az 1930-as években az archaikusság és a visszamaradottság etnográfusok által kialakított képe hozzájárult a hagyományos gazdálkodási módok és a helyi ismeretek (vadászat, halászat, széna- és rétgazdálkodás) diszkreditálásához az új kollektív gazdasági egységek létrehozásakor (Alekszev 2000). A hagyományos gazdálkodási formákhoz való ragaszkodás, tehát a kollektivizálás késleltetése a kártékonynak tekintett és mindenekelőtt „rejtett kizsákmányoláson alapuló” termelési formák megőrzését is jelentette, ezért rendszerellenesnek minősült a korabeli néprajzi kutatás szerint (Kolesov 1931: xvi). Ennek következtében például az „ősinék” tekintett szaha ló- és marhafajták tenyésztése megszűnt, átalakítva ezzel a kollektivizálás idején a szaha étkezési és ételkészítési szokásokat (Vinokurov 2001; Korotov 1983). A helyi tudás semmibevételének tipikus jele volt az iskoláztatásban a helyi érdekeket figyelmen kívül hagyó tantervre alapozott szovjet oktatás bevezetése. Ez az oktatási rendszer közvetlenül lépett fel a hagyományos

ismeretekkel (viselkedési és étkezési szabályokkal, illetve orvoslási, természetismereti és állattenyésztési tudással) szemben nemcsak a gyerekek nevelése, hanem a felnőttoktatás terén is. A gyakran erőszakosan bevezetett iskoláztatás a szaha társadalom és munkaszervezés ellenében a háztartások gazdasági rendszeréből kivonta a gyerekeket, és gyakran délutáni oktatásra vagy szakkörökre irányította a nőket. Nemcsak arról van szó, hogy a gyerekek munkavégzés helyett az iskolában töltötték az idejüket, hanem arról is, hogy a *nasleg* iskolája nemritkán 40–50 kilométer távolságra volt a családok lakóhelyétől, ezért a gyerekeknek meggyengültek a családi kapcsolataik. Az iskoláztatás pozitív hatásai mellett így azután elmélyítette a generációk közötti különbségeket is.

Az 1930-as évek szaha politikusai szerint a szaha társadalom elmaradottságának és a szahák tudatlanságának egyik legfőbb oka mindenekelőtt az a (néprajzosok által evolucionista módon ábrázolt) „patriarchális törzsi-nemzeti társadalom” volt, amely a szibériai népeket a forradalom idejéig a barbárság fokán tartotta meg. E társadalomképben a nemzetségfők a férfiak fölé, a férfiak pedig a nők fölé lettek rendelve. A proletárok és a kizsákmányoltak megsegítésének és felemelésének politikája az egyébként osztályjellegüként meglehetősen nehezen értelmezhető szaha társadalomban éppen ezért az adót nem fizető földnélküliekben és a nőkben találta meg tárgyát (Ssorin Chaikov 2003). A kulturális és a politikai intézkedések emiatt igen gyakran a férfiak részvételével szerveződő rokoni viszonyok hatékony működésének felszámolására irányultak, megbontva ezáltal a helyi szintű bizalmi rendszereket. Ez a folyamat a vidéki lakosság elkecseredett ellenállásába ütközött, amit esetenként fegyveres erővel kellett letörni (Alekszev 2000: 196). A „nemzetségfők és öregek” kezében lévő közösségi irányítás elleni harc egyben a rokoni alapon szerveződőnek feltételezett *ulus*- és *nasleg*-rendszer elleni fellépést is jelentette, és ez gyakran a közigazgatási határok radikális átrajzolását eredményezte, ahogyan ez Ust'-Aldan megye esetében is történt.

A néprajzi leírások ismeretein alapult az a nézet is, amely a tundrai területek lakosságát és az ott élő evenkik, evenek és szahák életmódját elmaradottabbnak és ősibbnek tekintette, mint a közép-jakutiai szahákét. Ennek megfelelően az északi területek „civilizálása” és gazdasági fejlesztése Jakutiában – ahogyan Oroszország más területein is – elsőbbséget élvezett az állami programokban. Az északi területek felkarolása mellett Közép-Jakutia fejlesztése háttérbe szorult, és – különösen a represszió időszakában, 1935 és 1953 között – meg is rekedt. Ugyanakkor ezen életmódbeli megkülönböztetés a közép-jakutiai szahákat megcélzó oktatáspolitikát a dél-szibériai köztársaságokéhoz tette hasonlatossá: vagyis az Észak-Jakutiára jellemző, internátusok rendszerén alapuló orosz nyelvű oktatással ellentétben Közép-Jakutiában az iskolák közelébe való letelepedéssel és anyanyelvi (szaha) tanítással együtt járó iskoláztatás alakult ki.

A Szovjetunió nyilvánosságában legitimnek tekintett nemzeti szimbólumok kialakításában is közvetett szerep tulajdonítható a politikai száműzöttek és a korai szaha etnográfusok néprajzi munkáinak. Ez a szerep kettős volt. Egyrészt a Szovjetunió nemzetiségi politikájában a szaha kultúra bizonyos elemei elhallgattatásra (pl. a történeti mondák) vagy betiltásra (pl. menyasszonyváltság), mások (pl. a szaha viselet) viszont túlhangsúlyozásra kerültek, vagy éppen mesterségesen konstruálták meg őket a néprajzkutatók (pl. a szaha színpadi néptánc). Másrészt elhatárolásra kerültek azok a területek, ahol a hivatalos nyilvánosság terében képviselni lehetett az etnikus jelképeket (művelődési házakban, iskolai ünnepeken). A szaha kultúra egyes elemeinek diszkvalifikálására nemcsak a sámánok fentebb említett üldözése a példa, hanem a szaha kultúra hagyományos ünnepi megnyilvánulásainak betiltása is. Így például a legfontosabb szaha nyárünnepet, az *yhyakhot*⁵⁰ Jakutia legnagyobb részén betiltotta a szovjet kultúrpolitika vezetése, de megszűntek vagy teljesen átalakultak a nyilvános, nagy lakodalmak, a kaszáló- és sportversenyek is (Alekszejev 2000: 186). Ezen ünnepek és mindenekelőtt az *yhyakh* betiltása kapcsán fontos megemlíteni azt, hogy a 20. század elején írott néprajzi munkákban elsősorban az ünnep celebratorikus és szakrális elemeit hangsúlyozták a szerzők (Seroshevszkij 1993; Jochelson 1933; Troshchanskij 1902), továbbá az ünnep azon vonását emelték ki, hogy az a „nemzetséggfők” hatalmát volt hivatott támogatni.⁵¹ Az ünnepeken kívül a párválasztáshoz kapcsolódó szokások formakincse és intézményrendszere is átalakult a tiltások hatására, ami a korabeli néprajzi leírásokban leginkább a nemzetségek közti kapcsolat fenntartásának és megerősítésének eszközeként jelent meg.⁵²

Az etnikus sajátosságok nyilvános megfogalmazásának színterei és eszközei is átalakultak azáltal, hogy egyben *nemzeti szimbólumokká* lettek. A nemzeti jelképrendszerben az etnikus sajátosságok közül a szaha társadalmi formációk és gazdálkodási formák jórészt diszkreditálódtak, illetve az állami irányítás által nehezen ellenőrizhető terekbe húzódtak vissza. A folklórjelenségek közül egyedül a szóbeli hagyomány alkotásai jelenhettek meg és képviselhették a szaha nemzetet a Szovjetunióban. Ezek az alkotások is közegüktől és közönségüktől elválasztva a színpadokon, illetve – médiumot váltva – az iskolai olvasókönyvekben jelentek meg. A szóbeli hagyomány alkotásait esztétizált formában, a múlt, egy letűnt időszak emlékeiként mutatták be a tankönyvek – sokszor éppen a szaha folkloristák által átírt változatokban. Nem is meglepő ez, hiszen mind a politikai száműzöttek, mind a szaha kutatók első nemzedékének képviselői előszeretettel vegyítették saját fikciói-

⁵⁰ Az ünnepről lásd Mészáros 2007b.

⁵¹ Ksenofontov archivált adatairól lásd Crate 2006b.

⁵² Seroshevszkij ugyan megemlítette, hogy a valódi szaha esküvő, a menyasszonyváltság fizetése és a hozományadás inkább csak követendő minta volt, és a tehetősebb családok presztízsének része, mintsem a szaha házasság általános jellemzője volt. Seroshevszkij 1993: 234.

kat a szóbeli hagyomány alkotásaival. Fontos megjegyezni, hogy a szóbeli irodalmi alkotások közül éppen azok váltak a szovjet kultúrpolitika közegében nemzeti jelképekké, amelyeket a száműzöttek néprajzi kutatásaikban kiemeltek, és amelyek a későbbi szaha irodalmárok és etnográfusok számára átírásra alkalmasnak tűntek. Ennek következtében a hősepika (*olongkho*) és a speciális énektechnikával előadott hosszú, epikus jellegű dalok (*tojuk*) reprezentálták a szaha nemzeti irodalmat a Szovjetunióban. A nemzeti sajátosságok képviselője e közegben jórészt egyet jelentett a múlt képviselőjével, és a nemzeti kultúra identitásképző szerep helyett inkább merőben formális, megemlékező funkciót kapott.

A sztálini represszió kezdetéig, vagyis 1935-ig, a jakutiai kultúrpolitika kialakítói ténylegesen a szaha folkloristák és írók voltak, akik a jakutiai politikai szervezetekben (a *Sakha Ajmakhban* Kulakovskij, a *Sakha Omukban* Ksenofontov, a jakut kommunista pártban pedig Ojunszkij) vezető pozíciókat töltöttek be. Ők egytől egyig tanítványi kapcsolatban álltak a politikai száműzöttekkel (Gorohov 1999: 2–4). A *korennizacija* politikája, illetve a nemzeti kultúra támogatása az 1930-as években fokozatosan véget ért. Ezt a váltást a politikai száműzöttek, illetve a szaha írók, néprajzosok munkájának 1920-as évekbeli kritikája vezette be (Alekszejev 2000: 238).

E kritikák kapcsán ki kell emelni Mikhail Rascvetaev munkáinak szerepét. A szerző 1928–1929-ben nyelvismeret nélkül végzett terepmunkát szahák közt a mai Ust'-Aldan megyében, illetve evenek közt a mai Tompo megyében. Gyűjtőmunkájára alapozva két könyvet adott ki, amelyekben összevetette a szaha és az even társadalomszervezetet és gazdaságot (Rascvetaev 1932; 1933). E könyvek kizárólag a saját gyűjtőmunkáján, illetve az elérhető statisztikai adatokon alapultak. Rascvetaev ugyanis munkája elején leszögezte, hogy sem a száműzöttek (burzsoá ideológiát közvetítő), sem a szaha kutatók (nacionalista szemléletű) munkáit nem kívánja felhasználni, mert azokat tévesnek és félrevezetőnek tartja, mivel nem tárják fel a maguk teljességében a szaha társadalomban virágzó „kizsákmányolás rejtett formáit”. Az 1932-ben megjelent, szahákról írott munkájában Rascvetaev elsősorban Ust'-Aldan megyei kutatásairól számolt be, és a szaha gazdálkodási rendszer igazságtalanságait kiemelve a kolhozosítás minél gyorsabb és hatékonyabb bevezetését szorgalmazta (Rascvetaev 1932). A harmincas években irányadónak tekintett munkájával Rascvetaev nemcsak a kollektivizálás szükségességét támogatta a néprajzkutatás oldaláról, hanem a szaha társadalom és gazdálkodás vizsgálatának értelmetlensége mellett is állást foglalt. Számára ugyanis a szaha társadalomszerveződés, valamint a hagyományos gazdasági együttműködési formák egy téves és igazságtalan társadalomfejlődési út tünetei, amelyeket megbélyegezni, megszüntetni, nem pedig kutatni érdemes. A kollektivizálás után kialakuló gazdasági és társadalmi formációk ugyanis semmiben sem egyezhettek meg a cári közigazgatás alatt kialakult formákkal. A gazdasági változások mellett a szahák adminisztrálásában is megmutatkozott ez a

különbség. Az egységes szavazati jog bevezetése, illetve a személyi okmányok kibocsátásának általánossá válása az 1930-as években nemcsak újdonság volt, de a faluközösségek működésére is kihatott.

A történeti érdeklődés dominanciája és a terepmunka hiánya a néprajzi munkákban

E kritikák után a néprajzkutatás légüres térbe került Jakutiában. A néprajz marginális helyzetét a nemzetiségi politika is tovább erősítette, amely a nemzeti kultúrát káros jelenségként értelmezte. Ennek következtében megszűnt a kutatók lehetősége arra, hogy terepmunkán alapuló vizsgálatokat végezzenek Jakutiában. A szahákra vonatkozó néprajzi kutatások elsődleges forrásai ismét az írott és archivált adatok (elsősorban a *jaszak*jegyzékek és beszámolók) lettek. A néprajzi kutatások történeti jelleget öltöttek, és a szerzők sokszor más kutatási témák leple alatt igyekeztek néprajzi jellegű kérdésekről szólni. Fontos változást jelentett a néprajzkutatásban az is, hogy a szaha kutatók szinte teljesen kiszorultak a társadalom-néprajzi és társadalomtörténeti kutatásokból, és elsősorban a szóbeli hagyomány alkotásainak átírásával és elemzésével foglalkoztak (Alekszejev 2004: 56).

A represszió időszakában terepmunka nélkül kutató etnográfusok közül az első Szergej Alekszandrovics Tokarev (1899–1985) volt. A szovjet etnográfia egyik legfontosabb alakja 1940-ben védte meg a szahák 17–18. századi társadalomszervezetéről írott – majd 1945-ben könyv formájában is kiadott – doktori disszertációját (Tokarev 1945). Tokarev e munkája a *jaszak*jegyzékekben leggazdagabb időszak (a 17. század) archivumi anyagait foglalta össze, valamint rekonstruálta a szaha társadalomszervezet orosz államtól érintetlen autentikus felépítését. A disszertáció előmunkálatának tekinthető Tokarev rövid szaha történeti néprajza (Tokarev 1940), valamint a disszertációhoz tartozik a Szergej Vladimirovics Bahrushinnal közösen írt 17. századi szaha történeti néprajzi rekonstrukció is (Bahrushin–Tokarev 1953). E munkáival Tokarev a terepmunka nélküli történeti jellegű néprajzkutatások módszertanának egyik megalapozója lett a szovjet szibirisztikában.

Tokarev – terepmunka hiányában – az autentikus szaha kultúrát úgy határozta meg, hogy annak kutatására a levéltári források feltárása alkalmas eszköz legyen. Az autenticitás így Tokarev számára egyet jelentett az oroszokkal való kontaktus *előttinek* tételezett jellegzetességekkel. A hagyományos szaha kultúra kapcsán pedig azt vizsgálta, hogy e kultúrának milyen maradványai (*perezhitky*) találhatók meg a levéltári forrásokban vagy a 19. század végi száműzöttek munkáiban. A kozákok 17. századi leírásainak elemzésekor ennek megfelelően Tokarev nem – vagy alig – figyelt a leírók céljaira és megértési mechanizmusaira, hanem az archív adatok megszólaltatásával az orosz állam közigazgatása által ugyan leírt, de még nem befolyásolt szaha társa-

dalmat igyekezett megragadni, beillesztve azt a morgani társadalomfejlődés modelljébe. A kutatás célja a 17. századi szahák az emberi társadalmak általános fejlődési modelljében betöltött helyének kijelölése volt – egy olyan szemlélet segítségével, amely a kulturális és a társadalmi jelenségek leírását és magyarázatát a jelenségek *történetiségének* és *eredetének* vizsgálatával tekintette rokonnak. Ez a megközelítésmód azt eredményezte, hogy az *autentikus* szaha kultúra egyenlő lett annak 17. századi állapotával, amely állapotnak egyes elemeit mint maradványokat és zárványokat lehetett később megtalálni a történeti változásokon keresztülmenő szaha társadalomban. A 17. századi szaha társadalomszervezet leírása így egyben az autentikus szaha társadalomszervezet leírását is jelentette, a néprajzi vizsgálódás pedig a néprajzi jelenségek történetiségének és az etnogenezis egyes stádiumainak megértésévé vált (Tokarev 1950). A kor szovjet néprajzkutatásában éppen ezért „az általános jellegű néprajzi munkák alapformájává fokozatosan a történeti néprajzi monográfia vált” (Tolazlov 1949: 37).

Ebben a szellemben dolgozott a terepmunkát is végző Ilja Samuilovich Gurvich is, aki Észak-Jakutia szaha, orosz és evenki népességét vizsgálta két szempontból. Egyrészt a tokarevi módszer szerint megkísérelte az etnohistóriai (vándorlástörténet és etnikus kapcsolatok története) adatok alapján bemutatni az északkelet-jakutiai rénszarvastartó szahák életmódját és társadalomszervezetét (Gurvich 1950a). Ennek megfelelően a tundrán élő, szaha nyelvű népességről írott két monográfiájában az általa statikusnak és megváltoztathatatatlannak tekintett etnicitás kérdésének középpontba helyezésével, illetve az archív források igénybevételével a történeti és az eredetkérdések megválaszolását tűzte ki a néprajzi kutatások céljaként (Gurvich 1973; 1982). Másrészt érdeklődése a szovjet rendszer intézkedéseinek és a tundrai kollektivizálás hatásainak vizsgálatára terjedt ki (Gurvich 1950b). Gurvich a néprajzi jelenkutatás egyetlen lehetőségének a szovjet időszak reformjainak tárgyalását tartotta, melynek célja az volt, hogy az etnikusan kötött, régies és ésszerűtlen gazdálkodási rendszert szembeállítsa a hatékonyabb és igazságosabb szovjet gazdasági rendszerrel.

Nyilvánvaló, hogy a jelenkutatás eddig bemutatott szűk értelmezése szorosan összefügg a terepmunka végrehajtásának a korra jellemző nehézségeivel, illetve általában a néprajztudomány jakutiai és szovjetunióbeli negatív megítélésével (Alekseev 2004: 64–66). Az orosz és a szovjet tudományos szervezés sajátosságai és hagyományos kérdésfelvetései mellett ez lehetett a fő oka annak is, hogy a szaha származású kutatók számára a saját etnikumra vonatkozó kutatás lehetséges területének a nyelvismeretet igénylő folklorisztikai, illetve a terepmunkát nélkülöző történeti kutatások bizonyultak.⁵³

⁵³ Ellentétben a központi területek tudományos szervezési elveivel, a perifériákon (azaz a nemzetiségek lakta területeken) a folklorisztikai és a néprajzi kutatások nem voltak egymástól elválasztva. A folklorisztikai ismeretek megléte ugyanis alapvető elvárás volt a szaha és az evenki kutatókkal szemben.

E kutatók közül kiemelkedik a régész, történész és folklorista Dmitrij Ivanovich D'jachkovskij (1905–1948) (írói nevén Sehen Bolo), valamint a történész Georgij Prokop'evich Basharin (1912–1992), aki történészként is leginkább néprajzi témákkal foglalkozott.

Sehen Bolo kutatási programja igen egyszerű volt: a szovjet ideológia által a néprajzi kutatás számára nyitva hagyott kutatási területeket, azaz a szóbeli hagyomány gyűjtését és a történeti kutatást egyesítette. Célja az volt, hogy a szaha történeti mondák segítségével hozza létre a szaha etnohistóriát (Sehen Bolo 1994: 8). Munkájában az orosz nyelvű levéltári forrásokat a szaha szóbeli hagyomány alkotásai (elsősorban a történeti mondák) mellé rendelte. A két forráscsoportot, mint a 17–18. századi szaha kultúra egyenrangú forrásait, *együttesen* vizsgálta. Ezzel a módszerrel Sehen Bolo a szaha népesség archaikus törzsi-nemzetségi szervezetét kívánta rekonstruálni az 1940-es években.

Sehen Bolóval szemben Basharin fő kutatási területe a jakutiai (szaha és orosz) mezőgazdaság története, valamint a cári Oroszország jakutiai terjeszkedésének értelmezése volt. Az 1950-es években Basharin kutatásának fókuszában a jakutiai mezőgazdaság történeti vizsgálatának ürügyén tulajdonképpen egy szaha etnohistóriai kutatás állt (Basharin 1956). Mivel az etnohistória (a néprajzkutatás egyik részterületeként értelmezve) veszélyes kutatási terep volt egy szaha származású kutató számára, Basharint az ötvenes években több ízben vették kritika alá és börtönözték be „nacionalista elhajlása” miatt (Alekseev 2004: 68).

Talán a kor kutatásainak összefoglalásaként is értelmezhető a Szibéria etnohistóriáját vizsgáló Boris Osipovich Dolgih (1904–1975) munkássága, aki Jakutiával csak érintőlegesen foglalkozott. Nem meglepő azonban, hogy éppen a Jakutia északnyugati részén élő dolgánokra (és nem a politikai szempontból illegitim, közép-jakutiai, „feudális maradványokat” hordozó szahákra) fókuszált kutatásaiban (Dolgih 1950). A szibériai népek 17. századi társadalomszervezetéről írott, levéltári forrásokon alapuló, 1960-ban megjelent munkája vált a történeti néprajzi kutatások mintájává a Szovjetunióban, és anyaggazdagságával mindmáig a történeti adatok egyik leggazdagabb forrásává is (Dolgih 1960). Dolgih monográfiája azonban nemcsak kutatási módszereiben vált példaértékűvé, hanem megállapításai is toposszá váltak a szibirisztikában, és ez természetesen igaz a szerző Jakutiára vonatkozó megállapításaira is (Vajnshtein 1992: 119).

Dolgih értelmezése szerint a szahák az oroszok megjelenésekor apaági leszármazáson nyugvó törzsi-nemzetségi társadalomrendszert működtettek, ahol rokonság és lokalitás szorosan összefüggött. A rokoni és lokális kapcsolatok így egy decentralizált hűbéri társadalom alapjait rakták le. Amikor a 17. században a kozákok megérkeztek Jakutiába, ezzel a folyamatosan centralizálódó szaha társadalomszervezettel léptek kapcsolatba, amelynek felépítését és logikáját felhasználva (azt meg nem változtatva) teremtették meg a cári közigazgatás alapjait. Ennek következtében a *jaszak* jegyzékekben

leírt közigazgatási egységek valójában jelentéssel teli szaha társadalmi egységeknek feleltethetők meg, és ezáltal az adóztatási egységek számbavétele a szaha társadalomszervezet vizsgálatával jelentett egyet. Dolgih megközelítése egyrészt legitimálta a történeti kutatásokat a néprajzi terepmunkával szemben, másrészt megszüntette a néprajzkutatásban az orosz állam és bürokrácia szerepére vonatkozó diskurzust, amelyet hetven évvel korábban éppen a baloldali száműzöttek vetettek fel, mivel ezt Dolgih a társadalom-rekonstrukció szempontjából súlytalannak ítélte.

A szocialista szaha értelmiség néprajzi munkái

Tokarev, Gurvich és Dolgih munkáinak következtetései határozták meg a második világháború után feltűnő szaha történészek és etnográfusok szemléletét is. Kutatói kérdéseik a szaha társadalomszervezetnek a korszakban feudalizmusként értelmezett sajátosságaira, a törzsi-nemzetségi társadalom felépítésére, illetve a települési területek felosztására vonatkoztak. Ezek a szaha kutatók munkájukat sokkal kedvezőbb közegben végezték, mint elődjeik, hiszen a második világháborút követően politikai és kulturális enyhülés jellemezte a nemzetiségi politikát a Szovjetunióban (Slezkine 1994a).

Az első fontos kérdésfelvetés a feudális rendszer fennállására és a földtulajdon-viszonyokra vonatkozott. V. N. Ivanov 1966-os munkájában (Basharin útmutatásait követve) amellett foglalt állást, hogy a szahákra jellemző tulajdonforma a 17. század elején a kiscsaládi, áruba bocsátható magántulajdon volt (Ivanov 1966: 187). A magántulajdon megszűnésének okát azonban nem a földek kisajátításában és az új közigazgatási rendszer kiépítésében határozta meg, hanem a szaha vezetőréteg, a *tojonok* klientúraépítési folyamatában (uo. 192).

A szaha közösségi tulajdonformák másodlagosságának kimutatása természetesen nem volt összeegyeztethető az 1960-as évek legfőbb folyamatával, a kollektivizálás végső fokának megvalósításával, a szovhozok szervezésével (Kovlekov 1992: 38). Hamarosan meg is született V. N. Ivanov munkáinak részletes kritikája. Állításait V. F. Ivanov doktori disszertációjában igyekezett cáfolni (Ivanov 1974). Nézete szerint a kozákok megjelenését megelőzően már törzsi-nemzetségi jellegű földtulajdonról lehetett beszélni a szahák körében. E földek igazgatása a *tojonok* kezében volt, és ezt az igazgatást szentesítette az állami bürokrácia. A tulajdonviszonyok fejlettsége tekintetében pedig nem a *jaszak* kivetése, hanem az első, 1766-os *jaszak*-komisszió tevékenysége, az új közigazgatási határok kijelölése jelentett visszalépést (Ivanov 1992: 70). A magántulajdon túlhangsúlyozása miatt támadta V. N. Ivanovot F. Safronov is, aki éles hangú cikkében bírálta a magántulajdonon alapuló termelési módok feltételezését a szaháknál (Safronov 1977). A vita – a kor követelményeinek megfelelően – a Basharin és V. N. Ivanov képviselte irány elhallgatásával

ért véget. A történeti munkák mellett terepmunkák nélkül folyt a néprajzi kutatás Jakutiában, és a jelenkutatások teljes egészében a szociológia tárgykörébe kerültek. A családi élet (Popov 1987), az interetnikus viszonyok (Bragina 1985) és az életmód (Argunov 1985) kutatása egyaránt kizárólag statisztikai adatfelvételen nyugodott.

A mai jakutiai néprajzi kutatások

A peresztrojkát követően a köztársaság önállósága megnőtt és a nemzetiségi jogok jelentőséget kaptak Jakutiában. Ennek következtében az a kérdés, hogy kik is Jakutia „eredeti és ősi” lakosai, egyre fontosabbá vált. A szaha értelmiség kísérletet tett arra, hogy a szahákat ne a betelepülők egy 12–14. századi hullámaként, hanem – Ksenofontov és Konstantinov korábbi munkáihoz (Konstantinov 1975; Ksenofontov 1992a) visszanyúlva – eredeti, a mai Jakutia területén őshonos népként mutassa be. Néhány éven belül nemcsak ilyen jellegű munkák jelentek meg a szaha etnohistóriában (Alekszev 1994; Somoghotto 1995; Nikolaev 1995; Alekszev 1996: 45–46), de szerzőik is igen gyorsan magas beosztásokat kezdtek betölteni a szaha tudományos életben. E munkák érvelése egységes: a szaha a mai Jakutia területén kialakult nép, amely a korábban helyben élő paleoszibériai népesség és a folyamatosan, lassan betelepülő déli török nyelvű csoportok keveredéséből jött létre. Emiatt a szahák Jakutiában még a területre bevándorolt evenkiknél és az eveneknél is korábbi őslakosoknak tekinthetők. A néprajzkutatók politikai elköteleződése nemcsak a történeti néprajzi kutatásokat befolyásolta, hanem a szaha etnográfia minden szegmensét, így a kutatások összehangolódtak Jakutia kultúrpolitikai érdekeivel.

Ennek megfelelően nagy rekonstrukciók születtek az ősi szaha hitvilágról (Bravina 1986; 2000), családformákról (Popov 1993; 1999; Pahomov 2004), társadalmi szervezetről (Borisov 2002). Ezek a munkák továbbra is nélkülöztek a terepmunkán alapuló adatgyűjtést, és céljuk a szaha kultúra etnikus sajátosságainak „versenyképes” megjelenítése volt a föderatív Oroszország erősen etnicizált közegében. Ebben a közegben a versenyképesség alapvető kritériumai pedig a következők:

1. Az etnikus sajátosságok könnyen bemutathatóak és előadhatóak legyenek (akár színpadi körülmények közt is).
2. E sajátosságok kutatása ne vessen fel az állam által illegitimnek tekintett társadalmi problémákat, és ne kötődjenek az államtól független civil kezdeményezésekhez.
3. A kutatások összhangban legyenek az orosz többségi társadalom egzotikumról kialakított sztereotip képével.
4. Történeti (levéltári) kutatással és ne antropológiai módszerekkel (terepmunkával) legyenek feltárhatóak a néprajzi szempontból értékes adatok.

A mai néprajzi kutatások tehát Jakutia közvetlen kultúrpolitikai céljaival összhangban folynak. A kutatások így arra összpontosítanak, hogy a szaha kultúrának egy olyan rekonstrukcióját mutassák be, amely a mai, lappangó szaha társadalmi konfliktusokat figyelmen kívül hagyva, az oroszországi nyilvánosság terein performatív módon az etnikus különbségeket hangsúlyozza. Az etnikus különösség, a szahaság jól képviselhető képének megteremtésével a köztársaság politikájának olyan törekvése figyelhető meg, amely által uralni – és bizonyos szempontból kisajátítani – kívánja Északkelet-Szibériát, központba állítva a szaha kultúrát. A helyi néprajzi kutatások irányultsága és politikai elkötelezettsége miatt a külföldi kutatók terepmunkái⁵⁴ mintegy légüres térben folynak, és nem váltanak ki tudományos vitákat az orosz és a szaha kutatók körében.⁵⁵

Összefoglalásképpen elmondható, hogy történetileg a szahákra vonatkozó etnográfiai reprezentációk nemcsak alkalmazkodtak az adott korszak igazgatási céljaihoz és társadalomképéhez, hanem visszahatva a helyi döntéshozatalra *részt is vettek* a szahák társadalmi viszonyainak formálásában. Ez saját kutatási témámon belül három ponton is releváns problémaként merül fel:

1. Az orosz állam által kialakított (és a néprajzi kutatások által következetesen törzsi-nemzeti alapon szerveződőnek ítélt) közigazgatási egységek, az *ulusok* és *naslegek* lakói ma valóságosnak tartják közös leszármazásukat.

2. A rokoni kapcsolatok által értelmezett és kialakított patrónus-kliens rendszer legitimálta a leszármazási kapcsolatok szimbolikus jelentőségét a közösségekben.

3. A néprajzi kutatások a közoktatáson és a közszolgálati médiumokon át hatottak a szaha közösségekre, és egy párhuzamos, reprezentatív szaha kultúrát hoztak létre. Ma például e kultúra tudatos megjelenítése révén igényelhetnek gazdasági forrásokat a közösségek.

Külföldi kutatók Jakutiában a peresztrojkat követően

A nemzetközi Szibéria-kutatások egészen a szovjet rendszer utolsó évtizedéig valósággal szomjazzták a hosszas terepmunkákat, ami egyaránt igaz a szovjetunióbeli kutatókra és a külföldi néprajzosokra, antropológusokra (Humphrey 1984). A terepre jutás valamelyest könnyebbé vált az 1970-es évek legvégétől, és a nyugat-európai, valamint az amerikai antropológia mára rangidős képviselői végre kivitelezhették első terepmunkáikat Szi-

⁵⁴ Csak néhány jelentősebb, terepmunkán alapuló, jakutiai tárgyú néprajzi munkát emelnék ki az elmúlt években: Bychkova-Jordan–Jordan-Bychkov 2001; Ventsel 2005; Crate 2006a; Maj 2007.

⁵⁵ Ez még akkor is igaz, ha a fent nevezett antropológusok tanulmányai orosz nyelven is megjelennek, és gyakori résztvevői jakutszki konferenciáknak.

bériában. A terepmunkák legkorábbi hullámát olyan kutatások képviselik, mint Caroline Humphrey burjátiai kolhozleírása (Humphrey 1983), Marjorie Balzer Mandelstam elemzése a hanti és a szaha identitásról (Mandelstam-Balzer 1990), vagy Roberte Hamayonnak a burját sámánizmusra vonatkozó vizsgálatai (Hamayon 1990). A szibériai terepmunkák száma a kilencvenes évekre jelentősen megnőtt, és mára Európa-szerte dolgoznak olyan hosszú távú terepmunkákkal rendelkező kutatók, akik Szibériára fókuszálják figyelmüket. E sokrétű kutatási palettán a Szibéria-kutatások jelentős tudományos műhelyei (éppen aktuális tudományos céljainknak megfelelően) egy-egy megközelítésmód, problémacsoport tárgyalását tűzik ki célul. Párizsban (École pratique des hautes études) a szibériai népek szellemi életének sokrétű vizsgálata tűnik jelentősebbnek, míg az Aberdeeni Egyetem antropológia tanszékén Tim Ingold hatására az ökológiai és gazdálkodási kérdések elemzése hangsúlyosabb. Ez utóbbi helyen egy szaha származású kutató is előad, aki a nemzetépítés és etnikus identitás kérdéseire összpontosít munkáiban (Argounova-Low 2012).

A hallei szibirisztikai központban a vizsgálódások gondolati keretét a posztoszocializmus-kutatások adják. Ez annak köszönhető, hogy Chris Hann a vezetője a Max Planck Szociálandropológiai Kutatóintézet Posztoszocialista Eurázsia kutatóosztályának, amelyhez – részben – az intézetben működő Szibéria-kutató csoport is tartozik. A Szibériára vonatkozó vizsgálatok kezdetben a „*Property Relations*” kutatási program részét képezték. E program kérdésfelvetései két fő gondolat mentén rendeződtek. A kutatócsoport először a magán- és közös tulajdon helyzetének és szerepének vizsgálatát tűzte ki célul egy olyan posztoszocialista közegben, ahol a szocializmus munkaszervezésének és tulajdonfelfogásának hatása még tetten érhető a mindennapokban. Ennek megfelelően a programban részt vevő kutatók a magántulajdonról való gondolkodás változásainak nehézségeire, valamint e változás társadalmi hátterére igyekeztek koncentrálni a posztoszocialista államok politikai, bürokratikus közegében (Hann 2000: 1–12). Ezzel párhuzamosan – és az antropológiai összehasonlító gondolkodás hagyományaival szemben – Európa és Ázsia helyett Eurázsia fogalmi keretében igyekeztek feltérképezni a bekövetkező változásokat, illetve kísérelték meg összevetni az egymással párhuzamba állítható gyűjtési eredményeket (Hann 2003: 2–3).

Ezeknek a kutatási irányoknak megfelelően a Jakutiára vonatkozó nem-oroszlországi antropológiai leírások eddig három fő kérdéskörre összpontosítottak:

1. A kutatók egy része hosszas állomásozó terepmunkák helyett a nemzeti elit körében végzett kutatásokat, és a nemzetépítés, valamint az etnikus identitás kérdéseit vizsgálta (Mandelstam-Balzer 1983; 1990; Argounova-Low 2000; 2012).

2. Az antropológusok egy másik csoportja hosszabb vagy rövidebb terepmunkára alapozva vizsgálta a kollektív termelési formák összeomlása után

létrejött új termelési viszonyokat és gazdasági stratégiákat (Bychkova-Jordan-Jordan-Bychkov 2001; Crate 2006a; Vitebsky 2005; Ventsel 2005).

3. Végül Roberte Hamayon tanítványai hosszú távú, állomásozó terepmunka révén a szahák és az evenkik mentalitását kívánták feltárni olyan szimbolikus jelentőségű témákra koncentrálni, amelyek a kutatott közösség számára kiemelt jelentőségűek (Maj 2007).

A nem-oroszországi kutatások kapcsán érdemes megjegyezni azt is, hogy azok gyakorlatilag semmilyen kapcsolatban nincsenek a helyi kutatásokkal. A jakutiai és a külföldi kutatók között az együttműködés leginkább csak szervezeti szinten valósul meg, ám egymás munkáit alig-alig ismerik. Éppen ezért a nem-oroszországi kutatók és kutatások nem kapnak fontos szerepet a Jakutiáról szóló oroszországi tudományos és közéleti diskurzusok alakításában. Ezen a helyzeten az változtathat, hogy egyre több az olyan Nyugat-Európában képzett szaha, evenki vagy even kutató, akik közvetíthetnek a brit szociálantropológia és az orosz néprajz kutatási hagyományai és módszerei között.

• TARBAGA ÉS KÜLÜMNÜÜR

Az előző fejezetekben azt a kutatási kontextust ismertettem, amely a tarbagai és külümnüüri faluközösségek vizsgálatának háttérét adja. A továbbiakban terepmunka-helyszíneim földrajzi, történelmi és gazdasági adottságairól számolok be. Ez egyrészt érthetőbbé teszi a faluközösségekre vonatkozó kijelentéseket, másrészt a falvakra vonatkozó általános ismeretek kapcsán bevezetést nyújt a földrajzi-társadalmi mikrokörnyezetbe. A terület földrajzi adottságainak leírása mellett elengedhetetlen a falvak létrejöttéről és történetéről is szólni. A falvasítás és a kollektivizálás ugyanis visszafordíthatatlan, és a helyi közösségek alapjait érintő változásokat hozott a tarbagaiak és a külümnüüriek életébe, melyek áttekintése hozzájárul a mai társadalmi viszonyok feltérképezéséhez. A falvasítás és a kollektivizálás folyamatainak rövid szemlélét követően a falvak mai (vagyis a peresztrojka követő időszakban megfigyelhető) bürokratikus környezetére és gazdasági lehetőségeire, stratégiáira térek ki. Míg a bürokratikus környezet a faluközösségek számára adottságként jelentkezik, és Külümnüür, valamint Tarbaga esetében inkább korlát(ozás)ként működik (mivel a települések meglehetősen periférikus és kiszolgáltatott helyzetben vannak), addig a helyi gazdasági stratégiák mint lehetőségek és kiutak merülnek fel. A faluközösségek bemutatása tehát e három kérdésre összpontosít: (1) a falvak környezetének ismertetése, (2) a falvasítás és kollektivizálás folyamata, és végül (3) a falvak mai termelési viszonyai és gazdálkodása.

Tarbaga és Külümnüür elhelyezkedése Jakutiában

Tarbaga

Ust'-Aldan megye keleti részén folyik a Tarbaga folyó, amelynek forrásvidékénél található I. Bajagantaj *nasleg*. A *nasleg* területén alakult ki Tarbaga falu fokozatos betelepüléssel 1945 és 1950 között. I. Bajagantaj területe megközelíti az ezer négyzetkilométert (98 484 hektár), s ezzel a megye 21 *nasleg*e közül a közepes méretűekhez tartozik.⁵⁶ Lakossága a 2009-es sta-

⁵⁶ http://www.gks.ru/scripts/db_inet2/passport/table.aspx?opt=9865241020062007200820092010201120122013 Utolsó letöltés 2013. április 30.

tisztikai adatok szerint 781 fő, de valójában csak körülbelül 650 ember lakik a településen,⁵⁷ a népsűrűség pedig a megyei átlagnál (1,2 fő/négyszetkilométer) némileg alacsonyabb, és nem éri el a 0,9 fő/négyszetkilométer értéket. A megye népessége a statisztikai adatok szerint a második világháborút követően folyamatosan növekszik, de ez a növekmény kizáró-

Tarbagá határát jelző pihenő- és áldozóhely

lag a megyeszékhely lakosságánál jelentkezik, míg a falvak lakossága az elmúlt húsz évben fokozatosan csökkent. Ez a fogyatkozás már a peresztrojka előtt is megmutatkozott Tarbagában, ahol 1987-ben még több mint ezren éltek. Azóta viszont a település elveszítette lakosságának közel egyharmadát.⁵⁸ E népességsökkenés oka – összhangban a megye más településeivel – az elvándorlás a megyeszékhelyre és a fővárosba, vagyis Boroghonba és Jakutskba.

Ust'-Aldan megye földrajzilag négy részre osztható. E részek határai nem esnek egybe annak a három korábbi *volost'*-nak (Boroghon, Dүpse, Bajagantaj) a határaival, amelyekből 1930-ban létrejött a megye. A megye nyugati részén található a Léna árterülete, ahol a szénagazdálkodás alapját nem a mezők, az *alaasok* jelentik, hanem a folyó menti síkságok (*khocho*). A folyó menti terület (és az ottani kövér kaszálók) nagy része azonban a szomszédos Nam megyéhez tartozik. Így Ust'-Aldan megye nyugati *naslegeiből* szárazabb években, amikor kevesebb fű nő, gyakran mentek át a szahák kaszálni Nam megye területére. Ust'-Aldan megye középső részén, a nagy kiterjedésű *alaasokon* él a lakosság 70 százaléka, és itt található a megye lakosságának egyharmadát tömörítő megyeszékhely, Boroghon is.

A nagyméretű *alaasok* vidékét egyetlen út köti össze a megye keleti részén elhelyezkedő Tarbagá folyó völgyével. Ez az út egy 200 méter magasságú, viszonylag alacsony hegyhátat keresztez. A hegyhátan kaszálók nincsenek, területe csakis legelőként használható, így a megye középső részétől egy körülbelül 50–60 kilométer széles, lakatlan sáv választja el a hegyhát túloldalát, azaz a Tarbagá völgyének falvait. A völgy két délebbi *naslegében*, I. Bajagantaj és II. Bajagantaj területén kisméretű, viszonylag magas fekvésű

⁵⁷ A bejelentett és a tényleges lakosok számának különbségéről és e különbség okairól a falvak jelenlegi termelési viszonyainak bemutatása kapcsán írok részletesebben.

⁵⁸ *Socialnaja Spravka Tarbagi* 2004 (Tarbagai szociális jelentés, 2004).

Tarbaga látképe

és száraz, északabbra, Beerije területén pedig alacsonyabban fekvő és nedvesebb *alaasok* találhatók. A megye északi része a Verhojanszki-hegység (*D'aangy khajata*) vonulataira néz az Aldan folyó mellől. Itt három, hatalmas kiterjedésű (3000–5000 négyzetkilométernyi területet adminisztráló) *nasleg* található (Tüüleekh, Cherigtej és Öspökh). E három település a megye területének közel felét, lakosságának azonban csak öt százalékát adja. Az Aldan déli partján jelentős méretű (többségükben gazdálkodás alá vont) legelők és kaszálók terülnek el. A folyó északi partján pedig további, a 19. század végén még művelt, azonban ma már művelésből kivont, mezőgazdaságilag felhasználható területekkel rendelkezik e három település.

Tarbaga a megye két szomszédos földrajzi területével (a középsővel és az északival) folyamatos és szoros kapcsolatot tart fenn. Ennek legfőbb oka a szovjet időszakban kiépített autótűt, amely a Tarbaga folyó mentén húzódik és Tarbaga településen keresztül köti össze a folyóvölgyet a megye központi részével és Boroghonnal.

Amint azt fentebb említettem, a korábbi Bajagantaj *ulus* I. Bajagantaj *naslege* 1930-ban vált Ust'-Aldan megye részévé. Bajagantaj *ulus naslegeit* Jakutiában egyedülálló módon öt megye területén osztották szét (Churaphcy, Ust'-Aldan, Taatta, Tompo és Ojmjakon). Az *ulus* már korábban is széttagolt volt, hiszen 1891-ben Bajagantaj *ulus* kilenc *naslegében* 143 közigazgatási nemzetség (*rod*) volt. E *rodokban* 4576 férfit és 4716 nőt tartott számon a cári kormányzat, azaz mindösszesen 9292 főt (*Bajagantaj uonna Bajaganatajdar* 2009: 25). Ust'-Aldan megye területére a korábbi Bajagantaj *ulusból* a mai

I. és II. Bajagantaj *nasleg* területe jutott. E két *nasleg* azonban a 19. században még egy *nasleget* alkotott: I. Bajagantajt. A korábbi nagy *nasleg* területén kialakított két falu, Tarbaga és Tiit-Aryy ezért Ust'-Aldan megyében sajátos helyet foglal el, hiszen a lokális identitás nemcsak Ust'-Aldan megyéhez, hanem a korábbi Bajagantaj *ulushoz* is köti a helyeket.

A vidéki szaha népesség letelepedésének mezőgazdasági szempontból három alapvető földrajzi feltétele van:

1. Megfelelő minőségű és kiterjedésű *kaszálók*. A kaszálóknak két típusa ismert. A folyó mentén elterülő, gyorsan és megbízhatóan termő kaszálók (*khocho*, *ürekh byyha*), melyek éppen a fű gyors növekedése miatt – szaha nyelven ez a „víz füve” (*uu oto*) – tápanyagban szegényebb takarmányt adnak. A másik típus a mező vagy *alaas* füve (*alaas oto*), amely száraz években igen gyengén nő, de sokkal jobb minőségű, gazdagabb takarmányt biztosít a jószágok kiteleltetéséhez.⁵⁹

2. Az ivóvízbázis megteremtéséhez szükséges tiszta vizű tavak, esetleg folyók. Jelentőségük abból fakad, hogy Jakutiában nem lehet kutakat ásni az örökké fagyott talajban, ezért minden ivóvizet a felszíni vizekből kell kinyerni. A tavakat ivóvíz szempontjából két csoportra osztják a szahák: a jó minőségű, tiszta vizet adó, homokos medrű tavakra (*kumakhtaakh küöl*), illetve a gyengébb vizet adó, nehezebben tisztuló, agyagos medrű tavakra (*n'amakh küöl*).

3. A téli tüzelő megszerzése miatt szükség van sűrű *erdőre* is, vastag törzsű dauriai vörösfenyő (*Larix gmelini*) állománnyal. Ez a fajta Jakutiában az egyetlen, tüzelőnek alkalmas fa, mert a többi fa vagy kisebb hőértékű, vagy sokkal többet kormol.

A kaszálók

I. Bajagantaj területén a kaszálók egyenetlenül oszlanak meg. A legjobb minőségű száraz és viszonylag gazdagon termő *alaasok* a *nasleg* területének nyugati és déli részén helyezkednek el, míg a *nasleg* területének keleti részén kisebb vízfolyásokkal és mocsaras területekkel tarkított erdők találhatók. A *nasleg* kaszálói közül a legfontosabbak a következők:

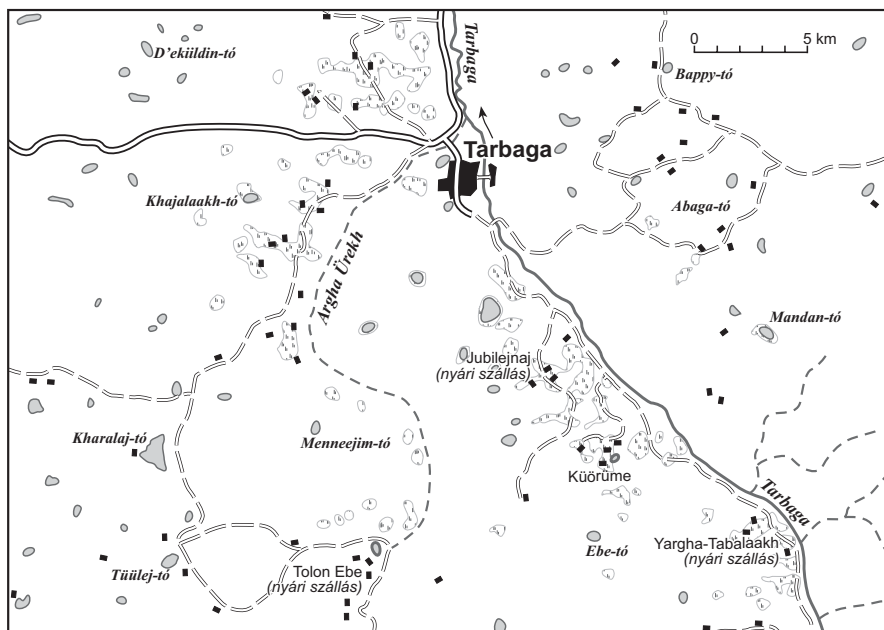
1. A falutól nyugatra, a Boroghon felé tartó úttól északra található a *nasleg* területének talán legnagyobb kiterjedésű *alaasa*, a Tan'n'arang. Ezen az *alaason* két tó is van, és mellette terül el még két kisebb *alaas* is, Andylaakh és Tuora syhyy.

2. A falutól szintén nyugatra, de a Boroghon felé vezető úttól délre található Sytygan, Kunuja, Kieng Toloon és még néhány kisebb, de igen jól termő *alaas*.

3. Sytygantól délre, a kicsiny Argha *ürekh* ('Nyugati patak') mellett, a

⁵⁹ Vö. Darbasov–Egorov–Solov'ev 2000: 104–105.

I. Bajagantaj nasleg

nasleg területének déli részén van Kyttaaj, ahol e nagy *alaas* mellett még sok kisebb *alaas* és folyóparti kaszáló található.

4. A *nasleg* területének legdélebbre fekvő (Tarbaga falutól 45 kilométernyi távolságra elhelyezkedő) vidéke Soghuruu Alaastar ('Déli *alaasok*') vagy Tabalaakh néven ismert. Az itteni *alaasok* közül kiemelendő: Balagannaakh, Aryylaakh, Khalyptaakh, Mokhsoghollookh.

5. A *nasleg* déli részén Kyttaaj és a Soghuruu *alaastar* közt található egy mocsarasabb, nedvesebb terület egy kis folyócskával, ez a Tokhoroon ürüjete.

6. Soghuruu *alaastar*tól északra fekszik Orto Alaastar ('Középső *alaasok*'). A területen kisebb kaszálók sora található; a legnagyobb közülük a Mungur Khatyng és az Ulakhan *alaas*.

7. A falutól északra, a Tiit-Aryy felé vezető úton néhány kisebb *alaas* fekszik, amelyeket együttesen Khotu ürekh néven ismernek.

8. A falutól keletre található a Tarbygy folyócska és hozzá kapcsolódóan a „Felső *alaasok*” (Üöhee Alaastar). Ez a terület szénagazdálkodási szempontból talán a legrosszabb feltételeket kínálja. Ezek az *alaasok* távol vannak a falutól, nem vezetnek utak feléjük, és az ott kaszált szénában kevés a tápanyag.

E részletező lista közlését az indokolja, hogy Bajagantaj *nasleg*ének betelepülése éppen ezekhez a kaszálóviszonyokhoz alkalmazkodott. A Seroshevskijnél leírt 37 *roddal* (Seroshevskij 1993: 456.) szemben a helyi emlékezet csak négy közigazgatási nemzetséget (*agha uuha*) tart számon. Ezek: a Tarbaga

nemzetség, amely a *nasleg* nyugati területét foglalta el (1. és 2. terület), az Üöhe Tarbaga, amely a *nasleg* déli területeit (3. és 4), illetve a *Tarbygy*, amely a falu középső és keleti részét ellenőrizte (5., 6. és 7). A negyedik, az Aldan nemzetség a mai Tiit-Aryy területén helyezkedett el a 19. században.

Nemcsak az adminisztratív nemzetségi szervezet, az *agha uuha* kötődött a bőtermő kaszálók elhelyezkedéséhez, hanem a *nasleg* tehető családjainak (*tojonjainak*) szállásterülete is. A *nasleg* három gazdag családja, vagyis a Sabylyskajok (Zablockij), a Khotuhoubok (Gotovcev) és a Kalynyynyskajok (Kalininskij)⁶⁰ a *nasleg* területének legjobb részeit birtokolták. A Sabylyskajok ellenőrizték a *nasleg* nyugati részét, a Kalynyynyskajok a déli területeket, a Khotuhoubok pedig a középső, keleti és északi kaszálókat.⁶¹ Amint majd a *nasleg* területén lezajlott központosítási folyamatok leírásából kitűnik, a szovjet korszak kollektivizálása szintén e kaszálók elhelyezkedésének figyelembevételével történt.

Ma a *nasleg* északnyugati részén található a falu. A keleti területek távolságuk, az utak hiánya és a gyenge terméshozamok miatt jószerivel használaton kívül vannak. A *nasleg* kaszálókban leggazdagabb területei közül a nyugatiak a Tarbaga–Boroghon úthoz és Tarbagához egyaránt közel esnek, ezért elhelyezkedésük ideálisnak mondható. A szintén gazdag délebbi kaszálók a fő közlekedési úttól (Tarbaga–Boroghon) távolabb fekszenek, és a faluból is mintegy másfél órát kell autózni elérésükhöz. A faluhoz közel eső központi kaszálók pedig kisebbek és nem is olyan bőtermők, mint a nyugati és déli területek nagyobb kiterjedésű *alaasai*.

Az ivóvíz

Az ivóvíz megszerzése kevésbé volt hatással a letelepedésre, mint a kaszálók elhelyezkedése. Az *alaasok* többségén ugyanis egy vagy ritkábban két kisebb tó található. Nehézségek akkor merültek fel, amikor a falvasítás időszakában már közel ezer ember ivóvízellátását kellett megoldani egyetlen tóból. A falu mai helyének kiválasztásában éppen ezért az ivóvíz biztosítása játszott a legfontosabb szerepet. Az ivóvizet Jakutia-szerre a befagyott tavak jegéből vágják ki, és nem közvetlenül a tó vizéből merik ki (az ugyanis nem tiszta). Pontosabban fogalmazva, a szahák ősszel, a tavak befagyásának kezdetén az először megjegecesedett felszíni jégreget vágják ki és halmozzák fel.

⁶⁰ A szaha kiejtés szerinti családneveket az orosz írott változat követi. A családnevek esetében a beszélt forma – különösen az idősebb korosztály használatában – jelentősen eltér az írott orosz formától. Az orosz és a szaha kiejtés egyes emberek szerint is változik, és minél régebben élt valaki, annál valószínűbb, hogy a nevét szaha nyelven ejtik ki, és nem oroszul.

⁶¹ A három *tojon* családról és azok lakóhelyéről a rokoni kapcsolatokat bemutató részben bővebben írok.

A tömbökben kivágott jeget télen a tó jegén, nyáron az örökké fagyos föld alatti vermekben (*buluus*) tárolják, és az év folyamán felolvasztva isszák vagy főznek vele. Ezért Jakutiában a szaha szállások elhelyezkedésében nagy szerepet kapnak az ivóvizet biztosító tavak, amelyeket igen gyakran víznyerő tónak vagy a lék tavának is neveznek (*ojbon küöle*).

1927-ben a leendő falu, Tarbaga helyét az ivóvíz biztosítására tekintettel I. Bajagantaj legnagyobb tava mellett jelölte ki a *nasleg* szovjetét vezető Gavril Vasilevich Egorov (D'oruo D'ögööröp). A tóba az 1950-es években be is vezették a Tarbaga folyó vizét, a víztömeg meg növelésének érdekében. 1978-tól a tó vizét a falubeli kazánház a közösségi épületek (iskola, óvoda, tanács, tanárszállás, klub stb.) fűtésére használja fel. Az agyagos medrű tó vize a folyamatos használat, valamint a marhatrágya beleeresztése miatt foko-

Jégtömbök egy tarbagai udvaron

Marhák téli itatása Tarbaga tavánál

zatosan leromlott, ezért ma a falu háztartásainak egy része a tó helyett a falut keresztező Tarbagából szerzi az ivóvizet. A tó vizével kapcsolatban az első problémák akkor jelentkeztek, amikor kihaltak belőle a kárászok, és 2000-től a halászat minden ága megszűnt a tavon. Ekkor egyre többen kezdtek el áttérni a Tarbaga folyó vizének fogyasztására, falu akkori vezetője, Innokentij Nikolaevich Ivanov pedig egy sámánasszonyt hívott Jakutszkból. A sámánnő, Ed'ii Dora megállapította, hogy a tó vizét tíz évig nem szabad használni, akkor majd újra kitisztul és lesznek benne halak. A tó vizének megtisztítása azonban mindmáig nem kezdődött meg, és a jó minőségű ivóvíz hiánya egyre nagyobb problémát okoz a faluban.

Az erdők

Hasonlóképpen gondot jelent manapság a Tarbagát övező erdők fogyatkozása is. Az erdőterület egyrészt az utóbbi években ismételt (és egyre gyakrabban) kialakuló, nagy kiterjedésű erdőtüzek (*ört uota*), másrészt pedig a falusi lakosság fakitermelése miatt csappant meg. A falu közelében ma már nem lehet magas, vastag fákat és jó minőségű tüzelőt találni. Erdő a falu csaknem 800 négyzetkilométernyi területén ugyan bőségesen van, de a legnagyobb kiterjedésű és leggazdagabb állományú keleti fenyvesekhez nem vezet megfelelő minőségű út a faluból, ezért az ottani fakitermelés nehezen megoldható. A teleléshez és a főzéshez évente 30–35 *kup* (köbméter) fára, azaz kb. háromszekérnyi farönkre van szüksége egy átlagos háztartásnak. E tüzelőmennyiség beszerzése a falu közelében található csenevész, kis átmérőjű faállomány felhasználásával igen nehéz. Ma a tüzelőt gyakran már nem is kell felhasogatni, mert a 15–20 cm átmérőjű vékony rönköket egyben is be lehet tenni a kemencébe.

A tüzelőt a háztartások maguknak termelik ki a falu favágásra kijelölt területein. A favágásra a háztartások engedélyt váltanak (ennek ára 2009-ben 400 rubel, azaz a havi átlagkereset alig fél százaléka volt). Ezután a megjelölt területre kimennek traktorral és fűrészekkel, és helyben dolgozzák fel a fát. A kivágandó területet a falubeli földmérő határozza meg a falu vezetőjével együtt. Leginkább olyan területeket jelölnek ki, amelyeket gazdaságosan és olcsón lehet kitermelni, azaz jó minőségű utakon lehet megközelíteni a faluból. Emiatt a *nasleg* viszonylag jó úthálózattal rendelkező nyugati és középső területein különösen megcsappant a faállomány, míg a távolabbi keleti területeken még mindig sok a felhasználható fa. A tüzelő körüli gondok sok családot arra kényszerítettek az utóbbi néhány évben, hogy nagyobb házukból kiköltözzenek, és egy-egy kisebb (20–25 négyzetméter alapterületű), könnyebben fűthető, az udvaron belül épített házban teleljenek át. Az is előfordul, hogy egy házba több család költözik be, ezzel is megosztva a tüzelő beszerzésének növekvő költségeit. A kiaknázható faállomány megfogyatkozása eredményezte azt is, hogy megnőtt a falu közepén álló kétszintes, kazánház-

ból fűtött egykori tanárszállás lakásainak értéke, és egyre többen igyekeznek beköltözni a korábban sokszor üresen álló vagy rövid időre kiutalt lakásokba.

A környezet hatása

A település szempontjából lényeges a *kaszálók* elhelyezkedése, az *ivóvízforrás* biztosítása és a *tüzelő* kitermelése, emellett azonban fontos megemlíteni Tarbaga egyéb környezeti adottságait is. Az időjárás sajátossága a hosszú (mínusz 20 fok körüli átlaghőmérsékletű) hideg tél (ez októbertől áprilisisig tart), a rövid tavasz (április vége és június eleje között) és rövid ősz (szeptemberben), valamint a rövid és forró nyár (júliusban, illetve augusztusban nappal gyakran 30 fok fölötti hőmérsékleti értékekkel). A csapadék igen kevés, alig 200–300 mm évente. A Tarbaga folyó völgye észak felé néz, szembe a Verhojanszki hegységgel, emiatt a Tarbaga völgyében (nemcsak Tarbagában, hanem Beerijében és Tüülekhben egyaránt) gyakran emlegetik a helyiek, hogy a folyó völgyének időjárása néhány fokkal hidegebb a megye többi részénél. Tüülekhben találkoztam két idősebb férfival (M. N. Taaryskaj, született 1932-ben, és K. A. Afanasev, született 1942-ben), akik az elmúlt ötven évben folyamatosan feljegyezték a hőmérsékleti adatokat. M. N. Taaryskaj szerint a hivatalos meteorológiai előrejelzés rendszerint 4–5 fokkal kevesebbet mond, mint a valódi mért érték. A völgy északnak való kitettsége nemcsak a hőmérséklet csökkenését eredményezi, hanem azt is, hogy a folyó völgyében a helyiek szerint sokkal több gonosz lény (*abaahy*), rosszindulatú szellem (*üör*) és emiatt rengeteg sámáncsapda (*ojuun ajata*)⁶² található. A gonosz szellemek ugyanis a szaha hiedelmek szerint északról érkeznek. A folyó északnak kitett völgyében emiatt kellemetlen élni; „nehéz vidék”-nek (*yarakhan dojdu*) is nevezik a helyiek. A zord klimatikus környezet ellenére csekély jelentőségű földművelés Tarbagában is folyik. A kertekben sokan burgonyát ültetnek, és igen gyakran melegházakat is látni lehet a portákon. Ezekben uborkát, tökféléket, paradicsomot, padlizsánt, ritkábban paprikát és dinnyét termesztnek.

A tavak nemcsak az ivóvíz-utánpótlásról gondoskodnak, hanem a helyi halászat színterei is. A tavak vize és a bennük élő halak íze – Tarbaga területén ez kizárólag a kárász (*Carassius carassius*) és a fűrges csele (*Phoxinus phoxinus*) – eltérő, és emiatt a helyiek csak néhány (jóízű kárászt nevelő) tóban halásznak rendszeresen. A vadászat még ennél is kisebb jelentőségű. Cobolyt már 1900 körül is ritkán ejtettek, de ritka a róka is. A vadászat a bizonytalan időközönként (5–10 évente) megjelenő nyulakra és őzekre, a tavakban elterjedt pénzmapockokra és az évente kétszer áthaladó vándorló

⁶² Sámáncspadának (*ojuun ajata*) nevezik azokat a sámánok által készített és elrejtett eszközöket, amelyekkel elfogják a rosszindulatú lényeket és szellemeket. A sámáncspadákat felnyitni, megbolygatni tilos és veszélyes.

madarakra (vadkacsákra és vadlibákra) korlátozódik. Erdei nagyvadak (jávorszarvas, vad rénszarvas, medve, farkas) elejtéséről nem hallottam az elmúlt tíz évben, de ritkaságszámba megy a nagy erdei madarak (siketfajd, nyírfajd, hófajd, császármadár) zsákmányolása is. 2010 óta folyamatosan észlelik a falubeliek a legelő lovakra veszélyes farkasok megszorodását, de eddig csak kettőt sikerült elejteniük. A fauna viszonylagos szegényessége Jakutia középső területein általánosan jellemző.

Külümnüür

Külümnüür környezete eltérő adottságokat biztosít a helyi gazdálkodásnak. A falu Jakutia délkeleti részén található, Ust'-Maja megyében. A megye népsűrűsége sokkal alacsonyabb (tizede), mint Ust'-Aldané, 0,1 fő/négyzetkilométer. A megye népességének 16 százaléka evenki, 10 százaléka szaha, a többi lakos Oroszország egyéb területeiről származik. Ust'-Maja megye földrajzi szempontból két részre osztható. Nyugati részén, az Aldan folyó mellett marha- és lótarásra alkalmas kaszálók lehet találni, ezért a folyó mentén viszonylag sűrű a településhálózat. A települések közül Ed'een (Ezhancy), Charaan (Petropavlovskij), Troickaj (Troickij), Külümnüür (Kjuljumnjuurci) és Tumul lakossága többségében evenki vagy szaha származású. E falvakat három külön nemzetiségi közigazgatási egységbe (*nacional'nye naslezhnye administracii*) osztották: Petropavlovskij (ide tartozik Troickaj is), Ezhancy és Kjupci (ide tartozik Tumul) néven. Az Aldan folyó mellett található, nagyobb népességű Ust'-Maja, Eld'ikan és a délre elterülő Ust'-Mil' lakossága ezzel szemben túlnyomórészt orosz származású. A kaszálók egyrészt az Aldan öntésterületén helyezkednek el, másrészt a folyóba torkolló kisebb folyócskák (Nuotara, Kuoluma) mentén találhatók.

A megye másik részén, az Aldan folyótól keletre magasodó hegységek (az Ulakhan Bom, a D'ugd'ur Khajata és a Sette Dabaan) aranybányáinak közelében 1937 és 1952 közt létrehozott orosz bányászvároskák találhatók. E települések lakossága túlnyomórészt nem helyi származású, hanem orosz, ukrán vagy tatár. Ezekben a bányavárosokban kis számban laknak evenkik és szahák is, akik leggyakrabban az Aldan menti településekről vándorolnak a hegyekbe munkavállalóként. E hegyvidéki települések azon az egyetlen műúton közelíthetők meg, amely Eld'ikaanból, az Aldan partjáról indul ki. A megye megközelíthetősége általában véve is rossz. Habár a Jakutszkot a Csendes-óceán partjával összekötő kereskedelmi útvonalak a 18. századtól kezdve a mai Ust'-Maja megye területén húzódtak (Pekarskij 1903: 2), a megye összeköttetése Jakutszkkal mindmáig csak egy kizárólag télen használható úton nyugszik.⁶³ A nyári időszakban (amikor a fagyott talaj felső, 1 méter

⁶³ Az út építése folyamatosan zajlik és előreláthatóan 2015-re fejeződik be.

Külümnüürben tavasszal minden mocsarassá válik

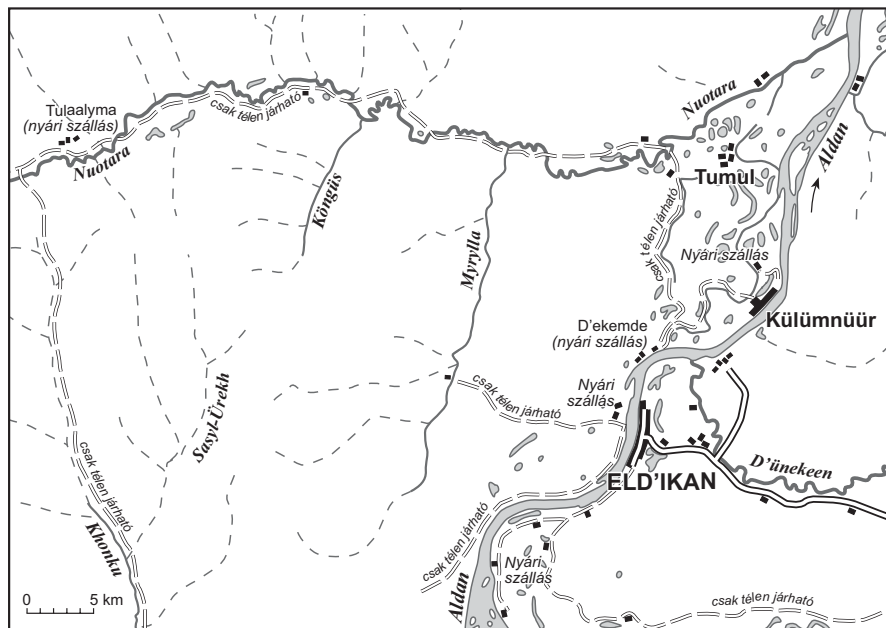
vastag rétege felenged, és a terület mocsarassá válik) csakis légi vagy folyami közlekedéssel érhető el a megye Jakutia központi területeiről.

Külümnüür közigazgatási egységén belül – amint azt fentebb is említettem – két falu található. Ezek közül a nagyobbik maga Külümnüür, ahol 2009-ben 552 fő lakott, a kisebbik pedig a Külümnüürtől 15 kilométerre északra fekvő Tumul, ahol ekkor 76-an éltek.⁶⁴ Tumult valójában Külümnüür részének tekintik; az elnevezése sem falu, hanem településrész (*uchastok*). A népességszám változása hasonló jellegzetességeket mutat, mint Tarbaga esetében. A falunak és különálló településrészének lakossága 1985 körül volt a legnagyobb, ekkor Külümnüürben és Tumulban összesen csaknem 1000 ember élt. A falu népessége azóta folyamatosan csökken. 2004-es külümnüüri terepmunkám idején például 666 ember élt a faluban.

Ust'-Aldan megyével ellentétben, amelynek népessége enyhén növekszik, Ust'-Maja népessége 1989 és 2009 között a felére csökkent, és az 1989-ben regisztrált 20 864 lakosból 2012-re már csak mintegy 9000 fő maradt. Az elvándorlás oka a megdráguló és állami támogatásban nem részesülő aranybányászat visszaesése vagy esetenként teljes megszűnése volt. Ez a gazdasági krízis már az 1980-as évek végén elkezdődött, de csak az állami fizetések 1992-től datálható megszűnésével (vagyis a szovhoz fizetéseképtelenné válásával) fordult válságosra. A jelenség együtt járt azzal, hogy a megye korábbi

⁶⁴ *Social'naja Spravka Kjulumnurskogo naslega* 2003 [a Külümnüüri *nasleg* szociális nyilvántartásának adatai alapján].

Külümnnüür és környéke

26 települése közül 14 elnéptelenedett, valamint azzal, hogy a helyi őslakos (*korennye narody*) lakosság részaránya megnövekedett a megyén belül. Az aranybányászatba be nem vont és abból hasznot nem remélő evenki és szaha lakosságot a bányászat megszüntetése csak közvetve érintette, mégpedig leginkább azáltal, hogy leszűkítette a helyi mezőgazdasági termelés piacát, és felére csökkentette a tejtermelést a megye területén (Donskoj 2007: 201), de nem eredményezett tömeges elvándorlást.

Külümnnüür Ust'-Maja megyében az Aldan folyó mentén a megye leg-északabbra fekvő települése, a megyeszékhelytől, Ust'-Majától autóval 90 kilométer távolságra található. Út tovább északra, a szomszédos Tompo megye irányába nem vezet, ezért Külümnnüürt zsákfaluként lehet jellemezni. Legközelebbi szomszédja az orosz lakosságú Eld'ikan, amely 15 kilométerre délre terül el. A két közeli település lakosai között szinte semmilyen házassági kapcsolat nincs, így Külümnnüürben alig laknak oroszok (három orosz és egy ukrán háztartás van a faluban – de e személyek egyike sem Eld'ikanból származik), míg Eld'ikanban alig laknak evenkik vagy szahák. Eld'ikaantól öt kilométerre északra található egy jelentős dízelerőmű, a *Severnoe Slijanie* ('északi fény'), amely árammal látja el a megye területének nagy részét. A Külümnnüürbe vezető autótút csak fagyos időszakban (októbertől májusig) használható, és a nyári időszak fő közlekedési eszköze a motorcsónak (ezzel lehet megközelíteni Ed'eent, Eld'ikant és Ust'-Maját).

Külümnüür mai területe a helyi földmérési iratok szerint közel 8000 négyzetkilométer (794 378 hektár), s ezzel a megye nagyobb területű közigazgatási egységei közé tartozik.⁶⁵ Hiába azonban ez a hatalmas kiterjedés, a mezőgazdasági szempontból felhasználható terület az Aldan bal partjára, valamint a folyóba Tumul közelében beömlő Nuotara alsó folyására korlátozódik. A többi területet a közép-jakutiainál változatosabb erdő borítja.

Külümnüür lakosságáról sokkal kevesebb és megbízhatatlanabb forrás áll rendelkezésre, mint Tarbaga népességéről.⁶⁶ Ust'-Maja megye megalakulásáig (1931) a terület adminisztrálását a *Majskoe Vedomstva* („Majai ellenőrzési terület”) elnevezésű közigazgatási egységén belül végezte az orosz állam. A Majskoe Vedomstva kiterjedése a mai megye területének többszöröse volt, és 1931-ig egy közel 400 km széles sávban az Aldantól a Csendes-óceánig terjedő terület egyetlen közigazgatási egységhez tartozott. A Majskoe Vedomstva területén az evenkik lakta vidéken nem *nasleg*ek, hanem nemzeti szervezetek (*rodovye obshchiny*) működtek (Kovlekov 2003: 50). Ez alól kivétel volt az Aldan mentén szaha életmódot (nagyállattartás és rétgazdálkodás) folytató evenkik területe, amelyeket *administracijának* neveztek. Ilyen volt a *Kjulumnurskaja administracija* (‘Külümnüüri közigazgatási terület’) is (Borzenkov 2007: 15).

A külümnüüri közigazgatás területén az adóztatás nagyon hasonlított a *nasleg*-rendszerre, azzal a fontos különbséggel, hogy a *jaszak* befizetése és a kaszálók felosztása megőrizte a *rodok* szerinti adófizetés azon tulajdonságát, hogy fejadó jelleggel és nem (kaszáló)területek szerint kellett leróni. A *jaszak* begyűjtése azonban az *administracija* evenki vezetőinek feladata volt, és nem a kozákoké. Az első ismert helyi vezető a 19. század közepéről Ivan Oprosimov vagy más néven Uordaakh Ujban (‘Kapcsi Iván’) volt. Ő vetett először árpát Külümnüür területén, és őt tekintik a faluban az *administracija* megszervezőjének. Emellett Ivan Oprosimov volt az első helyi vezető, aki az *administracija* valamennyi lakóját adófizetésre tudta kényszeríteni, és ő volt az, aki a kaszálók felosztásába beavatkozott azon a jogon, hogy ő adta át az adót az orosz hivatalnokoknak. Ivan Oprosimov fia, Mikhail Oprosimov,

⁶⁵ http://www.gks.ru/scripts/db_inet2/passport/table.aspx?opt=986544102006200720082009201020112012 Utolsó letöltés 2013. április 30.

⁶⁶ Mivel a külümnüüriek egyben fizették be az adót, és a területen nem vezették be az *ölbüge*-rendszert, nincsenek adatok arról, hogy pontosan mekkora területen és milyen gazdasági különbségek mellett gazdálkodtak a helyiek. Arról sincsen adat, hogy hány közigazgatási *rod* volt a területen, és azt sem lehet tudni, hogy hányan gazdálkodtak a területen. A legkorábbi néprajzi kutatást a területen Viktor Nikolaevich Vasilev vezette 1928-ban, aki azonban csak rövid időt töltött Külümnüürben. Az ő munkái a területről máig kiadatlanok. A leginkább megbízható adatok Patkanov demográfiájában találhatók (Patkanov 1906), aki azonban a részletekről nem számol be munkájában. Az első pontosabb adatok a kollektivizálás idején, az 1920-as évekből származnak, amelyeket a megye történetét tárgyaló, 2007-ben megjelent könyv néhány tanulmánya dolgoz fel: Borzenkov 2007; Donskoj 2007.

azaz *Mikhaal Kinees* (kb. 'Mihály herceg') az 1860-as években megkeresztelkedett, és tovább folytatta az *administracija* területén az együtt adózók feletti hatalmának megszilárdítását. Ennek egyik fontos mozzanata volt az is, hogy mindazok, akik neki (vagyis az ő kaszálóin) dolgoztak, felvehették az Aprosimov⁶⁷ nevet. Apjával ellentétben Mikhail Oprosimov megítélése pozitív a helyi történelmi emlékezetben, és Mikhaal Kinees rengeteg külümnüüri mondának vált hősévé. E mondák többféle változatban számolnak be arról, hogy Mikhaal Kinees apjához képest nyugodtabb, megértőbb személyiség volt, aki nem károsította meg a többi helyi lakost.

Ebben az időszakban, 1870 körül érkeztek az első száműzöttek Külümnüür területére: egy görögkeleti szekta képviselői, a *duhoborok*. Ők – a közép-jakutiai politikai száműzöttekhez hasonlóan – nagy szerepet játszottak a földművelés elterjesztésében (korábban ugyanis a helyiek nem foglalkoztak szántóföldi műveléssel), és ők építették az *administracija* területén az első szárazmalmot, a mai Tumul területétől nem messze. Mikhail fia, Kapiton Oprosimov a 19. század végén tovább fokozta az *administracija* fölötti ellenőrzést azáltal, hogy minden külümnüüri lakos helyett ő fizette ki a fejadót. Ezért cserébe az *administracija* teljes lakossága (feltehetően ötven-hatvan család) Kapiton Oprosimovnak tartozott munkavégzéssel (Arhipov 2007: 274–275). Halála után fiú utód hiányában felesége, Anfisa (családneve nem ismert) vette át az *administracija* igazgatását, de ezt követően Ivan Oprosimov egyenes ági leszármazottai nem vihették tovább a vezető pozíciót és feladatokat. Kapiton Oprosimovnak mindazonáltal nyolc-tíz nevelt fia volt, akik apjuk gazdasági örökségét tovább vitték. Nem meglepő tehát, hogy Anfisa (1890-es években bekövetkezett) halála után egyik nevelt fiuk rokona, Gavril Plampat'evich Djachkovskij lett az *administracija* vezetője. Külümnüürben csak ettől az időtől kezdve választják meg (hasonlóan a Közép-Jakutiában 1822 óta működő rendszerhez) évenként a vezetőt.

A kaszálók

Külümnüür területén a nagy kiterjedésű (akár száz hektárnyi) és bőtermő kaszálókból sosem volt hiány. A kaszálók az Aldan folyó partján, illetve a Nuotara folyócska mentén terültek el. Korábban az *administracija* területéhez tartozott a mai Eld'ikan területe is, és a kaszálók egy része az Aldan keleti partján terült el. A kaszálók fűvének és szénájának minősége azonban az egész *administracija* területén viszonylag gyenge, mivel *alaasok* Külümnüür területén nincsenek. A folyók mellett növekvő ártéri fű (*uu oto*) tápanyagban szegényebb, ezért Külümnüürben igen sok (átlagosan jószágokként 3,5 ton-

⁶⁷ A külümnüüri szóbeliségben egyaránt megtalálható a családnév *Oprosimov* és *Aprosimov* formája is. A 20. században állandósult az *Aprosimov* forma, de a 19. században még jobbra az *Oprosimov* alak volt használatos.

na) szénát kell gyűjteni egy-egy marha kiteleltetéséhez. További problémát jelent a közlekedési útvonalak hiánya. Tarbaga esetében a talaj viszonylagos szárazsága jó minőségű utak nélkül is lehetővé teszi a bőtermő kaszálók elérését, Külümnüürben azonban az ártéri kaszálókhoz való eljutás nagy gondot jelent, és legtöbbször csak lánc talpas traktorral lehet megközelíteni őket, és kaszával lehet csak a fűvet levágni. Külümnüürben ezért a faluhoz közeli és traktorral megközelíthető kaszáló nagy értéket képvisel.

A fentiek tükrében Külümnüür mezőgazdaságilag felhasználható területeinek beosztását az alábbi lista tartalmazza. Ez a felsorolás korántsem olyan részletes, mint Tarbaga esetében, mivel egyrészt Külümnüür területe nyolcszorosa Tarbagáénak, másrészt viszonylag kicsi *alaasok* nincsenek, így nagyobb földrajzi egységekről lehet beszélni.

1. A mai falutól délre, tíz kilométerre az Aldan folyó mentén található D'ekemde. Ez a terület a mai Eld'ikannal szemben fekszik, és itt találhatók Külümnüür legjobb minőségű kaszálói. D'ekemdét a faluval út is összeköti, ami a traktorok közlekedését lehetővé teszi.

2. D'ekemdétől keletre található Elgekeen, az Aldan túlsó partján. A területen szintén bőven termő kaszálók vannak, de itt már problémát jelent a traktorok használata.

3. Elgekeentől északra helyezkedik el az Aldan jobb partján található a Cheechebil folyó, ahol kisebb kaszálók terülnek el, amelyeket azonban éppen a falutól mért számottevőbb távolságuk miatt (30 kilométer) nem használnak. A téli-őszi fakitermelésnek azonban ez a terület az egyik közeli színhelye.

4. A Cheechebil folyó völgyétől északra viszonylag magas, 700–800 méteres hegyek helyezkednek el, amelyeket sem fakitermelés, sem kaszáló céljára nem használnak a külümnüüriek. Ritkán előfordul az, hogy a hegyek faluhoz közelebb eső részén vadásznak a falubeliek.

5. A falu mai területének korábbi elnevezése Uraha volt. Itt, az Aldantól egy-két kilométerre, a folyó szintjéhez képest magasabban fekvő (azaz sosem elöntött) területeken találhatók kaszálók, de méretük kisebb, mint D'ekemdéé.

6. Urahától 10 kilométerre északra mocsaras öntésterület található, ahol nagyon gazdagon nő a fű. A hely neve Seen ötöghö, és hiába fekszik közel a faluhoz, itt csak traktor nélkül lehet kaszálni a süppedékesség miatt.

7. Tumul a Nuotara folyó torkolatánál lévő magasabb fekvésű hely, ahol kevés, de bőtermő kaszáló található. Ezeket a kaszálókat Tumulból traktorral is meg lehet közelíteni.

8. Tumultól északnyugatra fekszik a Nuotara folyó völgye (Nuotarahochoto). Itt igen nagy kiterjedésű, több száz hektárnyi, egybefüggő kaszálók vannak, de mivel a folyócska árterülete széles és helyenként lápos, megközelítése nehézkes. Évről évre igyekeznek felújítani a traktorral még éppen járható utakat, de az utak rövid használat után elsüllyednek a mocsárban.

9. A Nuotara folyó árterülete egészen a szomszédos Churapchy megyéig tart, e helyen elszórtan kiszélesedik az ártér (Magalaakh, Behis Uchastok),

ettől északra és nyugatra nagy kiterjedésű sík erdőségek vannak, amelyekhez ma már utak sem vezetnek. Ez a terület jórészt kihasználatlan.

Mint látható, a legjobb minőségű kaszálók az Aldan folyó magasabban fekvő partjain, D'ekemde és Uraha közt helyezkednek el, ettől északra, a Nuotara folyó mentén nagy kiterjedésű, de sokkal kedvezőtlenebb adottságú kaszálók terülnek el. Ahogyan Tarbagában, Külümnüürben is a közigazgatási egység vezetői birtokolták a legjobb minőségű kaszálókat, így Uraha területén volt az Aprosimovok szállása, D'ekemdében pedig az Atlasovoké. A szegényebb családok pedig jószerivel szabadon szerezhettek nehezen megművelhető kaszálókat a Nuotara folyó mentén. Itt mindmáig igen nagy területeket nem kaszálnak le a helyiek a gyenge minőségű széna, a rossz út és a nagy távolság miatt.

Az ivóvíz

Az ivóvíz-utánpótlás sokkal kisebb gondot okoz Külümnüürben, mint Tarbagában. Míg Tarbagában az ivóvízszerezés egyetlen módja a jégtömbök kivágása a tavakból, addig Külümnüür esetében más lehetőségek is rendelkezésre állnak. Mindenekelőtt az Aldan folyó. A folyó viszonylag tiszta vize a falu elsődleges ivóvízforrása. A folyó vizét azonban – Tarbagával ellentétben – nem jég formájában termelik ki, hanem nyáron egyszerűen kimerik a mederből,⁶⁸ télen pedig a folyó jegén fúrt lékeket használják. Korábban az Aldan jobb partján lévő, gyorsabb folyású patakok és folyók vizét is itták, de ma már itt nem találhatóak szállások. A falu a folyó közvetlen közelében épült, ezért az Aldanból egyszerű vizet hozni. A faluban van egy lajtos kocsi is, amely hetente egyszer vizet hoz a folyóból. Ezeken a napokon a helyiek piros zászlós vizes hordókat tesznek ki a kapu elé azoknál a házaknál, ahol vizet igényelnek. Néhány háztartásban azonban a háziak maguk járnak le a folyóhoz, és vödörrel hozzák fel a vizet, mert a lékből hozott vizet tisztábbnak tartják.

A település helyének kijelölésekor fontos tényező volt az Aldan közelsége és a víznyerés megoldása, ennek ellenére sok (elsősorban szaha) háztartásban a folyó vize helyett a folyó holtágainak jegét vágják ki, éppen úgy, ahogyan teszik azt máshol is a szahák Jakutiában. A jégtömböket ugyanúgy fogyasztják és tárolják föld alatti vermekben itt is, mint Tarbagában. Az állatok itatása is kétféleképpen zajlik: egyes családok a morotva tavak vizére vezetik ki a marhákat, mások pedig az Aldanból itatnak. Külümnüür gazdag és tiszta ivóvízkészlettel rendelkezik.

⁶⁸ Ilyenkor egy lajtos kocsi jár körbe a faluban, és minimális összegért (2004-ben 8 rubelért) teletölt egy 150 literes hordót.

Az erdők

Külümnüür hatalmas területén a tüzelő biztosítása nem jelent problémát. Ugyanakkor nehézségeket okoz azon viszonylag közeli vágási területek kijelölése, ahonnan még gazdaságosan lehet tüzelőt gyűjteni. Az elmúlt öt évben jellemzően az Aldan jobb partján, a Cheechebil folyócska mentén jelölte ki a helyi földmérő a favágás helyét, mert csak ott található a közelben igazán nagyméretű fák. Sokan azonban éppen a távolság miatt (a falutól több mint 15 kilométert kell megtenni az Aldant keresztezve) a maguk szakállára gyűjtenek fát, elsősorban kaszálóik közelében. A faállomány összetétele és jellege Külümnüürben kissé eltér a tarbagaitól. Ennek oka az, hogy Külümnüürben (a Csendes-óceán közelségének köszönhetően) a tarbagainál enyhébb és csapadékosabb az időjárás. A helyiek szerint ezért gyorsabban nőnek a fák is: vastagabbak, magasabbak lesznek. Ez a méretbeli növekedés azonban kedvezőtlenül hat a fa anyagának sűrűségére és az eltüzelt rönkök hőértékére. Így Külümnüürben – a helyi férfiak panasza szerint – több fát kell vágni a kiteleléshez, mint Közép-Jakutiában.

A fát nemcsak tüzelőként, hanem építőanyagként is fel lehet használni. Erre azonban nem a tüzelőként használt vörösfenyőt, hanem az annál könnyebb és világosabb erdeifenyőt (*Pinus silvestris*) használják. Az erdeifenyő magasabb presztízsű és könnyebben megmunkálható építőanyag, mint a vörösfenyő, és Külümnüürben nagy mennyiségben áll rendelkezésre. Emiatt Tarbagához képest Külümnüürben gyakoribbak a magasabb és nagyobb épületek. Koráb-

Mocsaras nyírfaliget Külümnüür közepén

ban a szovhoz a külümnüüri épületfát fűrészáruként is értékesítette, a falu területén ennek megfelelően két kisebb fűrészüzem működött.

A természeti környezet hatása

A klimatikus viszonyok – mint arról szó volt – kedvezőbbek Külümnüürben, mint Tarbagában. Az átlaghőmérséklet 3-4 fokkal magasabb, a vegetációs időszak átlagosan két héttel hosszabb, a csapadékmennyiség pedig 50 százalékkal több Külümnüürben, mint Közép-Jakutiában. A viszonylag enyhe éghajlat változatos vegetációt tart fenn. Nemcsak erdeifenyő, de szibériai lucfenyő, nyírfa és nyárfa is előfordul a környéken. Igen sokféle bogyós gyümölcs is nő ezen a tájon (ribizli, kékáfonya, tőzegáfonya, szamóca, málna stb.), így a bogyógyűjtés fontos kiegészítője a helyi táplálkozásnak.

A halászat is nagy szerepet kap. Külümnüür vizeiben nemcsak kárász és fürge cselle fordul elő, hanem a folyó közelsége miatt még a tavakban is nagy mennyiségben található csuka, bodorka (*Rutilus rutilus*) és nyúldomolykó (*Leuciscus leuciscus*). A tavi halak mellett az Aldan nagyobb halait, így menyhalat, szibériai tokhalat és tajment is lehet zsákmányolni. A tavi halászat mellett ismert, de ritkán alkalmazott eljárás a folyami húzóhalászat és a horgászat is. A horgászat nemcsak nyáron, hanem télen is bevett módszer: egyes háztartások az Aldan jegén, közel a parthoz kis sátrakat vernek fel horgászskabinnak gyanánt. Egy további halászati forma a pisztráng-horgászat az Aldan jobb parti, sebes

Fent: Pavel Aprosimov menyhalat fűrészel

Lent: Lékhorgászat az Aldan folyó jegén

folyású mellékfolyóiban. Ez tavasszal és ősszel szokott zajlani. A Közép-Jakutiában oly kedvelt kárász fogyasztása a halgazdagság miatt Külümnüürben nem igazán népszerű, és ha igen, akkor elsősorban a szaha családokra jellemző.

A vadászat lehetőségei a nagyobb terület és a gazdagabb erdők miatt igen szélesek. Bár cobolyvadászatot (csapdázást) csak három vadász folytat, egyéb prémes állatot (például pézsmapocokot, rókát) sokan zsákmányolnak a faluban. Igaz ez a nagyobb erdei vadakra is. Medvét, jávorszarvast, őzet és vad rénszarvast gyakran ejtenek a falu közelében a helyiek. A vadászzsákmány gazdagsága magyarázza a vonuló madarak hosszan elnyújtott (akár öt hétig tartó) vadászatát. Egy-egy vadász átlagosan 20–30 vadkacsát, vadlibát ejthet el ezen időszak alatt. A faluban ezen adottságoknak megfelelően vannak olyan emberek (elsősorban munka nélküli férfiak), akik életmódszerűen foglalkoznak halászáttal és horgászattal, illetve van három hivatásos vadász is, akik Külümnüür közigazgatási határain belül engedélyt vásárolnak vadászatra az állami felvásárló cégtől, a *Sakhabulttól*.

A gabonagazdálkodásnak és a zöldségtermesztésnek Külümnüürben nagyobb múltja és kedvezőbb adottságai vannak, mint Tarbagában (Rascvetaev 1932: 18–19). Bár mára a gabonatermesztés megszűnt, a szovhoz idején még voltak bevetett szántóterületek D'ekemde területén. A szántóföldi kultúra helyett a burgonyatermesztés kapott nagyobb súlyt a peresztrojkát követően. Ezt nemcsak az éghajlati adottságok teszik könnyebbé, hanem a folyópart homokos talaja is, amelyet kedvel a burgonya. A burgonyatermesztés hatékonyabbá tételére különböző kísérletek (fajtakiválasztás, zsákban nevelés, trágyázás) történtek a faluban, amelyeket a faluban élő volt biológus, a ma már szociális munkásként dolgozó Vienna Jermakovna Romanova irányított. Külümnüürben a melegházi zöldségtermesztés is fontos szereppel bír: azokat a családokat, ahol nincsen melegház, lustának és/vagy alkoholistának tekinti a közvélemény.

Kollektivizálás és falvasítás Tarbagában és Külümnüürben

Kollektivizálás Tarbagában

A falvasítás bonyolult és összetett folyamat volt Jakutiában. Tarbaga esetében már a 19. század végén megindult a szórványtelepülés közösségi épületeinek egy helyre való építése. Így 1900-ban a mai falu területén állt már egy templom, egy kisebb iskola (ez 1892 óta működött), illetve egy épület a *rodgyülésekhez*, az *oruodbaj d'iete* ('rodház'). Emellett a *nasleg* területén szét-szórva volt 170 *balaghan* jellegű,⁶⁹ azaz istállóval egybeépített téli, valamint

⁶⁹ A szaha építkezés legfontosabb épülete a *balaghan*; ez egy negyedéig földbe süllyesztett faépület, amelynek falait nem egymáson fekvő boronák, hanem egymás mellett álló farönkök adják.

150 nyári szállás is. A központi épületek már ekkor is a mai falu területén, vagyis D'arbang surt és Tarbaga tomtoro helyén álltak.⁷⁰ A bajagantaji szórt településrendszer ekkor azonban nem a központi épületek elhelyezkedését, hanem a kaszálók elosztásának évenkénti változását követte. A *nasleg* területén 1900-ban 228 háztartás volt. E háztartások mezőgazdasági művelés alá vont területei (*kürüö, ostuoha*) 387 darabban helyezkedtek el (*Bajagantaj uonna Bajaganatajdar* 2009: 35–36).

A kollektivizálást megelőző, 1917-es összeírás arról számolt be, hogy Tarbagában hét százalék volt a gazdagok (*tojottor, khulaakhtar*) aránya a népességen belül. Ezek a családok (a Khotuhuobok, a Sabylyyskajok és a Kalynyynyskajok⁷¹) a kaszálók 49 százalékát birtokolták, és azokból is a legjobbakat. Megjegyzendő, hogy nem minden Sabylyyskaj és Khotuhuob családnevű helyi ember tartozott azonos rokoni csoportba. A Sabylyyskajok több (egymással nem rokon) ágra oszlottak, emellett pedig két, eredetileg nem helyi származású család is megvásárolta a Sabylyyskaj nevet a *nasleg* területén. A Khotuhuobok még több (öt) ágra oszlottak, és ezen ágak közt voltak olyanok, amelyek örökbe fogadás révén kapták családnevüket, vagy olyanok, amelyek tagjai csak felvették *tojonjaik* nevét, és voltak olyanok is, akik azt pénzért vásárolták meg. Így nemcsak tehetős, vezető szerepet betöltő Khotuhuobok és Sabylyyskajok éltek a *nasleg* területén, hanem szegényebbek is. A szegények⁷² aránya 1917-ben 51% volt; 58 háztartás egyáltalán nem birtokolt földet (*Bajagantaj uonna Bajaganatajdar* 2009: 21). Ekkor három *agha uuha*, azaz közigazgatási nemzetség volt a *nasleg* területén. Mindegyik *agha uuha* adminisztrálását és adóztatását valamelyik (a táblázatban feltüntetett) tehetős család feje végezte.

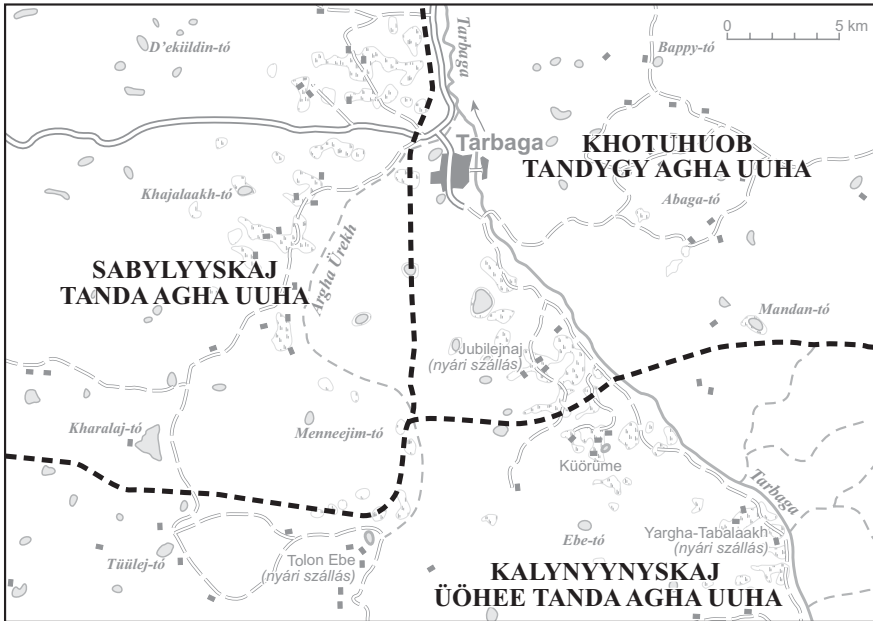
ROD	TOJON	CSALÁD	FŐ
<i>Tarbaga agha uuha</i>	Sabylyyskajok	54	205
<i>Üöhee Tarbaga agha uuha</i>	Kalynyynyskajok	90	335
<i>Tarbygy agha uuha</i>	Khotuhuobok	84	332

Ezt a szórt településrendszert változtatta meg fokozatosan a kollektivizálás, és ez nem ment problémamentesen. A szovjet hatalom ellen 1922-ben a kuláknak minősített Khotuhuob (Gotovcev) család sikertelen ellenállást szervezett, amelyet elfojtottak a megyei kommunisták, és a Khotuhuob (Gotovcev)

⁷⁰ A D'arbang surt elnevezést a falubeliek nem használják, mert kiejtése szerencsétlenséget hoz rájuk. A falu területét egyszerűen deriebinének, vagyis falunak nevezik.

⁷¹ A családnevek orosz írása és ejtése szerint: Gotovcevek, Zablockijok és Kalininszkiyek.

⁷² Szegénynek az összeírásban az számított, aki nem fizetett földadót (*ölbüge*), és ezért nem járt neki kaszáló a *nasleg* földjéből, vagy az, aki csak negyedrésznyi vagy kis földadót (*tiing ölbügete*) fizetett. Az ilyen családok rendszerint öt vagy annál kevesebb marhával rendelkeztek.

Agha uuhák I. Bajagantaj naslegben

testvéreket (Ölöksöndört, Lögöntöjt, Böötürt és Kilgierejt) Churapchyban kivégezték. A felkelés után, 1923-ban megszilárdult a szovjet hatalom I. Bajagantajban, és a *nasleg* szovjetének vezetője Petr Vasilevich Gotovcev lett.⁷³ A másik jómódú helyi család, a Sabylyyskajok tagjai közül Vasilij Leont'evichet és Innokentij Petrovichot elűzték a kommunisták.

A szovjet megalakulását követően, 1924-ben a *nasleg* területének déli része – az ott élő Kalynyynyskaj és a szintén tehetős Kolodeznikov családok nyomására – különvált I. Bajagantajtól, és létrejött a Tarbaginskij *nasleg*. A sikeres különválás célja az volt, hogy a gazdagabb családok részben megőrizhessék nagyobb kiterjedésű kaszálóikat saját maguk, illetve korábbi alkalmazottaik és klienseik számára, vagyis hogy ne kelljen azokat megosztaniuk a *nasleg* északi részén élő nincstelenekkel. Ezzel nemcsak a *nasleg* déli területének kaszálóit őrizték meg a gazdag családok, hanem szövetséget kötöttek azokkal a szegényebb családokkal (pl. Venzel', Androsov), amelyek korábban a klientúrájukhoz tartoztak. Nem is meglepő, hogy olyan mértékű kulákosítás és tisztogatás eleinte nem is volt Tarbaginskij *nasleg* területén, mint északabbra, a lecsökkent területű I. Bajagantajban. A Tarbaginskij *nasleg*ben lezajlott földreform azonban nem jelentett egyet a Kalynyynyskaj család földjeinek

⁷³ Petr Vasilevich Gotovcev nem volt vérrokona a kivégzett Gotovceveknek, és szegény családból származott.

teljes felosztásával, hanem az *ölbüge*-rendszer logikája szerint a fel nem használt⁷⁴ (félretett) kaszálók kerültek kiosztásra a szegényebb családok közt. Ezzel ugyan megnőtt a kaszálók mérete, de különösen a szegények esetében a korábban is széttagolt kaszálóterületek még több darabban terültek el, megnehezítve a betakarítást és a széna téli hazaszállítását. Már az 1917-es adatok alapján is észrevehető, hogy azok a szahák, akik kevesebb mint tíz marhát tartottak (vagyis húsz tonna szénánál kevesebbet takarítottak be), igen kicsi és elaprózódott kaszálókról gyűjtötték be a teletetéshez szükséges takarmánymennyiséget.

A BETAKARÍTÁS ÉVES MENNYISÉGE I. BAJAGANTAJ NASLEGBEN, 1917-BEN	0–5 TONNA SZÉNA	5–10 TONNA SZÉNA	10–20 TONNA SZÉNA
Háztartások száma	44	81	20
Kaszálók száma	298	740	259
Átlagos kaszálós szám	6,7	9,1	12,95
Összes földterület (ha)	171,92	606,5	246
Átlagos kaszálóméret (ha)	0,585	1,22	1,05 ⁷⁵

Az 1924-es részleges földosztást és néhány család betelepülését követően a kaszálók száma megnőtt, az átlagos háztartásméret lecsökkent. Ez utóbbi a téli időszakban kényszerűen összeköltöző családok számának csökkenéséből származott, és jól mutatja, hogy a kollektivizálás kezdetén a társadalmi szervezet alapját az elemi családok hálózata képezte, nem pedig törzsi-nemzetségi szervezetek, ahogyan azt a kollektivizálást támogató irodalom hangsúlyozta (Alekszev 2000: 45).

A TARBAGINSKIJ NASLEG NÉPESSÉGE	1917	1926
Háztartások száma	79	145
Népességszám	370	486
Átlagos háztartásméret	4,6	3,3 ⁷⁶

A kollektivizálás első ütemében, 1928-ban, I. Bajagantaj *nasleg* területén körülbelül 200 ember (a falu szegényeinek) részvételével kooperatív gazdasági egység alakult (*kooperatiiv*). Akik a *kooperatiiv* tagjai lettek, jogot formálhattak a *nasleg* nem használt (általában legrosszabb minőségű) területeinek

⁷⁴ A cári adóztatási rendszer logikája szerint szükség volt bizonyos mennyiségű kaszálót félretenni arra az esetre, ha a többi kaszálón olyan gyenge termés volt várható, hogy az *ölbüge*-rendszerben kiutalt földek nem bizonyultak elegendőnek a *nasleg* állatállományának kiteleltetésére.

⁷⁵ A táblázat Gabyshev 1929: 14. alapján készült.

⁷⁶ A táblázat Gabyshev 1929: 15. alapján készült.

lekaszálására, valamint munkasegítséget nyújtottak egymásnak (Kolesov 1931: xvi). A *nasleg* földjei azonban nem kerültek felosztásra. Ennek legfőbb oka az volt, hogy a korábbi gazdag családok képviselői a szovjet hatalom elfogadása mellett megtarthatták vezető pozíciójukat a faluközösségben. I. Bajagantaj szovjetének vezetői 1923 és 1928 között kizárólag a volt *tojonok* és gazdagok családjaiból, illetve azok korábbi klienseiből kerültek ki:

1. Petr Vasilevich, Gotovcev: 1923;
2. Vasilij Ivanovich, Gotovcev: 1924;
3. Ivan Leont'evich, Zablockij: 1925;
4. Vasilij Ivanovich, Gotovcev: 1926–1928.

Hasonló volt a helyzet az újonnan megalakult Tarbaginskij *nasleg* területén is, ám mivel ott a hatalomról és a kaszálókról való lemondás önkéntesen és szervezettebben történt, mint I. Bajagantajban, már hamarabb megjelentek e *nasleg* vezetésében a szegény családok képviselői:

1. Petr Gerasimovich, Kolodeznikov: 1924–1925;
2. Vasilij Feofanovich, Kalininskij: 1925–1926;
3. Vasilij Timofeevich, Venzel': 1926–1928;
4. Konstantin Fedorovich, Syromjatnikov: 1928–1930.

Nem meglepő tehát, hogy I. Bajagantaj területén a kolhozok megalakulása csak 1930 körül indult meg, azután, hogy 1929-ben és 1930-ban a jakutiai kommunista párt ellenőrizte a földosztás és a kollektivizálás menetét. Ennek eredményei szempontjaik szerint lesújtóak voltak. A kollektív gazdálkodási egységek szerepe a *nasleg*ben még mindig nem volt jelentős, ezekbe a gazdasági egységekbe ugyanis csak a háztartások 13 százaléka lépett be, és ezek a háztartások együttvéve is csak a kaszálók 18,6 százalékát kezelték, miközben a *nasleg* marhaállományának mindössze 1,7 százaléka tartozott hozzájuk.

A kollektív gazdálkodási egységeknek több formája volt ismeretes a megye területén. A legnépszerűbb az *artel'* (szaha nyelven *artyal*) volt, a kollektív gazdálkodási egységek 71,5 százalékát adva. Az *artel'*-ekben közös munkavégzés folyt, és a hasznot háztartások szerint osztották fel. Ennél lazább együttműködési forma volt a *tovarishchestvo*, amely a kollektív gazdálkodási egységek 25,1 százalékát tette ki. A *tovarishchestvo* keretén belül a munkavégzés egyénileg (azaz háztartások szerint) történt, és az áruba bocsátott javak után megszerzett hasznot osztották szét a tagok közt. A *kommuna* igen ritka (3,4%) együttműködési forma volt, amely a közös munkavégzésen és haszonmegosztáson túl a jószágok közös tulajdonlásán is alapult.

A kollektivizálás ezen legelső szakaszában I. Bajagantajban a szálláshelyek még teljesen szórtan helyezkedtek el. Az 1929-es lakóhely-nyilvántartás szerint a téli szállások 59,6 százalékán csak 1–3 háztartás volt. Ezek gyakran igen távol estek a kolhozközpontoktól, megnehezítve a *tovarishchestvónál* szorosabb gazdasági együttműködést.

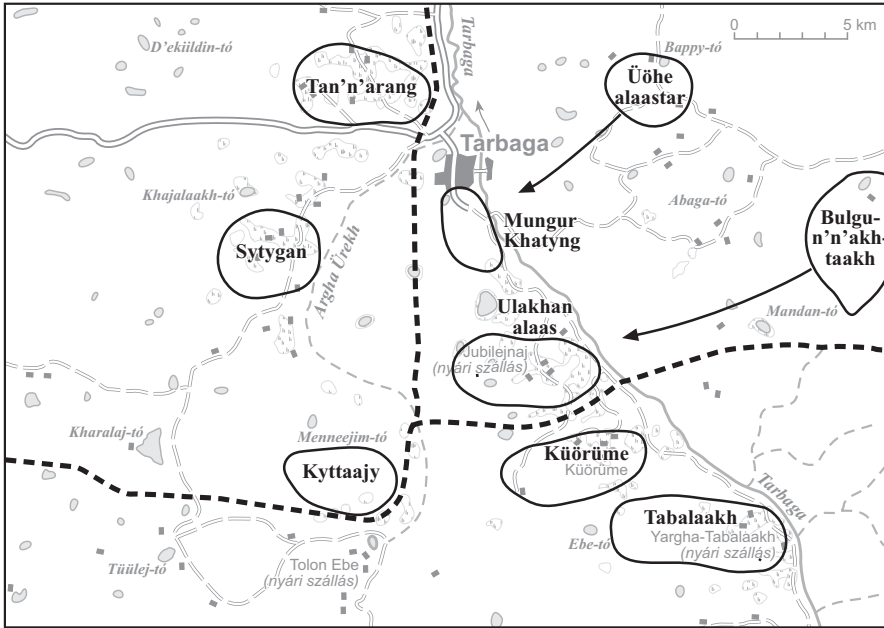
A kollektív gazdasági egységek támogatásának leghatékonyabb eszköze az azokból kimaradó (leginkább tehetős, sok kaszálóval rendelkező) családok

földjeinek kisajátítása és szétosztása volt. Erre 1931-ben került sor, és ekkor kapott igazán erőre a kollektivizálás I. Bajagantajban. A két *nasleg* területén egymás után alakították a kolhozokat és *tovarishchestvókat* a helyiek. Először Tarbaginskij *nasleg* területén alakult meg 1929 áprilisában a Tabalaakh kolhoz a legdélebbi *alaasok* (Soghuruu alaastar) területén, majd gyors egymásutánban egy évre rá a Sytygan kolhoz (az azonos nevű *alaason*), a Keskil kolhoz (az északi *alaasokon*) és a Tarbaginskij *artel'* (a középső *alaasokon*). Szintén 1929-ben a Tarbaga folyó mentén, Küörümétől északabbra megalakult a Mungur Khatyng nevű *tovarishchestvo* az azonos nevű *alaason*. Egy további év kellett ahhoz, hogy a két leggazdagabb *alaas* területén is kolhoz szerveződjék, így 1931-ben a Tan'n'arang *alaason* létrejött az Ubahalaakh *tovarishchestvo*, majd délre, a déli *alaasok*, illetve a középső *alaasok* közti vidéken, a mai *Küörüme* területén a Sulus kolhoz is.

A kollektivizálás azonban eleinte még nem (vagy csak alig) változtatta meg a gazdálkodó családok életmódját. Jakutiában 1929-ben a kolhozok átlagosan 15–16 háztartásból álltak, I. Bajagantaj *nasleg* területén pedig 15–25 háztartásból.⁷⁷ A háztartások nem véletlenszerűen és nem is rokoni csoportok szerint alakítottak egy-egy kolhozot, hanem a téli szállások elhelyezkedésével összhangban. A téli szállások a cári kormányzás alatt bevezetett *nasleg*-rendszer idején tipikusan a kaszálókön helyezkedtek el, hogy a nyáron lekaszált takarmányt minél kisebb távolságra kelljen eljuttatni a téli istállózás idején. Egy-egy *alaason* vagy folyó menti síkságon annyi téli szállás csoportosult, amennyi jószág eltartására elegendő szénát lehetett ott gyűjteni. Jakutia nagyobb *alaasain* (Mürü és Tüngülü) és *khochóin*, folyóparti síkságain (Sajsaary, Enkeeri, Engseeli) akár ezer ember is lakhatott egy-egy nagy kaszálón, de I. Bajagantaj *nasleg* kisebb *alaasain* rendszerint 1–3, a nagyobb *alaasokon* pedig 15–25 háztartás lakott együtt. A téli szállásoktól I. Bajagantaj esetében átlagosan 10–15 kilométerre helyezkedtek el a nyári szállások, tipikusan a legelőként használt sík területeket (*mechchireng*) foglalva el.

Az egy helyen lakó és együttműködő csoportokat a szomszédos téli szállást használó háztartások hozták létre, rendszerint 1–3 családot összefogva. Emellett a terület földrajzi adottságait figyelembe véve alakultak nagyobb együttműködő csoportok is, amelyek a *kollektivizálás előtt is* összeegyeztették gazdasági tevékenységüket. Az együttműködő csoportok nagyságát elsősorban nem a háztartások száma, hanem a gondozott jószág mennyisége döntötte el. Általában egy territoriális együttműködő csoport (*tüölbe*) háztartásaiban 100–150 fejőstehenet tartottak, ugyanis hozzávetőleg ennyi tehén megtermékenyítésére volt elegendő egy bika. Ekkora állatállománya Tarbaga esetében 12–18 háztartásnak volt. Ez a szám körülbelül a megalakult

⁷⁷ A kollektivizálásról szóló statisztikai adatok forrása: Kolesov 1931.

Tüölbék I. Bajagantaj naslegben

kolhozok átlagos méretének felelt meg.⁷⁸ Tarbaginskij *nasleg* déli részén a 19. században az egymáshoz közeli kisebb méretű *alaasok* és téli szállások (Ynakh alaaha, Kulun tiriite, D'ege stb.) népe három nagyobb *alaasra* költözött, Balagannaakh, Mokhsogollookh és Tabalaakh területére. Így három téli szállás jött létre. Kütörüm és Sulus területén pedig nyári szállások csoportja alakult ki. A három téli és a két nyári szálláscsoport területén összetömörülő *tüölbékből* jött létre a Sulus és Tabalaakh kolhoz. Északon az Ubahalaakh *tovarishchestvóba* indulásakor szintén pontosan egy *tüölbé* lakossága, azaz 14 háztartás lépett be (*Bajgantaj uonna Bajgantajdar* 2009: 97).

Fontos megemlíteni a gazdag *tojon* családok szerepét a kollektivizálás folyamatában. Ezek a családok ugyanis a földterület közel felét (és egyben legjobb részeit) használták a kollektivizálás előtt. Ezek a kaszálók nem a kolhozok megalakulásakor, hanem később, a földosztáskor (1931-ben) kerültek be a kolhozok és *tovarishchestvók* földalapjába, és a jómódú családok marháit is ekkor foglalták le a kolhozok vezetői. Ekkor növekedett meg a kolhozok taglétszáma is, és egy év alatt átlagosan harminc háztartást fogtak össze I. Bajagantaj kolhozai. A kollektivizálás első szakasza ezzel le is zárult, és I. Bajagantaj területén az összes kaszáló, valamint a jószágok nagy többsége a

⁷⁸ Az egy földrajzi egységben (*urochishche*) együttműködő háztartásokat tekintette eleinte a szovjet vezetés is a kollektív termelési egységek természetes alapjának. Darbasov–Egorov–Solov'ev 2000: 102.

kolhoz tulajdonába került. A kolhoz fő profilja istállózó marha-, illetve rideg lótarás volt, amely minimális burgonyatermesztéssel egészült ki. Ekkor már a *nasleg* vezetői is a korábbi szegények családjából kerültek ki, elsősorban az Androsovok és a Egorovok közül.

A kollektivizálás folyamata azonban nem ért véget azzal, hogy a szocialista jellegű kollektív mezőgazdasági üzemek adminisztratív keretet adtak a korábban is létező *tüölbe*-jellegű együttműködésnek, valamint azzal, hogy a gazdag családok kaszálói szétosztásra kerültek a kolhozok közt. A termelés racionalizálásának jegyében további központosítási feladatok valósultak meg. Elsőként I. Bajagantaj kollektív gazdasági egységei egyesültek, létrehozva a Kyhyl Tarbaga kolhoz 1931-ben. Az így kialakult nagy kolhozon belül azonban a korábbi kisebb kollektív gazdasági egységek (gyakorlatilag a korábbi *tüölbék*) továbbra is önállóan működtek. A változást az egységes irányítás okozta, amely a szórványos településrendszeren belül központosított intézményeket hozott létre. A kolhozközpontok⁷⁹ (*sugulaan*) 1929 és 1931 közt gyakorlatilag a téli szállások voltak. Amikor azonban létrejött az egységes Kyhyl Tarbaga kolhoz, szükség lett egy közös, nagy kolhozközpontra is. E központ kialakításának a kormányzati tervek szerint együtt kellett járnia az összetelepülés után kialakuló csoportos település, vagyis a leendő falu helyének meghatározásával is. Ust'-Aldan megye e tekintetben élen járt Jakutiában, és a megyében 1931-ben már 16 kolhoz választotta ki a falu helyét, és kilenc kezdte el az építkezéseket, azaz a megyei kolhozok közel negyede esetén megkezdődött a faluközpont kiépítése (Kolesov 1931: 29).

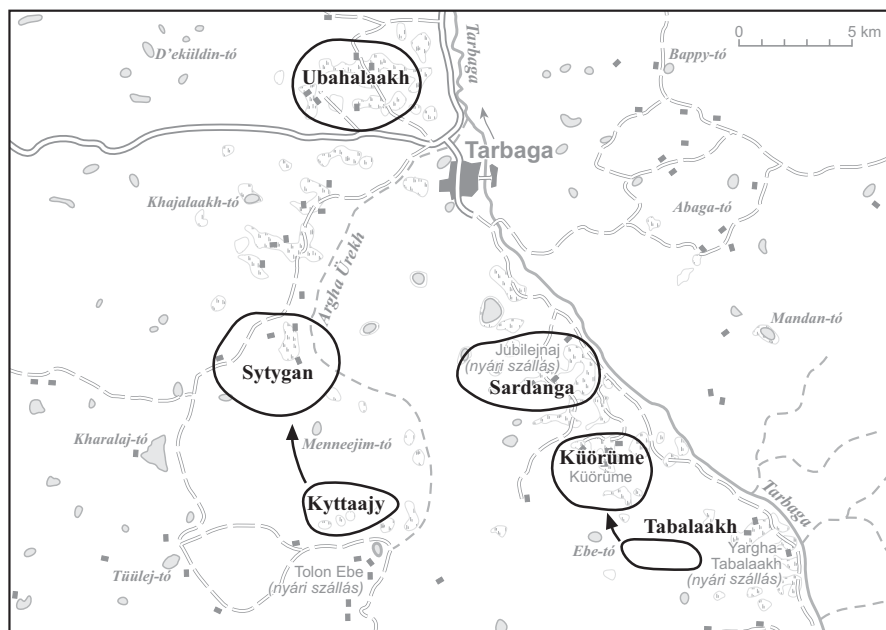
Tarbagában a Kyhyl Tarbaga kolhoz központja a korábbi *nasleg*központ (D'arbang Surt vagy más néven Tarbaga Tomtoro) területére került. Nemcsak a templom, az igazgatási központ (*oruodbaj d'iete*) és az iskola állt itt, de hagyományosan ez volt a helyszíne a *nasleg* területén szervezett legfontosabb ünnepeknek, az *yhyakhok*nak és a vásároknak is. A faluközpont terveit a korábban említett Gavril Vasilevich Egorov (D'oruoj D'ögürööp) készítette el, aki 1927-ben hétosztályos iskolát, 1931-ben pedig könyvtárat (*aaghar balaghan*) építtetett a területen. Az iskola 1932-ben leégett, és helyette új iskola és klub épült 1932-ben. A központi épületek megépítésével jött létre a mai település alapja és indult meg lassan a betelepülés. A betelepülés legfontosabb oka az volt, hogy az iskola közelében lakhassanak a családok, és az, hogy ne kelljen a gyerekeket internátusban vagy az iskolához közelebb lakó családoknál elhelyezni.

⁷⁹ A *sugulaan* szó jelentése régebben 'gyülekezőhely', 'gyűlés' volt, ma inkább 'konferencia'. *Sugulaannak* nevezték régen a *rodon* vagy *naslegen* belüli fontos megbeszéléseket.

Falvasítás Tarbagában

A kollektivizálás következő lépésének megtételében nagy szerepet játszott a második világháború. I. Bajagantaj és Tarbaginskij *nasleg* területéről 145 férfit sorozott be a szovjet hadsereg a második világháború folyamán. A frontra termelés a *nasleg*ek területén éhínséggel és fokozott munkavégzéssel járt együtt, és 1945-ben ember- és jószághiány miatt már nem lehetett újjászervezni a korábbi *tüölbék* szerint kialakított kolhozokat. A helyzetet súlyosbította, hogy a bevonulók csaknem 60 százaléka, 82 fő elesett a háborúban. Csak a Khotuhuobok (Gotovcevek) közül 22 férfi nem tért vissza a háborúból, így az általuk irányított Ubahalaakh kolhozban a világháború végére alig maradt munkáskéz. Mindezek következtében 1945-ben egyesültek Tarbaginskij és I. Bajagantaj *nasleg* kolhozai és *artel'*-ei. Az így létrejött kolhoz, a Geroj Egorov immár az 1924 előtti I. Bajagantaj *nasleg* egészét összefogta. 1952-ben csatlakozott a kolhozhoz II. Bajagantaj *nasleg*ének három kolhoza is: a Betilikke, a Bölökhthüü és a Tyarghatalaakh is. Ekkor a három *nasleg* is egyesült és együtt a Bajagantaj *nasleg* nevet kapta. A faluközpont a D'arbang Surt vagy más néven Tarbaga Tomotoro területén addig felépült *sugulaan*-központ lett. A választás azért is esett erre a területre, mert az út, amely a megyeszékhellyel összekötötte a Tarbaga folyó völgyét, éppen ide futott be. A falu kiépítése csak minimális infrastruktúrafejlesztéssel zajlott. A falu területére már 1948-ban bevezették az elektromosságot. Utakat, vízhálózatot és fűtőházat azonban nem építettek. E helyre telepedtek be 1952 után néhány év leforgása alatt a többi *sugulaan*-központban élő szahák. A korábbi kisebb kolhozok *sugulaan*jai (melyek egyszersmind a korábbi téli szállások csoportjai, a *tüölbék* is voltak) ettől kezdve a Geroj Egorov kolhoz brigádja-inak nyári szállásai (*sajlylk*) lettek. A brigádok nyári szállásai esetenként a korábbi kolhoz nevét is kapták:

A TERÜLETHEZ KÖTÖDŐ TOJON ÉS AGHA UUHA A CÁRI KÖZIGAZGATÁSBAN	A KOLLEKTIVIZÁLÁS ELŐTTI TÉLI SZÁLLÁSOK, TÜÖLBÉK	SUGULAAKOK / KOLHOZKÖZPONTOK (1929–1945)	A GEROJ EGOROV KOL- HOZ BRIGÁDJAINAK NYÁRI SZÁLLÁSAI (<i>SAJLYLK</i>) (1945–1999)
Sabylyyskaj <i>Tarbaga agha uuha</i>	Tan'n'arang, Manchaarylaakh	Ubahalaakh	Ubahalaakh
	Sytygan	Sytygan	Sytygan
	Kyttaajy	Kyttaajy	Kyttaajy (csak kaszáló)
Khotuhuob <i>Tarbygy agha uuha</i>	Ulakhan alaas	Tarbaginskij	Sardanga/Jubilejnaj (az épületek 1972-től)
	Mungur Khatyng	Mungur Khatyng	
	Bulgun'n'akhtaakh	Tarbygy	Nincsen
	Üöhee alaastar	Keskil	
Kalynyynyskaj <i>Üöhee Tarbaga agha uuha</i>	Mokhsogholookh, Balaghannaakh	Tabalaakh	Tabalaakh (1985-ig)
	Düöde, Küörüme	Sulus	Küörüme (1987-1988-tól)

Sajlykok I. Bajagantaj nasleg területén

Jól látható, hogy a szovjet rendszer újításai nem megszüntették, hanem követtek a cári közigazgatás megszabta kereteket. Ez Tarbaga esetében nemcsak a cári időszak közigazgatási egységeinek megerősítését jelentette, hanem a közigazgatási egységek által működtetett és államilag legitimált patrónus-kliens rendszerek revitalizálását is. Egyes rokoni csoportok – a cári közigazgatás rendszeréhez hasonlóan – uralták a helyi vezető pozíciókat. Délen, Küörümében a Khotuhoob (Gotovcev) nevet felvettek adták a Sulus kolhoz vezetőit, Sytyganban pedig a korábbi szolgáló (*khamnachchyt*) család, a Egorovok vették át az irányítást. A patrónus-kliens rendszer hálózatai tehát tovább működtek, csak fordított irányban.

A Khotuhoobokat és Sabylyyskajokat azért érintette enyhébben az 1930-as évektől kezdődő represszió és a kulákosítás második hulláma,⁸⁰ mert korábbi klienseikkel (a Egorovok, a Venzel'ek és Khothuobok szegényebb ága) rokoni kapcsolatot tartottak fenn (örökbefogadás és sógorság révén), és e rokoni kapcsolatok miatt korábbi klienseik kiálltak mellettük az új politikai és igazgatási környezetben. Erre adódott is lehetőség, mert az 1930-as években letartóztatott kulákokat Jakutiában kiválthatták saját közösségeik – ha tanúsították azok ártatlanságát (Basharin 1996: 126). I. Bajagantaj szocialista

⁸⁰ Kivégzések nem voltak Bajagantajban, „csak” 25 évre kellett elhagyniuk a gazdagabb családok leszármazottjainak a falut, földjeiket és állataikat elvették.

hőse, Gavril Vasilevich Egorov (aki a polgárháborúban vett részt) például a Sabylyyskajok nevelt lányát vette el feleségül 1898-ban, és kiállt korábbi patrónusai mellett. Nem segített azonban korábbi munkaadóinak és egyben ellenségeinek, a Kalynyynskajoknak, akik 1929 és 1931 között hiába vettek részt önkéntesen a kolhozok szervezésében, mégis a kulákosítás áldozataivá váltak a harmincas években. Kitelepítették őket a *nasleg* területéről. Hasonlóképpen, a gazdag Khotuhuobok annak ellenére nem szenvedték meg a kulákosítást, hogy három Khotuhuob fiú a polgárháborúban a bolsevikok ellen harcolt. Őket a velük csak távoli rokonságban álló szegény Khotuhuobok és a Egorovok mentették meg. Emiatt a Khotuhuobok jelentősége I. Bajagantajban csak a második világháború nagy emberáldozata után csökkent.

A szovjet kormányzat a száműzetés cári gyakorlatát sem szüntette meg, és 1940-ben hét mordvin családot telepítettek le a faluban. Ezek a családok szinte teljesen nincstelenül érkeztek I. Bajagantajba, és lányaik nagyon nehezen találtak férjet maguknak a helyi szahák közt. Nem meglepő tehát, hogy 1955-ben, az enyhülés idején visszatelepülő Zablockij (Sabylyyskaj) és Gotovcev (Khotuhuob) fiúk ezeket a politikailag szintén megbízhatatlan származású mordvin lányokat vették el feleségül.

1955-re szinte teljesen kialakult a falu, Tarbaga. Egyetlen megoldatlan probléma maradt, mégpedig az, hogy a három *nasleg* (Tarbaginskij, I. Bajagantaj és II. Bajagantaj) 1952-es egyesülése után a két kisebbik *nasleg* (Tarbaginskij és II. Bajagantaj) iskolái közül melyiket tartsák meg. A választás II. Bajagantajra esett, ahol így Tarbaga mellett egy kisebb iskola és faluközpont alakult, Tiit-Aryy néven.

A második világháború után a *nasleg* vezetői szinte kizárólag a korábbi szegény családok képviselőiből kerültek ki: Egorovok, Krivoszaphkinok, Vasilevek irányították a falut, vagy pedig más *naslegekből* érkeztek a tanácselnökök. A falu központi szerepe tovább nőtt, és 1958-ban Tüüleekh, Beerije és Khoro *nasleg* kolhozai is beolvadtak a Geroj Egorov kolhozba. A kolhoz 1974-ben szovhosszá alakult, a korábbi kolhozok pedig szovhozbrigádok lettek a szovhonzon belül. A szovhosszá alakulás azonban ennél komolyabb változást is hozott. A kolhozban még jogilag közösségi tulajdonban lévő, de már teljesen állami ellenőrzés alatt lévő földek ettől kezdve egységesen állami tulajdonba kerültek. Ez a lépés csak megerősítette a termelés állami ellenőrzését és irányítását, valamint az egy szovhozba szervezett falvak közötti kapcsolatokat. E folyamatban tehát kevésbé a földtulajdonviszony jogi változása tűnik jelentős lépésnek, hanem inkább az, hogy az állam újabb jogosítványokat szerzett a tarbagai termelés szabályozására. A szovhoz létrehozása az állami szerepvállalás és irányítás fokozódásával és hatékonyabbá válásával járt együtt, ami leginkább a szovhozbeli építkezések volumenének növekedésében jelentkezett. A kollektív termelés időszakának legfontosabb infrastrukturális fejlesztéseit ekkor hajtotta végre a szovjet állam Tarbagában. 1974 után megépültek a falubeli, közel 800 jószág befogadására alkalmas téli istállók, bevezették az áramot

a nyári szállások egy jelentős részén, és nagy kiterjedésű kaszálókat vontak termelés alá. Mindezen folyamatoknak köszönhetően ebben az időszakban volt a legnagyobb az állatállomány és a tejtermelés mennyisége Tarbagában.

A települések között gyakoribbá vált a munkacsere is. Tarbagából és Tiit-Aryyból szárazabb években Beerijába és Tüüleekhbe mentek kaszálni a falubeli brigádok tagjai. Ezzel összefüggésben megnövekedett a falvak lakói közt létrejövő házasságok száma is. A változások utolsó lépéseként 1978-ban Khoro *naslege* különvált a szovhoztól. Ettől az évtől kezdve egészen a dekollektivizálás kezdetéig, azaz 1992-ig, a Tarbaga folyó völgyének négy falva egy négy brigádból álló gazdasági egységet alkotott.

Kollektivizálás Külümnüürben

A kelet-jakutiai Külümnüürben sem szüntette meg a kollektivizálás a cári közigazgatás adminisztratív rendszerét, hanem inkább átalakította azt. A *Kjulumnjurskaja administracija* (külümnüüri igazgatás) területén a vezető pozíciót az Aprosimovok, a D'jachkovskijok és az Atlasovok töltötték be. Elmentében I. Bajagantajjal itt az Aprosimovok tekintélye csaknem versenytárs nélküli volt egészen a kollektivizálásig. A szállások (*tüölbék*) Külümnüürben is elszórtan helyezkedtek el, öt tömbben:

1. D'ekemdében: a földek nagy részét az Aprosimovok birtokolták, nekik dolgoztak az Andreevek.

2. Urahában: a földeket itt is az Aprosimovok kezelték. E helyen laktak azok, akik felvették az Aprosimov családnevet, és az Aprosimovokkal rokoni kapcsolatban álló D'achkovskajok és Jagodinok.

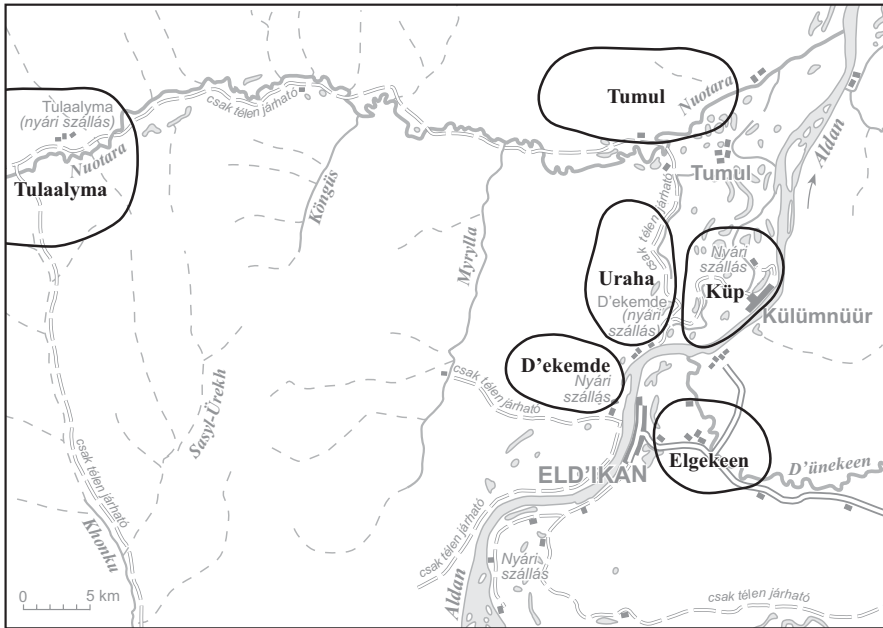
3. Seen Ötöghö területén: az Atlasovok szálláshelye; e szálláshelytől délre laktak a Vinokurovok is.

4. Tumulban: itt sokféle családnevű ember élt, köztük a Konnikovok és a Savvinok.

5. A Nuotara folyó középső folyásánál, Tulaalymában: ez a terület volt a legnagyobb egybefüggő kaszálóterület, ahol következőképpen igen sok család lakott, pl. a Zhirkovok, Jefremovok és a Vinokurovok.

6. A Nuotara folyó felső folyásánál: itt található Behis *uchastok* és Magalaakh. A sok elszórt folyó menti és erdei kaszálón szaha származású családok laktak.

I. Bajagantajhoz hasonlóan ezek a területek *tüölbéket* alkottak és területiális alapon együttműködő csoportokként funkcionáltak. Ezek egy részénél egyértelmű alávetési viszonyt lehet megfigyelni, mint D'ekemde területén, ahol a vezetők az Aprosimovok, míg az alávetettek az Andreevek voltak, de északabbra és nyugatabbra, ahol sokkal több szabadfoglalású kaszáló volt, jellemzően a kisebb gazdaságok önkéntes együttműködéséről számoltak be a külümnüüriek. Az *administracija* területe sokkal nagyobb volt, mint I. Baja-

Tüölbék Külümnüürben

gantaj esetében (Magalaakh és Tumul között például 130 km a távolság), és ez a kolhozalapítást még hangsúlyosabban a tüölbékhez igazította.

A külümnüüri közösséget különösen fájdalmasan érintette a forradalmat követő, evenki felkelésnek (*tunguskoe vosztanie*) nevezett, 1924–1925-ben lezajlott események. Bár az evenki felkelés kevésbé az Aldan folyó partján élő, szaha nyelven beszélő, nagyállattartó evenki népesség ügye volt, hanem inkább a keletebbre, N'elkan felé vándorló evenkiké, a harcok és csatározások az *administracija* területén is zajlottak. A felkelés része volt a bolsevikok és a kolcsakisták közötti polgárháborúnak, amely Szibéria peremterületein egészen 1926-ig tartott. Az Aldan menti marhatartó evenkik és a hegységek közt lakó rénszarvastartó evenkik között folyamatos csere- és rokoni kapcsolat működött, amely a felkelés leverése után szinte teljesen megszűnt. A helyieket evenki származásuk miatt a felkelés után kollektíven bűnösnek tartották a jakutiai hatóságok, és emiatt a helyi vezetőket alig vonták be a döntéshozatalba a kollektivizálás során. Ellentétben I. Bajagantajjal, Külümnüürben gyakorlatilag nem volt kulákosítás. Ehelyett az ún. tisztogatás a polgárháború után zajlott le, 1925-ben, egybeforrasztva a bűnösnek nyilvánított teljes népességet, a szegény és gazdag evenkiket egyaránt. A jakutszki pártvezetés a helyi evenkiket etnikus alapon a forradalom ellenségeiként határozta meg a bolsevik közép-jakutiai szahákkal szemben (Kovlekov 2003: 120–121). A polgárháború szétzilálta a cári időszak külümnüüri társadalmának hierar-

chikus viszonyait, a kollektivizálás Külümnüürben pedig inkább megerősítette és megtámogatta a gazdasági-területi alapon működő *tüölbéket*.

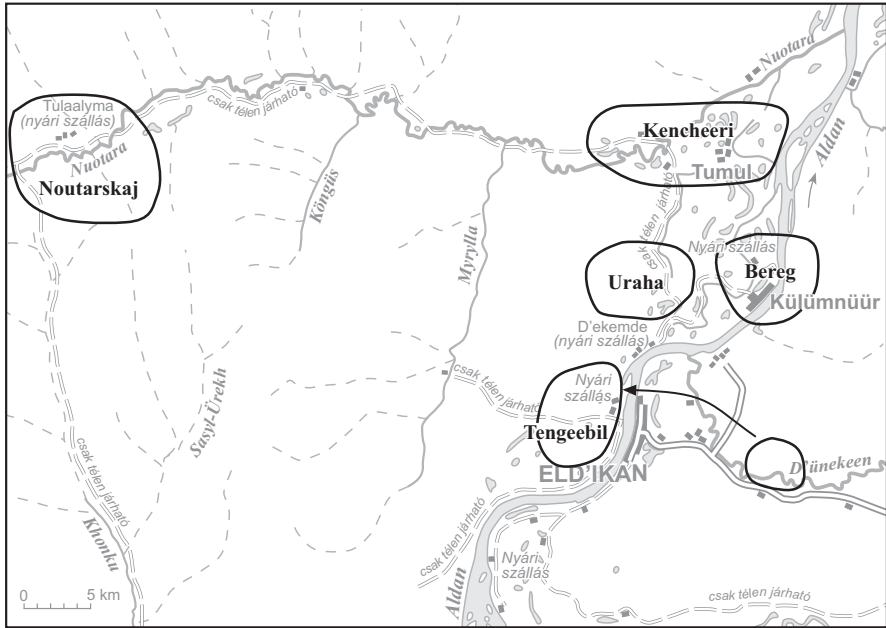
A kollektivizálás első hullámában nyolc kisebb kolhoz (*artel'*) jött létre az *administracija* területén 1928 és 1930 közt. Ezek mindegyike a *tüölbék*nek megfelelően alakult meg. Tarbagával ellentétben itt – *tojonok* hiányában – a kezdetektől fogva az összes földterület és kaszáló a kollektív gazdasági egységek kezelésébe került. A kolhozok egyesítése több lépcsőben zajlott az *administracija* területén. Először a legtávolabbi *artel'*eket (Magalaakh, Behis uchastok, Elgekeen) olvasztották be a közeli, központibb elhelyezkedésű *artel'*ekbe, és ezeken a helyeken kolhozközpontokat, *sugulaan*okat hoztak létre (Donskoj 2007: 196). A *sugulaan*ok a *tüölbék* téli szállásain helyezkedtek el, és egy *sugulaanon* belül átlagosan húsz háztartás tömörült. A *sugulaan*-központokon építkezések kezdődtek, mindenekelőtt házak épültek a letelepedő új családok számára, a közösen tartott jóságoknak pedig nagy istállókat emeltek. Az első öt *sugulaan* az *artel'*-ekből kialakított első öt kolhozhoz tartozott.

A kolhozok első vezetői közt ott voltak az evenki felkelés után megbízhatóbbnak tűnő, Közép-Jakutiából betelepült szahák, illetve a helyi Aprosimovok. A Chapaev kolhoz vezetője egy szaha, Egor Petrovich Danilov lett, D'ekemde területén szintén egy szaha, Egor Spiridonovich Illarionov lett az első vezető. Az *administracija* középső részén, ahol korábban az Aprosimovok szállásai voltak, a kolhozok vezetői az Aprosimovok maradtak. A Bereg kolhoz élén Afanasij Dmitrievich Aprosimov állt, az Uraha területén (és a külümnüüri közigazgatás területén elsőként) megszervezett Put' Kommunizm kolhoz vezetője pedig Stepan Innokentievich Aprosimov lett 1930-ban.

Mivel Külümnüürben politikai szempontból nem volt jelentősége annak, hogy ki milyen családnevet visel, a változásokat irányító *revolucionnyj komitet* ('forradalmi tanács') tagjai a három legnépesebb rokoni csoportból kerültek ki. Aleksej Vasilevich Atlasov, Filip Vasilevich Aprosimov és Afanasij Kapitonovich Andreev vezényelte le a kolhozok megalapítását és a *sugulaan*ok létrehozását. Úgy is lehet fogalmazni, hogy a kollektivizálás

TÜÖLBE	ARTEL' (1928–1920)	SUGULAAN (1930–1948)	KOLHOZ (1932–1975)	FALU, TANÁCS
Magalaakh	Oktjabr'	Nuotarskaj	Kencheeri	Tumul (Nuotarskaj selsovet)
Behis uchastok	Boevoj			
Tulaalyma	Noutarskaj			
Tumul	Kencheeri	Chapaev		
Külümnüür	V. Stalina	Bereg	Bereg	Külümnüür (Kjulumnjurskij selsovet)
Uraha	Put' kommunizm	Uraha		
D'ekemde	Pobeda	Tengeebil	Tengeebil	
Elgekeen	Bol'shevik			

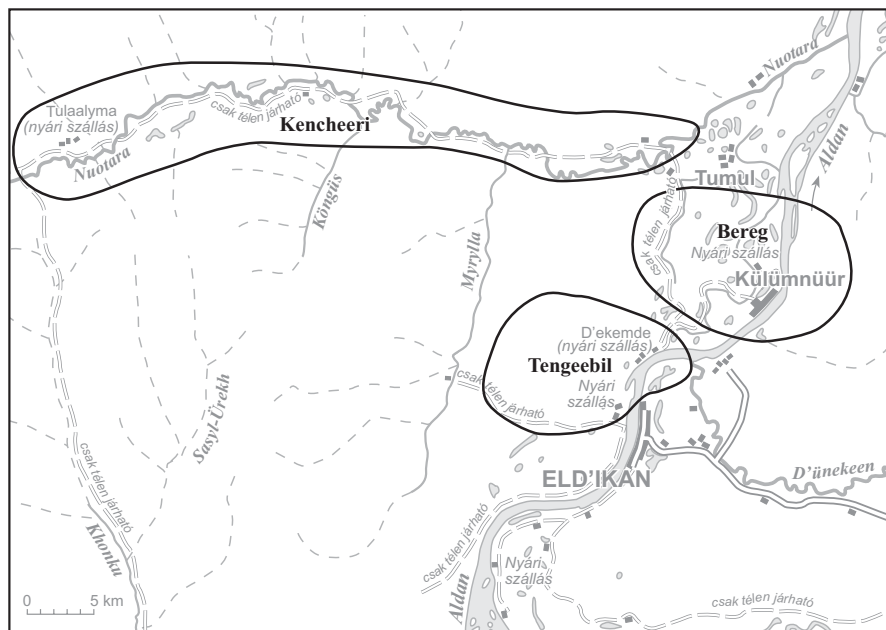

Sugulaaanok Külümnüürben

első évtizedeiben (1930 és 1950 közt) nem újraformálódtak a régi patrónus-kliens-viszonyok Külümnüür területén, hanem egyfajta egyensúlyi állapot jött létre, amelyben az egyes rokoni csoportok képviselői közel azonos súllyal vettek részt a döntéshozatalban.

1932-ben az öt *sugulaant* három nagyobb kolhozba szervezték. A *Kjulumnjurskaja administracija* kettévált egy *Nuotarskij selsovetre* (nuotari falusi tanácsra) és egy *Kjulumnjurskij selsovetre* (külümnüüri falusi tanácsra). Mindkét *selsovjet* két településmagot irányított: a nuotarskiji Tulaalyma és Tumul területén, a külümnüüri Urahában és D'ekemdében.

A három kolhoz a négy település-maggal (*uchastok*) komoly versenyben állt egymással a jövőben létesítendő falu helyének megszerzéséért. A falu helyének kijelölése a megfelelő földrajzi környezet (ivóvíz- és tüzelő-utánpótlás) megtalálásán túl azon is múlt, hogy hol épül fel a helyi iskola. A központosításban először az *administracija* északi része (Tumul és Nuotarskaj) állt jobban, mivel Tumul területén épült fel az első négyosztályos iskola 1932-ben (Molchanova 2006: 22). Addig a külümnüüri és nuotarskiji *selsovjet* lakóinak gyerekei Ed'eenben tanultak és laktak, rokonoknál vagy internátusban. A tumuli iskola a helyi templom gerendáinak felhasználásával épült. Az iskola jelölte ki a kialakítandó településközpont helyét. Ez a településközpont 200–300 méterrel közelebb épült volna fel az Aldan folyóhoz, mint a mai Tumul.

Kolhozok Külümnüürben

A *Kjulumnjurskij selsovet* lakói azonban a tumuli iskola megépítésének el- lenére is inkább a 70 kilométerre fekvő Ed'eenben iskoláztatták gyerekeiket. Ennek két oka volt. Egyrészt a D'ekemde és Uraha területén élő evenkiknek sok rokona volt Ed'eenben, így nem jelentett problémát a gyerekek elhelyezése, másodsorban az ed'eeni iskola hétosztályos volt, és jobb oktatási lehetőségeket kínált, mint a tumuli. A tumuli iskola népszerűtlensége akadályozta a Tumul központú falu kialakulását, mivel jószerével csak a Tulaalyma területéről érkező családok telepedtek le az iskola környékére.

A második világháborúban sokkal kisebb veszteséget szenvedett Külümnüür, mint I. Bajagantaj, ugyanis a falubelieket elsősorban a keleti frontra (Mandzsúriába) vitték katonáskodni. A további kollektivizálás és falvasítás ezért kevésbé volt sürgető és elengedhetetlen, mint I. Bajagantaj területén. Külümnüürben a kitűnő halászati és vadászati lehetőségek miatt az éhezés is sokkal kisebb mértékű volt a világháború idején, mint Jakutia középső területein. Ezt egyik külümnüüri adatközlőm a következőképpen fogalmazta meg: „A szaháknak nem volt mit enniük az éhezés idején; a marha bőre, a fa kérge, a nyúl húsa nem olyan tápláló, mint a halászat. Ezért is menekültek ide hozzánk.” A frontra termelés és a termelés ellenőrzésének szigorodása megerősítette a kollektív gazdasági egységeket Külümnüürben. A változás gyors és jelentős volt: míg 1940-ben Ust'-Maja megyében 141 marha volt a kolhozokban, és 2344 jószág magánkézben, addig 1945-re megfordult az

arány, 2017 marhát birtokoltak a kolhozok, és csak 722 maradt magánkézben. Jól látható, hogy a kollektivizálás Bajagantajhoz képest az egész megyében 10–15 évet késett. A kollektivizálás megerősödése mellett a második világháborút követő időszak jakutiai falvasítási törekvései miatt egyre égetőbb kérdéssé vált az is, hogy hol épüljön fel az *administracija* területén a falu.

Falvasítás Külümnüürben

A központosítás első lépése a két *selsovet* egyesítése volt. 1952-ben a Notarskij és a Kjpuskij *selsovet*ből megalakult a külümnüüri *nasleg*. A *nasleg* központjának kijelölését hosszas viták előzték meg. Tumul, Uraha és az ahhoz közeli, az Aldan partja melletti területek jöttek számításba. Mivel Tumul és a Kencheeri kolhoz kisebb súlyt képviselt, mint a két délebbi központ (Bereg és D'ekemde), kézenfekvő volt, hogy a faluközpont délebbre kerüljön. Uraha mellett a külümnüüri vezetés kijelölt egy enyhén lejtős erdeifenyőligetet, ahol az új iskola építését meg lehetett kezdeni.⁸¹ A terület a *Kuorat Behe* ('a település erdeifenyves ligete') elnevezést kapta. Hosszas viták után a választás azonban mégis a közvetlenül az Aldan partján álló Bereg kolhoz *sugulaanjára* esett, és itt indultak meg az építési munkálatok. 1952-ben megépítették az iskolát,⁸² és ettől az évtől kezdve fokozatosan megindult a betelepedés a mai falu területére, délről D'ekembéből és északról Tumulból. A betelepedés azonban nem volt annyira gyors, mint Tarbaga esetében, mivel a három kolhoz ekkor még nem egyesült, és egészen az Ust'-Maja megyei egységes szovhoz megalakításáig, 1975-ig önállóan működtek (Donskoj 2007: 198). A szovhoz létrehozása az állam jogosultságait és szerepvállalását Külümnüürben is jelentősen megnövelte; a faluban ma is emlegetik azokat a német származású, a szovhoz alkalmazásában álló mérnököket, akik az Aldan vizére alapozva vízvezetékrendszert hoztak létre a falu területén. A betelepülés lassúságának másik okát abban kell keresni, hogy a külümnüüri iskola mellett folyamatosan működött az ed'eeni és a tumuli iskola is. Az iskola elhelyezése miatti bizonytalanság és vita vezetett oda, hogy a Tarbagánál kisebb Külümnüürben mindmáig két önálló iskola üzemel, és emiatt áll a település két részből: Tumulból és Külümnüürből.

Látható, hogy nemcsak a kollektivizálás, de a falvasítás is lassabb ütemben haladt Külümnüür területén, mint Bajagantajban. A betelepülés az 1960-as évekre konszolidálta a ma is megfigyelhető településrendszert egy nagyobb (Külümnüür) és egy kisebb faluval (Tumul), valamint három további nyári szállással (D'ekemde, Uraha, Nuotara) a közigazgatási egység területén belül.

⁸¹ Külümnüürben általánosan elterjedt nézet, hogy azok a helyek és ligetek (*chagda*), ahol erdeifenyő nő, különösen alkalmasak szállások kialakítására. Az ilyen helyeknek nemcsak a levegője jó, hanem az ott élő emberek is egészségesebbek.

⁸² Azóta három másik iskolaépületet emeltek a falu területén.

Tarbagához hasonlóan rokoni és/vagy kliensi csoportok dominálhattak egyes nyári szállások brigádjaiban. D'ekemdében például a Kuchutovok vették át az irányító szerepet, ami annak köszönhető, hogy Zahar Andreev lánya, Kuchutova Irina Zaharovna, miután hozzámert Sergej Kuchutovhoz, az 1960-as években nemcsak az egyik legjobb fejőnő volt, hanem nyolc gyermek anyjaként „hős anya” (*geroj mat'*) is lett. A Kuchutov fiúk a D'ekemde nyári szálláson kezdtek el dolgozni, és a brigád az 1990-es évek kezdetére jórészt családi brigáddá fejlődött. Ugyanez történt egy Aprosimov lány esetében is egy másik kaszálón, Urahában. A szintén „hős anya” címmel kitüntetett Varvara Fedorovna Andreeva egyszerre volt a brigád legjobb fejőnöje és nyolc gyermek édesanyja. Varvara Fedorovna Urahában volt fejőnő, és mivel fiai a brigádban maradtak dolgozni, ebben az üzemegységben az Andreevek kerültek többségbe az 1980-as években.

A brigádok rokoni csoportokhoz való kötődése Külümnüürben nem annyira a cári közigazgatás során kialakult szálláshelyek és rokoni viszonyok mentén formálódott, hanem inkább annak függvénye volt, hogy a nukleáris családok fiai és lányai számszerű többségbe kerültek-e az egyes szovhozbrigádokban. A kollektivizálás és a falvasítás nemcsak új kereteket adott a rokoni együttműködés és összetartozás kifejezésének, hanem jelentőségteljessé tette és legitímálta (kitüntetésekkel, munkabeosztással és fizetésekkel) a rokoni csoportokat (különösen az elemi családot), és hatékonyabbá tette a rokoni csoportok által működtetett patrónus–kliens-viszonyok funkcionálását. Elmondható tehát, hogy a szocializmus gazdasági és társadalmi változásai amellet, hogy jelentős reformokat hoztak a külümnüüriek életébe, a cári kormányzás igazgatási technikái közül megőrizték a rokoni vagy rokoninak tekintett csoportok által működtetett helyi szintű igazgatás gyakorlatát is.

A szovjetunióbeli termelési viszonyokkal foglalkozó közgazdászok és antropológusok a rokoni csoportok szerepét a szovhozbrigádokban Közép-Ázsia esetében gyakran éppen a cári közigazgatás kormányzati technikáival állítják szembe (Roy 2007: 90–92), amellet érvelve, hogy a szovjet rendszer munkaszervezési formái és a szovhozbrigádok voltaképpen csak rekonstruálták a cári rendszerben megsérült, hagyományos patrónus–kliens-viszonyokat. Hasonló megfigyelést tett David G. Anderson is Khantajkában (Evenki Autonóm Terület); eszerint azok a kollektívák működtek igazán hatékonyan, amelyekben egy-egy rokoni csoport nagy arányban és számban képviseltette magát (Anderson 2000). Külümnüürben mindazonáltal nem arról van szó, hogy a szovhozbrigádok restauráltak volna valamilyen korábban is létező, rokoni kapcsolatokon alapuló együttműködő csoportot, hanem inkább arról, hogy a brigádforma alkalmas volt arra, hogy a sokgyermekes családok meghatározóvá váljanak bennük.

Tarbaga és Külümnüür gazdálkodása ma

A szovhozok felbomlása

A szovhozok felbomlása és a kollektív termelési formák megszűnése nem egyszeri és gyors jelenség volt Tarbagában és Külümnüürben, hanem elhúzódó folyamat, amely 1992 óta tart. Az elmúlt két évtized a konszolidáció és az adaptáció időszaka volt a külümnüüri és a tarbagai faluközösségekben. A szovhozok felbomlása együtt járt azok ingóságainak és állatállományának kiutalásával, valamint a kaszálóterületek felosztásával. Habár e folyamatokat leegyszerűsítő módon *privatizációnak* szokás nevezni az antropológiai és a közgazdasági szakirodalomban (Anderson 2000: 43; Humphrey 1998: 3; 2002), pontosabb lenne azokat *reformoknak* vagy esetleg *dekollektivizálásnak* hívni, mert a kollektívák tagjai nem szereztek valódi magántulajdont a szovhozok felbomlása után.⁸³ A *privatizáció* szó (különösen a kaszálók kapcsán) azért is félrevezető, mert a magántulajdon és a közös (állami) tulajdon szembenállását hangsúlyozza. A földek használatára vonatkozó jogok és jogosítványok összessége még a szovhozok fennállásakor sem szállt át teljesen az államra (különösen a halászat és a vadászat tekintetében), és a föld tulajdonlását meghatározó jogok egy tetemes része a szovhozok felbomlása után is az állam kezében maradt. Ha a tulajdon szélesebb értelemben „a jogok és jogosítványok társadalombeli elosztása” (Hann 1998), akkor a földtulajdonviszonyok tekintetében nem sok változást jelentett Külümnüürben és Tarbagában a szovhozok felbomlása és a kaszálók kiosztása.

Működésének ideje alatt a szovhoz volt a falubeliek legnagyobb foglalkoztatója Külümnüürben és Tarbagában. A szovhozban dolgozó tarbagaiai és külümnüüriek munkájuk után államilag garantált fizetést kaptak, és a termény egy részéhez is hozzájutottak. A szovhozokban bárki dolgozhatott, mivel a falvakban kötelező jelleggel teljes foglalkoztatás volt. Aki más munkára alkalmatlan volt, vagy képzetlen, a szovhozban mindig talált magának munkát. Tarbagában a szovhoz tejtermelő tehenészetre és lótenyésztésre specializálódott. A marhákat három nagy istállóban teletették a faluban. A romos istállóépületek ma is láthatóak a falu szélén. A szovhoz mellett ugyan volt némi háztáji gazdálkodás is, de a háztartásokban csak egy-két tehenet tartottak, ugyanis magáncélra használható kaszálók hiányában nem lehetett komoly állatállományt kiteleltetni. Külümnüürben a szovhoz tevékenysége kiegészült még burgonyatermesztéssel, sőt az 1970-es években gabonatermesztés is folyt itt. Amikor tehát a szovhozok felbomlottak, nemcsak a termelési viszonyok változtak meg, de a szovhoz által a falusiak

⁸³ Golovnev–Osherenko 1999: 118–119. Oroszország egészére igaz az, hogy csak jogilag volt lehetséges földmagántulajdont szerezni, de a föld (mivel nem parcellázták fel) valójában nem vált piacképpé, különösen nem magánszemélyek számára. Epstein 2002: 185.

számára jutatott havi rendszerességgű garantált fizetések megszűnésével a falvakba jutó készpénz mennyisége is radikálisan lecsökkent.

A dekollektivizálás a jakutiai faluközösségekben nem annyira a tulajdon elosztását, mint inkább az állami ellenőrzés és irányítás meggyengülését, mindenekelőtt pedig az államnak a mezőgazdasági termelés szervezéséből és támogatásából való fokozatos kivonulását jelentette (Wegren 2003: 9–12). A szovhozok vagyonának felosztása ebben a helyzetben – vagyis az állami jelenlét, támogatás és legitimáció hiányában – elkerülhetetlen volt, mert hiányzott a *bizalom* a szovhozbeli együttműködési formák fenntartásához. E folyamatban talán közrejátszott az is, hogy a tulajdonviszonyok kialakításában a helyi közösségnek szinte semmilyen szerepe nem volt a szovhoz működésének idején. Az olyan tulajdonviszonyok pedig, amelyeket egy-egy közösségre kívülről kényszerítenek rá, potenciálisan feszültséget és bizalmatlanságot gerjesztenek a közösség tagjai között. A kaszálók közös használata és a munka bizalmon alapuló általánosított cseréje helyett még abban az esetben is a kollektívák felbomlása mellett voksoltak a szahák, ha egyébként semmilyen konkrét elképzelésük és lehetőségük nem volt egyénileg hatékony mezőgazdasági termelést folytatni. Egy volt szovhoztag asszony, aki ugyan mára teljesen felszámolta saját gazdaságát, nem azt jelölte meg kilépésének egykori okaként, hogy ő maga jobban tudott volna gazdálkodni a vagyonnal, hanem azt, hogy bent hagyni a vagyont értelmetlen lett volna: *„Ki akart volna maradni a szovhozban? A közös munkát régebben is, ma is a lusták irányították. Bármilyen kicsi is a rész, amit kaptam, azt legalább én használnám.”*

A vidéki társadalom és gazdaság szovjet rendszerbeli irányítását az állam kivonulása és a faluközösségek fokozott marginalizációja követte Oroszországban (Shubin 2006: 425, 431). A továbbiakban Tarbaga és Külümnüür példáján mutatom be azt, hogy az állami irányítás és támogatás drasztikus csökkenésével együtt járó dekollektivizálási folyamatok miként hatottak a faluközösségek működésére.

A dekollektivizálás jogi-gazdasági háttere Jakutiában

1991. június 27-én lépett életbe az a köztársasági törvény Jakutiában, amely a parasztgazdaságok helyzetét először kívánta rendezni (Ivanov 2000: 48). E törvény értelmében már nemcsak szovhozokban és egyéb kollektív/állami mezőgazdasági üzemekben lehet gazdálkodni, hanem a magánemberek is önállóan, cégszerűen folytathatnak mezőgazdasági tevékenységet. Ebben a törvényben nyertek először közjogi elismerést a parasztgazdaságok (*krest'janskoe hozejstvo*) és ezzel együtt a magántulajdonban lévő mezőgazdasági üzemek. 1991-et megelőzően csak egy-két jószág volt magántulajdonban, amelyeket háztáji gazdaság jelleggel a szovhozban dolgozó családtagok a háztartásukban

tartottak. Ezeknek az állatoknak a háztartások udvarán – a faluban – alakítottak ki kis istállót.

1991 után azonban nem alakultak Tarbagában és Külümnüürben magántulajdonú mezőgazdasági üzemek. Egyik faluban sem volt olyan vállalkozó kedvű ember, aki a szovhoz nyújtotta biztos havi jövedelemről lemondott volna egy bizonytalan vállalkozás kedvéért. Különösen riasztó volt az, hogy a parasztgazdaságokban megtermelt húst és tejet így is, úgy is a helyi szovhoz vásárolta volna fel.

A dekollektivizálás következő lépését a szovhozok fizetésképtelenné válása jelentette. Az orosz állam 1994 után egyre kevésbé volt képes fizetést és termékeket eljuttatni a peremhelyzetű szovhozokba, így olyan törvényi környezetet kellett létrehozni, amely lehetővé teszi a szovhozok vagyonának felosztását. A vagyon felosztását az az 1992-es jakutiai földtörvény tette lehetővé, amely a földek használati jogáról rendelkezett (Ivanov 2000: 42). E törvény szerint a korábban a szovhoz által kezelt és használt földekből (helyben lakó) magánszemélyek is részesülhetnek. A földek kiosztásának lehetősége értelmet adott a szovhoz állatállománya felosztásának is. Szabadon használható kaszálók nélkül ugyanis nincsen értelme marhát tartani Jakutiában. 1994-től kezdve Jakutiában lassanként elkezdtek kilépni az emberek a fizetésképtelen szovhozokból. A vagyon felosztása minden szovhoz esetében egyedi szabályoknak volt alávetve, amelyet a szovhoz vezetése és tagsága közös gyűléseken rögzített. Tarbagában 1995–1996-ban számos gyűlésen vitatták meg a vagyon felosztásának módját; Külümnüürben a felosztás egy évvel később kezdődött el.

Dekollektivizálás Tarbagában

A szovhoz megszűnése, a dekollektivizálás (*yhyllyy, esteehin*⁸⁴) a kollektivizáláshoz hasonlóan többlelpcsős, bonyolult folyamat volt. Tarbaga esetében a szovhoz felbomlását megelőzően a nagy és egységes (három *nasleg* egyesüléséből létrejött) Bajagantaj *nasleg* bomlott fel. 1991-ben a *nasleg* északi része, a korábbi II. Bajagantaj *nasleg* különvált. A különválás alapja és oka az iskola mellett kialakult településmag önállósága volt. A különválás során a korábbi Bajagantaj *nasleg* területének több mint egyharmada (67 290 hektár), lakosságának viszont csupán alig ötöde került át az új *nasleg*be. A Tiit-Aryy központú új *nasleg* ugyanakkor külön brigádként 1993-ig része maradt a Geroj Egorov szovhoznak. Ebben az évben azonban a Tarbaga folyó völgyének *naslegei* szerint feloszlott a szovhoz, és négy önálló szovhoz alakult. A megmaradt tarbagai Geroj Egorov szovhozon belül a korábbi *sugulaanok* személyi állományának megfelelően brigádok alakultak. Ezek a brigádok szabadon dönthettek a kaszálók felosztásáról és a termelés megszervezéséről. Tarbaga

⁸⁴ 'Szétszóródás', 'felbomlás' és 'pusztulás'.

területén a *sugulaanok* közül Tabalaakh megszűnt (Küörüme kaszálója lett), és megszűnt Ubahalaakh is, mivel ott korábban a fiatalok betanító brigádja működött, amelynek kollektívája évről évre cserélődött. Mivel a szovhozba új tagok, fiatalok nem jelentkeztek már, a brigád is felbomlott. A megmaradt három brigád gazdálkodása átalakult. A földeket a brigádtagok között szétosztotta a szovhoz, és minden brigád vezetését – ahogyan a kaszálók brigádtagok közötti felosztását is – egy bérlőgazda, *arendator* (a brigád vezetője) látta el. Az *arendator* feladata emellett az volt, hogy a brigádok tejtermelését továbbítsa és beszolgáltatassa a megyei tejfelvásárló cég (*Lögöj*) számára.

A kollektív termelési egységekből való kilépés már 1992-től engedélyezett volt. A szovhoból való kilépés ekkor azonban még csak a szovhoz állatállományának felosztását jelentette, anélkül, hogy hozzá kaszálóterületeket kaphattak volna a tarbagai lakosok. A Tarbagában 1992-ben meglévő 1340 marha és 525 ló felosztása rengeteg vita tárgyát képezte. Bár nem az állatállomány egésze tartozott a szovhozhoz, mert szinte minden családnak volt egy-két saját nevelésű marhája, ritkábban lova, így is közel másfél ezer jószág elosztása volt a tét. A kérdés a vagyonszétosztásakor a teljes rész (*toloruu paai*) meghatározása volt, és az, hogy a teljes részhez képest mennyit kaphattak a szovhozban rövid ideig dolgozók vagy éppen a szovhoból már nyugdíjba vonult volt szovhoztagok. Az szóba sem jöhetett, hogy a kolhozokba való belépés állapotát (vagyis az 1930-ban rögzített csatlakozási adatok szerint) állítsák helyre az állatállomány elosztásával, mivel az már rekonstruálhatatlan volt. A felosztás alapja a marhaállomány brigádok szerinti megoszlása és a munkával töltött évek száma volt.

A legnagyobb érdekütközést és vitát az váltotta ki a faluban, hogy a szovhoból korábban nyugdíjba vonultak csak egynegyednyi részesedést kaptak a szovhoz állatállományának felosztásakor, ami számukra mindössze egy-egy borjú és csikó kiutalását jelentette. Az erről szóló döntést egy szovhozgyűlésen hozták meg azok a tagok, akik továbbra is a szovhoz üzemeltetésében voltak érdekeltek. A szovhoz akkori vezetőjének, Stepan Petrovich Gotovcevnak ezzel az volt a célja, hogy a marhaállomány minél nagyobb részét a szovhoz megmaradt három brigádjának (Sytygan, Sardanga/Jubilejnaj és Küörüme) közös kezelésében tartsa, és ezáltal a három *arendator* (Stepan Petrovich Gotovcev – Sardanga/Jubilejnaj, Vasilij Karataev – Sytygan és Petr Nikolaevich Petrov – Küörüme) minél több állami támogatást tudjon felvenni a megmaradt állatállomány után. Az állami támogatás megszerzésének ugyanis az volt a feltétele, hogy a támogatottak (a brigádok tagjai) ne csökkentsék a közös marhaállomány méretét, még a termelés egyértelmű veszteségessége ellenére sem. Fontos kritérium volt az is, hogy a kollektíva marháit nem volt szabad magánosítani, és a növendékállatok is állami (közösségi) tulajdonban maradjanak.

A mezőgazdasági átalakítás legfontosabb törekvése Közép-Jakutiában *nem az volt, hogy hatékonyabbá tegye a termelést, hanem az, hogy a termelés*

teljes visszaesését (azaz a vidéki lakosság és Jakutszk élelmiszer-ellátásának drasztikus csökkenését) a lehető legkisebb anyagi ráfordítással *megakadályozza*. A bérleti rendszerre vonatkozó szabályozással éppen ezt kívánta elérni a kormányzat, azzal a további céllal, hogy a földek a reformok után is állami kézen maradjanak (Poiseev 1993: 41). Ez a megoldás a teljes liberalizáció (egyéni termelés) és az állami tulajdon megőrzése között valahol félúton volt. A reform legfontosabb szempontja tehát az volt, hogy minél kisebb mértékben kelljen támogatni a veszteséges ágazatot és termelést. A bérleti rendszer semmiféle előrelépésre nem adott módot helyi szinten (Egorov 1993: 44), mivel nem lehetett e rendszerben kölcsönt felvenni, valamint nem állt rendelkezésre helyi tőke, és ezért modernizálni sem lehetett a gazdaságokat (Prokop'ev 1993: 34).

Tarbagában 1992 és 1999 között gyakorlatilag a szovhoz megmaradt vagyónának felélése és a termelés fokozatos visszaesése zajlott. Ez a távolabbi kaszálók elhagyásával, az állatállomány 30 százalékos csökkenésével, a földek elmocsarasodásával, a géppark tönkremenetelével és a nyári szállások leromlásával járt együtt. A termelés visszaesése és a földek paragon hagyása egyszerre értelmezhető gazdasági és spirituális jellegű lépésként, ugyanis Tarbagában nemcsak a kaszálókat, hanem az ősök szálláshelyeit és vadászterületeit is elhagyták a helyiek, amivel párhuzamosan a területre vonatkozó ismeretek is rohamosan csökkentek.

A nyári szállások szerepe a dekollektivizálás folyamatában

Ezt a visszaesést igyekezett kordában tartani az új szabályozási környezet. Először 1992-ben engedélyezték a Szaha Köztársaság törvényei szovhozok nyári szállásainak (azaz a korábbi *tüölbék*nek) magáncélú használatát. A rendelet szerint azok, akik a szovhoból kiléptek, de korábban valamelyik nyári szállás (*sajlyk*) brigádjában dolgoztak (és laktak a nyári időszakban), a *sajlyk* épületeit és a környékükön elterülő legelőket használhatták (Darbasov–Egorov–Solov'ev 2000: 155). Erre jó példát szolgáltat Küörüme esete, ahol a szovhoz idején helyben dolgozó családok (akik a Sulus kolhoz tagjainak is leszármazottai voltak) folytatták a gazdálkodást a *sajlyk* épületeiben. Bár az állatállomány csökkenése miatt a *sajlyk* 1987 és 1988 között épített nagy istállói alacsony hatékonysággal voltak kihasználva 1992 után (a 250 tehénre tervezett istállóban 2005-ben csak 85 tehén volt), de a *sajlyk* nem ürült ki, és ebben nagy szerepe volt Stepan Petrovich Gotovcevnek, aki nem hagyta széthullani a brigádot. Ezek után a szovhoz felbomlását követően újrászerveződő egyik kooperatív gazdasági egységnek, a Geroj Egorov SPK-nak (*Sel'skhozjajstvennyj Potrebitel'skij Kooperativ*), azaz értékesítési szövetkezetnek (amelyet a továbbiakban *kooperatív*nak nevezek) Küörüme nyári szállása lett a központja, és a *sajlyk* használói lettek az első tagjai.

A kooperatívva szerveződés eredményeképpen 1999-ben és 2002-ben két új magánház is épült Küörüme területén, ugyanis a nyári szállások minél hatékonyabb kihasználásának érdekében a küörümei családok júniustól szeptemberig kitelepültek a *sajlyk*ra.

Hasonlóképpen, a Jubilejnaj brigádjában dolgozó fejölegény, Ivan Zablockij (általánosan ismert ragadványnevéen: Huu Baanja) és családja is megmaradt egyedülként az 1972-ben felépített Sardanga/Jubilejnaj *sajlyk* területén. Ez a *sajlyk* volt a legnagyobb és legmodernebb a *naslegen* belül, de a szovhoz felbomlása után senki sem használta. 1992 és 1998 közt Huu Baanja szinte egymaga óvta meg a szovhoz épületeit a teljes leromlástól, amelyeket ezután a szovhoz vagyonából ráeső részként értékelt. Az elhanyagolt *sajlyk*ot 1999 után kezdték el használni más tarbagai családok is, mégpedig azután, hogy Stepan Gotovcev megegyezett Huu Baanjával (aki természetesen jogilag nem birtokolta a *sajlyk* építményeit és a körötte elterülő legelőket) arról, hogy a *sajlyk* környéki legelőket és kaszálókat a Geroj Egorov kooperatív is használhassa. E nyári szálláson eleinte (1998-ig) Huu Baanja nyolc tehenén kívül nem volt jószág, de még a kooperatív megjelenése után, 2005-ben is 200 tehen helyett csak 74 állt a *sajlyk* istállójában.

Eltérő irányt vett a másik két *sajlyk* használata. Sytyganban együtt maradt a volt szovhozbrigád, és a tíz brigádtag és családtagjaik brigádjelleggel folytatták a termelést (csökkent állatállománnyal). Valószínűleg a sytygani brigád fennmaradásában szerepet játszott az a tény is, hogy a brigádtagok között öt egyedülálló férfi volt ekkor, akik nem voltak érdekeltek abban, hogy önálló saját háztartást vezessenek. Számukra a közös termelés és az azzal járó havi bérezés (fizetés) biztosabb és egyszerűbb bevételi forrásnak tűnt, mint a feleség és a gyerekek segítségét nélkülöző önálló gazdálkodás. A termelés és az állatállomány mérete azonban a brigád megmaradása ellenére a kilencvenes években itt is folyamatosan csökkent vagy stagnált.

Míg az eddig említett három *sajlyk* állatállománya stagnált vagy csökkent az 1990-es években, és az állattartás helyett a szintén bizonytalan megélhetést nyújtó, ám sokkal kevesebb munkával járó állami munkahelyek lettek népszerűek a fiatalok körében, eltérő változások történtek a negyedik *sajlyk*, Ubahalaakh területén. E *sajlyk* korábban nem hasonlított a többi brigádhoz, mivel itt nem egy állandó közösség dolgozott együtt, hanem 1972-től a nem házas fiatalok *Mechta* ('Álom') nevű brigádja működött a területen. A brigádban szinte minden fiatal tarbagai dolgozott két évet, mielőtt valamilyen más (nem a szovhozhoz kapcsolódó) munkát vállalt volna a faluban, emiatt a brigád személyi állománya évről évre változott. Természetes, hogy nem alakult ki olyan összetartó brigád, amelynek tagjai a szovhoz felbomlása után erre a *sajlyk*ra jogosan igényt tarthattak volna. Továbbá – ellentétben Küörümével és Sytygannal – az ott két évig dolgozó fiataloknak nem volt semmi közük a korábbi Tan'n'arang és Manchaarylaakh *tüölbe* lakóihoz, és nem is kívántak a továbbiakban a mezőgazdaságban dolgozni.

Az 1980-as években a *sajlyk* területén vezető fejölegényként dolgozó Mikhail Nikolaevich Gotovcev 1992-ben alapította meg az Ud'uor parasztgazdaságot. A parasztgazdaság (oroszul *krest'janskoe hozajstvo*) szintén egy államilag elismert mezőgazdasági üzemforma, ahol az üzem összes ingósága a parasztgazdaság vezetőjéé. A magántulajdonú parasztgazdaságba Gotovcev a szovhoz idején maga nevelte 2–3 tehenét és növendékállatait vitte be, valamint a szovhoz felosztásakor kapott borjút és csikót. Ahhoz, hogy gazdaságát életben tartsa, nemcsak arra volt szükség, hogy a szovhoz idején elkezdett fajtanemesítési eljárásait folytassa, hanem arra is, hogy megfelelő mennyiségű és minőségű kaszálót kapjon. Ehhez a számára kiutalt háromhektárnyi kaszáló megközelítően sem volt elég, így az Ust'-Aldan megyei agárbizottság vezetőjéhez, D. I. Ivanovhoz fordult, aki korábban a Geroj Egorov szovhoz párttitkára volt. A jakutszki mezőgazdasági minisztérium utasítására a szovhoz földjéből az Ud'uor magángazdaság számára több mint százhektárnyi kaszáló és hozzá tartozó legelőterület lett kiutalva. E hatalmas terület értelemszerűen Ubahalaakh nyári szállás vidékére esett, mert itt voltak a Gotovcev által nemesített marhák. Mikhail Nikolaevich Gotovcev 1998-ban és 1999-ben istállót és házat épített a területen, 1999-ben pedig parasztgazdasága a kiváló termelési eredményeknek köszönhetően megszerezte a „Szaha Köztársaság mintagazdasága” kitüntető címet.⁸⁵

Az Ud'uor magángazdaság példájával ellentétben az állami szektorban munkához és fizetéshez jutó háztartások tagjai (azaz a tarbagaiak többsége) nemcsak fokozatosan kiléptek a szovhoból, hanem drasztikusan csökkentették állatállományukat is. Ennek oka az volt, hogy a szovhozokon és a *sajlyk*okhoz kapcsolódó *arendator*-rendszeren kívül nem volt értelme fenntartani az állatállományt, mert sokkal több munka volt vele, mint amekkora haszonra számítani lehetett a marhák haszonvételeiből, valamint a *sajlyk* használata nélkül nem lehet tejhasznot venni a legfontosabb nyári fejési időszakban.

A problémát jól megvilágítja az alábbi interjúrészlet egy olyan tarbagai asszonnyal, akinek csak lányai voltak, és aki férfi munkaerő hiányában – egy tehen kivételével – felszámolta teljes állatállományát:⁸⁶ *„Nincsen semmi haszna állatot tartani. Először is ott van az istálló rendben tartása, tisztítása. Egész télen át fel kell kelni mindennap korán. Kinek jó az? Aztán pedig ki kell hajtani a marhákat a lékhez itatni... Nyáron pedig a legnagyobb gond a szénagyűjtés... Azt nem is kell magyaráznom. Hogy a kaszálók milyen szűkösek, azt te magad is tudod, ha pedig belvizes lesz, akkor szénagyűjtés nincs is egyáltalán. Pénzért pedig itt nem kapsz szénát, az biztos. Csak munka és munka, kínszenvedés. Nem szabad csodálkozni azon, hogy a fiatalok ilyen*

⁸⁵ Az Ud'uor gazdaságban egy tehéntől átlagosan 2800 liter tejet fejnek egy évben, amely csaknem 50%-kal több, mint a megyei átlag.

⁸⁶ Férfi munkaerő hiányában nagyon nehéz megoldani a nyári kaszálást, és ez ellehetetleníti a marhatartást.

Garázsszá átalakított istálló Tarbagában

hitvány munkát nem szívesen végeznek.” Természetesen nem tekinthető ez a vélemény teljesen általánosnak Tarbagában, de az kétségtelen, hogy a marhatartás visszaszorult, és igen gyakran két-három háztartás tart közösen egy-két marhát, megosztva a munkát egymás közt.

Maksim Ammosov, a helyi röplabdaedző például édesapjánál tartja a teheneit, ott, ahol nővérenek családja is lakik. A két tehén így voltaképpen három háztartást tart el, és a munka is háromfelé oszlik: Maksim végzi a kaszálást, a nővére tartja rendben az istállót, a marhákat pedig váltva fejik. Az állatállomány közös tartását Jakutia nyugati részén, Suntar megyében fenntarthatónak tűnő gazdálkodásként írta le Susan A. Crate, *cow and kin* rendszernek nevezve a családok közti együttműködés ezen formáját (Crate 2006a). Amint a továbbiakban látni fogjuk, ez a munkacsere nemcsak a rokonokra vonatkozik, hanem részt vehetnek benne nem rokonok is, valamint Közép-Jakutiában inkább egy átmeneti adaptációs állapotot tükröz, mintsem egy hosszú távon működő rendszert.

A háztáji gazdálkodás

A szovhoból kilépett önellátó családi gazdaságoknak egy 1994-es köztársasági rendelet szerint már kaszálók is jártak az abban az évben létrehozott földrendezési alaptól (*fond zemleustrojstvo*). Ebből az alaptól (vagyis a

nasleg földjének egy részéből) mindazok, akik korábban nem a szovhoz brigádjaiban dolgoztak, vagy a brigádokból 1992 óta már kiléptek, kaszálókat kaphattak. Az alapba azonban nem kerültek be a brigádok nyári szállásainak környékén elterülő kaszálók, amelyek így továbbra is az ott szerveződött kollektív mezőgazdasági üzemek kezelésében maradtak. Emiatt a kaszálók tulajdonjogának rendezése a faluhoz közelebbi, északi és keleti területeket érintette. A kaszálók felosztásakor elvileg minden tarbagai felnőtt lakos három, minden kiskorú pedig másfél hektár földet kapott, azok viszont, akik a szovhozban maradtak, tovább használhatták a szovhoz nagy kiterjedésű kaszálóit. A felosztás nem igazította az állatállomány méretéhez a kaszálók kiutalását, és nem kívánta rekonstruálni a kollektivizálás előtti kaszáló-használati viszonyokat. A brigádok szovhozon belül maradt tagjain kívül tehát a faluban szinte senki sem azokat a területeket kapta vissza, és nem azokon a területeken kezdhette meg a gazdálkodást, ahol korábban felmenői gazdálkodtak (ahol az *ölbüge* földjük volt). A földosztáskor a kaszálók alanyi jogon jártak még azoknak is, akiknek egyáltalán nem voltak állataik, vagy akik korábban nem is Tarbagában éltek.

A földosztás további sajátossága volt az is, hogy a cári közigazgatás *ölbüge*-rendszeréhez hasonlóan létrejött egy földtartalékalap (*rezervyj fond*) is, amely nem kerülhetett kiosztásra. E tartalékalap azt a célt szolgálta, hogy rosszabb termés esetén is találhassanak kaszálót a falubeliek. A tartalékalapok 1995-ben lettek kijelölve és felmérve, a kaszálók kiosztása pedig ezt követően 1996-ban kezdődhetett meg (Pahomova–Maharova 1999: 159). A kaszálók kiosztásakor azonban nem mindenki kapott annyit, mint amennyi járt volna neki; az esetek többségében igyekezett a falu vezetése legalább marhánként két hektár földet juttatni a háztartásoknak. Így ma a faluban ritka, hogy a kiosztott kaszáló mérete éppen akkora, mint amekkora a törvény szerint járna.⁸⁷ Ezért a tarbagaiak a kaszálók pontos méretét és a lekaszált széna mennyiségét igyekeznek eltitkolni egymás elől, és általános bizalmatlanság övezi a kaszálók birtoklásával kapcsolatos kérdéseket. Ez a bizonytalanság egyben lekötöztette (és zsarolhatóvá) teszi a falu lakosságának nagy részét, és, amint az a továbbiakban bemutatásra kerül, egyben megalázza az informális patrónus–kliens-viszonyok működésének Tarbagában.

A bizalmatlanság és bizonytalanság korábban az *ölbüge*-rendszernek is sajátossága volt. Éppen ezért fontos látni, hogy a dekollektivizálás teljesen eltérő szinterein visszatért a földtulajdonviszonnyal kapcsolatos, a kollektivizálás előtti időszakot jellemző bizalmatlanság és titkolózás (Giordano–Kostova 2002: 75). A kaszálók azonban ezután sem lettek teljesen a helyieké. A magántulajdon fogalma ugyanis a kaszálók esetében is a területhez fűződő jogok egy csokrát jelenti (Hann 2000: 7):

⁸⁷ Ez erős hasonlóságot mutat az *ölbüge*-rendszerrel, ahol szintén az volt jellemző, hogy a terméshozamot és a kaszálók méretét a földhasználati jogok bizonytalansága miatt titkolták a háztartások, lásd Vitashevskij 1929: 85.

1. Tulajdonosi jog (*proprietary right*): a tulajdonosnak joga van használni, feljavítani a földet, illetve azon befektetéseket végezni, valamint a mások által abban okozott károkért kártérítést követelni.

2. Kizárási jog (*exclusionary right*): a tulajdonosnak joga van kizárni másokat a kaszáló használatából.

3. Elidegenítési jog (*disposition right*): a tulajdonos eladhatja, áruba bocsáthatja, elzálogosíthatja a földjét.

4. Használati jog (*usufructuary right*): a tulajdonos eldöntheti, hogy milyen célra használja tulajdonát (Golovnev–Osherenko 1999: 118).

A kaszálók tarbagai tulajdonlása kapcsán a tulajdonosi jogokból leginkább a kizárási jog valósul meg (az sem maradéktalanul), míg a többi nem vagy csak részben. Emiatt Tarbagában is bizonytalan, hogy pontosan mit jelent birtokolni egy kaszálót, azon túl, hogy a területen kizárólagos jogot ad szénagyűjtésre. E bizonytalanság miatt Tarbagában a szóban közvetített belső, közösségi szabályozás segít elrendezni a valós tulajdonviszonyokat a *nasleg* területén belül. Magántulajdon helyett érdemesebb itt tehát különféle *jogosultságok* megszerzéséről beszélni.

A földosztás egy további lépése volt 1997-ben az, hogy a falu belterületén a házak és telkeik magántulajdonba kerültek, ezért ezek szabadon elidegeníthetőek lettek. Tarbagában a házakat nemcsak adják és veszik, hanem kiadják és bérlik is.

Összefoglalóan: a szovhoz vagyónának felosztásakor a tarbagaiak az egyes vagyontárgyak átadásakor (állatállomány, géppark, *sajjlyk*-ingatlanok, belterületi ingatlanok, kaszálók) eltérő tulajdonosi jogokat szereztek. Az, hogy éppen miért, milyen módon és mekkora vagyonra tehettek szert a közösség egyes tagjai, a legtöbb esetben a falubeliek számára sem volt egyértelmű. Az elosztás során a saját érdekeiket ügyesen védelmező családok nagyobb kaszálók használatára, több jószág birtoklására és a *sajjlyk*ok kisajátítására szerezhettek jogokat – mások pedig a szovhozvagyon elosztásának veszteseiként kívül rekedtek a mezőgazdaság 1999-től induló tarbagai újrászerveződéséből.

Általános szabályként elmondható, hogy azok a személyek szerezhették meg egyes ingóságok (autók, traktorok és tehenek) tulajdonjogát, valamint a nyári szállásokra, kaszálókra és legelőkre vonatkozó kizárási jogokat, akik a szovhoz működése alatt jó kapcsolatokat tartottak fenn a megyei vagy a köztársasági agrárpolitika vezetőivel. Vasilij Karataev és Stepan Petrovich Gotovcev esetében ez a pozíciójukból fakadt. A szovhoz korábbi agronómusa és vezetője személyes kapcsolataiknak köszönhetően könnyebben tudták kijárni maguknak egyes vagyontárgyak megszerzését az 1990-es évek szabályozási szempontból képlékeny és bizonytalan közegében. Tudták, hogy a megyei és minisztériumi vezetők közül kivel kell és lehet leülni megbeszélni a dekollektivizálás kérdéseit. Azt is tudták, hogy szükség esetén kinek kell vagy érdemes csúszópénzt (*blat*) vagy ajándékot (*belekh*) adni. Nagyon fontos szempont volt az is, hogy a falubeliek közül csak őket ismerték a megyei

vezetők – és bennük (vagyis az ő vezetői, adminisztratív tapasztalataikban) bíztak meg. Nem is volt kérdéses, hogy a dekollektivizálás után a nyári szállások ingatlanjait, a körülöttük lévő legelőket és a szovhoz marháinak egy jelentős részét e vezetők kezelésére bízzák. A sikeres dekollektivizálásnak azonban nemcsak a szovhoz volt vezetőibe helyezett bizalom volt a záloga, hanem az a tekintély is, amelyet e vezetők kivívtak a közösségükben: Karataev felesége és anyósa a sytygani brigádban, Stepan Petrovich pedig a szovhoz többi részében. Így a dekollektivizálás folyamatát (vagyis a volt szovhozvezetők gazdagodását) ha meg is kérdőjelezték olykor a helyiek, érdemben nem léptek fel ellene.

Kivételes helyzetben volt Mikhail Nikolaevich Gotovcev. Ő nem volt a szovhoz korábbi vezetőségének a tagja. Sőt az 1996-os vagyoneosztás idején ő már nyugdíjas volt. A szovhoz vagyonának felosztásánál így nem is kapott többet, mint egy tehenet és egy csikót. Ez volt az a rész, amely a nyugdíjasoknak járt. Mikhail Nikolaevich azonban nem egyszerű fejőlegény volt a szovhozban. 1970 óta dolgozott azon, hogy a szovhozbeli tehenek, az átlagos 1500–2000 kg tej helyett többet adjanak.⁸⁸ Nemcsak a teheneket fejte gyakrabban (napi háromszor a napi kétszeri fejés helyett) és gondozta nagyobb figyelemmel, hanem a helyi Simmentaler fajtákat a nagyobb tejhozamot adó Holstein-fríz marhákkal keresztezte. Így az általa gondozott marhák átlagosan 4000 kg tejet adtak egy évben. Egyikük pedig 1986-ban 6700 kg-ot egyetlen év alatt. Mihail Nikolaevich munkája révén rengeteg kitüntetést kapott, amelyek közül a legbecsesebb a Lenin-munkaérdemrend, amellyel egyedül ő rendelkezik az egész megyében. Tenyésztési eljárása és kitüntetése révén a 1980-as évek második felétől kezdve Mihail Nikolaevich is kitűnő kapcsolatokat ápolt a jakutiai agrárpolitika vezetőivel. A dekollektivizálás idején ő is bátran fordulhatott vezető beosztású ismerőseihez annak érdekében, hogy megfelelő mennyiségű legelőhöz és egy nyári szálláshoz juthasson. A munkája iránti bizalom mellett a Lenin-érdemrend által biztosított tekintély is jelentősen segítette Mihail Nikolaevichet abban, hogy a dekollektivizálás egyik nyertese legyen.

A kollektív termelési formák újjáéledése

A dekollektivizálás 1999-től induló második szakasza jól mutatja, hogy a szovhoz felbomlása után megszerzett vagyonnal és annak birtoklásával kapcsolatos bizonytalanság erősen befolyásolta a mezőgazdaság és a helyi termelés újrászervezésének stratégiáit. A központi irányítás gyengesége miatt ugyanis a vagyon megszerzése leginkább a személyes kapcsolatokon és a

⁸⁸ Jakutiában a tej mennyiségét kilogrammban mérik. Az elszámolásokban minden esetben a tej tömege (és nem az úrtartalma) van feltüntetve. Ennek egyik fő oka az, hogy a hosszú fagyos időszakban a tejet fagyott formában (tejtömbökben) szállítják és értékesítik.

személyes tekintélyen múltott. Erre a legjobb példa az Ud'uor parasztgazdaság létrejöttéhez kapcsolódó konfliktusok sorozata. A szovhoz megszűnése, széthullása után az Ubahalaakh területén lévő nyári szállásra egyszerre vetett szemet az ott dolgozó Mihail Nikolaevich Gotovcev, valamint Stepan Petrovich Gotovcev öccse, Ilja Petrovich Gotovcev. 1996-ban úgy tűnt, hogy Ilja Petrovich meg tudja szerezni a földeket, az épületeket és az ott gondozott Holstein-fríz keverék marhákat, mivel a szovhoz vagyonának tarbagai felosztásánál Mihail Nikolaevich csak a nyugdíjasoknak járó kicsiny részt kapta meg. 1996–1997 telén Mihail Nikolaevich azért is maradt kinn télen is Ubahalaakhban, hogy jelenlétével erősítse meg a jogát azon a területen, ahol csaknem húsz évig gazdálkodott a szovhozban. A szovhoz utolsó pártitkárának és a jakutiai mezőgazdasági miniszternek a közbenjárásával sikerült elérnie azt, hogy 1997 őszétől Ubahalaakh és a körülötte elterülő legelők az ő tulajdonába kerüljenek.

A legegyszerűbb helyzetben azok a szovhoztagok voltak, akik a szovhozban sofőrként dolgoztak. Ők a szovhoz felbomlása után kedvező áron megvásárolhatták azokat az autókat, traktorokat és teherautókat, amelyekkel dolgoztak. Esetükben a tulajdonjogok megszerzése teljes mértékű volt, és a kilencvenes évektől kezdve igen jó üzletet jelentett számukra a megszűnt ingyenes (tömeg)közlekedés helyettesítése. Az a néhány sofőr, aki személyszállításra adta fejét, a faluban maradt, azok viszont, akik teherautót kaptak, hamar Jakutszkba költöztek, és ott kezdtek el dolgozni. A tarbagai sofőröknek ma Jakutszk elővárosában (Markhában) van egy nagy garázsuk.

A szovhoz vagyonának felosztása azok számára sem jelentett problémát, akik nem kívántak mezőgazdasági munkát végezni, mert a családban volt már legalább egy kereső állami alkalmazott.⁸⁹ Ők a jószágállomány és némi legelő kiutalása után rövid ideig gazdálkodtak, de a legtöbb esetben beszüntették a tehenészetet. A teheneket általában egyszerűen levágták és elfogyasztották.

Azok, akik kényszerből vagy saját akaratukból tovább folytatták a mezőgazdasági termelést, három út közül választhattak:

1. Belépnek a szovhoz romjain és a *sajlyk*ok brigádjainak alapján létrejövő kooperatívokba.
2. Saját gazdálkodási egységet (farmgazdaságot) alakítanak.
3. Önellátó és a piacra csak igen kis mértékben termelő családi gazdálkodás, *cow and kin* rendszer keretében folytatják a munkát.

A három stratégia közül mára az első vált általánossá Tarbagában. A Geroj Egorov gazdaság (*khahaajjstyba*, és ekkor már nem szovhoz) 1999-ben szűnt meg végleg, habár 1994 és 1999 közt inkább már csak földosztásra és a bérleti rendszer működtetésére koncentrált a vezetés. Küörüme és Sytygan esetében azonban – ahol a *sajlyk* brigádjainak tagjai nagyrészt a korábbi *tüölbék* leszármazottjai voltak – a termelés szinte zavartalanul (habár kisebb volumenben)

⁸⁹ Ma az iskolai tanárok háztartásaiban például igen ritkán tartanak állatot.

folytatódott a szovhoz 1999-es megszűnéséig. Ezen *sajjlykok* esetében egy-egy volt szovhozbeli vezető (elnök, párttitkár, főagronómus, brigádvezető) kiemelkedett a brigádból, és megszervezte az egyébként is együttműködő és helyben dolgozó brigád alapjain az új kooperatívokat. Küörüme esetében a brigád tagjai szinte mind helyi származásúak voltak (Küörüme körülbelül 40 km távolságra van Tarbagától), és volt egy jó szervező is köztük, mégpedig a szovhoz volt elnöke, Stepan Gotovcev. Sytygan esetében pedig az 1933-as születésű, többszörösen kitüntetett kiváló fejőnő, Olga Zablockaja a Zablockij család korábbi kaszálóiin folytatta a munkát, és képes volt együtt tartani a brigádot, amelyben a szovhoz idején is olyan férfiak dolgoztak, akik a területről származtak. A szervezési munkák itt Olga Zablockaja vejére, az agrotechnikus végzettségű Vasilij Karataevre és lányára, Vera Neustoevára hárultak.

A hasonlóságok ellenére a küörümei és a sytygani kooperatív megszervezése eltért egymástól. Küörümében az állatállományt a brigádtagok felosztották egymás közt még a kooperatív megalakítása előtt, mivel a hat küörümei háztartás a szovhozvagyonból kivette a saját részét 1994-ben, és az azóta született növendékállatok a továbbiakban már külön-külön gyarapították a háztartások vagyonát. A kooperatív alapítói közt található Kalininskaj, Kolodeznikov és Gotovcev is, vagyis azok a családok képviseltették magukat a kooperatív megalakulásakor, akik hagyományosan is kötődtek Küörüme területéhez. Ezek a családok nemcsak azokat a kaszálókat és legelőket használják, amelyeket felmenőik együttműködve, *tüölbe* jelleggel használtak, hanem a területen belül számon tartják azt is, hogy kinek hol voltak korábban, a kollektivizálás előtt a szállásai. Ezeket a helyeket gyakran lókikötő pályvák (*serge*) vagy sírok jelölik.⁹⁰ A területhez való kötődés további jele az is, hogy Küörüme lakosai nem munkahelynek, hanem lakóhelynek fogják fel a *sajjlykot*, és a háztartások gyakran évi 4–5 hónapot is eltöltenek a szállás területén.

A Geroj Egorov szovhoz alapjain (a Sardanga és a Küörüme nyári szállások brigádjainak tagjaival) Stepan Gotovcev megszervezte a tarbagai Geroj Egorov kooperatívot. E kooperatívnak nem volt más feladata, mint hogy az amúgy is meglévő együttműködési viszonyokat szorosabbra vonja, és felvegye a megfelelő állami támogatást az új kooperatív tagjai, tehenei és tejhaszonvétele után. Az állam a nyugdíjalapba fizet a kooperatív tagjai után, a fejőstehenek megtartásának fejében tehenenként pénzbeli támogatást nyújt, végül pedig a tej felvásárlási ára mellé literenként meghatározott mennyiségű támogatást juttat a termelőkhöz a helyi felvásárlási cégen keresztül (ez Ust'-Aldanban a *Lögöj* nevű cég).

Küörümében a brigádtagok a kooperatívban felosztják a munkát egymás közt. Itt nem fizetséget kap munkájáért a kooperatív alkalmazottja, hanem

⁹⁰ A sírok ma Jakutiában orosz jellegűek, vagyis egy kis kerítéssel körbevett házacska mintáznak. A falvasításig a halottakat az alaosok északi részén (*khald'aaŷy*) temették el. Ma már a falvak mellett temetőik találhatók (lehetőség szerint a falvaktól nyugatra).

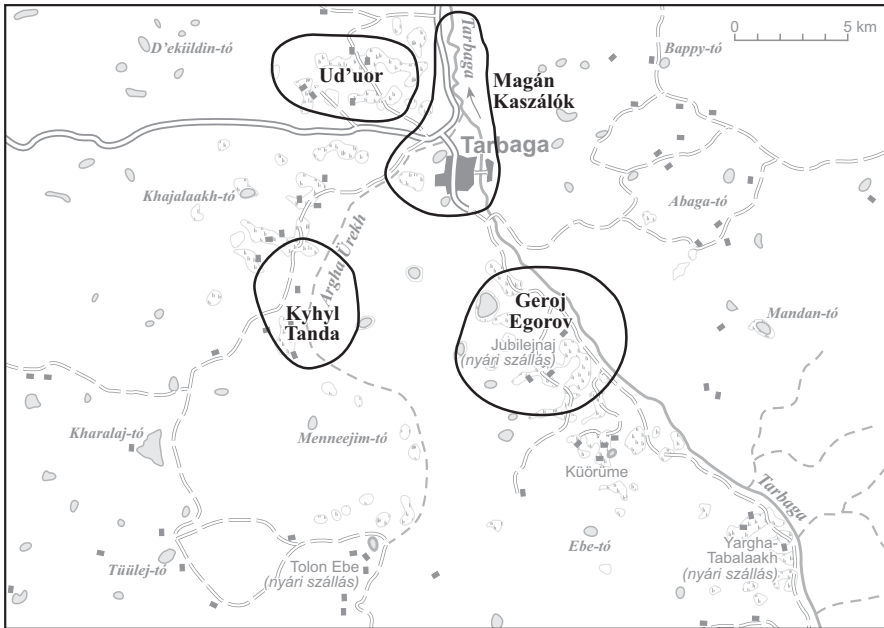
többletrészesedést a tejhaszonból. A munka emiatt Küörümében inkább egyes háztartások önkéntes együttműködéseként értelmezhető, mintsem hatékony kooperatív gazdálkodásként. Ennek jele az is, hogy a fejést a családok nem egyszerre végzik, és a pásztorok nem meghatározott időre terelik vissza a teheneket az istállóba. Küörüméhez tartozik a *nasleg* déli területének szinte egésze, a volt Tarbaginskij *nasleg* kaszálói és legelői.

A GEROJ EGOROV SZOVHOZ BIRGÁDJAINAK MA IS MŰKÖDŐ NYÁRI SZÁLLÁSAI (SAJLYK) (1945–1999)	SUGULAANOK / KOLHOZ-KÖZPONTOK (1929–1945)	A KOLLEKTIVIZÁLÁS ELŐTTI TÉLI SZÁLLÁSOK / TŰÖLBÉK	GAZDASÁGI EGYSÉGEK 1999 UTÁN
Sytygan	Sytygan	Sytygan	Kyhyl Tarbaga SHPK ⁹¹ (Zablockij–Karataev)
	Kyttaajy (ma kaszáló)	Kyttaajy	
Sardanga/Jubilejnaj	Mungur Khatyng	Mungur Khatyng, Dűöde	Geroj Egorov SPK ⁹² (Gotovcev)
	Tarbaginskij	Orto alaastar	
Küörüme	Tabalaakh (ma lőtartó központ)	Mokhsoghlookh, Balaghannaakh	
	Sulus	Dűöde, Küörüme	
Ubahalaakh	Ubahalaakh	Tan'n'arang, Manchaarylaakh	Ud'uor KH (Gotovcev)
Nincs	Keskil	Üöhee alaastar	használaton kívül
	Bulgun'n'akhtaakh	Tarbygy	

Küörüme viszonylagos távolsága miatt logikus lépés volt a Geroj Egorov kooperatívba bevonni a Küörüme felé vezető úton a faluhoz közelebb eső Sardanga *sajlyk*ot is. Stepan Petrovich Gotovcevnek ezzel az volt a célja, hogy a falutól eltávolodni nem akaró, de a tehenészetben még mindig érdekelt családokat (elsősorban feleségének rokonait és saját barátait) meggyőzze: érdemes folytatni a tejtermelést. Amint arról fentebb szó esett, ehhez Huu Baanjával (Ivan Zablockijjal) kellett megegyeznie. 2000-ben el is indult a *sajlyk* felújítása, és Tarbaga tehetősebb (a volt szovhozvezetővel korábban is jó kapcsolatot ápoló) családjai települtek ki a nagy, lebetonozott istállókkal rendelkező, árammal ellátott és kényelmes nyári szállásokra. Az itt gazdálkodó családoknak átlagosan 7–8 tehenük volt, ami azt jelenti, hogy az egy háztartásra jutó marhaállomány 20–25 darab volt, a nem fejt és külön legeltetett növendékállatokkal együtt. Sardangában nemcsak saját állataikat fejték a *sajlyk* lakói, hanem másokét is, amiért pénzt kaptak a marhák gazdáitól. Küörümével ellentétben nem maguk közt oldották meg a marhaterelés kérdését, hanem fogadott pásztorral, és külön megfizetett munkának számított a tej feldolgozása és mérése (*üüt astachchy*) is. A kollektíva ezen

⁹¹ *Sel'skohozajstvennyj proizvodstvennyj kooperativ*: termelőszövetkezet.

⁹² *Sel'skohozajstvennyj potrebitelskij kooperativ*: értékesítési szövetkezet.

Mezőgazdasági üzemek Tarbagában 1999 után

a nyári szálláson nem a korábban is egy brigádban dolgozó személyekből állt össze, hanem Tarbaga tehetősebb családjaiból, akik a kolhoz felosztása után egyébként is nagyszámú marhával rendelkeztek. A Sardanga *sajlyk* nem különálló épületek csoportjára, hanem egy munkásszállóra emlékeztet, ahol minden háztartás egy-egy szobát birtokol. Az állatok behajtása itt időre, pontosan történik, és a fejéssel is körülbelül ugyanakkor készülnek el a *sajlyk* lakói. A tejet minden háztartás külön feji és méri le, aminek alapján megosztóznak a hasznon.

Sytyganban eltérő mintát követett 1999-ben a Kyhyl Tarbaga ('Vörös Tarbaga') kooperatív megszervezése. Itt nem történt meg a szovhozbrigád állatállományának felosztása a kooperatív megszervezése előtt. Így a kooperatívba azok a brigádtagok, akiknek a szovhoz idején nem volt saját jószáguk, hivatalosan nem vittek be saját marhát. Vasilij Karataev, a Kyhyl Tarbaga kooperatív vezetőjének anyósa (a fentebb említett Olga Zablockaja), felesége és sógornője azonban vitt be magával néhány (három-négy) saját jószágot. Így, a Geroj Egorov kooperatívval ellentétben, a sytygani állatállományban egyaránt vannak magántulajdonban lévő és közös marhák. 2003-ban 71 közös és 30 magántulajdonban lévő marha volt a *sajlyk* területén. Ezek az arányok 2013-ra jelentősen megváltoztak, és a 2008 óta szerződéssel belépett új tagoknak köszönhetően az állatállomány többsége ma magántulajdonban van. 2003-ban a harminc, magánkézen lévő marhából tizenegyet Vasilij

Karataev és Olga Zablockaja magángazdaságában, külön istállóban fejtek a *sajlyk* területén. Mivel az egyedülálló fejőlegények és a saját marhát nem tartó háztartások esetében nem volt egyszerű meghatározni, hogy pontosan hány marha tejhaszna jár a közös tehenek fejését végző tehenészeknek, ők nem nyereségrészesedést kaptak teheneik tejhaszna után, hanem fizetéshez jutottak az elvégzett munka, azaz a kifejt tejmenyiség arányában. A nyári időszak fejését követően emiatt ők télen igen alacsony fizetést kaptak, hiszen ekkor nem fejtek. A közös marhaállomány fejeése a Kyhyl Tarbaga kooperatívban gyakorlatilag bér munka-rendszerben folyt.

A közös marhaállomány tulajdonjogáról eltérő vélemények uralkodnak a kooperatívon belül. A kooperatív vezetője, Vasilij Karataev szerint a tehenészeknek csak annyi tulajdonuk van a kooperatívban, amennyi jószágot kaphattak volna 1992-ben a szovhoból való kilépés idején (azaz fejenként egy tehén és egy borjú). Az azóta megnövekedett állatállomány pedig a kooperatív tulajdona. A tehenészek ezzel szemben amellett érvelnek, hogy a kooperatív csak azért maradhatott fenn, mert ők bent hagyták marháikat a közösben, és emiatt az azóta felcseperedett állatok tulajdonjoga is őket illeti. Ez a vita és a marhák tulajdonjoga körüli bizonytalanság a kooperatív hasznának megosztásában is megfigyelhető. Mivel a tehenészek – Vasilij Karataev értelmezése szerint – nem rendelkeznek magántulajdonnal a kooperatívon belül, nem kaphatják meg az eladott tejért járó bevételt, valamint az ahhoz járuló állami támogatást, továbbá nem részesülhetnek a tehenek után járó (2011-ben állatonként 9000 rubelnyi) dotációból sem. A kooperatív vezetőjének véleménye szerint a tehenészeket kizárólag teljesítménybér illeti meg, valamint az az állami támogatás, amelyet munkájuk után a nyugdíj-alapba a Szaha Köztársaság befizet. Habár a *sajlyk*ban dolgozó tehenészek vitatják ezt, és többször is megemlítették, hogy nem szeretnék a „gazdag Karataev szolgálóiként” (*Karataev baaj khamnachchytara*) dolgozni, nem tudnak változtatni a helyzeten. Mindannyian félnek ugyanis attól, hogy a konfliktus kiéleződésekor, vagyis a kooperatívból való esetleges kilépésükkor a kooperatív vezetője kisemmizné őket, és a továbbiakban nem lenne sem fizetésük, sem nyugdíjuk, jószáguk vagy kaszálójuk.

A kaszálók felosztása is sajátos formát öltött a Kyhyl Tarbaga kooperatívban. A Geroj Egorov kooperatívval ellentétben, ahol a tagok kaszálói (fejenként elvileg három hektár) külön kezelésben, magánhasználatban vannak, és ahol a közös kooperatív kaszálók betakarítása elsősorban azt a célt szolgálja, hogy a kooperatívtagok viszonylag nagy állatállománya számára kiegészítő takarmánként hasznosuljon, a Kyhyl Tarbaga kooperatív minden kaszálót egyben használ és közös kaszálóként kezel. A közösen használt kaszálón gyűjtött szénával a közös tulajdonban lévő, illetve a magántulajdont képező marhákat egyaránt takarmányozzák. A kaszálás egyszerre történik, a kaszálásban résztvevők pedig szintén javadalmazást kapnak, nem pedig részt a haszonból. A kooperatív tagjai nem is választhatják meg azt, hogy éppen

milyen munkával foglalatosskodiknak, mindenki azt a munkát végzi, amit a kooperatív vezetője kijelöl számára.

A haszon megosztása is más mintát követ a Kyhyl Tarbaga kooperatívban. A tagok számára a bevétel három fő forrásból származik:

1. A tagok közt kiosztott tej és hús, amelynek értékét a kooperatív vezetése levonja a bérből.

2. A tehenek és a tejhaszon utáni állami támogatás, illetve a tagok számára elkülönített nyugdíjalap.

3. A Lögöj tejfelvásárló cég számára eladott tej és hús ára.

A kooperatív azon tagjai, akiknek jószágai a közösen maradtak, a bevételeknek csak egy igen kis részéhez férnek hozzá, és ahhoz is annak függvényében, hogy miként értékeli munkájuk hatékonyságát a kooperatív vezetője.

A kooperatívokon, farmgazdaságon és családi önellátó termelésen alapuló rendszer (és egyben a *cow and kin* gazdálkodási séma) 2006 után jelentősen megváltozott. 2003-ban és 2004-ben a háztartások elenyésző része (kevesebb mint 10%) volt kooperatívtag, és az állatállomány több mint 60 százaléka a családi gazdaságokhoz tartozott. Ezután azonban elkezdődött a háztartások tömeges belépése a kooperatívokba. A változás igen jelentős volt, és a dekollektivizálást követő gazdasági változások harmadik hullámának tekinthető.

A kooperatívokba való tömeges belépés oka a családi háztartások veszteséges termelése volt, célja pedig az állami támogatások hatékony megszerzése. Darbasov 1997-es számításai szerint, napi nyolcórás munkát megkívánkozó jószágállománnyal számolva, az egy kilogramm hús előállításába fektetett munka és pénz 53 százaléka térül meg eladás által, további 17 százaléknál bevételelt jelent az állami támogatás, és emiatt 30 százalékos veszteség éri a termelőt. Egy liter tej árára vonatkoztatva némiképp eltérő, de hasonló adatokkal lehet találkozni: 42 százalékos árbevétel mellett 40 százaléknál állami támogatás és 18 százaléknál veszteség jelentkezik (Darbasov–Egorov–Solov'ev 2000: 75).

A veszteséges termelést tehát még akkor sem lehetett hosszú távon fenntartani, ha az államilag támogatott közös termelési formáktól idegenkedtek is a tarbagaiaiak. Az állattartásból származó bevételeket és az ehhez tartozó állami támogatást csak abban az esetben lehetett

Esti fejés a sytygani nyári szállás istállójában

hatékonyan felhasználni és megszerezni, ha egy háztartás a kooperatív tagja lett. A támogatások megszerzésén túl a kooperatívokba belépő háztartások lehetőséget kaptak arra is, hogy állataikat egy *sajjlyk* körüli legelőn legeltessék és a nyári szállásokon megfejjék, s ezzel a nyári fejési szezon tejhasznához csorbítatlanul hozzáférhettek.

A rokoni és baráti munkacserén alapuló családi gazdálkodások meggyengülése nem vezetett a helyi mezőgazdasági termelés visszaeséséhez. 2002-ben 942 szarvasmarhát tartottak Tarbagában, 2006-ban pedig már 1208-at (*Bajagantaj uonna Bajaganatajdar* 2009: 44). Ez a szarvasmarha-többség a kooperatívok megnövekedett állományából származott, és ezáltal a családok közötti kooperáció a mezőgazdasági termelésben a háztartások közötti kölcsönös munkasegítség helyett a kooperatívokon belüli szerződéses együttműködés formáját vette fel. Ez természetesen nem jelenti azt, hogy a kooperatívokon belül nem volt szerepe például a rokoni összetartásnak, hanem inkább arról van szó, hogy az összetartás formái és keretei megváltoztak. Ez a változás a jelenlegi gazdasági stratégiák tárgyalásakor kerül majd bemutatásra.

Dekollektivizálás Külümnüürben

Az 1973-ban létrejött Ust'-Maja megyei szovhoz (amelynek Külümnüür is tagja volt) a tarbagaihoz hasonlóan szintén a falu legtöbb embert foglalkoztató munkahelye volt. A szovjet időszakban ugyanis nem volt munkanélküliség a favakban. Ha máshol nem, a szovhozban mindenkinek volt munkahelye. A külümnüüri szovhoz arculata sokoldalúbb volt, mint a tarbagaié, mivel itt a ló- és marhatartást kiegészítette a burgonya- és gabonatermesztés, illetve a vadászat is. Emiatt a munkahelyek is diverzifikáltabbak voltak az ust'-majai szovhozban, mint a Geroj Egorov szovhozban. Itt ugyanis voltak szovhoz-vadászok is, így 1993 után az állami fizetések elmaradozása és késése itt még nagyobb változást (és életszínvonalbeli visszaesést) hozott, mint Tarbagában.

A szovhoz felbomlása (1999) Külümnüürben radikálisabb változást eredményezett, mint Tarbagában, és az egész megye területén is sokkal jelentősebb volt a mezőgazdasági termelés visszaesése, mint Ust'-Aldanban. A megyei tejtermelés 2001-re az 1989-es mennyiség alig több mint felére, az állatállomány pedig kétharmadára csökkent (Donskoj 2007: 201). A visszaesésnek több oka volt. Először Ust'-Maja megye földrajzi és gazdasági megosztottságát kell megemlíteni, amely egy aranybányászaton alapuló Aldan menti településsorra osztotta a megyét. Az Aldan folyó mentén elhelyezkedő települések feladata az volt, hogy élelmiszerrel lássák el az ipari körzet lakóit. Ust'-Maja megyében éppen ezért az összes megyei kolhoz egyetlen nagy szovhozba tömörült 1973 után, és ennek a szovhoznak a termelését a hegyvidéki ipari körzet igényeihez igazították. 1990-től kezdve nemcsak az aranybányászat esett vissza a hegyvidéki településeken, hanem megkezdődött az elvándorlás

az immár munkalehetőséget nem kínáló, elzárt hegyi településekről. Emiatt a megye lakossága 1989 és 2007 között csaknem felére apadt (20 864 főről 10 638-ra). A népességcsökkenés az Aldan menti településeket kevésbé, az aranybányászatból élő hegyvidéki településeket erőteljesebben érintette, és megszüntette a megyei tej- és hústermelés piacát.

A folyóparti nedves, helyenként mocsaras kaszálók nehéz megközelíthetősége, valamint a gyenge tápértékű takarmány is hozzájárult a visszaeséshez. A szovhoz gépparkjának felosztása után (traktorok, lánc talpas traktorok) a háztartások nagy része képtelen volt segítség nélkül eljutni a kaszálóira. Nem meglepő tehát, hogy Külümnüür területén ma már csak az egykori szovhoz kaszálóinak kevesebb mint felét művelik. A kaszálók mellett a legelők elérése is nehéz. Az Aldan mentén elhelyezkedő településekre egységesen jellemző, hogy a falvak környékén a száraz legelők területe nyáron igen csekély, és azokat is holtágak szabdalják, így az egész megyére kiterjedő szovhoz fennállásának időszakában sem volt jelentős a magántulajdonban lévő állatállomány, mivel a faluba nap mint nap bejáró jószágoknak nem volt legelőjük. A szovhoz vagyónának felosztása után a külümnüüri háztartások számára megoldhatatlan problémát jelentett a jószágok nyári tartása, legeltetése és fejése.

A mezőgazdasági termelés visszaesésének utolsó oka a szabott árak megszűnése volt. Az istállózó marhatartás számára nem ideális adottságok mellett folytatott gazdálkodás miatt a hús- és a tejtermelés költségei körülbelül 40 százalékkal haladták meg a kedvezőbb helyzetű szomszédos (120 kilométernyire fekvő) Amga megye gazdálkodóinak kiadásait, akik az 1990-es évek közepétől kezdve értelemszerűen egyre nagyobb volumenben értékesítettek marhahúst az Aldan-partján fekvő evenki és orosz településeken. 2004-ben a helyi boltokban már csak Amgából származó marhahúst lehetett kapni. A faluban három Amga megyében született, Külümnüürbe vőül ment férfi lakott ebben az évben, akik közül ketten nagy tételben szállítottak marhahúst a faluba. A tejtermelés e kedvezőtlen feltételek együttes hatásaképpen gyakorlatilag összeomlott a megyében, és 1991 és 2001 között közel felére csökkent (Donskoj 2007: 202).

Az agrárszektor és azon belül a marhatartás összeomlása Külümnüürben is a szovhozvagyon felosztásával párhuzamosan zajlott. 1991-ben először a szovhozból korábban nyugdíjba ment idősök kapták meg részüket a közös vagyonból. Ez elvileg fejenként egy borjú lett volna, de mivel az idősök közül sokan nem akarták folytatni a marhatartást, a jószágokat a fiatalabb rokonok közt osztották szét, vagy pedig benn tartották a közös állatállományt a szovhozban. Ez utóbbi megoldás azon családok körében volt népszerű, akiknek fiai egy-egy nyári szálláson nagy számban dolgoztak. Jó példát szolgáltatnak erre a stratégiára a Kuchutovok D'ekemdében, vagy az Andreevek a Soghuru *khocho* területén.

A nyári szállások felhasználása Külümnüürben

A szovhoz felbomlása Ust'-Maja megyében is fokozatosan, lassan zajlott. Először *naslegek* szerint kerültek felosztásra a földek, ami itt nem volt olyan egyértelmű és könnyen követhető folyamat, mint Ust'-Aldan megye esetében. Mindenekelőtt meg kell említeni, hogy korábban – Közép-Jakutiával ellentétben – a megye területén nem voltak *naslegek*, és Ust'-Maja területének felosztása nem egyértelműen megszabott határok mentén történt. Problémát jelentett a nagyszámú új település megjelenése is az 1950-es években, valamint az evenki lakosság többszöri áttelepítése. Ezek közül Külümnüürt leginkább egy új logisztikai központ és a hozzá tartozó település, Eld'ikan létrehozása érintette, hiszen Eld'ikan a külümnüüri adminisztráció területén jött létre. 1993-ban a megyei szovhoz felbomlott, és megalakult az önálló Kjpjuskij Sovhoz, azaz a külümnüüri termelőszövetkezet.

1995-ben Külümnüürben is megkezdődött a szovhoz földalapjának felmérése, és habár 1996-ig nem indult meg a tagok tömeges kilépése, Tarbagával ellentétben a termelés és az állatállomány az állami támogatások radikális elapadásával párhuzamosan folyamatosan csökkent. Csakúgy, mint Tarbagában, az 1999-ig terjedő időszak a szovhoz vagyonának felélését jelentette. Tarbagához képest a különbség Külümnüürben az volt, hogy ez a folyamat 1996-ig a szovhozon belül zajlott le.⁹³

A szovhoz vagyonának felélése több módon ment végbe. Mivel a földterülettel és az azon levő ingatlanokkal nem rendelkezhetett a szovhoz, a tej állami felvásárlási árának csökkenésekor a jószágok és a szovhoz gépparkja maradt az egyetlen felhasználható, pénzzé tehető vagyon. A szovhozbeli termelés egyik legnagyobb problémája a benzin szűkössége miatt a takarmányozás megszervezése volt. A kiteleltethető állatállomány évről évre egyre csökkent, és minden ősszel a borjak mellett a tehenek egy részét is rendszeresen levágták a faluban.

A tehenek levágása nem volt magától értetődő lépés. A szovhozon belül ugyanis a tarbagaihoz hasonló bérleti rendszer és egy bérlőgazda (*arendator*) működött. Az *arendator* Külümnüürben egy Khangalas megyéből (Közép-Jakutiából) érkezett férfi, Dmitrij Nikolaevich Sedailshev volt. Sedailshev 1985-től az Ust'-Maja megyei szovhoz vezetőségének tagjaként dolgozott, és a szovhoz felbomlásakor a megyei mezőgazdasági vezetőség vita nélkül nevezte ki őt külümnüüri bérlőgazdának. A szovhozon belüli munkavégzés és haszonvétel a bérleti rendszerrel megváltozott, de nem jelentette az állatállomány magánosítását. A marhák továbbra is a szovhoz, az állam tulajdonában maradtak, és a három külümnüüri brigádban dolgozók közösen

⁹³ Az, hogy Külümnüürben az agrárreform megindulása után öt évvel a mezőgazdasági termelés még a szovhoz szervezetén belül történt, nem egyedülálló jelenség Jakutiában. 1996-ban Külümnüür mellett még 40 szovhoz működött a köztársaság területén. Borisov–Darbasov 1997: 16.

gondozták az állatokat. A haszonvétel szintén közös volt, amelyet a kifejt és eladott tejmenyiség szerint osztottak szét a brigádtagok közt.

KOLHOZ (1932–1975)	Az UST'-MAJSKIJ SZOVHOZ NYÁRI SZÁLLÁSAI	ÖNÁLLÓ GAZDASÁGI EGYSÉGEK 1999 UTÁN	HELYÜK
Kencheeri	Nuotara	SPK <i>Tumul</i> (Tumul lakosai ⁹⁴)	Tumul
		KH ⁹⁵ <i>Sir Baaja</i> (Aprosimov)	Noutara
Bereg	Nincsen nyári szállás, a területen van Külümnüür	KH <i>Keskil</i> (Edreev–Aprosimov)	Atala
		KRO ⁹⁶ <i>Uraha</i> (Andreev)	Soghuru khocho
		SHPK <i>Erel</i> (Iskola)	Külümnüür
Tengeebil	D'ekemde (Marla)	KRO <i>Byjang</i> (Kuchutov–Andreev)	Kyra khoduha
		KRO <i>Bajagan</i> (Ivanov)	Marla

E rendszerben lépésről lépésre egy-egy nagy létszámú család tagjai sajátították ki a brigádok munkájának hasznát. A szovhozbrigád állatállományára alapozva *Kochevaja rodovaja obshchinák* (KRO), azaz vándorló nemzetségi közös gazdaságok jöttek létre. Ilyeneket kizárólag az ún. északi kis népek képviselői (vagyis az evenkik, evenek, jukagírok és csukcsák – a szahák nem!) hozhatnak létre, és csak ők élhetnek az ehhez járó támogatással és jogokkal. Ezt az üzemformát azért hozták létre 2003-ban Jakutiában, hogy a szovhozok felbomlása után azokat az életmódszerű mezőgazdasági technikákat (prémesállat-vadászat, rénszarvastartás), amelyek az északi kis népeket jellemzik, államilag ellenőrzött keretek között lehessen fenntartani.

A KRO-k létrejöttével a tagoknak nem kellett lemondaniuk a szovhoznak járó állami támogatásokról, viszont az újjászervezéssel ki lehetett zárni a nem rokonokat a szovhozbrigád állatállományának elosztásából. Nem is meglepő tehát, hogy ahol a brigádokból KRO-k jöttek létre, ott az újjáalakulás során kizárt nem rokonok sérelmesnek tartották mind a jószágok elosztását, mind a *sajlyk* épületeinek és területének kisajátítását. Erről a feszültségről árulkodnak Marina Aprosimova szavai is, aki a d'ekemdei szálláson öt évig dolgozott együtt a Kuchutovokkal:⁹⁷ „Mi szintén ugyanazon a nyári szálláson éltünk és dolgoztunk. Aztán később kifejezetten rossz volt ott. Na, most nem arról van szó, hogy a Kuchutovokat befeketíteném, tényleg így volt. A vénasszony is, az öreg is, aztán még inkább a fiaik nem igazán becsületesen csinálták; igyekeztek mindent maguknak megszerezni.”

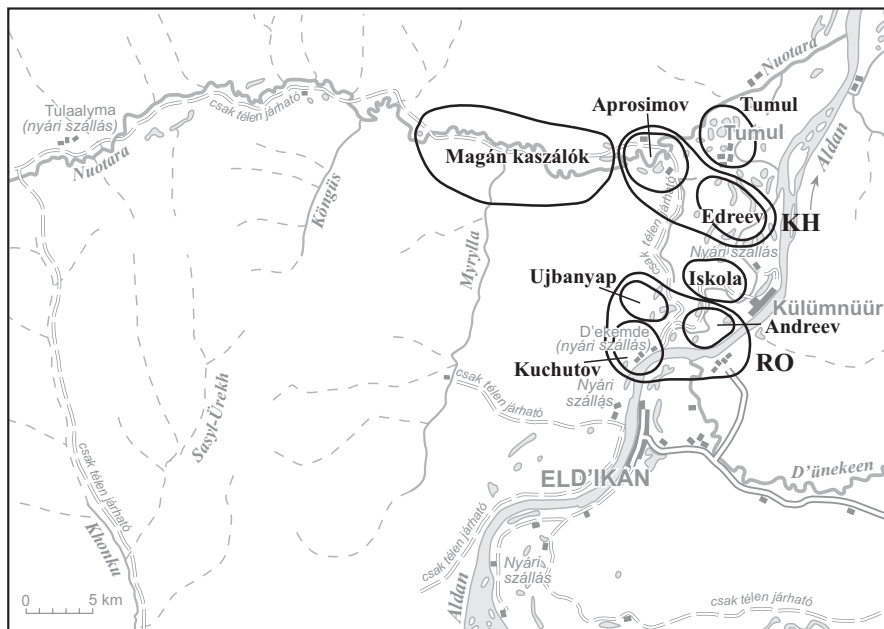
A falutól délre, D'ekemde területén a szarvasmarhák nagy része és a *sajlyk* a Nikolaj Kuchutov által 1997-ben megszervezett Byjang KRO kezébe került, a brigádban dolgozó másik három család (pl. Marina Aprosimováék) pedig az *arendator* felügyelete mellett megkapta a szovhoz vagyonából rájuk eső teljes részt. A kilépés e három család esetében emiatt kényszerű is volt. A szov-

⁹⁴ A zárójelben a tulajdonos vagy tulajdonosok családnevei találhatók.

⁹⁵ *Krest'janskaja hozjaistvo*: parasztgazdaság.

⁹⁶ *Kochevaja rodovaja obshchina*: vándorló nemzetségi közös gazdaság.

⁹⁷ Marina ma testnevelőtanár a külümnüüri középiskolában.

Mezőgazdasági üzemek Külümnüürben 1999 után

hozban dolgozó Andreev család tagjai a *Soghuru khocho* területén működő brigád átalakulásakor nem voltak ellenségesek a többi brigáddal szemben. A brigád ez esetben jószerivel magától hullott szét. A falu közelsége, illetve a nagy istállók hiánya miatt minden brigádtag számára ésszerű döntésnek tűnt az állatállomány önálló használatba vétele, és ezután háztartásonként számoltak el az *arendator*nak a tejjel. A volt nyári szállás területén Zahar Andreev négy fia maradt, és ők szervezték meg a KRO-t 1998-ban.

A harmadik vándorló nemzetségi közös gazdaság nem ezt az utat követte. Ed'eenből érkezve 1955-ben telepedett le a faluban Mikhail Ivanov, aki ettől kezdve a d'ekemdei nyári szálláson traktoristaként és mechanizátorként dolgozott, három fia pedig a faluban házasodott és telepedett le, és a szovhoz utolsó éveinek átmeneti időszakában felmerült bennük, hogy saját KRO-t hozzanak létre. A fiúk közül ketten lovászok voltak a szovhozban, 1996-ig ők gondozták a szovhoz lóállományát. Amikor 1996-ban nyilvánvalóvá vált, hogy a KRO-vá való átalakulásakor az új gazdasági egységek megkaphatják a korábbi brigád állatállományának nagyobbik részét, az Ivanov fivérek is amellett döntöttek, hogy együtt folytatják a gazdálkodást. Ahogyan a legidősebb fiú, Ivan fogalmazott: „Akárhogy is, magunk közt mindenképp segítenénk.”

A cél ez esetben nemcsak az állami támogatás felvétele volt, hanem az is, hogy a kezelésükben lévő lóállományt megőrizzék. A lótartáshoz nincsen szükség nyári szállásra és istállóra, hiszen a lovakat Külümnüürben nem

fejik. Ugyanakkor szükség van a falu területétől viszonylag távol eső (azaz a marhák által le nem legelt), ám még viszonylag könnyen elérhető legelőkre. A jó minőségű utak a két nyári szállás (D'ekemde és Nuotara) és Tumul irányába vezetnek a faluból, ezért ésszerű döntésnek tűnt ezek közelébe telepíteni a KRO-t. Mivel az Ivanov fivéreknek a nuotarai *sajjlyk*hoz semmilyen közük nem volt, és a tumuliak maguk is nagy számban tartottak lovat, a d'ekemdei nyári szállás mellett döntöttek, ahol édesapjuk egykor az öreg Nikolaj Kuchutovval együtt dolgozott, és korábban is állt már egy lovászház (*kon'baza*). 1997-ben a d'ekemdei nyári szállás legelő- és kaszálóterületeit kettéosztotta a két család, és a terület legelőinek nagyobbik része az Ivanovokhoz került. A legelők kisebbik részét, ám egyben a gazdagabb kaszálókat pedig a Kuchutovok KRO-ja használja.

A tarbagai dekollektivizálás bemutatásakor már szó esett arról, hogy milyen előnyökkel járt a kollektív termelési forma fenntartása a tagok számára. A kooperatívok a termelés és a jószágok után dotációt, a nyugdíjalapba pedig a tagok után kapnak támogatást. A vándorló nemzetségi közös gazdaságok még ennél is szélesebb támogatásban részesülnek, hiszen vadászati jogokat, adókedvezményt, tagjaik számára társadalombiztosítást és közvetlen állami támogatást is kaphatnak. A KRO-k ezen túl a mezőgazdasági termelésen kívül az általuk használt terület halászati, vadászati és fakitermelési jogaival is rendelkeznek.⁹⁸ Ezek a jogok Külümnüür esetében jelentősebbek, mint Közép-Jakutiában, hiszen a területen viszonylag nagy számban lehet még mindig prémes állatokra (elsősorban cobolyra, hermelinre és pénzmapocokra) vadászni. A Kuchutovok KRO-ja ezt a lehetőséget ki is használja, Nikolaj Kuchutov legidősebb fia például ma már főállású vadászként dolgozik.

A vándorló nemzetségi közös gazdaságok a tevékenységük után járó állami támogatásokat csak abban az esetben vehetik fel, ha a területre jellemző tradicionális életformát tartják fenn a mezőgazdasági üzem keretein belül. Ez Külümnüürben sajátos kérdéseket vet fel. Először is – ahogyan azt a következő fejezetben részletesebben is tárgyalni fogom – az etnikai identitás korántsem egyértelmű és egyértékű Külümnüürben. A faluban KRO-kat szervező és működtető családokat etnikai szempontból eltérően ítélik meg. A Kuchutovok esetében a megítélés egyértelmű: ők szahák, hiszen Nikolaj Kuchutov az 1960-as évek elején telepedett le a faluban, és Tompo megyéből érkezett, ahol a külümnüüriek szerint szahák laknak. Az Andreeveket Külümnüürben kevert származásúnak tartják, az Ivanovokat pedig (mivel Ed'eenből érkeztek) evenkiknek. Ez azonban nem jelenti azt, hogy a KRO-k megszervezésénél ne képviselhette volna (kényszerből) az evenki etnikumot ugyanúgy mindhárom család. Mindenesetre ezt a falubeliek sem akkor, sem később nem vetették egyik család szemére sem.

⁹⁸ *Zakon Respublikei Saha (Jakutija) o Rodovoj, Rodoplemennoj Kochevoj Obszhine Korennyh Malochislennyh Narodov Severa* 2003. („Jakutia északi kis népeinek vándorló nemzetségi közös gazdaságára vonatkozó törvénye”); vö. Xanthaki 2004.

Hasonlóan problematikus a hagyományos gazdálkodás fenntartására való hivatkozás is a vándorló nemzeti közös gazdaságok esetében, különös tekintettel arra, hogy az északi kis népek meghatározása és a gazdálkodásukra vonatkozó jogi szabályozás mindenekelőtt életmód alapú (Ivanov 2001: 26). Ugyanis az Aldan menti evenkik körében nemcsak a szahákra jellemző istállózó marhatartás ismert legalább három évszázada (Kovlekov 2003: 28), hanem a 19. század végén általánossá vált a gabonagazdálkodás is, amely pedig a hagyományos életmódra vonatkozó oroszországi diskurzusokban az orosz betelepülők sajátosságaként van számon tartva. Ezek a mezőgazdasági tevékenységek nem jellemzőek az északi kis népek életmódjára (ellentétben a rénszarvastartással, vadászattal és halászattal), ugyanakkor mivel a helyi evenki népesség esetében valóban hagyományosnak minősíthetők, a helyi KRO-k hagyományos gazdálkodás gyanánt folytathatják ugyanazt a tevékenységet, mint amelyet modern mezőgazdasági termelési formaként a szaha kooperatívok vagy a parasztgazdaságok.

Fontos megemlíteni azt is, hogy a vándorló nemzeti közös gazdaságok a törvény értelmében *non-profit szervezetek*, melyek keretében rokonok vagy egy adott területen élők nem csupán gazdasági céljaik megvalósítása érdekében hoznak létre mezőgazdasági üzemet. Különnűir esetében azonban a KRO-k megszervezésében az északi kis néphez való tartozás gondolata és identitása, valamint a hagyományos gazdálkodási formák fenntartásának reménye nem játszott szerepet. Annak oka, hogy kooperatívok helyett mégis KRO-kat szerveztek a fentebb említett családok, a vadászati jogok és az állami támogatás megszerzése volt, mégpedig úgy, hogy a brigád vagyonának elosztásába ne kelljen túl sok családot (nem rokont) bevonni. Ezáltal a kölcsönös bizalmatlansággal terhelt szovhozbrigádokból bizalmon alapuló, rokoni alapon szerveződő gazdasági társulások jöttek létre.

Ám nemcsak a vándorló nemzeti közös gazdaságok megszervezése volt az egyetlen útja a dekollektivizálásnak Különnűirben, hiszen 1996 és 1999 között *parasztgazdaságok* (*krest'janskoe hozjaistvo* – KH) és *kooperatívok* (SPK) is létrejöttek. A két parasztgazdaság nem a szovhoz állatállományán alapult, hanem elsősorban azokon a jószágokon, amelyeket már 1996-ban is magángazdaságban neveltek. Először a Nuotara *sajlyk* területén az 1954-es születésű, 1988 óta brigádvezetőként dolgozó Ilja Savvich Aposimov *Sir Baaja* ('Föld gazdagsága') elnevezésű gazdaságát érdemes megemlíteni. A Nuotara volt a különnűiri szovhoz legnagyobb *sajlykja*, de ellentétben a d'ekemdei komplexummal, kizárólag a kaszások (a takarmányt begyűjtők) részére készült. E *sajlyk* területén istálló nincsen, csak két épület, ahol emeletes ágyakon összesen 30 ember szálláshozható el. A szovhoz állatállományának megfogatkozásával a közös nyári takarmánygyűjtés elvesztette jelentőségét, és évről évre egyre kevesebben mentek ki a nyári szállásra szénát gyűjteni. 1998-ban Ilja Savvich két megmaradt (nem rokon) kollégájával együtt hozta létre parasztgazdaságát: a szovhoz nyári szállását, a környék kaszálóit,

valamint egy lánctalpas traktort szervezett ki parasztgazdaságába. A tagok az induláskor rendelkezésre álló 18 tehénből tizenegyet saját magángazdaságaikból, további hetet pedig a nuotarai szovhozbrigád állatállományából szereztek.

Más utat járt be az Andrej Edreev által szervezett parasztgazdaság. Edreev szaha származású, és a közeli Churapchy ulusból költözött Külümnüürbe 1982-ben. 1994-ig a szovhozban dolgozott. Sofőrként gyakran járt a megyeszékhelyre, Ust'-Majába, sőt Jakutszkba is, így amikor összeomlott az állami ellátási rendszer, és a falubeli állami bolt üresen kongott, jakutszki piaci kapcsolataira építve 1995-ben megnyitotta az első magántulajdonú boltot a faluban. A bolt ellátásához elengedhetetlen volt az is, hogy megszerezze a szovhoz egyik terepjáróját. A bolt (elsősorban a vodkakereskedelem révén) nagy hasznot hajtott, és a szovhozon belül sok lekötelezettje (adósa) lett Edreevnek. Mivel Edreev korábban egyik nyári szálláson sem dolgozott, nem lehetett hozzáférése az ottani infrastruktúrához és legelőkhöz. Amikor 1999-ben létrehozta a *Keskil* ('Szerencsés Jövő') parasztgazdaságot, a falu közvetlen közelében fekvő legelőket és kaszálókat kényszerült használni, ami természetesen konfliktusokhoz vezetett a faluban. A marhákat Edreev családján kívül a bolti dolgozók (azaz Edreev alkalmazottai) gondozzák, akik egyben a sógorai.

A két külümnüüri kooperatív közül az *Erel* ('Bizalom') elnevezésűt az iskola üzemelteti; a kooperatívhoz tartozó jóságok az iskola tulajdonát képezik. Az iskolát annak érdekében, hogy jól felhasználható tudást nyújtson, 1962-ben 11 osztályos, mezőgazdasági profilú oktatási intézménnyé alakították (Molchanova 2006: 25). A tarbagai *Mechta* brigádhoz hasonlóan az iskolai kooperatívban is a fiatalok dolgoznak. Itt azonban nem az iskolát már befejezett fiatalok, hanem a 15–17 éves korosztály, illetve az iskola technikai személyzete végzi a munkát. A kooperatív költségvetése nem önálló, azt az iskola kezeli. Mivel a kooperatív évről évre veszteséges, a vezető (aki az iskola alkalmazottja) és az iskola igazgatója egymást vádolják a kooperatív vagyonának elherdálásával. A kooperatívban az iskolai alkalmazottak a tagjai, de ők a haszonból (a húsból és a tejből) nem részesülhetnek, mert helyette fizetést kapnak. Az iskolai kooperatív állatállománya korábban sem tartozott a szovhozhoz, ezért ebből senki nem magánosíthatott ki jóságot, és így az állatok tulajdonjogával kapcsolatban nem merültek fel viták. Viszont – ahogyan a szovhozban is történt – a takarmánygyűjtés nehézsége miatt évről évre csökkent az állomány, 1993 és 2003 között a harmadával.

A tumuli falurész (*uchastok*) kooperatívja már korábban, 1995-ben megalakult, amikor a tumuli lakosok szinte egyszerre léptek ki a külümnüüri szovhozból. A kilépés célja az volt, hogy a Tumul környéki gazdag legelőket és a Tumulból könnyen elérhető kaszálókat ne kelljen megosztani a külümnüüri szovhoztaggokkal. A külön kis háztartások a kilépés után azonban nem részesülhettek a tejártámogatáson kívül más állami dotációban, ezért a korábbi

tejfeldolgozó (*üüt astachchy*), Roza D'achkovskaja, egy kooperatívot szervezett, amelynek célja a tumuli tej begyűjtése és eladása volt. Tumulban 2005-ben a kooperatív nyári szállás hiányában és közös munkavégzés (kaszálás, pásztorkodás) nélkül, gyakorlatilag csak értékesítési szövetkezet jelleggel fogott össze 12 háztartást. Ez az egyesülés, amint arról alább szó lesz, nemcsak közvetlen gazdasági érdekeket szolgál, hanem biztonságot is jelent a tumuli háztartások számára.

A szovhozból folyamatosan kivált gazdaságok mellett 1996 és 1999 között megindult a szovhoztagok egyenkénti kiválása is. Ez egyet jelentett a szovhoz megmaradt kaszálóterületeinek felosztásával. A kiosztott kaszálóterületek legnagyobb része a Nuotara folyó síkságán helyezkedik el, és sok család lemondott az állattartásról, mivel nem tudta megoldani a kaszálást és a széna traktorral való elszállítását a falutól közel 40 kilométerre fekvő, nehezen megközelíthető területekről. A háztartások egy másik része viszont – leginkább kényszerből – megtartotta állatállományát, és kölcsönös segítség alapján vagy pedig pénzbeli juttatás fejében megoldotta a széna beszállítását a faluba. Négy háztartás (két Aprosimov, egy Doktorov és egy Atlasov háztartás) nem is háztáji gazdálkodásként, hanem bejegyzett „kis parasztgazdaság” (*Malenkie krest'janskoe hozjaistvo*, MKH) üzemszervezetben folytatta a termelést, ami nemcsak nagyobb legelőterülethez juttatta őket, hanem a tagok társadalombiztosítását és nyugdíjalapját is biztosítja. Ezekben a kis parasztgazdaságokban a hagyományos ló- és marhatartás mellett a kevésbé takarmányigényes kecske- és sertéstartás jelenti a fő haszonvételt.

A KÜLÖMNÜÖRI ÁLLATÁLLOMÁNY 2003-BAN	SZARVASMARHA	FEJŐSTEHÉN	BORJÓ 0–1 ÉVES	BORJÓ 1–2 ÉVES	BORJÓ 2–3 ÉVES	BIKA	LÓ	MÉN	KANCA	CSIKÓ
KRO <i>Uraha</i> Andreev	28	7	15	6	–	–	28	5	18	5
KRO <i>Byjang</i> Kuchutov	16	10	–	–	5	1	6	1	5	–
KRO <i>Bayagan</i> Ivanov	24	10	–	5	–	–	98	13	65	18
KH <i>Keskil</i> Edreev	32	13	–	10	6	3	19	3	15	1
KH <i>Sir Baaja</i> Aprosimov	32	18	14	–	–	–	6	–	3	3
SHPK <i>Erel</i>	20	9	10	1	–	–	–	–	–	3
SPK <i>Tumul</i>	79	31	27	13	1	7	45	12	20	13
MKH Aprosimov, Doktorov, Atlasov	34	10	17	7	–	–	12	–	11	–
Háztáji	231	85	99	21	10	16	32	2	14	15
Összesen	504	199	184	63	30	28	249	36	151	62

Az állatállomány elosztásához képest a legelők és a kaszálók felosztása Külümnüürben kevesebb problémát okozott, hiszen Külümnüür területén jóval nagyobb kiterjedésűek a kaszálóterületek, mint amekkorát a marha-állomány igényel. A fejenkénti három hektár helyett itt gyakorlatilag mindenki annyi kaszálót kaphatott, amennyit igényelt. A kaszálók elosztásának földalapjába azonban nem lehetett beszámítani a korábban már hivatalosan lismert gazdaságok (KRO-k, SPK-k és KH-k) számára elkülönített földeket, vagyis a legjobb minőségű és legközelebbi kaszálókat. Ezért sokan kiadják a területet kaszálásra másoknak, vagy pedig vadászterületként hasznosítják a kaszálót és az azon lévő tavakat. Emiatt sok kaszálón kis vadászházak (*üüten*) állnak.

Privatizáció Külümnüürben

A szovhozvagon felosztásának és privatizációjának talán legtöbb problémát felvető része a technikai felszerelések felosztása és megszerzése volt. A szovhozhoz tartozó jószágok és a kaszálók kiosztásával ellentétben a gépek és járművek esetében nemcsak jogosultságot, hanem valódi tulajdonjogot szerezhettek az azokat kisajátító személyek. Méghozzá olyan tulajdont, amelyet a jövőben valóban gazdasági szempontból eredményesen (vagyis profitot termelve) lehetett hasznosítani. A legnagyobb harc a három terepjáróért folyt, amelyekkel árut is lehetett szállítani és taxizni is lehetett. A további vagyontárgyakat a traktorok (5 db), láncotalpas traktorok (2 db), fűrészüzemek (2 db), „Ural” teherautók (2 db) képviselték. Tarbagához hasonlóan a járműveket azok kaphatták meg, akik a szovhoz idejében használták azokat. Ellentétben azonban a tarbagai példával, a tehergépjárművek vezetői nem hoztak létre külön garázst és vállalkozást, hanem csak a környéken fuvaroznak igen ritkán. A traktorok közül végül hármat a vándorló nemzeti közös gazdaságok kaptak meg, egyet pedig a Sir Baaja parasztgazdaság. A két láncotalpas traktort korábbi vezetőik kapták meg, így létrejött a faluban egy új szakma, a traktorista vállalkozó, akik immár pénzért (üzleti jelleggel) dolgoznak Külümnüürben. A két fűrésztelep közül az egyik az Andreevek KRO-jához került, a másik pedig a szovhoz volt tejszállítójához, Igor Aprosimovhoz.

A privatizáció menetét jól illusztrálja Igor Aprosimov hirtelen vagyonszerzése a szovhoz széthullásakor. Igor a szovhoz idején tejkereskedőként dolgozott. Három helyről gyűjtötte be a tejfeldolgozóktól (*üüt astachchy*) a tejfölt: a d'ekemdei nyári szállásról, Külümnüürből és Tumulból. A tejfölt maga szállította és adta le Ust'-Majában, kisebb részét pedig értékesítette a közeli Eld'ikanban, valamint az Eld'ikantól északra fekvő hőerőműben. Igor eleinte csak a maga használta terepjáró tulajdonjogát szerezte meg a szovhoz vagyonából, miközben lemondott a neki járó állatállományról. A munkáját,

ahogyan a tehenészek is, az *arendatorral* való megegyezés szerint végezte egészen a szovhoz felbomlásáig, 1999-ig.

1996 után, amikor megalakultak a KRO-k, KH-k és SPK-k, Igor folytatta a tej begyűjtését és elszállítását immár a szovhozon kívül is. Mivel a tej eladása és az eladott mennyiség után járó állami támogatás felvétele az egyik legfontosabb bevételi forrás volt a szovhozon belül és azon kívül is, Igor az egyik legfontosabb közvetítőként jelentős tekintélyre tett szert a közösségben. A szovhoz vagyonának felosztásakor megszerezte a két Ural teherautó közül az egyiket – mivel az műszaki hibás volt – ingyen, és Ust'-Majában, a megyeszékhelyen megjavíttatta. A harmadik vagyontárgy, amelyet megszerzett, a fűrészüzem volt. A fűrészüzemek a megye elnéptelenedése után nem működtek Külümnüürben. A megyén belüli faárusítás mellett az Aldan hajóforgalma is jelentősen megcsappant, s ezért Jakutskba sem volt érdemes fűrészárut szállítani. A kihasználatlanul maradt két fűrészüzem közül az egyiket (amely az Andreevek vezette KRO-hoz került) alkalmanként (leginkább magáncélra) használják. A másik – kisebb – fűrészüzem használaton kívül volt, amikor Igor az *arendatorral* való megbeszélés után megszerezte. A kis fűrészüzem ekkor működésképtelen volt, és senki sem volt érdekelt abban, hogy megszerezze. Igor azt ígérte az *arendator*nak, hogy az üzem körfűrészpádját megjavítja és használatba helyezi. Így az *arendator* Igor megfogalmazása szerint „*kopejkáért*” utalta ki számára az üzemet. A használaton kívüli, ipari méretű körfűrészpádot azonban nem a faluban kezdte el használni, hiszen ott nem volt fizetőképes kereslet a deszkaárura. Először a megye déli részére, Ust'-Mil'be szállíttatta, ahol a megye egyetlen működő erdőgazdasága volt. Ott megjavíttatta, majd pedig üzembe helyezte és bérbe adta. 2000-ben aztán az „Ural” teherautóját is Ust'-Mil'be küldte át. 2004-ben Igor portáján még egy kisebb (szintén a közvagyonból megszerzett), működésképtelen teherautó is állt, amelyet meg akart javíttatni, majd a megyeszékhelyen eladni.

Igor Aprosimov története arról árulkodik, hogy a gazdasági visszaesés sokkal jelentősebb volt Külümnüürben, mint Tarbagában, olyannyira, hogy a marhaállomány és a földek elértéktelenedése mellett még a géppark megszerzése és kihasználása is hiábavalónak tűnt a helyiek számára. Igor azon kevesek közé tartozott, akik a dekollektivizálás ideje alatt nemhogy megtartották tekintélyüket és gazdasági erejüket Külümnüürben, de még növelni is képesek voltak.

A dekollektivizálás Külümnüür kapcsán még egyértelműbben veti fel annak kérdését, hogy mennyiben tekinthető a szovhoz széthullásának folyamata privatizációnak. Külümnüürben ugyanis szinte senki sem volt érdekelt abban, hogy megszűnjön a közös termelés, mert az emberek nem tudtak mit kezdeni a megszerzett tulajdonnal (amely a marhák és a kaszálók vonatkozásában csak a tulajdonjogok részleges megszerzését jelentette) a helyi infrastruktúra hiánya miatt. Igaz, hogy Külümnüür területén hatalmas kiterjedésű megműveletlen

kaszálók vannak, de ezeket a kaszálókat távolságuk, az odavezető utak elmocsarasodása, az alacsony mértékű gépesítettség és a magas benzinárak miatt hatékonyan és gazdaságosan nem is lehet kihasználni. Különösen sokatmondó a géppark magánosításának folyamata. Ez esetben nem csupán azzal lehet szembesülni, hogy a megszerzéséért (és ez esetben valódi és teljes tulajdonjogról van szó) szinte nem is volt verseny a faluban, hanem azzal is, hogy a megszerzett gépparkot nem is tudták ésszerűen kihasználni a falusiak, két személy, Andrej Edreev és Igor Aprosimov kivételével.

Külümnüür példája egyértelműen mutatja azt, hogy *nem a magántulajdon megszerzése volt a dekollektivizálás folyamatának legfontosabb eleme, hanem az állami szerepvállalás megszűnése (illetve visszaszorulása)*. Külümnüürben a helyiek a földet és a kaszálókat nemcsak hogy nem tekintik magántulajdonnak, hanem még a földalap megcsonkítása sem váltott ki negatív visszhangot a faluban. Külümnüür mai 8000 négyzetkilométernyi területének nagy része ugyanis ahhoz a 17 614 négyzetkilométernyi megyei természetvédelmi területhez tartozik, amely 2000-ben köztársasági védeltséget kapott, és ezért automatikusan kikerült a helyi gazdálkodásból.

Eltérő gazdasági stratégiák a két közösségben

Annak érdekében, hogy a dekollektivizálás utáni gazdasági helyzet külümnüüri és tarbagai sajátosságait fel lehessen vázolni, a mai gazdasági stratégiákkal kapcsolatosan öt kérdést érdemes közelebbről is szemügyre venni:

1. A kollektív mezőgazdasági üzemformák (vándorló nemzeti község gazdaság, kooperatív, parasztgazdaság; KRO, SPK és KH) megítélése és működése a falvakban.
2. A mezőgazdasági termelés után járó állami támogatások elosztásának mechanizmusai.
3. A helyiek számára legfontosabb bevételi forrást jelentő állami munkahelyek (iskola, polgármesteri hivatal, klub) elosztása.
4. Az állami segítségből megvalósuló helyi infrastruktúrafejlesztések sorsa.
5. Az üzleti és személyes konfliktusok kezelésének módjai.

A közös mezőgazdasági üzemek működése

A szovhoz összeomlása után Külümnüürben hat nagyobb mezőgazdasági üzem jött létre, amelyek 2004-ben a helyi állatállomány több mint felét birtokolták (273 jószágot). Tarbagában csak három üzem működött, amelyek 2009 tavaszáig – amikor is tömegesen léptek be a háztartások a kooperatívokba – csak a helyi állatállomány negyedével rendelkeztek (kb. 230 jószággal).

A dekollektivizálás után létrejött mezőgazdasági üzemegységek közül a legszorosabb és leghatékonyabb együttműködés a három vándorló nemzetségi közös gazdaságban volt megfigyelhető, ezek ugyanis Szibéria-szerte kiscsaládi alapon vagy jól működő rokoni kapcsolatok alapján jöttek létre, tipikusan testvérek között (Sirina 2005). A külümnüüri mezőgazdasági üzemegységekben a tagok az egyes területek vadászati jogait is megszerezték a legjobb kaszálók és legelők kisajátítása mellett. A KRO-k pénzbeli állami támogatása is jelentős mértékű volt, hiszen azok nemcsak a termelés mennyiségével, hanem a bennük részt vevő háztartások számával arányosan is juttatásokban részesültek (Belianskaia 1994: 119–121).

A KRO-k mellett *kooperatívok* (SPK-k) is alakultak Külümnüürben és Tarbagában is. A kooperatívok Külümnüürben nem a korábbi szovhozbrigádok tagjait vagy az egymással korábban is szoros együttműködésben lévő háztartásokat fogták össze, hanem a szovjet időszakban létrehozott iskolához és a tumuli falurészhez (*uchastok*) kötődő gazdálkodókat. Tarbagában ugyanakkor a kooperatívok a volt szovhozbrigádok maradványaiból jöttek létre.⁹⁹ Ezek a brigádok pedig Küörüme és Sytygan esetében a kollektivizálás előtti *tüölbé*ken alapultak, tehát azon a korábbi gazdasági együttműködésen, amely a *tüölbén* belül a háztartásokat összekötötte.

E két kollektív üzemformán kívül, mint fentebb láthattuk, *parasztgazdaságok* (KH) is létrejöttek: Tarbagában egy, Külümnüürben pedig kettő. Míg azonban Tarbagában ez egyetlen háztartás tagjainak (voltaképpen egy báty, féltestvérének húga és húgának gyermeke) összefogását jelentette, addig Külümnüürben a megalakuló parasztgazdaságok valódi, korábban is létező háztartások *közötti* kapcsolatokat erősítettek meg és szentesítettek. Mind a parasztgazdaságokra, mind a vándorló nemzetségi közös gazdaságokra jellemző, hogy hatékonyan integrálták az együttműködőket, hiszen az együttműködés alapja az utóbbiak esetében egy testvéri (leggyakrabban fivérek összefogásán alapuló) csoport, míg az előbbieik esetében minden esetben *egyetlen* háztartás képezte az új mezőgazdasági üzem magját. Az összefogás és ezáltal a szovhoz vagyonának, valamint az állami támogatásoknak hatékony megszerzése az együttműködő csoport tagjait összekötő *bizalmon* alapul. E két üzemforma kapcsán ez azt jelenti, hogy volt/van az üzemben belül egy olyan személy (egy háztartás), akinek *tekintélye* képes megelőzni vagy megfékezni a mezőgazdasági üzemben belüli, valamint a munkavégzés és a haszon felosztása során felmerülő konfliktusokat. A Kuchutovok KRO-ja esetében az idős Kuchutov házaspár, az Ivanovok KRO-jában a legidősebb fivér, a parasztgazdaságoknál Andrej Edreev és az Aposimov család, az Ud'uur parasztgazdaságban pedig Mihail N'ikolaevich Gotovcev tölti be a

⁹⁹ Az oroszországi dekollektivizálást értékelő világbanki jelentés is arról számolt be, hogy a kolhozok és szovhozok megszűnése után kialakuló tulajdoni és munkaszervezeti formák Oroszország-szerte megőrizték a szovjet időszak kollektív gazdasági egységeinek üzemszervezetét és részben működési mechanizmusait. Brooks 1996: xviii.

regulatív szerepet a mezőgazdasági üzemen belül. Itt a személyes tekintély biztosítja az üzemek hatékony működtetését. Az együttműködés alapja pedig a családokon belüli bizalmi viszony, hiszen sem a vándorló nemzeti közös gazdaságok, sem a parasztgazdaságok esetében nem szabályozza szerződéses viszony a profit üzemen belüli elosztását.

A kooperatívok

Ami a *kooperatívokat* illeti, itt egy másik folyamat rajzolódik ki, amely a szovhozok felbomlását követő mezőgazdasági újjászerveződés külümnüüri és tarbagai mintái közötti eltérésekről árulkodik. Mind a két *naslegben* egymással csak lazábban együttműködő háztartások alkotják a kooperatívokat, és ellentétben a vándorló nemzeti közös gazdaságokkal és a parasztgazdaságokkal, fontos szerepet kap bennük a szerződéses viszony, amely a kaszálók felhasználását és a haszon elosztását szabályozza. Így tehát minden család külön szerződéssel lépett be a kooperatívba. Ez a *szerződéses viszony* munkaköri feladatként jelenik meg Külümnüürben az iskolai kooperatívnál, a másik három esetben viszont háztartások között szerződésben rögzített együttműködést jelent. A jogi háttér ezen egyezése ellenére a kooperatívokat eltérően ítélik meg a két településen.

A legrosszabb a tarbagai Kyhyl Tarbaga kooperatív közösségi megítélése. Ennek vezetői egy háztartást alkotnak, melynek tagjai: a 2013-ban 80 éves Olga, lánya, az 55 éves Vera, és annak vele egyidős férje, Vasilij Karataev. Náluk a vezetéknév családön belüli rendszere sajátosan alakul, mivel Olga Zablockaja leánykori nevét használja, ahogyan lánya is; egyik asszony sem vette fel a férje nevét. A kooperatív vezetésének és működésének megítélése egészen 2009-ig igen negatív volt a faluban. Vera unokatestvérén kívül – aki állatorvosként dolgozik a kooperatívban – a tarbagaiaiak elítélően nyilatkoznak mindarról, ami a kooperatív megalakulásakor történt. A vád az, hogy a kooperatívba elsőként belépett brigádtagokat Veráék kisemmizték. Vera ragadványneve *Baabyj*, ami egyes helyiek szerint nagyszájú, veszekedős embert jelent, mások szerint viszont Vera gyerekkori becenevére utal. Vasilij ragadványneve pedig *Miene* ('enyém') vagy *Anygysky n'edelle* ('következő héten' – arra utalva, hogy mindig késve fizet a kooperatív tagjainak). A házaspár egyszerre a kapzsiság és az üzleti élelmesség jelképe a faluban. Ennek egyik legárulkodóbb jele a falubeliek számára az, hogy Vera öccsének árvái ugyanúgy alkalmazottként dolgoznak a kooperatívban, mint a fejőlegények, amit igen rossz szemmel néznek a faluban. Különösen azért érthetetlen ez a viselkedés a falubeliek számára, mert Verának és Vasilijnak nincsenek közös gyermekei, így a felhalmozott vagyont nem tudják családön és háztartáson belül örökíteni. Hasonlóan igazságtalannak tartják Tarbagában azt is, hogy a kooperatív tagjai jelenleg alkalmazottként és nem tagként dolgoznak az

üzemben, és hogy a kooperatív vagyont gyakorlatilag egyetlen háztartás ellenőrzi. Ezért bármennyire is sürgető volt a falubeliek számára, hogy belépjenek az egyik helyi kooperatívba – gazdaságosabbá és fenntarthatóvá téve a marhagazdálkodást –, egészen 2009 tavaszáig haboztak a döntésükkel.

A bizalmatlanság alapja az, hogy Tarbagában 1999 és 2009 között állandósultak a pletykák azokról a különféle csalásokról, amelyek a Kyhyl Tarbaga kooperatívban történtek, és amelyeknek a szovhozbrigádból a kooperatívba azonnal, önként és szerződés nélkül belépett tehenészlegények lettek az áldozatai. A híresztelések szerint a csalás alapja az volt, hogy a tejtermeléshez járó dotációt, amelynek 75 százaléka pénzben, 25 százaléka vajban érkezik, Vera és Vasilij nem osztotta meg a tehenészlegényekkel. Emiatt a falubeliek gyakran meg is jegyzik Vasilijról (másik ragadványneve *Karataev baaj*, azaz 'gazdag Karataev'), hogy „*csak egyetlen kutyája volt, amikor a faluba érkezett*”, ma pedig a falu egyik leggazdagabb embere. Hasonlóképpen kritika éri a Kyhyl Tarbaga kooperatív vezetőit amiatt, hogy a növendékállatokat megtartják maguknak. Emellett sokan azt is feltételezik, hogy a tejhaszonból nagyobb részt szereznek meg, mint amennyi elvileg megilletné őket.

A bizalom hiánya azonban nem vezetett oda, hogy a Kyhyl Tarbaga kooperatív ellehetetlenült volna a faluban. Az irányítás szigorának köszönhetően (illetve annak, hogy a vezetők saját magánvagyonuk gyanánt kezelték a kooperatív vagyont) ugyanis a két helybéli kooperatív közül a Kyhyl Tarbaga mutatott fel jobb termelékenységi adatokat az elmúlt tíz évben. Itt az egy tehénre jutó tejhozam minden évben meghaladta a 2000 kg-ot. A kisebb méretű (feleakkora) Kyhyl Tarbaga kooperatív 2009 nyarán például 600 tonna szénát takarított be, ami ekkor már csak alig 50 tonnával maradt el a Geroj Egorov kooperatív teljesítményétől. Emellett a Kyhyl Tarbaga fejlesztéseket is végrehajtott a nyári szállásokon: felújították az istállót, új karámkokat emeltek, és megújult a kaszások kyttaajybéli szállása is.

A vezetők közül Vasilij Karataevvel kapcsolatosak a leginkább negatív vélemények, melyek szerint a férfi alkoholista, már többször próbált meg öngyilkosságot elkövetni, kapzsi, és veri a kooperatív tagjait. A két helyi születésű asszonnyal szemben az ellenérzések kisebbek. Verát például a faluban egyszerre tartják nagyszájúnak, önzőnek és kiállhatatlannak, ugyanakkor becsülik is munkabírásaért. Összességében a falubeliek igen negatívan értékelik a házaspár tevékenységét, különösen azért, mert nem lehet tudni, hogy a megszerzett vagyonnal mihez kezdenek örökös, illetve örökbe fogadott gyermek hiányában. Amikor Vera Neustroeva unokaöccsének lakodalmát tartották a faluban, a házaspár szinte semmilyen anyagi segítséget nem nyújtott a szervezésben és az új háztartás megteremtésében az ifjú párnak, ami a faluban általános rosszallást váltott ki. A házaspárra vonatkozó negatív ítéletek ugyanakkor Vera édesanyját, Olga Zablockaját nem érintik; ragadványneve, a *polkovnik*, vagyis 'ezredes', is ezt az elismerő megítélést tükrözi; a falubeliek őt tartják ugyanis a kooperatív lelkének, és

a tarbagaiak számára tulajdonképpen az ő jelenléte legitimálja a kooperatív tevékenységét. Mikhail Nikolaevich Gotovcev a következőképpen fogalmazta ezt meg: *„Olga Sytyganból származik, a rokonai mind ott, nem messze vannak eltemetve. Azt is mondhatnám, hogy Olga a mi nővérünk. Vele nem lehet haragoskodni, mert akárhogy is, ő a mi emberünk.”*

Kevésbé negatív a másik tarbagai kooperatív és vezetőségének megítélése. A Geroj Egorov kooperatív a körümei nyári szállás brigádjaiból szerveződött, de vezetője, Stepan Petrovich Gotovcev nem Tarbagából származik, hanem a megye nyugati részén elhelyezkedő Kepteniből, és édesapja – családnévvel ellentétben – nem Gotovcev, hanem Migalkin volt. Stepan Petrovich korábban, 1988 és 1992 között a szovhoz párttitkáraként, majd pedig 1994 és 1999 között annak utolsó vezetőjeként tevékenykedett, és habár egy Gotovcev lányt vett feleségül 1975-ben, mégis a faluban sokan máig jöttmentnek (*kelii kihi*) tartják. A Geroj Egorov kooperatív tevékenységével kapcsolatban a legfőbb tarbagai kritika a legnagyobb nyári szállások, kaszálók és legelők jelentős részének kisajátítására vonatkozik. Azért is tekintik sokan kisajátításnak azt, ami történt, mert Stepan Petrovich már nem kíván több háztartást befogadni a kooperatívba, s ezt azzal indokolja, hogy ily módon a már korábban belépett tagok megőrizhetik lakóhelyeiket a nyári szállásokon, valamint legelőiket a nyári szállások környékén. A nyári szállásokon ugyanis csak korlátozott számú lakás van, amelyet igen költséges lenne bővíteni, és a legelők sem lennének elegendőek a további marhák számára. A szövetkezetek tagjai azzal védik a nyári szállások kisajátítását, hogy az elmúlt időszakban (azaz 1999 óta) olyan nagymértékű helyreállítási munkát végeztek ott el, hogy immár joguk van azokat kizárólagosan használni.

Ami a Geroj Egorov kooperatívra vonatkozó kritikák másik részét illeti, a szerződéses viszonyok szerinti működés ellenére is sokan megkérdőjelezik azt, hogy Stepan Petrovich valóban szétosztja-e az összes állami támogatást, különösen annak pénzbeli részét, a kooperatív tagjai között.¹⁰⁰ E kooperatívot így egyszerre veszi körbe a *bizalmatlanság* (nem igazságos a haszon elosztása) és az *irigység* légköre (a kooperatív túl nagy részesedéshez jutott a szovhoz vagyonának felosztásakor, aminek oka az volt, hogy Stepan Petrovich volt a dekollektivizálás idején a szovhoz elnöke). Fontos azonban azt is megjegyezni, hogy arra vonatkozó utalások nincsenek a helyi értékelő beszédben, hogy Stepan Petrovichnak (vagy akár Vasilij Karataevnek) le kellene mondania vezető pozíciójáról. Ellenkezőleg, már most bizonytalanság uralkodik a kooperatívban a tekintetben, hogy mi lesz az irányítással, ha Stepan Petrovich 65 évesen nyugdíjba kíván majd vonulni.

A külümnüüri kooperatívok esetében másfajta értékelő beszédekkel lehet találkozni a helyi nyilvánosságban. A Roza Djachkovskaja vezette tumuli

¹⁰⁰ E pletykára alapot adott maga Stepan Petrovich is, aki azzal próbálta hatékonyabb munkára bírni a kooperatív tagjait, hogy az évi 2000 kg tejnél kevesebbet fejőket a pénzbeli támogatás megvonásával fenyegette.

kooperatív működésével kapcsolatban nemigen fogalmaznak meg helyben kritikát. Ami pedig az iskolai kooperatívot (*Erel*) illeti: a külümnüüriek nem kérdőjelezik meg azt, hogy jogos-e a falu közepén egy negyven marhának megfelelő méretű istállót építeni, ahogyan azt sem, hogy szabad-e a falu közelében lévő kaszálókat az iskolai állatállomány számára lefoglalni. A tej- és hústermelésből származó haszon az iskolai költségvetés részét képezi. Az államtól a pénzbeli támogatást az iskolai költségvetés kapja, a vajat és a húst pedig az iskolai alkalmazottak vehetik meg kedvező áron.¹⁰¹ A gazdaságot irányító, iskolai alkalmazott Anastasija Aposimova ugyanakkor az iskolai kritikák célpontjában áll amiatt, mert a gazdaság nem működik elég hatékonyan, és veszteséget termel, amit az iskola költségvetéséből kell kiegyenlíteni. Anastasija Aposimova és a kooperatív alkalmazottai, valamint az alkalmazottak rokonai, barátai azonban ellenkező véleményen vannak, mondván, hogy éppen az iskolai alkalmazottak miatt nem tud hatékonyan működni a gazdaság, mivel számukra mindent olcsóbban kell adni.

A parasztgazdaságok

A parasztgazdaságok megítélése a kooperatívokhoz képest problematikusabb mindkét közösségben.

A tarbagai Ud'uor parasztgazdasággal az a legfőbb problémájuk a helyieknek, hogy Mihail Nikolaevich Gotovcev egy egész korábbi *tüölbe* (Tan'n'arang) közel 100 hektárnyi területét használja és sajátítja ki egymaga. Ezen a területen a kollektivizálás előtt a helyi emlékezet szerint 15–20 háztartás gazdálkodott, összesen több mint 200 marhát tartva, ma pedig a terület egyedül Mihail Nikolaeviché, aki 2009-ben 49 marhát tartott ott. Stepan Petrovich Gotovcev (a Geroj Egorov kooperatív vezetője) szerint azért nem tudnak többen csatlakozni a kooperatívokhoz, és azért érzik magukat kiszorítva, mert a legjobb kaszálók és legelők Tan'n'arang területén egyetlen ember tulajdonában vannak, így a többi kooperatívnak nem áll módjában terjeszkedni. Ha mások is használhatnák ezeket a legelőket és kaszálókat, akkor nem lenne probléma a nyári szálláshoz való hozzáféréssel. Mihail Nikolaevich Gotovcev Lenin-munkaérdemrendje, valamint a szovhoz utolsó párttitkárával való jó kapcsolata miatt szerezhette meg fellebbezés után az egész *tüölbe* területét, mivel eredetileg neki is csak három hektár területet utaltak ki a földrendezési alaphól a szovhoz vezetői.

Hasonlóan negatív a megítélése annak is, hogy Mihail Nikolaevich Gotovcev a területen tizenhat, Dél-Oroszországból származó melegvérű versenylovat tart, amelyekből semmilyen gazdasági haszna nincsen; ahogyan ő mondja:

¹⁰¹ Amikor az iskolában dolgoztam, szintén részesültem ilyen juttatásban: a márciusban levágott disznó máját és lábait kaptam meg kedvezményesen. (Jakutiában a disznó máját nem becsülik sokra, a szahák jellemzően csak a marhamáját fogyasztják.)

Ubahalaakh, az Ud'uor gazdaság központja

csak a szemét legelteti rajtuk. Ezt a falubeliek teljesen felesleges, érthetetlen és bosszantó pazarlásnak tartják, különösen amikor a nyári szállásra kiköltözni szándékozók száma 2009 után megugrott. Panasz Mihail Nikolaevichre az is, hogy az állatok teletetését a faluban úgy oldja meg, hogy közben a falu egyik tavát (amiből a helyiek ivóvizet szereznek) marhatrágyával szennyezi, ugyanis marháit közvetlenül a tó partján istállózza, illetve az állatok télen a tó jegére járnak le inni.

Az is problémát okoz a falubelieknek, hogy számukra nem egyértelmű Mihail Nikolaevich célja a fokozatosan felhalmozott vagyonnal, ugyanis Vera Neustroevához és Vasilij Karataevhez hasonlóan nincsen gyermeke (és felesége sem). Mihailt (és 22 évvel fiatalabb unokahúgát, Naasta Gotovcevát) Tarbagában sokan nagyképűnek (*ulakhamsyk, öngnöökh, talymas*) tartják amiatt, mert 63 éves korára sem tudott senkit sem megbecsülni maga mellett. Az elmúlt öt évben, 2008-tól kezdve Mihail Nikolaevich és a Kyhyl Tarbaga kooperatív ellentéte különösen kiélezetté vált, aminek meglehetősen egyértelmű jele az, hogy Mihail unokaöccse két év alatt két lovat lőtt le „véletlenül” Karataev méneséből. Mihail nem ismeri el a hibát, és nem hajlandó kifizetni a Karataev által meghatározott kártérítést. Az Ud'uor parasztgazdasággal kapcsolatban ugyanakkor azt sosem vitatják a helyiek, hogy Mihail Nikolaevich a falu egyik legfontosabb személyisége, aki nemcsak dicsőséget hozott a falunak a Lenin-érdemrend kiérdemlésével 1990-ben, de különleges tehetséggel rendelkezik a marhatartás terén. Sőt, sokak szerint a marhákon

kívül képes lenne embereket is gyógyítani, ha akarná. A falut a fontosabb megyei eseményeken és állami fórumokon Mihail Nikolaevich gyakran képviseli, ugyanis a Lenin-érdemrend mindmáig igen nagy megbecsülést jelent Jakutiában mind az egyénnek, mind a közösségnek. A tarbagaiak ennek megfelelően magukat büszkén a három hőssel rendelkező tarbagaiaknak (*üs gerojdaakh Tarbagalar*) nevezik.¹⁰²

A helyi értékelő beszédben a Mihail Nikolaevich Gotovcev vezette parasztgazdaság inkább kivételnek, és nem általánosan elterjedt mezőgazdasági üzemtípusnak tűnhet, de valójában a faluban az Ud'uor parasztgazdaság mellett még nyolc, hivatalosan bejegyzett parasztgazdaság működik 2005 óta. Ezek közül hat marhatartással, egy burgonyatermesztéssel és lótar-tással, egy pedig kizárólag lótar-tással foglalkozik. Ez a másik nyolc parasztgazdaság azonban gyakorlatilag családi gazdaságként működik, és az Ud'uor parasztgazdaság földterületeit meg sem közelítő méretű, 10–20 hektárnyi kaszálóval rendelkezik. Ezek a parasztgazdaságok nem is kerültek a helyi értékelő beszéd középpontjába, és én is csak akkor szereztem róluk tudomást, amikor a parasztgazdaságokhoz tartozó háztartásokban interjúkat készítettem. Az egyik jó példa a ma 32 éves Mihail Petrovich Petrov *Töbürüön* néven megszervezett parasztgazdasága.¹⁰³ Mihail Petrov ma Tarbagában az egyetlen olyan fiatal, aki önként foglalkozik marhatartással, mivel az összes többi, fiatalokból álló háztartásban – ha egyáltalán foglalkoznak a marhakkal – csak a szülőknél lévő állományt gondozzák. Habár Mihail Petrovich az általános megítélés szerint jól dolgozik, és mivel már négy gyereket nevel, családapaként is jó a megítélése, gazdaságáról általában negatívan nyilatkoznak a helyiek, mondván, hogy azzal úgysem fog semmire sem menni, mert a marhatartásban nincsen pénz.

A különműűri parasztgazdaságok sokkal egységesebb megítélés alá esnek. Csak egy olyan parasztgazdaság – az Andrej Edreev vezette – van a faluban, amelyre a helyi társadalmi értékelő beszéd összpontosít. Fontos megjegyezni azt is, hogy a kis parasztgazdaságok megőrzése mellett azok a parasztgazdaságok, amelyek – amint arról korábban szó volt – egyetlen központi (vezető) háztartás köré szerveződő háztartások együttműködéséből jöttek létre, átalakultak szövetkezeti jellegű háztartásokká, melyekben jogilag már nem egyetlen háztartás vezeti a gazdasági ügyeket. A változatos átmeneti formák és elnevezések az alábbi táblázatban éppen ezt a változást tükrözik.

¹⁰² A három férfi közül az egyik, a korábban is említett Gavril Vasilevich Egorov, a polgárháború, míg Vladimir Denisovich Longinov a második világháború hőse volt. Mihail Nikolaevich Gotovcev (Khotuhuob) pedig a munka hőse.

¹⁰³ Ragadványneve *Börö Bötürüöp*, azaz 'Farkas Petrov'.

KÜLÜMNÜÜRI MEZŐGAZDASÁGI ÜZEMEK 2003-BAN	KÜLÜMNÜÜRI MEZŐGAZDASÁGI ÜZEMEK 2010-BEN
KRO <i>Uraha</i> Andreev	KRO <i>Uraha</i> Andreev
KRO <i>Byjang</i> Kuchutov	KRO <i>Byjang</i> Kuchutov
KRO <i>Bayagan</i> Ivanov →	SPK KRO ¹⁰⁴ <i>Notora</i> Ivanov
KH <i>Keskil</i> Edreev →	SPKH KH ¹⁰⁵ <i>Keskil</i> Edreev
KH <i>Sir Baaja</i> Aposimov →	PKKH ¹⁰⁶ <i>Sir Baaja</i> Aposimov
SPKH <i>Erel</i> Iskola	SPKH <i>Erel</i> Iskola
SPK <i>Tumul</i> Tumuliak	SPK <i>Tumul</i> Tumuliak
–	SPK <i>Nuotara</i> Aposimov
MKH Aposimov, Doktorov	MKH Aposimov, Doktorov

Különösen Andrej Edreev és családja került 2001-től a külümnüüri értékelő beszéd középpontjába, főleg azért, mert a parasztgazdaságban egyenlőtlen volt a haszon elosztása, és Andrej Edreev gazdagodása mellett a parasztgazdaságban dolgozó más családok nem jutottak hasonló mértékben juttatásokhoz. Az új üzemforma kialakítása 2006-ban erre a helyi kritikára reagált. A Sir Baaja parasztgazdaság gyakorlatilag egy korábbi brigádból alakult, és így egyértelmű volt, hogy parasztgazdaság helyett szövetkezetté fognak átalakulni, ami 2004-es terepmunkám idején le is zajlott. Ez a Sir Baaja esetében merő formalitás volt, hiszen a haszon és a munka elosztását mind a parasztgazdaságban lévő három család, mind a falu közvéleménye igazságosnak tartotta.

A külümnüüri és a tarbagai helyi társadalmi értékelő beszédben egyaránt kiemelt helyet foglalnak el *a mezőgazdasági üzemek működésére, működtetésére vonatkozó kommentárok*. A legfontosabb kritikák mindkét közösségben a helyi gazdasági erőforrások, azaz a kaszálók és legelők használatára, illetve a központi támogatások és fizetések elosztására vonatkoznak. Ezek a kérdések mindkét közösségben nagy súllyal esnek latba egy-egy mezőgazdasági üzem megítélésekor. A kritikák azonban másképpen jelennek meg a két faluban.

Tarbagában a kritika *a vezetők és a beosztottak viszonyára* koncentrál, így például arra, hogy megteheti-e Stepan Petrovich (a Geroj Egorov SPK vezetője) azt, hogy nem adja ki a tejártámogatást azok számára, akik átlagosan kevesebb mint két tonna tejet fejnek évente, vagy nem. Kérdésként merül fel az is, jogos-e az, hogy Vanja Venzel', aki a Kyhyl Tarbaga kooperatívban fejlőlegényként dolgozik, nem kap teljes fizetést télen Vasilij Karataevtől. Jellemzően a *megteheti-e?* típusú kérdések vetődnek fel a kooperatívok meg-

¹⁰⁴ *Sel'skhozjajstvennyj proizvodstvennyj kooperativ kochevaja rodovaja obshchina*: termelőszövetkezeti vándorló közös nemzeti gazdaság.

¹⁰⁵ *Sel'skhozjajstvennyj proizvodstvennyj kooperativ krest'janskih hozjajstv*: parasztgazdaságok termelőszövetkezete.

¹⁰⁶ *Proizvodstvennyj kooperativ krest'janskogo hozjajstva*: termelőszövetkezeti parasztgazdaság.

ítélésekor. Tehát nem az a kérdés Tarbagában, hogy valóban igaz-e a kritika tárgya, vagy az, hogy mennyiben igaz, hanem az, hogy Vasilijnak, Stepannak vagy éppen Mihailnak *van-e joga* használni a legelőket, kaszálókat, elosztani a fizetéseket, visszatartani a támogatásokat, vagy éppen az egész kollektívára vonatkozó döntéseket hozni. Eszerint a kérdés arra vonatkozik, hogy milyen *tekintélyük és felhatalmazásuk* van erre nekik. Ezt a tekintélyt kérdőjelezzik meg a mezőgazdasági üzemektől független személyek.

Emiatt a két tarbagai mezőgazdasági üzem vezetőjéről elsősorban negatív értéktételek hallhatók a tekintélyükre vonatkozó *informális* kommunikációs helyzetekben, azaz a pletykálás során. Ugyanakkor a nyilvánosság *hivatalos* megnyilvánulásai során (pl. ünnepi beszédek, a falusi múzeum és az iskola kiállítóhelyei, a faluról írott könyv stb.) nemhogy kritika nem fogalmazódik meg működésükkel kapcsolatban, ellenkezőleg, kizárólag a dicséret és az elismerés hangján nyilatkoznak róluk.¹⁰⁷ A kommentárok kettősségére világít rá az alábbi interjúrészlet is, melynek során Anatolij Gotovcev, aki egyébként ekkor az iskolában dolgozott (azaz független volt mindegyik mezőgazdasági üzemtől) így beszélt erről: „*A legtöbb ember sem Baabyjjal, sem Stepannal nem veszekszik. Bizony így van. Velük mindenképpen jó kapcsolatban kell lenni. Van, aki Baabyjban bíz, van, aki Stepanban. A haragtartás haszontalan. Csak te jársz rosszul vele.*” Egyszóval nyíltan senki nem meri felvállalni a konfliktust, a kritikát a vezetőkkel szemben, de a hátuk mögött rossz a megítélésük, és állandó kritika éri őket.

Külümnüürben ettől eltérő a mezőgazdasági üzemek és azok vezetőinek megítélése. Mindenekelőtt nem a vezetők személyére és tekintélyére irányul a kritika – ha van –, hanem az adott kooperatív *teljes tagságára*. Nem egy konkrét személy a kritika tárgya, hanem általában azok, akik a mezőgazdasági üzemben dolgoznak. Így például a Kuchutovok (és nem csak az egyikük) hanyagságáról volt szó hetekig Külümnüürben, amikor a falubeli bikák közül egyedül csak az övék jött be a *sajlyk* területéről tavasszal a faluba, és ott szabadon kóborolva mindenkit ijesztgetett – a Kuchutovok pedig nem tettek semmit, nem hajtották vissza. Szintén nem az iskolai gazdaság vezetője volt a kritikák középpontjában akkor, amikor az iskola veszteségesége felmerült a tanári szobában folyt beszélgetések során, hanem az ott dolgozó emberek lustasága. Kivételt jelentett a Edreev-féle mezőgazdasági üzem megítélése, ahol a falubeliek egyértelműen a kereskedő és bolttulajdonos parasztgazdaság-vezetőt tették felelőssé amiatt, hogy az alkalmazottak szűkölködése mellett az ő családja milyen jól élt. Sajátos módon – a Tarbagában szintén jövevénynek számító Vasilij Karataevhez hasonlóan – Edreev esetében is felmerült az a vád, hogy veri az alkalmazottait, ahogyan az is, hogy fia, Bajbal azért lett

¹⁰⁷ Ez jól megfigyelhető a faluról kiadott könyvben, ahol mindhárom mezőgazdasági üzem vezetőjéről lehet találni képet, illetve egy rövid leírást arról, hogy miképpen szervezték meg az üzemeket. Ez különösen akkor szembeszökő, amikor az egyéb intézményekről (különösen az iskoláról) említés sincs a könyvben. *Bajagantaj uonna Bajagantajdar* 2009.

alkoholista, mert az apja igen keményen bánt vele. A kritikák Külümnüürben azonban szemtől szemben is elhangozhatnak. A negatív véleményeket nem szégyellik azonnal kimondani, habár az is igaz, hogy olyan komoly negatív ítéletekkel, mint Tarbagában, nemigen lehet találkozni.

Külümnüürben a mezőgazdasági üzemek munkáját kevesebb kritika éri általában; a vezetők tekintélyét és viselkedését megkérdőjelező kritika pedig csak Edreevék esetében artikulálódott. A mezőgazdasági üzemek fontos szerepet játszanak a közösségi ünnepek megszervezésekor, és a több családot képviselő vándorló nemzeti közös gazdaságok vezetői fontos szerepet kapnak a külümnüüri helyi képviselőtestület ülésén. A külümnüüri mezőgazdasági üzemek legelő- és kaszálóhasználata sem jelent problémát a helyiek számára,¹⁰⁸ és nem hallottam arról sem, hogy bárki is illegitimnek tartaná azt, hogy egyes területeket kizárólag egy-egy vándorló nemzeti közös gazdaság vagy értékesítési szövetkezet, azaz kooperatív használ és kezel. Ellentétben a parasztgazdaságokkal, a kollektív mezőgazdasági üzemek egyszerre több családot képviselnek, és míg egyes emberekkel szemben elfogadható fellépni a faluközösségben, addig a közösen gazdálkodó közösségeket (rokon csoportokat) egyszerre támadni nehezebben indokolható cselekedet. Az informális *kritikák* nem voltak egyöntetűen negatívak a faluban, ugyanakkor a helyi nyilvánosság hivatalos színterein a mezőgazdasági üzemek munkáját vagy vezetőiket *sem dicsérték* a helyiek. Nem is meglepő, hogy (Tarbagával ellentétben) Külümnüürben ez idáig nem született olyan kiállítás vagy könyv, amely nyíltan dicsérte volna bármely mezőgazdasági üzemegység vezetőjét.¹⁰⁹ A helyi múzeumban például csak a faluból származó, Jakutia-szerte ismert Dmitrij Aprosimov festményeit lehet látni, és a kiállítások sem a falu múltjára koncentrálnak, hanem a helyiek (leginkább a gyerekek) alkotásaira.

Az állami támogatások elosztása

A Külümnüür és Tarbaga közötti, a közösségi termelési formák továbbélésének esélyeivel és módjával kapcsolatos eltérések egy, a szovhozok megszűnése után jelentkező másik probléma kapcsán is jól megfigyelhetők. Amint említettem, a szovhozok megszűnése Jakutiában nem egyszeri magánosítás során történt, hanem több lépésben, évekig elhúzódva, 1991-től 1999-ig. Ezekkel

¹⁰⁸ Ez alól talán kivételt jelent a Kuchutovok esete. Velük kapcsolatban gyakran felvetődik, hogy jövevény családként talán nem jogos, hogy félig kisajátították az egyik legfontosabb nyári szállást.

¹⁰⁹ Tudomásom szerint Külümnüürről 2014-ben (a jakutiai településekhez képest meglehetősen későn) jelenik meg az első helytörténeti kiadvány. A korábbi helyi kötet (*Öjdöbün'n'ük*, 1995) csak a második világháborús veteránokra koncentrált a győzelem ötvenéves évfordulójának kapcsán.

a lépésekkel rendre együtt járt az állatállomány fokozatos csökkenése, illetve a tejhaszonvétele hozamainak visszaesése is. A kaszálók és a szovhoz állatállományának felosztása, továbbá a mezőgazdasági termékek árának zuhanása miatt a gépesítettség aránya folyamatosan csökkent a peresztrojkrát követően egész Szibériában, így Tarbagában és Külümnüürben is (Granberg-Partanen-Soini 2009). Következésképpen ma mindkét településen nagy számban lehet látni elhagyott szovhoz-istállókat, ócskavassá vált traktorokat és lánctalpasokat, ami nyilvánvaló jele annak, hogy az állami támogatás kollektív (azaz mezőgazdasági üzemekbe szervezett) megszerzésén túl nem volt más mezőgazdasági alternatíva a helyiek számára. Az 1990-es évek elején Jakutiában is kritikus méreteket öltött az általános életszínvonalbeli romlás (különösen vidéken), ami együtt járt a hatékony munkaerő, vagyis elsősorban a fiatalok városba költözésével is, ahol legalább arra volt esélyük, hogy munkát találjanak (Bychkova Jordan – Jordan-Bychkov 2001: 90–94).

Ezt a nehéz helyzetet igyekezett megoldani az 1990-es években a köztársaságon belüli gyémánt-, földgáz- és kőszénkitermelésből jelentős bevételhez jutó jakutiai kormány (Kempton 1996). Ehhez első lépésként a legfontosabb mezőgazdasági termék, a tej árának támogatását rendezte 1996-ban. Minden liternyi kifejt és értékesített tej után a termelőknek további, a tej kilogrammonkénti szabott árának 70 százalékaival megegyező, pénzben fizetendő állami támogatást biztosítottak. A tej ártámogatása mindkét faluban jelentősen hozzájárult a szovhozok tehenállományának hozzávetőleges megőrzéséhez, azonban a termelési válságot nem oldotta meg teljesen, hiszen a tej tárolásának és szállításának kérdése rendezetlen maradt. Így a falvak magán- és kooperatív tehenészetei továbbra is csak kis mennyiségben voltak képesek eljuttatni a tejet a kijelölt megyei (gyakran hat-hét órányi autóútra lévő) felvevőhelyekre.

Az elszámolás alapja a kifejt és áruba bocsátott tej mennyisége volt, ami Jakutia néhány településén – a támogatási rendszer logikájának és ellenőrzési rendszerének megfelelően – nem létező, virtuális tehenek nem létező tejének eladásához vezetett. Így tehát a termelők és a helyi kereskedők közötti kooperáció jegyében a kereskedők a kifejt, átvett és eladott tej mennyiségének többszörösét igazolták vissza, majd vettek fel rá állami támogatást, amit azután a kereskedők és a gazdák szétosztottak egymás között. Az állami támogatás megszerzéséhez és szétosztásához természetesen minden esetben szükséges volt a helyi közösség együttműködése és hallgatása is, ezért csak Jakutia néhány periférikus közösségében került sor ilyen jellegű visszaélésre. A két érintett faluközösségben alkalmazott gazdasági stratégiák megvalósíthatósága közötti különbséget jelzi az is, hogy míg Tarbagában ezt a csalást meg sem kísérelték, addig Külümnüürben éveken át folyt, sőt, hivatalosan máig nem derült rá fény.

Külümnüürben a tejártámogatás megszerzésében és elosztásában központi szerepet játszott az a kereskedő, Igor Aprosimov, akiről fentebb, a privatizáció kapcsán, már szó esett. Korábbi megyei kapcsolatait mozgósítva ő talált

megfelelő „átvevőhelyet” a nem létező tejre, és ő tartotta a kapcsolatot a megyeszékhelyen lévő megyei agrárorsztály vezetőjével is. A támogatás illegális megszerzése három éven át folyt (tudomásom szerint 1998 és 2001 között). A nagy külümnüüri mezőgazdasági üzemek kevésbé voltak érintve az üzletben, inkább a kisebb családi háztartások vettek benne részt, valamint a családi háztartásokat összefogó tumuli kooperatív, amelynek vezetője, Roza Djachkovskaja a kezdetektől fogva benne volt a támogatás megszervezésében, valamint a virtuális tej és tehénállomány adminisztrálásában. A faluban az eljárással kapcsolatban senkinek nem voltak problémái, és az egyetlen körülmény, amely kritika tárgyát képezte, Igor meggazdagodása volt, illetve az, hogy Igor gazdasági erejére alapozva megpróbálta kiépíteni saját klientúráját a falun belül: boltot nyitott, alkalmazottai voltak, sofőrt tartott, kereskedőket hívott a faluba stb. Ez eleinte a rokoni csoportra terjedt ki, hiszen kezdetben sógorát és unokahúgait alkalmazta, de később az Amgából érkezett, félig orosz, félig szaha származású (a falubeliekkel csak oroszul beszélő) Andrej Nogovicint is alkalmazta. Andrej ugyanis amgai kapcsolatai révén könnyen el tudta intézni azt, hogy Igor olcsón hozhasson be marhahúst Külümnüürbe. Míg a külümnüüri marhahús kilója 2004-ben 140 rubel körül volt, addig a jobb minőségű (a helyiek szerint édesebb és zsírosabb), Amga ulusból származó marhahús 90 rubelbe került. Mivel másoknak a faluban nem voltak élő és jól működtethető kapcsolatai az amgai mezőgazdasági üzemek vezetőivel, Igor a faluban irányítása alá vonta a marhahús kereskedelmét is. Igor gazdagodását sokan ferde szemmel nézték a közösségben, ami végül oda vezetett, hogy a 2004 márciusától szeptemberéig lezajlott konfliktusok sorát követően, 2005-ben Igor Aprosimovnak el kellett hagynia a falut.

Tarbagában ezzel szemben a tejártámogatás megszerzésével kapcsolatban nem is próbáltak meg trükközni a vezetők. A tejártámogatás elosztását éppen ellenkezőleg használták fel: ahelyett, hogy a tarbagai közösségre támaszkodva igyekeztek volna előnyösebb helyzetet elérni a megyei agrárorsztállyal szemben (több tejet és több marhát feltüntetve az elszámolásokban), a helyi vezetők inkább a külső tekintélyre (azaz az állami szervekkel és felvásárló céggel történő kapcsolattartásra) hivatkozva igyekeztek saját maguk helyzetét megerősíteni a közösségen belül. Tehát nem az volt a kérdés, hogy miképpen lehet több tejártámogatást megszerezni, hanem az, hogy a megszerzett támogatást hogyan használhatják fel a helyi vezetők Tarbagán belül tekintélyük megerősítésének céljából.

Ez a törekvés mind a két kooperatív vezetőjét jellemezte, hiszen a támogatást egyikük sem igyekezett átadni azoknak, akiknek az „járt volna”, hanem személyes döntéshozataluk beiktatásával többé-kevésbé úgy tettek, mintha a támogatás átadása és eljuttatása a fejők és a tehéntulajdonosok részére az ő hatáskörükbe lenne utalva; vagyis mintha Vasilij Karataev vagy Stepan Petrovich Gotovcev dönthetne arról, hogy a kooperatívon belül kinek mennyit juttat a támogatás összegéből. Vasilij Karataev azokat zárta ki a juttatásra

jogosultak köréből, akik szerint nem rendelkeztek saját marhákkal a kooperatívon belül, Stepan Petrovich Gotovcev pedig azokat, akik véleménye szerint nem megfelelő mennyiségű és minőségű munkát végeztek a kooperatívon belül. Stepan Petrovich érvelése szerint a tehenek megtartásáért járó évi 8000 rubelnyi támogatást azok a családok nem érdemelték meg, akik nem folytattak hatékony termelést abban az évben. Stepan Petrovich szerint ugyanis a kooperatív fejősteheneinek legalább 2000 liter tejet kell adniuk egy évben megfelelő tartás és rendszeres fejés mellett. A nem megfelelően gondozott tehén után járó támogatást Stepan Petrovich nem kívánta továbbítani a tehén gazdáinak.

Tarbagában a támogatás elosztásának ez a módja működőképesnek bizonyult, és a kooperatívok vezetőit ma az állami támogatások elosztásának közvetítőiként tartják számon a közösségekben. Amikor tehát 2009 tavaszán elindult az a belépési hullám, amely mára megduplázta a két kooperatív tagságát, az új tagok nem a termelésük hatékonyabbá tételét célzó lépésként értékelték ezt, hanem úgy, hogy ezáltal könnyebb hozzáférésük lesz az állami redisztribúció egyik legfontosabb helyi forrásához: a tejártámogatáshoz és a tehenek után járó dotációhoz – a kooperatívok vezetői révén. Mind a két településen az állami támogatások kezelése és elosztása fontos ügy, és a közvetítő funkcióban lévő személy (valamint a közösség) gazdasági és társadalmi tőkét is kovácsolhat belőle. Ez a folyamat azonban másként működik Külümnüürben és Tarbagában.

Külümnüürben 1996 és 1999 között (az átmenet egyik legnehezebb időszakában) korántsem elhanyagolható bevételi forrást jelentett a tejártámogatás kollektív elsikkasztása, de úgy tűnik, a rendszer hosszú távon nem volt működőképes, amit a folyamatot működtető személy bukása igazol. A bevételi forrás eltérő menedzselése (azaz a sikkasztás hiánya) korántsem jelenti azt, hogy Tarbagában nem férnek hozzá az állami támogatásokhoz, ellenkezőleg, a 2009-es tömeges belépés éppen azt támasztja alá, hogy Tarbagában ha másképpen is, de igyekezzenek megtalálni azokat az adaptációs technikákat, amelyekkel a helyi közvetítők révén a falubeliek hatékonyan szerezhetik meg az állami támogatásokat.

A hagyományos szibériai gazdálkodási formákról (rénszarvastartás, vadászat) kialakult képpel szemben Jakutiában nem a környezet alapos ismeretén vagy a generációról generációra átadott tudáson alapul a gazdálkodás sikere. Itt a haszonszerzés olyan (közösségen belüli vagy a megyei vezetőkkel fenntartott) bizalmi kapcsolatokon múlik, amelyek az állami támogatásokhoz való hozzáférést garantálni tudják. A szovjet rendszer tervutasításos kollektív termelési módja a megszűnése után is erősen hat a peremhelyzetű közösségek gazdasági stratégiáira. Külümnüürben és Tarbagában egyként vallják a helyiek azt, hogy az államnak feladata és kötelessége eltartani őket. A helyiek véleménye szerint állami támogatások megszerzésére a közösség által elvégzett *munka mennyisége* és nem a megtermelt (és az államnak leadott)

javak értéke jogosítja fel őket. Az általuk termelt hús és tej árát meghatározó gazdasági környezet kialakításába ugyanis nincsen lehetőségük beleszólni. Lehetőségük csupán arra van, hogy a jogszabályi keretekhez alkalmazkodva minél hatékonyabban szerezzék meg az állami támogatásokat.

Az állami munkahelyek

A mezőgazdasági üzemekből származó jövedelmek mellett a faluközösségek legfontosabb bevételi forrását az állami alkalmazás után járó fizetés, a szociális támogatások, illetve a nyugdíj jelentik. Tarbagában a teljes lakosság 22 százaléka, Külümnüürben pedig 25 százaléka – vagyis a munkaképes korú lakosságnak csaknem fele – állami alkalmazott.

AZ ÁLLAMI FORRÁSBÓL SZÁRMAZÓ BEVÉTELEK KÜLÜMNÜÜRBEN	KEDVEZMÉNYEZETTEK SZÁMA	ÁTLAGOS HAVI JÖVEDELEM 2009-BEN (RUBEL)
Önkormányzati fizetés	7	15 059,5
Oktatási intézményben fizetés	122	10 438,8
Egészségügyi intézményben fizetés	23	11 762,9
Szociális intézményben fizetés	8	7 479,2
Nyugdíj	114	5 714,4
Szociális támogatásban részesül	85	3 294,1

Emellett mindkét településen a lakosság ötöde nyugdíjas, hetede pedig valamilyen szociális támogatásban részesül. A mai jakutiai falvakban a legtöbb háztartásban a mezőgazdasági termelés csupán kiegészítő jellegű bevételi forrást jelent. Külümnüürben és Tarbagában is a bevétel legnagyobb részét az állami munkahelyekről, valamint az állami szociális rendszer juttatásai révén szerzik meg a helyiek.¹¹⁰ Ez azt is jelenti, hogy *a legjelentősebb helyi gazdasági erőforrást* valójában nem a kaszálók, a tehenek vagy éppen a vadászterületek jelentik, hanem *az állami munkahelyek állásai*. Ha tehát a tarbagai és a külümnüüri gazdasági stratégiákról esik szó, akkor nem lehet figyelmen kívül hagyni a falubeli állami intézmények működését, valamint azokat a lehetséges egyéni stratégiákat, amelyek az állami források minél hatékonyabb megszerzésére és felhasználására irányulnak.

¹¹⁰ Ez a jelenség összhangban áll a vidéki Oroszország egyéb területein tapasztalható folyamatokkal, vö. Sillaste 2005: 73–74.

AZ ÁLLAMI FORRÁSBÓL SZÁRMAZÓ BEVÉTELEK TARBAGÁBAN	KEDVEZMÉNYEZETTEK SZÁMA	ÁTLAGOS HAVI JÖVEDELEM 2009-BEN (RUBEL)
Önkormányzati fizetés	7	17 739,7
Oktatási intézményben fizetés	91	11 158,6
Egészségügyi intézményben fizetés	22	13 489,4
Szociális intézményben fizetés	20	9914,4
Nyugdíj	123	6121,5
Szociális támogatásban részesül	72	5791,6

Külömnüürben és Tarbagában egyaránt 1994-ben szűnt meg a tanácsrendszer. Ettől kezdve ötévente választott polgármesterek irányítják a falvak életét (beleértve a támogatások egy részének elosztását is).¹¹¹ Tarbagában a Kolodeznikovok veje, a megyei Innokentij Nikolaevich Ivanov volt 1995 és 2000 között a falu vezetője, aki amellett, hogy köztudomásúan sokat ivott, jó kapcsolatokkal rendelkezett a megyei vezetés felé. Ezután 2001-től a faluközösség két ízben a tüüleekhi származású Konstantin Mihailovich Vinokurovot választotta meg vezetőjének. Konstantin Mihailovich mindkétszer a helyi iskola igazgatójával, Tatiana Makarovna Egorovával szemben győzedelmeskedett. Ez egyben azt is jelentette, hogy Tarbagában nem került egy kézbe a két legfontosabb helyi intézmény (vagyis az iskola és a polgármesteri hivatal) vezetése.

Mivel a munkahelyek nagy része az iskolához, az állami támogatások elosztása pedig a polgármesteri hivatalhoz kötődik, e két intézmény helyi működésének bemutatása világíthat rá leginkább az állami támogatások megszerzésének lokális stratégiáira. Jakutiában (és általában Oroszország marginális területein) az iskolát nemcsak oktatási intézménynek vagy az összetelepülés legfőbb motiválójának célszerű tekinteni, hanem a falvakat fenntartó legfontosabb intézménynek, valamint a társadalmi mobilitás egyetlen lehetséges eszközének.

Az iskola

A *tarbagai* 11 osztályos iskolában a rendszerváltást követően eddig a leghosszabb ideig Tatiana Makarovna Egorova töltötte be az iskolaigazgatói posztot, 1996-tól kezdve egészen máig. Tulajdonképpen az állami munkahelyek

¹¹¹ A polgármesteri pozícióért való versengés 2004-ig az összes többi választott pozícióért (parlamenti választások, megyei képviselő-választás, jakutiai elnökválasztás stb.) folyó küzdelem mellett zajlott. Eddig az időpontig ugyanis minden köztársasági és föderatív törvényhozói pozíciót választott képviselők töltöttek be, ezután azonban a legtöbbjüket államilag nevezték ki. Ez a versengés a bizalmi viszonyok és kölcsönös szívességnyújtások hálóját hozta létre az 1990-es évek második felében.

felértékelődésének időszakában végig ő vezette a tarbagai iskolát, és teszi ezt ma is. Az iskola irányításában a korábbi igazgatók nem vesznek és vettek részt, míg Tatiana Makarovna egy személyben dönt minden, az iskolát érintő fontos kérdésben. Az iskolán belül kritikát nem is hallottam az ő tevékenységével

A szerző a tarbagai iskola vezetésével 2003-ban

kapcsolatban. Tevékenységét gyakorlatilag nem minősítik az iskolában, még informális kommunikációs helyzetekben sem. Ugyanakkor az iskola nagy súlyt fektet a különböző ünnepek (évnyitó, újrakezdés ünnepe, pedagógusok napja, évzáró stb.) megszervezésére és a kollégák nyilvános értékelésére. Tatiana Makarovna az interjúk alkalmával elmondta, hogy az ilyen ünnepeknek nagy jelentőséget tulajdonít, mert ezek számolnak be az iskolai munka magas színvonaláról. Az iskolai ünnepek legjelentősebb és leghosszabb részét (szinte kivétel nélkül) a köszöntők, valamint a jeles tanulók és pedagógusok kitüntetései teszik ki. Az iskolai ünnepek során nemcsak a kitűnő munkát végző tanárok, hanem Tatiana Makarovna igazgatói tevékenysége is rendszeresen méltatás tárgya. Az ünnepek nagy része még abban az esetben is a méltatások és a kitüntetések kiosztásával telik, ha a kollektíva csak szűk körben (például egy nőnap vagy egy újrakezdés ünnepe).

Ez utóbbi szokás különösen feltűnő azokon a zártkörű rendezvényeken, ahol kizárólag az iskola munkatársai vesznek részt. A megszokott menetrend szerint ezeken az alkalmakon az iskola dolgozói (évente többször is) megjutalmazták, kitüntették egymást – különös tekintettel az igazgatónőre. Egy-egy középkorú tanár Tarbagában például tucatnyi olyan kitüntetéssel és oklevéllel rendelkezik, amelyeket az iskolai kollektívától kapott. Az előmenetel két legfontosabb feltétele a tarbagai iskolában az, hogy az egyes tanárok munkáját a megyei oktatási bizottság elismerje, valamint hogy a pedagógusok kifejezzék az igazgatónő iránti hűségüket. Ennek hiányában a rokoni kapcsolatok sem számítanak a szakmai érvényesülésben, amit mi sem bizonyít jobban, mint az, hogy Tatiana Makarovna saját bátyját is megálázó módon (többszöri nyilvános megszégyenítés után) távolította el iskolai munkahelyéről, amikor az vitába keveredett vele a munka megszervezésének

kérdésében. A tarbagai iskolai kollektíván belül vertikálisan, hierarchizálva épülnek ki az egyének közötti kapcsolatok és együttműködési formák, és ennek csúcán az igazgatónő és három bizalmi embere (az általános és az oktatási igazgatóhelyettes, valamint a gazdasági vezető) található.¹¹²

Az iskola révén elvileg ingyenesen (vagy igen olcsón) igénybe vehető szolgáltatásokhoz (szállítás, étkezés) vagy a premizáláshoz az alkalmazottak a kollektíván belüli helyzetüknek megfelelően férnek hozzá. A bizalmi helyzetben lévő angoltanárnő, Ljubov Timofeevna például az *Amway* helyi értékesítője. Az áru folyamatos szállításához az iskolai furgon ingyenes használata nagy segítséget jelent számára. A történelemtanár, N'ukkolaj N'ukkolajbys fia, amikor boltot nyitott a faluban, 2009 és 2011 között egyben az iskolai ünnepek és fogadások beszállítója is lett, mivel édesapja Tatiana Makarovna igazgatónő egyik lojális kliense az iskolában. Ezzel szemben más tanárok – akik a kollektívabeli hierarchia alacsonyabb szintjén helyezkednek el – ilyen járulékos forrásokhoz csak ritkán férnek hozzá. Sőt, az igazgatónőhöz nem lojális munkavállalók az állásukat is kockáztatják ellenvéleményük megfogalmazásakor. Az elmúlt évek (2002–2010) iskolai elbocsátásainak (négy eset) hátterében a falubeliek személyes konfliktusokat tételeznek fel.

David G. Anderson a szibériai civil társadalom bemutatásakor arra a következtetésre jutott, hogy a külső megerősítésű pozíciók betöltése – azaz például a helyi apparátusban egy kitüntetett státus elfoglalása – a kultúra és a jó morál közvetítésének szimbolikus szerepével is együtt jár, és a vezető eltérő státusát külsődleges jegyekkel (öltözködés, higiénia stb.) is igyekszik hangsúlyozni (Anderson 2005: 107). Ez a megállapítás a tarbagai iskola esetében is igaz. Az 1955-ben született Tatiana Makarovna viselkedésén valóban látszik, hogy igyekszik megkülönböztetni magát a tarbagai átlagtól (sem ő, sem a férje nem iszik alkoholt, gyakran beszél oroszul, a korabeli tarbagai asszonyokhoz képest divatosan öltözik), és elhatárolódni a Tarbagában máskülönben elfogadott és megtűrte emberi gyengeségektől. Ez a hangsúlyozott különállás az iskolán belül növeli tekintélyét, a kollektíva tanárai modern és tevékeny emberként tekintenek rá. A többségi orosz társadalom értékrendje szerinti öltözködés, viselkedés, valamint életmód képviselete és megjelenítése a nyilvánosság terein a posztkolonialista társadalomkritikában *mimikriként* ismert jelenség (Bhabha 1994: 85–86). Ez az alkalmazkodás, átvétel azonban sosem mechanikus, hanem magába olvasztja az alávetettek normáit is, egyfajta hibrid értékrendet hozva létre. A mimikri egész Szibériában általánosan elterjedt jelenség, amelyet leírások sokasága bizonyít (Ssorin Chaikov 2003; Slezkine 1994a; Heusala 2005). A többségi orosz társadalom értékrendjéhez, viselkedésmintáihoz, nyelvéhez való alkalmazkodás, annak másolása olyan életstratégiákhoz társul Tarbagában, amelyek révén a vezető beosztásban lévő személyek saját

¹¹² Anderson 2005: 102–105. Anderson egyben azt is feltételezi, hogy az ilyen hierarchizált kapcsolatok idegenek a szibériai társadalomszervezeti formáktól, és kizárólag az állami intézményeken belül életképesek.

tekintélyüket kívánják megerősíteni közös-ségük előtt. A mimik-ri felvételének további előnye a helyi vezetők számára az is, hogy az oroszoknak tartott vi-selkedésminták kész-ségsszintű elsajátításával bizalmat ébresszenek maguk iránt a regionális vezetőkben.

Ugyanakkor az is-kolabeli támogató véle-ménynek ellentmondó ítéletekkel lehet talál-

A tarbagai iskola épülete

kozni akkor, amikor az iskolai munkáról és az igazgatónő teljesítményéről az iskolától független tarbagaiak nyilatkoznak. A leggyakrabban megfogalmazott bírálat az, hogy az iskola eltávolodott a falubeliectől (*Oskuola d'on-sergetten yraappyt*), és hiába ez a falu legnagyobb intézménye, az nem nagyon segít a tarbagaiakon. Sőt, ellenkezőleg, az iskolai alkalmazottak a pénz (fizetés) és a hatalom miatt többre tartják magukat a többi falubelinel, és tudatosan elkülönülnek tőlük, így például a tanárok nem vesznek részt más intézmények ünnepségein, vagy pedig az iskolai ünnepségekre nem hívnak meg másokat. Az iskola tevékenységét érintően is sok kritikát fogalmaznak meg a falubeliek. Így mindenekelőtt azt, hogy a tarbagai fiatalok nem tudják befejezni egyetemi tanulmányaikat, mivel a szülők csak „bevásárolni” képesek gyerekeiket az egyetemre, de a diákok tudása ott már nem bizonyul elegendőnek a benn-maradáshoz. Az alacsony színvonalú tarbagai oktatás a helybeliek véleménye szerint annak következménye, hogy Tatiana Makarovna nem a jó tanárokat, hanem azokat tartja meg állásban, akik hozzá lojálisak (*Naakha eterinen syld'allar*), mivel ő maga is alulképzett iskolaigazgatói pozíciójában, hiszen nem végzett egyetemet, és korábban csak az óvoda vezetője volt.

A másik gond az iskolával és Tatiana Makarovnával az, hogy az igazgatónő megmérettette magát a helyi önkormányzati választásokon 2001-ben, 2005-ben és 2009-ben is, és mind a három alkalommal vereséget szenvedett. A falu vezetője, Innokentij Nikolaevich Ivanov és Tatiana Makarovna ma nem tud egymással együttműködni a választások során elmérgesedett kapcsolatuk miatt. Az igazgatónőnek a korábbi faluvezetővel, Konstantin Vinokurovval is feszült volt a viszonya, de 2009 után ez tovább romlott az újonnan megválasztott vezetővel. Az iskola (és annak állami támogatása) ezért elkülönül a falu egyéb gazdasági forrásaitól. Az iskola munkavállalói viszonylag zárt bizalmi hálót építettek ki, amely külön rendszerként működik Tarbagán be-

A külümnüüri iskola

A külümnüüri iskola épülete

lül a peresztrojka óta. Az iskola szinte egy külön kis állam a faluban – hangzott el gyakran Tarbagában, ahogyan az is kritika tárgya volt, hogy a falu vezetője és az iskola vezetője „kutya-macska viszonyban” vannak egymással.

A 2004-ben 104 gyerek oktatását ellátó 11 osztályos külümnüüri iskola vezetője, Petr Davidovich Nikitin rövid megszakítással szintén 1994 óta irányítja az iskolát. 2004-es terepmunkám idején az iskola korábbi igazgatói közül még négyen dolgoztak az intézményben. Az iskolán belül gyakran nyíltan felmerült, és a tanári szobában lezajlott beszélgetések alkalmával sem volt

titok az, hogy a tanárok egy része nem értett egyet Petr Davidovich irányításával, aki szerintük az iskolát túl engedékenyen vezette. A tanárok mellett az iskolai gazdaság vezetője is rendszeresen panaszkodott Petr Davidovichra amiatt, hogy a gazdaságra kevés figyelmet fordított, amely szerinte ezért is volt veszteséges. A külümnüüri iskola tanári karában több vezető tekintély is volt a hivatalban lévő igazgatón kívül. A másik két korábbi igazgató, Ivan Ivanovich Atlasov és Ljubov Innokentivna Sedailsheva szava legalább ugyanannyit nyomott a latban az iskolai viták során, mint az igazgatóé. Jól érzékelhetőek voltak azok az iskolán belüli kapcsolati hálók, amelyek meghatározták, hogy ki kihez volt lojális. Ebben a rendszerben az igazgató elsősorban szintén tanár feleségére, a két (általa kinevezett) igazgatóhelyettesre, valamint a Jakutszki Állami Egyetemről érkezett fiatal tanárookra támaszkodhatott. Petr Davidovich az iskolai dolgozók megosztottságával olyannyira tisztában volt, hogy vezetői döntéseit rendszerint egyeztette a többi tanárral. Az iskolán

belül az ellenvélemények megfogalmazása igen általános jelenség volt, ahogyan az is, hogy az igazgató nem volt képes kisajátítani az iskolai infrastruktúrát (autó, istálló, melegház, benzin) saját (vagy klientúrája) céljaira.

Az iskola Külümnüürben harmonikusabban ágyazódik be a falubeli életbe, mint Tarbagában; az igazgatónak sem volt személyes konfliktusa a falu vezetőjével. Az iskola működésével kapcsolatos pozitív és negatív értéktételek nem aszerint oszlanak meg, hogy valaki az iskolában dolgozik-e vagy sem, hanem aszerint, hogy aktuális érdekei milyen vélemény megfogalmazására sarkallják. Nem meglepő az sem, hogy a falubeli intézmények és vezetők (így a klub, a kórház, az óvoda, a polgármester) hol támogatták, hol pedig elleneztek Petr Davidovich elképzeléseit. Mindenesetre egyértelmű, hogy határozott, erős ellenérzések nem voltak vele szemben a faluban, és habár az iskola teljesítményének és Petr Davidovich munkájának megítélése nem volt egyöntetű, a kritikák sosem voltak olyan intenzíven ellenségesek az ő vonatkozásában, mint Tatiana Makarovna munkájával szemben.

A polgármesteri hivatal

A falvak vezetői Külümnüürben és Tarbagában egyaránt sokkal kisebb hatással vannak a falu életére, mint az iskolaigazgatók. A polgármester közvetlen alárendeltjei a polgármesteri hivatal dolgozói (szociális munkások, könyvelők, földmérők), illetve az önkormányzat képviselőtestületének tagjai, akiket a falubeliek a polgármesterrel együtt választanak meg ötévente. A polgármester korlátozottabb hatalmának nemcsak az az oka, hogy a polgármesteri hivatalok jóval kevesebb munkahelyet kínálnak, mint az iskolák, hanem az is, hogy közvetettebb és kiszámíthatatlanabb módon teszik lehetővé az állami forrásokhoz való hozzáférést. A falvak polgármestereinek hatalma jórészt azon múlik, hogy miként tudnak támogatást szerezni a megyei előjáróktól a falu számára. A helyi szociális intézmények működtetését fedező (korántsem elégséges) normatív támogatások nagy része ugyan automatikusan jár, és ezek megszerzését a polgármester adminisztrálja, de egy további részüket (vagyis a költségek teljességét fedező összeget) csak a megyei vezetőkkel ápoló jó kapcsolat révén szerezhetik meg a falvak vezetői.

Már önmagában az adminisztráció is hatalmat ad a polgármesterek kezébe. Jó példa erre a falu lélekszámának megállapítása. Elméletileg azok a lakosok, akik nem laknak állandó jelleggel a faluban, törlendők a falu népességének nyilvántartásából. Ez azonban azt is jelentené, hogy a listából törölt személyek jogán használt kaszálóterületektől elesnének a faluban élő rokonok. Ez hátrányosan érintene számos családot Tarbagában, hiszen a családok általában nagyobb kaszálót művelnek, mint amekkora járna nekik. A nagyobb népességszám emellett nagyobb állami támogatást (normatívát) is jelent a falunak, amit a falubeli infrastruktúra fenntartására, a tűzoltók vagy

éppen a fűtők foglalkoztatására lehet fordítani. Tarbagában a polgármester és az iskolaigazgató konfliktusának egyik megjelenési formája éppen az, hogy a csökkenő népességszám mellett a polgármester nem hajlandó csökkenteni a tarbagai lakosként nyilvántartottak számát, ami azonban a tanulólétszám csökkenése mellett oda vezet, hogy az iskola – a feltöltetlen osztályok miatt – elbocsátásokra kényszerül. Jakutiában az 500 fő alatti (vagyis az elnéptelenedés veszélyével szembenéző) települések esetében lényegesen magasabb az egy gyerekre számított állami normatíva összege, mint az 500 főnél népesebb településeken. A magasabb normatívából a csökkenő gyerek létszám ellenére is azonos létszámú iskolai alkalmazott bérezését oldhatná meg Tatiana Makarovna, ha a polgármester valóban csak az életvitelszerűen a faluban élő embereket tüntetné fel a népesség-nyilvántartásban.

A közvetlen pénzbeli támogatások elosztásán túl a polgármesterek ellenőrzik a falubeli állami intézmények működését, és jelölik ki az újonnan beköltöző családok számára a kaszálókat is. Joguk van emellett a falun belül telkeket kimérni. Joga és feladata a polgármesternek az is, hogy a különféle ünnepeken a jutalmazottakat és kitüntetetteket kiválassza és a jutalom mértékét megszabja. A polgármester mellett Tarbagában négy-, Külümnüürben pedig háromfős képviselőtestület dolgozik, melynek tagjai a döntési folyamatokban részt vesznek.

A polgármesterek tevékenysége sok konfliktus forrása lehet, ami Tarbagában nemegyszer pereskedéshez is vezetett. Mind a két településen sokféle kritikát lehetett hallani a polgármester tevékenységével kapcsolatban. A leggyakoribb kritika az, hogy nem csinálnak semmit.

Tarbagában az 1998-tól 2007-ig hivatalban lévő polgármester, Konstantin Vinokurov nem helyi származású volt, és családja, rokonsága sem a faluban lakott. Ő maga szolgálati lakásban élt. Konstantin Vinokurov a korábbi helyi párttitkár és polgármester, Innokentij Nikolaevich Ivanov segítője volt 1992 és 1998 között, aki ennek fejében Konstantint választási győzelemhez segítette a faluban. Innokentij Nikolaevich célja ezzel az volt, hogy semmiképpen se az iskolaigazgató, Tatiana Makarovna ragadja magához a hatalmat.¹¹³ Ez az ellentét olyannyira erős és a polgármesteri hivatalban a lojalitás olyannyira elvárt, hogy Tarbagában a polgármester mellett tevékenykedő képviselőtestületi tagok vita nélkül követik Innokentij Nikolaevich Ivanov döntéseit, és inkább végrehajtóként, mintsem döntéshozóként működnek. A polgármester mellett tevékenykedő lojális (azaz az iskolaigazgató munkáját elutasító) képviselőtestület tagjai szintén választások során szerezték meg pozícióikat, ami jól mutatja azt, hogy Tarbagában az iskolaigazgatóval szembeni erős hatalom létrehozásában az iskola irányításából kimaradt falubeliek, azaz a Kolodeznikovok, a Gotovcevek és a Zablockijok is érdekelték voltak.

¹¹³ Innokentij Nikolaevich a megyeszékhelyre költözött, és Boroghonban, a megyei adminisztrációban dolgozott egészen 2007-ig, amikor újra visszatért Tarbagába, és a választásokon Tatiana Makarovnát legyőzve Tarbaga polgármestere lett. Jelenleg is ő a falu vezetője.

A polgármestert övező problémák (alkoholizmusa, illetve az, hogy alpolgármestere börtönbe került, miután megölte édesapját) azonban folyamatosan erősödtek 2008 és 2009 közt, ami egyaránt csökkentette a polgármester és a mellette dolgozók tekintélyét. Mindazonáltal a hivatal működésében még mindig Innokentij Nikolaevich egyszemélyes döntései az irányadók.

Külümnüürben szintén egy beházasodott, nem helyi származású ember, Mihail Ivanovich Arhipov irányítja 2000 óta a polgármesteri hivatalt. Munkájában segítségére van egy háromtagú képviselőtestület. Az egyik képviselő Mihail Ivanovich sógora, a további két tag pedig a Bajagan KRO vezetője, Nikolaj Nikolaevich Ivanov, valamint Svetlana Stepanovna Krivosheeva, a helyi múzeum vezetője. A polgármester rendszerint nem tudja keresztülvinni akarát a bizottságban, ahol elsősorban Svetlana Stepanovna volt az, akivel – legalábbis az általam látogatott üléseken – vitába keveredett. A fontos kérdésekben (pl. a kaszálók és a vágásra érett erdők meghatározása) rendszerint konszenzusos döntés született, ahogyan személyi ügyekben is. A polgármester tevékenységével kapcsolatban olyan éles hangú kritikák, mint az alkoholistának nevezett tarbagai polgármesterrel kapcsolatban, nem fogalmazódtak meg Külümnüürben, csak a tehetetlenségét bírálták a falubeliek. Ugyanakkor a polgármester vezetői tekintélye is kisebb Külümnüürben, mint Tarbagában, amit jól illusztrál az, hogy 2009-ben a megyei vezető választásakor a Mihail Ivanovich által támogatott jelölt a külümnüüri választóközetben is alig szerzett többséget, megyei szinten pedig egyértelmű vereséget szenvedett. A faluban ebből nemcsak arra következtettek, hogy Mihail Ivanovich gyenge Külümnüürben, hanem arra is, hogy a megyei vezetésben sincsenek megfelelő támogatói. Mihail Ivanovich sem a megyei vezetésnél, sem a faluban nem tudott kiépíteni olyan klientúrát, amelynek tagjai támogatnák őt.

Külümnüür jelenlegi vezetőjének gyengekezűsége talán azzal is magyarázható, hogy a korábbi faluvezető, Ivan Ivanovich Atlasov éppen amiatt lett eltávolítva pozíciójából, mert túlságosan akarnok és öntörvényű irányító volt. Atlasov 2004-es terepmunkám idején tornatanár volt a külümnüüri középiskolában, 2005-ben pedig elhagyta faluját. Ez az esemény Ivan Ivanovich és a külümnüüri közösség konfliktusának fontos állomása volt, és egyben annak a folyamatnak a vége, amelynek során az elmúlt 25 évben Ivan Ivanovich előbb tornatanárból iskolaigazgató, majd polgármester, végül pedig ismét tornatanár lett. Az Ivan Ivanovich elszigetelődéséhez vezető események 2002-ben kezdődtek, amikor polgármesterként összeveszett beosztottjával, Gennadij Romanovichcsal, aki a kaszálók felparcellázásáért felelt a faluközösségben. Ellentétük oka az volt, hogy Ivan Ivanovich vezetői posztját felhasználva, éveken át parancsolgatott Gennadij Romanovichnak, aki azonban ezeket az utasításokat jórészt semmibe vette. Az ellenségeskedés végül oda vezetett, hogy a két férfi összeverekedett a helyi önkormányzat épülete előtt. E verekedésnek több falubeli, illetve a jakutszki rádió evenki műsorokért felelős riportere is szemtanúja volt. A riporter ugyan az esetről – a falubeliek tudomása

szerint – nem számolt be a megyei vezetőségnek, és rádióműsorában sem említette, ám Ivan Ivanovichnak az eset után távoznia kellett polgármesteri pozíciójából, és előbb tornatanárként dolgozott, majd elköltözött a faluból.

Azok a történetek, amelyeket e botrányos eseményről gyűjtöttem, egymásnak ellentmondó változatokban jelölték meg a konfliktus okaként hol az egyik, hol a másik fél jellemhibáit, amelyeket azok felmenőiktől örököltek. Ennek megfelelően a faluközösségben csak egyetlen szempontból alakult ki egységes ítélet az ügygel kapcsolatban: Ivan Ivanovich tekintélyelvű viselkedését rosszalhták. Túlzottan erős irányító hajlamát általában véve is igen sokan helytelenítették, és több falubeli éppen ezen jellemhibáját jelölte meg annak okaként, hogy fia öngyilkos lett 2003-ban, pontosan akkor, amikor felépült apjával szomszédos háza Külümnüür központjában. Az öngyilkosság és a hatalmi bukás a közösségen belül azonban ekkor még nem marginalizálta Ivan Ivanovichot, hiszen Külümnüür egyik vezető személyisége maradt, akinek véleményére – különösen az iskolában dolgozó kollégái – sokat adtak.

Ivan Ivanovich két évvel későbbi elköltözése a faluból azonban mégis azt mutatja, hogy Külümnüürben korábbi vezető beosztása miatt nehezen tudott beilleszkedni tornatanári szerepébe. A helyzet 2009-ben változott meg, amikor Külümnüür vezetője, Mihail Ivanovich Arhipov a megyei választásokon vereséget szenvedő korábbi idős vezető mellett kampányolt, Ivan Ivanovich pedig az új, fiatalabb vezető mellett, aki győzelme után rövidesen Ivan Ivanovichot a megyei oktatás egyik vezetőjének, az ust'-majai líceum igazgatójának nevezte ki. Ezek után Ivan Ivanovich közreműködésével a külümnüüri iskolát és annak vezetőjét, Petr Davidovich Nikitint 2009-ben átfogó pénzügyi ellenőrzés alá vonták, ami az igazgató és az iskolai vezetőség büntetőjogi felelősségét kívánta feltárni. A vizsgálat ugyan nem talált semmi olyan visszásságot, ami miatt Petr Davidovichot felelősségre lehetett volna vonni, ám a vizsgálat különös szigora miatt az iskolaigazgató mégis le akart mondani pozíciójáról. Végül az iskolai kollektíva kérésére maradt a posztján.

Az állami infrastruktúrafejlesztések Tarbagában és Külümnüürben

Külümnüürben és Tarbagában a támogatások minden általam ismert esetben az egyes jakutiai minisztériumok fejlesztési programjaiból származtak, és helyi szinten azok elosztását a polgármesterek felügyelték. A munkák finanszírozása két típusba sorolható. Az egyik esetében az állam csupán az alapanyagokat szolgáltatta (vagy vásárolta meg helyben) és a felmerülő költségeket állta, munkabért pedig nem fizetett (tipikusan ilyen jellegű munka volt az iskolai tornaterem, a nyári tábor építése vagy az iskola felújítása). A másik esetben pedig a munkához bérkeretet is biztosított a projektet támogató minisztérium (idetartozott például a helyi kórházak, rendelőintézetek építése, az infrastrukturális felújítások stb.) A munkának, illetve az ahhoz

tartozó forrásoknak (pénz, alkatrész, tűzifa, gázolaj) elosztása helyi szinten a polgármester és az önkormányzati testület hatásköre.

Mivel mindkét településen az elsődleges foglalkoztató az állam, ezek a munkák és a támogatások révén megjelenő források megszerzése fontos kiegészítője a falusi háztartások bevételeinek. A polgármester ennek elosztásában köz-

A tarbagai fűtőház

ponti szerepet tölt be, ugyanis ő választhatja ki, hogy mely háztartások juthatnak e támogatások megszerzése vagy a munkájuk révén állami többléttámogatáshoz. A feladat azonban nem pusztán ennyi: a polgármesternek kell biztosítania azt is, hogy a beruházások legalábbis valamilyen elfogadható ütemben haladjanak. Az is szükséges tehát, hogy a polgármester azokat a családokat, akiket ezekbe az önkéntes, közösségi vagy bérrel járó munkákba bevont, irányítani is képes legyen.

Tarbagában ilyen állami támogatásokra támaszkodva és azokat elosztva 2000 és 2004 között egy kórház és egy nyári gyerektábor épült, emellett felújították az iskolát is. A kórház építése során kilenc, bérezéssel járó állami munkahelyet biztosítottak ideiglenesen a faluban, majd az intézmény felépítését követően új, államilag finanszírozott munkahelyek jöttek létre. A munkahelyek betöltése, valamint az építkezés munkálatainak elosztása a tarbagai hatalmi viszonyokat tükrözte, vagyis a két helyi vezető személyiség, Egorova Tatiana Makarovna, az iskolaigazgató és Innokentij Nikolaevich Ivanov, a polgármester helyi szintű vetélkedésének és klientúrájuk kiépítésének függvényében alakultak. Mindkét vezető folyamatosan szívességek és kérések sokaságával erősíti meg kapcsolatait és társadalmi tőkéjét Tarbagán belül. A szívességek kérések aktusával végső soron azonban – ahogyan azt a novoszibirszki informális gazdaság működésének kapcsán is kimutatták – a patrónusok társadalmi tőkéje növekszik (Busse 2001: 167). Ennek oka az, hogy az állami források félig legális kisajátítására vonatkozó szívességek és kérések egyfajta bizalmi hálózattá szervezik a patrónusokat és klienseket.

Az állami források elosztásában a vezető pozíció betöltése játssza a legfőbb szerepet Tarbagában, és ezt a vezetők rendre ki is használják: az iskola, az önkormányzat autója például a legtöbbször szívességből vagy alacsonyabb áron szállít utasokat Jakutszkba, Boroghonba, Tüüleekhbe, az utasok pedig cserébe lekötözöttjei lesznek a fuvarbiztosító vezetőnek. A szakképesítést

A 2010-ben emelt tarbagai klubépület

nem igénylő munkahelyek elosztása, a fizetések megállapítása, a nyugdíjak kezelése mind-mind olyan, állami forrásból táplálkozó eszköz az állami intézmények helyi vezetőinek kezében, amit arra használhatnak Tarbagában, hogy ezáltal önnön legitimációjukat teremtsék meg. Ezt a rendszert, amelyet a szakirodalom *exchange of favours of access* kifejezéssel illet, az orosz köznyelv pedig *blatként* ismer (Ledeneva 1998: 37), leginkább úgy lehet leírni, hogy az állami bürokraták közvetítésével a közösségi forrásokat szívességek és kisegítések hálózata által osztja fel és szerzi meg a közösség, amivel egyben a bürokraták pozícióját és tekintélyét is megerősíti. *Ez a rendszer a horizontális kapcsolati tőkével szemben a vertikális jellegűt részesíti előnyben*, amely – ahogyan a későbbiekben érvelni fogok – *a centrum–periféria-viszonyok hálózatában a külső (állami) érdekeket közvetíti és szolgálja*, illetve működésében erősen támaszkodik az adminisztratív intézményekre (Eisenstadt–Roniger 1999: 244). Tarbagában e rendszer működőképességének és beágyazottságának egyik bizonyítéka éppen az volt, hogy a projektek végeredményét tekintve a közpénzek felhasználása viszonylag sikeresnek mondható, hiszen a faluban öt államilag finanszírozott projekt kivitelezése ment végbe 1998 és 2004 között.

Külümnüürben az állami források felhasználása és megszerzése az állami intézmények vezetőin keresztül kevésbé bizonyult sikeresnek. 2003-ig két fontos fejlesztési projekt végrehajtására tett kísérletet a falu. Az első ezek közül a helyi repülőtér földjének elegyengetését és feljavítását célozta, annak érdekében, hogy nehéz időjárási körülmények mellett is biztonsággal

lehesen használni a repülőtérét. Ez azért is különösen fontos, mert a nyári időszakban – az utak járhatatlanná válásával – a falu és a száz kilométerre fekvő megyeszékhely összeköttetését leginkább csak a légi közlekedés biztosítja. Ivan Ivanovich Atlasov, a korábbi polgármester, 2001-ben ugyan szerzett a munkákra állami pénzt, de mivel egyetlen falubelivel sem sikerült meg egyeznie a kivitelezést illetően, a munkálatok csak részben valósultak meg. Az őt követő polgármester, Mihail Arhipov pedig – nem szívesen vállalva fel konfliktusokat – külümnüüri tartózkodásom alatt meg sem próbálta elérni, hogy a munkálatokat elvégezzék. Még jelentősebb beruházás lett volna az Aldan pusztuló partjának megerősítése, ami a folyótól eredetileg száz méterre épült házakat ma már a közvetlen elmosástól és összeomlástól mentené meg. A partfal megerősítéséhez szükséges sódert, illetve a fémhálót megkapta ugyan a falu, ám a munkálatok nem haladtak. El sem kezdődtek.

Sokan úgy vélték a faluban, hogy az új polgármester tehetetlensége miatt nem történik semmi, de emellett az is általános vélemény volt, hogy a korábbi vezető, Ivan Ivanovich Atlasov, aki hatékonyabb volt az állami munkák megszervezésében, túllépett egy határt, amikor mindent kizárólag egymaga kívánt megszervezni, irányítani és felügyelni. *„Engem állandóan és keményen szidott. Ilyen emberrel még dolgozni sem volt kedvem”* – mondta Ivan Ivanovich unokaöccse egy alkalommal, amikor a repülőtér felújításáról beszéltünk. Ezzel szemben az új vezető, Mihail Ivanovich Arhipov tevékenységét a pangás és az állami források alacsony hatékonyságú megszerzése

Fent: A külümnüüri repülőtér

Lent: Az iskola fűtőháza Külümnüürben

Klub, fűtőház és polgármesteri hivatal Külümnüürben

jellemezi. Ezt a falubeliek nemcsak hibaként említették meg Külümnüürben, hanem egyben erényként is. Eszerint Mihail Ivanovich senkinek sem árt-hat, mivel nem próbálja önmaga pozícióját megerősíteni az állami pénzek elosztásával.

Mihail Ivanovich tevékenységétől függetlenül a megyei vezetés két fontos beruházásba kezdett Külümnüür mellett 2008-ban. Az egyik az áram elvezetését tűzte ki célul Amga megyéből Külümnüürig, a másik pedig Külümnüür házainak csatlakoztatását a helyi távfűtési rendszerhez. A munka nagy részét kirgizek végezték el, míg a faluból csak néhányan vettek részt benne. Hasonlóképpen 2008-ban hajtotta végre a megyei vezetés a külümnüüri partszakasz egy részének megerősítését is, amit szintén nem a helyiek, hanem a megyeszékhelyről érkező orosz munkások kiviteleztek. A polgármester által elosztható források tehát mindkét nagy beruházás esetében igen korlátozottak voltak, és a falubeliek nem tudtak bevételhez jutni általa. A korábban említett Krivosheeva Svetlana Stepanovna éppen az állami források megszerzésében mutatkozó hiányosságok miatt kritizálta sikeresen Mihail Ivanovich Arhipovot a megyei választások idején 2009-ben és azóta is.

Üzleti és személyes konfliktusok kezelése a faluközösségekben

A következő esetek bemutatása során csak személynevek mögé rejtve (a családneveket elhagyva) ismertetem az események egyes szereplőit, hiszen a történetek nyilvánosságra kerülése súlyos büntetőjogi következményekkel járhatna. A konfliktusok kezelésének elemzésekor a fő kérdés az, hogy meddig mehet el valaki Tarbagában és Külümnüürben azok megoldásakor. Fentebb szó volt a tejártámogatás sikkasztás jellegű megszerzéséről, egy olyan illegális üzleti stratégiát jelenítve meg, amely Külümnüürben sikeres, ám Tarbagában egyértelműen működésképtelen volt. Amikor például Tarbagában 2005-ben a kooperatívok vezetőivel és tagjaival csoportinterjút készítettem, és megemlítettem ezt az illegális, de lehetséges bevételi forrást, akkor nemcsak megdöbbenve, hanem hitetlenkedve is hallgatták a tagok, hogy ilyen pénzszerezési stratégia létezhet egyáltalán Jakutiában. Ennek a bevételi forrásnak a megszerzése azonban nem vonta magával fizikai erőszak alkalmazását.

Tarbaga és Külümnüür közegében az *agresszió* kérdése szorosan hozzátartozik a mai gazdasági és életmódbeli stratégiák értékeléséhez. Az utóbbi évtized kutatóinak tereptapasztalatai Szibéria-szerte arról tanúskodnak, hogy az erőszak alkalmazása, a verekedés, a gyilkosság nem egyszerűen járulékos eleme a marginalizált szibériai faluközösségek életének, hanem olyan központi jelenség, amelynek leírása elengedhetetlen a helyi közösségek működésének megértéséhez. Az erőszakosság értékelése nem szorítkozhat egyszerűen a fizikai agresszió meglétének vagy hiányának adatolására, hanem feladatot jelent annak tanulmányozása is, hogy milyen társadalmi szerepet kap az erőszak az adott közösségekben. Az erőszak ugyanis nem önmagáért való jelenség és korántsem értelmetlen, hanem olyan társadalmilag megkonstruált viselkedésforma, amely közösségekként eltérő társadalmi tereket hat át (Blok 2001: 104–106).

Szibéria esetében a ritualizált vérbosszú gondolatától kezdve a helyi tekintélyszerzésen át a fiatalok megregulázásáig sokféle magyarázata ismeretes a gyakori verekedéseknek és az agresszív viselkedésformáknak. E magyarázatok közös eleme az, hogy az erőszak által a közösség valamilyen feltételezett társadalmi egyensúlyt kíván fenntartani. Külümnüür és Tarbaga esetében azonban az erőszakosságot célszerűbb talán az egyes konfliktusok megoldásához illő viselkedési stratégiaként értelmezni.

A fizikai erőszak alkalmazása egyik faluban sem ismeretlen és megvetett jelenség. Nemcsak férfiak, hanem nők is alkalmazhatják mindkét közösségben. Nők erőszakosságának áldozatául esni azonban nemcsak pillanatnyi, hanem hosszú távú tekintélyvesztést jelent. Tarbagában a sytygani kooperatív vezetője, Vera Neustroeva, köztudottan gyakran veri a kooperatívban dolgozó tehenészlegényeket, ha azok isznak, nem dolgoznak. Az ezt eltűrő férfiakat Tarbagában nem is veszik igazából férfiszámba. A nők fizikai agressziójának helytelenítése azonban Tarbagában nem bélyegzi meg Verát. Hasonlókép-

pen dicsekedett Naasta, az Ud'uor parasztgazdaság vezetőjének, Mikhail Gotovcevnék húga is arról, hogy a faluban mely férfiakat verte már meg összeszólalkozás után. A nők erőszakossága minden esetben együtt jár gazdasági és társadalmi vezető pozíciójuk hangsúlyozásával. Egy nő tehát tipikusan akkor lép fel agresszíven a nyilvánosság előtt, ha megfelelő anyagi és társadalmi háttérrel rendelkezik ehhez. Másképpen fogalmazva, az agresszió a nők esetében közvetlenebbül kötődik a gazdasági érdekek érvényesítéséhez. A női agresszióra talált nem kevés tarbagai példa azt mutatja, hogy habár ezt a viselkedést elítéli a közösség, de az erőszakot alkalmazó nőt (vezető pozíciójuk miatt) mégis tekintélyekként kezeli. Az agresszió révén kifejtett közösségen belüli önlegitimáció tehát nemtől független jelenség.

Külümnüürben a nők nyíltan erőszakos viselkedésére nem találtam példát, ahogyan arról sem hallottam, hogy egy nő az utcán megütött volna egy férfit. Ez természetesen nem jelenti azt, hogy a nők nem tesznek szert tekintélyre azáltal a közösségben, hogy férjüket és más férfiakat ellenőrizni képesek. N'urgustanát például 2004 tavaszán gyakran verte a férje, de ő ezt férjének állandó szóbeli inzultálásával viszonzta, és nem tört meg. Egy beszélgetés során így is nyilatkozott: „*A férfi csak gyengeségből üt!*” És valóban, Külümnüürben N'urgustanát tartották a család fejének, és nem a férjét, aki júniusban el is hagyta három hétre a települést, hogy az aranybányáknál halat áruljon. A faluban azonban mindenki tisztában volt azzal, hogy csak megfutamodott. Az otthoni női erőszak néhány családban jelen volt, de ezeket az ügyeket rendre családi ügyként kezelték Külümnüürben, és kevésbé volt hatással egy férfi vagy nő falubeli tekintélyére.

A férfiak erőszakos cselekedetei mindkét faluban sokkal nyíltabbak voltak, és gyakori beszédtemát nyújtottak a közösségben terepmunkám idején. A falvakban a *verekezés* és a *szórakozás* megítélése nagyon közel esett egymáshoz. A *küülejdechchi* egyszerre jelentette azt mindkét faluközösségben, hogy egy férfi sokat szórakozik, iszik és gyakran verekedik. A verekezés tipikusan az alkoholfogyasztáshoz kötődött, de nem csak ehhez társulva jelenhetett meg. Mindkét faluban ismeretesek voltak józan állapotban elkövetett verekedések. Ezek azonban sokkal nagyobb jelentőséget kaptak, és – ellentétben az alkohol hatása alatt történt verekedésekkel – hosszú távú ellenségeskedésekhez vezettek. Ilyen esetet Külümnüürben és Tarbagában kettőt-kettőt ismertem. A verekedésre való készség kimutatása, az agresszió konfliktuskezelő stratégiaként való elfogadása alkoholfogyasztástól függetlenül sajátja volt mindkét közösség férfiakra vonatkozó normáinak. A verekezés egy bizonyos gyakoriság után azonban már negatív megítélést szerzett a férfiaknak. A határ a „talpig férfi” (*uol oghoto*) és a „beszámíthatatlan verekedő” (*okhsuhuk*) között nehezen volt megállapítható, és különösen Külümnüürben képezte vita tárgyát. A húszas éveik végén járó Grisha és Misha például rendszeresen verekedésbe keveredett szombat esténként a kultúrházbeli diszkót kísérő italozáskor vagy azt követően. A garázdaságért és emberölésért korábban letöltendő szabad-

ságvesztésre ítélt Misha magatartásának azonban kevésbé volt negatív a megítélése, mint a sok testvérrel rendelkező Grishának, akiről az általános vélemény az volt a faluban, hogy sikeres sógoraival és fivéreivel ellentétben belőle kárba ment, hasznavehetetlen ember lesz. Ellentétben azzal, amit Északnyugat-Jakutiában tapasztalt Aimar Ventsel (2007), a börtönviseltek (így Misha is) semmiféle különös tekintéllyel nem rendelkeztek a faluközösségekben, sőt, Tarbagában a börtönviseltség kifejezetten megbélyegző jegy.

A túlzott agresszió negatív megítélése Tarbagában és Külümnüürben egyaránt érzékelhető. Külümnüürben például Vanja állt agresszív ember hírében, sokan féltek találkozni vele, amikor ivott, és veszélyes volt vele kacsavadászatra vagy halászatra kimenni a faluból egy-két napra, mert ilyenkor a férfiak mindig visznek magukkal néhány üveg vodkát is: az italozás pedig óhatatlanul verekedéshez vezetett, ha Vanja is ott volt. A Vanjával kapcsolatos ellenérzések egyre növekedtek, mígnem egy közös folyami halászatkor a férfi vízbe fulladt. Az eseményről eltérő feltételezéseket és történeteket hallottam Külümnüürben, de egy dologban egybeesett mindegyik: Vanja halála nem egyszerű baleset volt. Az esetet nem vizsgálták ki, és az a két férfi, akik akkor Vanjával együtt ültek a csónakban, ma is megbecsült tagjai a külümnüüri közéletnek.

Hasonló történet D'ulusé is. A külümnüüri férfi konfliktusba keveredett egy nem falubeli orosz emberrel, akit később megölt. Az összekülönbözés tárgya az volt, hogy a későbbi áldozat D'ulus lovait rendszeresen kilötte, arra hivatkozva, hogy vadlónak nézte őket. A konfliktus egy közös vadászat alkalmával éleződött ki, ahová D'ulus harmadmagával indult el, ám csak másodmagával tért haza. Az eltűnt férfi D'ulus és barátja szerint részegen kiesett a csónakból, és eltűnt az Aldan folyóban. Ez az eset Külümnüürben azóta sem vont maga után alapos vizsgálatot, annak ellenére, hogy az ügyről igen sok falubeli, sőt még én is tudomást szereztem. A helyiek véleménye (beleértve D'ulus igen sok féltestvérét is) az esetről egyöntetű volt: D'ulus üzleti elégtételképpen vadászat ürügyén megölte az idegent. A férfi azóta is a faluban él, és az eset óta nem volt példa arra, hogy bárki is megkísérelte volna átadni őt az igazságszolgáltatásnak. Egy másik falubeli, ukrán származású férfiről azt feltételezték, hogy a kilencvenes években rendszeresen lopott a faluban. Amikor egy motorcsónaklopás nyomán egyértelműen rá terelődött a gyanú a faluban, több falubeli férfi megverte. A verekedésben való alkalmankénti részvétel – amikor az nem az ivászathoz és a szórakozáshoz kapcsolódott – Külümnüürben tekintélyt szerzett a férfiaknak, amit személyes üzleteléseik során fel is használhattak.

A falubeli rendőr és az állami igazságszolgáltatás képviselői csak nagyritkán léptek közbe a helyi erőszakos cselekmények rendezésekor. Ez leginkább akkor történt, amikor a külümnüüri belső normákkal és igazságérzettel szemben megvalósuló, törvénytelen cselekedetek fordultak elő. A külső és a belső törvények eltérő szabályrendszerei tehát hierarchikusan rendezettek

Külümnüürben, és a külső, állami törvények a belső normák és jogszokások alá rendelődnék. A rendőrség közbelépésére volt szükség, amikor két helybeli részegen agyonverte az egyik tanárt 1992-ben. A tettesek azóta letöltötték büntetésüket, és egyikük vissza is tért Külümnüürbe. A rendőri jelenlét azonban ma is inkább szimbolikus, mintsem valóban hatékony, hiszen csak egyetlen rendőr van a faluban.

Tarbagában 2005-ig dolgozott egy nem helyi származású rendőr, akit 2006-ban Boroghonba, a megyeszékhelyre rendeltek. Amíg Tarbagában dolgozott, a helyiek meg voltak elégedve vele, mert ritkán zaklatta a falubelieket. Csak ha tarbagai barátjával, a tornatanárral nagyritkán részegeskedett, akkor vált kötekedővé. Ilyenkor természetesen mindenki igyekezett elkerülni a vele való találkozást. Egyetlen igazán botrányos eset volt ismert róla: a sofőrként dolgozó Goshát és Filipet (két fivért) nem állhatta. Egyszer részegen megpróbálta kirángatni Goshát a házából, hogy megverje, de az inkább bezárkózott. 2008-ban ezt az akkor már Boroghonban szolgálatot teljesítő rendőrt az év végi díjkiosztó ünnepség után kollégái brutálisan meggyilkolták. Az esetnek csak igen enyhe büntetőjogi következményei voltak, ami a tarbagai közvéleményt felháborította, különösen azért, mert a megölt rendőr felesége és a kisgyereke mindmáig Tarbagában lakik.

A rendőri jelenlét sokkal erőteljesebb Tarbagában, mint Külümnüürben. 2009 óta minden nagyobb ünnepi eseményre (újév, győzelem napja, *yhyakh*) a megyeszékhelyről két-három rendőrt küld ki a megyei kapitányság.

Tarbagában az agresszió megítélése hasonló, mint Külümnüürben, azaz a különbséggel, hogy a hivatalos állami igazságszolgáltatásnak sokkal nagyobb szerepe és tekintélye van a faluközösségen belül. Ottlétemkor ez különösen abban jelentkezett, hogy az aktuális rendőr részegen gyakran inzultálhatott falubelieket, akik ezt túrték is. A hivatalos ünnepségeken is nagyobb számban vesznek részt a megyeszékhelyről Tarbagába vezényelt rendőrök, akiknek feladata a rendtartás. A kisebb verekedéseket rendre elnézik a faluban, de itt a fizikai agresszió már nem kifejezetten érdem. A verekedést kezdeményező férfiak a faluban nem örvendenek jó megítélésnek, és a falubeliek a szerintük Észak-Jakutiára jellemző magas alkoholfogyasztásról és erőszakosságról általában elítélően nyilatkoznak, mindezt északi, evenki (*tongus*) viselkedésnek tartva.

A Tarbagában történt gyilkosságokat mind felderítették. Terepmunkám idején egy gyilkossági ügy például rövid úton megoldást nyert. 2003 nyarán erdőtűz oltásán vettek részt több falu lakosai I. Bajagantaj *nasleg* déli részén. A falubeli munkanélküliek számára ez az egyik legjobb pénzkereseti lehetőség, hiszen ilyenkor állami fizetést kapva vehetnek részt az esetenként akár egy hónapig is eltartó oltási munkálatokban. Tarbagában egyébként sokan éppen ezen összefüggés miatt szándékosságot gyanítanak a gyakori erdőtűzek mögött. Az önkéntes, fizetett tűzoltókat ilyenkor kisebb (2–10 fős) brigádokban szállásolják el az erdőben létesített megfigyelési pontokon.

Pasha a fizetés kiosztását követően verekedett össze egy brigádtársával, akit egy székkal agyonütött. Az esetnek nem voltak szemtanúi, és a halottat csak másnap fedezték fel, amikor a gyilkos már elmenekült Tarbagából. Pashát rövid erdei hajsza után Tarbagától száz kilométerre északra fogták el. Az eset pontosabb megértéséhez fontos azt is tudni, hogy Tarbagában nem volt mindenki meggyőződve arról, hogy Pasha vétkes volt az ügyben. *„A részeg ember mindenképp verekedni fog, aztán hogy Pashának milyen kemény az ökle, azt mindannyian tudjuk. Én azt gondolom, mindketten vétkesek. Nemde!”* Pasha mindazonáltal Tarbagában nem látott esélyt arra, hogy a gyilkosságot eltussolják, vagy éppen balesetként legyen beállítva, így tette elkövetése után azonnal a menekülés mellett döntött. 2011-es szabadulása után Jakutszkba költözött.

Bár az agresszió alkalmazása személyes és üzleti konfliktusok rendezése során mindkét közösségben elfogadott gyakorlat, az erőszak mértékének és következményeinek szabályozása eltérő. Külümnüürben a falubeliek sokkal gyakrabban fordultak a fizikai agresszióhoz konfliktusaik kezelésekor, amelyek esetenként halálos kimenetelűek is lehetnek. E konfliktuskezelő stratégia alkalmazásakor a résztvevők tisztában vannak azzal, hogy elsősorban saját közösségük (a külümnüüriek) morális normáinak kell megfelelniük, és nem az állami törvényeknek. Külümnüürben az agresszió elfogadott jelenség, és az agresszió elkövetőit meg is védi a közösség az állami felelősségre vonással szemben. Tarbagában inkább csak az erőszakosság enyhébb és alkalmankénti formái elfogadottak, ám ha rendszeres vagy halálos kimenetelűek, akkor már nem védik a tetteket a közösség tagjai. A közösség kevésbé áll ki a törvénytelen és erőszakos tettek elkövetői mellett.

• KAPCSOLATOK, CSOPORTOK TARBAGA ÉS KÜLÜMNÜÜR FALUKÖZÖSSÉGÉBEN

A két peremhelyzetű faluközösségben informális társadalmi kapcsolatok sűrű szövevénye működik. Az ilyen jellegű kapcsolati hálók általánosan jellemzők a viszonylag gyenge állami ellenőrzés mellett működő, ugyanakkor nem önfenntartó és külső támogatásra szoruló közösségekre (Mellahi–Wood 2003: 370; Hart 1975: 2–3). A jelen fejezet célja az, hogy e kapcsolatok sokféleségének és összefüggéseinek bemutatása révén feltárja a Külümnüürben és Tarbagában megfigyelhető együttműködési formák, valamint a helyi összetartó csoportok jellegzetességeit.

A szociálantropológiai kutatásokban az emberi kapcsolatok és csoportok tanulmányozása során rendszerint kitüntetett szerepet kapott a rokonsági viszonyként felfogott leszármazási és házassági kapcsolatok feltárása. Ez olyannyira jellemző volt, hogy az 1970-es években a rokonság kutatása egyenesen az antropológiai vizsgálódás alapjának tűnt (Fox 1983: 10). Másodlagosnak látszott az *együttélés hatására kialakult interperszonális kapcsolatok és csoportok* vizsgálata, és különösen kevés figyelmet szentelt a kutatás az *önkéntes* (baráti) viszonyok és csoportok kutatásának. A *rokonsági* kapcsolatok hangsúlyozásának egyik oka az volt, hogy az antropológiai kutatás a „primitívek” társadalmi rendszereit a vérrokonság vizsgálata révén tartotta megismerhetőnek (Kuper 1988). A *territoriális, szomszédsági* csoportok és az *önkéntes, baráti* viszonyok kutatása csak a komplexebb társadalmak vizsgálatakor kaphatott szerepet.

A fejezetben a rokonsági, a territoriális és a baráti kapcsolatok és csoportok jelentőségének, szerepének hierarchizálása nélkül mutatom be a két vizsgált faluközösség társadalmát. Ennek érdekében az emberi kapcsolatok *működésére* és helyi szintű *értékelésére* kerül a hangsúly, anélkül hogy a tarbagai vagy a külümnüüri „társadalomszerkezet” leírása célként merülne fel. A rokonságra, a szomszédságra és a barátságra vonatkozó kérdések nem úgy vetődnek fel, hogy miként lehet megszerezni az egyes kapcsolatokat és csoportokat, hanem úgy, hogy miként *működnek* és működtethetőek e kapcsolatok a közösségekben, és hogy azoknak mekkora ereje van. Másként fogalmazva, az a kérdés áll e fejezet középpontjában, hogy milyen helyzetekben lehet aktiválni konkrét problémák megoldása kapcsán bizonyos kapcsolatokat Külümnüürben és Tarbagában, és hogy miként lehet ezen aktiválások esetén hivatkozni a fennálló rokoni, szomszédi vagy baráti kapcsolatokra.

A rokonság szerepe a faluközösségben

A tarbagai és a külümnüüri rokonsági kapcsolatok leírása előtt mindenképpen szükséges röviden tisztázni a *rokonság* fogalmat. Ez különösen azért fontos, mert az 1970-es évektől a rokonság problémakörének kutatása a nagyobb rendszerek és törvényszerűségek megállapítása helyett egyre inkább azokra a helyileg és kulturálisan megszabott szabályokra kezdett koncentrálni, amelyek a rokonsági kapcsolatok helyi szintű, mindennapi működését és jelentőségét írják le. A kutatók ezekből az adatokból következtettek arra, hogy mire is terjed ki a rokonság jelensége egy-egy közösségen belül (Schneider 1969; 1972; 1984). E szemlélet szerint nincsen általában vett, univerzális rokonság, mivel a rokonság fogalma és hatóköre kultúránként változik. Ez együtt járt azzal a fókuszváltással, amely a rokoni rendszerek monolitikus leírásától (arra összpontosítva, hogy milyen társadalmi rendszer alapul egy-egy rokonsági rendszeren) fokozatosan a rokonság kulturális szerepének értékeléséig vezetett.

A rokonság kutatásának ezen „kulturalista” vagy „konstrukcionista”¹¹⁴ néven ismert megközelítéséből alakult ki az elsősorban Janet Carsten és Sylvia Yanagisako nevével fémjelzett, a biológiai leszármazáson alapuló, genealógiainak tekintett kapcsolatok dekonstrukciójára törekvő, ún. „új rokonságkutatás” (Shapiro 2008: 137–138). Az új rokonságkutatás olyan, korábban elhanyagolt kutatási témákat vizsgál, mint például az abortusz vagy a mesterséges megtermékenyítés. Emellett a rokonság kulturális hátterének megrajzolásával a rokoni viszonyok kutatását igyekszik megfosztani a biológiai leszármazás univerzálisnak tekintett szabályaitól. Az irányzat megerősödése megeremtetten saját kritikáját is, azon kutatók írásaiban, akik a rokonság kulturális és pszichologizáló értelmezésével szemben a valós biológiai kapcsolatok jelentőségét hangsúlyozzák (Kuper 1999; Shimizu 1991).

Az általam képviselt álláspont a két megközelítés között található. Tapasztalatom szerint Külümnüürben és Tarbagában a rokonság egyaránt jelenti az emberek közötti leszármazási és házassági kapcsolatokat, illetve az ezen viszonyok szerint megkonstruált egyéb társadalmi viszonyokat.¹¹⁵ Az elméleti viták elkerülésének érdekében legyen elegendő e helyt úgy fogalmazni, hogy minden közösség esetében eltér az, hogy a rokonság jelenséghatárát (és annak helyi értelmezését) mennyire határozza meg a biológiai leszármazás kérdése. Éppen ezért nem szükséges állást foglalni abban a kérdésben, hogy milyen mértékben célszerű a biológiai viszonyokra összpontosítani a rokonság jelenségének leírásakor – ezt ugyanis az adott közösségben megfigyelhető jelenségek szabják meg. A biológiai leszármazási és a rokoni kapcsolatok egymáshoz való viszonya a két vizsgált jakutiai faluközösségben sem egyezik meg.

¹¹⁴ E megközelítésmód bemutatása és kritikája: Shapiro 1995: 625.

¹¹⁵ Vö. Holy 1996: 40; Stewart 2003: 384.

Éppen ezért sokkal fontosabb kérdés számomra az, hogy miként figyelhetők meg a rokonság jelenségei és a rokoni viszonyok, mint az, hogy mit is *jelent* a rokonság egy-egy közösségen belül. Ennek tudatában e fejezetben nem is az a kérdés kerül megvitatásra, hogy kik számítanak rokonoknak, hanem az, hogy miképpen tartják életben, hogyan működtetik az egyes falvakban a rokoninak tekintett viszonyokat. Nem az a kérdés tehát, hogy egy rokoni kapcsolat fennáll-e vagy sem, hanem az, hogy milyen mértékben tud aktívan működni két adott személy közt a rokoni kapcsolatra hivatkozó összetartás Külümnüür és Tarbaga faluközösségében. E megközelítés eredményességéhez nélkülözhetetlen, hogy rámutathassunk azokra a területekre, ahol a rokoni kapcsolatokat mérlegre teszik a faluközösségek lakói, vagyis arra, hogy mit ér a rokonság, ha szinte mindenki mindenkinek rokona (Ruttkay-Miklián 2012). Azokat a jelenségeket érdemes tehát szemügyre venni, ahol a rokonságra vonatkozó normák és ítéletek nagy szerepet kapnak az egyéni életstratégiák kialakításában. A reprodukció, a leszármazási lánc biztosítása ugyanis sok esetben *nem központi* eleme a rokonságról alkotott helyi elképzeléseknek. Habár a rokonság jelensége a biológiai leszármazási viszonyokhoz *képest*, azokból kiindulva értelmeződik a közösségekben, azt azonban már nem lehet állítani, hogy a rokonsági kapcsolatok fenntartásának mindennapi gyakorlatában a biológiai kapcsolat megléte vagy milyensége központi szerepet játszik. Tehát nem feltétlenül a biológiai viszony jellege dönt arról, hogy egy rokoni kapcsolat mennyire erős, hogyan működik és miképpen aktiválható.

A Külümnüürben és Tarbagában végzett terepmunka tapasztalatai alapján négy olyan jelenségcsoport különíthető el, ahol a rokonság, a rokoni viszonyok és csoportok fontos szerepet kapnak. Ezek sorrendben:

1. Bizalom a rokonok között.
2. A háztartás megszervezése és a rokoni viszonyok összefüggése.
3. A tulajdonviszonyok függése a rokoni viszonyoktól.
4. Az érzelmek szerepe a rokoni kapcsolatokban.

E jelenségek működésének elemzése véleményem szerint megfelelőbb alapot nyújt a helyi rokonsági kapcsolatok megértéséhez, mint az antropológiai szakirodalomban oly gyakran elemzett korporatív csoportok (nagycsalád, ágazat, nemzetség) vizsgálata. A kutatott közösségekben nem feltétlenül az antropológiai szakirodalomban megcsontosodott, koloniális örökséget hordozó fogalmak modellezik a legjobban a rokonságra vonatkozó elképzeléseket, hanem a *rokonság működését szabályozó* helyi szabályok (modellek) bemutatása.

Az első ezen jelenségek közül a *bizalom* kérdése. A jakutiai faluközösségek esetében a bizalom gazdasági szempontból jelentheti a nagyobb kockázatvállalást a csereviszonyokban, vagy éppen a hatékony gazdasági források önkéntes megosztását a *közvetlen* és azonnali viszonzás igénye nélkül. Természetesen a bizalmat támogatja a hosszú távú (beteljesülő vagy soha be nem teljesülő) közvetett haszon (tudatos vagy tudattalan) szem előtt tartása is. A korlátozott és általánosított csere közötti különbségtétel jelenti a bizalom egyik,

de nem egyetlen fontos elemét Külümnüürben és Tarbagában. A bizalom jelensége mellett a rokonság fontosságát mérlegre teszi az *együttélés* (azaz a mindennapi érintkezés) is, amelynek kulcsa a működőképes háztartás és gazdálkodás. A fejezetben a háztartásra vonatkozó kérdések nem a rokonság jelenségével *szemben álló* vagy attól elkülönülő problémaként merülnek fel, hanem a rokonsági kapcsolatok egyik megjelenési formájaként. A rokonsági kapcsolatok működése emellett a külümnüüri és tarbagai *tulajdonviszonyok* kezelésében is szerepet kap. A rokonság jelenségeinek és a tulajdonviszonyoknak együttes szemlélete szintén elterjedt a szociálanropológiai kutatásokban (Leach 1961; Haan de 1994: 27). A következő fejezetben azonban nem a tulajdonviszonyok szabályozására és a rokonság *összefüggéseire* kerül a hangsúly, hanem arra, hogy *miként jut kifejeződésre* a rokoni viszonyok helyi értelmezése a tulajdonviszonyok kezelésében (cseréjében, örökül hagyásában, eladásában). Végül a rokoni viszonyok és a rokonok közötti érzelmek kapcsolatának bemutatására kerül sor. Szemléletem szerint a fennálló vagy hiányzó rokoni érzelmek nemcsak járulékos jelenségei a rokoni viszonyoknak, hanem azok alkotói is (Vleet 2008: 77–78). Az érzelmek megléte vagy hiánya ugyanis komolyan befolyásolja egy rokoni kapcsolat aktiválhatóságát a jakutiai faluközösségekben.

Előzetes megjegyzések

A rokonsági rendszer

A külümnüüri és a tarbagai rokonság értelmezésekor fontos szerepet játszik a rokoni viszonyok működtetése mellett a rokonságra vonatkozó belső nyelvi rendszer is. Mivel mindkét településen szaha nyelven beszélnek, jelentős nyelvi különbségeket nem lehet kimutatni a rokonsági rendszerek két eltérő helyi modelljében. A falubeliek számára mára már bonyolultnak tűnő szaha rokonsági elnevezési rendszer teljes gazdagságát inkább csak passzívan ismerik a helyiek – a fiatalok számára pedig némely elnevezés teljességgel ismeretlen. A rokonsági rendszer kifejezéseinek hézagos ismerete különösen Külümnüürben jellemző. A szaha rokonsági rendszer leghomályosabb pontjait mindkét településen a testvéri csoportok és az affinális rokonok megjelölései jelentik.

A rokonok általánosan használt és értékítéletektől mentes megnevezése: *d'on*. A szó nemcsak rokoni csoportot jelölhet, hanem minden egyéb nagyobb összetartozó csoportot is. Jelenthet akár népet is, sőt Közép-Jakutiában az *ember* szó rendhagyó többes számaként is használják. Tehát a kifejezés nem tartalmaz semmiféle utalást valódi genealógiai kapcsolatra. A *d'on* mellett használatos még az *ajmakh* kifejezés is. Ez a szó – habár eredetileg csak az affinális rokonokat jelölte – ma már egyszerre utal az affinális és a genealógiai

kapcsolatokra, azokat egymástól nem elkülönítve, különösen az *ajmakh-bile d'on*¹¹⁶ kifejezésben. Ellentétben a *d'on* szóval, a legközelebbi rokonokra (azokra, akikkel együtt él az ego) az *ajmakh* kifejezést egyáltalán nem használják. Szintén csak a távoli, mindennapi kapcsolatban nem álló rokonokat nevezik *syd'a* annak vagy ritkább esetben *kürüökh* nek. E szavak használata azonban gyakorlatilag megszűnt, mivel a távoli rokonokkal való sajátos kapcsolattartás a falvasítás után elvesztette jelentőségét. Az irodalmias csengésű *uruu*, de még inkább a *khaan-uruu* kifejezés kizárólag a vérrokonokat jelöli, habár a rokonság *teljességének* elnevezése *uruurghahyy* vagy *uruu-ajmakh*. A genealógiai kapcsolatokat a felmenők irányába elsősorban a *törüt* vagy a *törüt-uus* kifejezéssel jelölik. Ez azonban nemcsak az egyenes ági felmenőket jelentheti (akikre egyébként inkább az *öbüge* elnevezést használják), hanem az oldalági rokonokat is. A genealógiai kapcsolatokat a leszármazottak irányába az *ud'uor* kifejezéssel nevezik meg. Használata – amint a *törüt* és a *törüt-uus* kifejezéseknek is – ritka, és a mindennapi beszédhelyzetekben gyakorlatilag nem is fordul elő. Még ritkább a testvéri csoportot (fivéreket és nővéreket egyaránt) jelölő *d'uortu* kifejezés használata.

A következő oldalon látható táblázatban nemcsak a szaha rokonsági rendszert mutatom be, hanem azt is, hogy a rokonra való hivatkozás milyen alternatív megoldásai ismertek a két vizsgált faluközösségben.

Ma a rokonsági viszonyok jelentős részét kétféleképpen is meg lehet jelölni a faluközösségekben, sőt esetenként három párhuzamos elnevezés is hivatkozhat ugyanarra a rokonra. Mindkét falu hivatkozó rokonsági rendszerében az analitikus formák előtérbe kerültek, és a szókincs bizonyos elemei elévültek. Ez különösen igaz a fivérek és a nővérek megnevezésére. Külümnüürben jellemző az orosz elnevezések beszűrődése is. A hagyományosan többféle jelentéssel (unoka, testvér gyermekei, unokatestvér gyerekei) bíró *sien* kifejezés használata egyre inkább az egyenes ági unokák megnevezésére szűkült. A leszármazási és oldalágak megkülönböztetése azonban csak a leszármazottak esetében szigorodik, a felmenők esetében az *ubaj* és *ed'ii* használata ágaktól függetlenül ma már minden idősebb rokonra használható.

Az affinalis rokonok elnevezésében is hasonló változásokat lehet megfigyelni. Egyes kifejezések, mint például a *syghaan*, a *bad'a*, a *bergen*, a *billekh* és a *küre*, szinte teljesen feledésbe merültek, ezeket csak az idősebb korosztály használja biztonsággal. Más szavak használata kiszélesedett (elsősorban a *kijit* és *kütüöt* kifejezéseké), az affinalis rokonok igen tág körét megjelölve. A leszármazási rokonsági rendszerhez hasonlóan az analitikus, összetett kifejezések egyre inkább terjednek, és az életkor, illetve az ágak szerinti megkülönböztetés jelentősége csökken.

¹¹⁶ A kifejezés nyersfordítása: „ismert rokon emberek”.

Leszármazási rokoni rendszer:

ROKONSÁGI KAPCSOLAT	HIVATKOZÓ ELNEVEZÉS	EGYÉB, KÜLÖMNÜÖRBEN ÉS TARBA- GÁBAN HASZNÁLT ELNEVEZÉSEK
Fa (apa)	Agha	
Mo (anya)	Ije	Ijekkem
FaFa (apai nagyapa)	Ehe	Agham aghata
FaMo (apai nagyanya)	Ebe	Agham ijete
FaFaFa (apai dédapa)	Khos Ehe	Ehe/Öbüge
FaFaMo (apai dédanya)	Khos Ebe	Ebe
FaElBr (apa bátyja)	Abagha	Ubaj; Agham ubaja
FaYoBr (apa öccse)	Ubaj	Agham byraata
FaElSi (apa nővére)	Abagha Ed'ii	Ed'ii
FaYoSi (apa húga)	Ed'ii	
MoFa (anyai nagyapa)	Ehe	Ijem aghata
MoMo (anyai nagyanya)	Ebe	Ijem ijete
MoMoFa (anyai dédapa)	Khos Ehe	Ehe
MoMoMo (anyai dédanya)	Khos Ebe	Ebe
MoElBr (anya bátyja)	Taaj	Ubaj
MoYoBr (anya öccse)	Ubaj	Ijem byraata
MoElSi (anya nővére)	Taaj Ed'ii	Ed'ii
MoYoSi (anya húga)	Ed'ii	Ijem balta
ElBr (báty)	Ubaj	
YoBr (öcs)	Surd'u ¹¹⁷	Byraat
YoBr (öcs)	Byraat	
Br (fivérek)	Ini-Bii	Byrattar
ElSi (nővér)	Ed'ii	Aghas
YoSi (húg)	Balys	
Si (nővérek)	Aghas-Balys	Ed'iiler
Sib (testvérek)	Biirge töröppütter	
FaBrSo (apai nagybácsi gyereke)	Tastyng byraat/ubaj	Dvojuuradnaj byraat/ubaj; Sien byraat
FaBrDa (apai nagybácsi lánya)	Tastyng ed'ii/balys	Dvojuuradnaj ed'ii/balys; Sien balys
MoBrDa (anyai nagybácsi lánya)	Tastyng ed'ii/balys	Dvojuuradnaj ed'ii/balys; Sien balys
MoBrSo (anyai nagybácsi fia)	Tastyng byraat/ubaj	Dvojuuradnaj byraat/ubaj; Sien byraat

¹¹⁷ A nővér számára.

So (fiúgyermek)	Uol / uol ogcho	
Da (lánygyermek)	Kyys /kyys ogcho	
ChSo (fiúunoka)	Sien	Sonoghos ¹¹⁸
ChDa (lányunoka)	Sien	
BrSo (fivér fia)	Sien byraat	Plemeen'n'ik; Ubajym/ Byraatym uola
BrDa (fivér lánya)	Sien balys	Plemeen'n'ica; Ubajym/ Byraatym kyyha
SiSo (nővér fia)	Sien byraat	Plemeen'n'ik; Ubajym/ Byraatym uola
SiDa (nővér lánya)	Sien balys	Plemeen'n'ica; Ubajym/ Byraatym kyyha ¹¹⁹

Házassági rokoni rendszer:

ROKONSÁGI KAPCSOLAT	HIVATKOZÓ ELNEVEZÉS	EGYÉB, KÜLÜMNÜÜRBEN ÉS TARBA- GÁBAN HASZNÁLT ELNEVEZÉSEK
Hu (férj)	Kergen	Oghon'n'or
Wi (feleség)	Kergen	Emekhshin
SoWi (fiúgyermek felesége)	Kijit	
YoBrWi (öcs felesége)	Bergen	Kijit
DaHu (lánygyermek férje)	Kütüöt	
YoSiHu (húg férje)	Kütüöt	
ElSiHu (nővér férje)	Kütüö	Kütüöt
ElBrWi (báty felesége)	Sangas	
HuElBr (férj bátyja)	Uol tojon	Kergenim ubaja
HuYoBr (férj öccse)	Syghaan	Kergenim byraata
HuElSi (férj nővére)	Kyys khotun	Kergenim ed'iije
HuYoSi (férj húga)	Syghaan	Kergenim balta
HuFa (férj apja)	Tojon	
HuMo (férj anyja)	Khotun	
SoWiMo (fiúgyermek felség- nek anyja)	Khodogoj (Khodoghottor)	Kijitim ijete; kütüötüm ijete
SoWiFa (fiúgyermek feleség- nek apja)	Tüngür (Tüngüretter)	Kijitim aghata; kütüötüm aghata
HuElBrWi (férj bátyjának felesége)	Bergen	Kijit
HuYoBrWi (férj öccsének felesége)	Bad'a	Kijit

¹¹⁸ A szó 'fiatal csődör'-t is jelent.¹¹⁹ A szaha rokonsági rendszer rekonstrukciója: Popov 1987; 1993.

WiFa (feleség apja)	Agha kylyn	
WiMo (feleség anyja)	Ije kylyn	
WiElBr (feleség bátyja)	Ubaj kylyn	Kergenim ubaja
WiYoBr (feleség öccse)	Küre byraat	Kergenim byraata
WiElSi (feleség nővére)	Aghas kylyn	Kergenim ed'iije
WiYoS (feleség húga)	Küre balys	Kergenim balta
WiSiHu (feleség nővérének/ húgának férje)	Billekh	Kergenim ed'iijin kergene
SoWiRe = DaHuRe (gyerek házastársának rokonai)	Kyngat (Kyngattar)	

A Külümnüürben és Tarbagában használt rokoni elnevezések rövid szemléje nem a rokonsági rendszer elemzését szolgálta, hanem azt igyekezett bemutatni, hogy a rokonsági rendszer erősen és gyorsan változik a településeken. Ha túlzás is azt állítani, hogy egymással párhuzamosan kétfajta rokonsági rendszer létezik a falvakban, az mindenesetre nyilvánvaló, hogy a rokonok klasszifikálása többféle (generációs eltérést mutató) nyelvi minta alapján lehetséges. Ezek a rokonsági rendszerek nemcsak az egyes kifejezések meglétében vagy hiányában különböznek egymástól, hanem strukturális eltérések is tapasztalhatók.

A legtöbb rokonsági kapcsolatot többfajta elnevezés is leírhatja Tarbagában és Külümnüürben, az unokaöcsre például háromféleképpen is hivatkozhatnak. E többféle (és rendszerszerűen is eltérő), egymás mellett élő rokonsági rendszer nem írható le egyetlen rendszerként. Nem érdemes kiválasztani egyetlen elnevezést a kettő vagy három közül, hogy a többi mellőzésével létrehozzam és besoroljam a mai szaha rokonsági rendszert. A fenti két táblázat azt támasztja alá, hogy önmagában nem vezet sehová a rokonság konzisztens rendszerként való bemutatása, mert valójában nem az. A rokonsági rendszert még algebrával sem lehet megtölteni, nemhogy hússal és vérrel, még kevésbé viselkedési normákkal, hiszen olyan eltérő módon viselkedhet egymással egy nővér és egy öcs, egy anya és a fia, vagy egy férj és egy feleség. A rokoni rendszerek pluralizmusa azt is jelzi egyben, hogy a rokoni viszonyok milyensége, megléte vagy hiánya nem magától értetődő jelenség a kutatási helyszíneken, hanem olyan, dinamikusan változó jelenségcsoport, amelyet elsősorban működésében lehet megragadni, ami óhatatlanul a rokoni kapcsolatok fenntartására irányítja a figyelmet.

Rokoni csoportok

A rokoni kapcsolatokra hivatkozás alapján szerveződő együttműködő csoportok elnevezése igen változatos a terepmunka helyszínein. A legtágabb csoportot az *omuk* kifejezés jelöli, amely inkább 'nép'-et jelent. Tarbagában azonban – utalva arra, hogy a hagyomány szerint Bajagantaj *ulus* lakói Omoghoj Baajtól származnak (ellentétben az Ellej Booturtól származó többi közép-jakutiai szahával) – a faluban ritkán használták az *omuk* kifejezést a helyinek tekintett családokra (Zablockijok, Gotovcevek, Egorovok). Az *omuk*nál kisebb csoportot magában foglaló, de a mindennapokban kevésbé működő rokoni csoportot jelent a tarbagai beszédben a *biis* vagy a *biis-uus*. Ez a kifejezés a távoli rokonokat vagy esetenként csak az azonos vezetéknevvel rendelkezőket jelöli. A kifejezés azon emberek csoportjára vonatkozik, akikkel egy személy semmilyen konkrét kapcsolatot nem tart fenn, ám akikkel kapcsolatban nem lehet kizárni a rokoni viszony meglétét.

Az előbb említetteknél sokkal szorosabb rokoni kapcsolatokat és valóban együttműködő rokoni csoportot jelöl az *agha uuha* kifejezés. Ennek fordítása az orosz szakirodalomban *rod* (azaz nemzetség), az angol nyelvű munkákban pedig *lineage*, vagyis ágazat; a kifejezés szó szerinti fordítása magyarul mindazonáltal az „apa leszármazása” lenne. Ez összhangban áll azzal, hogy a szaha köznyelvben az *agha uuha* kifejezés az azonos apai felmenőktől származó emberek csoportját jelöli. Tarbagában kevésbé, Külümnüürben inkább számon tartják, hogy ki melyik ágazathoz tartozik. Tarbagában a felmenők nyilvántartásában megmutatkozó hiányosságok miatt gyakorlatilag az apai leszármazásra vonatkozó kérdés legfeljebb úgy merül fel, hogy ki milyen vezetéknevet visel. Mivel azonban a vezetéknevek eloszlása nem tükrözi a valós leszármazási viszonyokat, nehezen követhető az, hogy ki milyen ágazathoz tartozik, és így valódi genealógiai viszonyként nem kap különösebb jelentőséget.

Az *agha uuha* kifejezés a könyv korábbi fejezeteiben már tárgyalásra került, mint az adófizetés egyik bürokratikus-territoriális szervezeti kerete Közép-Jakutiában. Tarbaga esetében a három (illetve II. Bajagantaj *naslegét* is beleértve négy) ágazat szerint fizettek adót a területen lakó szahák. A rokoni és genealógiai viszonyokat utánzó négy ágazat központjában egy-egy gazdag család (*tojottor*) volt, amelyek köré kliensek (és nem rokonok) csoportjai rendeződtek. E szervezet maradványai megfigyelhetőek voltak még a 20. században is az egymást követő mezőgazdasági átalakulások üzemszervezeti felépítésében, de ezek az *agha uuha*k a valódi leszármazási viszonyoktól eltérő társadalmi hatóerőként működtek Tarbagában.

Külümnüürben az adófizetési, adminisztratív *agha uuha* szerepe elhanyagolható volt, hiszen az Aposimov család egészen a 19. század legvégéig ellenőrzése alatt tartotta a külümnüüri adófizetés egészét. Talán éppen ezért a leszármazási csoportok számontartása kevésbé függött a cári adóztatás igényeitől, és emiatt az a közép-jakutiai mintáktól eltérő rokoni együttműködési formákat

eredményezett. A külümnüüri *agha uuha*k esetében ma az agnatikus (apaági) leszármazás elvének és összetartó erejének eltűnéséről, maradványainak továbbéléséről lehet csak beszélni. A faluban ugyanis ma az *agha uuha* kifejezés kognatikus leszármazási csoportokat jelöl, olyan embereket klaszszifikálva, akik akár apai, akár anyai ágon egy közös férfi őstől származnak. Ez természetesen megkettőzi, esetenként többszörözi az *agha uuha* identitásokat (hiszen apjától és anyjától mindenki egyaránt örökli *ágazati* hovatartozását). Mindazonáltal két jelenség is azt mutatja, hogy az *agha uuha* rokoni csoportjának kialakításában az *agnatikus elv* is szerepet játszik. Éppen ezért a továbbiakban az *agha uuha* helyett az *ágazat* szót fogom használni.

Külümnüürben a leggyakrabban (de nem minden esetben) az édesapától örökölt családnév a legfontosabb szempontja az ágazat szerinti besorolásnak, vagyis a többszörös ágazati identitások közül az a legerősebb, amely egyben vezetéknévvel is megjelöl egy-egy személyt. A családnévek rendszere még akkor is kiemelt szerepet kap az ágazatok meghatározásában, ha az azonos családnévű emberek csoportjai a külümnüüriek számára nem egyértelműen alkotnak valódi genealógiai kapcsolatokon nyugvó rokoni csoportokat. Az azonos családnév viselése azonban a leszármazási kapcsolatok potenciális meglétéről tanúskodik a helyiek számára.

A külümnüüri ágazatok további agnatikus vonása az, hogy azok (a családnévek rendszerével összhangban) etnikusan is megjelölik képviselőiket a faluközösségben. Az ágazatok etnikus hovatartozása Külümnüürben háromféle lehet: evenki (*tongus*), szaha (*sakha*) vagy kevert (*bukkas*). Az etnikus jellegre vonatkozó ítéleteket az ágazatok és a családnévek tekintetében kiegészíti a lokalitásra vonatkozó ítéletek rendszere is. Így tehát egy-egy ember családnéve arról is számot ad a faluban, hogy az illető külümnüürinek vagy pedig bevándorlónak minősül-e. Ez a megítélés nem veszi számba azt a tényt, hogy az anyaági felmenők miatt gyakorlatilag az ágazatok tagjai között alig van különbség a tekintetben, hogy milyen arányban születtek felmenőik Külümnüür területén. A két szempont, az etnikai és a lokális hovatartozás összefügg egymással. Kevert etnikai hovatartozás csak a helyi ágazatokhoz kapcsolódhat. A helyi ágazatok közel fele számít kevertnek. A nem helyinek minősített csoportokhoz azonban minden esetben valamilyen egyértelmű etnikai minősítés társul. A faluban a négy legnépesebb ágazat (Aprosimov, Andreev, Seen Atlasov és Djachkovskij) mind helyi eredetű és kevert etnikai hovatartozású.

A nem helyi felmenők nyilvántartása etnikai szempontból egyértelmű, de a genealógiai kapcsolatok feltérképezésében bizonytalanabb, és a felmenői ág nyilvántartása jellemzően az első nem helyi származású ős felmerülésekor ér véget Külümnüürben. A helyi származású felmenők esetében azonban az interjúk során minden esetben sikerült eljutni ahhoz az őshöz, akitől minden, az *agha uuha*hoz tartozó mai külümnüüri lakos származott. Ez az Aprosimovoknál tizenkettő, az Andreeveknél kilenc, a Seen Atlasov-ágazat

CSALÁDNEVEK KÜLÜMNÜÜR- BEN	ÁGAZATNEVEK NIKOLAEV 1964-ES GYŰJTÉSE SZERINT ¹²⁰	SZÁLLÁSTERÜLETEK NIKOLAEV 1964-ES GYŰJTÉSE SZERINT	ÁGAZATNEVEK A 2004-ES GYŰJTÉSI ADATOK SZERINT	SZÁLLÁSTERÜLETEK A 2004-ES GYŰJTÉSI ADATOK SZERINT
Abramov			Tymyr uustara (‘Kovácsok’)	Eld’ikantól délre
Andreev	Böghös (‘Daliák’)	Elgekeen	Andreevtar- Kuchutovtar	D’ekemde, Elgekeen
Aprosimov	Ulakhan ágazat (‘Nagy nemzetség’)	Orto-Khocho	Ulakhan ágazat, Beechenner (Ez utóbbi egy felmenőjük ragad- ványnéve)	Uraha, D’ekemde
Atlasov 1	Uutun’n’uk (‘Füvesemberek’)	Tumul	Uutun’n’uk	Ed’een, D’ekemde, Eld’ikan
Atlasov 2	–	–	Seenner, (‘Patak’) Khakhtyjdar (‘Romlott hús’)	[Tumul és Uraha között] Seen ötöghö
Djachkovskij	Muostaakh (‘Akiknek szarva van’)	Tongolo Khajata	[Nem önálló nem- zetség]	?
Ivanov			Börölör (‘Farkasok’)	Ed’eenből
Jagodin	–	Uraha	[Nem önálló nem- zetség]	?
Efremov	–	–	–	Nuotarskaj
Konnikov	Kyrylaakh (‘Oldal’)	Nuotara torko- lata	?	Nuotara torkolata, D’ebarykhy Khaja felől, északról
Nikiforov			D’ing tonguustar (‘Valódi evenkik’)	Majda-mente, Ajaja, Sahyl ötökh
Savvin				Szaha eredet, Churapchy megyéből
Vinokurov 1	D’aakyp (‘Jakab’)	Uraha	Vinokurovtar- Doktorovtar	Uraha
Vinokurov 2	–	–	?	?
Vinokurov 3	–	–	?	Ajaja
Zaharov			Eheler (‘Medvék’)	Ed’eenből
Zhirkov	–	Nuotara mente	?	Nuotara mente

esetében nyolc, az Uutun’n’uk Atlasovok esetében pedig hét nemzedéket jelent. Ezzel szemben a szahának tekintett helyi ágazatok (az Abramovok és a Efremovok) genealógiája csak öt-hat nemzedékre terjed ki.

Az ágazatok mérete nem egységes és a leszármazási ágak nyilvántartása sem következetes. Egyes esetekben alig három családból áll egy ágazat (pl. a Külümnüürbe költözött Ivanovoknál). A legkisebb létszámú *agha uuha* a

¹²⁰ Nikolaev 1964.

helyi eredetű Konnikovoké, ahol ma már csak egyetlen család képviseli az ágazatot. Az ágazat kis mérete azzal magyarázható, hogy a leánygyerekek születése miatt az 1950-es évek óta csökkent a Konnikov családnevet viselők száma Külümnüürben. Ez természetesen azt is jelenti, hogy a Konnikov anyai felmenőkkel rendelkező Andreevek és Atlasovok nem tartoznak a Konnikov-ágazathoz. Az ágazat esetében azonban nem törvényszerű a férfiági leszármazáson alapuló összetartozás. A Seen Atlasovokhoz tartozó családok közül három is anyai leszármazás révén kötődik az ágazathoz. Az ő esetükben azonban az édesapák nem voltak helyiek, és ma sem laknak a faluban. Náluk egyértelmű volt, hogy a fiúk és a lányok nem a falut korábban elhagyó apjuk családnevét vették fel, hanem az anyjukét. Ez az egyik esetben két generáción keresztül folytatódott, tehát az Atlasov családnevű Marina első gyereke szintén egy nem falubeli orosztól született, a gyerek azonban ma mégis az Atlasov nevet viseli.

CSALÁDNEVEK KÜLÜMNÜÜRBEN	ETNIKAI HOVATARTOZÁS	LOKALITÁS
Abramov	Szaha	Helyi
Andreev	Kevert	Helyi
Aprosimov	Kevert	Helyi
Atlasov 1	Evenki	Nem helyi
Atlasov 2	Kevert	Helyi
Djachkovskij	Kevert	Helyi
Ivanov	Evenki	Nem helyi
Jagodin	Evenki	Helyi
Efremov	Szaha	Helyi
Konnikov	Kevert	Helyi
Nikiforov	Evenki	Nem helyi
Savvin	Szaha	Nem helyi
Vinokurov 1	Evenki	Helyi
Vinokurov 2	Evenki	Nem helyi
Vinokurov 3	Szaha	Helyi
Zaharov	Evenki	Nem helyi
Zhirkov	Szaha	Helyi

Az ágazathoz tartozás nemcsak az apaági leszármazástól lehet független, hanem a biológiai leszármazás tényétől is. Az interjúk során, illetve a külümnüüri családfák megrajzolásánál kiderült, hogy például a Jagodinoknál egyedülálló módon az egymást követő generációkban mindig csak egyetlen fiúgyermek vitte tovább a családnevet, ennek eredményeképpen ma nem

él Külümnüürben olyan ember, aki a Jagodin családnevet úgy hordozza, hogy felmenői is Jagodinok lettek volna. Ennek az „egykézésnek” az okát a helyiek nem tudták megmondani. Véleményük szerint egyszerűen a véletlen hozta úgy, hogy minden generációban csak egy fiúgyermek született. Az egyetlen, Jagodin felmenőkkel rendelkező család ugyanis ma Jakutszkban él. Ugyanakkor az 1930-as években örökbefogadással egy új ága keletkezett a Jagodin-ágazatnak. Egy Aprosimov származású fiút fogadott örökbe Afanasij Jagodin, és az ő leszármazottai jelentik ma a Jagodinokat Külümnüürben. Ma már a faluban élő Jagodin családnevű (azaz a Jagodin-ágazathoz tartozó) családok egyike sem kötődik vérrokonni kapcsolattal a Jagodinokhoz. Ugyanez a megállapítás igaz a Djachkovskij-ágazat tagjaira is, ugyanis az ő biológiai felmenőik valójában Aprosimovok. Ezen ágazat esetében is egy örökbe fogadott fiú áll a genealógia csúcsán.

Az ágazat kiterjedésének és meghatározásának bizonytalanságát Külümnüürben a legjobban talán a Vinokurovok esete példázza. A faluban tizennégy családfő vezetékneve Vinokurov. A gyűjtések azonban azt igazolták, hogy az e családnevet viselő rokoni csoportot nehéz együtt kezelni, hiszen azok tagjait nem fűzi össze leszármazási kapcsolat. A gyűjtött családfák tanúsága szerint a külümnüüri Vinokurovokat három leszármazási csoportra lehet osztani, amelyek között evenki és szaha, helyi és nem helyi leszármazási csoportok egyaránt megtalálhatóak. N'ikolaj Vinokurovról például mindenki tudja a faluban, hogy Ed'eenben született, és hogy csak a szovhoz idején telepedett le Külümnüürben. Ő és fiai nyilvánvalóan egy külön ágat képviselnek, és nem lehetnek leszármazási kapcsolatban a többi külümnüüri Vinokurovval. Mindezek ellenére a helyiek közül sokan feltételezik azt, hogy a három ág mégiscsak egy leszármazási csoportot képvisel, csak éppen nem lehet már rekonstruálni a családfákat. A mindennapi rokoni kapcsolatok fenntartásában még ennek a feltételezésnek is szerepe van, mivel az egymással kimutatható rokoni kapcsolatban nem álló, de mégiscsak azonos családnevet viselő Vinokurovok között a rokonok közötti együttműködés bizonyos elemei (segítségnyújtás, rokoni érzelmek) megfigyelhetők.

Az ágazatok mindkét faluközösségben és a helyi értékelő közösségi beszédben az agnatikus leszármazás nyilvántartásának, valamint az agnatikus leszármazáson keresztül történő rokoni kapcsolattartásnak adtak keretet. Az ágazatok személyi összetétele és működése azonban nem követi szigorúan az agnatikus leszármazás elvét. A két településen az agnatikus rokonságyilvántartástól eltérő módon tér el a rokonsági kapcsolatok nyilvántartása és működtetése, és emiatt az agnatikus leszármazási csoportok eltérő szerepet kapnak a két faluközösségben.

Külümnüürré az agnatikus leszármazási csoportok sűrűn összefonott és a leszármazási vonalakat nem tisztázó szövete jellemző, ahol ennek megfelelően *a munkavégzésben és a gazdasági stratégiák megválasztásában szerepet kaphat az agnatikus rokoni hovatartozásra és szolidaritásra való hivatkozás.*

Ugyanakkor a hivatkozás nem jelenti azt, hogy valódi agnatikus viszonyokról lehetne beszélni a faluközösségben. A külümnüüriek bizonytalanok voltak abban, hogy pontosan mit is jelent az ágazat fogalma, és mely rokonokra terjed ki az összetartás normája. Az azonban bizonyos, hogy az agnatikus leszármazás *mintája szerint* felépült ágazati kapcsolatok működőképes hivatkozási alapot adhatnak a rokoni kapcsolatok fenntartására.

Tarbagában ettől eltérően az *agnatikus leszármazási csoportok szinte kizárólag szimbolikus szereppel rendelkeznek*, vagyis az agnatikus leszármazás kapcsán valójában be nem tartott normákat és szabályokat fogalmaz meg a közösség. A mindennapokban ugyanis az ágazati kapcsolatok nem irányítanak szinte semmiféle közös tevékenységet, és nem teremtenek alapot a rokoni viszonyra való hivatkozásra. Tarbagában emiatt az ágazatot történeti és szimbolikus rokoni csoportként tanácsos kezelni, amely jelentőségét nem a mindennapi rokoni együttműködések során nyeri el.

Az ágazat minden bizonnyal a kollektivizálás és a falvasítás idejéig működőképesebb és egyértelműbben meghatározható rokoni csoportokat jelentett Külümnüürben (ágazati szállásterületekkel és ágazati névvel ellátva), de a mai rokonsági csoportok között az ágazat inkább egy változásban lévő jelenségnek tűnik, amely az aktuálisan működő rokoni kapcsolatoktól részben eltérő normákat képvisel. Ez Külümnüürben az ágazat szerepének bizonytalan megítéléshez vezet.

Az ágazat mellett a helyi rokonsági csoportokat klasszifikáló rendszerben megtalálható az *ije uuha* ('anya ágazata') kifejezés is. Ennek értelmezése sem egyértelmű a falvakban. Az értelmezések egyik típusa szerint az *ije uuha* azon személyek csoportja, akik ugyanazon anyától származnak, vagyis a nők ágán tartják a rokonságot. Egy másik értelmezés szerint az *ije uuha* olyan, mint az ágazat, csak kisebb annál. A két szemléletet kapcsolja össze az a vélemény Tarbagában, hogy az *ije uuha* rokoni csoportja a régi szaháknál a gazdagokhoz, a *tojonokhoz* kötődött. Egy *tojonnak* több felesége is lehetett, akiket az egymástól távol eső kaszálóin telepített le. Egy *tojonnak* így akár három-négy otthona, háztartása is volt. Minden háztartását az egyik helyben lakó felesége vezette, akit szolgálok vettek körül. Az egy-egy feleségtől származó leszármazottak alkották az *ije uuhát*, vagyis az anyai ágazatokat. Mivel az *ije uuhára* vonatkozó nézetek egymással versengve vannak jelen a faluközösségekben, a családnál nagyobb rokoni csoportot leíró kifejezésként inkább az *ágazat* használatos.

A család jelenti az egyik legfontosabb rokoni csoportot a vizsgált falvakban. Szaha nyelven a *d'ie kergen*, azaz szó szerinti fordításban a 'ház és házastárs' kifejezés jelöli a családot. A család mérete és az, hogy pontosan ki tartozik a családhoz, egyik faluban sem egyértelmű. *D'ie kergenek* csakis akkor számít egy rokoni csoport, ha legalább két generáció képviselteti magát benne; tehát valamilyen (akár nem leszármazáson alapuló) szülő-gyermek viszony felismerhető. Ez nem feltétlenül jelenti két egymást követő generáció jelen-

létét, hiszen sok olyan család él Külümnüürben és Tarbagában, ahol vagy az egyik, vagy a másik szülő már hiányzik a családból, és olyan példák is ismertek, ahol a gyerekek családját kizárólag a nagyszülők jelentik. Szintén nem alapvető jelentőségű az együttélés kritériuma, mivel családtagok lakhatnak eltérő, távoli településeken is, ám mégis egyetlen családot alkotva. Saját családjukra a családtagok nem a *d'ie kergen*, hanem a *d'on* szóval hivatkoznak, és ez nemcsak az együtt élő rokonokra és a nukleáris családra vonatkozhat, hanem a távol lévőkre és az oldalági rokonokra is. Mind Tarbagában, mind Külümnüürben *általános a rokonok között a gyerekek örökbeadása és örökbefogadása*. Tarbagában ma öt, Külümnüürben pedig hat olyan család él, ahol rokonok gyerekeit nevelik a családban.

A családformák közül ki kell emelni azokat, ahol az *egyedülálló anyák* gyermekeiket egyedül vagy pedig szüleiknél nevelik. Ez a családforma egyre elterjedtebb Jakutia-szerte az 1980-as évek óta. A jellemzően fiatalon (19 és 21 éves kor között) kötött házasságokból a fiatal férfiak igen hamar, leggyakrabban az első gyerek születése után kilépnek. A gyerek felügyelete így teljes egészében a nőre, illetve annak rokonaira marad. Az udvarlás, a házasság, a szülés és a válás gyorsan, általában három-négy éven belül lejátsszódik, ami után a gyermek, az anya, illetve a férj között megszakadnak a kapcsolatok. A gyermeket nemcsak felneveli az anyai rokonság, hanem esetenként saját családnevüket is neki adják. A gyerek nevelésében így az anya leginkább saját szülei és fivérei segítségére számíthat. Nem ritka eset az sem, hogy az egygyermekes anya újabb házasságra lép, amelyben további gyereke(i) születik/születnek. Arra is van példa, hogy a második férjtől való válása után megint csak egyedül, illetve testvérei, szülei támogatásával neveli az immár két apától származó gyerekeket. Extrém esetben akár hat különböző apától is szülhet gyermeket a többször házasodó és váló asszony, ahogyan ez Külümnüürben elő is fordult az 1970-es–80-as években.

A család és a leszármazás *matrifokalitása* az antropológiai szakirodalomban elsősorban a Karib-térségből ismert és leírt jelenség (Kerns 1997). A matrifokális jelenségre való összpontosítás mára a Szibéria-kutatásban is egyre inkább általánossá vált (Ssorin Chaikov 2002). A férfiak és általában a férfiak marginális szerepe (illetve gyakori hiánya vagy távolléte) a család-szerkezetben tipikusan összefügg azzal a kérdéssel, hogy képesek-e a férfiak a család gazdasági alapjait megteremteni. A legfontosabb bevételi forrást jelentő állami munkahelyeken ugyanis mindkét jakutiai településen döntő többségükben nők dolgoznak, míg a férfiak (néhány vezető beosztás kivételével) nem nagyon találnak megbízható fizetéssel járó munkát a szaha falvakban.

A férfiak gazdasági marginalitása és a családi büdzséhez való anyagi hozzájárulásuk bizonytalansága mindazonáltal nem az egyetlen indoka a matrifokális családforma jakutiai terjedésének. A férfiak viselkedésének negatív megítélése és társadalmi státusuk ingatagsága legalább ugyanakkora kockázatot jelent a feleségre és a gyerekekre nézve, mint a férjektől várható

alacsony bevételek. Például a tarbagai Nadezhda Khotuhuoba szerint a férfiak csak fiatalkorukban alkalmasak munkára, családalapításra, később már nem: harmincéves koruk után már csak az alkoholnak élnek. Ellenérzések nemcsak a feleségekben vannak, hanem az anyákban is, akik – különösen a tizenévesek esetében – sokkal több időt töltenek lányaikkal, mint fiaikkal, és sokkal több időt szentelnek az ő nevelésükre és iskoláztatásukra, mint fiaikéra. A lányoknak általában véve Külümnüürben és Tarbagában is jobbak a tanulmányi eredményeik, mint a fiúknak, így a közép- vagy felsőfokú képesítést igénylő állami munkahelyeken elhelyezkedni is leginkább csak a lányok képesek e településeken.

Az anyák, a lányok és a nővérek közötti kapcsolatok a családon belüli, valamint a családok közötti mindennapi összetartás legfontosabb rokoni hatóerői a külümnüüri és a tarbagai faluközösségben. A mindennapokban ugyanis ez sokkal hatékonyabban vehető igénybe, mint a férfiak között fennálló, genealógiai kapcsolatokra hivatkozó ágazaton belüli kapcsolattartás. A lányok, anyák és nővérek közötti együttműködés további sajátossága az is, hogy a menyek (azaz a fivérek feleségei) között hasonló összetartás nincsen. Egy külümnüüri beszélgetés során az Ivanovok gazdaságát és együttműködését jellemezve Aleksander Vinokurov például így fogalmazott: „Az Ivanovok aztán élére állítják a garast, a fivérek együtt dolgoznak mind. De a menyek nem beszélnek egymással! Azt kérdezd meg! A miértjét.” Látható, hogy nem a háztartások női tagjai között jön létre az együttműködés, hanem – kifejezetten a leszármazási kapcsolatokra koncentrálva – a női rokonok között.

Házasság

Külümnüürben és Tarbagában a házasság a férfiak és a nők közötti hosszú távú együttélés, valamint a közös háztartás létrehozásának legfontosabb intézménye. Az új család (és a szülőktől független, a maga lábán megálló háztartás) megalapozásának egyik feltétele a házasságkötés. A gyermekvállalás, a leszármazás biztosítása ugyanakkor csak közvetve kapcsolódik a házassághoz, mivel Külümnüürben és Tarbagában a szexuális kapcsolatok, illetve a gyermekvállalás nem kötődik szorosan a házassághoz.

A házasságra vonatkozó szaha szókincs a házasság eredeti viri- és patri-lokalitását igazolja. Eszerint a nő *kergengnge takhsar*, azaz ‘férjhez megy’, a férj pedig *kergen ylar*, azaz ‘feleséget vesz’. A mai szaha nyelvben ugyanakkor a *zagsalanar*, vagyis az ‘anyakönyveztet’ kifejezés is használatos a házasságra.¹²¹ Ez utóbbi kifejezés már nem tartalmazza a virilokalitás gondolatát. A lakóhelyválasztás jelentősége éppen a falvasítás miatt változott meg, és ma a

¹²¹ A szó a ZAGS-ból (*Zapisi aktov grazhdanskogo sostojanija*), vagyis az ‘anyakönyvi hivatal’ mozaikszavából alakult ki.

férj és a feleség szüleivel való kapcsolattartás egyaránt általános. A hagyományos szaha értékrendben a virilokalitás elvéből következett a rokonoktól való távolság kedvező megítélése (a szaha proverbium szerint: „a víz közelsége és a sógorok távolsága jó”), aminek ma már éppen az ellenkezője az igaz. Minél közelebb laknak ugyanis a férj és a feleség rokonai a ma már matrifokális faluközösségekben, annál előnyösebb az ifjú pár lakhelyválasztása. Az anyai rokonokkal való kapcsolattartás megőrizte hagyományosan érzelmes jellegét (a szaha proverbium szerint: „az asszony rokonai kedvesek, a férfi rokonai széthúzóak”), ami az apa fivéreivel kapcsolatban kevésbé jellemző.

A hagyományos házasságképtől való eltérést mutatja az is, hogy az *uruu* szó helyett, amely egyszerre jelent ‘rokonok’-at és ‘házasság’-ot is, mind gyakrabban az orosz eredetű *sybaajba* kifejezést használják az esküvőre is, ami korábban inkább csak magát a lakodalmi ünnepséget jelölte. A lakodalom szervezése egyre nagyobb feladatot ró a fiatal párra, mivel egyre több vendéget illik meghívniuk. A lakodalom ma nagy anyagi terhet ró az ifjú pár rokonaira. Ez azért jelentős változás, mert a középkorú és az idősebb generáció esküvői szertartásai és lakodalmai igen visszafogott, gyakran csak egy-egy tucatnyi meghívott előtt lezajlott események voltak. Az igazán nagy lakodalmak – úgy tűnik – akkor tettek szert valódi jelentőségre, amikor a falvak életében az állami szervezetek (pl. Komszomol, kolhoz, brigádok) működése megszűnt. Az esküvő és a házasodás ma a rokoni csoportok találkozásának egyik legjelentősebb fórumát jelenti, így az 1980-as évekig jellemző kisebb (vagyis tíz-húsz rokont vendégül látó) lakodalmak helyett ma már nem ritka 150–200 vendég jelenléte sem.

A házasság az új pár életének és háztartásának anyagi hátterét is megteremti. A házasság és a lakodalom intézményének korábbi, közel hetven évig (1920–1990) tartó jelentőségvesztését megelőzően a házassághoz kötődő vagyontárgyak cseréje nem az új háztartásra összpontosított, hanem a férj és a feleség felmenői, rokonai közötti cserére. A hozománynak megfeleltethető *en’n’e* tartalmában megegyezett (leginkább jószágokból állt), csak értékében különbözött (feleakkora volt) a menyasszonyváltástól, a *suluutól* (Slepšov 1989: 35). Ma már nem a házasulandók rokonai, hanem a fiatal pár áll a gazdasági csere fókuszában, ami az esküvői ajándékokban (leginkább pénzben) testesül meg. Sőt, ma már nemcsak rokonok, de a barátok és a munkatársak is ugyanúgy hozzájárulhatnak az ifjú pár vagyonához, ha meghívást kapnak az esküvőre. Ez gyakorlatilag elvárás is. Éppen ezért például a Tarbagában tehetősnek tartott Vasilij Karataev csekély ajándéka unokaöccse esküvőjén egyértelmű rosszállást vont maga után a faluban. Tarbagában az összegyűlt pénzből jellemzően házat vagy autót vesz magának az ifjú pár. Külümnüürben a házassági ajándékok a tarbagainál szerényebbek. A házasságkötés és a lakodalmi ünnepség (*sybaajba*) mindazonáltal igen ritka a falvakban; Tarbagában az elmúlt nyolc évben csak két esküvőt tartottak, és Külümnüürben is csak négyet. Ennek nemcsak az az oka, hogy a falubeliek az esküvőt rendszerint

a megyeszékhelyen szervezik, hanem az is, hogy igen alacsony a házasságkötések száma, és magas az eltérő falvak lakói közötti házasságoké.

A házasság további feladata a pár születendő (vagy már megszületett) gyermekeinek legitimálása és a házasságban született gyerekek után járó állami támogatásokhoz való hozzáférés. A házasságkötés ideje éppen ezért gyakran a gyermek megfogadásával áll kapcsolatban. A lányok iskolás korukban még szülői felügyelet alatt állnak, és valódi ismerkedésre csak akkor van lehetőségük, amikor kikerülnek a faluból, és valamelyik megyei vagy fővárosi oktatási intézményben kezdenek el tanulni. Külümnüürben például 2004-ben hat lány fejezte be (tizenhét évesen) a tizenegy osztályos iskolát, közülük 2005-ben három már várandós volt. A három fiatal anya közül 2009-re kettő nemcsak megházasodott, de már el is vált. Ez a folyamat kedvez a matrifokális családok kialakulásának. A házasság tehát legitimálja a gyermekvállalást, ám nem függ össze a gyerek nevelésével, amit a válás után az anya (és családja) maga is elláthat.

A férj és a feleség közötti különbség nem azt a mintát mutatja, amelyet az antropológiai szakirodalom a viszonylag zárt és állandó közösségek esetében feltételez (Martin 1981: 401–402). Ugyanis sem Külümnüürben, sem Tarbagában nem általános jelenség az, hogy a férfiak idősebbek lennének a feleségeiknél. Általában az a jellemző, hogy a család, a háztartás gazdasági stabilitását biztosító fél idősebb, mint – nemtől függetlenül – a beházasodott házastárs. Egyes esetekben akár 15 évnyi különbség is lehet a férj és a feleség között (az utóbbi javára), mint például Huu Baanja (Ivan Zablockij) lánya, Ivanina Zablockaja és férje, Miise esetében, de fordított példák is ismertek, ahol a férj idősebb, mint a feleség (ilyen például a külümnüüri iskolaigazgató, Petr Davidovich házassága).

A lakóhelyválasztás összefügg a lakodalmi ajándékokkal (tehát az ott összegyűlt pénz mennyiségével) és a gyerekvállalással. Ideális esetben Tarbagában és Külümnüürben a lakóhelyválasztás neolokális, és ennek kiadásait a lakodalom során összegyűjtött ajándékokból fedezik. Nem ritka azonban az sem, hogy a feleség szüleihez költözik, vagyis vőül megy a férj. Ez különösen akkor gyakori, ha a feleség vagy annak szülei állami munkahelyen rendszeres jövedelemben részesülnek. Ezekben az esetekben a vőül ment férjéről a feleség rokonai igyekeznek gondoskodni, munkát találni számára. Ez történt Tarbagában például Petr Petrov esetében is, aki nemcsak magához költöztette lányának állástalan férjét, de az általa vezetett tarbagai tűzoltóságnál el is helyezte őt. A vőül ment férfiak társadalmi presztízse feleségük családjától függ, és ez Tarbagában akár igen magas is lehet, amire a legjobb példa Vasilij Karataev pályafutása.

A gyakori válások miatt a házasság szerepe átértékelődött, és ma az is előfordul, hogy mindenféle hivatalos eljárás és rítus nélkül él együtt nő és férfi. A házasságkötés elsősorban a fiatalok esetében elvárás, és mindenekelőtt az első gyerek vállalásához kapcsolódik. A lányok jellemzően akkor mennek

férjhez, amikor várandósok lesznek, de válásuk után – ha együtt laknak is egy férfival – ritkán házasodnak újra.

A házasság a közeli rokonok között elvileg nem engedélyezett. A szigorú tiltás a másodfokú unokatestvérekig terjed, és mind Külümnüürben, mind Tarbagában volt példa arra, hogy a fiatalok házasságát a túl közeli rokonsági kapcsolat miatt a szülők megakadályozták. Ezen tiltások ellenére azonban Külümnüürben nem volt ritka a rokonok közötti házasodás. Emiatt a faluban sokan brazil szappanoperához hasonlították a falubeli rokoni viszonyokat, hiszen szinte minden család erősebb vagy gyengébb rokoni szálakkal kötődik egymáshoz. Külümnüürben különösen a falubeli közvélemény által helyieknek tartott ágazatok tagjai közt fordult elő gyakran a rokonok közötti házasság.

CSALÁDNEVEK	AZONOS CSALÁDNEVŰEK HÁZASSÁGA	PÁRHUZAMOS UNOKATESTVÉR- HÁZASSÁG	KERESZT- UNOKATESTVÉR- HÁZASSÁG	NÖVÉR- CSERE	MÁSODUNOKA- TESTVÉR- HÁZASSÁG
Aprosimov	+	+	+	+	+
Andreev	+	-	+	+	+
Djachkovskij	+	+	+	+	+
Jagodin	-	-	-	+	+
Atlasov 1	+	-	+	+	+
Atlasov 2	+	-	-	+	+
Vinokurov 1	+	+	+	+	+
Vinokurov 2	+	-	+	+	+
Vinokurov 3	+	-	-	-	-
Zhirkov	-	-	-	-	-
Konnikov	-	-	-	-	-
Abramov	-	-	-	+	+
Savvin	-	-	-	-	-
Ivanov	-	-	-	-	-
Zaharov	-	-	-	-	-
Nikiforov	-	-	-	-	+
Efremov	-	-	-	-	+

A házasodási gyakorlatra vonatkozó táblázatból azt is látni lehet, hogy a rokonok közötti házasság elsősorban a négy legnagyobb ágazat esetében jellemző.

Családnév	Nővércsere	Keresztunokatestvér-házasság
Aprosimov	Atlasov 1, Andreev, Abramov	Atlasov 1, Andreev, Jagodin, Djachkovskij
Andreev	Aprosimov	Djachkovskij, Atlasov 2
Atlasov 1	Aprosimov, Andreev	Aprosimov, Atlasov 2

A házasság kapcsán fontos megemlíteni a külümnüüriek házassági kapcsolatait a falutól nyugatra fekvő Közép-Jakutia falvainak lakóival. Némelyik külümnüüri ágazat ugyanis a 19. század végéig visszakövethetően sajátos házassági kapcsolatot tartott fenn a tőlük nyugatra lakó közép-jakutiai szahákkal. Ennek oka az volt, hogy a korábbi sógorsági viszonyok fennmaradtak azokkal a szahákkal, akik már házasodtak a külümnüüri evenkikkel. Egy evenki feleség megszerzése vagy egy evenki férj elfogadása ugyanis alacsony presztízsű párválasztásnak minősül a szaháknál. Emiatt a szaha rokonsággal való kapcsolattartás esetleges, ha azok nem Ust'-Maja megyében élnek. Az Aprosimov családba beházasodott szahák szinte mind Menge-Khangalas megyéből, az Andreev családba beházasodottak Amga megyéből, a Seen Atlasovokhoz beházasodottak pedig Churapchy megyéből érkeztek. A közép-jakutiai rokonok azonban lehetőség szerint távol tartják magukat a külümnüüriektől, és Külümnüürben mindössze három olyan eset ismeretes, amikor valaki Közép-Jakutiában élő szaha rokonainál nevelkedett gyerekkorában.

A faluba beházasodott szaha férfiak jellemzően komoly szerephez jutnak Külümnüürben. A legfontosabbak közülük Innokentij Sedailshev és fiai, akik Khangalas megyéből érkeztek, és korábban, az 1970-es években a szovhoz vezetőségének tagjai voltak. A D'ebarykhy Khajából, Tompo megyéből érkezett Nikolaj Kuchutovról (a Külümnüürben tevékenykedő három hivatásos vadász egyikéről) már volt szó. A Kuchutov család ma a faluban az egyik legnagyobb tekintéllyel rendelkező rokoni csoport. Nem is meglepő, hogy a benzinkút vezetője, a Suntar megyéből érkezett Evgenij Petrov is a Kuchutov család veje, és szintén Nikolaj Kuchutov lányát vette el a falu jelenlegi polgármestere, Mihail Arhipov. Nam megyéből származik Mihail Doktorov, aki a Vinokurovokhoz házasodott be, és akinek gyermekei (három lánya és egy fia) ma egytől egyig állami munkahelyeken dolgoznak a faluban.

A bizalom szerepe a rokoni kapcsolatokban

A rokoni kapcsolatok működőképességének egyik legfontosabb értékmérője a bizalom megléte a rokonok között. E bizalom alapja a hosszú távú együttműködésben való hit, az eleve meglévő összetartozás gondolata, valamint a mindebből következő általánosított csere gyakorlata. A rokonok közötti kapcsolat ugyanis jellemzően hosszú távra van tervezve, és emiatt mind

a rokonsági kapcsolatok fenntartásának költségei, mind a rokonságra való hivatkozásból remélt hosszú távú haszon leginkább azon múlik, hogy mennyire bíznak egymásban a rokonok. A rokonokba vetett bizalom elemzése leginkább a családi vállalkozások sikerére vagy kudarcára vonatkozó antropológiai diskurzusokban öltött testet (Stewart 2003: 387).

Külümnüürben és Tarbagában azonban nyilvánvaló módon a családi, illetve az egyéb, rokonok által vitt üzleti vállalkozások nem adhatják a rokoni bizalom működésének hátterét, mert nincsenek az állami szférától függetleníthető üzleti modellek. Ezért a jakutiai faluközösségekben (a helyi hatékony gazdasági erőforrások jellege miatt) a bizalom kezelésének egy olyan – az antropológiai szakirodalomban eddig kevésbé kutatott – közege jön létre, amely az állami juttatásoktól függő marginális közösségekre jellemző. A rokoni kapcsolatok mobilizálása tehát nem a piaci haszonszerzésben kap jelentőséget, hanem sokkal inkább az *állami juttatásokból való részesedésben*.

Az állami vagyonból történő haszonszerzés hosszú távú elköteleződést feltételez a felek között, és kölcsönös – hosszú távú – egymásba vetett bizalmat. Az ilyen jellegű patrónus-kliens rendszer kifejezetten kedvez a rokoni vagy műrokon és ritualizált üzleti kapcsolatok működtetésének. A bizalom kifejeződése Külümnüürben és Tarbagában három fő jelenség köré csoportosul:

1. a mezőgazdasági üzemegységek működtetése;
2. ajándékok és szívességnyújtások cseréje, illetve a kölcsönzés szerepe;
3. titkok megtartása.

Természetesen nemcsak ezeken a területeken figyelhető meg a rokonok közötti bizalom jelenléte, de itt kapnak igazán nagy jelentőséget.

A rokoni bizalom szerepe a mezőgazdasági üzemekben

A mezőgazdasági üzemeknek két típusa létezik Külümnüürben és Tarbagában. Az egyik a háztáji gazdálkodás, amely a háztartások önellátásához szükséges marha- és lóállományt neveli. Sok esetben nem egyetlen háztartásról van szó, hanem két-három háztartás működik együtt a gazdálkodás során. A másik típusba a különböző (fentebb már ismertetett) szervezett és államilag elismert nagyobb mezőgazdasági üzemek tartoznak.

A falvakban nem mindegyik háztartáshoz tartozik háztáji gazdaság is. A háztáji gazdálkodás Külümnüürben a termelés közel felét teszi ki ma, Tarbagában pedig a kétharmadát tette ki, egészen a kooperatívokba való tömeges belépésig, azaz 2008 végéig. Ma Tarbagában az állatállománynak csak alig negyedét nevelik a háztáji gazdaságokban. A háztáji gazdaságok fő profilja a tehenészet, a fő haszonvételi formája pedig a tejtermelés, illetve az évenkénti, őszi marhavágás (*idehe*). A háztáji gazdálkodásban, a munka megosztásában és megszervezésében komoly szerepet kap a rokonok közötti bizalom. A háztáji gazdaságokban ugyanis nagyrészt egymás segítségére

vannak utalva a rokonok, a nagyobb tőkebefektetést igénylő géppark, az istállók fenntartása, illetve a megfelelő kiterjedésű kaszálók közös használata miatt.

Külümnüürben és Tarbagában a rokonok gyakran közösen kaszálnak és közösen istállózzák az állatállományt. A leghatékonyabban a testvérek, illetve a szülők és gyermekeik között működik a közös munkavégzés. Fontos szempont, hogy a rokonok nem számolják, hogy ki mennyi munkát végzett el. Mindenki képességei szerint vesz részt a munkában. A tarbagai N'ukkolaj Taaryskaj és öccse, Miihinke testvéreként az 1970-es évek óta minden évben együtt kaszáltak a Tarbagától 100 kilométerre Tüüleekh területén fekvő kaszálójukon. A kaszálón Miihinke fia, Moochuk, N'ukkolaj fia, Tolik, és édesapjuk, N'ukkolaj dolgozott együtt. Az együttműködés különösen a dekollektivizálás után vált fontossá, azután, hogy megnőtt a család állatállománya. A kaszálás során Miihinke sokkal gyorsabban haladt, mint bárki a családból, de a széna ugyanazon istállóba került, és a szénagyűjtés során senki nem lett felelősségre vonva amiatt, hogy lassan dolgozott volna.

A Taaryskaj család példája azért is beszédes, mert a négy fivér közül csak ketten egyesítették erejüket a munkavégzéskor. A legfiatalabb testvért ugyanis 2000-ben egy vadászat alkalmával meggyilkolták, Anatolij, a második legidősebb testvér pedig lustának tartotta fivéreit, és a saját területét külön kaszálta le, marháit külön tartotta. N'ukkolaj Taaryskaj szerint Anatolij a felesége hatására mondott le a közös munkáról, mivel az asszony igazságtalannak tartotta, hogy Anatolij gyorsabb munkája ellenére sem kapott nagyobb részt a szénából. Anatolij ezután külön kaszálta le saját nyolchektárnyi területét, az állatállomány ellátáshoz szükséges további szénát pedig megvásárolta. A Taaryskaj fivérek esetében a közös munkavégzés megszűnése a rokoni kapcsolattartás egyéb formáinak elmaradásához is vezetett. Anatolij 2008-ban Északnyugat-Jakutiába költözött, és azóta nem tartja a kapcsolatot rokonságával.

A bizalom meglétét nemcsak a munkavégzés „általánosított cseréje” jelzi, hanem az is, hogy a haszon elosztásában sem ellenőrzik egymást a rokonok. A Doktorov testvérek például 2004-ben marháikat a legidősebb nővér háztartásánál tartották. A kaszálón végzett munkában a sógorok együttműködtek, de a fejést és a tej beszolgáltatásával kapcsolatos munkát a legidősebb nővér, Tatiana egymaga végezte. Bár volt egy füzet, amelyben feljegyezte a fejési hozamokat, a füzetet nem vették elő elszámoláskor, mert „*olyan szokás egyelőre nálunk még nem ismert*”, ahogyan fivérük, Baanja fogalmazott.

A közös haszonvétellel kapcsolatban máskor viszont felmerülhetnek kétségek is. A bizalom megszűnése nemcsak a gazdaságok szigorú szétválasztásához vezet, hanem a rokoni kapcsolat általános meggyengüléséhez is. Ezt Külümnüürben Andreev Zahar és fivére, Ujban példája illusztrálja, akik a szovhoz felbomlása után öt évig közösen gazdálkodtak, majd egy az autóhasználatra vonatkozó vita után, 2002-ben szétválasztották háztáji gaz-

dálkodásukat. A nézeteltérés odáig fajult, hogy a két fivér ma már egyáltalán nem is áll szóba egymással.

A különféle, államilag is elismert mezőgazdasági üzemek bizonyos típusainak esetében (parasztgazdaságok és vándorló nemzeti közös gazdaságok) egyértelmű, hogy csakis egy rokoni csoport tagjai jelenthetik az együttműködés alapját, ugyanis ezen mezőgazdasági üzemformák esetében a törvény is egy család (a parasztságoságnál) vagy egy kiterjedt rokoni kapcsolatokkal is átszótt brigád (a vándorló nemzeti közös gazdaságoknál) központi szerepét feltételezi. Így ezen mezőgazdasági üzemek esetében a vagyon egységes, és a tagok bérezése szabályozatlan. Ez az együttműködés bizalom nélkül elképzelhetetlen, mivel az üzemeken belül nem védi szerződéses viszony a tagokat. Ezen üzemformák esetében még a tulajdontárgyak birtoklása is közös. A rokonok között fennálló bizalom egyik jele az is, hogy megalakulásuk (1999) óta egyetlen rokoni alapon szerveződő gazdaság sem szűnt meg.

Más a helyzet a kooperatívokkal, amelyek esetében nem rokoni alapon jöttek létre a mezőgazdasági üzemek, hanem brigád-alapon, és ahol szerződéses viszony védi a tagokat. Ezeknél az üzemeknél például fontos kérdés az elvileg szigorú állami közegészségügyi előírások betartása. Ez mind az istállózás, mind a helyben végzett tejfeldolgozás esetében komoly infrastrukturális befektetéseket igényelne. Mivel azonban nincsen valódi esélye (és veszélye) annak, hogy meglepetésszerűen ellenőrök jelenjenek meg a nyári szállásokon, az ellenőrzés felelőssége (és jogköre) a helyi állatorvosokon nyugszik, akik évről évre hitelesítik azt, hogy az istállók teljesítik-e az előírásokat. Emellett a tehenek elletésekor és a kötelező oltások esetén is fontos az állatorvosok jelenléte. Az állatorvos éppen ezért minden kooperatívon belül bizalmi állást tölt be. Ez olyannyira igaz, hogy a Kyhyl Tarbaga kooperatív vezetője, Vera a korábban Nyugat-Jakutiában dolgozó unokatestvérét hívta el dolgozni a kooperatívba. A Geroj Egorov kooperatív pedig Stepan Petrovich (azaz a kooperatív vezetője) feleségének Jakutszkban élő unokahúgát alkalmazza erre a munkára. Külümnüürben a helyzet eltérő, hiszen egyetlen állatorvosi végzettségű személy van a faluban, mégpedig az iskolai kooperatív vezetője, Anastasija Aposimova. Ő végzi Külümnüür összes mezőgazdasági üzemében az állatorvosi teendőket.

A csere és a kölcsön gyakorlata a rokonok között

A csere- és kölcsönviszonyok sokaságából két kérdéskörnek van központi jelentősége a vizsgált faluközösségekben: az *ajándékozásnak* és a *pénz kölcsönadásának*. A szaha nyelvben az ajándék nem egyetlen, monolitikus fogalom, hanem aszerint, hogy milyen interakcióban kerül átadásra, *hét eltérő ajándékformáról* lehet beszélni. Nem egyszerűen tárgyakban megjelenő

cserekapcsolatot jelentenek tehát az ajándékozások, hanem *különféle* kapcsolatokat, amelyekben a tárgyasult csere eltérő módon kap szerepet. Az ajándékozás jelenségének bemutatása során alább az ajándékok cseréjére vonatkozó eltérő normák és bizalmi viszonyok megismerése áll a vizsgálat középpontjában (Skyes 2005: 113–115).

Az ajándékok típusai közül az első a *belekh*. Ez a szó azokat az ajándékokat jelöli, amelyeket meghatározott cél nélkül adnak át, csupán azért, hogy a jó kapcsolat megerősödjék az ajándékozó és az ajándékozott között. A *belekh* egyfajta tárgyasult elismerés. A rokonok között ritkán kerül átadásra, leginkább a kiemelten fontos ünnepek (pl. jubileum, házassági évforduló, jelentős kitüntetés átvétele stb.) alkalmával adnak a rokonok belekhet az ünnepeltnek. A jubileumok (azaz a kerek ötvenedik, hatvanadik, hetvenedik évfordulós születésnapok) jelentik az egyik legfontosabb közösségi eseményt a vizsgált falvakban. Szintén igen sok *belekh* kerül átadásra munkahelyi ünnepeken is, ahol az ajándék cseréje a kollégák között zajlik. *Belekh*ben részesülnek azok is, akik a falu nevében a polgármestertől vagy az iskolaigazgatótól kapnak valamilyen kitüntető jutalmat, illetve a faluba érkező hivatalos vendégek is. A meghívott vendégek száma és rangja, az ajándékok gazdagsága és a köszöntő beszédek minősége a közösségi bizalomépítés fontos jele mindegyik ünnepség esetén. Ezt az is támogatja, hogy ezek az ünnepek félig nyilvánosak is, hiszen mindegyiket a falvak közösségi épületeiben (klubjaiban, iskoláiban, múzeumaiban) rendezik meg. A jubileum a *belekh* átadásának legfontosabb alkalma, de természetesen nemcsak a rokoni, hanem az egyéb kapcsolatokat is megerősíti, aktiválja.

Szintén elterjedt és széles körben használt fogalom a *kehii*. Az ajándék ezen típusát az ember jellemzően látogatáskor adja át vendéglátójának. A *kehii* átadása minden olyan rokoni találkozáskor is kötelező, amikor a felek között nincsen mindennapi kapcsolattartás. A *kehii* nélkül beállító vendég szinte sértő a háziakra nézve, és terepmunkám ideje alatt nem fordult elő olyan eset, hogy *kehii* nélkül érkeztek volna vendégek. A vendégeskedés nemcsak rokonok, hanem barátok esetében is jelenthet helyben alvást, így például a külümnüüri Igor Aprosimov rendszeresen fogadta a baráti látogatásra érkező ed’eeni barátját otthonában, és rendszeresen kapott tőle *kehiit* is, ami az esetek többségében valamilyen vad vagy hal volt. Mindazonáltal az ottalvással együtt járó vendégeskedés jellemzően a rokonok személyéhez kapcsolódik, így a rokonok jelentősebb *kehiit* kapnak, mint mások, akiket csak rövid időre látogat meg a vendég. Amikor például már sokadik alkalommal szálltam meg N’ukkolaj Taaryskajnál, ő maga is egyre gyakrabban gyermekének, fiának tekintett engem, és viccesen *ulakhan uolumnak*, azaz ‘nagy fiam’-nak nevezett, hiszen nem rokonok nem szállnak meg rendszeresen egymásnál, és nem rokonoktól nem kaphatna rendszeresen *kehiit*.

Fontos megjegyezni azt is, hogy míg a *belekh* átadásakor tipikusan kisebbiteni igyekeznek az ajándék nagyságát azzal, hogy *kyra semej belekhnek*,

vagyis 'szerény kis ajándék'-nak nevezik, addig a *kehii* esetében inkább verbálisan növelik annak értékét, *kündü kehiinek*, vagyis 'tisztos/tisztelt ajándék'-nak nevezve azt.

A *kehiinek* ellentéte, de még inkább kiegészítője a *sobolong*, amelyet a vendéglátó ad a megérkező vendégnek. Ezt korábban, a kollektivizálás idejéig a vendég érkezésekor adták át, de ma már rendszerint távozáskor, útravalóként, ételek formájában (elsősorban pirog, *alaad'y*, azaz sült palacsintaszerű tészta, kárász, kenyér és édességek) kerül a vendégekhez a falvakban (hiszen a megajándékozott vendégek rendszerint Jakutszkból érkeznek). Ez az ajándékforma lassan el is veszíti ajándék jellegét, és inkább olyan adománnyá válik, amely automatikusan jár az útrakelő vendégeknek, ezért gyakran egyszerűen *öjüönek* vagy *ütehének* nevezik, ami gyakorlatilag 'útravaló'-t jelent. A rokonok közt az *öjüö* átadása induláskor elvárás, barátok esetében azonban nem kötelező.

Ma már kevésbé ismert a *yallyy* ajándéka. Ezt az ajándéktípust a hosszabb távra érkező rokonok adtak át házigazdáiknak – gyakorlatilag fizetségképpen a szállásért. Ennek az ajándékformának a továbbélése leginkább a városban tanuló, de rokonaiknál megszálló egyetemisták családjainál ismert. Ez az ajándékozási forma különösen Tarbagában fontos, mivel sok tarbagainak lakik rokona Jakutszkban.

Egy további ajándéktípus a *törküt*, amelyet a kollektivizálás előtt a szegényebb családok adtak a nem rokon gazdagabbaknak, a *tojonoknak*, akiktől cserébe támogatást vártak. Ez az ajándéktípus Vitashevskij véleménye szerint nem a rokonokhoz kötődött, és az általam ismert tarbagai példák is azt bizonyítják, hogy ez az ajándékozási forma elsősorban a közigazgatási ágazat (*agha uuha*) hatalmi viszonyain belül nyerte el értelmét (Vitashevskij 1929: 126).

A mai szaha köznyelvben az orosz eredetű *padaarak* kifejezés is elterjedt, amely az összes ajándéktípust jelölheti. Leginkább a nem hagyományos ajándékozási alkalmaknál használják Külümnüürben és Tarbagában ezt a kifejezést, például a karácsonyi ünnepi ajándékozás során. Ez az ajándéktípus is elsősorban a rokoni kapcsolatokhoz kötődik, pontosabban fogalmazva, a rokonok körében megtartott családi ünnephez. Barátoknak, szomszédoknak, távoli rokonoknak karácsonyi ajándékot ugyanis csak különleges esetekben vagy valóban fennálló érzelmi kötődés esetén adnak. A munkahelyeken (különösen a tarbagai iskolában) is előfordulhat karácsonyi ajándékok átadása, amely ebben a közegben városi, új szokásként van jelen.

Nehéz ajándéknak nevezni, mégis ajándékozásképpen fogalmazzák meg a helyiek az *atkat* (csúszópénz) jelenségét. Ez az a pénz (ritkább esetben hal, kaviár, vadhús), amelyet a nem helyi állami hivatalnokok (orvosok, rendőrök, földmérők) számára fizetnek valamilyen állami szolgáltatás elérésének érdekében a tarbagaiak és külümnüüriek Boroghonban, Ust'-Majában és Jakutszkban. Ez az ajándékforma nem kötődik a rokonokhoz.

Az ajándékok átadása és cseréje természetesen nemcsak rokonok között történhet, de a rokoni kapcsolatok csakis abban az esetben maradnak szorosak és életképesek, ha azokat az ajándékok cseréjével is megpecsételik. A városi és falusi rokonok között az ajándékok meghatározott csererendszere figyelhető meg, amelynek keretében bizonyos termékek (pl. vodka, könyvek, elektronikai cikkek, felvágottak) a falu irányába, más termékek pedig (pl. hús, vaj, hal, lekvár) a faluból a város irányába vándorolnak. A *kehii* esetében az ajándékok mértékét és mennyiségét igyekeznek pontosan kiszámolni, és nem személyekre szólóan, hanem meglátogatandó háztartásokként osztják el őket. Ez alól kivételt jelentenek a gyerekeknek szánt ajándékok (ezt nem is *kehii*nek, hanem *padaarak*nak nevezik), amelyek nem kötelező jellegűek, és az értéküket is szabadon választhatja meg az ajándékozó.

Az ajándék viszonzása nemcsak ajándék lehet, hanem szívesség is, azonban rokonok esetében ez nem közvetlenül történik, és az ajándékok és a szívességek nem feleltethetőek meg egyértelműen egymásnak. Inkább úgy lehet fogalmazni, hogy a városi rokonok több szívességet nyújtanak, de kevesebb ajándékot adnak, mint a vidéki rokonok. A jakutszki rokonok szerepe különösen a gyerekek oktatása kapcsán értékelődik fel, hiszen a tarbagai és a külümnüüri egyetemistáknak Jakutszkban leginkább saját rokonaik nyújthatnak segítséget azzal, hogy alkalmanként vendégül látják vagy elszállásolják őket (amikor a kollégium zárva van, a téli szünetben vagy nyáron). Minden család igyekszik tehát olyan rokoni kapcsolatokat is fenntartani, amelyek összekötik őket Jakutszkkal. E kapcsolat megléte a jakutszki rokonoknak

Áldozás az ősöknek a szülők téli szállásának maradványainál

kevésbé fontos, hiszen sokuk (különösen a gyerekeik) már nem érdeklődnek a falusi életforma iránt. Azon városiak számára pedig, akik Tarbagába vagy Külümnüürbe utaznak, a vidéki rokonokkal való kapcsolattartás arra a néhány napra szorítkozik, amikor vendégségről vendégségre járva, közösen alkoholt fogyasztanak. Bár a közös alkoholfogyasztásnak alkalmanként lehet rituális jellege is (mint például nyáron a szülők *alaas*ának meglátogatása), általában nem tartalmaz ritualizált mozzanatok (Mészáros 2012d). A Jakutszkban vásárolt alkohol közös elfogyasztása így válik a városból érkező rokoni látogatás egyik legfontosabb mozzanatává.

Ajándékot azonban nemcsak a látogatásokkor lehet/kell adni, hanem akkor is, amikor valaki hosszabb-rövidebb időre eltávozik a faluból és utána visszatér. A városban vagy a megyeszékhelyen ideiglenesen ügyeiket intézők gyakran ajándékokkal érkeznek vissza Tarbagába és Külümnüürbe. Ezekben az esetekben azonban nehéz különbséget tenni a rokonok által megrendelt termékek, illetve a valódi ajándékok között. Ez különösen igaz Tarbaga esetében, ahol egyes férfiak munkájukból adódóan (sofőrök, a helyi tűzvédelem vezetője, röplabdaedző, földmérő) hetente kétszer-háromszor is beutaznak Boroghonba, ahonnan nemcsak ajándékokat hoznak haza, hanem be is vásárolnak maguknak és másoknak. Úgy is lehet tehát fogalmazni, hogy a városba utazás az ajándékozás és a szívességtétel, segítségnyújtás köré rendeződik, amelynek során a tárgyiasult ajándékozás inkább az egy családban élőkhez, a rokonokhoz, a bevásárlás révén történő segítségnyújtás pedig az ettől eltérő kapcsolatokhoz kötődik.

Végezetül fontos leszögezni azt is, hogy az *ajándékozás nem létrehozza* vagy megalapozza a rokonok és a nem rokonok között fennálló bizalmi viszonyokat, *hanem a meglévő bizalmi viszonyok fenntartásában, ápolásában kap szerepet*. Az ajándékozás olyan befektetés, amely a rokoni kapcsolatok működését elősegíti. Olyan esetekben azonban, amikor egyéb tényezők (különösen a gazdasági kényszerűség) kényszerítik ki egy rokoni kapcsolat ápolását, akkor az ajándékozás normája inkább teherként nehezedik a felekre. Az ajándékozás ezekben az esetekben – különösen Tarbagában – gyakran nem is járul hozzá lényegesen a rokonok közötti bizalom fenntartásához, mivel a bizalmat inkább a gazdasági együttműködés közös érdeke alapozza meg. Az ajándékozás tehát gyakran teher lehet azon családok esetében, amelyek együtt gazdálkodnak, vagy azokban az esetekben, amikor a tarbagaiaiak rá vannak utalva a városi rokonokra. Szintén problémákat rejt az ajándékozás akkor, amikor a rokonok között jelentős státusbeli különbség van, vagyis amikor a két rokon között patrónus–kliens-viszony áll fenn.

Pénzkölcsönzés

A pénz kölcsönadása rejtettebb jelensége a külümnüüri és a tarbagai életnek, és mint ilyen, Szibériában ritkán került bemutatásra. Az eddigi antropológiai leírások e kérdés kapcsán leginkább arra összpontosítottak, hogy Szibériában nemcsak az árukhoz és az állami szolgáltatásokhoz való hozzáférés lett szűkös a peresztrojka idején, hanem az államilag garantált fizetések késésével és megcsappanásával a készpénz mennyisége is, amely így kölcsönadó hálózatokban járt körbe a közösségben, és mindig ott tűnt fel, ahol éppen a legnagyobb szükség volt rá (Ziker 2007: 159). Ez természetesen igaz Jakutiára is, ahol minden faluban aktívan működik a körbetartozások és kölcsönadások rendszere, amelynek célja a hirtelen jelentkező nagyobb kiadások (baleset, betegség, jakutszki iskoláztatás) fedezése.

A pénz kölcsönadása két típusra osztható. Az egyik esetben fel sem merül annak igénye, hogy a pénzt majd esetleg visszakapja a kölcsönző, a másik esetben viszont elvárás az, hogy a kölcsönt ésszerű határidőn belül megtérítsék. Kamatot azonban még hosszas késedelem esetén sem számolnak fel. A kölcsönkérések egyáltalán nem ritkák Külümnüürben és Tarbagában, és gyakorlatilag mindenki vagy tartozik valakinek, vagy neki tartoznak.

Kölcsönt a lehető legszűkebb társaságban illik kérni, lehetőség szerint négy szemközt. Ellentétben az ajándékozással, ahol a megszervezés tipikusan a nőkhöz kötődik, a pénz kölcsönadása és kölcsönkérése a férfiak között is általános. A kölcsönzésre használt *ularys* igét a pénzbeli kölcsönök esetében ritkán, a tárgyak esetében gyakrabban használják. Ha pénzt kérnek, akkor nincs is szükség arra, hogy „kölcsön” kérjék azt. A kérés és az adás folyamata eleve kölcsönviszonyt hoz létre. Éppen ezért a *jes*, az adósság fogalma használatos csak a pénzbeli kölcsönök megjelölésére. A vissza nem térítendő *jes* leginkább olyan emberek és családok megsegítésére szolgált terepmunkám idején, akik magukat nem tudták eltartani, fenntartani.

Külümnüürben Nikolaj Atlasov, ragadványnevéen „Shok” Kolja, 2004 telén betegedett meg, és ezt követően nem volt képes eltartani családját: feleségét, Marinát, annak nagylányát, illetve két közös gyermeküket. A faluban sokan siettek a család segítségére, és havonta más és más családoktól (de leggyakrabban rokonoktól) két-három ezer rubelnyi támogatást kaptak. Ezeket az összegeket kölcsönként kapták, mint ahogyan magam is „kölcsönként” adtam nekik támogatást, de a kezdetektől fogva nyilvánvaló volt, hogy ezt a kölcsönt nem adja vissza a család. Később, mikor Nikolaj betegsége súlyosbodott, és emiatt elkezdett inni, a felesége elhagyta, és a gyerekekkel együtt elköltözött a megye egyik orosz aranybányász településére. A közösség azonban ezután is kölcsönökkel segítette Nikolajt egészen 2009-es haláláig.

Tarbagában is általános volt a vissza nem térítendő kölcsön azok esetében, akik pénzügyi támogatásra szorultak. A küörümei nyári szálláson például Vasilij Gotovcev, egy négygyermekes család feje, szintén rendszeresen ka-

pott vissza nem térítendő kölcsönt a nyári szállás többi lakójától, illetve a kooperatív vezetőjétől. A vissza nem térítendő kölcsön tipikusan rokonok között szokott létrejönni, vagy pedig munkakapcsolatok során. Ugyanakkor alapja lehet annak is, hogy a kölcsönző később kihasználja az egyenlőtlen viszonyt. A Kyhyl Tarbaga kooperatív tehenészlegényeit Vera Neustoreva például éppen azáltal tudta ellenőrzése alatt tartani, hogy korábban kölcsönt nyújtott számukra, amit a tehenészek nem tudtak visszafizetni.

A vissza nem térítendő kölcsön egyenlőtlen kapcsolatokat hoz létre rokonok között, ami csak azok számára elfogadható alternatíva, akik valóban rászorulnak a támogatásra. Éppen ezért mindenki igyekszik megadni a tartozását, vagy legalábbis fenntartani annak látszatát, hogy a kölcsönkapott pénzt valamikor majd vissza fogja adni. A pénz kölcsönzésének időtartama ennek megfelelően akár három-négy év is lehet. Ez történt a tarbagai Anatolij Androszov esetében, aki autóvásárlásra kapott pénzt Jakutszkban élő bátyjától 2005-ben, amit még 2009-ben sem adott vissza. A jelentősebb pénzösszeg szükség esetén történő kölcsönadása igen ritkán fordul elő nem rokonok között. Ezeket a pénzösszegeket ugyanis gyakran csak nagyon hosszú idő (10-15 év elteltével) térítik vissza az adósok. Ismeretes azonban olyan eset, amikor a megromlott kapcsolat miatt nem segítik egymást kölcsönökkel a rokonok. Ilyenre Külümnüürben is, Tarbagában is akadt példa; ezekben az esetekben a rokoni segítségnyújtás kötelességét átvehetik a szomszédok vagy a barátok.

A kölcsönadás kötelessége alól kibújni szándékozó Dmitrij Atlasov például azzal indokolta elutasítását, hogy a kölcsönzéssel csak tovább rontana unokatestvérével való rossz viszonyán. A visszatérítésen alapuló kölcsönadás tipikus formáját jelenti az a megoldás is, amikor a család azon férfi tagja, aki távoli munkahelyen dolgozik (vagyis hosszú távon nincsen jelen a családban), és a fizetését csak alkalmanként tudja hazaküldeni. Külümnüürben harminchét olyan férfi volt terepmunkám idején, akik vagy 120 kilométerre Solnechnyiban, az aranybányáknál (28 fő), vagy ugyanekkorra távolságra Ust'-Mil'ben, a fakitermelésnél (9 fő) dolgoztak. A családfőt nélkülöző Voroncov család például rendszeresen kapott kölcsön a feleség nővérétől. A kölcsönt mindig utólag egyenlítette ki a hazatérő férj. Ugyanígy támogatta Valentina Aposimovát férjének féléves távollétei alatt bátyja és nővére. Az ő esetükben azonban nemcsak pénzt kölcsönözött a család számára az asszony bátyja, hanem (mivel boltja is volt Külümnüürben) konzerveket, burgonyát és gyümölcsöket is. Természetesen ezeket az árukat nem pénzért, hanem segítségképpen adta. A kölcsönkérés és a kölcsönadás gyakorlata nemcsak megerősíti, hanem egyben hierarchizálja is a rokonokat, ahol a kölcsönadó magasabban helyezkedik el, mint a kölcsönt kérő és elfogadó.

A kölcsönadás egy másik – és a társadalmi hierarchiát nem befolyásoló – általános formája az alkohol vásárlására adott pénz. Ez a férfiak közötti csere egyik tipikus formája. A vodkavást rendszerint egy vagy két üveg vodkával kezdik a közösen mulatozó férfiak. Az üvegek kiürülésével szükségessé

válik újabb üvegek megvétele. Olyan közös ivás, amikor eleve elegendő mennyiségű ital áll rendelkezésre, gyakorlatilag csak a nagyobb ünnepek esetében elképzelhető. A nagyobb mennyiségű ital ugyanis automatikusan nagyobb számú vendéget is vonz. Az éjszakai vodkavásárlás a falubeli boltosok egyik legfőbb bevételi forrása mindkét településen. Amikor Tarbagában még csak három bolt működött 2002-ben, az állami boltban naponta hatvan üveg vodka fogyott a boltos feljegyzései szerint. Azoknak, akik állami fizetéssel rendelkeztek, a boltosok is adtak kölcsön, viszont azok számára, akiknek nem volt megbízható bevételi forrásuk, nem volt hitel. Sőt egyes, igazán sok alkoholt fogyasztó kliensek esetében a boltosok meg is tagadták az árusítást. Kölcsönért ilyenkor csakis férfiakhoz lehet fordulni – habár lehetnek rokonok is, inkább nem azok –, hogy a kölcsönkérő elkerülje a rokoni csoporton belüli konfliktust.

A titoktartás szerepe a rokoni bizalom fenntartásában

Az antropológiai szakirodalomban a rokonság és a titoktartás kérdése a titkos társaságok elemzésénél és a rituális titoktartás esetében merült fel először (Boas 1897, különösen 418–420; Herdt 2003: 66). A titoktartás azonban Tarbagában és Külümnüürben nem kapcsolódik sem a jól szervezett titkos társaságokhoz, sem különleges rituálékhoz, mivel legfontosabb funkciója a *jó hírnév megőrzése* a közösségen belül. Tehát ebben az esetben sem közösségellenes (kizáró) kommunikációs technikaként értelmezhető a titoktartás és az elrejtés, hanem olyan jelenséggént, amely – a jó hírnév megőrzése révén – közösségi kapcsolatokat erősít meg vagy hoz létre. A bizalomhoz hasonlóan Külümnüürben és Tarbagában olyan közegben vetődik fel a titoktartás kérdése, ahol a hatékonyan felhasználható helyi erőforrások megszerzésére irányuló verseny nem lehet a rokoni csoportok közötti együttműködés alapja, így a családi vállalkozások belső titoktartására vonatkozó igen gazdag szakirodalom (Stewart 2003: 388.) nem ad megfelelő kiindulási alapot a tarbagai és a külümnüüri titoktartás mechanizmusainak megértéséhez. Más szempontból pedig a beszéd etnográfiájának hallgatásra vonatkozó meglátásai szintén kevés támogatást nyújtanak (Gal 2001), hiszen titkot tartani nemcsak *hallgatással*, hanem *eltereléssel* és *cáfolással* is lehetséges Külümnüürben és Tarbagában. A titoktartás a vizsgált faluközösségekben az állami erőforrásokhoz való minél előnyösebb hozzáférést, illetve egyes személyek kedvező megítélését hivatott biztosítani.

A kérdés ezek után az, hogy miből érdemes titkot csinálni, lehet-e egyáltalán titkot tartani ezekben a közösségekben, és ha igen, akkor hogyan? Az olyan eseményekről és állapotokról szóló beszámolókról, amelyek valamilyen normaszegésről árulkodnak, tipikus tárgyai lehetnek a titokképzésnek. Az ilyen, hitelesnek tekinthető beszámolókról ugyanis *beépülnek a közösségi*

értékelő beszéd rendszerébe (DiFonzo–Bordia 2007: 25), és így hatással lehetnek egyes személyek és rokoni csoportok közösségi megítélésére. Különösen nagy jelentősége van a titkok létrehozásakor annak a körülménynek, hogy csak a hitelesnek tekinthető beszámolók képesek hatékonyan befolyásolni egy-egy ember hírnevét. Tarbagában és Külümnüürben ez egyaránt kulcsfontosságú mozzanat, és ez indokolja a rokoni bizalom kérdésének tárgyalásakor a titoktartás szerepének leírását.

Az egyik általános tapasztalatom mindkét faluban az volt, hogy a nagy horderejű múltbeli történekekről leggyakrabban nem a közvetlenül érintettektől hallottam, hanem másoktól. Idetartoznak olyan témák, mint a gyilkossági ügyek, a nagyobb verekedések vagy a hosszabb ideig tartó alkoholizmus. A külümnüüri „Shok” Kolja felesége és édesanyja (még Kolja betegsége és alkoholfüggősége kiújulása előtt) mindig azt mondták nekem, hogy Kolja a „sokkoló hatású” viccei miatt kapta a *Shok* ragadványnevet. Azt, hogy Kolja a korábbi ivászatok alkalmával puskával lövöldözött a faluban, és ijesztgette az embereket, csak a Koljával távoli kapcsolatban lévő külümnüüriektől hallottam. Amikor ezzel interjúm során szembesítettem Marinát, Kolja feleségét, ő csak annyit válaszolt, hogy persze, ez mind igaz, de ezt miért neki kellene megmondania. Hasonló tapasztalatom volt *Baaska* kapcsán is, aki nemegyszer került összetűzésbe (verekedések miatt) a törvénnyel. Az ezekről a konfliktusokról szóló történeteket még rákérdezésre sem hallottam testvéreitől, édesanyjától, annak ellenére, hogy ezek az események a faluban közismert, közszájon forgó események voltak. Tarbagában Anatolij Gotovcev esete is hasonló volt. Ő részegen próbálta megjavítani a traktorát, és ekkor megsérült a kézfeje. A kérdésre, hogy hogyan történt az eset, azt a választ kaptam a felségétől, hogy baleset történt. A részegségről, illetve arról, hogy Tolja korábban rendszeresen ivott, csak később, másoktól hallottam.

A fenti példák azt erősítik meg, hogy a titkok a faluközösségen belül *ismertek*, mivel egy idő után mindenképpen nyilvánosságra kerülnek. Valódi titkok tehát nincsenek, a kérdés csupán az, hogy ki beszélhet róluk nyilvánosan. Ebben a helyzetben a rokonok számára a titkok *megtartása* nem lehet cél (ez nem is lehetséges ekkora közösségekben), csupán az, hogy a kiderülés késleltetésével, a titok elhallgatásával a bizalmi pozícióban lévők kifejezzék *lojalitásukat* a szóban forgó személlyel kapcsolatban. A lojalitáson túl nagy szerepe van a titoktartásban annak is, hogy a rokon hibájával azonosulnak a rokonok. Az rossz fényt vet rájuk is, hiszen az emberi jellemvonások – ahogyan erről a jellemek örökléséről szóló fejezetben szó lesz – e falvakban örökölhettek. Vagyis egy rokon részegeskedése, agresszivitása egyszerre jellemzi (és megbélyegzi) a hozzá rokoni szállal kötődő személyek mindegyikét.

A titoktartás az interperszonális kapcsolatokat erősíti meg, és nem az információkat tartja vissza. Ez az elvárás természetesen nemcsak rokonok között működik, de a jó rokoni kapcsolatnak alapvető ismérve az, hogy egymásról nem terjesztenek a testvérek, az unokatestvérek, a sógorok olyan híreket,

amelyek negatívan érinthetik a szóban forgó személyt. A titoktartás elmehehet egészen addig a pontig is, hogy a másoktól szerzett információt megcáfolják. Ilyen volt Külümnüürben az az eset, amikor Dima fia részegen megbotlott és eltörte a bokáját az iskolai diszkóból jövet. Dima és felesége azonban, bármikor is került szóba az eset, fiúk részegségét cáfolták, mondván, hogy a diszkóból kilépve csak elesett Ajsen, és a bokáját később, hazafelé menet törte ki.

A titoktartás tehát elvárt gyakorlat az egymással jó kapcsolatot ápoló rokonok között. Az elvárás hatóköre azonban eltérő. Tarbagában tapasztalatom szerint csak a családon belül igyekeztek megcáfolni a negatív híradásokat, míg Külümnüürben távolabbi rokonok is feladatuknak érezték ezt. Ez különösen szembeszökő volt Gennadij Atlasov esetében, akinek különbségeit nemcsak elhallgatták, de cáfolták is közelebbi és távolabbi (unokatestvér, másod-unokatestvér) rokonai. Külümnüürben a házassági hálók sűrű szövete miatt a titoktartás általánosabb jelenség és nagyobb szerepet kap a rokoni összetartozás kifejezésében és gyakorlatában, mint Tarbagában, ahol a titoktartás feladata jellemzően csak a közvetlen családra és a barátokra hárul.

A falubeli nyílt titkok nagy száma miatt nem az a fontos, hogy éppen milyen információt nem árulhatnak el a rokonok, hanem az, hogy megfelelően pozicionálják a titkot még nem ismerő embert. Az egyes emberek hibáiról, gyarlóságairól, büntetteiről szóló beszámolók ugyanis éppen attól válnak jelentőségteljessé, hogy olyan emberek adják elő azokat, akik valóban közeli kapcsolatban vannak a hibáztatott, elmarasztalt személlyel. Az ő titoktartásuk vagy cáfolatuk azért kap nagyobb jelentőséget, mert helybenhagyó véleményük végérvényesen verifikálhatja a vádakat. Ez azonban nemcsak az érintett személy számára hátrányos, hanem a rokonaira nézve is, hiszen az ő megítélésük is romlik azáltal, hogy egyik rokonukról rossz hírek terjednek. A titoktartás módja és jelentősége némiképpen eltér tehát a két közösségben, de az, hogy a titkokat megtartsák, mindenhol elvárás a rokonokkal szemben. Mindazonáltal a titkokat nemcsak a rokonok tarthatják meg, hanem a közeli barátok is, de ez esetükben nem elvárás.

A tűzhely melege és a rokonság

A rokonság szerepét Külümnüürben és Tarbagában az együttélésben, a háztartás megszervezésében is érdemes megragadni. Igen ritka ugyanis az olyan eset, hogy valaki nem a rokonaival lakik együtt és nem a rokonaival együtt hoz létre közös háztartást. Úgy is lehet fogalmazni, hogy a rokoni kapcsolatoknak a bizalmon alapuló működőképes háztartások adnak jelentőséget. Ez természetesen nem jelenti azt, hogy nincsenek működőképes kapcsolatok olyan rokonok között, akik nem egy háztartásban laknak, de a leghatékonyabban akkor lehet aktiválni a rokoni kapcsolatokat, ha a ro-

konok együtt is élnek. Bár a háztartási és a családi csoport csak analitikus céllal választható el élesen egymástól (Yanagisako 1979), Külümnüürben és Tarbagában is fontos az, hogy az együtt élő csoportban mely rokonok laknak egy helyen. A családban a legfontosabb személyek (*core members*) az apa, az anya és a gyerekek, a háztartásban ugyanakkor nem, annak ugyanis ideális esetben egy munkaképes férfi, valamint egy keresettel rendelkező nő képezi a magját.

A háztartások megszervezésének elvei és normái a családformára vonatkozó helyi elképzelésekből fakadnak. A gyermek nélküli család (amikor csak egy generáció tagjai élnek együtt) nem számít teljes értékűnek. Ez az állapot nemcsak akkor jöhet létre, amikor a fiatal házaspárnak még nincsen gyermeke (sőt, az ilyen esetek ritkák), hanem akkor is, amikor az idősödő házaspár gyerekei már máshol laknak, elköltöztek, és csak a szülők élnek együtt. A törekvés, hogy legalább két generáció legyen jelen a háztartásban, teljesen általános mindkét településen. Ez az igény ritka esetben oda vezet, hogy a két együtt élő generáció nem egyenes ági rokonokból tevődik össze.

Mindkét településen vannak olyan háztartások is azonban, ahol nem a rokoni kapcsolatok jelentik az együttélés alapját. Ezek közül elsőként azokat a háztartásokat kell megemlíteni, ahol az állami intézmények nem helyi származású dolgozói laknak. Mindkét településen található egy *uopsaj d'iete* ('közös ház'), azaz egy olyan épület, ahol a saját háztartással nem rendelkező nem helyi családok vagy személyek (ma már csak nők) lakhatnak. A négylakásos közös ház Külümnüürben mindmáig a tanárok lakhelye (csak egyetlen helyi család lakik ott), Tarbagában viszont az összesen tizenhat lakást tartalmazó két közös ház lakói között csak két nem helyi család található. Az *uopsaj d'iete* nem helyi lakói nem is tartanak fenn teljes értékű háztartást, és gyakori eset az, hogy onnan kiköltözve egy helyi baráti család háztartásába költöznek, vagy pedig megházasodnak, és férjük rokonaihoz költöznek. A saját háztartással nem rendelkező személyek igyekeznek változtatni helyzetükön. Ljuba, aki Külümnüürben tanárként dolgozott, 2004-ben egy évig élt tanár kolléganőjével együtt egy lakásban a közös ház első emeletén. Később Ljuba azért hagyta el a faluközösséget, mert a 2004-ben hatéves gyermekét nem tudta Külümnüürbe hozatni magához. Külümnüürben nem talált magának párt ez idő alatt, ezért egyévnyi munka után vissza is költözött Nam megyébe, ahonnan származott. Egy Jakutszkból érkezett tanár házaspár (Vitalina és férje, Igor) is a közös házban élt Külümnüürben 2004-ben, de négy hónap után ők is átköltöztek Vitalina anyai nagybátyjának Külümnüürben élő volt feleségéhez és annak új férjéhez. Tarbagában ritkább a kívülről érkező tanár, de ott is minden évben jön egy-két új munkatársnő. 2009-ben a két újonnan érkezett fiatal tanárnőt feleségül is vette két helyi férfi.¹²²

¹²² 2009-ben egy férfi tanár is érkezett Tarbagába, aki azonban egyik munkatársának házában lakott.

A tarbagaiak és a külümnüüriek csak ritka, kivételes esetben nem élnek együtt rokonaikkal. Nem rokonokból álló közös háztartást alakított például a Kyhyl Tarbaga kooperatív két tehenészlegénye, akik közül az egyik ugyan Kebeeci megyéből származott (és nem voltak rokonai a településen), de a másíknak, Vanja Vencelnek rokonai a faluban élnek. Vanját ivászatai miatt azonban egyik rokona sem kívánta befogadni. Vanját 2010-ben kigyógyította egy jakutszki gyógyító az alkoholizmusból, ennek ellenére ma is rokonaitól külön él. A nem rokonaik körében élők így vagy úgy, de mindenképpen marginális szerepet töltenek be a faluközösségek életében. Ilyen háztartás Tarbagában Aprooska Kolodeznikové is, aki özvegyként nevelte öt gyermekét 2002-ben. A háztartásban a férfi szerepét legidősebb fia, Miise vállalta magára, amikor azonban Miise Jakutszkba ment tanulni, Aprooska magához vette Jakutszkban élő öccsét, Sergejt, aki ezután ellátta a háztartáshoz kapcsolódó férfi feladatokat. A tarbagai Zhirkovoknál is a háztartásbeli szerepek szerint alakult ki az együtt élő csoport összetétele, nem pedig szigorúan a családi és rokoni viszonyoknak megfelelően. Anastasija Zhirkova saját lánya mellett elhunyt öccsének lányát is nevelte, válása után azonban férje elment Tarbagából, és Anastasija egyedül maradt. Néhány évig maga nevelte a gyerekeket, majd egy falubeli férfival kezdett együtt élni. Fedor Vasilev az 1990-es években feleségével és nőtlen fiával élt együtt. Felesége halála után idősebbik lánya (aki ekkor Jakutszkban élt családjával önálló háztartásban) Tarbagába költözött. Amikor Fedor Vasilev 2009-ben meghalt, lánya azonnal visszaköltözött Jakutszkba.

A rokoni kapcsolatok és a bizalom szerepe nem jelenti azt, hogy a háztartások szigorúan csak családok köré szerveződnének. Sok esetben a háztartás magját nem egy szülői pár és a hozzájuk tartozó gyerekek alkotják, hanem oldalági rokonok is.

Hasonló példák Külümnüürben is ismertek. A háztartás rokoni alapon való megszervezése itt sem jelenti feltétlenül azt, hogy a háztartás alapját az elemi család képezné. Gyakori a férj hiánya a családokban: Aprosimova Varvara Nikolaevna öt gyereket neveli (habár ő a nagybátyjával lakik együtt, aki a családfő szerepét tölti be), Djachkovskaja Varvara Aleksandrovna öt gyermekével együtt pedig szüleivel él. Efremova Elena Kencherievna egy, míg húga, Efremova Sargylana Kencherievna két gyermeket nevel közös háztartásban. Aprosimova Polina Nikolaevna egy gyermekével külön háztartást vezet. Rajtuk kívül még számos esetben figyelhető meg a férj, sőt a férfi hiánya a háztartásokban. Az azonban sokkal ritkább, hogy ne legyen asszony a háztartásban. Ilyen háztartás csak egy volt a faluban; a feleség a gyerekekkel együtt elhagyta Külümnüürt (Jakutszkban lakott), a férj pedig beteges édesapjával maradt. Olyan háztartást, amelyben egy külümnüüri nem a saját rokonaival, hanem mondjuk munkatársaival vagy barátaival él együtt, nem lehet találni a faluban.

Az együttélés mindenekelőtt a bizalomra épül. Ennek egyik jele a háztartásbeli munkák általánosított cseréje, otthon ugyanis senki nem számolja,

hogy ki mennyi munkát fektetett be a háztartás fenntartásába. Ez nem a háztartási munkák egyenlő elosztásához vezet, hanem ahhoz, hogy a háztartásbeli munkák elosztása során megnyilvánuló egyenlőtlenség csak ritkán róható fel a felek között. A háztartásbeli munkák mellett a háztartás fenntartásához szükséges pénz sincsen személyekhez kötötten számon tartva. Igen kevés (a háztartástól függetleníthető) magánvagyon létezik a külümnüüri és a tarbagai háztartásokban, így a háztartásba befektetett pénzt és energiát a közös bizalom alapján a rokonok tudják csak hatékonyan igénybe venni. Ebből következik az is, hogy az alkoholista férfiak nagy kockázatot jelentenek a háztartásra nézve. Őket Külümnüürben igyekeznek eltávolítani a faluból. Egy kisebb hányaduk (évente két-három fő) a falu vadászainak vadászházai-ban száll meg, és kinn él a tajgában fél évig vagy egy teljes évet (ez idő alatt esélyük lehet felhagyni az ivással), a többségük viszont elmegy dolgozni a faluból a közeli aranybányákba vagy a megye déli részén található faüzemekbe.

Tarbagában a háztartásbeli vagyonban erősebb osztottság figyelhető meg, mint Külümnüürben. Olyan, nagyobb értékű ingóságok, mint például a puskák, a számítógép vagy ritkább esetben az ékszerek, nem tartoznak a háztartás közös tulajdonába, hanem megvásárlóik birtokolják őket. Arra is volt példa (különösen fiatalok esetében), hogy ezeket eladták, pénzzé tették. Mindezen vagyontárgyaknál nagyobb értéke és jelentősége van az autóknak, traktoroknak, amelyek szintén egy-egy személy (férfi) tulajdonában vannak. Éppen ezért sokkal kisebb a kockázata annak, hogy valamely rokon megkárosítsa az egy háztartásban élőket azáltal, hogy valamit elcserél vagy pénzzé tesz az értékesebb ingóságok közül.

Fontos kiemelni, hogy a rokoni kapcsolatok jelentősége a háztartásokban nem gyengült, hanem megváltozott. A férfiak és férjek gazdasági szerepének csökkenése, valamint a férfiak háztartásbeli károkozásának egyre nagyobb *kockázata* a mindmáig rokoni alapon felépülő háztartások esetében átrajzolta a fontos rokoni kapcsolatok szerkezetét. A rokonokba vetett bizalom a nők irányában megerősödött, a férfiak irányában gyengült. Ugyanakkor a háztartásbeli feladatok elvégzésekor továbbra is fontos az, hogy a háztartásokban mindkét nem képviseltesse magát. Ez a kettősség (a férfiak jelenlétének kockázata, ugyanakkor szükségessége) esetenként olyan háztartásformákat hoz létre, ahol a feleség megbízható idősebb férfirokonai (apja, nagybátyja vagy bátyja) veszik át a háztartásfenntartó férfi szerepét. Ez Tarbagában inkább a komolytalan, munka nélküli férjek és fivérek eltartásához, rosszabb esetben váláshoz vezet. Ezek után a férjek jellemzően elköltöznak Boroghonba vagy Jakutszkba, és megszakítják kapcsolatukat gyerekeikkel, sógoraikkal. Külümnüürben a férjek kockázatára adott válasz némiképp eltérő. Igyekeznek őket a munka vagy a vadászat ürügyével (de nem véglegesen) eltávolítani a háztartásból, helyüket pedig feleségük férfirokonai veszik át. A vadászó vagy dolgozó férfi keresetének egy részét azonban hazautalja feleségének.

A tulajdonviszonyok és a rokoni kapcsolatok

A rokonság szerepének vizsgálata a tulajdonviszonyok tekintetében meglehetősen egyoldalú volt a szibirisztikában, hiszen a hagyományos etnológiában általános volt az az elképzelés, hogy a szibériai etnikumok esetében nem érdemes beszélni magántulajdonról, mert az vagy nincsen, vagy csak egészen elhanyagolható mértékű (Dolgih 1960: 2–3). A magántulajdon vizsgálatától való tartózkodás két forrásból táplálkozik a Szibéria-kutatásban. Az egyik a közösségi (sőt törzsi-nemzetségi) tulajdonviszonyok feltételezése (Ivanov 1992: 12–13), amely eleve kizárta a magántulajdon vizsgálatát. A másik pedig az a nyugat-európai kutatási irány, amely a tulajdonláshoz kapcsolódó jogok közül elsősorban a használati és a kizárási jogokra koncentrált (Ventsel 2005). Ez különösen abban az érdeklődésben érhető tetten, amely a tulajdonjogokat Szibériában bennfoglaló (*inclusive, shared, common*) – vagyis egy közösség által közösen használt – illetve kizáró (*exclusive, divided*) – tehát egyes emberek kizárólagos tulajdonát képező – típusokra osztja (Ziker 2003).

Közös jellemzője az utóbbi kutatási irány munkáinak az, hogy elsősorban a földtulajdonviszonyokra, valamint a jószágok tulajdonlására és örökítésére koncentrálnak (Anderson 1998: 67). Ezek a kérdések viszont a mindennapi rokoni kapcsolatok *fenntartásában* csekély jelentőséget kapnak. E fejezet célja az, hogy a fent említett kizárási és használati jogokra vonatkozó ismereteket kiegészítse a tulajdonosi és elidegenítési jogok vizsgálatával Külümnüürben és Tarbagában. Ugyanis, ahogyan az már az előző fejezetből kitűnt, a tulajdonjogok eltérő külümnüüri és tarbagai kezelése különbségekhez vezet a rokoni alapon szerveződő háztartásformákban is. A tulajdonviszonyoknak azonban nemcsak ebből a szempontból van szerepe a rokonsági kapcsolatok *fenntartásában*, hanem azért is, mert a tulajdontárgyak cseréjének, örökítésének, adásának és vételének aktusai megerősítik azok működését.

Tulajdontárgyak kölcsönadása

Fentebb volt már szó a pénz kölcsönzéséről. Az *egyéb tulajdontárgyak kölcsönadása* legalább annyira elvárás a rokonok között, mint a pénzbeli kölcsön nyújtása. Ugyanakkor a kisebb értékű tárgyak kölcsönzése a nem rokonok között is teljesen általános. Külümnüürben például a leggyakoribb (szinte mindennapos) cseretárgy a műsoros (általában indiai filmeket tartalmazó) DVD. Egy-egy film gyakorlatilag az egész faluban körbejár. Ugyanilyen általános a melegházi zöldségek vetőmagjainak cseréje is, és gyakorlatilag minden kisebb értékű tárgyé.

A rokoni viszonyok akkor játszanak szerepet a kölcsönadásban, amikor nagyobb értékű tárgyakról van szó. Ezek közül az egyik a puska. A puskát nemcsak ritkán adják oda nem rokonoknak, de a rokonok közül is csak azok

használhatják rendszeresen egymásét, akik ugyanazon háztartáson belül laknak. A puska ugyanis az örökség része. Hasonlóképpen ritkán adják kölcsön az autót és a traktort Külümnüürben és Tarbagában. A leggyakoribb kölcsönadási forma az, ha az apa a fiának adja oda az autót, traktort. Ez elég általános jelenség, és megesik az is (ha a fiú külön háztartásban lakik), hogy nem ugyanazon háztartáson belül történik a kölcsönadás. Ritkább az, hogy fivérek adják kölcsön egymásnak a gépjárműveket, ahogyan az például rendszeres a Zablockij fivérek között Tarbagában. A sógorok között azonban az ilyen kölcsönzés még akkor sem általános, ha a rokoni kapcsolatok szervezésében és a rokoni kapcsolattartásban eminens szerepe van a nővérek közötti kapcsolatoknak. A gépjárművekhez kapcsolódó jogok és kötelességek szinte kizárólag a férfiakhoz kötődnek. Tarbagában csak egyetlen olyan nővel találkoztam, aki rendszeresen vezetett autót, Külümnüürben pedig egyvel sem. Az értékesebb kölcsönadható tulajdontárgyakat a férfiak használják, és ezért kölcsönadásuk is az ő döntésük alapján történik, amely így a férfi rokonok közötti kapcsolatokat erősíti.

A tulajdontárgyak kölcsönadásához köthető a *falubeli házak bérlésének* kérdése is. Egyes házak üresen állnak a falvakban, aminek vagy az az oka, hogy a korábban ott élő háztartás elköltözött, vagy pedig az, hogy két háztartás összeköltözött, és az egyik épületet így nem használják. Az épületek bérbeadásából származó pénz minden esetben a háztartás közös bevételei közé számít – vagyis a háztartás női tagjai ellenőrzik azokat. Bérbeadás esetén a rokoni viszonyok Tarbagában mellékesek; gyakorlatilag bárki, aki megfizeti a bérleti díjat, bérbe veheti a házat. Ez nem is meglepő, hiszen a bérbevevők csak olyan háztartásokból kerülhetnek ki, akiknek saját rokonaik nem tudnak házat és telket biztosítani. Ilyen volt Tarbagában egy háromgyermekes asszony, aki Tompo megyéből költözött a faluba, és 2004-ben a helyi kórházban dolgozott. Egyes esetekben a ház bérlése az önálló élet elkezdésének feltétele. Toolik Taaryskaj eleinte – apjától elköltözve – Boroghonban élt felesége családjánál, majd mikor visszaköltözött, rögtön két házat is bérelt, egyet a boltjának, egyet pedig a maga és felesége számára. Édesapja sem építési telekkel, sem ház építésével nem tudott fiának segíteni, hiszen Tarbagában ő maga is betelepült volt, rokonai ugyanis Tüüleekhben laktak.

Rokonoknak is lehet bérbe adni házat Tarbagában, ilyenkor azonban valamilyen patronálás figyelhető meg a bérbeadó és a bérbevevő között. Alena Zhirkova például így bérelte az anyai nagybátyja által bérbe adott házat, ahol egyedül nevelte két gyerekét. Külümnüürben viszont a bérbeadók egyetlen esetben sem voltak rokonok. Habár arra is volt példa, hogy valaki nem a rokonok által biztosított házban és telken lakjon, mint például Andrej Aposimov (akinek kiterjedt rokonsága volt a faluban). Az ok azonban ilyen esetekben az szokott lenni, hogy a lakó egyszerűbbnek és olcsóbbnak tartja egy ház bérlését, mint egy újnak a felépítését. Andrej Aposimov például maga választhatta ki a faluban az önkormányzat által számára ingyen kiutalt telket, de amíg

gyerekei kisebbek és iskolába járnak, addig nem akar ott építkezni, és nem akar kiköltözni a falutól kissé távolabb eső telekre.

Tulajdöntárgyak adásvétele

A legértékesebb tulajdöntárgy mindkét közösségben a *ház*, valamint a hozzá tartozó *telek* (Tarbagában egy házas telek értéke 2013-ban körülbelül 1000 dollár). A házak egytől egyig boronaházak, amelyek a legtöbb esetben egy-szintesek. A házak 30–120 négyzetméteresek. Az áramon kívül az egyéb közművek hiányoznak. Külümnüürben a háborús veterán David Nikitin házához és közvetlen szomszédaihoz a közeli fűtőhálóból eljut a távhő. Tarbagában a kétszintes közös lakóház (uopsaj d’iete) lakásaiba van a távhő bevezetve. Csatornázás és vízvezeték-hálózat egyik faluban sincs. A falubeli 200–500 négyszögöles telkek eladása és vétele ennek megfelelően a készpénzzel gyengén ellátott falvakban igen ritka. Sokkal gyakoribb egy új ház építése vagy egy ház bérlease. Az üresen álló, mások által épített háznak – különösen azoknak, amelyekben korábban valaki (főleg ha az nem rokon volt) meghalt – a közvélekedés szerint rossz a levegőjük, és amúgy sem vásárolnák meg őket. Az ilyen házak üresen állnak, és számuk a falvak lassú, de fokozatos elnéptelenedése miatt egyre nő mindkét településen. Ritkán azonban mégiscsak sor kerül házak vételére. Ilyenkor rendszerint boltot nyitnak a megvásárolt ingatlanban, mint például Huu Baanja (Ivan Zablockij) lánya, Ivana. Külümnüürben egyetlen példa volt 2004-ben házvásárlásra: a Khangalas megyéből származó Nikolaj Martimjanov abban a házban élt Külümnüürben, amelyet feleségének nagybátyjától vásárolt.

Az *autók és traktorok* eladása és vétele általánosabb, de az üzletelés itt sem a faluban zajlik, és nem is rokonok között, hanem a falubeliek igyekeznek Boroghonban vagy Ust’-Majában értékesíteni a járműveket. A rokonok között azért nem preferált a gépjárművek adásvétele, mert a folyamatos törlesztésük a rokonok közötti közös bizalmon alapuló viszonyt kikezddheti és hosszú távon alá-fölérendeltségi viszonyokat hozhat létre. Az elidegenítési jogokat tehát a rokonsági kapcsolatokat be nem vonva, csak a háztartás gazdasági igényeit szem előtt tartva gyakorolják a tarbagaiak és a külümnüüriek. Így a legfontosabb vagyontárgyak gyakorlatilag nem piacképesek a rokonok között. A rokonok feladata arra korlátozódik, hogy megtalálják azt a személyt, akinek el lehet adni az autót vagy a traktort. Másképpen fogalmazva, a rokonoknak adni és ajándékozni lehet, az eladás és az üzletelés azonban körükben nem preferált.

Ez a megállapítás igaz a *jóságokra és a kaszálókra* is, vagyis arra a két tulajdöntárgyra, amelyek a jakutiai tulajdonviszonyokról szóló antropológiai diskurzusok középpontjában állnak (Crate 2006a). A kaszálók esetében az eladás egyszerűen jogi akadályokba ütközik. A földek és a kaszálók tulajdo-

nosa ugyanis az állam, a falubeliek pedig csak használják őket, így azokat a falvakban csak művelni, kiutalni és visszaadni lehet, de eladni, áruba bocsátani nem. A legelők és a kaszálók tulajdonlására vonatkozó szabályozás éppen 2010-ben kezdett el megváltozni, de ennek hatása Tarbagában és Külümnüürben még egyáltalán nem érezhető. Bonyolultabb a helyzet a marhák és a lovak esetében. Ezeket a jószágokat természetesen el lehet adni és meg lehet venni, de mégis igen ritka eset az, hogy valaki jószágot vásároljon (és ne a növendékállatok közül tartson meg egyet-kettőt). Egyes esetekben mégis van példa arra, hogy marhákat vagy lovakat vesznek a helyiek (így tett Mihail Nikolaevich Gotovcev is, amikor nemesített teheneket és lovakat szerzett be parasztgazdasága számára), ám ezek az adásvételek nem a falun belül és nem a rokonok vagy a barátok között zajlanak. Az állatállomány növelésének tipikus módja inkább a szaporulat megtartása (ilyenkor nem vágják le a növendékállatok egy részét), csökkentésének módja pedig nem az eladás, hanem a levágás. Az eladás és a vétel a rokonok között semmilyen komoly vagyontárgy vonatkozásában nem preferált. A legfontosabb vagyontárgyak csak egy módon vesznek részt a tulajdonviszonyok befolyásolásában: az öröklés által.

Öröklés és örökölt hagyás

Az öröklés és az örökölt hagyás vizsgálatának esetében a közös (bennfoglaló), valamint a magán- (kizárólagos) tulajdonviszonyok különbségeinek feltárása állt az eddigi kutatások homlokterében (Donahue 2002: 11–12). Ez a kutatási irányzat, hasonlóan az adásvétel vizsgálatához, kizárólag a föld és a jószágok öröklési formáit igyekszik megragadni (Arakcha 2009: 28–30). Mindazonáltal nem felesleges feltenni azt a kérdést, hogy a földön és a jószágokon kívül mit lehet egyáltalán örökölt hagyni. Szempontunkból ugyanis éppen annak van jelentősége, hogy az öröklés révén végbemenő vagyonátruházás és a tulajdonviszonyok megváltozása miképpen erősíti meg, tartja életben a rokoni kapcsolatokat. Az öröklés, mint ahogyan az a továbbiakban kiderül, igen ritka a rokoni kapcsolatokon kívül, azoktól függetlenül. Mielőtt azonban erről a kérdésről szó esne, érdemes számba venni azt, hogy mit és hogyan lehet örökölni.

Az eddigi kutatások szerint a legfontosabb örökség a *föld* és azon belül is a kaszálók, a legelők, illetve a vadászatra, halászátra alkalmas tavak használati joga (Slepcev 1989: 22). Tarbagában, ahogyan Közép-Jakutiában általában, jellemző, hogy a közös (és a szovhozok megszervezése után állami tulajdonban lévő) földalapból kiutalt állami kaszálókat csak abban az esetben örökölni lehet meg a leszármazottak, ha van egy olyan, Tarbagában bejegyzett rokonuk, akinek azt az elhalálozás után ki lehet utalni. A kaszálók ugyanis nem örököltételek, azokat elvileg csak használatra utalhatja ki a falubelieknek a polgármesteri

hivatal. Amennyiben nincsen olyan rokon, akit bejegyezhetnének a faluban, akkor a földterület automatikusan visszakerül a falu közös földalapjába. A leszármazottak igyekeznek megtartani az elhunyt felmenőknek korábban kiutalt kaszálókat, különösen akkor, ha azok jó minőségűek, és ha azok a megmaradt kaszálók mellett terülnek el. Ez azonban csak akkor lehetséges, ha (általában névleg) a háztartásba egy új tag lép be, akinek a területet újból ki lehet utalni. Gyakoribb megoldás ennél az, hogy a közös földalapba visszajuttatandó kaszáló helyett egy másik kaszálót (rendszerint egy gyengébb terméshozamú területet) juttatnak vissza az örökösök a földalapba. Ez az eljárás természetesen a polgármesteri hivatal jóváhagyását és közbenjárását is igényli.

A *kaszálók* esetében az öröklés alapját kevésbé a leszármazási ág jelenti, mintsem az a tény, hogy az elhunyt melyik rokonával alkotott közös háztartást, azaz melyik rokonával kaszált együtt. A közösen gazdálkodó háztartások nem feltétlenül az agnatikus leszármazás elve alapján rendeződnek Külümnüürben és Tarbagában, így a kaszálók megszerzése kevésbé tekinthető tulajdontárgyak öröklésének, mint inkább csak a használat fenntartásának. A háztartások változatos összetételéből adódóan a testvérek vagy a leányok háztartásain keresztül folytatódó kaszálóhasználat is gyakori jelenség. A kaszálók azonban kizárólag az együtt gazdálkodó rokonok kezelésébe kerülhetnek át. Leszármazottak vagy együtt gazdálkodó háztartások hiányában a kaszálók automatikusan visszakerülnek a tarbagai földalapba. A legelők kapcsán ilyen probléma nem merül fel, hiszen azok eleve közös (állami) tulajdonban vannak, és használatukat, elosztásukat a gazdasági üzemegységek szervezik, így azok nem hagyhatóak örökölni.

Külümnüürben a kaszálók öröklésének lehetőségét szintén a közös földalapba való visszakerülés elve szabja meg. Itt azonban a föld visszajutása, visszaszállása a közös földalapba igen ritka, mivel a kaszálók távol vannak, és mindenki abban érdekelt, hogy lehetőség szerint évről évre ugyanazt a területet művelje meg. A földalapba visszaszálló kisméretű kaszálókat nem is lehetne másoknak kiutalni, hiszen távolságuk miatt nem kifizetődő megművelni azokat. A Külümnüürbe beköltözők igen alacsony száma és a település lakosságának állandó fogyása nem is indokolja azt, hogy az elhalálozottak kaszálóit visszavegye a közös földalap. Így azokat (igény esetén) az egy háztartásban élő rokonok vagy a leszármazottak, esetleg az elhunyt háztartásával együttműködő rokoni háztartások tagjai, különleges esetekben még a közeli kaszálókat használók is tovább kaszálhatják.

Másfajta örökítési formát mutat a *halászatra és vadászatra alkalmas tavak* használata. A halászó- és vadászóterületek elhelyezkedése nem esik egybe a kaszálók felosztásával. A halásztavak egy részének használati jogát lehet örökölni, és így az öröklés által ki lehet zárni másokat a tavak használatából. A tavak más része (leginkább a távoli, ritkán látogatott tavak) azonban közös használatban van, és ezeket csak akkor lehet kisajátítani, ha a használója (halászoja) feljavította tenyésztéssel a halállományt, vagy építményt emelt

a parton. Az így feljavított tavakat lehet egyénileg is örökíteni, de ha a feljavítást brigádban végezték (a kooperatívok egy-egy tavat mindkét településen karbantartanak és feljavítanak), akkor a tavak a brigád, a mezőgazdasági üzem kizárólagos használatában maradnak.

Ugyanez a helyzet a *vadásztavakkal* is, ahol a halak tenyésztése helyett a lesek, rejtekek építése, a zsombékok elkotrása számít feljavításnak. A halászatra és a vadászatra alkalmas tavakat – eltérően a háztartásokhoz kötött legelőhasználattól – tipikusan apáról fiúra örökítik a településeken. Tehát a sógorok, az oldalági rokonok, de a leányági leszármazottak sem jogosultak a tavak további használatára, csak a fiak. A halászat és vadászat ugyanis a férfiak feladata. Fiatalon kizárólag a fiúk kísérik ki apjukat a tavakhoz, és ők vesznek részt a felújítás, feljavítás munkálataiban is. A halászó- és vadászóterületekre állandó bejárása lehet a használó engedélye alapján a sógoroknak és barátoknak is a kizárási jog birtokosának beleegyezésével, de ezek a sógorok és a barátok ezt a bejárási jogot nem örökíthetik tovább leszármazottaikra. A tavak örökítése tehát agnatikus elvek szerint történik.

Az ingatlanok következő típusa a *telek és a lakóház*. A falubeli boronaházak, ellentétben a pénzzé nem tehető tavakkal és kaszálókkal, a törvények szerint eladhatóak, kiadhatóak, éppen ezért az örökléskor központi szerepet kapnak. A házak esetében nem ritka, hogy a használó és a tulajdonos nem egyezik meg, azaz valamely Jakutszkba vagy Boroghonba költözött háztartás tagjai helyett egyik rokonuk lakja az épületet. A házakat a leszármazottak nemtől függetlenül egyenlően öröklik, de a rokonok igyekeznek olyan megoldást találni az örökség felosztásakor, hogy a ház ne maradjon üresen, és ne is kelljen eladni. A szovjet rendszerben az öröklés csak a telken található építmények megszerzését jelentette, amely mint faanyag képezte az örökséget. A faanyagot elszállítva az új (a tanács által kiutalt) területen fel lehetett állítani újonnan az eredeti házat. A ház elszállítása azonban ritka eset volt. Általában további használatban maradt, még akkor is, ha a telek ekkor az állam tulajdonában volt.

Ma már a telek és a ház együttesen képezi az örökséget, azaz elvileg mind a telket, mind a házat pénzzé tehetik és feloszthatják az örökösök. A vagyon ilyen jellegű felosztása, tehát az örökölt ház eladása és a bevétel elosztása azonban csak ritkán jelent megoldást, mert a házaknak és a telkeknek nincsen piaca Tarbagában és Külümnüürben. E falvak ugyanis lassanként elnéptelenednek, lakosságuk folyamatosan csökken. Beköltöző új családok pedig nincsenek. Az egy-egy beköltöző tanárnak valamelyik házban vagy esetleg valamely rokonánál adnak szállást. A gyakoribb megoldás az, hogy az egyik örökös (és az ő háztartásának tagjai) maradnak a közös tulajdonú házban, a testvérek pedig csak látogatóba érkeznek oda. Ez az eset, amikor a többi örökös elköltözött már a faluból. Ha a többi örökös a faluban lakik (és még nincsen saját házuk), akkor együtt építenek egy új házat a ház nélküli örökös számára.

A megoldások azonban igen változatosak mindkét faluban. Fenja Kolodeznikova például a tarbagai szülői ház mellett, a szülőktől örökölt telken építette fel saját házát. A régi ház ma üres, és elvileg bármelyik faluba érkező fivére használhatná, azonban ők Fenjánál és nem az üresen álló házban szállnak meg. Fenjának az örökölt telek miatt kötelessége fogadni és vendégül látni Tarbagába érkező rokonait. Fenja telkével szemben áll nővérének, Aprooskának a háza, azonban (mivel az nem a szülői telken áll) nála nem szállnak meg a faluba érkező rokonok. A szülői ház azért maradt Fenjára, mert egyedül ő nem tanult tovább a családban, helyette a szülői háztartást tartotta fenn.

A ház öröklése nem csak a közvetlen leszármazottakon keresztül lehetséges. Pronja Zablockij ha Tarbagába látogat, elhunyt bátyja özvegyénél száll meg, aki Pronja nagymamáját is magához vette. A ház, amelyben laknak, Pronja és elhunyt bátyja atyai öröksége volt, de Pronja nem tartott igényt az épületre, amelyet most így sógornője használ.

Külümnüürben a ház öröklése kevésbé fontos kérdés, hiszen a falu környékén tetemes erdeifenyő-állomány van, amelyből gyorsabban, könnyebben lehet építkezni, mint a vörösfenyőből, bár a belőlük készült faházak kevésbé időtállóak. Külümnüürben tehát aki teheti, a szülői örökségből csak a telket tartja meg, ahová új, 60–80 négyzetméteres házát építi. Gyakran azonban a telket sem tartják meg az új háztartás tagjai, hanem egy új telken kezdenek el építkezni, mivel a telekparcellákat Külümnüürben ingyen utalják ki a falu területén. Ennek eredményeképpen nemcsak sok üres ház, hanem nagyon sok üres telek is található Külümnüürben. Az elhunyt házát csak abban az esetben tartják meg, ha a fiatal háztartás már korábban is ott élt. Ha külön éltek, akkor a ház üresen, használaton kívül marad. Az is megeshet azonban, hogy ezeket a házakat az érdektelenség miatt az oldalági vagy az affinális rokonok kapják meg, és az örökség így az egyik külümnüüri ágazat tagjaitól egy másik ágazat tagjaihoz kerül. Ez leginkább a nagy helyi ágazatok esetén figyelhető meg. A másik indoka a házak ágazatok közötti átöröklésének az örökbeadás és örökbefogadás elterjedtsége. A telket így a nevelőszülők családnevét viselő örökös is örökölheti eltérő családnevű, elhunyt biológiai felmenőjének rokonaitól. Erre a legjobb példát éppen a Djachkovskij-ágazat adja: a mai Djachkovskijok felmenői Aprosimovok voltak, így azok a telkek, amelyeken ma ennek az ágazatnak a képviselői laknak, korábban részben az Aprosimovok telkei voltak.

CSALÁDNÉV	ÖRÖKBEOGADÁS, ÖRÖKBEADÁS MÁS CSALÁDNEVŰEK KÖZÖTT	VAGYON ÁTÖRÖKÍTÉSE ELTÉRŐ CSALÁDNEVŰEK ESETÉBEN
<i>Aprosimov</i>	Jagodin, Djachkovskij, Atlasov 1, Atlasov 2	Jagodin, Djachkovskij
<i>Andreev</i>	Atlasov 1, Atlasov 2	Savvin, Zhirkov
<i>Atlasov 1</i>	Aprosimov, Andreev, Atlasov 2	Aprosimov

Az apáról fiúra való öröklésnek a házak és telkek esetében Külümnüürben nincsen jelentősége, sőt a leszármazási csoportok között is gyakori a vagyon, az örökség átadása.

A *jószágok öröklése* igen változatos képet mutat, mivel nemcsak egyes személyek és háztartások, hanem kollektív mezőgazdasági üzemek is birtokolhatják őket. Ez utóbbi jószágok államilag elismert közös tulajdontárgyak (Arakcha 2009: 29), és csak a mezőgazdasági üzemen belül lehet örökíteni őket. Magántulajdonként pedig csak a háztáji gazdálkodásban tartott jószágokat lehet örökölni. A fő probléma Tarbaga és Külümnüür esetében az, hogy az örökölt jószágokkal foglalkozni is kell – ellentétben Jakutia más területeivel, ahol a jószágokat haszonbérbe ki lehet adni nagyobb mezőgazdasági üzemeknek. Külümnüürben és Tarbagában – mivel az állattartás veszteséges – csak levágni vagy tovább tartani lehet őket.

A magántulajdonban lévő jószágokat, ahogyan arról volt már szó, az idősek tipikusan nem egyedül tartják, hanem egy fiatalabb háztartással együttműködve. Az idősekkel fiaik vagy lányaik háztartásai működnek együtt. A jószágok az idős szülők elhunytával a korábban velük együtt gazdálkodó fiatal háztartás tulajdonába kerülnek át. Ez történhet gyorsan is (ha váratlan a halál), de gyakoribb eset az, hogy a növendékállatok születésével és az idősebb állatok levágásával fokozatosan kerül át az állomány a fiatalabb háztartás tulajdonába. A jószágok öröklése megerősíti mindkét faluközösségben a rokoni háztartások közötti gazdasági együttműködést. Ez az együttműködés – ahogyan az öröklés is – független az örökös nemétől, azaz a lányok ugyanúgy tovább vihetik a háztartást, mint a fiúk. A jószágok öröklése helyett érdemesebb inkább arról beszélni, hogy a közös jószágállományt az a háztartás gondozza tovább, amelyik korábban is részt vett a közös munkában. A leszármazás tehát önmagában nem elegendő alap az apai örökség megszerzéséhez, hiszen például a városban élő rokonok az örökségből nem részesülnek.

Az *ingóságok öröklése* változatos képet mutat. Ezek között a legértékesebbek a *mezőgazdasági munkagépek és a személyautók*. Olyan esetet, amikor az elhunyt egy traktort hagyott örökölni, Külümnüürben kettőt, Tarbagában egyet ismertem. Külümnüürben Zahar Andreev után maradt egy traktor, amely így azonnal az Andreevek mezőgazdasági üzemébe került át. A másik esetben Ilja Savvich Aposimov örökölte édesapja traktorát, amelyet ma már nem is használ. Tarbagában Kesha Khotuhuob használta tovább az édesapjától örökölt traktort. Az öröklésből kimaradt Tarbagában élő öccse, mert a traktort elosztani nem lehetett, és pénzzé tenni sem akarták, mert szükség volt a munkájára. Ezért Kesha ma minden fontos munkát ingyen végez el öccsének az apai örökségből származó traktorral, beleértve a kaszálást és a tüzelő behordását is. Az autók szintén apáról fiúra öröklődnek a két településen; ennek oka az, hogy autót csak a férfiak vezetnek. Ilyen eset azonban szintén igen ritka (örökölt autóról 2010-ig csak Tarbagában hallottam), egyszerűen azért, mert csak az elmúlt tíz évben vált általánossá az autók tulajdonlása a két faluban. Az

apáról fiúra való öröklés elve az autók esetében is kiegészül a közös gazdálkodás elvével, és esetenként az elhunyt terepjáróját a vő kapta meg a faluban élő fiú-örökös hiányában.

A kisebb értékű ingóságok közül a puska egyértelműen apáról fiúra száll, és gyakran nem is azért vesznek puskát a férfiak, hogy vadászat során használják, hanem azért, hogy

majd örökségként a fiukra maradjon. Maksim Ammosov például a fiára hagyandó messze hordó cseh puskát alig használta a vadászatokon, csak a másik, általános sörétes puskájával lőtt a lesen. Egyrészt azért tett így, mert a sörétes puskának nagyobb haszna van kacsavadászatkor, másrészt azért, hogy óvja fia örökségét.

A rokoni kapcsolatok jelentőségét az öröklés a háztartásszervezéstől és a rokonok közötti bizalomtól eltérő módon hangsúlyozza. Az öröklés esetében az agnatikus leszármazási viszonyoknak ugyanis sokkal nagyobb jelentősége van, mint a rokonság kifejeződésének egyéb területein. Azonban még az öröklés kapcsán is elmondható, hogy az agnatikus leszármazás mellett a háztartások üzemszervezetének életképessége is fontos szerepet kap a vagyontárgyak átadásában. Az öröklés Jakutiában kevésbé koncentrált a legfontosabb helyi produktív gazdasági erőforrásra, vagyis a kaszálókra (hiszen azok állami tulajdonban vannak), inkább a falubeli ingatlanok és az ingóságok (jóságok, járművek) válnak az öröklés folyamatában fontossá.

Indulás tavaszi kacsavadászatra

Az érzelmek szerepe a rokoni kapcsolatokban

A rokoni kapcsolatok működtetése érzelmi tartalom és érintettség nélkül nemcsak nehezen elképzelhető, de a pszichológiai antropológiai szakirodalom szerint lehetetlen is, mivel az érzelmek megléte eleve kódolt a rokonok között (Ackerman–Kenricka–Schaller 2007: 366). Az antropológiai rokonságkutatásban az érzelmek szerepének vizsgálata egy fontos kutatási kérdéssel, az apaági leszármazás és az anyai nagybácsi, valamint nővér gyermeke viszony megértésével kapcsolatban merül fel újra és újra (Bloch–Sperber 2002: 724–726). A rokonok közötti érzelmek regulatív szerepének anyai és apai felmenők

szerinti megosztása e kutatási kérdésre is utalva került kifejtésre Lévi-Strauss „csont” (apai ági) és „hús” (anyai ági) rokoni kapcsolatokat ázsiai társadalmakban vizsgáló tanulmányában (Lévi-Strauss 1969). Ez a kutatási hagyomány a rokonság érzelmi alapjainak vizsgálatát – az összehasonlítás igényével – a társadalomszervezet makrostruktúráiról szóló viták területére utalta.

Michelle Zimbalist Rosaldo Fülöp-szigeteki terepmunkája nyomán kerültek a kulturálisan konstruált (egyebek mellett rokonok közötti) érzelmi kapcsolatok a rokoni viszonyok működtetésére vonatkozó diskurzusok középontjába (Rosaldo 1980). A figyelem ettől kezdve nemcsak az univerzálisan feltételezett rokoni érzelmi kötődés ilyen vagy olyan rokoni viszonyhoz való kapcsolódására koncentrált, hanem arra is, hogy *milyen* érzelmek *miképpen* fejeződ(het)nek ki egy-egy jelentőségteljes rokoni kapcsolat vonatkozásában. Az érzelmek jelenlétének vizsgálata azért is kiemelkedő jelentőségű, mert ezek a rokoni kapcsolatokban nem függetleníthetők a személyes érdekektől és céloktól, és hatékonyan szabályozzák az együttműködést az egyes családok és a rokonok között.

Az érdekek és érzelmek összefüggésének problémája a két jakutiai kutatási helyszínen is kiemelt jelentőségű. A rokoni kapcsolatok működését ugyanis nemcsak a gazdasági és a bizalmi kapcsolatok tehetik hatékonná, hanem azok az érzelmek is, amelyek összekötik azokat. A rokonokkal kapcsolatban a szeretet és az összetartozás érzése mellett az elutasítás is felmerülhet. Amikor tehát a rokonok közötti érzelmekről van szó a két településen, nem elég annyit megjegyezni, hogy azok társulhatnak egyik vagy másik rokoni kapcsolathoz, hanem arról is szólni érdemes, hogy mit is jelentenek ezek az érzelmek a rokoni kapcsolatok vonatkozásában. A gyerekek, a házastársak, a testvérek és a szülők iránt táplált különféle érzelmek mindkét közösségben intenzíven áthatják a mindennapi kapcsolatokat.

Ezekben a falvakban nyilvánosan igen ritkán beszélnek az emberek az egymás iránt táplált érzelmeikről. Ezen alkalmak egy része ritualizált jellegű, mint például a falubeli ünnepek díjátadásai vagy a születésnap jubileumok. Ekkor nemcsak kifejezhetik a rokonok az ünnepelt iránti érzelmeiket, hanem kötelességük is azt megtenni. Mivel ezek az ünnepségek alkoholfogyasztással is együtt járnak, az érzelmek nem verbális kifejezése (ölelés, csók, átkarolás) is szokásos. Alkoholfogyasztás nélkül azonban az érzelmek testi kifejezése nyilvánosan még rokonok között sem általános. Az italozásban nemcsak a férfiak vehetnek részt, hanem a nők is, de nekik Tarbagában férfiak társaságában nem illik lerészegedniük, és a testi kontaktust is kerülniük kell. Külümnüürben ez kevésbé szigorú elvárás, és különösen szűkebb családi körben nem meglepő az asszonyok lerészegedése sem. Mindenesetre még Külümnüürben is az érzelmeket nyilvánosan kevésbé fejezhetik ki testileg a nők, mint a férfiak.

A pozitív érzelmek kifejezése mellett a rokoni kapcsolatokban megjelenhetnek negatív, elutasító érzelmek is. Ezekben az esetekben azonban a

rokonok kapcsolatát nem tartják fenn, a rokonságra ilyenkor nem lehet hivatkozni, és az egymást elutasító rokonok között a kölcsönös segítségnyújtás, együttműködés hiányzik. A tárgyalt érzelmek között tehát vannak olyanok, amelyek segítik a rokoni kapcsolatra való hivatkozást, de vannak olyanok is, amelyek azt lehetetlenné teszik. Mind a két településen a rokoni kapcsolatok működtetésének előfeltétele, hogy pozitív érzelmeket tápláljanak egymás iránt a rokonok.

A rokonok közötti szeretet leginkább a *szülők és gyerekek*, valamint a *nagyszülők és unokák* viszonylatában fejeződik ki egyértelműen. A szülők sokféleképpen kimutathatják – és ki is mutatják – szeretetüket gyerekeik felé. A gyerekek megszaglása, ölbé ültetése, megsimogatása, ahogyan a velük való játékos beszéd is elfogadott és elvárt jelenség Külümnüürben és Tarbagában. *Oghoto huokh yal innikite kharanga*, azaz „a gyermektelen családnak nincsen jövője”, hallottam igen gyakran Külümnüürben. A gyerekekkel szemben durva, érzéketlen szülőket meg is bélyegzik a kutatott településeken. *Irina* például férje távollétében egymaga nevelte hat gyermekét, akikkel – ha ivott – igen durván bánt. Ezt nemcsak elítélték Külümnüürben, de a gyerekeket Irina unokabátyja sokszor magánál szállásolta el, hogy megvédje őket. A gyerekekkel való keménységet még akkor is rosszállás kíséri, ha már tízenéves fiúkról van szó. A tarbagai *Kesha* köztudottan (és látható nyomokat hagyva) verte három fiát lerészegedései alkalmával. Ezt nemcsak elítélte a közösség, de Keshát gyakran nem is engedték haza az ivászatok alkalmával, csak másnap, amikor már kijózanodott. A gyerekekkel szembeni szigor sem preferált, különösen akkor nem, ha az unokákról van szó. A kisgyerekek (iskolás korukig) bármibe beleehetnek, beleihatnak, bármibe belenyúlhatnak evés közben anélkül, hogy bárki rájuk szólna. A gyerekektől igyekeznek semmit sem megtagadni. A túl szigorú szülőket (különösen Külümnüürben) elítélik, ahogyan azokat is, akik nem mutatják ki érzelmeiket a gyerekek iránt.

A *nagyszülők* esetében még fokozottabban igaz az, hogy a gyerekkel kapcsolatban az egyetlen elfogadott, felvállalható érzelem a szeretet, a gyengédség. Azt a nagyszülőt, aki nem mutatja ki látványosan az unokák iránti pozitív érzelmeit, hibáztatják szigorúsága, keménysége miatt. Külümnüürben *Miron* az unokájával, akit lánya minden évben öt hónapra Külümnüürbe küldött, igen ridegen bánt, ami nemcsak rosszállást vont maga után, hanem azt is, hogy az iskola tanári szobájában többen is megkérdőjelezték, hogy *Miron* egyáltalán maradhat-e továbbra is tanár. Tarbagában is általános kritika illette *Afanasij* nagyapai viselkedését, aki fia állítása szerint nem is igen érdeklődött unokái felől, érzelmeket pedig szinte egyáltalán nem nyilvánított ki velük kapcsolatban. A külümnüüri Anna Doktorova ellenben nemcsak a saját unokáját, hanem gyakran szomszédjai és barátnője gyerekeit is felvigyázta, mert a gyerekek szerettek nála lenni. A gyerekekkel jó kapcsolatot kiépítő felnőtteket (különösen a nőket) becsülik is a falvakban. A gyerekekkel és az unokákkal szemben az egyetlen nyilvánosan elfogadott érzelem tehát a

szeretet és az odaadás. Akik nem így járnak el, azok nemcsak a gyerekekkel tartott rokoni kapcsolatot teszik kockára, hanem falubeli általános megítélésüket is.

A kisgyerekeknek is sokféleképpen illik kifejezni szeretetüket szüleik irányába, ami azonban visszafogottabban és ritualizáltabban jelenik meg, mint a szülők érzelmi megnyilvánulásai a gyerekek felé, és ritkábban kerül testi kontaktus révén kifejezésre. A szülők közül az anya iránti szeretet és ragaszkodás kifejezésére több lehetőség van, mint az apa iránti szeretetére. Az anyára való hivatkozásnál igen gyakori a különféle becézési formák előfordulása, például *ijem barakhsan* ('kedves édesanyám'), *ijekkem* ('anyukám'). A szeretet kifejezésére jó alkalmat adnak a születésnapok, amelyek megünneplése az édesanyák esetében ritkán marad el, ellentétben a férfiak születésnapjaival, de fontosak az iskolai ünnepségek is, valamint az Oroszország-szerke komolyan számon tartott nők napja is. Az édesanyák és a leányok között gyakran akkor is megmarad a jó kapcsolat és az érzelmi kötődés, ha a lány elköltözik a faluból. Az 1957-ben született Nadezhda Khotuhuoba szülei és rokonai például Tarbagától 160 kilométerre, Öspökhben éltek, de Nadezhda a nyarakat rendszeresen náluk töltötte, sőt, édesapja halála után édesanyját át is hozatta Tarbagába. Nadezhda szerint ez természetes is, hiszen az ember közelebb érzi magát az édesanyjához és nővéreihez, mint férjéhez és sógoraihoz. A szülői rokonság preferálása (a sógorok helyett) a településen belül is lehetséges; a tarbagai Irina Burnashova és férje például nem a férj rokonainak fürdőházát használta, hanem Irina szüleiét. A kérdésre, hogy miért, az volt a válasz, hogy ott kényelmesebben érzik magukat. Az esetben az volt a különös, hogy a két fürdőház közül Irina szüleinek fürdője volt messzebb a közösségi háztól, ahol Irináék laktak.

A gyerekek és a szülők közötti érzelmi kötődés hiánya megakadályozhatja a közös háztartásba való költözést, még akkor is, ha az gazdaságilag ésszerű lenne. Nikolaj Ammosov fia például édesapja keménysége miatt annak ellenére is külön él szüleitől Tarbagában, hogy a fejősteheneket közösen tartják, és mindennap át kell mennie fejni és rendbe rakni az istállót, és hogy saját háza helyett telente csak egy, eredetileg nyári konyhának épített kisebb épületben lakik, mert nem tudja megoldani a nagyobb ház tüzelőellátását. A jó szülő-gyermek viszony viszont a háztartások összetartója lehet. A külümnüüri Marija Atlasova ma már külön háztartásokat fenntartó lányai és egyetlen fia között az összetartás még akkor is igen erős, ha az édesapjuk nem azonos. A háztartások közötti együttműködéssel együtt jár az is, hogy Marija Atlasova a gyerekeivel szoros kapcsolatot tart fenn. Az eddig megemlített példák alátámasztják azt a feltevést, hogy a szülők és a gyerekek közötti érzelmi kapcsolat meglelte ugyan nem törvényszerű és elvárt a faluközösségekben, de meglelte hatékonyan segíti a rokoni kapcsolatok szervezését.

A *férj és a feleség* kapcsolatában az érzelmi kötődés kevésbé fontos követelmény, mint a leszármazási kapcsolatoknál. Idősebb adatközlőim egyik

településen sem említették, hogy a párválasztásban vagy a házasságkötéskor szerepet játszottak volna érzelmeik. Ez különösen igaz a szovhoz és a kolhoz idején kötött házasságokra. A legtöbb kapcsolat alapja e házasságok esetében ugyanis az azonos brigádban való munkavégzés volt. Bár a menyasszonyválság és a hozomány intézményének megszűnésével a házasságban a vagyontárgyak cseréje nem kapott nagy szerepet, a gazdasági szempontok továbbra is fontosak maradtak a férfi–nő-kapcsolatokban. Az új háztartás megszervezésének alapja a kollektivizálás időszakában az volt, hogy ki milyen állással rendelkezik a szovhozban vagy pedig a tanácsban. A brigádokon belül kötött házasságok alapja a mindennapi munkakapcsolat volt. Ezek a munkakapcsolatok ugyan nem voltak érzelmeiktől mentesek, de nem a *taptal* ('szerelem') szóval jellemezték a helyiek az interjúim során, hanem a *söp tübespippit* ('illettünk egymáshoz'), *öjdöspüppüt* ('megértettük egymást'), *ejelespippit* ('megvoltunk egymással') és hasonló kifejezésekkel. Az érzelmek másodlagos szerepet kaptak ahhoz a szemponthoz képest, hogy az új pár működőképes háztartást hozzon létre. Mindazonáltal voltak olyan kivételes esetek is, amikor nagy szerelem volt a férj és a feleség között. Ezeknek az eseteknek a hangsúlyozása azonban éppen azt támasztja alá, hogy az átlagos házasságok esetében mégsem ez volt a jellemző.

Nagy szerelemnek indult a korábban már többször is említett „Shok” Kolja és felesége, Marina házassága is Külümnüürben. Marina korábbi férjét el is hagyta azért, hogy Koljával együtt élhessen. 2004-ben kapcsolatuk a szerelem és házasság összekapcsolódásának példája volt a településen. Krivosheeva Svetlana Stepanovna is szerelemből ment hozzá az Aldan folyón hajóskapitányként dolgozó Ivanh Krivosheevhez, aki le is telepedett a faluban Svetlana mellett. Tarbagában is ismertek olyan házasságok, amelyeknek alapja a szerelem, azonban – a külümnüüri esethez hasonlóan – ezek is inkább kivételt jelentenek, mintsem szabályt vagy elvárást. A házastársak közötti kapcsolat minőségét jelzi az is, hogy igen ritka esetben alszik egy ágyban a férj és a feleség. A közös alvás leginkább a fiatalabb házaspárookra jellemző.

A házasságon belül nem ritka az agresszió sem, amely általában, de nem minden esetben, a nők ellen irányul. A fizikai erőszak azonban önmagában nem teszi tönkre a házasságokat, különösen akkor nem, ha erős az érzelmi kötelék a férj és a feleség között. Amikor az egyik megvert, ötvenes éveiben járó külümnüüri asszonyt arról kérdeztem, hogy miért marad mégis a férjével, azt mondta, hogy a férfi (leszámítva azt az időszakot, amikor iszik és agresszív) „nagyon érzelmes” vele. Más esetben az érzelmek hiányának ellenére a gazdasági kényszer nem engedi a feleséget elszakadni férjétől. A huszonöt éves *Elena* 2004-ben arra panaszkodott, hogy férje, *Igor* csak egy szót ismer, a parancsot. Elválni azonban nem akart és nem is tudott, mert tartott attól, hogy a Churapchy megyében élő ikertestvéréhez költözzön. Az 1981-es születésű *Natasha* szerint férje, *Tolja* rendszeresen megcsalja őt, amikor egy másik faluba utazik, és mind Ust'-Majában, mind Ed'eenben

szeretőt tart. Ezért ő is el akart válni, de ő nemcsak attól félt, hogy a szülei nem fogadják vissza, hanem attól is, hogy a börtönviselt Tolja esetleg bosszút áll rajta.

Mindkét településen a férjek és feleségek összetartását elsősorban a megfelelő összetételű háztartás fenntartásának gondolata vezérli. Ebben ha lehet is szerepe az érzelmeknek, az inkább csak járulékos jelenséggént figyelhető meg. Ha rosszul sikerül a házasság, és gond van a háztartás fenntartásával is, akkor a pár együtt maradása esetén a nőt hibáztatja a közösség. A házasságon kívüli szerelmi kapcsolatért is elsősorban a nőt tartják felelősnek. Egy férfi esetében (mint például a külümnüüri Jagodin Haaska házasságánál) elnézte a közvélemény azt, hogy Haaska évekig összejárjon egy falubeli özvegygel, és ezért senki egy rossz szóval nem illette őt.

Az özvegy nők, illetve az elvált, szüleiknél élő asszonyok meglehetősen szabadon tarthatnak szeretőt, és több falubeli férfival is lehet szexuális kapcsolatuk. A házas asszonyok azonban csak igen ritkán lehetnek társak egy házasságtörő szerelmi kapcsolatban. Az ilyen esetek kitudódása csak akkor nem vezetett azonnali váláshoz, ha a családon belül a feleség volt a domináns, és ő nem akart válni. Hosszú távon, amint azt a Külümnüürből elköltöző és férjétől elváló Nadezhda Atlasova példája is mutatja, az ilyen, házasságon kívüli viszonyokat a nők nehezebben tudják fenntartani. Ezért a nőknek minél hamarabb meg kell hozni döntésüket, hogy visszamennek-e szüleikhez, rokonaikhoz, vagy pedig férjükkel maradnak. Ez utóbbi döntés esetében tételezi fel a közösség azt, hogy a férfi iránt érzett szeretet befolyásolta (helytelenül) az asszony döntését. A házaspárok a szeretetet jellemzően az unokákra, a gyerekekre és a szülőkre korlátozzák, az egymás iránti érzelmek középpontjában inkább a bizalom igénye áll, így az érzelmi kötődés hiánya sokkal ritkábban vezet váláshoz, mint a férj megbízhatatlansága vagy alkoholizmusa.

A *testvérek* közötti érzelmi kapcsolat sokkal erősebbnek tűnik, mint a férjek és a feleségek közötti. Az összetartozás érzése a fivérek és a nővérek között egyaránt megfigyelhető. A testvérek egymás iránt táplált érzései akkor is megmaradnak, ha külön településeken laknak. Sőt, számos külümnüüri és tarbagai példa azt támasztja alá, hogy ha az egyik testvér például Jakutszkban, a másik testvér pedig Külümnüürben vagy Tarbagában lakik, akkor ezek a testvérek egymás iránti érzelmeiket hajlamosabbak szóban és tettekben nyilvánosan kifejezni, mint azok, akik azonos településen élnek. Éppen ezért az ajándékozás az eltérő településeken élő testvérek között igen általános, ahogyan az is, hogy szóban hosszasan méltassák egymást különféle családi összejöveteleken. Úgy is lehet fogalmazni, hogy a távollét miatt a mindennapi életben nehezen fenntartható rokoni kapcsolatot az érzelmek meglétének rituális hangsúlyozásával erősítik meg. A szeretet és a testvéri érzelmek rituális kifejezésének alkalmai a látogatások, amelyek rendszerint vodkázással, lerészegedéssel és ritkábban sírással járnak együtt. A testvérek

közötti kapcsolat rituális egybekötésének bevett módja a közös éneklés is. Szinte minden családnál található egy *yryan'nyk*, azaz énekeskönyv, amely a közismert szaha és orosz dalok szövegét tartalmazza. Az éneklés ugyanúgy alkoholfogyasztással jár együtt, mint az érzelmek kimutatásának egyéb módjai. A városi és vidéki rokonok közötti kapcsolat fenntartásának szükségességéről a korábbiakban már volt szó, e helyt csak annyit fontos hangsúlyozni, hogy a rokonok közötti távolsági kapcsolatok működőképességének fenntartásához nagyban hozzájárul az érzelmek meglétének verbális kifejezése is.

Az érzelmek eltérő módon kötődnek az egyes rokoni kapcsolatokhoz, de mindenképpen a szülők és a gyerekek között a legerősebbek. Az érzelmek jelenléte vagy hiánya, gyengesége összefügg azzal, hogy milyen érdekek irányítják az egyéneket. A férj és a feleség között az érzelmek megléte éppen ezért nem kap nagy jelentőséget, mert a gyerekek neveléséhez és a háztartás fenntartásához nem a szeretet érzése, hanem a kölcsönös bizalom járul hozzá a leghatékonyabban. Mindazonáltal azt is fontos megjegyezni, hogy a lányok nagyarányú továbbtanulása és jakutszki független élete egyre több érzelmen alapuló, szerelmi házasságnak az alapja, de a gyermeküket egyedül vagy szüleikkel nevelő fiatal lányok magas száma azt mutatja, hogy a szerelmen (nem pedig a megfelelő háztartás biztosításán) alapuló házassági kapcsolatok jelenleg még nem igazán életképesek a falvakban, és inkább kivételnek, mintsem általános jelenségnek számítanak.

Területi kapcsolatok, territoriális csoportok

A territoriális csoportok vizsgálata – a rokoni csoportokéhoz hasonlóan – az antropológiai kutatásokban a kezdetektől fogva központi szerepet játszott, hiszen már Morgannél is elsősorban a rokoni és a territoriális csoportok szerveződésének (és egymásutániságának) leírása tette ki az emberi társadalomfejlődés szakaszainak bemutatását.¹²³ E kutatási hagyománynak megfelelően az antropológiai szakirodalomban az 1970-es évekig legfőképpen a rokoni és a territoriális csoportok vizsgálata számolt be egyes közösségek társadalomszervezetéről. A jakutiai territoriális csoportok társadalmi szerepének értékelése szintén fontos feladat. Egy ilyen vizsgálatnak azonban érdemes tekintetbe vennie az orosz állam adminisztratív intézkedéseit is, amelyek többször és lényegesen megváltoztatták a jakutiai együtt élő csoportok felépítését és méreteit. Mivel azonban a jakutiai territoriális csoportok jogi és politikai környezetéről, valamint funkcióiról fentebb már részletesen volt szó, ebben a fejezetben e csoportok működésére, illetve az azokon belül megfigyelhető interperszonális kapcsolatokra kerül a hangsúly.

¹²³ E paradigma összefoglalása: Godelier 1973: 7–8.

A territoriális csoportokról szóló beszámolót a legkisebb együtt élő csoporttal, a háztartással lenne érdemes kezdeni. Mivel azonban a háztartás felépítése szorosan összefügg a rokoni kapcsolatokkal és még inkább a rokonokba vetett bizalom kérdésével, erről a kérdésről a rokonság kapcsán esett szó.

Az udvar

A háztartásoknál kiterjedtebb együtt élő csoportot hoz létre az *olbuor* vagy *tiergen*, ami az egy telken épült lakóházak lakóit jelöli. Egy udvaron belül ugyanis esetenként több (jellemzően kettő, ritkábban három) boronaház és háztartás is található. Bár e házaknak nem mindegyike lakott, ha azonban igen, akkor az ott élők általában nem alkotnak egyetlen közös háztartást. Egy-egy udvaron belül ilyenkor házanként egy háztartás található, és ezek a háztartások együttműködnek. Hasonló együttműködési formák ismertek voltak a központosítás előtt is, hiszen egy-egy szálláshelyen (*yal*) tipikusan két-három ház állt és két-három együttműködő család lakott. Tarbagában a központosítás után ez a fajta összetelepődés igen ritka, a faluban ugyanis összesen két olyan udvar van, ahol több házban is laknak. Külümnüürben azonban tizenkét udvarban található két-két háztartás.

Az udvarok mérete eltérő (700 négyzetmétertől több ezerig terjedhetnek), és azokat csak akkor veszi körbe minden oldalról fakerítés, ha a házbeliék szarvasmarhát is tartanak. Az udvarokon egy vagy több ház, istálló, melegház, tárolóhelyiség és egy fürdőház kap helyet (utóbbi azért, mert a házakban fürdőszoba nincsen a vezetékes víz hiánya miatt). Egy udvaron akkor építenek új házat, ha az új és a régi ház háztartásai valamilyen okból a jövőben együttműködni szándékoznak, de előfordult olyan eset is, hogy az ifjú pár nem talált megfelelő (rokonokhoz közeli) szabad telket, és emiatt a szülők telkén építkeztek. Az azonos udvaron élő családok külön háztartást vezetnek ugyan, de a ház körüli munkákat (pl. víznyerés, tüzelőgyűjtés) együtt végzik. Az ilyen, közös udvart használó rokoni háztartások esetében a besegítés a ház körüli munkákban általános és elvárt.

Külümnüürben Nikolaj Martimjanov és családja közös udvart használt a feleség anyai nagybátyjával, Bahylaj Nikiforovval és annak feleségével. Itt a ház körüli munkákat szinte kizárólag Martimjanov fia, Egor végezte, beleértve az udvaron található melegház gondozását és az istálló rendbentartását is. A Kuchutov család esetében a legfiatalabb lány férje, Egasov D'ögöör az apósa telkén és háza mellett álló épületben lakott családjával. A házat azonban Nikolaj Kuchutov legfiatalabb fia, Gosha építette, aki válása után visszaköltözött szülei házába, és a továbbiakban már nem vezetett külön háztartást. Több háztartás közös udvarhasználata Külümnüürben tipikusan fivérek, valamint szülők és felnőtt gyerekek között figyelhető meg. Az azonos udvar használata a legtöbb esetben közös istállóhasználatot is jelent: ilyenkor a

két együtt élő háztartás megosztja az istállózás munkáit, és a telken csak egyetlen istálló áll. Ez nem feltétlenül jelenti a munkák egyenlő megosztását, hiszen arra is van példa, hogy csak az idősebb házaspár feji, itatja a teheneket és tartja tisztán az istállót, míg a fiatalabb (fizetéssel és munkahellyel rendelkező) házaspár ennek fejében a kaszálás terheit veszi magára.

A fivérek közös udvarhasználatára példa a Külümnüürbe Churapchy megyéből érkezett Mojseevek családja, az ő esetükben két fivér alkot két együttműködő közös háztartást. Ugyanígy működik együtt a két Andreev fivér (Zahar és Andrej), akik mindketten egyedül nevelik gyerekeiket (az egyikük özvegyiségre jutott, a másikat pedig a felesége hagyta el), és két külön háztartásban, de édesapjuk telkén élnek. Az egy udvarban élő rokonok között a munka szigorú megosztása és számontartása nem jellemző. Az udvar közös használata a rokonok közötti együttműködést mélyíti el. A nem rokonok között a közös udvar használata igen ritka. Az udvar szerinti együttműködés az önálló háztartások között az egyik háztartás meggyengülésével rendszerint megszűnik, és ezután az egy udvaron lévő két háztartás egyetlen háztartássá alakul át.

Ritka eset az, hogy egy udvarban nem rokonok laknak együtt, az együttműködés és a kölcsönös segítségnyújtás azonban ebben az esetben is létrejön. Külümnüürben egyetlen ilyen eset volt ismert, Andrej Aprosimové, aki egy bérelt épületben lakott Aleksander Djachkovskij telkén. A mindennapi együttműködés oka és alapja ebben az esetben az volt, hogy Andrej egyszerre dolgozott az iskolában és a múzeumban, és későn járt haza, felesége pedig (2004-ben) egyéves gyermekükre vigyázott, így a ház körüli munkákban segítségre szorultak. Mivel Andrejnek nem laktak testvérei a faluban, az oldalági rokonok helyett az azonos telken lakó Aleksander segített neki.

Szomszédok

Az udvar közös használatától eltérő jellegzetességeket mutat a szomszéd-sági viszonyon alapuló együttműködés. A házak és a telkek elhelyezkedése ugyanis nincs kapcsolatban a rokoni viszonyokkal és a rokoni csoportokkal. A szomszédok között a segítségnyújtás és együttműködés ennek ellenére létező elvárás. Ez esetben azonban a segítségnyújtás mennyiségét és idejét jobban számon tartják, mint a rokonok esetében. Tarbagában a szomszédok közötti segítség kölcsönösséget feltételez: azokhoz a családokhoz, akik nem vagy keveset segítenek vissza, nem járnak át dolgozni. Szomszédok közötti tipikus besegítési forma a tehenek megfejtése, ha gazdáik éppen a városban járnak – hiszen az esetleg a falu másik végén lakó rokonoknak bonyolultabb lenne időben átérni a fejésre. A jószomszédi viszony végét is jelentheti a kölcsönösség elmaradása a segítségnyújtásban, így a Burnashovok viszonya szomszédjukkal, Mihail Androsovval megromlott, mert többször elmulasz-

tottak segítséget nyújtani Mihailnak a szükségben. Mihail szerint ez nem a Burnashovok lustasága miatt történt így, hanem mert többre tartották magukat nála.

A szomszédi viszony csak abban az esetben nem alapul a kölcsönösség elvén, ha az egyik háztartás állandó jelleggel segítségnyújtásra szorul. Külümnüürben a szomszédok friss tejet adtak az arra rászoruló, jószágot nem tartó szomszédos háztartásoknak. Ez olyan segítség volt, amelyért a szomszédok nem várták semmiféle ellenszolgáltatást, és amely miatt a szegény családok sem érezték magukat lekötöztetettnek segítők iránt. A rászoruló szomszédok számára nyújtott munkasegítség is igen gyakori. Gyakran azonban nem a felnőttek segítenek, hanem a gyerekek mennek át krumplit szedni, vizet hozni az idősebb vagy a feladatot egyéb okból ellátni nem képes szomszédoknak.

A segítségnyújtáson túl a szomszédság tud elsőként beavatkozni a családi konfliktusokba is, megvédve a veszélyben lévőket. Amikor a férj/apa otthon agresszívan viselkedik, vagy amikor iszik, a feleség és a gyerekek legelőször a szomszédokhoz menekülnek. Tarbagában az ún. közös ház lakói esetében volt gyakoribb, hogy a gyerekek és a feleség az egyik szomszéd lakásában várta meg azt, hogy elmúljon apjuk/férje részegsége, vagy hogy elaludjon. 2002 decemberében, amikor a közös házban laktam, hetente egyszer jött át emiatt a szomszédasszony kisgyerekével. Külümnüürben, hasonlóképpen, az egyik szomszédhoz mentek át ilyenkor a család tagjai verekedések vagy lerészegedések esetén. A faluban arra is akadt példa, hogy a gyerekek maguk fordultak menedékkért. Ilyenkor nem az apjuk, hanem az anyjuk ivott otthon. Hétvégenként a háziak eleve bekalkulálták a vacsora elkészítésébe az ilyen szomszédok gyerekeinek látogatását. Természetesen nem akár-melyik szomszédhoz mentek át a családtagok. Minden problémás család esetében van egy olyan bizalmas szomszéd, gyakran egyben rokon is, ahová ilyen esetekben át lehet költözni.

A szomszédok között elképzelhető az is, hogy érzelmekkel teli mindennapi együttműködés

Esti szomszédolás Külümnüürben

alakul ki a felek között. Ez természetesen nem az összes szomszéd viszonyában jelentőségteljes a falvakban, hanem tipikusan csak *egyetlen* szomszéd vonatkozásában mélyül el. Ritka és ideiglenes az olyan eset, amikor több háztartás is összejár, és szívességnyújtások sokféleségével (gyerekfelügyelet, közös melegház építése stb.) tartják fenn a jószomszédi viszonyt. Ilyenre azért volt néhány példa Külümnüürben. Ezek közül az egyik négy háztartás között jött létre, de ez a kapcsolat csak a dekollektivizálásig volt életképes. Azután az egyik család meggazdagodott, a másik család elköltözött, a harmadik család fiataljai elköltöztek Jakutszkba, az idősök pedig egyedül maradtak. A nyolcvanas évek végén, a kilencvenes évek elején e baráti kör tagjai még közösen sportoltak (reggel együtt futottak), közösen használtak egy fürdőházat, közösen nevelték a gyerekeket (külön foci pályát is építettek maguknak), és rendszeresen nyújtottak egymásnak munkasegítséget.

A territoriális csoportok sorában röviden megemlítendő az *utca* is. Ez Külümnüürben, mivel gyakorlatilag csak két utca van a faluban, nem lényegi szempont. Tarbagában azonban igen. A falu északi részén található a Kho-tuhoobok utcája. Ez az utca az 1950-es években a falu főutcája volt, és csak a falu terjeszkedésével lett egy a sok közül. Az utcában korábban a falu tanácselnökei és a szovhoz vezetői laktak, és ma is az ő leszármazottaik lakják a házakat. A nyolcvanas évekig az utca lakóit nemcsak a falu vezetőiként ismerték Tarbagában, hanem nagyképű, beképzelt (*öngnöökhtör*) embereként is, ma pedig azt mondják róluk, hogy mindegyikük haszonleső, mert az utcában sokan boltot nyitottak. Ez a territoriális csoport, amint látható, nem belülről szerveződött, csak kívülről tekintik őket egy csoportnak, és az utcában lakó háztartások között semmilyen gyakorlati együttműködés nem volt megfigyelhető.

A tüölbe

Az utcánál jelentőségteljesebb territoriális csoportot képez a *tüölbe*, amelynek felépítése más kontextusban korábban már tárgyalásra került. A *tüölbének* azonban két eltérő jelentése van a mai faluközösségekben. Az első a korábban is megismert *együtt gazdálkodó és együtt lakó territoriális csoport a kollektivizálást és a falvasítást megelőző időszakból*. A korábbi *tüölbék* szerinti együttműködés kolhozbeli továbbéléséről már volt szó korábban, amelynek megismétlésére most nincsen szükség. A *tüölbe* azonban mind a mai napig hatékonyan együttműködő csoportokat hoz létre elsősorban az állattartás, a kaszálás, a bogyógyűjtés és a halászat-vadászat terén. A *tüölbén* belüli együttműködés nemcsak a ma is egy territoriális csoportot alkotó emberek között figyelhető meg, hanem azok között is, akiknek a szülei, nagyszülei korábban egy *tüölbén* belül gazdálkodtak. A kollektivizálás előtti *tüölbék* szerinti együttműködés tehát kétarcú. Egyszerre terjed ki valódi territoriá-

lis csoportot ma már nem alkotó személyekre és azokra is, akik ma is egy létező területiális csoporton belül gazdálkodnak, azaz a kollektivizálás előtti *tüölbék*hez kapcsolódó és a kolhozbrigádok alapján megszerveződött mai kooperatív *sajlyk*jainak gazdálkodóira.

A kollektivizálásig azonos *tüölbék* területén, együtt gazdálkodó felmenőkkel rendelkező embereknek joguk van például ma is a korábban szüleik által lakott *tüölbe* területén bogyósgyümölcsöket (elsősorban tőzegáfonyát) gyűjteni. Erre még akkor is joguk van, ha ők maguk már nem foglalkoznak mezőgazdasággal, és nem rendelkeznek kaszálókkal a *tüölbe* területén. Bár a bogyósgyümölcsöket termő területek nincsenek szigorúan felosztva, egyes különösen gazdag, bőven termő területeken csak a *tüölbe* területén elhelyezkedő *sajlyk* lakóival való beszélgetés és engedélykérés után lehet áfonyát gyűjteni. Erre csakis azok tehetnek kísérletet, akiknek felmenői korábban a *tüölbé*hez tartoztak, és emiatt később a területhez tartozó brigádban is dolgoztak. Azok, akiknek semmilyen kapcsolatuk nem volt a területtel, nem is mentek oda bogyót gyűjteni, hiszen nem tudták, hogy hol vannak a leggazdagabb termőhelyek. A bogyógyűjtő helyek számontartása és a gyűjtési jog limitálása – az alkalmas területek hiányára való tekintettel – csak Tarbagára jellemző a két falu közül.

A halászattal és vadászattal kapcsolatban a korábban helyben lakó és dolgozó felmenők révén származtatott jogosultságok használata csak abban az esetben elfogadott, ha valaki folyamatosan fenntartotta jelenlétét a korábbi *tüölbe* tavainál, esetleg leseket is készített ott. Amennyiben valaki nem látogatja rendszeresen édesapja vadászterületeit (mert például már elköltözött a faluból), öt-tíz év elteltével már csak a területet használók engedélyével, de még inkább meghívásával mehet oda vissza.

Ez a megszorítás Tarbagában azokat a férfiakat érinti, akik más faluba házasodtak, és évek óta más faluban élnek. Ez történt a Tüülekhbe házasodott Kesha Kolodeznikovval is, aki tarbagai látogatásai alkalmával már nem is hozta magával fegyverét, hiszen a faluban csak öccse lakott, aki nem járt ki vadászni, így az ő felmenőik vadászterületét a *tüölbén* belül már mások használták. Természetesen kérésre még mindig csatlakozhatott volna az ott vadászókhoz, de ez már kényelmetlen volt számára. Ahogyan Kesha fogalmazott: „*Nem akarok valamiféle jöttment emberként könyörögni azért, hogy beengedjenek egy lesbe. Tüülekhben ugyanis nekem is van már vadász- és halásztavam.*” Ha Kirill nem is mehetett már a szülei *tüölbéjének* területére vadászni, ragaszkodása a területhez, ahol a falvasítás előtt szülei laktak, és azokhoz az emberekhez (illetve azok leszármazottaihoz), akikkel szülei egy *tüölbé*ben éltek, megmaradt. Ez a *tüölbe* területéhez és az ottani szomszédokhoz való ragaszkodás tipikusan az idősekre és a középkorúakra jellemző Tarbagában, a fiatalok számára a korábbi *tüölbék* már nem jelentenek sokat.

Külümnüürben az egyes *tüölbék* lakóinak leszármazottai szintén számon tartják egymást. Azonban mivel itt a falvasítás Tarbagához képest húszévnnyi késéssel zajlott le, még a fiatalok között is sokkal előbb annak emléke, hogy

az egyes családok kikkel gazdálkodtak együtt egy *sugulaan*ban, egy kolhoz-brigádban. Ugyanakkor, mint láthattuk, Külümnüürben adózás szempontjából a *tüölbék*nek nem volt olyan fontos szerepük a kollektivizálás előtt, mint Tarbagában, és az egyik *tüölbéből* (a kaszálók kiterjedtsége miatt) a 19. században is könnyen át lehetett költözni egy másikba. A *tüölbék* határai emiatt sokkal elmosódottabbak voltak, mint Tarbagában. Éppen ezért a *tüölbék* szerinti összetartozás gondolata helyett inkább a *tüölbék* helyén létrejött brigádok és kolhozok szerinti összetartozás érzése dominál a településen. Azok, akik korábban a *Nuotarskaj sugulaan*ban dolgoztak és laktak (Zhirkovok és Konnikovok), ma is segítenek egymásnak (igaz, ma már csak összesen három család képviseli ezt a két *agha uuhat* a faluban). A segítség a kölcsönösség elvén működik. Mihail Konnikov például traktorával segít a munkákban, cserébe pedig lánya a Zhirkovok rokonainál szállhat meg a megyeszékhelyen.

A falubeli tüölbe

A *tüölbe* másik jelentése a falvasítást követően alakult ki. A falvakat ugyanis a falusi tanácsok részekre, *tüölbék*re osztották. A *tüölbék* beosztása Tarbagában eleinte, az 1950-es években, az utcák alapján történt, később azonban, az 1980-as évek végére, amikor a falu a Tarbaga folyócska túlsópartjára is átnyúlt, földrajzi elvek szerint. A *tüölbéket* a falusi szovjet vezetősége határozta meg mindkét településen. Tarbagában hét *tüölbe* volt (Erel, Algys, Alaas, Kustuk, Sardanga, Erchim, Tümsüü), Külümnüürben pedig három (Mekke, Betteme, Sajdyy). A *tüölbék* mérete eltérő; Tarbagában a legkisebb, *Algys* nevű *tüölbében* alig nyolc család lakott, a legnagyobb *tüölbében* pedig közel harminc.

E falurészek között a kommunista munkaverseny ideájának megfelelően különféle vetélkedőket rendeztek egészen az 1990-es évekig. Ilyen volt például a legtisztább, a legvirágosabb vagy éppen a legrendezettebb falurész címének megszerzéséért kiírt éves verseny. Ezek a falubeli *tüölbék* egy-egy embert delegálhattak is a falusi tanácsba, képviselve falurészüket. Ez ugyan merőben formális képviselő volt, de a falubeli *tüölbék* tagjait előzetesen e lehetőség egyeztetésre bírta arról, hogy mit is akarnak az ott lakó emberek. Ezek a megbeszélések és egyeztetések nem nagy találkozókon zajlottak le, hanem úgy, hogy a *tüölbe* vezetői körbejárták falurészüket, és minden családdal megbeszélték, hogy milyen panaszai vannak, illetve ellenőrizték, hogy mennyire járultak hozzá a *tüölbe* jó arculatához a háztartások. Ez egyes *tüölbék* esetén jól működött, máshol kevésbé.

Külümnüürben a dekollektivizálásig, vagyis az 1990-es évek közepéig még rituális jelleget is öltöttek a falubeli *tüölbe*-csoportok. Május 22-én például a *Saasky N'ukoolun küne* (Tavaszi Miklós napja) elnevezésű ünnepen – amikor a tavaszt várva minden család kitisztította a kályhát, és egy-egy *alaad'yt*

A Mekke tüölbé lakói közösen áldoznak az Aldan zajló jegénél Külümnüürben

(kicsi, sült, keletlen lángostésztát), *salamatot* (vajban pirított lisztet) és pénzt helyezett az udvar négy sarkába – a falubeliek *tüölbék* szerint mentek ki a faluból piknikezni. Külümnüürben májusünnepnek (*Majovkalyy takhsyy*) is nevezik ezt az eseményt. Ekkor a *tüölbe* tagjai nemcsak áldoztak¹²⁴ és piknikeztek, hanem különféle játékos vetélkedőket is rendeztek egymásnak. Ezeket az ünnepségeket és piknikeket ma már csak a rokonok, ritkábban a barátok szervezik, és egy-egy *tüölbén* belül több piknikező csoport is alakul. Hasonlóképpen, a falubeli *tüölbék* szerint áldoznak mindmáig az Aldan folyónak tavasszal a külümnüüriek aznap, amikor megtörik és zajlani kezd a jég. Ilyenkor a *tüölbe* lakói összegyűlnek a parton, és pénzt, *alaad'yt* és *salamatot* szórnak a vízbe, megköszönve azt, hogy nem vitte el a falut a jeges ár. Ez a szertartás 2004-ben is *tüölbék* szerint zajlott Külümnüürben.

A *tüölbe*-csoportok egyéb ünnepi események kapcsán is jelentőséget kapnak. A kidolgozott ünnepi cselekményekkel megjelölt állami ünnepek idején (május 1., május 9., november 4., december 31.) a *tüölbék* komoly szerephez jutnak mindkét településen. A munka ünnepén mindkét faluban műsort adnak egymásnak, a győzelem napján váltófutást és szpartakiadót rendeznek, a forradalom napját felváltó nemzeti egység napján előadást mutatnak be, újévkor, karácsonykor pedig játékos vetélkedőt szerveznek. Nemcsak a programok létrehozásában, hanem az ünnep megszervezésében is közreműködnek, hiszen a *tüölbék* vezetői döntenek el, hogy mikor, hol és hogyan legyen megrendezve

¹²⁴ Az áldozás a Szovjetunió idejében is általános gyakorlat volt.

az ünnep. Sokan háborognak is amiatt, hogy a művelődési házak vezetői és munkatársai helyett nekik kell színpadra állítaniuk az ünnepi műsorokat.

A falubeli *tüölbék* között is vannak összetartóbbak, széthúzóbbak, jobban és rosszabbul működők. Külömnüürben a legészakabbra fekvő *Mekke tüölbét* tartják a falubeliek a leginkább összetartó közösségnek. A helyi értékelések szerint a *Mekke tüölbé* lakói nemcsak azért tartanak össze, mert ott többségében fiatalok laknak (ez a *tüölbé* a falu legkésőbb betelepült, északi része), hanem azért is, mert az ott lakók közvetlenül rálátnak az Aldan túlsópartján lévő *Mekke-hegyre*, amely pozitív erőt és termékenységet sugároz. A fiatalok lakta *tüölbé* megítélése Tarbagában is pozitív volt. Itt a Tarbaga folyó túlsópartján az 1980-as években kialakult két *tüölbét*, az *Erelt* és az *Erchimet* lakták fiatalok.

Ma mindkét településen folyamatosan csökken a falubeli *tüölbék* jelentősége, és a közös programok összeállítása egyre inkább terhet és kötelességet jelent a *tüölbé*-közösségek számára, mintsem örömet. A legfontosabb szaha ünnepen, az *yhyakhon* (a júniusban megrendezett nyárünnepe) ma már alig kapnak szerepet a *tüölbék* (Mészáros 2007b: 138), habár a dekollektizálásig az *yhyakh* szervezésében, műsorának létrehozásában mindkét faluban fontos volt a ténykedésük. A falubeli *tüölbék* korábbi közösségszervező szerepe tehát mára nagyrészt megszűnt. 2004-ben és 2005-ben a helyiek hiányolták szerepüket a településeken, ám aktívan mégsem kívántak részt venni azok munkájában. Ez a kettősség különösen akkor volt szembeszökő, amikor a *tüölbék* vezetőivel beszélgettem, akik egytől-egyig amiatt panaszkodtak, hogy senki nem akar együttműködni velük a *tüölbé* életének és programjainak szervezésében, és hogy a *tüölbé*-tagok lusták próbálni a műsorokra (különösen a férfiak). Nem is meglepő, hogy a *tüölbék* nevében Tarbagában évekig (2002 és 2010 között) ugyanaz a néhány férfi szerepelt a műsorokban, illetve vett részt a váltófutásokban, sporteseményeken. Ezek a férfiak is jellemzően feleségük nyomására segítenek a műsorok létrehozásában. A *tüölbé* jelentősége ma már csak a műsorokban és az ünnepeken nyilvánul meg, és egyik faluban sem hallottam terepmunkám idején azt, hogy az azonos falubeli *tüölbéhez* tartozás bármiféle segítségnyújtásra, együttműködésre hivatkozási alap lehetett volna.

A nasleg-identitás

Tarbaga esetében egy további territoriális csoportról is érdemes említést tenni: ez a *nasleg-csoport*. A kollektizálás korai szakaszában, amikor különálló I. Bajagantaj, II. Bajagantaj és Tarbaginskij *nasleg*ek jöttek létre a Tarbaga felső folyásánál, az új *nasleg*ek alapjait nemcsak a sebtében meghúzott közigazgatási határok alakították ki, hanem az ezeket a határokat meghatározó és a cári közigazgatás által támogatott és létrehozott bürokratikus kvázi-rokoni

csoportok is. A *nasleg*ek területén eltérő mértékben és időben indult meg a kulákosítás, és némely leszármazási csoport jelentősége ebben az időben (az 1930-as években) jelentősen csökkent (Zablockijok), másoké pedig megnőtt (Egorovok). A második világháború jelentős embervesztesége tovább gyengítette a tekintélyes helyi családok leszármazottainak erejét a faluban (ez leginkább a Gotovcevekre igaz). Emiatt ma már igen kevés olyan ember él a faluban, akinek mindkét szülője a korábbi Tarbaginskij vagy I. Bajagantaj *nasleg* területéről származott volna. A mai Tiit-Aryy területét bennfoglaló II. Bajagantajból származók aránya viszont megnőtt, mivel a szovhozközpont tarbagai működésének idején sokan költöztek be onnan Tarbagába (ide olyan családok tartoznak, mint a Kolodeznikovok vagy a Burnashovok), és vállaltak munkát Tarbaginskij vagy I. Bajagantaj valamelyik brigádjában.

Azok a tarbagabeliek, akik magukat „igazi” tarbagaiaknak tekintik (azaz felmenőik korábban is I. Bajagantaj vagy Tarbaginskij területén éltek), kissé le is nézik azokat, akik csak a kollektivizálás és falvasítás idején érkeztek a faluba. Mihail Gotovcev szerint alig néhányan vannak olyanok (mint ő), akik valódi tarbagaiak lennének, hiszen a többség Tiit-Aryyból származik. Viccesen *abaahy Tiit-Aryylarnak*, azaz ‘gonosz tiit-aryybeliek’-nek nevezik a II. Bajagantaj *nasleg* területén felmenőikkel rendelkező tarbagaiakat. A két, ma már egy helyen élő territoriális csoport között akkor merültek föl konfliktusok, amikor a II. bajagantajiakkal rokon Innokentij Nikolaevich Ivanov Tarbaga polgármestere lett 2009-ben. Ezt követően az I. bajagantajiak szerint a falubeli ünnepségeken csak a II. bajagantajiak kaptak kitüntetést, ahogyan a Tarbaga múltjáról szóló könyv is csak azért koncentrált a kollektivizálás utáni időszakra, hogy hangsúlyozni lehessen a II. bajagantajiak szerepét a falu történetében, habár ők ugyanúgy jöttek a faluba, mint bárki más újonnan beköltözött. Az „igazi tarbagaiak” csoportja ugyanakkor nehezen körülhatárolható, hiszen mindenki csak valakihez képest tud inkább tarbagai lenni. Elég ezt azzal szemléltetni, hogy a tarbagaiságát folyton hangoztató Mihail Gotovcevet sem tekintik sokan a faluban igazi tarbagainak, mivel ő egy Kepteniből származó férfi törvénytelen gyermekeként született, és csak az anyja tarbagai.

A falu-identitás

Mit jelent azonos faluhoz tartozni? Ez a kérdés a vizsgált faluközösségeken belül nem is igen merül fel, hiszen a falvakban egyértelmű, hogy mindenki valahogyan a faluhoz tartozik: vagy úgy, hogy ott született, ott nőtt fel, vagy úgy, hogy oda házasodott vagy éppen oda ment dolgozni. Kívülállók, idegenek – a közös házban ideiglenesen lakó néhány tanáron kívül –, akikhez képest megkülönböztethetnék magukat a falubeliek, nem laknak a településeken. Így annak kérdése, hogy ki a falubeli és ki nem az, tipikusan a falun kívül

merül fel, és hoz létre együttműködést a felek között. A falun kívül azonban igen nagy jelentősége van ennek.

A szahák közötti ismerkedésnek mindmáig bevett fordulata a kérdés: *Kimten kiinneekhhkhini, khantan khaannakhhkhynyj?* (szó szerint: „Kitől van a köldököd, honnan van a véred?”), azt tudakolva, hogy *kitől* és *honnan* származik az idegen. A hely (azaz ma a település neve) legalább olyan fontos szerepet játszik egy ismeretlen ember meghatározásában, mint felmenőinek, rokonainak ismerete. A falun kívül az együttműködésre való felszólítás működőképes hivatkozási alapja lehet az azonos faluból való elszármazás megemlítése. Ez elsősorban a megyeszékhelyeken és Jakutszkban hoz létre valódi együttműködést a tarbagaiak, illetve a külümnüüriek között.

A faluhoz kapcsolódó identitás és összetartás központi eleme az *iskola*. Az iskola nemcsak azért lehet ennyire fontos identitásképző elem, mert ez volt az az állami intézmény, amely köré falu szerveződött, hanem azért is, mert az eltérő rokoni és *tüölbe*-csoportokba tartozó gyerekeket (diákokat) és felnőtteket (tanárokat) egyetlen közös helyre gyűjti. Az iskola mellett mindkét településen működik *internátus* is, amelyet a szomszédos településekről érkező tanulók használnak. Külümnüürben a tumuliak és az ed’eeniek, Tarbagában pedig a tüülekhiek, beerijaiak és tiit-aryy-beliek laktak nagy számban az 1980-as évek elejéig az internátusban. Amióta az 1970-es években Tüüleekhben és Ed’eenben is megnyitották a 11 osztályos iskolát, az internátusok szerepe jelentősen csökkent. Az internátusbeli kapcsolatok az 1970-es évek végéig legalább annyira fontosak voltak ezeken a településeken, mint az iskolabeliek, és a közös internátusbeli élet falvakon is túlnyúló kapcsolatokat hozott létre.

Az iskola melletti internátusok falu-identitást létrehozó szerepét evenki közegben Alexia Bloch tárgyalta (Bloch 1998), azonban az iskola identitásképző szerepéről Jakutiában antropológiai szempontból még nem született részletes leírás. Az iskola nemcsak azért kapott fontos szerepet a falusi közösségépítésben, mert nap mint nap összeterelte a falvak népességének negyedét-harmadát, hanem azért is, mert olyan közösségi élményekkel gyarapította a gyerekeket, ami létrehozta a településhez való tartozás érzését. Ilyenek az iskolai ünnepségek megszervezése, a közös kirándulások vagy éppen a szombatonkénti közös munka.

Emellett az egyik fontos összetartó erőt (férfiak esetében) a gyerekkori közös verekedések emléke jelenti. Azok, akik gyerekkorukban egymással verekedtek az iskolában, megőrizték az összetartozás érzését. A közös verekedések az egykor azonos iskolába járt férfiak visszaemlékezéseinek egyik legkedveltebb közös témáját szolgáltatják.

A lányok esetében az iskolai szakkörök és különösen a kommunista szombatok munkával és tanulással együtt töltött ideje volt fontos összekovácsoló tényező. A kollektív munkaszervezetekben végzett közös munka identitásképző erejéről ugyan beszámolnak a szocialista termelései formák kutatói (Kaneff 2000), de Tarbaga esetében egy korábban nem létező identitásfajta létrejöttével

kell számot vetni az önkéntes munkavégzés kapcsán. Azt is fontos megemlíteni, hogy a középkorú aszszonyok között sokan vannak olyanok is, akik nem Tarbagában születtek, hanem csak oda házasodtak.

A *jakutszki és a megyeszékhelybeli összetartás* az azonos faluból érkezők között sokféleképpen jelentkezik. Az első

Iskolai futóverseny a külümnüüri yhyakh napján

ezek közül a szállásadás. Amikor a helyiek Tarbagából vagy Külümnüürből a megyeszékhelyre utaznak, nemcsak a rokonok adhatnak szállást nekik, hanem az azonos faluból származó városlakók is. A *biir dojdulaakhtar*, azaz a 'földiek' nem csak a szállásadásban lehetnek egymás segítségére, hiszen az azonos faluból való származás nyomban bizalmat is épít ki a felek közt. Utazás esetén például jobban szeretnek a tarbagaiak és a külümnüüriek is olyan sofőrrel közlekedni, aki a saját falujukból való; nemcsak azért, mert ők jobban ismerik az utat, hanem azért is, mert őket egyszerűen jobb sofőrnek tartják. Minden településnek megvannak a saját legjobb sofőrjei, és a falubeliek lehetőség szerint velük igyekeznek utazni. Az azonos faluból való származás az egyetemisták körében különösen fontos. A tarbagai és a külümnüüri diákok Jakutszkban nemcsak tartják egymással a kapcsolatot, hanem sokan közülük együtt is laknak. A falubeliek városi kapcsolattartásának egyik alapvető oka az, hogy a városból Külümnüürbe és Tarbagába menő autók sofőrjeivel kapcsolatba lehessen lépni. A sofőrök ugyanis csak egyetlen napot töltenek a városban, és csak úgy lehet fuvart találni a faluba Jakutszkból, hogy a városbeliek egymást figyelmeztetik arra, hogy autó indul Tarbagába és Külümnüürbe.

A falubeli közös ünnepek nagymértékben hozzájárulnak az összetartozás érzésének elmélyítéséhez. A legfontosabb ilyen ünnep a júniusi *yhyakh*, amelyet a falun belül akár többször is meg lehet ünnepelni. Nemcsak a falu saját *yhyakhját* rendezik meg, hanem az iskolák és az idősek klubjának *yhayakhját* is. A kollektivizálásig *tüölbék* és *rodok* szerint megrendezett *yhyakhok*¹²⁵ az 1930-as években falubeli ünnepekké váltak, és azóta az országos és a megyei *yhyakhok* mellett mindenki a saját falujának *yhyakhján* jelenik meg. Az *yhyakhon* kívül a többi nemzeti ünnep is leginkább a faluközösségen

¹²⁵ Az *yhyakh*ról lásd Mészáros 2007b.

belül kap értelmet. Ennek nemcsak az az oka, hogy a falu jelenti ma azt az egyetlen közeget, amely képes megrendezni az ünnepeket, hanem az is, hogy a peremhelyzetű falvak ünnepein a nagy távolságok és a rossz utak miatt alacsony a vendégek, a látogatók száma. Az *yhyakh* mellett a legfontosabb, falut összekovácsoló ünnep a karácsony/újév. Ilyenkor – hasonlóan az *yhyakh*hoz – a versenyek mellett nyilvános jutalmazások és köszönetmondások is helyet kapnak. A jutalmazások és köszöntések fontos szerepet kapnak, hiszen ez azon ritka alkalmak egyike, amikor nagy nyilvánosság előtt ki lehet emelni, pozíciójukban meg lehet erősíteni egyes személyeket.

Az ulusok jelentősége

A falunál nagyobb territoriális csoportok is létrehozhatnak összetartást és jelenthetnek identitásképző erőt Külümnüürben és Tarbagában, azonban ezek társadalmi hatóerőként a közösségeken belül nem (vagy alig) figyelhetők meg. A megye- vagy *ulus*-identitás és a hozzá kapcsolódó *ulus*-jellem, valamint a folyóhoz közeli és a folyótól távoli emberek eltérő identitása és jelleme a rokoni csoportok jellemének tárgyalásakor kerül kifejtésre. A territoriális csoportok egymásra rendeződő rétegekként hoznak létre többszörös együttműködéseket a faluközösségekben. A szomszédi együttműködések némileg kidolgozottabbaknak tűnnek Tarbagában, ahol a falubeli *tüölbék* rendszere, a *nasleg* szerinti hovatarozás és az utcák rendszere is megosztja és osztályozza a közösséget. Külümnüürben ezzel szemben a territoriális csoportok inkább csak addig jelentenek jelentőségteljes társadalmi hatóerőt, ameddig valahogyan kapcsolatba hozhatók a háztartással. Itt az udvaron belüli és a közvetlen szomszédi viszonyok értékelődnek fel és adnak teret valóban működőképes együttműködésre háztartások és személyek között egyaránt.

A territoriális csoportokon belül Tarbagában jelentőséget kap az is, hogy ki milyen pozícióban helyezkedik el egy *tüölbén* vagy *nasleg*-csoporton belül. A falubeli *tüölbék* vezetői (annak ellenére, hogy a *tüölbék*nek ma már csak az ünnepeken van szerepük) még mindig megbecsült tagjai a közösségnek. Ez a megbecsülés nem akkor derül ki, amikor valaki *tüölbe* vezetőjeként működik, hanem akkor, amikor valaki *már nem* maradhat a *tüölbe* vezetője, mert a *tüölbe*-tagok egy másik személyt választanak meg. A tarbagai Irina Zablockaja például az egyik interjú alkalmával hosszasan panaszkodott arra, hogy nem választották meg újból *tüölbe*-vezetőnek. Természetesen azt is hozzátette, hogy neki a *tüölbe* vezetése már csak teher volt, de a gondolat, hogy más vezeti és szervezi a *tüölbe* életét (bármilyen kis hatékonysággal is tegye azt), nagyon zavarta. A *tüölbék* vezetői nagyrészt nők: Tarbagában öt női *tüölbe*-vezető volt, Külümnüürben pedig kettő. A nők közösségbeli szervező és összekötő szerepe (és egyben a matrifokális társadalomszervezet) meg is kívánja, hogy nők és ne férfiak vezessék a falubeli *tüölbéket*.

Baráti kapcsolatok

A barátság típusai

A barátság a két faluközösségben nem egyszerűen önkéntes interperszonális kapcsolatként értelmezhető, hanem egy olyan kulturálisan szabályozott és elfogadott intézményként, amely létrehozza az emberek közötti együttműködés legitim alapját és kereteit. Bár a barátságot gyakran a rokonsághoz és a territoriális csoportokhoz képest kötetlenebb kapcsolatként értelmezte az antropológiai szakirodalom (Roniger–Eisenstadt 1999: 4), jakutiai terepmunkám példái arról tanúskodnak, hogy a rokoni viszonyok sem kötelezik okvetlenül együttműködésre a személyeket (tehát nem szükségszerűen jelentenek köteléket a felek között), azaz a rokoni és a baráti kapcsolatok között a kötetlenség szempontjából nem célszerű különbséget tenni. A barátság a szaha gondolkodásban nem áll szemben a rokonsággal, és nem jelöl okvetlenül a rokonsághoz képest jelentéktlenebb viszonyokat. Ez különösen abban az esetben igaz, ha a barátságok a nem működőképes rokoni viszonyokkal kerülnek összevetésre. A külümnüüri és a tarbagai adatok nem támasztják alá azt a feltételezést sem, hogy a szorosabb baráti viszonyok – ha elmélyülnek – rokoni jellegű kapcsolatokká nővik ki magukat (O’Connell 1984: 344).

Mindazonáltal azt sem lehet állítani, hogy a társadalmi kapcsolatok két eltérő mezeje figyelhető meg a két faluközösségben, amikor a rokoni és a baráti viszonyokról van szó. Ahogyan a territoriális csoportok sem függetleníthetők a rokonsági csoportoktól (és viszont), úgy a baráti kapcsolatok sem szerveződnek a rokoni és a territoriális csoportoktól teljesen függetlenül. Külümnüürben a Suntar megyéből származó Zhenja Vasilev például azzal dicsekedett, hogy ő, mint a helyi benzinkút vezetője (amely beosztás tekintélyt és jó megítélést szerzett neki 2004-ben, mivel munkájára sokan számítottak), bármikor lehetne polgármester a faluban, ha akarna. Mikor megkérdeztem tőle, hogy beházasodott emberként hogyan találna támogatókat a közösségben, annyit mondott, hogy neki nagyon sok a *barátja* Külümnüürben, és azok támogatnák őt. Amikor viszont ezután megkérdeztem, hogy kik az ő legjobb barátai, szintén betelepülő sógorait, D’ögöör Egasovot és Mihail Arhipovot említette meg. Ez a példa jól mutatja azt, hogy mind a territoriális csoporthoz való tartozás gondolata, mind a rokoni kapcsolatok szerepet játszanak abban, hogy ki milyen baráti kapcsolatok kiépítésére vállalkozhat az egyes faluközösségekben.

A baráti viszonyok tárgyalásakor az antropológiai szakirodalom elsősorban arra törekedett, hogy meghatározza, és az egyéb kapcsolatformáktól elválassza a barátság jelenségét (Grätz–Meier–Pelican 2003: 4). Ez azonban a tarbagai és külümnüüri adatok alapján nem tűnik gyümölcsöző eljárásnak. Nemcsak azért, mert a barátság helyi meghatározása szerint is sokféle (számkra akár még barátságnak sem tűnő) formában létezhet, hanem azért is,

mert a barátságok óhatatlanul feloldódnak az egyéb kapcsolatok hálójában, és egy-egy barátság jelentőségét érdekesebb az egyéb kapcsolattípusokkal összefüggésben értelmezni. Fontos megjegyezni azt is, hogy a helyiek nemcsak az európai értékrend szerinti önkéntes és kölcsönös kapcsolatokat értelmezhetnek barátságként, hanem olyanokat is, ahol a felek között alá- és fölérendeltségi viszony figyelhető meg. A barátságok potenciálisan gazdasági erőforrásokként is igénybe vehetők, és a társadalmi tőke felhalmozásában fontos szerepet kapnak.

A barátira a legáltalánosabb szaha kifejezés a *doghor*. A szót azonban nemcsak a barátokra használják, hanem a rokonokra is. A gyerekeket nagyon gyakran *doghorként* szólítják meg a szülők, különösen pedig a nagyszülők. A házastársak között is általános a szó használata, amikor egymásról kedveskedve beszélnek. Ilyenkor azonban az egyszerű *doghor* helyett az emelt stílusértékű *doghoruom* kifejezést használják. A *doghor* kifejezést használhatják még állatokra is, elsősorban kutyára. Ez olyannyira igaz, hogy a *Doghor* igen gyakori kutyanév is a falvakban. A szó tehát nem is igazán barátot jelent, hanem inkább érzelmekkel és kötődéssel teli kapcsolatot két fél között. Ritkábban használják az *atas* kifejezést is, amely szintén barátot jelent, habár kissé lazább kötődésre utal. A szaha közmondás, miszerint *doghor tuhugar tobuk tostor, atas tuhugar atakh ald'anar* („a barátért kitöröd a térded, a cimboráért elnyűvöd a lábad”), azonban nem tesz különbséget a két kapcsolattípus között. Mindenesetre az *atas* kifejezést rokonokra már nem, csak barátokra és kutyákra használják.

A *tabaarys* és az *argys* kifejezés inkább az egyes szituációkban megmutatózó önkéntes összetartást hivatott leírni. A *tabaarys* szó az orosz *tovarish* ('pajtás', 'elvtárs') szó forradalom előtti szaha átvétele, amellyel ma a kötetlenebb, kötelességek nélküli önkéntes együttműködések jelölik a szaha falvakban. A szó ma már mentes a szovjet időszak pártbeli viszonyokat leíró íztől. Nemcsak valódi, fennálló kapcsolatokat lehet megjelölni vele, hanem minden ideiglenesen összetartozó emberre is a *tabaarys* szóval hivatkoznak. Például ha mellettem egy másik külföldi is a társaságban volt a szahák között (tekintet nélkül arra, hogy én korábban ismertem-e a szóban forgó külföldit vagy nem), akkor őt rögtön az én *tabaarys*omnak tekintették. *Tabaarys*ok lehetnek az egy munkahelyen dolgozók, az együtt utazók, ugyanazon csapat tagjai, vagy a földiek is. Ma már a szó 'elvtárs' jelentése kikopott. Az ünnepi asztalnál (akár rokonok közt is) a pohárköszöntőknél a *tabaarys* az egybegyűlteket bevett megszólítása maradt.

Az *argys* szó jelentése egyrészt 'útítárs', de a szót nemcsak az utazások alkalmával használják, hanem a közös vadászatok és halászatok alkalmával is. Az *argys* az az ember, akivel együtt (és akiben megbízva) elhagyja lakhelyét az ember. Éppen ezért (a *doghor*hoz hasonlóan) nemcsak embereket, de kutyákat is nevezhetnek *argys*nak a falvakban. Az *argys*-kapcsolatot szintén a *doghor*hoz hasonlítják a szahák, amikor azt a gyakran elhangzó proverbiumot használják:

dojdu kihite doghordookh, ajaan/aartyk kihite argystaakh, azaz „aki helyben marad, annak barátai (*doghor*) vannak, aki utazik, annak útítársai (*argys*)”.

A barátságok típusait a szociológiai szakirodalom szorosságuk és működésük alapján igyekezett besorolni. A barátságok mélysége alapján tipizáló és a barátságfajták osztályozását kidolgozó Yehudi Cohen szerint az igazán szoros, „elidegeníthetetlen” (*inalienable*) barátságok csak olyan összetartó közösségekben valósulhatnak meg, amelyeket az egybeeső leszármazási és rokoni csoportok hoznak létre. Az ennél lazább, kötetlenebb és haszonszerzés céljából kötött barátságformák pedig az egyre individualizáltabb társadalmak és közösségek sajátjai (Cohen 1961: 352–354).

A jakutiai adatok ugyanakkor azt támasztják alá, hogy ugyanazon közösségen belül a közeli, a hétköznapi, illetve a haszonszerzés céljából kötött barátságok egyaránt életképesek, és párhuzamosan működnek a közösségen belül. A baráti kapcsolatok típusai azonban nemcsak elmélyültségükben különböznek egymástól, hanem működésükben is. A kapcsolatok érzelmessége és bizalmassága, illetve az ezzel szemben megnyilvánuló intézményesültsége és kötöttsége, valamint azok irányultsága és kiterjedtsége is meghatározza, hogy miképpen működhetnek a barátságok egy-egy közösségben (Roniger-Eisenstadt 1999: 7).

A két faluban voltak/vannak olyan baráti kapcsolatok, amelyek diádikus szerkezetűek, azaz két személy közt álltak fenn. E közeli barátságok jellemzője a kölcsönös, hosszú távú együttműködést feltételező bizalom megléte, illetve azok expresszív és érzelmes jellege. Az igazán közeli (kizárólagos) barátok mellett a baráti kapcsolatok sokfélesége figyelhető meg a faluközösségekben.

Ezek közül elsőként a *korcsoportok* szerint rendeződő és több tagot összefogó, de állandó szerkezetű (azaz tagjait nem változtató) iskolai és internátusbeli barátságokat mutatom be a továbbiakban. A következő tárgyalandó baráti csoport, a *kártyázás* köré szerveződő társaságok Külümnüürben sokkal jelentőségteljesebbnek tűnnek, mint Tarbagában. Esetükben bizonyos dinamika figyelhető meg, hiszen a kártyatársaságokba be lehet lépni, és hosszú távon ki is lehet lépni belőle (ha nem is könnyen). A társaság egy játék köré szerveződik, játék közben pedig az érzelmek kimutatása nemcsak lehetséges, de elvárt is Külümnüürben. Ennek magyarázataként az említik meg a faluban, hogy ők evenkik, és emiatt sokkal érzelmesebbek, mint a szahák. Ugyanakkor a mindennapi életben a kártyázásban való részvételtől eltekintve semmilyen konkrét kötelezettséget nem ró e kapcsolat a kártyatársaság tagjaira. A *munkahelyi* barátságok kevésbé a közös baráti érzelmeken alapulnak, mint inkább az együttműködésben való közös érdekeltségen. Ugyanakkor mivel a szovhozbrigádok szerint rendeződő munkahelyi barátságok nem függetleníthetők a rokoni és a területiális csoportoktól, esetükben a bizalom megléte elsődleges kíváncsi. E kapcsolatoknál sokkal instrumentálisabbak azok a közös érdekeken alapuló speciális kapcsolatok, amelyek a *sofőrök és utasaik* között működnek a falvakban. A baráti jelleget öltő kapcsolat az állan-

Kártyázás Tarbagában

dó utasok, illetve a sofőrök között szintén azon a bizalmon alapul, amelyet a fuvarozási lehetőségek, illetve a készpénz 1990-es évekbeli hiányából fakadó egymásrautaltság váltott ki a peremhelyzetű falvakban.

A közeli bizalmas barátok

A baráti kapcsolatok tarbagai és külümnüüri fokozatai és típusai közül igazán szoros baráti kötelékkel csak néhányan rendelkeznek a falvakban. Az *isting doghor* ('belső' vagy 'közeli barát') vagy éppen *chugas kihi* ('közeli ember') kifejezés a legközelebbi és jellemzően egyetlen barátot jelenti. A szociológiai szakirodalom igen gyakran a *kizárólagos barát* kifejezéssel írja le ezt a barátságtípust. Az ilyen igazán szoros barátságok ritkák ugyan, de előfordulnak a szaha falvakban. Külümnüürben például a nyugdíjas, de szociális munkásként máig tevékenykedő Vienna Aprosimova másodunokatestvérének feleségével tartott fenn ilyen szoros baráti kapcsolatot; Vienna minden másnap meglátogatta Maria Aprosimovát, és a délutánokat közösen töltötték el. A beszélgetések mellett az utazni már nem képes Mariának Vienna szerzett be minden, Külümnüürben elérhetetlen terméket. Nők közötti barátság állt fenn Tarbagában az iskolaigazgató Tatiana Mikhailova és igazgatóhelyettese, Marija Vasileva között is. Ez a barátság nemcsak a két asszony munkahelyi kapcsolatában volt megfigyelhető, hanem abban is, hogy gyakorta látogatták meg egymást otthon. Esetükben a munkakapcsolat nem vált el a baráti

kapcsolattól, ám egymással sokkal jobb kapcsolatot ápoltak, mint a többi tanárral. A baráti kapcsolatokat a munkahelyen vagy otthon realizálják, mivel a munkahelyeken kívül a falvakban nincsenek rendszeresen használt közösségi terek (kocsmák, parkok, kávézók stb.). A közösségi térként működő klub, vagy pedig az ünnepi, szertartási tér (*tühülge*) csak néha, a nagyobb ünnepeken áll a falubeliek rendelkezésére.

A férfiak közötti igazán szoros barátságok (hasonlóan a rokoni viszonyokhoz) nem igénylik azt, hogy a barátok egy településen lakjanak. Afanasij és Innokentij például úgy lehetnek egymás legszorosabb barátai, hogy Stepan Jakutszkban lakik, Mihail pedig Tarbagában. Bár ma már csak évente háromszor-négyszer találkoznak Jakutszkban és ritkábban, kétevente egyszer Tarbagában, és a barátságuk csak néhány ünnepi látogatásban ölt testet, kizárólagos barátságukat többször is hangsúlyozták előttem.

A kapcsolat érzelmességét mutatja az is, hogy 2002 között többször is megsértődtek egymásra – majd rövidesen kibékültek. Külümnüürben sok ed’eeni és külümnüüri között volt barátság, amelyek közül Igor Aposimov ed’eeni vadász barátjáról már volt szó. Náluk is ritkák a baráti látogatások, hiszen évente csak egyszer-kétszer találkoztak. A segítség azonban állandóan jelen van köztük. A kereskedéssel foglalkozó Igor városi termékeket (gyümölcs, ruha) küldet barátjának, Keshának, aki cserébe halat és vadhúst juttat neki. Az ilyen szoros baráti kapcsolatok – hasonlóan a jól működő rokonsági kapcsolatokhoz – az egymásba vetett bizalmon alapulnak.

Ez a bizalom különösen a titoktartásban ölt

Fent: Ünnepi vacsora a tarbagai iskola épületében

Lent: Baráti vacsora Tarbagában

het testet. A jó barátok között ugyanolyan titoktartási kötelezettség figyelhető meg, mint a jól működő rokoni kapcsolatok esetén. Az igazán jó, közeli barátok ugyanis olyan témákról is oldottan beszélhetnek egymás között, mint a szexualitás vagy a szerelmi kalandok. Ezt a témát más jellegű kapcsolatban álló személlyel folytatott beszélgetés során fel sem lehet vetni. Ez különösen igaz a szexualitás és a házasságon kívüli nemi kapcsolatok témájára, amelyet a barátok (különösen a férfiak) egymással Külümnüürben gyakran megvitatnak, mások előtt azonban hallgatnak róluk, vagy letagadják őket. Ez a téma például a rokonok között nem merülhet fel, ahogyan a szomszédokkal sem szoktak ilyen ügyekről beszélni.

Iskolai kapcsolatok

A barátságok alapját különféle kapcsolatok képezhetik. Az első ezek közül az iskolaévek során az osztálytársak között létrejött baráti kapcsolat. Az osztálytársak magától értetődően egykorúak is (*saastyylar*), ami az önkéntes kapcsolatok létrejöttének eleve kedvez (Bernardi 1985: 165–167). Az iskolai kapcsolatok nemcsak a területiális csoportok összetartását erősítik meg, hanem baráti kapcsolatok alapjául is szolgálhatnak. Külümnüürben például Ivan Ivanovich évente meghívta vadászkunyhójába a vele együtt 1964-ben az ed’eeni iskolában végzett külümnüürieket. 2004-ben a húszfős osztályból öten (három férfi és két nő) mentek el közösen megünnepelni a negyvenedik évfordulót. Az iskolai kapcsolatok és az osztálytársak közötti bizalom az iskolaéveket követő időszakban kifejezetten nagy szerepet kap. Az 1984-ben született tarbagai Anatolij Taaryskaj például volt osztálytársának apjával szállította az árut újonnan megnyílt boltjába 2009-ben. Amikor pedig 2010-ben pékséget nyitott a faluban (miután a korábbi pékség megszűnt), két korábbi osztálytársával vágott bele az üzletbe.

Az osztálytársi kapcsolatok lehetnek a fiúk falubeli bandáinak alapjai is. Lányok nem alkottak ilyen csoportokat, de a fiúk közül néhányan mindkét településen együtt bandáztak. Külümnüürben 2004-ben az akkor 15–20 éves fiúk egy ötfős csoportja nemcsak együtt ivott és szipuzott (zacskóból benzingőzt szippantottak fel), de a kisebb lopásokba és a szombat esti diszkó melletti verekedésekbe is belekeveredtek. Ez a bandázás később hosszú távú összetartást is szülhet, mint például az 1960-as években születetteknél, akik korábban ugyanígy bandáztak. A közös büntettek pedig (beleértve egy verekedés során bekövetkezett emberölést is) hatékonyan kovácsolták össze a korábbi bandatagokat. Külümnüürben, hasonlóan az Aimar Ventsel által kutatott ürüng-khajabeli közösséghez (Ventsel 2005), volt egyfajta kontroll a bandázó fiatalok felett, amely biztosította azt, hogy az általuk elkövetett normatörések ne lépjenek át egy bizonyos határt. A fiatal fiúk bandájának

megregulázásában azok a férfiak vettek részt, akik korábban maguk is bandáztak, és közülük többen büntetett előéletűek voltak.

Kártyatársaságok

Külümnüürben kizárólag, Tarbagában pedig jellemzően a férfiak lehetnek tagjai a helyi kártyatársaságoknak. Tarbagában a *durákozás*, Külümnüürben a *trinkázás* a legnépszerűbb játék.

Külümnüürben ezeknek a közös kártyázásoknak nagyobb jelentősége van, mert nemcsak a játék kedvéért, hanem pénzben is játszanak. A faluban hat-nyolc olyan férfi van, akik kisebb-nagyobb rendszerességgel összejárnak kártyázni. Hetente egyszer (jellemzően péntek este) gyűlnek össze valakinek a házánál. A házigazda (felesége) ilyenkor étellel várja a vendégeket. A trinka játéka igen egyszerű: a francia kártyából három lapot osztanak mindenkinek, és akinek a kártyáján nagyobb összeg van, az viszi el az asztal közepén lévő nyereményt. A szabályok folyamatosan egyszerűsödtek, hiszen, ahogyan az egyik játékos (Ivan Ivanovich Atlasov) mesélte, 2000-ben még lehetett cserélni és licitálni, 2004-ben viszont már nem. Emiatt ma már a játéktudás és a stratégia nem játszik szerepet a trinkázás során, csupán a szerencse, így azután hosszú távon senki nem veszíthet sok pénzt. Az egyszerűsítésnek éppen ez volt a célja, így ugyanis senkinek nem kell rossz szájízzel felállnia az asztaltól. Azt az összeget, amelyet az egyik alkalommal elveszít valaki, szerencsés esetben visszaszerezheti a következő héten. Emellett nem társul a kártyázáshoz az a gondolat, hogy a jobb játékos kiforgatja partnerét a pénzből. A nyeremények nem is alacsonyak, hiszen egy-egy átkártyázott éjszaka alatt egy jobb falubeli fizetést (körülbelül tízezer rubelt) lehet megnyerni vagy elveszíteni.

A trinkázások alkalmával 3–6 férfi gyűlik össze egy partizhoz. Párhuzamosan akár több házban több kártyatársaság is összeülhet a faluban. A játék általában hajnalig tart, és nem mindig jár együtt vodkázással. Ahol isznak is a kártyázás közben, ott a játék rendszerint csak éjfélig tart. A trinkázás közbeni verekedések igen ritkák, én csak egyetlen ilyen esetről hallottam Külümnüürben. A trinkázás a falubeli férfitársaságot kovácsolja össze, és gyakorlatilag nem lehet kilépni a kártyatársaságokból, mert nyereség után nem illik, veszteség után pedig senki sem akar. A játék lényegéből fakadóan akár részegen is lehet nyerni. Az egyik kártyázás után például Shok Kolja saját bevallása szerint 15 000 rubelt nyert. Mikor részegen hazaért éjszaka, azért, hogy nehogy elköltse vagy elkártyázza, elásta kertjében a pénzt. Másnap, amikor keresték a pénzt, már nem emlékezett a helyre, és hiába ásták fel a kertet, nem találták meg. Ahogyan Kolja később említette, ez jogos is volt, mert a kártyázásból szerzett pénz nem szabad másra költeni, azt vissza kell

vinni a játékba és ott kell elveszíteni. A kártyázás a pénz körbejárása révén gazdasági köteleket is létrehoz a kártyázók társaságában, és éppen emiatt közeli rokonok sosem ülnek le kártyázni egymással.

Tarbagában a durákozás nem pénzben folyik. A legtöbbet azok durákoznak együtt, akik amúgy is egy helyen dolgoznak, azaz a nyári szállások tehenészlegényei. Ritkábban a faluban is összegyűlnek kártyázni a férfiak. Lányok csak abban az esetben csatlakoznak a kártyázáshoz, ha az egybegyűlt társaságot nagyrészt fiatal nőtlen férfiak alkotják. Kártyázni lehet még ünnepekkor is, ilyenkor az éppen összegyűlt vendégek (akár rokonok és szomszédok is) ülnek össze egy-egy partira. Mindazonáltal Tarbagában kialakult kártyatársaságok nincsenek, ahogyan nem rendszeres a játék sem. A külümnüürihez hasonló, hajnalig tartó szervezett kártyázások pedig egyáltalán nincsenek.

Munkahelyi barátságok

A munkakapcsolat legalább olyan fontos szerepet tölthet be a barátságok kialakulásában, mint az iskolai és osztálytársi összetartozás. Az együttműködést létrehozó munkakapcsolatok két típusba sorolhatóak: (1) amelyek korábban fennálltak, és ma is együttműködésre sarkallják a korábbi kollégákat, és (2) amelyek jelenleg működnek, és a munkahelyen belül hoznak létre barátok közt bizalmi hálókat. A kollektivizálás idején a két legfontosabb munkahely a szovhoz és az iskola volt.

Külümnüürben *az iskolából nyugdíjba vonult pedagógusok* közül többen továbbra is az iskolában dolgoznak (a tanárok közel harmada nyugdíjas), Tarbagában azonban nem. A volt pedagógusok közötti összetartás apró dolgokban (látogatások, halász- vagy vadászsákmány megosztása) jelentkezik, és önkéntes alapon szerveződik. A volt szovhozbrigádok együtt dolgozó tagjai, ha megőrizték a barátságot, meghívhatják egymást vadászni a maguk használta, arra alkalmas tavakra. Tarbagában Küörüme nyári szállásának környékére csak a volt és a jelenlegi brigádtagok járhatnak ki vadászni. A volt brigádtagoknak azonban egyes tavakra előjoguk van, ahová a mai brigádtagok csak abban az esetben mehetnek ki, ha egykori használói nem veszik igénybe azokat.

A volt brigádtagok nemcsak a nyári szállások környékére hívják meg egymást halászni, hanem az aktuálisan használt kaszálójukra, valamint a saját, megörökölt, halászatra és vadászatra alkalmas tavukra is. Tapasztalatom szerint az együtt vadászók csoportjai sokkal kevésbé rokoni alapon, mint inkább baráti viszonyok szerint rendeződnek, és a rokonok csak a kaszálás idején vadásznak együtt (a kacsavadászat májusi főszezonján kívül). Ennek oka egyrészt az, hogy a kaszálással ellentétben (ahol a hangsúly a minél gyorsabb munkavégzésen van, és ahol a vadászat, a halászat vagy a boggyógyűjtés csak kiegészítő jellegű pihenést jelent) a vadászat és a halászat ma már mun-

Külümnüürben csak traktorral lehet eljutni a kacsavadászat helyére

kának, hanem szórakozásnak minősül. Másrészt – különösen Tarbagában – e gazdálkodási formának ma már nincsen gyakorlati jelentősége a közösségben, és a vadász- és halásztavak nem jelentenek hatékonyan felhasználható gazdasági erőforrást. A barátok így minden felelősség és kötelezettség nélkül használhatják egymás tavait. Azok, akik nem hívják meg barátaikat vadászni, maguk sem mehetnek el mások területeire vadászni, így a kiszámíthatatlan tavaszi madárvonulás miatt egyes években elesnének a vadásztóltól. A közösen vadászók nem alkotnak zárt közösséget, és viszonylagos dinamika rajzolódik ki abban, hogy évről évre kik mennek el együtt vadászni a megfelelő tavakra. A meghívás önkéntessége nemcsak azt jelenti, hogy a meghívás nem jelent közvetlen visszahívási kötelezettséget a meghívott számára, hanem azt is, hogy az egyszer meghívott nem veheti biztosra, hogy a jövőben is kimehet-e egy-egy tóra vadászni.

Természetesen az ideális eset az, ha mindenki a saját tavához hívja meg a barátait egy közös vadászatra, de a madárvonulás időpontjának bizonytalansága és a tavak jegének állapota miatt (teljesen befagyott tavakra nem szállnak le a kacsák és ludak) könnyen előfordulhat, hogy más, kedvezőbb adottságú területre érdemes átmenni kacsalesre. Még azok a vadászok is rendszeresen vadásznak mások területein, akiknek igen jó adottságú (vagyis hamar megolvadó, nádassal fedett partú, közepes méretű) tavakkal van pettyegtetve a vadászterülete. Ugyanez igaz a halászatra is. Nem minden évben van gazdag fogás a tavakban, ezért évről évre érdemes más és más tóban kivetni a hálót. Az egy-két évig pihentetett tavakban aztán az újból megkezdett halászat évében ismét gazdag fogás ígérkezik.

Speciális esetet jelent a vándorló nyulak megjelenése a vadászterületeken. A nyulak ugyanis nem tavakhoz kötöttek jelennek meg, hanem a száraz évben hirtelen szaporodnak el egy-egy nagyobb területen. Tarbagában úgy tartják, hogy északkelet felől érkeznek meg minden hetedik évben, kiszámíthatatlan, hogy hol. A nyúl vadászatra alkalmas területek így nem egy-egy emberhez tartoznak, hanem egy-egy brigádhoz. Küörüme környékén például 2009 nyarán nagyon megsaporodtak a nyulak, de csak azok mehettek el levadászni őket, akik valaha a *sajlykn*-nál dolgoztak. Az ott vadászati joggal rendelkező Egor meghívta korábbi brigádtársát és barátját, Nikolajt vadászni, majd együttesen meginvitálták az *ulus* vezetőjét is a nyári szállásra. Az egyhetes közös vadászat és vendégeskedés alatt százával lőttek nyulakat. A megnyúzott állatok prémjét feldolgozták, a húsát pedig lefagyasztották. A falubeli pletyka szerint 2009 telén a „legjobb család” címéért kiosztott (Jakutiát az oroszországi dumában képviselő politikus által alapított) köztársasági jutalmat 100 000 és 50 000 rubel értékben a megyei vezető javaslatára nem véletlenül e két család kapta meg. A munkahelyi barátság révén tehát nemcsak a vadászterülethez lehet hozzáférni, hanem ismeretséget lehet kötni befolyásos támogatókkal, például a megye vezetőjével. A munkahelyi barátságok által tehát a tarbagaiak hatékonyan növelhetik társadalmi tőkéjüket.

A *nyári szálláson együtt dolgozó* (vagy korábban ott dolgozott) emberek alkotják a jég alatti halászatban közösen résztvevők csapatát is. A jég alatti húzóhálós halászat (*mungkha*) minimum nyolc-tíz ember közös munkáját igényli, de a halászat ünnepi jellege miatt gyakran többen (akár huszonötön) is összegyűlhetnek. Jég alatt halászni ősszel (tipikusan novemberben) szoktak, ilyenkor a tó megfagyott jegén vájt lécek segítségével közös munkával terelik a hálót, és halásszák ki a már téli álomra készülő zsíros kárászokat. A halászátra meghívást nem kizárólag a rokonok kapnak, hanem a barátok és a korábbi brigádtagok is. A jég alatti halászat legfontosabb eszköze a gyakran 200 méter széles húzóháló. Tarbagában három ennél kisebb (körülbelül darabonként ötvenméteres), Külümnüürben pedig kettő (egy nagyobb, százméteres és egy kisebb, ötvenméteres) háló található. A hálók tulajdonosai döntenek el, hogy kiket hívnak meg a halászátra. A halászáton résztvevők egyenlően osztoznak meg a nemritkán igen gazdag (alkalmanként akár fél tonnát is elérő) zsákmányon. Egy jól sikerült halászat után Külümnüürben például két zsák (összesen kb. 50 kilogramm) kárászt vihet haza egy résztvevő. Tarbagában ennél kisebb volumenű a fogás, de a *mungkhá*-ban való részvétel itt is fontos. A tűzoltóság szánját használják a háló cipelésére és a zsákmány hazahozására, Külümnüürben pedig két magántulajdonú szánnal végzik el ezt a munkát. A zsákmányt a halászok elosztják egymás között. Az így kapott 1-2 zsáknyi (60–100 kg) halat egész télen át fogyasztják a halászáton résztvevők családjai.

A sofőrök és utasaik

A mai jakutiai falvakban a tömegközlekedés hiánya miatt az egyik legfontosabb szakma a sofőröké. Mind a két településen összetartanak. Ezt a kapcsolatot a sofőrök a *tabaarys* szóval jelölik meg. Korábban is fontos szerepük több ok miatt értékelődött fel a falvakban a dekollektivizálást követően. Egyrészt a szovhozok széthullásával és a benzin hiányával megszűnt az állandó kapcsolat a központi és a peremhelyzetű települések között. Az 1990-es évek végén például kifejezetten nehéz volt fuvart találni Tarbagából Jakutszkba, vagy éppen Külümnüürből Ust'-Majába. További problémát jelentett a készpénz eltűnése a falvakból a kilencvenes években a csubajsi gazdasági reformok után (melyeknek lényege az volt, hogy a rubel leértékelésével és a fizetések visszatartásával letörjék az inflációt), aminek következményeként a helyieknek esélyük sem volt arra, hogy autót vegyenek maguknak. A falvakban az a néhány autó működött, amelyet a szovhoz sofőrjei ki tudtak privatizálni maguknak, illetve azok, amelyeket egyik vagy másik falubeli intézmény (polgármesteri hivatal, iskola, kórház) üzemeltetni tudott.

Az autóval való közlekedés azért kap különös jelentőséget Jakutiában, mert a köztársaság települései között ma nincsen szervezett és rendszeres tömegközlekedés, leszámítva a főváros közvetlen közelében található településeket Jakutszkkal összekötő buszjáratokat. Ennek megfelelően Tarbagába és Külümnüürbe sem járnak buszok vagy iránytaxik. Ezért Jakutszkba eljutni rendszerint komoly szervezést igényel. A magánautóval való utazás nemcsak a falvak és Jakutszk között az egyetlen számba jövő közlekedési lehetőség, hanem egész Közép- és Nyugat-Jakutiában ez a jellemző és általános közlekedési mód. Jakutiában ugyanis a szovjet rendszer megszűnését követően a tömegközlekedésnek minden, a Szovjetunió idején működő ága (folyami, légi, közúti) összeomlott. Jelentős problémát okoz az is, hogy Jakutiában vasúthálózat sincs. Jakutia örökké fagyott permafroszt talaján ugyanis rendkívül nehéz biztonságos vasúti pályát építeni és a közlekedést a nagy téli hidegekben fenntartani.

A közlekedési lehetőségek hiánya vagy drasztikus beszűkülése miatt a korábban egységesnek tűnő szovjet tér kis lokális és egymástól meglehetősen elzárt világokra hullott szét Jakutiában az utóbbi két évtizedben. Tarbagában például a Szovjetunióban felnőtt, ma már középkorú korosztály tagjainak jelentős hányada nemcsak Jakutszkba, hanem Moszkvába és Leningrádba is eljutott élete során, sőt, sokan közülük Jakutia határain kívül végeztek iskoláikat, vagy vállaltak munkát huzamosabb ideig. Ezzel szemben a már föderatív Oroszországban született fiatalabb generáció tagjai csak kivételesen lépték át Jakutia határát, és nem ritka Tarbagában az sem, hogy egy huszonéves falubeli élete során még nem hagyta el megyéjének területét. Ebben a környezetben igen fontos szerepük van azoknak a hivatásos sofőröknek, akik abból élnek, hogy a falu és a központok között rendszeresen szállítanak

utasokat. Különösen azért, mert a szovjet típusú gazdaság csődje odavezetett, hogy az 1990-es években egyre kevesebb pénz jutott az úthálózat karbantartására, és az utazás egyre nehezebb és drágább lett. Az olcsó benzin hiányával csökkent az állandó kapcsolat, a közlekedés a központok és a peremhelyzetű települések között. Az 1990-es évek végén ezért kifejezetten nehéz volt fuvart találni Tarbagából Jakutszkba.

A sofőrök alacsony száma (Tarbagában az intézmények járműparkján kívül öt, Külümnüürben pedig négy autó volt magántulajdonban a kilencvenes évek közepén), valamint az utazásra való jelentős igény miatt a sofőrök egyre inkább elkezdtek egymással együttműködni az utasok elosztásában és az autóhoz szükséges alkatrészek, valamint az üzemanyag beszerzésében. Ezzel párhuzamosan a falubeliekkel is kialakult egyfajta bizalmi viszony, és a sofőrök körül lassan létrejött egy olyan utaskör, akik igényt tartottak az adott sofőr szolgáltataira, de akik el is várták azt, hogy a sofőrök utazásaik alkalmával előnyben részesítsék őket. Az autók és a fuvar hiánya olyannyira jellemző volt, hogy még 2002-ben is igen nehéz volt a megyeszékhelyről, Boroghonból Tarbagába induló autót találnom, ugyanis én nem tartoztam ahhoz a körhöz, akiket a sofőrök mindenképpen el kellett hogy szállítsanak. Külümnüürben az autók hiánya 2004-ben például úgy jelentkezett, hogy az egyik legáltalánosabb mindennapi beszédtema a sofőrök útjainak időpontja és az útitársak várható összetétele volt.

A sofőrök egymással és utasaikkal olyan hatékonyan működő, kölcsönös szívességnyújtáson alapuló bizalmi viszonyt építettek ki, amelyben a sofőrnek és az utasainak is megvannak a követeléseik. Ez a viszony is a szívességnyújtások kölcsönös rendszerén alapul. A sofőrök nem egyszerűen szolgáltatást nyújtanak a kilencvenes évek közepétől a falubelieknek, hanem barátinak nevezhető viszonyt tartanak fenn törzsutasaikkal. Ebben a viszonyban a fuvarért járó pénzbeli fizetség csak egy része a sofőr és az utas közötti cserének, amely mellett a kölcsönös segítségnyújtások változatos formái is megjelennek. A sofőrök például rendszeresen bevásároltak a falubelieknek Jakutszkban vagy pedig Boroghonban, és a tarbagaiak a sofőrök közvetítésével küldtek ajándékokat városi rokonaiknak. A kilencvenes években a Tarbagába menő és a Tarbagába érkező autók mind tele voltak áruval. Az utasok szintén segítettek a sofőrnek, illetve a sofőr családjának. Igen általános volt például az, hogy a tarbagai sofőrt, Gosha Gotovcevet állandó utasai meghívták közös vadászatra és halászásra, ha pedig nem tudott ezeken részt venni, akkor potenciális utasai juttattak számára kárászt vagy pedig vadkacsát. 2002 telén, amikor indultam volna Jakutszkba, addig nem sikerült autót találnom, amíg nem mentem el Gosháékhoz interjút készíteni.

Bár az ilyen üzleti jellegű kapcsolatokat nem szokás az antropológiai szakirodalomban baráti viszonyként kezelni, azonban mind Tarbagában, mind Külümnüürben a saját sofőrjükre gyakran hivatkoznak a helyiek a *tabaarys* szóval. Az együttműködés a sofőr és a törzsutasa között nem az

utazás megkezdésével kezdődik, és nem annak befejeztével szakad meg. A jó sofőrök és törzsutasaik egymáshoz vendégeskedni is átjárnak, amellet, hogy az utazástól függetlenül is nyújthatnak szívességet, segítséget egymásnak. Ezen üzleti kapcsolat barátságyszerű elmélyülése az utasok és a sofőrök kölcsönös gazdasági függése miatt lehetséges. A barátságához hasonló jellegű kapcsolat az utasok és sofőrök között (elsősorban Tarbagában) a kölcsönös bizalom növekedésével vált elfogadottá.

A Társadalmi tőke és a társadalmi kapcsolatok összefüggése

A rokon, szomszédi és baráti viszonyok összefüggése

A baráti viszonyokban a bizalom jelenléte legalább annyira fontos, mint a territoriális csoportok vagy a rokonok esetében. A baráti kapcsolatokat azonban, az előbb említettekkel ellentétben, sosem lehet eleve adottnak, fennállónak tekinteni (mint például egy fivéri kapcsolatot vagy egy szomszédi viszonyt). Ezeket a kapcsolatokat ugyanis csak akkor lehet barátinak minősíteni, ha azok *működnek*. A rokon és a territoriális csoportok esetében a kapcsolat létrehozásának már eleve adott kereteit lehet tartalmassá tenni cselekedetekkel, érzelmekkel és bizalommal, hogy azok valóban működő és jelentőségteljes csoportokat és interszónális kapcsolatokat hozzanak létre. A barátság esetében erre nincsen lehetőség: potenciális barátok ugyanis nincsenek, csak létező barátok. Mindezek ellenére a barátok közötti viszonyok Tarbagában és Külümnüürben legalább olyan hatékonyan képesek működni és alakítani egyes emberek döntéseit, mint a rokon vagy a territoriális kapcsolatok.

Jó példa erre a vadászat és halászat. Bár a halászatra és vadászatra alkalmas tavak használatára vonatkozó jogosultságot rokon alapon lehet örökölni és megszerezni, és a territoriális csoporton belül lehet e jogokat érvényesíteni, a vadászni vagy halászni induló csapatok leginkább mégiscsak barátokból állnak. Amikor tehát az a kérdés, hogy egy tarbagai vagy egy külümnüüri férfi milyen kapcsolatok révén fér hozzá a tavakhoz, akkor abban a rokon, a területi és a baráti kapcsolatok egyszerre és egymást kiegészítve játszanak szerepet. Ugyanez mondható el az emberek közötti bizalom kérdéséről is. A jó kapcsolatot fenntartó rokonokban, az azonos territoriális csoportba tartozó személyekben és a barátokban egyaránt megbízhat egy tarbagai vagy egy külümnüüri ember. A kérdés csupán az, hogy az élet melyik területére vonatkozó titkait bízza rá a másik félre, vagy éppen milyen problémák megoldásában számít közbenjárásukra. Pénzügyi csalások esetén például inkább a rokonokban bíznak, a családon belüli erőszak esetén a szomszédokra számítanak, a szexuális életük problémáit pedig a barátokkal vitatják meg.

A társadalmi kapcsolatok e három típusa (azaz a rokoni, a területi és a baráti kapcsolatok) egyszerre, egymást kiegészítve és feltételezve működnek a faluközösségekben. Mind a baráti, mind a rokoni és a területi kapcsolatok esetében vannak olyanok, amelyek feltételezik a hosszú távú együttműködést, valamint a felek közötti bizalmat, azonban vannak olyanok is, amelyek kevesebb kötelezettséget rónak a felekre, illetve kevesebb lehetőséget adnak a feleknek. Egy rosszul működő rokoni kapcsolat (legyen bár a rokon bármily közeli is) például igen csekély mértékű együttműködést tesz lehetővé a felek között, ahogyan a kártyatársaságok tagjai sem számíthatnak egymás támogatására a mindennapokban.

A rokoni kapcsolatok (a többi kapcsolattípushoz képest) a szociálintropológiai diskurzusokban mindig kiemelt szerepet kaptak, mivel a rokonságot az interperszonális kapcsolatok legmélyebb és legalapvetőbb formájának tartották a kutatók (Holy 1996: 76). A tartós és jelentőségteljes bizalmi kapcsolatok rokoni vagy kvázi-rokoni jellegű értelmezése az antropológiai kutatásokban azt a feltételezést is magában rejt, hogy az emberi kapcsolatok óhatatlanul rokoni jellegűvé válnak akkor, ha elmélyülnek. Az emberi kapcsolatok eredendő fontossági sorrendjét azonban a néprajzi leírások adatai nem támasztják alá, és a lokális vagy a baráti kapcsolatok egyes közösségekben fontosabb társadalomszervező erőként lehetnek jelen, mint a rokoni kapcsolatok. Ez talán azért sem meglepő, mert a biológiai leszármazástól eltérően a rokoni kapcsolatok kulturálisan is megkonstruált társadalmi intézmények, amelyek így közösségekként eltérő jelentőséget kapnak.

A külümnüüri és tarbagai adatok is azt erősítik meg, hogy a rokoni kapcsolatok értelmezése nem kötődik szigorúan a biológiai leszármazáshoz, vagyis a rokoni kapcsolatokat sem Külümnüürben, sem Tarbagában nem tekintik feltétlenül eleve adottnak. Éppen ezért van lehetőség arra, hogy *beházasodás*, *adoptálás* és *névváltoztatás* révén egyesek megváltoztassák vagy befolyásolják rokoni identitásukat. Tarbagában Stepan Petrovich Gotovcev (született Migalkin), Mihail Nikolaevich Gotovcev (származására nézve Petuhov) példáján túl még örökbefogadások sora és egy általam ismert gyermekcsere is azt támasztja alá, hogy a biológiai leszármazás csak egy (habár központi) tényező abban, hogy ki milyen emberekkel tart fenn rokonságra hivatkozó kapcsolatokat. A társadalmi kapcsolatok hálózatában a rokoni kapcsolatok azért válnak egyes esetekben fontosabbá, mint a baráti vagy a lokális kapcsolatok, mert nehezebb változtatni rajtuk. Nem meglepő tehát, hogy külümnüüri és tarbagai adatközlőim a rokoni kapcsolatok megváltoztathatatlanságát többször is hangsúlyozták (különösen a rossz rokoni viszonyokról való beszámolóikban).

Ennek alapján azt lehet megállapítani, hogy inkább abban mutatkozik különbség a társadalmi kapcsolatok típusai között, hogy azok milyen téren, milyen szituációkban aktiválhatóak. Emiatt a társadalmi kapcsolatokat abból a szempontból is érdemes szemügyre venni, hogy milyen formában válhat-

nak hatékony erőforrásokká a helyiek számára. A társadalmi kapcsolatok felhasználhatóságára és egyes gazdasági és/vagy kulturális javak megszerzésének lehetőségére elsősorban azok a szociológiai munkák összpontosítottak, amelyek az emberi kapcsolatokat mint egyfajta társadalmi tőkét kívánták megérteni.

A posztoszocialista társadalmi tőke általános jellemzői

A társadalmi tőke a mai társadalomtudományi diskurzusok egyik legnépszerűbb és egyben legvitatottabb fogalma. A társadalmi tőke Pierre Bourdieu, James Coleman és Robert Putnam fellépése óta egyre általánosabban használt fogalma a társadalomtudományoknak, amely azonban éppen széles körű alkalmazásának okán egyre többet veszít megvilágító erejéből (Brunie 2009: 252). A fogalom bevezetése óta eltelt három évtizedben meghatározások és kritikák sokasága értelmezte a fogalmat, mely legáltalánosabb meghatározása szerint olyan erőforrás, amely az individuumok kapcsolati hálókba való beágyazottsága révén keletkezik, és amelyet ezen individuumok potenciálisan felhasználhatnak céljaik elérésére.¹²⁶ Mára a társadalmi tőke fogalmának használata nemcsak a kutató-elemző munka, hanem a döntéshozatali folyamatok során is általánossá vált (Castiglione 2008: 15; Brunie 2009: 252), bár e diskurzusok sok esetben érintetlenül hagyták az antropológiai és néprajzi társadalomelemzés gyakorlatát (Svendsen 2006).

A kurrens antropológiai kézikönyvek kerülnek a *társadalmi tőke* fogalom használatát (Bernard 2008; Barnard–Spencer 2010), bár a fogalom egyik kidolgozója, Pierre Bourdieu maga is végzett etnológiai kutatásokat. Bourdieu munkáit egyébként széles körben ismerik és alkalmazzák az antropológusok, ugyanakkor a társadalmi tőke fogalmát általában még azon kutatási témák esetén sem alkalmazzák, amikor annak használata más társadalomtudományokban teljesen általános. A társadalmi tőke fogalmát nem a diszciplínák közötti párbeszéd hiánya miatt kerülnek a néprajzos-antropológus szerzők, hanem azért, mert a társadalmi tőke kulturális beágyazottsága másodlagos kutatási probléma volt (Coleman 1990), holott nem lehet eltekinteni annak vizsgálatától. Ennek megfelelően az eltérő közösségekben kutató szociológusok a *társadalmi tőke olyan, kulturálisan kötött típusát* ismerték fel, mint például az „orosz társadalmi tőke” (Marsh 2000: 184). A társadalmi tőke meghatározásának különbségei így a fogalom használati közegének különbségei szerint értelmezhetővé válnak, létrehozva a társadalmi tőke kulturálisan kötött „fenotípusait” (Adam–Rončević 2003). A társadalmi tőke kulturális

¹²⁶ E sajátossága miatt például Angelusz Róbert és Tardos Róbert a *társadalmi tőke* – véleményük szerint elcsépelet fogalma – helyett a *kapcsolathálózati erőforrás* kifejezést javasolták. Angelusz–Tardos 1998: 238.

kötöttségének vizsgálata nélkül azonban tisztázatlan marad az a kérdés, hogy *miképpen* és *miért* alakul sajátos szabályok szerint egy-egy közösségben a társadalmi tőke működése.

A társadalmi tőke helyi értelmezésének szempontjából különös jelentősége van annak a kérdésnek is, hogy mit is lehet társadalmi tőkének tekinteni: a potenciálisan fennálló kapcsolatokat, vagy pedig csak azokat, amelyeket valóban (és esetenként folyamatosan) felhasználnak a cselekvők. A szociológiai kutatás gyakorlata jellemzően a társadalmi tőkét egyfajta kapacitásként fogja fel. E megközelítés szerint a kapcsolatok potenciális felhasználhatósága kap hangsúlyt, nem pedig az, hogy azoknak mekkora az egyébként is nehezen mérhető hatékonysága (Lin 2008: 53).

Ez a kérdés összefügg azzal a problémával is, hogy a társadalmi tőke egy, a cselekvőktől és cselekvésektől elvonatkoztatva értelmezhető közös java-e egy közösségnek, vagy pedig az adott cselekvő „tulajdonát” képezi (Esser 2008: 23). A társadalmi tőke értelmezésének ezen alapvető konceptuális kérdései alapvetően befolyásolják azt, hogy milyen kapcsolatokat célszerű erőforrásnak tekinteni a külümnnüiri és a tarbagai faluközösségben, valamint azt is, hogy e kapcsolatok hogyan hoznak létre rendszereket. E kérdések tisztázásához új szempontot adhatnak a néprajzi terepmunka „puha” adatai. A mindennapi élet gyakorlatait megfigyelő néprajzi terepmunka alkalmas lehet arra, hogy a *társadalmi normák és kapcsolatok működésének helyi értelmezéseit* feltárja, és a társadalmi-gazdasági változásokat kulturális beágyazottságukban értelmezze. A kulturális beágyazottság vizsgálata a társadalmi tőke jelenségének értelmezését abból a szempontból is pontosítja, hogy az interperszonális kapcsolatok fenntartásának és működtetésének milyen *helyi modelljei, kategóriái, normái* és azzal csak részlegesen összeegyeztethető *gyakorlatai* azonosíthatók a külümnnüiri és a tarbagai faluközösségekben.

Az emberi kapcsolatok modern antropológiai vizsgálata leginkább e kapcsolatok *kulturális modellek* révén történő működtetésére és használatára összpontosít (Schweitzer 2000). Az antropológiai szemlélet e kutatás bázisán a társadalmi tőke egy eddig alig elemzett aspektusát képes megragadni, mégpedig azt, hogy egy közösség tagjai milyen helyi modellek alapján értelmezik kapcsolati hálójuk felhasználhatóságát, és mit tekintenek kontrollálásnak.

A posztoszocialista társadalmak közösségeinek egyik alapvető vonása a *civil társadalom viszonylagos gyengesége*, amit a *társadalmi tőke gyengeségeként* is lehet értékelni (Nil'sen 2004). Ez a gyengeség egyrészt a *közösségen belüli bizalom hiányában*, másrészt az *államtól független informális kapcsolatok törékenysége*ben jelentkezik (Giordano–Kostova 2002). Ezekben a közösségekben (az állam kevésbé hatékony működése miatt) az interperszonális kapcsolatok szerepe felértékelődik a *helyi erőforrások elérése* során. Ez pedig *informális alapon szerveződő, második vagy párhuzamos társadalmat* (és egyben *fekete- és szürkegazdaságot*) hoz létre, különösen a peremhelyzetű közösségekben. A civil társadalom, a társadalmi tőke gyengesége és a bizalom

hiánya, illetve az interperszonális kapcsolatok kiemelt szerepe olyan ellentmondása a posztszocialista társadalmaknak, amelynek feloldásához a *bizalmi és segítségnyújtási hálók kulturális beágyazottságának* kutatása jelentősen hozzájárulhat. A posztszocialista társadalmak közösségeiben megfigyelhető társadalmi tőke egyik kulturálisan is meghatározott sajátossága például annak *államtól való függése, etatista (statist)* jellege (Petro 2001).

A társadalmi tőke értelmezésének keretei Tarbagában és Külümnüürben

Amikor tehát a külümnüüri és a tarbagai társadalmi kapcsolatokról esik szó, érdemes figyelemmel lenni a posztszocialista közeg sajátosságaira is, mert ezek nemcsak azt határozzák meg, hogyan lehet felhasználni az interperszonális kapcsolatokat, hanem azt is, hogy mit is lehet valójában társadalmi tőkének tekinteni. Tisztázásra szorul Külümnüür és Tarbaga esetében továbbá az is, hogy ha a társadalmi kapcsolatokat *tőkeként, erőforrásként* értelmezem, akkor azoknak milyen paramétereit, tulajdonságait kell számba venni ahhoz, hogy a társadalmi tőke működésének helyi sajátosságai megérthetőek legyenek.

A bemutatás során először érdemes azt megállapítani, hogy a társadalmi kapcsolatok nem tekinthetők eleve adottnak és változatlanul fennállóknak a faluközösségekben. Ahhoz, hogy e kapcsolatok valóban mobilizálhatóak, felhasználhatóak legyenek, a helyieknek „befektetéseket” kell tenni a fenntartásukba (vagyis a két ember közötti jó kapcsolat fenntartása anyagi és szellemi ráfordítással jár együtt). E befektetéseik után pedig a kapcsolatokból származó hasznot valamilyen formában realizálniuk kell (Lin 2001: 19–20). A kapcsolatok fenntartásából származó előnyök sokféleségéből a szociológiai szakirodalom négyet emel ki, ezek: az *információ* és a *befolyás* megszerzése, valamint a társadalmi *hitelesség* és a társadalmi *megerősítés* biztosítása (uo. 21).

E lehetséges haszonszerzési formák közül az első az *információhoz* való gyors hozzájutás. A baráti, rokon és szomszédi kapcsolatok révén Külümnüürben és Tarbagában könnyebben szerezhet meg fontos információkat az egyén, és ez mindkét településen igen hasznosnak bizonyulhat. E falvak és közösségek esetében nem az információ megszerzésének vagy hiányának van elsődleges jelentősége, hanem annak, hogy ki milyen *gyorsan* jut a szükséges információhoz. A faluközösségeken belül (ahogyan arról már szó volt) a titoktartás sem azt a célt szolgálja, hogy az információ terjedését meggátolja, hanem azt, hogy a titoktartó kifejezze lojalitását a titokgazda vonatkozásában. Másképpen fogalmazva, sokkal inkább az információ továbbadásának az iránya fejezi ki a társadalmi kapcsolatok szerkezetét Tarbagában és Külümnüürben, mintsem az, hogy kihez milyen információ jut el.

Az információ gyors megszerzése sokszor kézzelfogható előnyöket jelent, például akkor, amikor egy autó indul Jakutszkba. A kevés helyet természetesen azok az utasok foglalják el, akiket a sofőr felesége időben értesít az indulás-

ról. Az információ megszerzése a vadászat és a halászat esetében is fontos tényező. Ha madárvonuláskor valakinek a tavára nagy számban érkeznek kacsák, akkor a tó használója először azoknak az ismerőseinek szól, akikkel a későbbiekben együtt fog vadászni, és osztolni fog a zsákmányon. Különösen fontos a senkihez sem tartozó közös tavak esetén az információ gyors megszerzése. Ezekre a tavakra Tarbagában és Külümnüürben elsősorban a falubeli fiatalok szeretnek kijárni, mert azok használata nem jár társadalmi kötelezettségekkel. A fiatalok (iskolás fiúk, nőtlenek) önállóságukat hangsúlyozandó nemcsak a rokonok és a barátok tavain vadásznak (az idősebb férfiakkal ellentétben). A közös tavakon folytatott vadászat során (különösen a faluhoz közel eső tavaknál) csak az lehet sikeres, aki korán odaér és megszerzi a zsákmányt.

Természetesen az a hír, hogy valahol sok kacsát lőttek, vagy az, hogy az egyik tóban rengeteg kárászt fogtak, lassan-lassan elterjed faluszerte, de hasznot csak azok húzhatnak ezekből a hírekből, akikhez a leghamarabb eljut. Még inkább függ az információ megszerzésétől a jó bogoyógyűjtő helyek megtalálása, ezek ugyanis (a tavakkal ellentétben) nem *alaasokon* és kaszálókon találhatóak, és ezért kevésbé szigorúan vannak felosztva, mint a vadászatra és halászátra alkalmas helyek, így az időjárástól és a terméstől függően elvileg mindenkinek joga van arra, hogy évről évre kiválassza azt a helyet, ahol bogyót fog gyűjteni. Emiatt a hír, hogy az adott évben hol nőtt különösen gazdagon a tőzegáfonya vagy a számóca, különösen értékes. A halászáttól és vadászáttól eltérően a jól termő helyekről szóló információátadás elsősorban a nőkhez és a nők által fenntartott kapcsolatokhoz kötődik.

Az információ áramlása az állami intézményeken belül is fontos. Természetesen ebben az esetben is az információ útja számít igazán. A rendszerint késve megérkező fizetések kiosztása (elsősorban Külümnüürben) az információ megszerzésének függvényében haladt ottlétem során. Mivel a helyi iskola angoltanáráként szintén fizetést kaptam, a saját bőrömön tapasztalhattam, hogy eleinte a többi tanárhoz képest a béremhez gyakran tíznapos késéssel jutottam hozzá. A fizetések megérkezése és késése állandó témája volt a külümnüüri tanári szoba beszélgetéseinek, hiszen a korai fizetésfelvétel fontos volt az alkalmazottak számára. A fizetések felvétele között esetenként 4-5 nap különbség is lehetett a tanárok között. Hasonlóan az iskolához, a fizetések és a nyugdíjak megérkezésének és kiosztásának időpontja a polgármesteri hivatal munkájával kapcsolatban is állandó téma volt Tarbagában és Külümnüürben. A faluba érkező készpénz tartotta fent ugyanis azt a bonyolult körbetartozási rendszert, amelynek szinte mindenki tagja volt a közösségekben. A pénzen kívül az iskolai és a polgármesteri hivatalhoz tartozó autók indulása, valamint a jakutszki utazásokhoz kötődő árubeszerzés tételei szintén fokozatosan terjedő információt jelentettek.

Az információ mellett a *befolyás* is fontos értéknek bizonyult ottlétemkor a falvakban. A közösségen belül döntéshozói helyzetben lévő emberekkel

való kapcsolattartás és kapcsolatépítés révén a falubeliek biztosíthatják azt, hogy számukra kedvező döntés születessen bizonytalan ügyekben. A befolyás révén egy személy saját önlegitimációját is megteremtheti azáltal, hogy nyilvánosan kitüntetések, oklevelek kap a közösség vezetőitől. Tarbagában és Külümnüürben a különféle ünnepekhez kapcsolódó jutalmazások és kitüntetések elosztása tekintettel volt a döntéshozó bizottság és a kitüntetettek viszonyára. Ezt mind az iskolai, mind a polgármesteri elismerések elosztásakor gyakran szóvá tették a meg nem jutalmazott emberek.

A szimbolikus jellegű döntések meghozatala mellett konkrét gazdasági jelentőséget is kaphat a falvakban az, hogy az állami intézmények vezetői kiket támogatnak, erősítenek meg. Ez nemcsak a munkahelyek betöltéséhez kapcsolódó kérdéseket foglalja magában (habár mind Tarbagában, mind Külümnüürben az iskolaigazgató párja és gyerekei is az iskolában dolgoztak 2004-ben), hanem az iskolai erőforrások felhasználását is. Mindkét településen fontos kérdés volt az, hogy az iskola konyháján felhasznált húst, tejet és krumplit kitől és hogyan szerzi be az intézmény vezetője. A beszállító személyének kiválasztása Tarbagában az iskolaigazgató személyes döntésén múlik, Külümnüürben azonban az iskolához tartozik egy gazdaság is. Így az iskolai konyha élelmiszer-szükségletét nem kell külső forrásból megoldani.

Mivel a faluközösségekbe áramló állami juttatások mellett másfajta gazdasági forrás gyakorlatilag nem érhető el a falvakban, a befolyás gyakorlása elsősorban az állami szektoron belül működik és az állami juttatások elosztásának módjához kapcsolódik. Ez a megállapítás igaz a mezőgazdasági üzemekre is. Tarbagában például a *Geroj Egorov* kooperatívban, 2005-ben az állami támogatások kiosztásának ütemezésekor szerepet játszott az is, hogy a kooperatív vezetőjével ki milyen viszonyt ápolt.

A kapcsolatok fenntartásának harmadik haszna a *társadalmi hitelesség* megszerzése. Aki jó kapcsolatokkal rendelkezik, annak bizonyos képességeket eleve megelőlegez a környezete. Ez a jelenség már az iskolaévek során is hatással lehet egy ember megítélésére. A külümnüüri múzeumigazgató, Svetlana Krivosheeva lányát például az iskola minden tanára nagyon dicsérte szorgalma miatt, és amikor én négyest akartam adni neki év végén angoltól, kollégáim megdöbbentek. Más esetben viszont éppen a jeles osztályzat jogosságát vitatták kollégáim olyan tanulók esetében, akiknek rokonai nem tanítottak az iskolában, vagy nem töltöttek be vezető pozíciót a faluban.

A társadalmi hitelesség megszerzése Külümnüürben a kapcsolatok fenntartásának kevésbé fontos haszna volt, mint Tarbagában, ahol nem is a falubeli, hanem a falun kívüli kapcsolatok hitelesítenek egyes falubelieket. Különösen nagy jelentősége van annak, ha valakinek a rokona vagy barátja Jakutszkban vagy Boroghonban befolyásos pozíciót tölt be. Például a tarbagai születésű Konstantin Krivoszhapkin ma a Jakutszki Állami Egyetem dékánja és rektorhelyettese. A Krivoszhapkin család, amelynek felmenői sem a szovjet, sem a cári időszakban nem voltak különösebben megbecsült tagjai a tarbagai

faluközösségnek, Konstantin sikere óta egyre nagyobb tiszteletnek örvend. Ez leginkább a különböző ünnepségeken tartott felszólalásokkor vált számomra egyértelművé, ahol a családtagokat mint a gyereknevelés és a családi élet jó példáit mutatták be rendszeresen.

A nem rokoni kapcsolatok is sokat nyomnak a latban a társadalmi hitelesség kialakításában. A tarbagai Nikolaj Karataev reputációját például hathatósan támogatja az a tény, hogy baráti viszonyt ápol az *ulus* aktuális vezetőjével, de a jelenlegi tarbagai polgármester, Innokentij Nikolaevich Ivanov társadalmi megerősítésében is fontos szerepet játszik az a tény, hogy a megyei vezetőség több tagját is személyesen ismeri, mivel korábban ő is Boroghonban dolgozott. A társadalmi hitelesség megteremtésének fontos alkalma volt az 1990-es évek végétől 2005-ig a különféle jakutiai választási kampányokban való részvétel, ahol is a tarbagai közélet vezetői legitim és nyilvános módon fejezhették ki lojalitásukat egy-egy megyei vagy köztársasági vezető felé. Jakutiában (ahogyan Oroszország más részén is) a *krisha* ('tető') kifejezéssel nevezik meg azt a személyt, aki a háttérből legitimál, hitelesít egy adott embert. A *krisha* megszerzése és az erre való hivatkozás hatékonyan legitimálja a helyi vezetőket egész Jakutiában.

A kapcsolatok fenntartásának utolsó számba vehető haszna a *társadalmi megerősítés* megszerzése. A társadalmi megerősítés a társadalmi hitelességgel együtt járó jelenség. A jó kapcsolatok fenntartása (vagy az azokra való hivatkozás) nemcsak a közösség szemében növeli meg valakinek a tekintélyét, hanem az adott személy identitásának is fontos elemét képezheti. A *krisha* nemcsak legitimálja, hitelesíti a rá hivatkozó személyt, hanem konfliktushelyzetekben konfrontatív fellépésre hatalmazza fel őt. Ezért Külümnüürben és Tarbagában is előszeretettel hivatkoznak a helyiek olyan jelenlegi vagy korábbi személyes ismeretségeikre, amelyek egy-egy probléma megvitatásakor, elintézésekor megerősítik őket. E hivatkozás jelentőségét mi sem bizonyítja jobban, mint az, hogy viták alkalmával e kapcsolatok valóságos meglétét a szemben álló fél gyakran igyekszik megkérdőjelezni. Külümnüürben Ivan Ivanovich Atlasov például gyakran hivatkozott arra, hogy amikor ő korábban N'erungriban¹²⁷ edzőként dolgozott, alkalma nyílt megismerkedni a jakutiai sportélet elitjével és vezetőivel. Ezért azután sportügyekben nem fogadott el semmilyen ellenvéleményt a vele vitatkozóktól. Az Ivan Ivanovichból áradó magabiztosság az iskolában dolgozó tornatanárokat teljesen meggyőzte. A vele ellenséges viszonyban lévő Gennadij Romanovich azonban rendszeresen azt emelte ki, hogy Ivan Ivanovichnak hanyag munkavégzése és összeférhetlensége miatt kellett eljőnnie N'erungriból, így azután nem is rendelkezhet kifelé jó kapcsolatokkal.

Hasonló önmegerősítést jelentett a tarbagai polgármester számára az a tény, hogy korábban a megyeszékhelyen dolgozott. Nem meglepő ugyanakkor,

¹²⁷ Jakutia második legnagyobb (többségében ukránok lakta) városa.

hogy az iskolaigazgató, Tatiana Makarovna és az iskolában dolgozó tanárok a Boroghonból hazatért vezető helyett a Boroghonból kirúgott, alkalmatlan, bukott (és alkoholista) embert látták Innokentij Nikolaevich Ivanovban. Vasilij Karataev gyakran említette, hogy ő Jakutszkban mezőgazdasági tanulmányokat végzett, és emiatt – ellentétben Stepan Petrovich Gotovcevvel – ismeri a szaha agrárértelmisséget is. Tarbagában azonban a Kyhyl Tarbaga kooperatív működését kritizáló lakosok nemcsak azt vonták kétségbe, hogy Vasilij valóban ismeri ezeket az embereket, hanem azt is, hogy egyáltalán befejezte-e az iskoláit. Csattanós választ adott a kétkedőknek Vasilij anyósának, Olga Zablockajának 80. születésnapjára tartott ünnepsége 2013 januárjában. A jubileumi születésnapra ugyanis nemcsak hivatalos volt, de el is jött Jakutia korábbi mezőgazdasági minisztere.

A kapcsolatok révén történő önmegegyezésre a legjobb példát az Ud'uor parasztgazdaság vezetője és a Lenin-munkaérdemrend birtokosa, Mihail Nikolaevich Gotovcev szolgáltatja, aki kitüntetései miatt igen gyakran találkozott a köztársaság és a megye vezető politikusaival. Az ő esetében ezek a kapcsolatok (a tarbagai közösség számára vitathatatlan módon) váltak felhasználhatóvá, amikor Gotovcev önmaga és gazdasága számára megszerezte a Tan'n'arang környéki kaszálókat. Ez a tény nemcsak a közösség szemében emelte a férfi tekintélyét, hanem arra bátorította, hogy a faluban egy teljesen különutas gazdálkodási módot alakítson ki, amely nem az állami támogatások minél hatékonyabb megszerzésére összpontosít, hanem arra, hogy a kaszálók használatában ne kelljen másokkal osztoznia.

A társadalmi tőke tehát nem minden esetben alakítható át gazdasági tőkévé a faluközösségekben belül. Ennek ellenére a társadalmi tőke felhalmozása, valamint az abba való befektetés igen sokféle hasznot hajthat az egyén számára. A társadalmi tőke működésének feltétele és a kapcsolatokba tett befektetések célja a bizalom kialakítása a felek között. A bizalom megléte azonban önmagában nem egyenlő a társadalmi tőke meglétével, inkább annak alapját jelenti (Ostrom–Ahn 2009: 23–26). A rokoni, baráti és területiális kapcsolatok és csoportok működése az élet más és más területein feltételezi a bizalom meglétét, és emiatt eltérő módon felhasználható társadalmi tőkét jelent a helyiek számára.

Kötő és áthidaló jellegű társadalmi tőke Tarbagában és Külümnüürben

Amikor a társadalmi kapcsolatok felhasználása és haszna áll a vizsgálódások fókuszában, akkor a kapcsolatok fontosságát nem az határozza meg, hogy az *mire hivatkozva* jön létre a felek között, hanem az, hogy e kapcsolat mennyire *aktív*, mire használható, és milyen társadalmi helyzetű embereket köt össze. Az antropológiai szakirodalom (a terepmunka módszertana miatt) hajlamos volt azon kapcsolatok szerepét hangsúlyozni, amelyek gyakori

és szoros érintkezést hoztak létre vagy feltételeztek a felek között. Az egy háztartásban élők, a közeli rokonok vagy az egy hordába tartozók inkább álltak a kutatások homlokterében, mint a távoli ismerősök, a ritkán látott barátok vagy az eltérő társadalmi helyzetű személyek között létrejövő ideiglenes kapcsolatok. Az egyén szempontjából azonban nem törvényszerűen a szoros kapcsolatok bizonyulnak igazán hasznosnak, hanem esetenként azok is, amelyeket csak alkalmanként aktiválnak, vagy azok, amelyeknél a kapcsolat ápolása nem mindennapos.

Az ilyen „gyenge kötések” (*weak ties*) erejét Marc Granovetter vetette fel a szociológiai szakirodalomban (Granovetter 1973). Meglátása szerint a munkakeresésben például nem a legközelebbi (azaz a munkakeresőhöz hasonló baráti körrel rendelkező) ismerősök tudnak a leghatékonyabban segíteni, hanem azok a lazább kapcsolattal kötődő emberek, akik egy másik társadalmi közegbe beágyazva az adott munkakereső számára nehezebben elérhető információkhoz és lehetőségekhez is hozzáférnek. Bár Granovetter elméletének érvényességét a gyenge kötések erejéről nem minden kulturális közegben igazolták vissza a kutatások, az kétségtelen, hogy a nehezen elérhető információk gyakran nagyobb értéket képviselnek, mint a könnyen megszerezhetőek. A gyenge kapcsolatok Külümnüür és Tarbaga esetében nagyrészt megegyeznek a faluközösségeken kívüli kapcsolatokkal, hiszen a falubeliek egymással (különösen Külümnüürben) jellemzően szoros mindennapi kapcsolatban állnak.

Másképpen fogalmazva, a gyenge kötések olyan ritkán aktivált kapcsolatok Tarbagában és Külümnüürben, amelyek egy falubeli és egy nem falubeli között jönnek létre. Ezek a kifelé irányuló kapcsolatok igen fontosak mindkét faluban, mivel általuk olyan személyek felé építenek ki hidakat, akik a falubeliek számára értékes (és nehezen beszerezhető) információval és befolyással szolgálhatnak. Tarbagában és Külümnüürben tehát nem a „gyengeségük”, hanem az *áthidaló, közvetítő* jellegük karakterizálja a legpontosabban ezeket a kapcsolatokat. Gyenge kapcsolatok ugyanis fennállhatnak a falun belül is, sőt, akár rokonok között is, ahogyan arról már szó volt. Egy gyenge kötés tehát csak abban az esetben válik igazán fontossá, ha egy „strukturális lyukat” töm be, vagyis a szóban forgó interperszonális kapcsolat olyan csoportok között közvetít, amelyek egymással nem állnak közvetlen érintkezésben. Az ilyen gyenge kapcsolatok esetében a közvetítő személyek a befolyás és az információ brókereivé léphetnek elő (annak minden előnyét élvezve), ami indokolja számukra a gyenge kapcsolatok fenntartásába történő befektetést.

Azt a típusú társadalmi tőkét, amely az ilyen kapcsolatok fenntartásán alapul, nevezi Robert Putnam *áthidaló (bridging) társadalmi tőkének* (Putnam 2000: 22–24). Az eltérő csoportok között közvetítő, áthidaló társadalmi tőke felhalmozásának elsődleges célja az információ és a külső források minél hatékonyabb megszerzése. Ugyanakkor ez a típusú társadalmi tőke nem erősíti a csoporton belüli bizalmat és reciprocitást. Az áthidaló társadalmi tőke

haszna akkor mutatkozik meg leginkább, ha az egyén gyarapodni szeretne, új forrásokat kíván megszerezni, vagy akkor, amikor státusemelkedés a célja. Az új források megszerzésére irányuló társadalmi cselekvéseket a szociológiai szakirodalom *instrumentális* cselekvéseknek nevezi (Lin 2001: 27). Ezek az instrumentális cselekvések azonban csak abban az esetben értelmezhetőek, ha valóban léteznek olyan társadalmi csoportok, amelyek (más csoportokkal szemben) a rendelkezésre álló erőforrások nagyobb részét az ellenőrzésük alatt tartják. Másképpen fogalmazva, az instrumentális cselekvések hozzák létre és erősítik meg a csoporton belüli rétegzettséget azáltal, hogy az aktorok egy része sikeresen, más része pedig sikertelenül igyekszik többletforrásokat megszerezni önmaga számára.

Az instrumentális cselekvések nemcsak a társadalmi rétegzettség meglétét feltételezik, hanem azt is, hogy e rétegek között valamilyen kapcsolat van. E nélkül ugyanis a feltörekvő személynek nehéz lenne megszereznie a szükséges javakat az erőforrásokat ellenőrző csoport egyes tagjaitól. Az erőforrások ellenőrzése ezért az instrumentális cselekvésekkel szembeállítható *expresszív* cselekvésekkel is együtt jár, amelyeknek az a célja, hogy megőrizték, fenntartsák az egyén erőforrások felett gyakorolt felügyeletét. A kétfajta társadalmi cselekvés közösségekként eltérő módon alkot egymással egységet, megszabva a társadalmi mobilitás és kohézió paramétereit (Lin 2001: 47).

Az expresszív és instrumentális cselekvések egy rétegzett társadalmi térben (ahol az egyes rétegek eltérő mennyiségű erőforrást birtokolnak) valósulnak meg, amelyben óhatatlanul interakciók jönnek létre a felek között. Amikor ezek az interakciók olyan személyek között jönnek létre, akik közel azonos mennyiségű erőforrás fölött rendelkeznek, *homofilikus* interakcióknak lehet nevezni őket, amikor azonban a felek egyike több erőforrást kontrollál, mint a másik, akkor *heterofilikus* interakciók valósulnak meg. Az interakciók típusai összefüggenek a társadalmi cselekvések típusaival is. A heterofilikus kapcsolatok rendszerint instrumentális cselekvésekkel járnak együtt, a homofilikus kapcsolatok pedig expresszívvel (Lin 2001: 34).

A heterofilikus interakciók értelemszerűen több befektetést igényelnek, mint a homofilikusak, mivel a felek nem tartoznak ugyanahhoz a társadalmi csoporthoz, következésképpen a kapcsolatot nem alapozhatja meg az összetartozás érzése és a kölcsönösség gyakorlata. A kérdés tehát az, hogy mégis mi teszi ésszerűvé az ilyen interakciókban való részvételt, és mi alapozza meg a kapcsolatot az eltérő mennyiségű erőforrás fölött rendelkező felek között. Ez nem lehet más, mint az interakcióból várható profit nagy mennyisége. Ez egyben indokolja azt is, hogy miért az instrumentális (erőforrásszerző) motivációjú társadalmi cselekvések járnak együtt a heterofilikus kapcsolatokkal.

Azokban a közösségekben tehát, ahol a gyenge kötéseknek komoly jelentőségük van, számolni kell az áthidaló társadalmi tőke jelenlétével, amely heterofilikus interakciók keretében instrumentális társadalmi cselekvéseket eredményezhet. Ez erősen hierarchizált viszonyt hoz létre a felek között, ami

	HOMOFILIKUS INTERAKCIÓ	HETEROFILIKUS INTERAKCIÓ
Expresszív motiváció	Kevés befektetés – sok haszon	Sok befektetés – kevés haszon
Instrumentális motiváció	Kevés befektetés – kevés haszon	Sok befektetés – sok haszon ¹²⁸

az instrumentális cselekvések általánossága miatt versenyhelyzetet teremt. A versenyből eredő társadalmi mobilitás lehetőséget ad arra, hogy helyi tekintélyek és vezetők emelkedjenek ki, akik (ez esetben) a faluközösség és a falun kívüli megyei vezetők között közvetíteni képesek.

Az áthidaló kapcsolatok mellett ugyanakkor fontos megemlíteni a *kötő* (*bonding*) jellegű társadalmi tőkét is, amely az azonos csoportba tartozó felek közötti kapcsolatokat jellemzi. A kötő társadalmi tőke az azonos csoportba tartozók közötti kölcsönösséget és szolidaritást erősíti meg elsősorban, és közvetett módon a közösség stabilitását és erejét növeli. Ugyanakkor a kötő jellegű társadalmi tőke túlsúlya azzal a veszéllyel is járhat, hogy a közösség izolálódik a környezetétől, és annak tagjai egyre nagyobb erőfeszítések árán lesznek csak képesek közösségükön túlmutató kapcsolatok kiépítésére. *A csoporton belüli kötő jellegű társadalmi tőke dominanciája következtében homofilikus társadalmi interakciókat eredményez, amelyek az expresszív motivációjú társadalmi cselekvéseket teszik kifizetődővé.* Az ilyen közösségeken belül tehát kisebb társadalmi rétegzettség és nagyobb stabilitás figyelhető meg, amely nem teszi lehetővé azt, hogy a helyi vezetők tartósan megerősödjének. Az ilyen közösségekben nem könnyű információbrókkerré válni, hiszen az információ a közösségen belül viszonylag egyenletesen van elosztva, és csak annak van jelentősége, hogy kihez milyen gyorsan jutnak el a hírek. Emiatt az ilyen kapcsolatokkal átszőtt közösség társadalma kevésbé hierarchizált.

A kötő és az áthidaló jellegű társadalmi tőke pontos megkülönböztetésére és mérésére igazán hatékony módszerek még nem ismertek (Knudsen–Florida–Rousseau 2005: 8), ugyanakkor kétségtelen, hogy a szociológusok leírta jelenségek Tarbagában és Külümnüürben is értelmezhetőek. A kulturálisan beágyazott rokoni, szomszédi és baráti viszonyok értelmezése a kötő, illetve az áthidaló jellegű társadalmi tőke szempontjából eredményesen magyarázhatja nemcsak a két közösségen belüli interperszonális kapcsolatok működését, de rávilágíthat az eltérő gazdasági stratégiák okaira is. A kulturálisan értelmezett kapcsolatok a társadalmi tőke szempontjából értékelve arra utalnak, hogy a külümnüüri és a tarbagai társadalmat eltérő mértékben jellemzi a kötő, illetve az áthidaló társadalmi tőke felhalmozása. Külümnüürben a közösségen belüli erős szolidaritás és kohézió, valamint az erős vezetők és a hierarchizáltság hiánya arról tanúskodik, hogy az egyének elsősorban kötő jellegű társadalmi tőkét halmoznak fel. Tarbagában a kötő jellegű társadalmi tőke mellett az

¹²⁸ Lin 2001: 48. alapján.

áthidaló társadalmi tőke is jelen van, amely a helyi vezetők kezében hatékony legitimációs eszköz. Az információ és a befolyás brókerszerű közvetítése a tarbagaiak felé plasztikusan írja le azt a helyzetet, ahogyan a kooperatívok irányítói, az iskola és az óvoda igazgatója, valamint a polgármester megerősítik saját hatalmukat. A társadalmi tőke felhalmozásában megmutatkozó különbségekről éppen ezért legérzékletesebben a patrónus–kliens-viszonyok bemutatása számolhat be.

A közösségbeli kapcsolatok nem mindig egyenlő felek között működnek, hanem óhatatlanul bizonyos eltérés figyelhető meg a felek társadalmi tőkéjében, gazdasági lehetőségeiben, tekintélyében, de mindenekelőtt az általuk ellenőrzött erőforrások mennyiségében. A heterofilikus interakciókban megvalósuló instrumentális cselekvések nagy befektetést, viszonylag nagy kockázatot, de bő hozamot jelentenek a felek számára, ezért elemzésük külön fejezetben indokolt. Az ellenőrzött erőforrások mennyiségében megmutatkozó különbségek lehetnek rövid életűek vagy csak egyes szituációkban jelentkezők, de mindenesetre számot kell vetni ennek közösségbeli következményeivel: a patrónus–kliens (támogatók és támogatottak között fennálló) viszonyok kialakulásával.

Patrónus–kliens-viszonyok

A patrónus–kliens-viszonyok kutatása az 1960-as évekig váratott magára, mivel az antropológiai kutatásokban a szervezett rokoni és a territoriális csoportok, a szociológiában pedig a bürokratikus és a piaci viszonyok adták a társadalom vizsgálatának kereteit. A patrónus–kliens-viszonyok kutatása a kezdetektől fogva nem a nagy rendszerekre, hanem azok működésére, vagyis a személyek közötti kapcsolatokra és a csere folyamatára koncentrált (Roniger–Eisenstadt 1999: 27). A patrónusok és kliensek közötti viszonyok mindenekelőtt a közösségen belüli interperszonális bizalmon alapulnak. Ez rögvest az egyik belső ellentmondása is a patrónus–kliens-viszonyoknak, mivel a felek közötti egyenlőtlenség a felek közötti bizalom és szolidaritás meglétével párosul.

A patrónus–kliens-viszonyokat a társadalmi kapcsolatok egy külön típusaként kezeli Luis Roniger és Shmuel Eisenstadt, a rokoni vagy éppen a territoriális csoportokhoz képest külön kutatási témaként tekintve a kérdésre (Roniger–Eisenstadt 1999: 2). A külümnüüri és a tarbagai terepmunka tapasztalatai alapján azonban úgy gondolom, hogy ez a szétválasztás csak megnehezíti az egyenlőtlen kapcsolatok megértését. Tarbagában és Külümnüürben ugyanis elképzelhetetlen az, hogy ne álljon fenn valamilyen rokoni, területi vagy baráti kapcsolat a kliens és a patrónus között. A fennálló kapcsolatok nélkül nem bíznának meg egymásban a felek. A patrónus–kliens-viszonyok

működését tehát a rokoni, a területi és a baráti kapcsolatokon *belül* érdemes értelmezni. Ez természetesen nem azt jelenti, hogy a patrónus–kliens-viszony a fentebb említett három kapcsolatforma egy fajtája lenne. Célszerűbb talán úgy fogalmazni, hogy e viszonyok vizsgálata új szempontot nyújthat a társadalmi kapcsolatok vizsgálatához, ahol a kérdés nem az, hogy *mire hivatkozva* jön létre a bizalom és az együttműködés a felek között, hanem az, hogy *milyen hatalmi viszonyokkal és érdekérvényesítéssel* jár együtt ez az együttműködés.

A támogatók és a támogatottak közötti kapcsolatok abban az esetben hatják át a közösséget és jelentenek érvényes kutatási szempontot, ha a közösségen belül az erőforrásokhoz való hozzáférés limitált; ha a közösség támogatásra szoruló tagjai között alacsony a szolidaritás és az együttműködés mértéke, valamint ha a közösségen belüli döntéshozatal hatóereje limitált (vagyis az önmagukra vonatkozó fontos kérdésekben a helyiek nem hallathatják szavukat) (Roniger–Eisenstadt 1999: 205). Ezek a megállapítások eltérő mértékben ugyan, de egyaránt jellemzik mind a külümnüüri, mind a tarbagai marginális helyzetben lévő faluközösséget, vagyis itt a patrónus–kliens-viszonyok működése elkerülhetetlen. Ezek a viszonyok azonban mindkét közösségben eltérő módon működnek, ahogyan eltérő mértékű a társadalmi hatóerejük is.

Ennek oka nemcsak az, hogy eltérő gazdasági környezetben valósulnak meg a támogatók és a támogatottak közötti együttműködések, hanem az is, hogy egyes közösségtípusok és kapcsolathálók kedveznek a patrónus–kliens-viszonyok kialakulásának, mások pedig nem. A kérdéssel talán legbehatóbban foglalkozó Edwin Guy Swanson és Luis Roniger a rokonsági rendszer néhány olyan jellemzőjét sorolták fel, amelyek meglátásuk szerint elősegítik a patrónus–kliens-viszonyok működését (Roniger–Eisenstadt 1999: 206; Swanson 1969):

1. A rokoni kapcsolatok nem működnek hatékonyan, kicsi a hivatkozási erejük.
2. Az unilineáris leszármazási csoportok szerepe elhanyagolható vagy szimbolikus.
3. A rokoni kapcsolatok bilaterális jelleggel működnek.
4. Az anyák és általában a nők szerepe megnő a rokonok között.
5. A rokoni csoportok közötti határok elmosódottak és átjárhatóak.

E szempontok egy olyan kutatási szemlélet logikájának megfelelően születtek, amely a patrónus–kliens-viszonyokat a rokoni viszonyok *mellett* helyezte el. Mindazonáltal e sajátosságok közül néhány jellemzi Külümnüür és Tarbaga közösségét is.

A külümnüüri és a tarbagai patrónus–kliens-viszonyok működésének tapasztalataim szerint három feltétele van. Az egyik a bizalom megléte, a másik az, hogy legyenek olyan hatékonyan felhasználható erőforrások, amelyek megszerzésére irányulhatnak e kapcsolatok, és végül az, hogy a támogató döntési helyzetben legyen az adott erőforrás megszerzésére vonatkozóan.

A bizalom

A támogató és a támogatott közötti bizalom alapja lehet a már fennálló rokoni, területi vagy baráti kapcsolat. A rokonok között például kialakulhatnak patrónus-kliens kapcsolatok, ha az egyik rokon rendszeresen pénzbeli támogatásra vagy egyéb segítségre szorul. Külümnüürben Nikolaj Kuchutov, a legidősebb Kuchutov testvér nemcsak hússal és hallal támogatta húgát és annak férjét, Egasov D'ögöört, de el is várta, hogy azok a nyári időszakban dolgozzanak az ő kaszálóján. Nikolaj rendelkezett a Kuchutovok *obshchinájának* autójával is, amelyet csak az ő beleegyezésével használhattak öccsei, sógorai. Zhenja Alekseev ezt szövé is tette, mondván, hogy hiába sógor Nikolaj, úgy viselkedik, mintha főnök lenne. Igor Aprosimov hasonlóképpen igyekezett klienseivé tenni unokahúgát, unokatestvérét és sógorát, amikor a gazdagodását még jó szemmel nézte a külümnüüri közösség.

Külümnüürben az egyenlőtlen rokoni viszonyok (vagyis amikor az egyén rá van utalva tehetősebb rokonára) csak ideiglenesen alakulhatnak át patrónus-kliens-viszonyokká, mert a közösség csak kismértékben és rövid távon tolerálja a hierarchizáltságot a rokoni viszonyokban. Egyetlen olyan példa sem ismeretes a faluközösségben, amikor az alárendeltségi viszonyt hosszú távon fenn lehetett volna tartani. A szegényebb rászoruló rokonok támogatásából emiatt nem lehet tőkét kovácsolni a faluban.

A rokoni kapcsolaton alapuló, állandósult patrónus-kliens-viszony így nehezen legitimálható a faluközösségben, és azokról, akik rokonaikat besztottként alkalmazzák, Külümnüürben és Tarbagában is kedvezőtlen kép alakul ki. Tarbagában is lehet a rokonok közötti bizalom a támogatási viszony kiépülésének az alapja, ám itt a rokoni kapcsolaton alapuló bizalom nem hoz létre támogatói viszonyt. Tarbagában a legjobb példát a rokoni viszony patrónusi viszonyná való átalakítására éppen a *Kyhyl Tarbaga* kooperatív vezetése mutatja. Vera Neustroeva unokahúgát és unokaöccsét alkalmazza a kooperatív-

ban. Ezt ő maga segítségképpen fogja fel, hiszen véleménye szerint az alkalmazás révén munkát és keresetet adott a rokonainak. A falu közvéleménye azonban a rokonok kihasználásának tartja az esetet. A rokoni viszonyok Tarbagában és Külümnüürben a fennálló bizalom ellenére éppen ezért csak igen ritkán lehetnek alapjai

Nikolaj Kuchutov, az egyik hivatásos vadász és családja

a patrónus–kliens-viszonyoknak, mivel a rokonok közötti egyenlőtlenség megítélése negatív.

A rokoni kapcsolatokkal ellentétben a baráti és a területi kapcsolatok sokkal könnyebben válhatnak mindkét településen a patrónusok és a kliensek közötti kapcsolatokká. A dekollektivizálás előtti *tüölbe*ken belül – amint arról már szó volt – eleve fennállt az alá- és fölérendeltségi viszony, ami abban az időben közigazgatási jelleget is öltött. A *tüölbe* vezetője, az *ystaarysta*, azaz ‘az öreg’ felelt a *tüölbe* adózásáért, és tartotta a kapcsolatot a *nasleg* vezetőjével. A *tüölbék* közösségein belüli vezető szerepet eleinte, az 1990-es években az *arendatorok*, később a *tüölbék* helyén kialakult *sugulaanok* irányításában résztvevők vették át. A hierarchikus viszonyok a kooperatív nyári szállásain belül Tarbagában hatékonyan működtek, különösen a küörümei és a sardangai nyári szálláson. A hierarchikus viszonyok a munkavégzés során jöttek létre, de ezek a beosztotti viszonyok addig nem tekinthetők patrónus–kliens-viszonyoknak, ameddig a patrónus nem volt döntési helyzetben az erőforrások és juttatások elosztása kapcsán. Emiatt Tarbagában mind a két kooperatív vezetője igyekezett visszatartani a termelés után járó állami támogatást, úgy téve, mintha ők dönthetnének arról, hogy azt kinek, mikor és milyen összegben utalják ki.

Ezért mind a két kooperatív vezetője körül kialakult a klienseknek egy olyan köre, akik rá voltak szorulva az együttműködésre Vasilij Karataevvel, illetve Stepan Gotovcevvvel. A bizalom alapja a közös érdek volt. A klienseknek az állami támogatás megszerzése miatt megérte a kooperatívon belül gazdálkodni, a két vezető pedig folytonosan szélesíthette támogatói körét, és bővíthette az általa kontrollált pénzeszközök mennyiségét, illetve növelhette az alkalmazottak számát. 2009-ben a *Kyhyl Tarbaga* kooperatívna már huszonhat, a *Geroj Egorov* kooperatívna pedig harmincöt alkalmazottja volt, vagyis az alkalmazottak száma 2003 és 2009 között mindkét üzem esetében megduplázódott. Külümnüürben a kooperatívokon belül egyedül a Edreevek esetében történt kísérlet hasonló hatalmi viszonyok létrehozására, de a faluközösség nyomására a mezőgazdasági üzemen belüli hierarchia fokozatosan eltűnt.

A baráti viszonyok bizalmi hálójá kizárólag a munkahelyeken társul a patrónus–kliens-viszonyokkal. Tarbagában minden állami munkahelyen nagyon erősen érvényesül ez. Az iskola, a polgármesteri hivatal, az óvoda mind-mind hierarchizált baráti viszonyok működésének színtere.

A bizalom ezekben az esetekben is kölcsönösnek bizonyul. Az igazgató számára az a fontos, hogy az intézmény működésével kapcsolatban ne merüljenek fel problémák, és az, hogy a tanárok, nevelők munkája eredményeként saját intézménye sikeresen működjön. A tanárok és óvodai nevelők pedig természetesen abban érdekeltek, hogy az intézményen belüli munkahelyüket megőrizhessék. Külümnüürben ez az egymásra utaltság nem ilyen erős, ugyanis nem lehet eltávolítani tanárokat az iskolából (mivel egyszerűen nincs

helyettük olyan ember a faluban, aki betölthetné munkakörüket), az igazgató pedig Ust'-Maja megyén belül eleve nem lehet versenyben a többi iskolával, mivel azok orosz nyelvű iskolák, és teljesen más tanterv szerint haladnak.

Mind a kooperatívok esetében, mind az állami intézményeken belül a patrónus–kliens-viszonyok Tarbagában sokkal nagyobb jelentőséget kapnak. A bizalom a patrónusok és a kliensek között még abban az esetben is elsősorban az állami intézményeken és a mezőgazdasági üzemeken belül tűnik értelmezhetőnek, ha az párhuzamosan valamilyen territoriális vagy baráti viszonyból is táplálkozhat. A bizalmi viszonyok munkahelyi kötöttsége sokkal merevebb alá-fölérendeltségi viszonyokat hoz létre Tarbagában, mint Külümnüürben. Külümnüürben ugyanis nem sikerül az ideiglenesen több forrást ellenőrző személyeknek az alárendeltségi viszonyok stabilizálása. Ezek a kísérletek ugyanis egytől egyig rövid időn belül megbuknak, és a vezetőknek sem a mezőgazdasági üzemekben, sem az állami intézményekben nem sikerül hierarchizálni a viszonyokat.

A patrónusok és a kliensek közötti bizalom kiépítése Tarbagában különféle rítusokkal is együtt jár. Ezek a rítusok az állami intézmények és a mezőgazdasági üzemek saját ünnepein jelennek meg. A falubeli ünnepek mindegyikének van például egy iskolabeli, óvodabeli változata is, ahol a munkaközösség nemcsak együtt ünnepel, hanem az igazgatóktól jutalmakban és oklevelekben részesülnek. A mezőgazdasági üzemek esetében az *yhyakh*nak van kiemelt jelentősége; a nyári szállásokon például külön *yhyakh*ot szoktak tartani, ahol a kooperatívok vezetői versenyeket rendeznek és értékes jutalmakat (borjút, csikót) ajánlanak fel a győzteseknek. A kollektíva cserébe mindkét helyen ajándékokkal kedveskedik a vezetőknek az ünnepeken.

A falubeli erőforrások ellenőrzése

Az erőforrások csak abban az esetben jelenthetik a patrónus–kliens-viszonyok alapját, ha azok valamilyen mértékben monopolizálhatók, azaz korlátozni lehet a közösség tagjainak hozzáférését például a kaszálókhoz vagy az állami munkahelyekhez. E tekintetben nagy különbség figyelhető meg a két vizsgált település között.

Tarbagában a mezőgazdaság erőforrásai meglehetősen szűkösek. A kaszálók, a legelők, a tavak korlátozott mennyisége éles versenyt hoz létre a helyiek között a mezőgazdaságilag hatékonyan és haszonnal felhasználható területek használati jogának megszerzéséért. A legnagyobb jelentősége annak van ebben a versenyben, hogy kiket lehet kizárni, távol tartani ezen értékes területektől. Külümnüürben ugyanakkor mind a kaszálók, mind a legelők olyan nagy számban állnak a helyiek rendelkezésére, hogy sem az öröklés, sem a használat, sem a kizárás kérdése nem vezethet érdemi konfliktusokhoz. Amíg tehát Tarbagában a mezőgazdaságilag értékes területek szűkössége a

kooperatívok vezetőit, a földmérőt és a polgármestert megerősíti hatalmában, addig Külümnüürben a földmérőnek gyakorlatilag csak a kivágandó erdők kijelölésében van szerepe, ahogyan a polgármester sem dönthet a kaszálók sorsáról.

Az állami munkahelyek esetében a végzettség megléte fontos szempont, így egy iskolai munkahely betöltése elvileg megkívánja valamely felsőfokú diploma megszerzését. Tarbagában egyes pozíciókért igen komoly verseny folyik. Tornatanárból például 2009-ben hat állt a falu rendelkezésére, de csak kettő dolgozhatott az iskolában. A falu közelebb esik Jakutszkhoz, és a tarbagaiak jóval nagyobb számban szereznek diplomát a főváros egyetemén, mint a külümnüüriek.¹²⁹ Egy-két tantárgyat leszámítva minden tanár helyett lehetne találni egy másik oktatót a faluban. Ezért az iskolai munkahelynek igen nagy becse van. Tarbagában a fizetések is magasabbak, mint Külümnüürben (miközben alacsonyabbak az árak), így a fizetésből származó készpénz is többet ér. Ez az intézmények vezetőinek kezébe jelentős hatalmat ad, és érdekelté teszi az alkalmazottakat, hogy lojálisak legyenek hozzájuk.

A külümnüüri iskolában a munkahely és a fizetés kevésbé függ az igazgató támogatásának megszerzésétől. Az iskolában ugyanis az igazgató korántsem rendelkezik olyan tekintéllyel, mint tarbagai társa, és az iskolai döntéshozatalba be kell vonnia a pedagógusok közül azokat, akik korábban igazgatók voltak. Ezeket az idős tanárokat el sem bocsáthatja, hiszen helyettük nem talál új munkaerőt. Így az iskola közege nem teremti meg annak lehetőségét, hogy az igazgató kiépítse saját klientúráját. Önmagában az a tény is, hogy Külümnüürben az iskolaigazgatói pozíciót az elmúlt húsz évben öt ember töltötte be, azt támasztja alá, hogy nem állandósítható a vezető pozíció betöltése. A jelenlegi igazgató, Petr Davidovich Nikitin pedig éppen azért tudott egészen máig igazgató maradni, mert kész volt a kompromisszumra és az egyeztetésre.

Tekintély és döntéshozatal

Mindkét faluban vannak olyan személyek és olyan pozíciók, amelyek döntéshozói hatalmat adnak egyesek kezébe. Ilyenek az állami intézmények és a kooperatívok vezetői, vagy éppen a földmérő és az állatorvos. A kérdés az, hogy döntésük mekkora súllyal esik latba a befektetésekre, állami támogatások átutalására vonatkozó végső döntések meghozatalakor. A patrónus-kliens

¹²⁹ Jakutiában egyetlen egyetem működik, a Jakutszki Állami Egyetem, amely 2010 óta Északkelet-Oroszországi Föderatív Egyetem néven Jakutián kívül is karokat, fiilálékát és intézeteket működtet. Jakutszkban emellett több főiskola is található (pl. mezőgazdasági, tanítóképző és üzleti). Jakutszkon kívül a nagyobb megyeszékhelyeken (Viljujszkban, Namban és Churapchyban) főiskolák vagy a jakutszki főiskolák fiiláléi működnek.

rendszerek létrejötteként és hatékony működésének egyik fontos feltétele az, hogy a közösségek ne hozhassanak maguk (autonóm módon) döntést a saját ügyeiket illetően. Ehelyett olyan rendszerre van szükség, ahol a döntéshozó mechanizmus, illetve a helyiek között egy *közvetítő* helyezkedik el, aki kapcsolatbrókerként képviseli mindkét fél (vagyis az állam és a közösség) szempontjait a közvetett kommunikáció során (Roniger–Eisenstadt 1999: 163). Ez a hálózatszerű kapcsolódás a kimunkáltabb patrónus-kliens rendszerek sajátja, ahol már nem a két rokon vagy a két szomszéd közötti egyenlőtlenség hozza létre a diádikus támogatói viszonyt, hanem egy olyan rendszer, amelyben a közvetítői szerep és a kapcsolathálóban elfoglalt pozíció legitimálja a patrónust.

A két megye etnikus sajátosságai révén Tarbaga és Külümnüür másként vesz részt a megyei elosztási rendszerekben. Tarbaga egy a megye 19 *naslege* közül, és velük van versenyben az állami források megszerzésért. Ezzel szemben Külümnüür (Ed'eennel együtt) nemcsak eltérő etnikai (vagyis szaha, evenki) sajátosságokkal rendelkezik a megye többi (orosz többségű) településéhez képest, hanem eltérő gazdasági modellt is valósít meg (mezőgazdasággal foglalkozik ipar és bányászat helyett), és eltérő jogállása is van.¹³⁰ Ezért a megyei oktatási felügyeletnél, valamint a mezőgazdasági osztályon a település büdzsáját gyakorlatilag elkülönítve kezelik. Tarbagában a polgármesternek és az iskolaigazgatónak sokkal nagyobb szerepe van abban, hogy milyen támogatásokat szerez meg a település a megyén belül, mint Külümnüürben, ahol a polgármester, Mihail Arhipov saját bevallása szerint is csak azzal foglalkozik, hogy kiosztja a fizetéseket, nyugdíjakat és a segélyeket. A külümnüüri polgármester nem tud közvetíteni a megyei vezetés és a közösség között, mert ebben a rendszerben nincs is rá szükség. Tarbagában ezzel szemben éppen azért lett polgármester Innokentij Nikolaevich Ivanov, mert ő korábban a megyeszékhelyen dolgozott, és ott jó kapcsolatai voltak. A polgármester feladata az, hogy kijárja a nyugdíjak, a fizetések pontos érkezését, a telefonvonalak és a falu felé vezető út karbantartását, ahogyan az is, hogy a falubeli intézmények fejlesztéseire pénzt szerezzen.

Az iskola működése kapcsán is hasonló különbség figyelhető meg a két település között. A külümnüüri iskola légüres térben van, mivel tanterve eltér a megye orosz tantervű iskoláitól, és emiatt gazdaságilag is külön kezelik a megyei oktatási hivatalban. Petr Davidovich Nikitin, az iskola igazgatója tehetetlen volt a megyei vezetéssel szemben, amikor 2004 tavaszán két és fél hónapig egyáltalán nem érkezett fizetés a faluba. Mivel az evenki falvak büdzsáját külön kezelték, a megyei oktatási vezetéstől oktatási segédanyagok, könyvek is csak ritkán érkeztek a faluba. Az igazgató olyan kérdésekben sem dönthetett szabadon, hogy éppen kit alkalmaz az iskolában.

¹³⁰ Mindkét település nemzetiségi településnek számít, így más költségvetési forrásokhoz fér hozzá, mint az ipari települések.

Tarbagában ezzel szemben Tatiana Makarovna sokkal jobban tudta érvényesíteni akaratát a megyén belül. Az iskolának kiterjedt külső támogatói szervezete van, amelynek tagjai a Tarbagából elszármazott, ma már vezető pozícióban lévő személyek (egyetemi professzorok, államigazgatásban dolgozó tisztviselők). Az igazgató a megyei oktatási vezetés irányába még engem is felhasznált (ez iskola munkájáról rövid összefoglalót kellett írnom a megyei oktatási vezetőnek), hogy javítsa az iskola megítélését, és növelje saját lobbierjét a megyén belül. Az iskola mellett lobbizó volt tarbagaiak azonban nem álltak egységesen Tatiana Makarovna mögé, azok ugyanis, akik az igazgatóval szemben álló polgármester támogatói és barátai voltak, nem működtek együtt az iskola pártolásában. Az igazgató a pártfogói rendszer révén nemcsak képes volt a megyei oktatási vezetéssel szemben érvényesíteni az iskola érdekeit, hanem nélkülözhetetlenné is tette magát a döntési mechanizmusban. Olyan kérdésekben pedig, hogy milyen tanárokat vegyen fel az iskolába, hogyan osztja be az iskolai költségvetést, vagy milyen fejlesztéseket hajt végre (tornaterem-felújítás, nyári tábor építése stb.), gyakorlatilag szabadon dönthetett.

Ahhoz, hogy valaki megfelelőképpen pozicionálhassa magát a döntéshozatali láncolatban, elsősorban arra van szükség, hogy önmagáról és munkájáról olyan képet mutasson, amely meggyőzi saját klienseit és megyei támogatóit arról, hogy mindkét fél irányában tekintélynek számít, és a szava nagy súllyal esik latba. A tekintélyszerzés a döntéshozatalra való képesség alapja, és emiatt a vezetők (különösen Tarbagában, ahol ennek nagyobb jelentősége van, mint Külümnüürben) igyekeznek megteremteni ennek hátterét. Éppen ezért minden vezető arra törekszik, hogy nemcsak munkájának, de személyiségének is pozitív legyen a közösségi megítélése, és hogy a helyi értékelő közösségi beszédben az őket támogató, legitimáló szövegek kapjanak nyilvánosságot.

Jellem és leszármazás

Annak érdekében, hogy a két település lakóinak *gazdasági stratégiái* közötti különbségeket meg lehessen érteni, valamint hogy a rokoni, territoriális és baráti viszonyok hálózatába ágyazott támogatók és támogatottak közötti viszonyok működésének, illetve a társadalmi tőke felhalmozásának eltéréseit le lehessen írni, érdemes megvizsgálni azt a kérdést, hogy *kit és hogyan fogad el a közösség vezetőként*. Másként fogalmazva, milyen *helyi modellek* állnak a falubeliek rendelkezésére, hogy egyes emberek kompetenciáiról, cselekedeteiről és jellemének összetettségéről *véleményt formáljanak*. Az emberi jellem kialakulásáról alkotott különféle émikus modellek magyarázhatják ugyanis a *tekintélyépítés*, valamint a *patrónus–kliens-viszonyok* közösségeként eltérő formáit. A rokoni kapcsolatokhoz és a rokonsági rendszerhez hasonlóan a rokoni ideológia egyik elemeként megjelenő, az örökölt jellemekről szóló helyi elképzelések és diskurzusok sem képeznek egységes, koherens rendszert Külümnűrben és Tarbagában.

Ahogy az agnatikus és a kognatikus leszármazás a rokoni kapcsolatok hibrid rendszerét hozta létre, amelyekre a megfelelő helyzetekben érdekeiknek és céljaiknak megfelelően hivatkoznak a helyiek, úgy a jellemekről szóló diskurzusok is erősen szituatív jellegűek, vagyis a lehetséges modellek közül azt választják ki a helyiek érvelésük alátámasztására, amelyik az adott szituációban érdekeiknek megfelelő. Éppen ezért nem érdemes a leszármazás révén örökített jellemekre vonatkozó helyi modelleket egyetlen egységes modellként vagy determinatív rendszerként kezelni, hanem inkább olyan hivatkozási alapként, amelyet változatos módon tudnak felhasználni a helyiek önmaguk legitimálására vagy mások tekintélyének letörésére.

Az antropológiai szakirodalom sokféle példát hoz az emberi „én”, a jellem, a személyes karakter kulturális megkonstruálásának különböző módjaira.¹³¹ A tanulás, a beavatás, valamint a közösségen belül ápoltság kapcsolatok hálójának területekként és közösségekként eltérő mértékben kap szerepet az egyén bonyolult személyiségének és képességeinek kialakításában, illetve annak társadalmi megítélésében. Mivel az ember jellemét és kompetenciáit meghatározó lokális kulturális konstrukciók egyrészt az adott egyén tetteiben, viselkedésében, másrészt pedig a közösségnek az arra adott reakcióiban,

¹³¹ Ezek közé tartozik pl. a nemzeti jellem, a területi jellem, a tájhoz kötött jellem és egyéb jellemek megállapítása. Bateson 2000: 88–94.

kommentárjaiban testesülnek meg, külümnüüri és tarbagai változatai egyszerre játszanak fontos szerepet a falusiak döntéseiben (a gazdasági és az együttműködési stratégiák kialakításában), valamint a kommunikációs rendszer működésében (a jellemekre vonatkozó kommunikáció létrehozásában).

Az egyén sajátos jellemvonásainak megszerzése és formálódása egyszerre több párhuzamos modell hatása alatt is alakulhat. Ezek közül az *egyén jellemének öröklés révén való megszerzése* széles körben elterjedt és ismert mód. Szibériában az ősök jellemének, tudásának, kompetenciáinak és fizikai adottságainak megszerzése és öröklése sok helyütt leírt jelenség, a szahák és az evenkik között is elterjedt (Ruttikay-Miklián 2004; Willerslev 2007: 26–32; Bravina 2002). E modell szerint Tarbagában és Külümnüürben egy-egy ember jellemvonásainak és tetteinek értékelését jelentős mértékben befolyásolják *felmenőinek* a közösségi emlékezetben megőrzött tettei. Egy tarbagai vagy egy külümnüüri ember jelenbeli tettei és képességei minden esetben értékelhetővé válnak az *őseinek* sorsáról és jelleméről beszámoló narratívák ismeretében. Ez az alapvető elgondolás azonban más és más módon képez rendszert Külümnüürben, illetve Tarbagában.

A Tarbagai jellemöröklés

Tarbagai első látásra egyszerű modelljét nyújtja az emberi jellemvonások közösségi megítélésének és öröklésének. Ebben a faluban ugyanis egy ember öröklött jelleme nem más, mint családnevének szimbolikus értéke, amely vagy előnyösen, vagy hátrányosan befolyásolja az ő megítélését. Azaz *nem a valódi vérségi viszonyok*, hanem a *családnev* viselése ad jogot egyes embereknek arra, hogy öröklött pozitív képességeikre hivatkozhasanak. Kivételt képeznek azok az esetek, amikor pontosan lehet ismerni egy adott személy családnévvel nem egyező genealógiáját. Az ilyen esetekben a biológiai leszármazás ismerete alternatív értelmezés lehetőségét kínálja egy személy jelleme értékelésének. Külümnüürhöz hasonlóan tehát Tarbagában is szituatív jellegű az öröklött leszármazási jellem értékelése, és a helyiek az adott helyzethez igazítva érvelnek egy-egy tarbagai személy öröklött tehetsége és képességei mellett vagy ellen. Ez természetesen ki is zárja az emberi jellemvonások bonyolult rendszerének örökítését, és az örökölhető tulajdonság nem más, mint egy általános pozitív kép, amely egy-egy ember tekintélyét megerősítheti. Ennek több oka van.

Először is, Tarbagában az agnatikus rokoni csoportok rekonstruálása ma már lehetetlen a falubeliek számára (az interjúk alkalmával leggyakrabban a nagyszülők generációjáig ismerték rokonaikat a falusiak), és a faluban – ellentétben Külümnüürrel – nem örvendenek közismertségnek olyan szóbeli történetek, amelyek mások három-négy generációval ezelőtti felmenőiről,

illetve azok tetteiről szólnak. Ennek következtében nem lehet kötni a ma felismerhető jellemeket az egykori felmenők személyiségéhez és tetteihez, vagyis nem lehet komplex emberi jellemrajzzal ellátni egyetlen leszármazási csoport képviselőit sem. Továbbá a falu – és korábban a *nasleg* is – sokkal nyitottabb volt a külvilágra, mint Külümnüür, és ennek következtében a közösség számára ismeretlen felmenőkkel rendelkező beházasulók száma is jelentős volt. Ez természetesen megnehezítette az emberek öröklött tulajdonságainak megítélését, sőt, a leszármazáson túl gyakran egyéb tényezőket is bevont egy-egy személy képességeinek értékelésbe.

Etnikus és területiális jellem Tarbagában

Bizonyos nem helyi családnevek esetében a tarbagaiak nem ismerhetik a felmenőket, és emiatt nehezen tudnak véleményt alkotni a leszármazottak megörökölt jelleméről. E családnevek közül azok, amelyek egész Jakutiában ismertek – mivel viselőik vezetőik, *tojonok*, illetve a szaha értelmiség első képviselői voltak a forradalom előtt –, a felmenők pontos ismerete nélkül is pozitív jellemet örökíthetnek a leszármazottakra. Ilyen családnév például az Afanasev, a Migalkin vagy a Turantaev Ust'-Aldan megyében. E családnevek viselői – függetlenül attól, hogy a szóban forgó személyek felmenőit ismerik-e Tarbagában – eleve jó megítélésnek örvendenek.

A megye települései is örökíthetnek karaktert az onnan származókra. A megye északi részéről (az Aldan folyó partjáról) származó emberekről az evenki származás mellett a sámántehetséget is feltételezik. Akik tehát Tarbagában e falvak területéről származnak (Öspökhből, Tüüleekhből, Cherigtejből), azokat gyakran viccesen *tongusnak*, azaz evenkinek nevezik. A megyén belül nem minden település lakói rendelkeznek a tarbagaiak számára sajátos jellemvonásokkal. Néhány település azonban markánsan jellemezhető valamilyen leszármazási jellemmel. Az egyik ezek közül az Ust'-Aldan megye déli részén elhelyezkedő Kurbuhakh. A kurbuhakhiakat rendkívül törtető és könyörtelen embereknek ismerik, ezért ragadványnevük *kurubaj kurbuhakhtar*, vagyis 'goromba kurbuhakhiak'. Tarbagában két olyan család van, amelyek Kurbuhakhból származnak, mindkettő családnéve Ammosov, és a faluban e családok képviselőit határozott, kemény emberként ismerik. Nikolaj Ammosovról (a korábbi iskolaigazgatóról) már írtam, de fiát, Maksimot ugyanolyan kemény embernek tartják a faluban, mint édesapját, és éppen ezért gyakran jellemzik a *boevoj kihi* (azaz 'kemény, harcias ember') kifejezéssel. A Kepteniből származókat ravasz, haszonleső embereknek ismerik, és habár az ismert kepteni családnevek közül (Migalkin, Petuhov, Ohlopkov) egy sem fordul elő a faluban, több férfi e családok törvénytelen leszármazottja, és emiatt a kepteniek jellemét örökölték meg a tarbagaiak szerint.

A megyék szerinti jellemzés azonban kis szerepet kap Tarbagában, mivel nagyon kevesen vannak a faluban olyanok, akiknek felmenői Jakutia más megyéiben születtek. Az a néhány ember, aki mégis egy másik megyéből származik, jellemzően a három szomszédos megye, Churapchy, Nam és Taatta valamelyikéből érkezett. E három megye közül a legkiforrottabb megye-jellemmel Churapchy és Nam lakosai rendelkeznek. A Churapchyból származó emberek mogorvaságukról, elégedetlenkedésükről ismertek, amelllett, hogy szívósak, kitartóak a munkában. Tarbagában azt mondják, azért olyan kemények az emberek Churapchyban, mert kevés víz van a megyében, és ezért a nagyon jó minőségű száraz kaszálók éves termése kiszámíthatatlan (száraz évben ugyanis nem lehet kaszálni). Így gyakran éheztek a területen a szahák, ami megkeményítette őket. A Churapchy megyéből származó emberek jellemét a tarbagaiak számára Vasilij Karataev testesíti meg, aki amelllett, hogy igen sokat dolgozik, törtető és durva is. A Nam megyéből származókat egész Ust'-Aldan megyében alattomoságukról és ravaszságukról ismerik. Csak egyetlen Nam megyéből származott család lakott Tarbagában 2002-ben. Nem is tudtak Tarbagában megmaradni, így 2010-re már elköltöztek a faluból. Etnikus alapon (orosznak tartva) ítélik meg a helyiek a Venzel'- és a Zablockij-ágazat egy ágának leszármazottait (akikhez egy udmurt nővérpár házasodott be). Az orosz etnikus jellem inkább pozitívumot jelent Tarbagában, és elsősorban a pontosságot és a jó munkavégzés képességét kötik hozzá. Habár a *baahynajok*, azaz a félig orosz származású szahák megítélése általában negatív Jakutiában, Tarbagában az a néhány helyi származású ember, akik orosz felmenőkkel is rendelkeznek, a közösség megbecsült tagjai.

Családnév és jellem

A családnévhez kötött öröklött jellem Tarbagában egyértékű, hiszen egy ember egy adott időpontban csak egyetlen családnevet viselhet; az öröklött jellem alternatív értelmezésének alapját a nem nyilvános, de ismert – és a családnévtől eltérő – leszármazás ismerete teremtheti meg. A családnév kevésbé személyes, mint a többi név. Ellentétben a személynevekkel, a ragadványnevekkel, sőt a földrajzi nevekkel, a családnév nem 'név' (*aat*), hanem regisztráció, feljegyzés (*araspan'n'ya*).¹³² Ellentétben a nevekkel, amelyekre csak a „Ki a neved?” (*en aatyng kimij!*) kérdéssel lehet rákérdezni, a vezetéknevről a „mi?” kérdésszóval is lehet érdeklődni (*tuokh araspan'n'yalaakhkhynyj!*). A családnevek nem nevek, hanem olyan koloniális örökségek a jakutiai falvakban, amelyek legitimitást és jogosultságokat adnak viselőiknek. Tarbagában a 19. század előtt a *tojonok* (vagyis a szaha vezetők) kivételével a helyiek

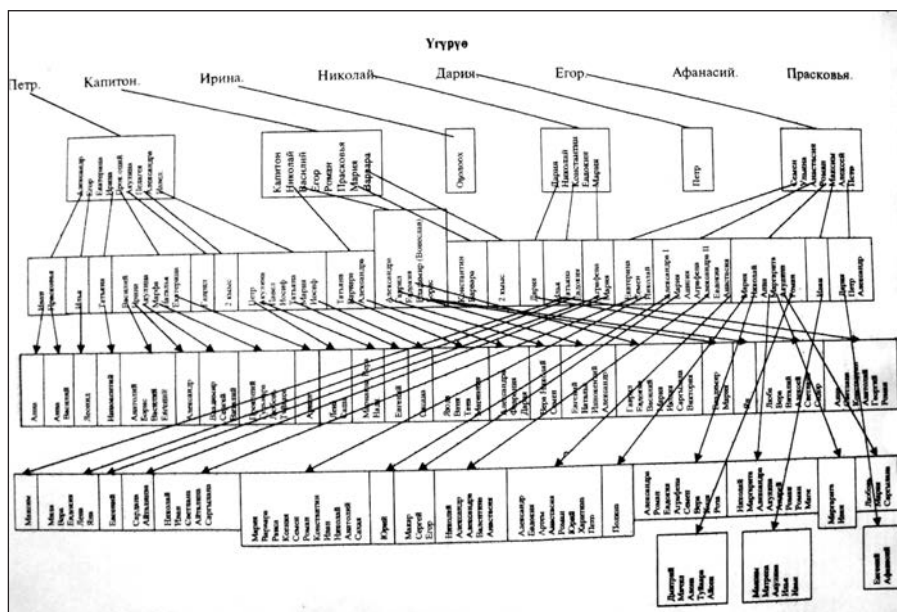
¹³² A szaha *araspan'n'ya* szó az orosz *raspisanie*, vagyis 'előírás', 'menetrend' (eredetileg 'feljegyzés') jelentésű szóból származtatható.

nem is rendelkeztek családnevekkel. Családnevet először azok szereztek, akik kikeresztelkedtek, és szoros kapcsolatban álltak az orosz állam jakutiai bürokrátaival.

Az értékes, tekintélyes, régi – vagyis a *tojonok*hoz köthető – családnevek megszerzése sokak célja, és így bevett stratégia. E stratégia megvalósítására számos példát lehet hozni a faluból. A legáltalánosabb megoldás a családnév megszerzésére az, hogy a férfi házasság után felveszi a feleség családnevét, amely családnevet azután később a gyerekeik is tovább visznek. Ez a jó megítélésű családnevek esetében gyakran meg is esik. Ezzel a stratégiával leggyakrabban a vőül jött férfiak szoktak élni akkor, ha semmilyen állami munkahellyel nem rendelkeznek a faluban (azaz saját jogukon nem tudnak tekintélyt szerezni maguknak). A 19. században és a 20. század elején gyakori volt az is, hogy a keresztelő alkalmával pénzt adtak a pópának, aki ennek fejében a kívánt családnevet adta a gyereknek: ez az *atyllahaan ylbyt araspan'n'a*, a vásárolt családnév intézménye. A harmadik megoldás a szovjet rendszer előtt a gyerekek örökbeadása volt, amikor is a vérszerinti szülők nem vették vissza a szolgálatba adott gyerekeket a gazdagabb családoktól. A gyerek így a tehetős család családnevét örököltette át saját leszármazottaira. A felvett családnév is érhet annyit, mint egy „valódi”, mindazonáltal az idősebbek ma is különbséget tesznek a családnevek hordozói között aszerint, hogy valódi vérségi viszony révén vagy másként szereztek-e meg családnevüket.

Mindezek következtében a tarbagai leszármazási és személyiségszerzési modellhez illeszkedő, a jellemeket és a képességeket értékelő diskurzusok nem törekszenek egyensúlyra, hiszen egy családnév szimbolikus értéke csak nő azáltal, hogy viselője vezető pozíciót tölt be a közösségben. E vezető szerep segítségével egyúttal több lehetősége is van az egyénnek saját családneve és felmenői tekintélyét megerősítő narratívákat létrehozni, közzétenni és általuk a helyi nyilvánosság tereit uralni. Ez a környezet tehát olyan beszédmódot hoz létre, amelyben az alternatív kisebbségi vélemény elnémul, és a nyilvánosságot a tekintélyes családnevekről szóló, vetélkedő narratívák dominálják.

A leginkább népszerű a faluban a 19. század végén és a 20. század elején vezető szerepet betöltő Zablockij család neve. Nem is meglepő tehát, hogy a faluban ma csupán egy család leszármazottairól állítják azt, hogy azok valódi, vérszerinti Zablockijok, három család leszármazottairól pedig azt tartják, hogy ők családnevüket a pópától vásárolták a 20. század legelején, köztük Olga Zablockaja (vagyis a Kyhyl Tarbaga kooperatív egyik vezetője) is, akinek felmenői állítólag „négy font vajért és egy üveg vodkáért” vették meg családnevüket. A valódi Zablockijokról azt beszélnek a faluban, hogy nem is szaha származásúak, hanem egy, a 19. század elején a falu területén letelepedett és szaha feleséget szerző orosz férfi leszármazottai. *Tojonok* is amiatt lehettek a Zablockijok felmenői, mert félig orosz származású személyek lévén, jobban elfogadták őket a cári igazgatás képviselői. A falubeli *tojon* családok közül a legjobb hírnévnek a Zablockijok örvendtek. A *nasleg* lakosai közül

Egy a sok számítógéppel készült tarbagai családfa közül

nemcsak ők voltak a leggazdagabbak, hanem a leginkább befolyásosak is az *ulus*ban: többen az egész *ulus* vezetői is lettek a 19. században (*Bajagantaj uonna Bajagantajdar* 2009: 34). A Zablockijok leszármazottait ma is úgy tartják számon, mint tehetséges embereket, akik eleve vezetésre születtek. A faluból elszármazott Zablockijok közül többen Jakutszkban magas pozícióba kerültek. Ezt a falubeliek úgy értékelik, hogy a Zablockijok esze és kitartása ma (a kommunizmus bukása után) újra érvényesül.

Hasonlóan népszerű családnév a Gotovcev is, amelyet egyes családok szintén megvásároltak (ma két Gotovcev családról mondják Tarbagában, hogy vásárolták a nevüket), de sokan (ismereteim szerint hatan) édesanyjuk nevét megőrizve, édesapjuk nevét fel nem véve lettek Gotovcevek, míg egy esetben a férj vette fel felesége nevét. A Gotovcevek családnévüket szintén egy orosz származású férfitől eredeztetik, aki I. Bajagantaj *nasleg* területén kereskedőként telepedett le a 19. század elején. Az ő leszármazottai voltak a *nasleg* egyik *agha uuhájának* vezetői. Mivel azonban sokan már ekkor felvették ezt a családnévet, olyan Gotovcevek is voltak a *nasleg* területén, akik nem a *tojonok* családjából származtak, hanem a Zablockijoknak dolgoztak. A Gotovcev családnév ma már nem jelent egyet a régi vezetők családjának leszármazottaival, és emiatt nem is hangzik olyan előkelően, mint a Zablockij. Értéke azonban még mindig elég nagy ahhoz, hogy érdemes legyen felvenni, ugyanis ez a családnév I. Bajagantajhoz kötődik, aki tehát ezt a nevet viseli, az helyinek, közeli és megbízható embernek tűnik Tarbagában. Amikor például

Petr Stepanovich Gotovcevről (vagyis a Geroj Egorov kooperatív vezetőjéről) beszélgettem Stepan Konstantinovich Kolodeznikovval (egy Tarbagából elszármazott, Jakutszkban élő egyetemi tanárral), és megemlítettem, hogy Petr Stepanovich valójában egy Migalkin családnevű férfi törvénytelen fia, akkor a Petr Stepanovichcsal rokonszenvező Stepan Konstantinovich így válaszolt: *„Én őt Migalkinként nem ismerem, és nem is akarom megismerni. Nekem ő Gotovcev marad.”*

A szintén helyi Egorov családnév például teljesen más érzéseket kelt a tarbagaiakban. Az e családnevet viselő személyek korábban a Zablockijok adófizetői voltak, és ahogyan Külümnüürben az Andreevek nem örvendenek túl jó megítélésnek, úgy a tarbagai Egorovok sem a saját falujukban. Bár a falu egyik legismertebb személye a Egorov családnevet viselte (a korábban már említett, „Szovjetunió hőse” címmel kitüntetett Gavril Vasilevich Egorov), az ő esetében is megemlíti Tarbagában, hogy nem volt teljesen Egorov, mivel félig orosz származású volt; egy orosz férfi törvénytelen gyerekeként született. A Egorov családnevet viselőket törtető, a szovjet rendszerben hatalmat szerző embereként ismerik a faluban. Az iskola igazgatója, Tatiana Makarovna Egorova szintén ezt a családnevet viseli, és ez a tény az ő személyiségének megítélését jelentősen rontja. Az önkormányzati választásokon elszenvedett ismételt vereségeinek egyik oka a tarbagaiak szerint családneve és felmenőinek jelleme.

Összességében el lehet mondani, hogy Tarbagában nem annak van jelentősége, hogy kinek milyen felmenői vannak, hanem annak, hogy milyen családnevet visel. Emiatt a faluban nem lehet többszörös ágazati leszármazási jellemidentitásokat találni. Mindenkinek a megítélése, öröklött jelleme igen erősen a családnevétől függ. A tekintélyes családnév viselése a helyieknek rangot és megbecsülést adhat, amelyet saját tekintélyük építésére használhatnak. A családnevek értéke azonban ugyanúgy dinamikusán változik, mint Külümnüürben, ugyanakkor Tarbaga esetében e dinamika sokkal inkább támaszkodik a politikai környezet adottságaira, mint az elzártabb és periférikusabb Külümnüürben. A Zablockij és a Egorov családnév egymáshoz viszonyított értéke például a 20. században kétszer is megváltozott. Éppen ezért minden családnév viselője érdekelt abban, hogy a politikai-gazdasági környezet igényeinek megfelelően legitimálja történetek és ismeretek által felmenőit, és ezáltal tekintélyt szerezzen családnevének és így saját magának.

Az elvileg apáról fiúra öröklődő vezetécknevek a valós vagy létrehozott agnatikus leszármazás jelzői Tarbagában, így egy vezetéknév felvétele kapcsolatot létesít egy múltbeli személlyel. Egy magas presztízsű vezetéknév felvételével ugyanakkor kapcsolatot létesít az egyén az összes megegyező vezetéknévű személlyel is – még akkor is, ha azokkal semmilyen genealógiai kapcsolatban nem áll. A vezetécknevek megosztása (közös viselése) gyenge kapcsolatokat hoz létre a rokoni kapcsolatban nem álló személyek között.

E kapcsolatokat tovább erősíti az a tény, hogy az új családnevet felvett személyek az esetek döntő többségében megszakítják a kapcsolatokat korábbi családnevük viselőivel (vagyis a rokonaikkal). Új családneve új kapcsolatokkal is ellátja viselőjét. Ez nem is olyan meglepő a szahák esetében, mivel a cári időszakban általános jelenség volt az, hogy a vezetők saját családnevüket adták a háztartásukban élő alkalmazottaiknak, akik ezt követően a vezetők családjával és a többi alkalmazott családjával tartottak fenn szoros kapcsolatot.

A vezetéknevekkel nemcsak kifejezni, de manipulálni is lehet a genealógiai kapcsolatokat, amelyek így egyfajta maszkként működnek, amely védőréteget hoz létre a személy és környezete között. Elrejt a nem kívánt identitást és származást, és új kapcsolatok létrehozására ad lehetőséget. Emiatt a családnevek egyfajta szimbolikus gazdaság alapjai, amelyeket meg lehet szerezni, vásárolni, és amelyek értéket képviselnek viselőik számára.

A Külümnüüri jellemöröklés

Külümnüürben csupán a hat legnagyobb ágazat rendelkezik *bilaterálisan öröklődő jellemmel*, amely a helyi gondolkodás szerint valóságos és összetett emberi jellemvonásokkal látja el az egyént. Az öröklés kizárólag valódi leszármazással, azaz vérségi kapcsolat révén tekinthető legitimnek. Ez a szigorú szabály annál is figyelemreméltóbb, mivel a rokoni csoporthoz tartozásban, a rokoni együttműködés és szolidaritás kiépítésében és fenntartásában a falubeliek általában nem tesznek különbséget az örökbe fogadott és a vérszerinti leszármazottak közt. Ahogyan az a rokonságról szóló fejezetben látható volt, a féltestvérek vagy az örökbe fogadott testvérek ugyanolyan erejű együttműködő csoportokat tarthatnak fenn, mint az édestestvérek. A leszármazási jellem Külümnüürben tehát nem a rokoni csoportot határozza meg, és nem tekinthető tisztán leszármazási csoportokhoz köthető modellnek sem. Ebből kifolyólag a kognatikus leszármazás modellje elsősorban nem a rokonságra hivatkozó közösségi kooperáció mindennapi működését határozza meg (hiszen az együttműködés alapját a rokonok közötti bizalom és a rokonok közötti érzelmek teremtik meg), hanem a rokoni kapcsolatokon túlnyúló patrónus–kliens-viszonyok kialakításában és szabályozásában kap szerepet. Másfelől viszont a fennálló patrónus–kliens-viszonyok komoly hatással vannak a leszármazás által örökölt jellemről alkotott elképzelésekre.

Mivel a jellemet mind az édesanyától, mind az édesapától örökölni lehet, egy-egy ember örökölt jellemének meghatározásához a (biológiai és törvényes) felmenők apai és anyai ági együttes ismerete szükséges. Ez Külümnüürben a leszármazási kapcsolatok részletes ismeretét hozza létre. A középkorú és idős falubeliek nemcsak önmaguk, de egymás felmenőit is legalább két-három generációra visszamenőleg ismerik és számon tartják. A leszármazási jellem

bilaterális öröklése azonban nem jelenti azt, hogy az apaági és az anyaági leszármazást ugyanúgy tartanak számon a faluban. A női felmenők ugyanis elsősorban férfi felmenőik jellemét örökítik tovább. Ez azt jelenti, hogy a férfiak ágán megszerzett leszármazási jellem domináns a női felmenőktől örökölhető leszármazási jellemmel szemben. Ez a szabály azt eredményezi, hogy a nők is a férfiak leszármazási láncolatán keresztül öröklődő ágazati leszármazási jellemet örökítik tovább gyermekeik számára.

Éppen ezért a leszármazási jellem bilaterális öröklésében a férfi felmenők jellemének nyilvántartása a falubeli agnatikus patri-ágazatok szerint rendeződik. A nők esetében azonban nem jönnek létre matri-ágazatok, így azok nem is örökíthetnek matri-ágazati jellemet sem. A nők ugyanis édesapjuk patri-ágazatának jellemét örökítik tovább. Éppen ezért nem lehet beszélni például női Atlasov-jellemről vagy férfi Aprosimov-jellemről, hiszen ilyen jellem csak egy van, a patri-ágazat jellege. Amikor tehát a leszármazási jellemek típusairól van szó, akkor a patri-ágazatok jellegei szerint érdemes számba venni azt, hogy Külümnüürben ki milyen jellemet örökölhet szüleitől.

A jellemek örökléséről folytatott diskurzusokban való részvétel egyik alapvető feltétele az, hogy a felek ismerjék a szóban forgó személy genealógiáját. A *genealógiai ismeretek* azonban a fiatal korosztály esetében korántsem olyan mélyek és pontosak, mint a középkorúak és az idősek esetében. Ennek csak egyik oka az, hogy a fiatalok általában is kevesebb genealógiai ismerettel rendelkeznek, mint az idősebbek. Külümnüürben ennél fontosabb ok az, hogy a leszármazási csoportok múltjáról szóló történetek előadásának ma már nincsenek fórumai, így a narratív módon átadott tudás egy része nem kap nyilvánosságot a faluközösségben. A fiatalok körében éppen ezért az öröklött jellemnek kisebb a jelentősége. Kisebb az örökölhető jellem jelentősége azon személyek esetében is, akiknek genealógiáját nem ismerik a helyiek. Ilyenek például a faluban lakó oroszok, ukránok, burjátok, illetve azok a szahák, akik csak a második világháborút követően telepedtek le Külümnüürben. A Churapchyból származó Mojseevek így például nem örökítnek semmiféle ágazati leszármazási jellemet a falubeliek szemében. Az ő jellemüket szaha etnikus hovatartozásuk határozza meg.

Etnikus jellem Külümnüürben

Azok a személyek, akik nem rendelkeznek a saját ágazatuknak megfelelő leszármazási jellemmel, szintén örökíthetnek jellemvonásokat leszármazottaik számára, de ezek etnikus és territoriális alapon szerveződnek. Így a faluban eltérő jellemvonásokat örökítenek a szaha, az orosz és az evenki etnikumú személyek, illetve ennek az etnikus klasszifikációnak megfelelően azok, akik Jakutia középső részéről vagy pedig az evenkik lakta hegyvidékről származnak. Az evenkik és a szahák jellege közötti különbség gyakori

beszédtéma a faluban, és a külümnüüriek gyakran vetik össze magukat a közép-jakutiai szahákkal.

A faluban ismert humoros történetek egyik tipikus és népszerű témája például a Közép-Jakutiából érkező vő, sógor megtréfálása. A megtréfálások tipikus helyszíne az *erdő*, tipikus helyzete pedig a közös *vadászat*, ahol a vadakat és a járást nem ismerő szahák rovására viccelődnek a helyi evenkik. A szahák ugyanis a külümnüüriek szerint sosem tudják megtanulni, hogy miként kell viselkedni, járni, figyelni az erdőben. Az erdőben az evenkik szerint gyorsan, de halkan kell járni, anélkül hogy az ember beszélgetne közben. Az is fontos, hogy ne csak közvetlenül a lába elé nézzen az ember, hanem folyamatosan fenntartsa a fejét – anélkül persze, hogy a lába alatt lévő ágakat, hajtásokat szem elől tévesztené. Fontos a fák oldalát is nézni a csapás mellett, hogy meg lehessen állapítani, milyen állat járt arra korábban.

Az evenki jellemet a *mindennapokban* is hangsúlyozták a helyiek. Egy alkalommal tüzelőnek való fát halmoztam kupacba szállasadómmal, Igor Aposimovval, aki a rakodás után ránézett a kész, de egyáltalán nem rendezett halomra, majd azt mondta, hogy ezen a kupacon lehet látni, hogy evenkik rakták, és nem szahák, mert annyira csálén áll. A házakban lévő *rendetlenséget* is gyakran azzal mentegették előttem, hogy az evenkiknél ez teljesen normális. Az *agresszivitásra* is magyarázatot adhat az evenki etnikus jellem. Az evenki nyelvet egyáltalán nem értő helyi közösségben a férfiak gyakran használták önnön jellemük lefestésére az evenki *maad'ym* (azaz 'ölök', 'ölni fogok') szót. A *maad'ym* szó nem egyszerűen azt jelenti, hogy valódi agresszióra készül a szóban forgó személy (nem is ekkor használták), hanem saját fékezhetetlen, tekintélyt nem ismerő természetüket írják le vele. Beszélgetések alkalmával nemcsak akkor jellemezték magukat a *maad'ym* szóval (leggyakrabban viccelődve) a külümnüüriek, amikor valamilyen verekedésről vagy konfliktusról volt szó, hanem akkor is, amikor öntörvényű módon viselkedtek, és önmagukat sodorták veszélyes helyzetbe vadászatok vagy ivászatok alkalmával.

Jellemző, hogy a külümnüüri férfiak egy része által ismert másik evenki szó a *khotojo*, vagyis a 'kés'. A kés állandó viselését a helyiek nemcsak praktikus dolognak tartják, hanem etnikus specifikumnak, valamint sajátos evenki jellemük kifejeződésének is. Öndörőj Aposimov (a helyi iskola rajztanára) például az iskolán kívül mindenhol magával vitte a kését. Egyszer még a krumpli kapálásához is. Mikor megkérdeztem, hogy mit akar csinálni azzal a késsel, hiszen csak zavarja a kapálásban, azt válaszolta, hogy egy evenkinél sosem baj, ha az oldalán lóg a kés, hogy használhassa, mikor csak szüksége van rá, ettől válik ugyanis valaki evenkivé. Az evenkik jelleméhez, amely olyan „éles, mint a kés” (*sytyy-khotuu*), egy kés viselése hozzájárul Öndörőj Aposimov szerint.

A falubeli szahák is öröklük az etnikumukat jellemző jellembeli sajátosságokat. A külümnüüri evenkik haszonlesőnek és számítóknak tartják a szahákat,

akik előre gondolkodnak és terveznek, emiatt hidegfejűek, és nem mutatják ki érzelmeiket. Gyakran önmagukkal kapcsolatban is megfogalmazzák az érzelemmentesség kritikáját a falubeliek, összehasonlítva magukat az ed'eeni evenkikkal. Az ed'eeniek a külümnüüriek véleménye szerint vidám és könnyelmű emberek, azaz a szerintük tipikus evenki jellemsajátosságokat testesítik meg. Ez viszont is igaz; az ed'eeniek szerint is megfigyelhető a külümnüüri faluközösségen belül a szaha leszármazás és etnikus jelleg. Ez számukra abban nyilvánul meg, hogy a külümnüüriek sokkal kevesebb orosz származású személyt engedtek letelepedni a faluban. A szahák ugyanis – az ed'eeniek és a külümnüüriek szerint egyaránt – képtelenek együtt élni az oroszokkal. A külümnüüriek (ahol a falu kétharmada tartja magát evenkinek) az ed'eenieket „igazibb” és „jobb” evenkiknek tartják, mint önmagukat.

Külümnüürben az egyes ágazatokat etnikus jellegük szerint is megkülönbözteti a közösség. Azok, akik szaha eredetűnek minősített ágazatba tartoznak, sajátos *leszármazási jellemük helyett etnikus jellemüket örökítik tovább* leszármazottaiknak. Ezt az etnikus jellemet csak abban az esetben írhatja felül valamilyen leszármazási jellem, ha a szóban forgó személynek egyik vagy másik felmenője a falu egyik helyinek tartott (azaz ismert felmenővel rendelkező), evenkinek vagy kevert eredetűnek klasszifikált ágazatából került ki. Ugyanez igaz azon evenki ágazatok leszármazottjaira is, akik a második világháború utáni falvasítások és a szovhozosítás idején telepedtek le a faluban, míg korábban vadász és rénszarvastartó kolhozokban laktak a Maja folyó mentén. Ilyen család például a faluban a Nikiforov, akiket – mivel felmenőiket és a róluk szóló történeteket nem ismerik Külümnüürben – etnikus hovatartozásuk alapján látnak el leszármazási jellemmel. *Az etnikus jellem tehát másodlagos jelentőségű az ágazatokon keresztül öröklődő leszármazási jellemhez képest*, és csak abban az esetben határozza meg a leszármazottak jellemvonását, ha azok genealógiája ismeretlen a faluban. A leszármazási jellemekről alkotott vélemények a mindennapi életben is nyilvánvalóak, és komolyan befolyásolják a külümnüüriek döntéseit és lehetőségeit.

Az ágazatok szerinti leszármazási jellemek társadalmi hatóereje

A külümnüüri Andreevek, illetve a hozzájuk beházasodott Kuchutovok leszármazottai például arról ismertek, hogy a szellemi munkában nem igazán jók. Ez meglátszott az iskolai osztályzatokban is, hiszen Nikolaj Kuchutov gyerekei (Kolja és Olja) hiába tanultak szorgalmasan, sokkal nehezebben kaphattak jó érdemjegyeket az iskolában, mint egy másik ágazatba tartozó tanuló. Amikor az általam tartott angol nyelvórán mindketten ötös osztályzatot kaptak, illetve mindketten részt vettek a nyári angoltáborban, Nikolaj egy beszélgetés alkalmával arra panaszkodott, hogy az iskolában ritkán kapnak jó jegyet a gyerekek, habár mind a ketten tehetségesek. Ugyanakkor

mivel az Andreev-ágazat arról is ismert, hogy tagjai jó fizikális képességekkel rendelkeznek, és képviselői a sportban is ügyesek, a falvak közötti sportversenyeken a Kuchutov család mindhárom gyereke (Afanasij, Olja és Kolja) tagja volt a csapatnak.

Terepmunkám idején Zahar Andreev volt Külümnüür röplabdacsapatának kapitánya. Jakutiában a csapatverseny, főleg vidéken, egyet jelent a röplabdával, ezért a megyei versenyeken minden település röplabdacsapatával képviselteti magát. A külümnüüriek szerint csak Zahar Andreev vezetésével lehetett sikeres a megyei szpartakiádon a csapat. Emiatt gyakorlatilag Zahar döntésén és részvételén múlt az, hogy elindul-e a falu a 2004-es megyei szpartakiádon. A csapat összeállítása is az Andreevek túlsúlyát mutatta: a hat csapattag közül négy közülük került ki. A szpartakiádót követően a csapat sikerének értékelésekor (a falu harmadik helyezett lett) a falubeliek gyakran megemlítették azt, hogy az Andreevek éppen ilyen feladatokra alkalmasak. Ugyanakkor például a szellemi munkát igénylő iskolában egyetlen Andreev családnevű tanár sem dolgozott.

A személyes konfliktusok kezelésében is szerepet kap a leszármazási jellem. A házasságon kívüli szerelmi és szexuális kapcsolatok esetében rendszerint a félrelépők Aprosimov-ágazatból való származását firtatta a helyi közvélemény, mert ez az ágazat felfokozott szexualitásáról volt ismert. A számon tartott és közszájon forgó, házasságtörő viszonyok esetében mindig szóba került az, hogy az egyik fél valamilyen ágon az Aprosimovok leszármazási jellemével rendelkezik. Ez családon belüli veszekedéseknél is többször felmerült; Igor a felesége, Evdokija Aprosimova például rendszeresen azzal vádolta meg, hogy megcsalja őt, mivel Aprosimov. Ez a vád egy esetben be is igazolódott. Igor ezzel szemben azzal vádolta Evdokiját, hogy veszekedés nélkül nem tud meglenni. Mind a két, egymás fejéhez vágott vád a felek ágazatának leszármazási jellemére utalt. A veszekedésről és éles nyelvről ismert Seen Atlasov-ágazathoz tartozó Evdokiját, valamint Evdokija öccsét, édesapját, nagynénjét, unokahúgát egyaránt vitatkozó, konfliktust kereső emberként ismerik a faluközösségben.

Roman Viktorovich Atlasov a nászát és a menyét ki nem állhatta, mert ők is a Seen Atlasovokhoz tartoztak. Roman Viktorovich Atlasov annak ellenére Seen Atlasovnak tekintette menyét, hogy annak édesapja valójában moldáv volt. Az ellenszenv azonban kölcsönös volt, ugyanis Roman Viktorovich Atlasovot násza legalább annyira hitvány alaknak tartotta, mivel Roman Viktorovich meg Uutun'n'uk Atlasov leszármazású volt, és emiatt alkoholizmusra hajlamos és lusta ember hírében állt. Az unokák ezért nem is nagyon találkoztak Roman Viktorovich Atlasovval, mivel menyé nem bízott abban, hogy a gyerekekre nagyapjuk vigyázni tudna.

A leszármazási jellemek ebben a közegben be is teljesítik önmagukat, hiszen az ágazatok tagjai már gyermekkoruk óta kondicionálva vannak arra, hogy milyen területen bizonyulnak majd ők tehetségesnek. A külümnüüri

ragadványnevek is ehhez a megítéléshez igazodnak: Nikolaj Kuchutov ragadványneve például *Dambrat*, azaz 'egykarú emelő' (az Andreevek, illetve a hozzájuk beházasodott Kuchutovok ugyanis a testi erejükről ismertek), a Seen Atlasov Marija Atlasovának pedig *Tigrica*, vagyis 'anyatigris' a beceneve, megfelelő leszármazási csoportjának hírnevének, amely szerint az Atlasovok kötekedő emberek.¹³³

A külümnüüri leszármazási jellemek rendszere nem szorítkozik kizárólag arra, hogy egy személy tehetségességét vagy esetleg gyengeségét feltárja. A leszármazási jellemek kiforrott emberi jellemet mutatnak, amelynek egyszerre vannak előnyös karakterjegyei és negatívan megítélt jellemvonásai. A jellemzés nem minden ágazat esetén kap azonos szerepet. Egyes ágazatok jobban, mások kevésbé kidolgozott jellemvonásokkal rendelkeznek. Ezeket a jellemeket veszem sorra a továbbiakban.

Ágazatok és jellemek

Mint említettem, külümnüüri felfogás szerint például az Aprosimov-ágazat képviselői (férfiak és nők egyaránt) szexuálisan túlfűtöttek, amely tulajdonságukat a falubeliek szerint több jól ismert történet is alátámasztja. Egyrészt a terület 19. századi vezetői az Aprosimovok közül kerültek ki, és a mondák szerint mind Uordaakh Ujbannak, mind fiának, Mihaal Kineesnek több felesége volt. Amikor ez a téma szóba került a *nemzeti kultúra* elnevezésű tantárgy iskolai tanóráján, a 11. osztályos tanulók rögtön az Aprosimovok nagy libidójához kötötték a két vezető poligámiáját. Az ágazat legkorábbi ismert képviselőiről szóló elbeszélések mellett a közelmúlt (azaz a 20. század második felének) eseményeiről beszámoló történetek is az Aprosimovok szexuális étvágyáról szólnak.

Az egyik ilyen történet szerint az 1940-es években Böötürnek igen sok szeretője volt az akkori Nuotara kolhozközpont (*sugulan*) hajadonjai közt. Böötür ezeket a kapcsolatokat a lányok házassága után is fenntartotta. A falubeliek szerint az érintett nők gyermekei közül soknak nem is az asszonyok férjei, hanem Böötür volt a nemzőapjuk. Ez egyes esetekben egyértelműen ki is derült, és ma a leszármazottak is tisztában vannak vérszerinti apjuk kilétével. Más leszármazottak esetében azonban csak találgatások hangzottak el e tárgyban, így például az egyik érintett fiú, Miise a származásáról sosem szeretett beszélni, habár nem is szégyellte azt. Ugyanebben a szexuálisan túlfűtöttnek tartott leszármazási csoportban esett meg egy megerőszakolásként nyilvántartott eseménysor is; az 1950-es években megerőszakolt három falubeli lány ma is mind Külümnüürben él, az Aprosimov-ágazathoz tartozó férfi pedig a hetvenes években halt meg. Anyai

¹³³ Mivel azonban „Tigrica” édesanyjától az Aprosimovok jellemét örökölte, a szexuális túlfűtöttség leszármazási jellemét is megörökölte.

ágon az Aposimov-ágazatból származik a fentebb említett Daria, azaz ragadványneven *Tigrica* is, aki az Atlasovokra jellemző bőbeszédűsége és kötekedő hajlama mellett az Aposimovokat karakterizáló rámenősségével és férfifaló hírével érdemelte ki az 'anyatigris'/'tigrisasszony' ragadványnevet a faluban. *Tigrica* hét gyermekének hat apja volt, akik közül kettőt lánykori nevére vett az asszony, míg öten közülük nemzőapjuk nevét viselik. Külümnüüri tartózkodásom alatt az ágazat egy másik tagja, Igor – a tejártámogatás megszerzésének központi alakja – személyével kapcsolatban robbant ki egy konfliktus, amelynek létrejöttét a falubeliek éppen az Aposimov-ágazatban tapasztalható szexuális túlfűtöttséggel magyarázták. Igor szerelmi viszonyt folytatott saját unokahúgával, azzal a lánnyal, aki egyben a férfi feleségének is unokahúga volt.

A konfliktusokhoz vezető és normasértő szexuális viselkedés mellett az Aposimov-ágazat leszármazás-jellemével rendelkező férfiakat és nőket másfelől azzal is jellemzik a faluban, hogy agilisak és jó vezetői erényekkel vannak megáldva. Ennek egyik bizonyítékát éppen abban látják a helyiek, hogy a korábbi adóztatási egység területén rendre az Aposimov-ágazat leszármazás-jellemével rendelkező férfiakat választották meg a helyi bürokratikus funkciók betöltésére. Nemcsak az adóztatási egység legkorábbi ismert vezetői (Uordaakh Ujban és fia, Mihaal Kinees) tartoztak az Aposimovok ágazatába, hanem az első, kifejezetten erre a területre vonatkozó néprajzi leírások is ennek az ágazatnak a jelentőségét emelték ki azzal, hogy a mai falu területét *Aposimov ötöghö* ('Aposimov szállása') névvel illették (Vasilev 1930: 16).

Egy másik külümnüüri ágazat, az Atlasovok képviselői szellemes, okos emberek hírében állnak a faluban. Ezt a pozitív tulajdonságukat a közvélekedés szerint egy sámánösküktől örökölték. Az Atlasov-ágazat ragadványneve *Seen* (vagyis 'patak', 'folyócska'). Ez a név arra a helyre utal (a mai falutól tíz kilométerre északra), ahol ez a sámános a 19. század elején lakott. Az ágazat másik ragadványneve, a *kakhtyjdar* (azaz 'romlottak', 'rothadtak') szintén erre a sámánösre vonatkozik, aki a mondák szerint előszeretettel fogyasztott romlott húst. Az Atlasov-ágazatba tartozók azonban mégsem a 'rohad', 'romlott' jelentésű szóból vezetik le az ágazat e ragadványnevét, hanem a *khakhkha* ('pajzs') szóból, mondván, hogy *Kakhtyj Oghon'n'ort* (azaz *Kakhtyj* öregapót, a sámánöst) egy pajzson emelték ki halála után a házából, az ablakon keresztül, és úgy vitték el, hogy eltemessék. A *kakhtyj* ragadványnév alternatív értelmezésének ellenére az Atlasov családnevűek mégis a *Seen* elnevezést preferálják, és a *kakhtyj* ragadványnév kifejezetten sértő számukra.

Az Atlasovokhoz köthető rothadság, valamint a furcsa evési szokások képzetéhez hozzátartozik az is, hogy a faluban az Atlasovokat gyakorta ugratják azzal, hogy nagyon sokat esznek, valamint azzal, hogy a piszkos és a romlott ételt is megeszik. A piszkosság képzele nemcsak az ételhez és annak fogyasztásához kapcsolódik ezen ágazat esetében, hanem általában

is azt feltételezik a falubeliek a Seen Atlasovokról, hogy koszosak, és nem tartanak rendet. De ezt az ágazatot sem csak negatív tulajdonságok jellemzik, hiszen az ágazathoz tartozók egy másik jellemvonása az, hogy eszesek, ravaszak. E tulajdonságukat példázza a falubeliek szerint az a tény, hogy Ivan Ivanovich Atlasov és fia a falu legjobb dámajátékosai voltak egykor.¹³⁴ Az ágazat leszármazási jellemének alapvető vonása a kötekedés, békétlenség is. Erre vonatkozóan egyaránt keringenek történetek Kakhtyj Oghon'n'orról és az ágazat mai képviselőiről.

Az Uutun'n'uk Atlasov leszármazási csoport tagjainak többsége ma Ed'eenben él, de anyai ágon nagyon sok családban található Uutun'n'uk felmenő Külümnüürben is. Az *Uutun'n'uk* szó 'füvesembert', 'gyógyítót' jelent szaha nyelven, ami az ágazati ősök között a gyógyítók nagy számát mutatja. Ezért az ágazat mai képviselői az általánosan elterjedt vélemény szerint okos, tehetséges emberek. A pozitív jellemvonás mellett megtalálható egy negatív is: az Uutun'n'uk-ágazat leszármazási jellemének része az is, hogy képviselői lusták, semmittevésre hajlamosak, és ezért közülük sokan alkoholisták lesznek.

Az Andreevek megítélésének egyik elemét, miszerint erősek és szívósak, ugyanakkor értelmi képességeik nem túl jók, már említettem. Jellemük értékelése emellett kiegészül azzal a nézettel is, hogy agresszívek és szeretnek verekedni. A faluban valóban előfordult egy eset, amikor 1992-ben egy Aprosimov származású író és tanárt a faluban megvert két Andreev fiú. A sérülésekbe az író belehalt, és az Andreev fiúkat börtönbe zárták. A falubeli verekedések nagy részét ma is az Andreevekhez vagy pedig az ő barátaikhoz kötik. Amikor a faluból való kiköltözésről volt szó, gyakran hallottam azt a véleményt, hogy a tehetséges, okos emberek elhagyják a falut, és csak az Andreevek, Kuchutovok maradnak Külümnüürben. Az Andreevek viszonylag negatív megítélésének egyik oka lehet az is, hogy a forradalom előtt a külümnüüri adminisztráció területén az Andreevek az Aprosimovok adófizetői voltak. Emiatt tartják az Andreeveket mindmáig alkalmatlannak a vezetői feladatok ellátására a faluban.

Ezek az ágazatok azok Külümnüürben, amelyek jól meghatározható jellemet örökítenek a leszármazottak számára. Ezek mellett érdemes még megemlíteni a Djachkovskij- és a Jagodin-ágazatokat is, amelyek az Aprosimov-ágazat leszármazási jellemét örökítik tovább. A faluban gyakorlatilag mindenki, akinek felmenői egy része már két vagy három generáció óta Külümnüürben él, a négy legfontosabb ágazat jellemét öröklí. A legtipikusabb az, hogy egy falubeli a négy fontos ágazat (Seen Atlasov, Uutun'n'uk Atlasov, Aprosimov, Andreev) közül kettőnek, háromnak vagy akár az összesnek leszármazási jellemét öröklí.

¹³⁴ Azóta az öreg Ivan Ivanovich már elvesztette szellemi frissességét, és nem játszik.

Az ágazatok leszármazási jellemének dinamikája

A példákat a leszármazási jellem meglétének helyi igazolására lehetne tovább is szaporítani. A négy legfontosabb leszármazási csoport szinte teljes, kiforrott jellemzést örökít képviselői számára. Ezek az ágazati leszármazási jellemek pozitív és negatív jellemvonásokat egyaránt magukban foglalnak. A pozitív és a negatív jellemvonások felismerése és hangsúlyozása dinamikus rendszert alkot a faluban, amely összefügg a falubeli patrónus–kliens-visszonyok változásával. E dinamika lényege szerint *az összetett leszármazási jellemek hátrányos vonásainak hangsúlyozása fordítottan arányos az ágazat képviselőinek a helyi gazdasági erőforrásokhoz való hozzáféréssel.* Minél erősebb pozíciót épít ki magának egy ágazat vagy annak valamely domináns képviselője, annál inkább előtérbe kerül a helyi közösség értékelő beszédében az érintett ágazat negatív vonásainak hangsúlyozása. És megfordítva: minél inkább gyengül egy ágazat pozíciója, annál inkább hangsúlyozhatóbbá válnak az örökített jellem pozitív vonásai.

Jó példát szolgáltat erre az Uutun'n'uk Atlasov-ágazat, melynek képviselői korábban, a kollektivizálás előtt nagyképűségükről, kevélységükről is ismertek voltak, ma azonban már inkább intelligenciájukat említik meg a helyiek. Ez a változás együtt járt azzal is, hogy az Uutun'n'ukok jó része elköltözött a faluból, akik pedig itt maradtak, maguk is segítségre szorulnak. A folyamat fordítva is igaz: a jó munkabírásu és szorgalmas Andreevek, azaz a Bögö- ('dalia', 'vitéz') ágazat megítélésében erőszakosságuk és durvaságuk került előtérbe, miután az utóbbi években több jelentős falubeli pozíciót (falu vezetője, a helyi benzinkút vezetője, a helyi körzeti megbízott) is betöltöttek képviselői. Ez a kritika különösen akkor vált erőssé, amikor a Bögö-ágazatba beházasodott D'ebaryky Khajából egy szaha férfi, Kuchutov Oghon'n'or (azaz Kuchutov apó). Ő Zahar Andreev lányát vette feleségül az 1960-as években, tíz gyermekük született, akiknek leszármazottai és általában véve az egész Kuchutov leszármazási csoport egyre nagyobb teret nyert a faluban, képviselői egyre több funkciót töltöttek be. A Kuchutov-ágazat és leszármazottai a Bögö-jellemvonásokat viszik tovább. Az ágazat különösen azután erősödött meg, hogy igen előnyösen kerültek ki a szovhoz vagyonának felosztásából. A korábban velük egy szovhozbrigádban dolgozó, ma testnevelőtanárként alkalmazott Naasta Atlasova a Kuchutovok megerősödését elég negatívan ítélte meg: „No, aztán itt vannak a Kuchutovok is. Egyetlen Kuchutov, a szomszédodban élő öreg jött. Zahar Andreev lányát vette el. Ő aztán később a legjobb fejőnő lett, meg aztán tízszer szült, így aztán a szovhoz vagyonából jócskán jutott nekik. Most pedig az egész falu a kezükben van. Külön szövetkezetük van, a polgármester is az ő vejük. Szó mi szó, kemény egy népség.”

Röviden összefoglalva: Külümnüürben *a leszármazási csoportok közötti egyensúlyt* egy olyan, *az örökölt jellemeket és képességeket értékelő beszédmód tartja fenn*, amely figyelemmel van *a közösség többszörös jellem-identitására* (hiszen a falubeli endogám jellegű házassági kapcsolatok miatt minden falubeli többféle jellemet örököl), és így az egyén képességeinek és jellemének támadása nem lekicsinylő, nem lefokozó jellegű. Ebben a rendszerben a leszármazási jellemek egyaránt támogathatják vagy akadályozhatják egy-egy ember érvényesülését a közösségben.

• TEKINTÉLY ÉS BIZALOM

Munkám két alapvető kutatási koncepció köré szerveződött. Az első a *közösségek peremhelyzetének* értelmezéséből indult ki, melynek során a faluközösségek elemzése kapcsán egy Szibériában kevésbé bevett kontextualizálási lehetőséget vetettem fel, amely az egyes közösségek etnikus meghatározottsága vagy életmódja helyett arra összpontosít, hogy ezek a faluközösségek milyen pozíciót foglalnak el az oroszországi hatalmi viszonyok hálójában. E hatalmi viszonyokban ugyanis mindkét vizsgált település peremhelyzetűnek tekinthető. Ezek a marginális közösségek nemcsak az állami újraelosztó rendszerek zavartalan működésére szorulnak rá, hanem olyan vezetőkre is, akik személyes kapcsolataik révén különféle előnyöket tudnak kijárni közösségük számára a középszintű (megyei) vezetőknél. A második kutatási koncepció, a társadalmi tőke működésének bevonása a vizsgálatba, a faluközösségek társadalmának elemzésekor kapott jelentőséget. A *társadalmi tőke (social capital)* felhalmozásának és használatának megértése más megvilágításba helyezheti a társadalmi csoportok és az interperszonális kapcsolatok funkcionálását a peremhelyzetű faluközösségekben. A kapcsolatok fenntartásában a bizalom megszerzésének és megtartásának van a legnagyobb szerepe. Vagyis a kapcsolatok értékét Tarbagában és Külümnüürben nem az adja meg, hogy milyen viszonyra hivatkozva (rokoni, szomszédi, baráti) jönnek létre, hanem az, hogy mire használják őket, és milyen mértékű a felek közti bizalom.

A két faluközösség marginális helyzete hosszú, lassan négyszáz évre visszatekintő egyenlőtlen hatalmi viszony hatása alatt jött létre. Függetlenül attól, hogy gyarmatosításnak tekintjük-e ezt a viszonyt, vagy sem, a hatalmi egyenlőtlenség kétségtávol fennállt Jakutiában. Így a vizsgált közösségek folyamatosan és többszörösen alárendelt helyzetben voltak. A cári közigazgatás működésének történeti ismertetése során arra próbáltam rávilágítani, hogy azok a társadalmi csoportok, amelyek a kollektivizálás előtti szaha és evenki társadalmat jellemezték, az orosz állam érdekei szerint, az adóztató gazdasági rendszer bevezetése után, annak eredményeképpen jöttek létre. Ez nemcsak a *nasleg*-rendszerre és az ahhoz kapcsolódó röghözkötésre igaz, hanem a leszármazási csoportok működésére is. Nem lehet ugyanis a szahák esetében megérteni az *agha uuha* (vagyis az ágazatok) jelentőségét, ha annak adminisztratív és gazdasági szerepe nem kerül bemutatásra. A cári közigazgatás olyan jelenségekre nyomta rá bélyegét, mint a leszármazás nyilvántartása, az örökbefogadás jelentősége, az öröklés elrendezése

és így tovább. Nem lehet szinte egyetlen olyan részkérdést megemlíteni a szaha és az evenki társadalom vizsgálata kapcsán, amelynek formálódására ne lett volna hatással *az orosz állam jelenléte*, illetve a szahák és az evenkik alárendelt, marginális szerepe.

A gyakran autentikusnak, ősinek tekintett, rokonságra hivatkozó társadalmi rendszer a szahák esetében nemcsak megőrződött vagy tovább élt a cári közigazgatás évszázadai alatt, hanem jelentős mértékben a gyarmati alárendeltség viszonyai hozták létre. Ezzel egyúttal azt is állítom, hogy a szovjet időszak reformjai Jakutiában nem egy külső hatásoktól mentes, érintetlen társadalmat változtattak meg, hanem csak újabb állomást jelentettek abban a folyamatban, amelynek során az orosz állam a szibériai népek életmódját saját érdekeinek megfelelően folyamatosan alakította. A reformok és az átalakítások egyik kiindulópontját pedig éppen azok a *néprajzi gyűjtések* jelentették, amelyeket javarészt az orosz és a szovjet állam finanszírozott az elmúlt évszázadok során. Emiatt nem is meglepő az, hogy az etnográfiai munkák némely megállapításait rövid időn belül viszont lehetett látni a reformok bevezetése során Jakutiában.

A néprajzi leírások számbavételekor sajátos ingadozást is meg lehet megfigyelni. A kutatók hol inkább a központ (azaz a kormányzat) érdekeit és céljait tekintették elsődlegesnek a kutatás során, hol pedig inkább a periféria szempontjait helyezték előtérbe. A néprajzi leírások ezen ingadozása összefügg azzal is, hogy az állam mennyire volt erős az adott történelmi korszakban, és mennyire volt képes érvényesíteni érdekeit Szibériában. A 18–19. század fordulóján vezetett nagy expedíciók egy erős állam néprajzi kutatásainak képét mutatják, a 19. század végi, 20. század eleji (a száműzöttek által végrehajtott) néprajzi leírások pedig inkább egy gyenge államét. Az 1930-as évek néprajzi kutatásai ezzel szemben megint egy erős államot (és állami beavatkozást) tükröznek, majd az 1980-as évek kutatásaiban ismét a periféria szempontjai kerültek előtérbe. A kutatási szemlélet ingadozásai nemcsak a centrum–periféria-viszonyok dinamikáját mutatják be, hanem eltérést okoznak abban is, hogy a néprajzi leírásokban a „*róluk*” vagy pedig a „*nevükben*” megfogalmazott gondolatok kapnak-e inkább helyet. Különös jelentősége van a helyi (szaha és evenki) kutatók által írott munkák módszertanának és elfogadottságának. Az 1980-as éveket követően egy olyan „*jakutiai értelmiség*” alakult ki, melynek tagjai egyszerre kutatják és gyakorolják azokat a kulturális jelenségeket, amelyeket a szahákra és az evenkikre jellemzőnek gondolnak. Jakutiában nem ritka a sámánként praktizáló néprajzkutató, a szaha istenek panteonját nemcsak leíró és kutató, de megteremtő filológus-író, vagy a minden ismert nyelvet a szahából eredeztető nyelvtörténész.

A falvak alárendeltsége és peremhelyzete leginkább a *termelési viszonyok* változásában mutatkozik meg. A kollektivizálás előtti, a cári adóztató gazdasági rendszernek megfelelő termelési mód és társadalmi formációk a kollektivizálás során úgy alakultak át a szovjet rendszer mezőgazdasági

üzemeivé, hogy gyakorlatilag megőrizték működésük alapvonásait. Igaz ez a peresztrojkát követő dekollektivizálásra is, amely nem megszüntette és aláásta a korábbi termelési formát, hanem az adott gazdasági környezet feltételeihez igazította. Egy dolog ugyanis végig változatlan maradt a reformok alatt, mégpedig a jakutiai falvak alárendelt szerepe és peremhelyzete. E falvak termelési viszonyai és mezőgazdasági üzemegységei ugyanis előbb a cári adóztatási rendszer, majd a szovjet gazdaságszervezés és végül a föderatív állam törvényei és érdekei szerint alakultak. Másképpen fogalmazva, nemcsak a központtól való távolság hozta és hozza létre Külümnüür és Tarbaga alárendelt helyzetét, hanem az is, hogy a faluközösség működését meghatározó döntésekben a helyiek nem hallathatják hangjukat. A *tüölbék* szerinti termelés így alakult át kolhozgazdálkodássá az 1930-as években. A kolhozok képezték később a szovhozok brigádjainak alapját az 1960-as években, a szovhozbrigádok pedig ezért alakultak újjá a dekollektivizálás során kooperatívok formájában. A gazdasági és közigazgatási reformok mellett tehát egyfajta kontinuitás figyelhető meg a társadalmi csoportok morfológiájában és a termelési viszonyok működésében, ami azt bizonyítja, hogy a szovjet időszak intézkedései korántsem voltak olyan mélyrehatóak, mint ahogyan első látásra tűnnek.

A marginális helyzetű közösségek esetében az *informális viszonyok* vizsgálata kiemelt jelentőségű feladat. Ezekben a jakutiai faluközösségekben ugyanis nemcsak az állami jelenlét gyenge viszonylag, hanem a *helyi civil társadalom* sem működőképes. Éppen ezért a helyi hatalmi viszonyokat az interperszonális kapcsolatok olyan hálózata tartja fenn, amely egyszerre támaszkodik a rokoni, a territoriális és a baráti kapcsolatok működésére. Ezeket a kapcsolatokat leginkább a működés oldaláról érdemes bemutatni, ezért számomra másodlagos az a kérdés, hogy milyen (az antropológiai kutatásokból ismert) rokonsági rendszer vagy territoriális csoportok figyelhetők meg a közösségekben. Azt vizsgáltam, hogy miképpen lehet aktiválni e kapcsolatokat, mikor lehet hivatkozni rájuk, és azok hogyan működnek a hétköznapiakban. A helyi hatalmi viszonyok úgy támaszkodnak a működőképes rokoni, territoriális és baráti kapcsolatokra a marginális helyzetű faluközösségekben, hogy közben egyenlőtlenség jön vagy jöhet létre a felek között. Az egyenlőtlenség létrejöttében jelentős szerepe van annak, hogy egy falubeli mekkora *tekintélyt* vív ki magának a közösségében. A tekintély mértéke nemcsak az adott személy tettein és karizmáján múlik, hanem *örökölt jellemén* és családnevén is. Az egyenlőtlenség által létrejött támogatói viszonyok működtetik a faluközösségeket. Ezeket Luis Roniger és Shmuel Noah Eisenstadt nyomán *patrónus–kliens-viszonyoknak* neveztem (Eisenstadt–Roniger 1995).

A patrónus–kliens-viszonyok működésének pontos megértéséhez elengedhetetlen a *társadalmi tőke* helyi szerepének vizsgálata, amely más erőforrások hiányában igen komoly szerepet kap a tarbagaiak és a külümnüüriek gazda-

sági stratégiáinak kialakításában. A társadalmi tőke Pierre Bourdieu, James Coleman és Robert Putnam fellépése óta egyre általánosabban használt fogalma a társadalomtudományoknak, amely azonban éppen széles körű alkalmazásának okán egyre többet veszít megvilágító erejéből (Brunie 2009: 252). A társadalmi tőke különféle osztályozásai és besorolásai közül a Robert Putnam által javasolt, csoporton belüli *kötő* (*bonding*), illetve az eltérő csoportokon keresztül ívelő, *áthidaló* (*bridging*) társadalmi tőke közötti különbségtétel tűnik Jakutiában fontosnak (Putnam 2000). A társadalmi tőke mindkét típusa hasznos lehet a faluközösségeken belül. Bár a társadalomtudományi kutatásokban a kötő társadalmi tőkét rendszerint elégtelen társadalmi tőkeként kezelik, amely csak megújítja, sőt elmélyíti a társadalmi különbségeket, illetve újratermeli a marginalizációt (Cleaver 2005: 894), a kötő jellegű társadalmi tőke minden bizonnyal nem tekintendő a közösség marginalizáltságát újratermelő negatív társadalmi hatóerőnek. Külömnüürben, hiszen éppen ennek felhasználása vezetett oda, hogy a dekollektivizálás átmeneti időszakának legnehezebb éveiben egy olyan gazdasági erőforrás jelent meg, amely Külömnüürt az elnéptelenedő és elszegényedő *ulus*ban is életben tudta tartani.

A *kötő társadalmi tőke*, vagyis a kizárólagos társadalmi tőke különálló társadalmi identitásokat (szigeteket) hoz létre. Ezáltal megőrzi a közösségen *belüli* reciprocitást, kölcsönösséget, valamint megerősíti a szolidaritást, mobilizálhatóságot és a bizalmat; ezzel szemben a közösségen kívülieket e kohézióból kizárja. Külömnüürben a kötő jellegű társadalmi tőke felhalmozása inkább horizontális jellegű kapcsolatok létrejöttének kedvez, amelyek a szociálisan egyenlő felek között valósulnak meg. A faluban a vertikális jellegű patrónus–kliens-viszonyok nem hosszú életűek, hiszen a tekintélyek nem tudnak jelentősen megerősödni a faluközösség összetartó társadalmában.

Tarbagában ezzel szemben a vertikális jellegű patrónus–kliens-viszonyok hálózatának működtetéséhez az áthidaló (*bridging*), vagyis a *bennfoglaló típusú társadalmi tőke* felhalmozása járul hozzá. Ez a közösség nyitottságával jár együtt, amelynek tagjai ekképpen a közösségen kívül is igyekeznek szolidaritást létrehozni. Azaz nemcsak a faluközösségekben *belül* kell tekintélyt szerezni a helyi vezetőknek, hanem *kifelé* is legitimálni kell pozíciójukat. Ezáltal lesznek képesek ugyanis arra, hogy közbenjárásukkal közvetítsenek a falubeliek és a megyei döntéshozók között. Vagyis a helyi és a regionális vezetők közötti bizalmi viszony teszi lehetővé azt, hogy a helyi vezetők megőrizzék a tekintélyüket a faluban. A társadalmi tőke ilyen jellegű felhalmozása és a patrónus–kliens-viszonyok működése természetesen a falun belül is fontos, és a vezetőket bizalmasok köre övezi Tarbagában.

Nem lehet azonban a társadalmi tőke működését megfelelően értékelni Tarbagában, ha nem kerül szóba az *állam szerepe* is annak működése kapcsán. A társadalmi tőke *etatista* (*statist*), azaz államtól függő, és *nem-etatista* (*non-statist*), vagyis az államtól független típusainak elválasztása fontos szempont

Tarbagában. Ebben a faluközösségben ugyanis nem lehet a társadalmi tőke helyi megjelenését az állam helyi szerveibe való beágyazottságától függetlenül vizsgálni, mivel a gazdasági erőforrások mind az állam kezében vannak. A patrónus–kliens-viszonyok működésének színterei az állami intézmények. Ezen intézményeken belül szerezhetnek tekintélyt a helyiek, és működtethetik patrónus–kliens-viszonyaikat. Vagyis a marginalizált jellegű tarbagai faluközösségben a *mimikri* és a *hibriditás* posztkolonialista szakirodalomból ismert jelenségeire lehet ráismerni, amikor az állami intézményeken belül bizonyulnak igazán működőképesnek a helyi társadalmi viszonyok. Mindkét faluközösségben a patrónus–kliens-viszonyok működéséhez és a társadalmi tőke felhalmozásához jelentősen hozzájárul a *közösségi értékelő beszéd* is. Ez a diskurzus nemcsak arra szolgál, hogy a falubeliek egymás tetteit és személyiségét értékeljék, egymás tekintélyét megerősítsék, vagy megkérdőjelezzék, hanem arra is, hogy információk áramoltatásával vagy elhallgatásával bizalmi viszony jöjjön létre a felek között. A megfelelő információ gyors eljuttatása a másik fél számára ugyanannyira fontos a bizalom megerősítésében, mint az, hogy milyen titkokat őriznek meg a felek egymás között.

Ezt a hatást akkor lehet legjobban megragadni, ha a társadalmi tőke felhalmozása és felhasználása kapcsán a *személyes tekintély* kérdése merül fel. Az emberi tekintély és az emberi jellem két, egymással összefüggő jelenség a vizsgált faluközösségekben. A jó megítélésű embereknek sokkal nagyobb esélyük van arra, hogy vezető szerepet töltsenek be közösségükben, illetve arra is, hogy tekintélyre szert téve a hierarchizált patrónus–kliens-viszonyokban magas pozícióba jussanak. Az emberi jellemről folytatott helyi diskurzusok ezért a közösségi értékelő beszéd részét képezik a falvakban. Ez a diskurzus nemcsak a faluban ma élő emberek cselekedeteinek és jellemének számbavételére támaszkodik, hanem a korábbi generációkról szóló narratívákra is.

A helyi modellek szerint ugyanis egy ember nemcsak kialakítja, megszerzi saját jellemét, hanem azt részben készen kapja, örökli felmenőitől. Emiatt a felmenők jellemének (és ezáltal a leszármazási csoportokon keresztül öröklődő jellemnek) értékelése legalább olyan fontos szerepet kap abban, hogy milyen megítélésnek örvend valaki Tarbagában vagy Külümnüürben, mint az, hogy ő maga mit tesz. Az egyes ember cselekedetei ugyanis az általa megörökölt jellemek szerint értékelhetők, és ugyanazon cselekedet eltérő kommentárokat hív elő különféle családnevű emberek esetében. A két faluközösség jellemöröklésről kialakított modellje némileg eltér egymástól, amelynek az az oka, hogy a leszármazási csoportoknak eltérő szerepe volt és van a faluközösségekben. Ez különösen az örökölheto jellem minőségének dinamikájában figyelhető meg, vagyis abban a jelenségben, ahogyan az egyénnek a patrónus–kliens-viszonyokban betöltött helye befolyásolja az ágazat által örökítheto jellem megítélését.

Mindkét közösségre – bár eltérő módon – igaz az, hogy a helyi társadalom működésének mozgatórugója a tekintély és a bizalom megszerzése, illetve

elvesztése. Tarbagában a közösségen kívüli vezető beosztású emberekkel fenntartott kapcsolatok adnak tekintélyt a faluban egy embernek. Bizalmi viszonyokat a faluközösségen belül ezek a kapcsolatok önmagukban nem keltenek. A bizalomhoz szükséges az is, hogy a vezető beosztású személyekkel jó kapcsolatban lévők hosszú ideig tevékenykedjenek a tarbagai közösségben, és a falun belül rokoni, területi vagy baráti kapcsolataik által kiterjedt klientúrát hozzanak létre. Klientúraépítésre azonban csak az állami (vagy az állam által támogatott) intézményekben és gazdasági egységekben van lehetőség. Tarbagában ez az öröklött jellem jelentőségét felülírja. A családnév és a lezármazás ugyanis manipulálható a faluban. Ennek legékesebb példája az, hogy a nagy mezőgazdasági üzemek vezetői ma egytől-egyig olyan tekintélyes családneveket viselnek, amelyekhez genealógiai szempontból nincsen köztük.

Külümnüürben másként kap jelentőséget az emberi tekintély és a bizalom kérdése. A kívülállókkal fenntartott kapcsolat jellemzően gyanakvást szül a faluban. A távoli, vezető beosztású személyekkel kialakított kapcsolatokkal szemben a falubeli rokoni, baráti és területi csoportokba való beágyazottság adhat tekintélyt egy embernek a faluban. Aki sokféle kapcsolatot tart fenn a faluban, azt sok helyről, sokan segíthetik, ha a szükség úgy hozza. Ez természetesen viszonyosságot igényel. Aki sok embere számíthat, az sok embernek kell hogy segítsen is. Tekintélyes embernek tehát éppen az számít a faluközösségben, aki egyszerre sokféle falubeli kapcsolatot tud kezelni és fenntartani anélkül, hogy e kapcsolatok révén patrónussá válna saját csoportjában. Azok az emberek ugyanis, akik a faluban arra törekednek, hogy kiépítsék klientúrájukat, hamar elveszítik a tekintélyüket. A hirtelen meggazdagodott tejkereskedő, az agilis faluvezető tekintélyvesztésének, bukásának és végső soron elköltözésének éppen ez volt az oka. Amint hierarchikus viszonyokat kívántak létrehozni a faluban, elpárolgott a tevékenységüket és személyüket korábban övező bizalom.

E két faluközösség vizsgálata számomra azt mutatja, hogy Szibéria kutatásakor érdemes és tanulságos túllépni azokon a kutatási és értelmezési kereteken, amelyet a koloniális örökséget hordozó antropológia és néprajzkutatás teremtett meg a „történelem nélküli” népek számára. A szibériai nemzetségek, törzsek vagy etnikumok nagy hagyományokkal rendelkező és ma is bevett vizsgálata helyett Tarbagában és Külümnüürben célravezetőbbnek tűnt például az állami intézmények, a gazdasági üzemek működését kutatni, és a kapcsolatok fennállása, létezése helyett azok működésére helyezni a hangsúlyt. A tekintély és a bizalom megléte, illetve azok hiánya – úgy érzem – olyan központi kérdés mindkét településen, amelyről szólva közelebb lehet jutni e közösségek megértéséhez.

A terepmunka során a gyűjtő ugyanis különféle helyzetekbe kerül, ahol a részvétel és a megfigyelés hitelessége nagyrészt azon múlik, hogy mennyire van a gyűjtő tisztában azzal, hogy a helyiek gyakran tudatosan vonják be őt a közös társalgásba, hívják meg vadászni, vagy éppen adnak át számára

gépelt családtörténeteket. Ez a tisztánlátás vezethet el oda, hogy megírt tanulmányában a kutató megtalálja a helyes egyensúlyt – a kutatott közösség értékrendjét figyelembe véve – a „róluk” és a „nevükben” átadott információk között. Ebben a munkában is vannak olyan részek, amelyeket a helyiek talán nem szívesen tárnának nyilvánosság elé, ám a gondolatmenet szempontjából mégis elengedhetetlen tárgyalásuk. Ugyanakkor kimaradtak a vizsgálatból olyan témák, amelyek releváns kutatási kérdéseket jelentenének, én azonban úgy ítélt meg, hogy azok tárgyalása ténylegesen sértené a két faluközösség érdekeit. A könyv végén csak remélni merem, hogy nem tévedtem nagyot a kihagyott és a bennfoglalt ismeretek egyensúlyának meghatározásakor.

• FELHASZNÁLT IRODALOM

- ABRAMOV, A. F. – D'JAKONOV, I. G.
1990 *Sakha sirin küne-d'yla uonna sylgy iitiite*. Jakutskaj, Sakha sirineeghi kinige izdatel'stvota.
- ACKERMAN, Joshua M. – KENRICKA, Douglas T. – SCHALLER, Mark
2007 Is Friendship Akin to Kinship? *Evolution and Human Behavior* Vol. 28. 365–374.
- ADAM, Frane – RONČEVIĆ, Borut
2003 Social Capital: Recent Debates and Research Trends. *Social Science Information* Vol. 42. 155–183.
- ADAMS, Laura L.
2005 Modernity, Postcolonialism, and Theatrical Form in Uzbekistan. *Slavic Review* Vol. 64. 333–354.
- ALEKSEEV, A. N.
1994 *Drevnye kultury Jakutii (IV tys. do n. e. XVII v. v. n. e)*. Novosibirsk: Nauka.
1996 *Drevnjaja Jakutija: zheleznyj vek i epoha srednevekovja*. Novosibirsk: Jakutskij Gosudarstvenyj Universitet. – Rossijskaja Akademiya Nauk Sibirskoe Otdelenie.
- ALEKSEEV, E. E.
1998 *Istorija nacional'nogo voprosa v Respublike Saha (Jakutija) (fevral' 1917–1941 gg)*. Jakutsk: Akademiya Nauk Respublika Saha (Jakutija) Institut Gumanitarnyh Issledovanij
2000 *Federativnyj centr i avtonomija na primere Jakutskoj ASSR*. Jakutsk: Bichik.
2004 *Osmyslennije pravdy*. Jakutsk: Bichik.
- ANDERSON, David G.
1998 Property as a Way of Knowing on Evenki Lands in Arctic Siberia. In Chris Hann (ed.): *Property Relations. Renewing the Anthropological Tradition*. Cambridge: Cambridge University Press. 64–84.
2000 *Identity and Ecology in Arctic Siberia: The Number One Reindeer Brigade*. Oxford: Oxford University Press.
2005 Bringing Civil Society to an Uncivilised Place: Citizenship Regimes in Russia's Arctic Frontier. In Chris Hann – Elizabeth Dunn (eds.): *Civil Society Challenging Western Models*. London: Routledge. 97–119.
- ANDROSOV, E. D.
2003 Yhyakh urukku ügehin sörgütüöghüng. In uó: *Olokhkho tardyhyy küühe*. [Az életrevalóság ereje.] D'okuuskaj: Bichik. 293–297.

ANGELUSZ Róbert – TARDOS Róbert

- 1998 A kapcsolathálózati erőforrások átrendeződésének tendenciái a kilencvenes években. In Kolosi Tamás – Tóth István György – Vukovich György (szerk.): *Társadalmi riport 1998*. Budapest: TÁRKI. 237–256.

ARAKCHAA, Tayana

- 2009 *Household and Property Relations in Tuva*. M.A. Thesis: Boise State University. Kézirat. <http://scholarworks.boisestate.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1037&context=td> (Letöltve: 2010. 07. 12.)

ARGOUNOVA-LOW, Tatiana

- 2000 *Ethnic Identity and Nationalism in the Republic of Sakha (Yakutia), 1917-1999*. PhD Dissertation University of Cambridge
- 2004 Diamonds: a Contested Symbol in the Republic of Sakha. In Erich Kasten (ed.): *Properties of Culture – Culture as Property, Pathways to Reform in Post-Soviet Siberia*. Berlin: Dietrich Reimer Verlag. 257–265.
- 2011 Perceptions of Landscape among the Lake Essei Yakut: Narrative, Memory and Knowledge. In: Jordan, Peter (eds.): *Landscape and Culture in Northern Eurasia*. Walnut Creek, Left Coast Press. 215–234.
- 2012 *The Politics of Nationalism in the Republic of Sakha (Northeastern Siberia) 1900-2000: Ethnic Conflicts Under The Soviet Regime*. Lewiston: Edwin Mellen Press.

ARGUNOV, I. A.

- 1985 *Social'noe razvitie jakutskogo naroda. Istoriko-etnograficheskoe issledovanie obraza zhizni*. Novosibirsk: Nauka.

ARHIPOV, M. I.

- 2007 Istorija voznikovenija Kjupskogo naslega. In V. V. Toporkov (otv. red.): *Ust'-Majskij ulus (rajon): istorija, kul'tura, fol'klor*. Jakutsk: Bichik. 274–281.

BAHRUSHIN, S. V.

- 1927 *Istoricheskie sud'by Jakutii*. Leningrad.

BAHRY, Donna

- 2002 Ethnicity and Equality in Post-Communist Economic Transition: Evidence from Russia's Republics. *Europe-Asia Studies* Vol. 54. 673–699.

BAJAGANTAJ UONNA BAJAGANTAJ/DAR [Bajagantaj és a bajagantajiak]

- 2009 (Khomujan ongordo Tarbaga muzejyn kollektivata). Tarbaga: Mürü Saharghata ajar poligraficheskaj kholbohuk.

BARNARD, Alan – SPENCER, Jonathan (eds.)

- 2010 *The Routledge Encyclopedia of Social and Cultural Anthropology*. London: Routledge.

BASHARIN, G. P.

- 1956 *Istorija agrarnyh otnoshenij v Jakutii*. Moskva: Nauka.
- 1996 *Obshchestvenno-politicheskaja obstanovka v Jakutii v 1921–1925 gg.* Jakutsk: Jakutskoe Knizhnoe Izdatel'stvo.

BASSIN, Mark

- 1991 Russia between Europe and Asia: The Ideological Construction of Geographical Space. *Slavic Review* Vol. 50. 1–17.

BATESON, Gregory

- 2000 Morale and National Character. In uő: *Steps to an Ecology of Mind*. Chicago–London: The University of Chicago Press.

BENNIGSEN, Alexandre

- 1969 Colonization and Decolonization in the Soviet Union. *Journal of Contemporary History* Vol. 4. 141–151.

BERNARD, Russell H.

- 2008 *Research Methods in Anthropology: Qualitative and Quantitative Approaches*. H.n. : Altamira Press.

BERNARDI, Bernardo

- 1985 *Age Class Systems. Social Institutions and Politics Based on Age*. Cambridge: Cambridge University Press.

BHABHA, Homi

- 1994 Of Mimicry and Man: The Ambivalence of Colonial Discourse. In uő: *The Location of Culture*. London – New York: Routledge. 85–92.

BIRD-DAVID, Nurit

- 1990 The Giving Environment: Another Perspective on the Economic System of Gatherer-Hunters. *Current Anthropology*, 31, 2, 189–196.

BLOCH, Alexia

- 1998 Ideal Proletarians and Children of Nature: Evenki Reimagining Schooling in a Post Soviet Era. In Erich Kasten (ed.): *Bicultural Education of the North: Ways of Preserving and Enhancing Indigenous People's Languages and Traditional Knowledge*. Münster – New York: Waxmann. 139–157.

BLOCH, Maurice – SPERBER, Dan

- 2002 Kinship and Evolved Psychological Dispositions. The Mother's Brother Controversy Reconsidered. *Current Anthropology* Vol. 43. 723–748.

BLOK, Anton

- 2001 The Meaning of 'Senseless' Violence. In uő: *Honour and Violence*. Cambridge: Polity Press. 103–114.

BLUM, Jerome

- 1971 *Lord and Peasant in Russia: from the Ninth to the Nineteenth Century*. Princeton: Princeton University Press.

BOAS, Franz

- 1897 *The Social Organization and Secret Societies of the Kwakiutl Indians*. Washington: U.S. National Museum.

BORISOV, A. A.

- 2002 *Jakutskoe obshchestvo i obychnoe pravo v XVII–nachale XX v.* Moskva: Universitet.

BORISOV, E. A. – DARBASOV, V. R.

1997 *Agrarnaja reforma v Respublike Saha (Jakutija)*. Jakutsk: Akademija Nauk Respubliki Saha.

BORZENKOV, V. M.

2007 Administrativno-territorial'noe ustroistvo. In V. V. Toporkov (otv. red.): *Ust'-Majskij ulus (rajon): istorija, kul'tura, fol'klor*. Jakutsk: Bichik. 14–16.

BOSIKOV, N. P.

1991 *Evolucija alasov central'noj Jakutii*. Jakutsk, Institut Merzlotovedenii.

BRAGINA, D. G.

1985 *Sovremennije etnicheskie processy v centralnoj Jakutii*. Jakutsk: Bichik.

BRAVINA, R. I.

1986 *Olokh uonna ölüü sakha itegheligher*. [Élet és halál a szaha hitvilágban.] D'okuuskaj: Bichik.

2000 *Koncepcija zhizni i smerti v kul'ture etnosa: rekonstrukcija, tradicija i sovremennost' (na materiale kul'tury saha)*. Jakutsk: Izdatel'stvo Jakutskij Gossudarstvennij Universitet.

2002 *Kihi uonna d'ylgha*. [Az ember és sorsa.] D'okuuskaj: Bichik.

BROOKS, Karen (et al.)

1996 *Agricultural Reform in Russia, a View from the Farm Level*. /World Bank Discussion Papers, 327./ World Bank: Washington, DC.

BROWER, Daniel R.

1997 Islam and Ethnicity: Russian Colonial Policy in Turkestan. In Daniel R. Brower – Edward J. Lazzerini (eds.): *Russia's Orient: Imperial Borderland and People 1700–1917*. Bloomington: Indiana University Press. 115–137.

BRUBAKER, Rogers

1996 *Nationalism Reframed. Nationhood and the National Question in the New Europe*. Cambridge: Cambridge University Press.

BRUNIE, Aurélie

2009 Meaningful Distinctions Within a Concept: Relational, Collective, and Generalized Social Capital. *Social Science Research* Vol. 38. 251–265.

BUCHER, Gudrun

2002 „Von Beschreibung der Sitten und Gebräuche der Völker”. *Die Instruktionen Gerhard Friedrich Müllers und ihre Bedeutung für die Geschichte der Ethnologie und der Geschichtswissenschaft*. Stuttgart: Franz Steiner Verlag.

BUM, von Sek

2008 *Imushchestvennye otnoshenija i normativnaja praktika u burjat i jakutov v XIX veke*. Kézirat. Doktorskaja Dissertacija: Moskovskij Gossudarstvennyj Universitet.

BUSSE, Sarah

2001 Strategies of Daily Life: Social Capital and the Informal Economy in Russia. *Sociological Imagination* Vol. 38. 166–189.

- BYCHKOVA-JORDAN, Bella – JORDAN-BYCHKOV, Terry
 2001 *Siberian Village, Land and Life in the Sakha Republic*. Minneapolis: University of Minnesota Press.
- CARSTEN, Janet
 2000 Introduction: Cultures of Relatedness. In uő (ed.): *Cultures of Relatedness*. Cambridge: Cambridge University Press. 1–37.
 2004 *After Kinship*. Cambridge: Cambridge University Press.
- CASTIGLIONE, Dario
 2008 Introduction: Conceptual Issues in Social Capital Theory. In Dario Castiglione – Jan W. Van Deth – Guglielmo Wolleb (eds.): *The Handbook of Social Capital*. Oxford: Oxford University Press. 13–21.
- CHIRIYANKANDATH, James
 2008 Colonialism and Post-colonial Development. In Peter Burnell – Vicky Randall (eds.): *Politics in the Developing World*. Oxford: Oxford University Press. 35–52.
- CHODZIDŁO, Theophil
 1951 *Die Familie bei den Jakuten*. /Internationale Schriftenreihe für soziale und politische Wissenschaften. Ethnologische Reihe, 1./ Freiburg in der Schweiz: Paulusverlag.
- CLEAVER, Frances
 2005 The Inequality of Social Capital and the Reproduction of Chronic Poverty. *World Development* Vol. 33. 893–906.
- CLIFFORD, James
 1980 Fieldwork, Reciprocity, and the Making of Ethnographic Texts: the Example of Maurice Leenhardt. *Man New Series* Vol. 15. 518–532.
- COFFEY, Amanda
 1999 *The Ethnographic Self. Fieldwork and the Representation of Identity*. London – Thousand Oaks – New Delhi: Sage Publications.
- COHEN, Yehudi A.
 1961 Patterns of Friendship. In uő (ed.): *Social Structure and Personality*. New York: Holt, Rinehart and Winston. 351–386.
- COLEMAN, James
 1990 *Foundations of Social Theory*. Cambridge: The Belknap Press.
- COPPIETERS, Bruno
 1998 Form and Content in Soviet and Post-Soviet Nationality and Regional Policies. In Michael Walker – Bruno Coppieters – Aleksej Malashenko (eds.): *Conflicting Loyalties and the State in Post-Soviet Russia and Eurasia*. London: Frank Cass. 12–32.
- CRAPANZANO, Vincent
 1986 Hermes' Dilemma: The Masking of Subversion in Ethnographic Description. In James Clifford – George E. Marcus (eds.): *Writing Culture. The Politics and Poetics of Ethnography*. Berkeley – Los Angeles – London: University of California Press. 51–76.

CRATE, Susan A.

2006a *Cows, Kin and Globalization. An Ethnography of Sustainability*. Lanham – New York – Toronto: Altamira Press.

2006b *Ohuokhai: Sakhas' Unique Integration of Social Meaning and Movement*. *Journal of American Folklore* Vol. 119. 161–183.

2008 „Eating Hay”: The Ecology, Economy and Culture of Viliui Sakha Smallholders of Northeastern Siberia. *Human Ecology* Vol. 35. 161–174. www.springerlink.com/index/658201867v037182.pdf (Letöltve: 2008. 03. 08.)

2008 Gone the Bull of Winter? Grappling with the Cultural Implications of and Anthropology's Role(s) in Global Climate Change. *Current Anthropology* Vol. 49. No. 4. 569–595.

2011 We are going Underwater. *Natural History*. Vol. 119. No. 5. 20–29.

CRUIKSHANK, Julie – ARGOUNOVA, Tatiana

2000 Reinscribing Meaning: Memory and Indigenous Identity in Sakha Republic (Yakutia). *Arctic Anthropology* Vol. 37. 96–119.

CRUIKSHANK, Julie

1998 *The Social Life of Stories. Narrative and Knowledge in the Yukon Territory*. Lincoln: University of Nebraska Press.

2005 *Do Glaciers Listen? Local Knowledge, Colonial Encounters, and Social Imagination*. Vancouver, UBC Press.

DARBASOV, V. R. – EGOROV, E. G. – SOLOV'EV, E. P.

2000 *Osnovy razvitiia kooperacii. Teorija, opyt, problemy*. Novosibirsk: Nauka.

DIENES, Leslie

1985 Regional Economic Development. In Abram Bergson – Herbert S. Levine (eds.): *The Soviet Economy: Toward the Year 2000*. London: Allen & Unwin. 218–268.

DIFONZO, Nicholas – BORDIA, Prashant

2006 *Rumor Psychology: Social and Organizational Approaches*. Washington: American Psychological Association.

2007 Rumor, Gossip and Urban Legends. *Diogenes* Vol. 54. 19–35.

DIGARD, Jean-Pierre

1994 *Le cheval, force de l'homme*. Paris: Gallimard.

DJAKONOVA, N. N.

2002 *Jakutszkaja intelligencija v nacional'noj istorii: sud'by i vremja (konec XIX v.–1917 g.)*. Novosibirsk: Nauka.

DOLGIH, B. O.

1950 K voprosu o naselenii bassejna Oleneka i verhov'ev Anabary. *Sovetskaja Etnografija* No. 4. 169–174.

1960 *Rodovoj i plemennoj sostav Sibirii v. XVII veka*. Moskva: Izdatel'stvo Akademii Nauk SSSR.

DONAHUE, Brian

2002 „Hey You Get Offa My Taiga.” *Comparing the Sense of Property Rights*

among the Tofa and the Tozhu-Tyva. /Max Planck Institute for Social Anthropology Working Papers, 38./ Halle: Max Planck Institute for Social Anthropology.

DONNERT, Erich

- 2002 Die Billings-Sarychev-Expedition in den Nordostpazifik 1785–1793 und der Naturforscher Carl Heinrich Merck. In Erich Donnert (Hg.): *Europa in der Frühen Neuzeit: Festschrift für Günter Mühlpfordt*. Band 6. Mittel-, Nord- und Osteuropa. Weimar: Böhlau. 1023–1036.

DONSKOJ, F. S.

- 2006 Integracija korennyh malochislennyh narodov severa, Sibiri i Dal'nego Vostoka v Obshcherossijskuju kulturu. In uő: *Korennye malochislennye narody severa, Sibiri i Dal'nego Vostoka vo vtoroj polovine XX veka*. Novosibirsk: Nauka. 166–322.

DONSKOJ, R. I.

- 2007 Razvitie sel'skogo hozjajstva. In V. V. Toporkov (otv. red.): *Ust'-Majskij ulus (rajon): istorija, kul'tura, fol'klor*. Jakutsk: Bichik. 194–209.

EGOROV, N. V.

- 1993 Tendencii razvitiia arendnyh otnoshenij na sele. In U. A. Matveev (otv. red.): *Sel'skoe hozjajstvo Respubliki Saha (Jakutija) v uslovijah perehoda na rynochnoe otnoshenija*. Novosibirsk: Sibirskoe Otdelenie RASHN. 44–45.

EISENSTADT, Shmuel Noah – RONIGER, Luis

- 1995 Patron-Client Relations as a Model of Structuring Social Exchange. In Shmuel Noah Eisenstadt (ed.): *Power, Trust and Meaning: Essays in Sociological Theory and Analysis*. Chicago: Chicago University Press. 202–238.

- 1999 *Patrons, Clients and Friends: Interpersonal Relations and the Structure of Trust in Society*. Cambridge: Cambridge University Press.

EMBER, Melvin

- 1997 Evolution of the Human Relations Area Files. *Cross-Cultural Research* Vol. 31. 3–15.

EPSTEIN, David

- 2002 Land privatization in Russia. *Economic Systems* Vol. 26. 185–190.

ERCHAK, Gerald Michael

- 1992 *The Anthropology of Self and Behavior*. New Brunswick: Rutgers University Press.

EROSHKIN, N. P.

- 1968 *Istorija gosudarstvennyh uchrezhdenij dorevoljucionnoj Rossii*. Moskva: 2-oe Izdatel'stvo.

ESSER, Hartmut

- 2008 The two Meanings of Social Capital. In Dario Castiglione – Jan W. Van Deth – Guglielmo Wolleb (eds.): *The Handbook of Social Capital*. Oxford: Oxford University Press. 22–49.

FORDE, Daryll C.

1934 *Habitat, Economy and Society*. London: Methuen & Co.

FORSYTH, James

1992 *A History of the Peoples of Siberia (Russia's North Asian Colony)*. Cambridge: Cambridge University Press.

FOX, Robin

1983 *Kinship and Marriage*. London: Penguin Books.

FREED, Stanley A. – FREED, Ruth S. – WILLIAMSON, Laila

1988 Capitalist Philanthropy and Russian Revolutionaries: The Jesup North Pacific Expedition (1897–1902). *American Anthropologist* Vol. 90. 7–24.

GABYSHEV, M.

1929 *O zemel'noj reforme v Jakutii. K VI vsejakutskomu s'ezdu sovetov*. Jakutsk: Izdanie narkomzema JaASSR.

GAL, Susan

2001 Beszéd és hallgatás között. A nyelv és a társadalmi nem kutatásának kérdései. *Replika* 45–46. sz. 163–189.

GATRELL, Peter

1995 Ethnicity and Empire in Russia's Borderland History. *The Historical Journal* Vol. 38. 715–727.

GIBSON, James R.

1980 Russian Expansion in Siberia and America. *Geographical Review* Vol. 70. 127–136.

GIORDANO, Christian – KOSTOVA, Dobrinka

2002 The Social Production of Mistrust. In Chris Hann (ed.): *Postsocialism: Ideal, Ideologies and Practices in Eurasia*. London: Routledge. 74–92.

GIULIANO, Elise

2006 Secessionism from the Bottom Up. Democratization, Nationalism, and Local Accountability in the Russian Transition. *World Politics* Vol. 58. 276–310.

GODELIER, Maurice

1973 Foundations of Anthropology? The Concept of Tribe: Crisis of a Concept or Crisis of the Empirical. *Diogenes* Vol. 21. 1–25.

GOGOLEV, A. I.

1990 *Jakuty (problemy etnogeneza i formirovanija kul'tury)*. Jakutsk: Izdatel'stvo Jakutskij Gossudarstvennij Universitet.

2005 *Istorija Jakutii*. Jakutsk: Izdatel'stvo Jakutskij Gossudarstvennij Universitet.

GOLDER, Frank A.

1914 *Russian Expansion on the Pacific 1641–1850. An Account on the Earliest and Later Expeditions Made by the Russians Along the Pacific Coast of Asia and North America; Including some Related Expeditions to the Arctic Regions*. Cleveland: The Arthur H. Clark Company.

GOLOVNEV, Andrei Vladimirovich – OSHERENKO, Gail

1999 *Siberian Survival*. Ithaca: Cornell University Press.

GOROHOV, Semen

- 1999 „Jakutskij nacionalizm” i „sarynovshchina” glazami zarubezhnyh issledovatelej 50–60-h godov. *Ilin* Vol. 16–17. 1–11.

GRANBERG, Leo – PARTANEN, Ulla – SOINI, Katriina

- 2006 Social Transition in the Eyes of Yakutian Cattle. In Allam Ahmed (ed.): *Global and Local Resources in Achieving Sustainable Development*. / World Sustainable Development Outlook 2006, 2./ Geneve: Interscience Ltd. 32–43.

GRANBERG, Leo – SOINI, Katriina – KANTANEN, Juha

- 2009 *Sakha Ynaga. Cattle of the Yakuts*. Helsinki: Academia Scientarium Fennica.

GRÄTZ, Tilo – PELICAN, Michaela – MEIER, Barbara

- 2003 *Zur sozialen Konstruktion von Freundschaft. Überlegungen zu einem vernachlässigten Thema der Sozialanthropologie (Schwerpunkt Afrika)*. / Max Planck Institute for Social Anthropology Working Papers, 53./ Halle: Max Planck Institute for Social Anthropology.

GRANOVETTER, Marc S.

- 1973 The Strength of Weak Ties. *American Journal of Sociology* Vol. 78. 1360–1380.

GUPTA, Akhil – FERGUSON, James

- 1997 Beyond „Culture”. Space, Identity and the Politics of Difference. In uók (eds.): *Culture, Power, Place. Explorations in Critical Anthropology*. Durham–London: Duke University Press. 33–51.

GURVICH, I. S.

- 1950a K voprosu ob etnicheskoy prinadlezhnosti naselenija severo-zapada Jakutskoj ASSR. *Sovjetskaja Etnografija* No. 4. 150–167.
1950b Socialisticheskoe pereustrojstvo hozjajstva i byta jakutov basseinov Oleneka i Anabary. *Sovetskaja Etnografija* No. 1. 107–124.
1973 *Kul'tura severnyh jakutov-olenevodov*. Moskva: Nauka.
1982 *Severnye jakuty i dolgany. Etnicheskaja istorija narodov Severa*. Moskva: Nauka.

HAAN, de Henk

- 1994 *In the Shadow of the Tree. Kinship, Property and Inheritance among Farm Families*. Amsterdam: Het Spinhuis

HABECK, Joachim Otto

- 2006 Experience, Movement and Mobility: Komi Reindeer Herders' Perception of the Environment. *Nomadic Peoples*, 10, 2, 123–141.

HACHATURJAN, V. M.

- 2007 Istoki i rozhdenie evrazijskoj idei. In N. A. Hrenov (otv. red.): *Iskustvo i civilizacionnaja identichnost'*. Moskva: Nauka. 289–301.

HALEMBA, Agnieszka E.

- 2006 *The Telengits of Southern Siberia: Landscape, Religion and Knowledge in Motion*. London, Routledge.

HALPERIN, Charles J.

- 1987 *Russia and the Golden Horde: the Mongol Impact on Medieval Russian History*. Bloomington: Indiana University Press.

HAMAYON, Roberte

- 1990 *La chasse à l'âme. Esquisse d'une théorie du chamanisme sibérien*. Nanterre: Société d'Ethnologie.

HANN, Chris

- 1996 Political Society and Civil Anthropology. In Chris Hann – Elizabeth Dunn (eds.): *Civil Society: Challenging Western Models*. New York: Routledge. 1–24.
- 1998 Introduction, the Embeddedness of Property. In uő (ed.): *Property Relations: Renewing the Anthropological Tradition*. Cambridge: Cambridge University Press. 1–47.
- 2000 *The Tragedy of the Privates! Postsocialist Property Relations in Anthropological Perspective*. /Max Planck Institute for Social Anthropology Working Papers, 2./ Halle: Max Planck Institute for Social Anthropology.
- 2003 *The Anthropology of Eurasia in Eurasia*. /Max Planck Institute for Social Anthropology Working Papers, 57./ Halle: Max Planck Institute for Social Anthropology.

HANNERZ, Ulf

- 1987 The World in Creolisation. *Africa: Journal of the International African Institute* Vol. 57. No. 4. 546–559.

HARBSMEIER, Michael

- 2005 Towards a Prehistory of Ethnography. Early Modern German Travel Writing as Traditions of Knowledge. In Arturo Alvarez Roldan – Han Vermeulen (eds.): *Fieldwork and Footnotes: Studies in the History of European Anthropology*. London: Routledge. 19–37.

HART, Keith

- 1975 Swindler or Public Benefactor? The Entrepreneur in his Community. In Jack Goody (ed.): *Changing Social Structure in Ghana*. London: International African Institute. 1–35.

HEESEN te, Anke

- 2000 Boxes in Nature. *Studies in History and Philosophy of Science*, Vol. 31. Part A. 381–403.

HERDT, Gilbert

- 2003 *Secrecy and Cultural Reality: Utopian Ideologies of the New Guinea Men's House*. Ann Arbor: University of Michigan Press.

HERZFELD, Michael

- 2001 *Anthropology: Theoretical Practice in Culture and Society*. Oxford: Blackwell.

HEUSALA, Anna-Liisa

- 2005 *The Transitions of Local Administration Culture in Russia*. Saarijärvi: Kikimora Publications.

HEYNE, Georg F.

- 2007 Notes on Blood Revenge among the Reindeer Evenki of Manchuria. *Asian Folklore Studies* Vol. 66. 165–178.

HIRSCH, Eric

- 1996 Introduction: Between Place and Space. In Hirsch, Eric – O'Hanlon, Michael (eds.): *The Anthropology of Landscape: Perspectives on Place and Space*. Oxford, Clarendon Press. 1–30.

HIRSCH, Eric – O'HANLON, Michael (eds.)

- 1996 *The Anthropology of Landscape: Perspectives on Place and Space*. Oxford, Clarendon Press.

HOLY, Ladislav

- 1996 *Anthropological Perspectives on Kinship*. London – Ann Arbor: Pluto Press.

HUDJAKOV, I. A.

- 2002 *Kratkoe opisanie Verhojanskogo okruga*. D'okuuskaj: Bichik.

HUMPHREY, Caroline

- 1983 *Karl Marx Collective*. Cambridge: Cambridge University Press.
1984 Some Recent Developments in the Ethnography in the USSR. *Man, New Series* Vol. 19. 310–321.
1998 The Domestic Mode of Production in post-Soviet Siberia? *Anthropology Today* Vol. 14. No. 3. 2–7.
2002 *The Unmaking of Soviet Life: Everyday Economies after Socialism*. Ithaca: Cornell University Press.

INGOLD, Tim

- 2000 *The Perception of the Environment: Essays in Livelihood, Dwelling and Skill*. London: Routledge.

ISAEV, M. I.

- 1979 *Jazykovoe stroitel'stvo v SSSR (processy sozdaniya pismennostej narodov SSSR)*. Moskva: Nauka.

ISTOMIN, N. K.

- 1892 *Sibir' i pereselency*. Har'kov': Izdanie Har'kovskago obshchestva raspostraneniya v' narod" gramotnosti.

ISTORIJA JAKUTSKOJ ASSR II.

- 1957 *Ot 1630-h godov do 1917*. Tom. II. Tokarev, S. A. – Gogolev, Z. V. – Gurvich, I. S. (red.) Moskva: Nauka.

IVANOV, G. A.

- 2001 Sud'by korennyh etnosov severa v svete istorii nacional'noj politiki Rossiskogo gosudarstva. In Vinokurova, U. A. – Andreeva T. G. – Nikolaev, N. N. (red.): *70-letie ekspedicii AN SSSR v Jakutskoj ASSR u malochislennyh narodov severa*. Jakutsk: Severoved. 25–27.

IVANOV, V. F.

- 1974 *Istoriko-etnograficheskoe izuchenie Jakutii v XVII–XVIII. vv.* Moskva: Nauka.

- 1992 *Social'no-ekonomicheskie otnoshenija v Jakutii (konec XVII–nachalo XIX. v).* Novosibirsk: Nauka.
- IVANOV, V. N.
- 1966 *Social'no-ekonomicheskie otnoshenija u jakutov. XVII. vek.* Jakutsk: Jakutskoe Knizhnoe Izdatel'stvo.
- JADRINCEV, N. M.
- 1891 *Sibirskie inorodcy, ih byt i sovremennoe polozhenie.* Sankt-Petersburg: Tipografija M. M. Stasjulevicha.
  - 1893 *Sibir' kak kolonija. Sovremennoe polozhenie Sibiri. Eja nuzhdy i potrebnosti. Eja proshloe i budushchee.* Sanktpeterburg: Tipografija M. M. Stasjulevicha.
- JOCHELSON, Waldemar
- 1933 *The Yakut. Anthropological Papers of the American Museum of National History* Vol. 33. 35–237.
- JOHNSON, Leslie M. – HUNN, Eugene S. (eds.)
- 2010 *Landscape Ethnoecology: Concepts of Biotic and Physical Space.* Oxford, Berghahn Books.
- JORDAN, Peter (ed.)
- 2011 *Landscape and Culture in Northern Eurasia.* Walnut Creek, Left Coast Press.
- KANDIYOTI, Deniz
- 2002 Post-Colonialism Compared: Potentials and Limitations in the Middle East and Central Asia. *International Journal of Middle East Studies* Vol. 34. 279–297.
- KANEFF, Deema
- 2000 *Property, Work and Local Identity.* /Max Planck Institute for Social Anthropology Working Paper, 15./ Halle–Saale: Max Planck Institute for Social Anthropology.
- KARJALAINEN, Timo Pauli – HABECK, Joachim Otto
- 2004 When 'the Environment' Comes to Visit: Local environmental knowledge in the far North of Russia. *Environmental Values*, 13, 2, 167–186.
- KATAMURA, Fumitaka et al.
- 2006 Thermokarst Formation and Vegetation Dynamics Inferred from a Palynological Study in Central Yakutia, Eastern Siberia, Russia. *Arctic, Antarctic, and Alpine Research*, 38, 4, 561–570.
- KAZARJAN, P. L.
- 1999 *Jakutskaja politicheskaja ssylka. Istoriko-juridicheskoe issledovanie. Uchebnoe posobie.* Jakutsk: Izdatel'stvo Jakutskij Gossudarstvennij Universitet.
- KEMPTON, Daniel R.
- 1996 The Republic of Sakha (Yakutia): The Evolution of Centre-Periphery Relations in the Russian Federation. *Europe-Asia Studies* Vol. 48. 587–613.
- KERNS, Virginia
- 1997 *Women and the Ancestors: Black Carib Kinship and Ritual.* Urbana: University of Illinois Press.

KESZEG Vilmos

- 2005 Az etnográfiai leírás mint olvasmány a helyi társadalomban. In Szemerényi Ágnes (szerk.): *Folklór és irodalom*. Budapest: Akadémiai. 315–340.

KHODARKOVSKY, Michael

- 2002 *Russia's Steppe Frontier. The Making of a Colonial Empire, 1500–1800*. Bloomington: Indiana University Press.

KIVELSON, Valerie

- 2007 Claiming Siberia. Colonial Possession and Property Holding in the Seventeenth and Early Eighteenth Century. In Nicholas B. Breyfogle – Abby M. Schrader – Willard Sunderland (eds.): *Peopling the Russian Periphery. Borderland Colonization in Eurasian History*. London: Routledge. 21–40.

KNIGHT, Nathaniel

- 2000 Grigor'ev in Orenburg, 1851–1862: Russian Orientalism in the Service of Empire? *Slavic Review* Vol. 59. 74–100.

KNUDSEN, Brian – FLORIDA, Richard – ROUSSEAU, Denise

- 2005 *Bridging and Bonding: A Multi-Dimensional Approach to Regional Social Capital*. Toronto: The Martin Prosperity Institute

KOLCHINSKY, Edouard I.

- 2004 The Role of Eighteenth Century Russian Expeditions in the Development of Natural History. *Proceedings of the California Academy of Sciences* Vol. 55. Supplement II. 106–116.

KOLESOV, G. G.

- 1931 *Kolhozy Jakutii po perespisi 1930 g.* Jakutsk: Gosudarstvennaja planovaja komissija Ja. S.S.R.

KOLODEZNIKOV, Sergej Konstantinovich

- 1994 K probleme tradicionnogo mirovozrenija jakutov. In (red. koll.): *Jazyk mif i kul'tura narodov Sibirii*. Jakutsk: Bichik. 217–226.

KONSTANTINOV, I. V.

- 1975 Proishozhdenie jakutskogo naroda i ego kultury. In uő: *Jakutija i ee sosedi v drevnosti*. Jakutsk: Bichik. 106–173.

KOROTOV, G. P.

- 1983 *Krupnyj rogatyj skot Jakutskij ASSR i metody ego uluchshenija (produktivnye i biologicheskie osobennosti skota v uslovijah Krajnego Severa)*. Jakutsk: Jakutskoe Knizhnoe Izdatel'stvo.

KOVLEKOV, S. I.

- 2003 *Tunguskoe vosstanie 1924–1925 gg.* Jakutsk: Izdatel'stvo Jakutskij Gossudarstvennij Universitet.

KSENOFONTOV, G. V.

- 1977 *Ellejada: materialy po mitologii i legendarnoj istorii Jakutov*. Moskva: Nauka.

- 1992a *Uraanghaj-sakhalar. Oчерki po drevnej istorii jakutov I–II*. Jakutsk: Nacional'noe izdatel'stvo Respubliki Saha (Jakutija).

- 1992b Legendy i rasskazy o shamanah u jakutov, burjat i tungusov. In uő: *Shamanizm (Izbrannye trudy)*. Jakutsk: Bichik. 35–111.
- KUKLICK, Henrika
- 1991 *The Savage Within: the Social History of British Anthropology, 1885–1945*. Cambridge: Cambridge University Press.
- KULA, Erhun
- 1998 *History of Environmental Economic Thought*. London: Routledge.
- KULAKOVSKIJ, A. E.
- 1923 *Materialy dlja izuchenija verovanii jakutov*. Jakutsk: Jakutskoe Knizhnoe Izadatel'stvo
  - 1940 *Manchaary*. Jakutsk: Jakutskoe Knizhnoe Izadatel'stvo
- KULSKI, W. W.
- 1959 Soviet Colonialism and Anti-Colonialism. *Russian Review* Vol. 18. 113–125.
- KUPER, Adam
- 1982 Lineage Theory: A Critical Retrospect. *Annual Review of Anthropology* Vol. 11. 71–95.
  - 1988 *The Invention of Primitive Society. Transformations of an Illusion*. London – New York: Routledge.
  - 1999 *Culture: the Anthropologists Account*. Cambridge: Cambridge University Press.
- LANTZEFF, George V.
- 1943 *Siberia in the Seventeenth Century. A Study of the Colonial Administration*. Berkeley: University of California Press.
- LARSEN, Neil
- 2000 Imperialism, Colonialism, Postcolonialism. In Henry Schwartz – Sangeeta Ray (eds.): *A Companion to Postcolonial Studies*. Malden–Oxford: Blackwell. 23–52.
- LEACH, Edmund, R.
- 1961 *Pul Eliya, a Village in Ceylon: a Study of Land Tenure and Kinship*. Cambridge: Cambridge University Press.
- LEDENEVA, Alena
- 1998 *Russia's Economy of Favours: Blat, Networking, and Informal Exchanges*. New York: Cambridge University Press.
- LENIN, Vlagyimir I.
- 1949 *Az imperializmus mint a kapitalizmus legfelsőbb foka. /A marxizmus-leninizmus kiskönyvtára, 26–27./* Budapest: Szikra.
- LEVENTAL', L. G.
- 1929 Podaty, povinnosti i zemlja u jakutov. In I. I. Majnov (podg.): *Materialy po obychnomu pravu i obshchestvennomu bytu jakutov*. Leningrad: Akademii Nauk.
- LÉVI-STRAUSS, Claude
- 1969 *The Elementary Structures of Kinship*. Boston: Beacon Press.

LIN, Nan

- 2001 *Social Capital. A Theory of Social Structure and Action*. Cambridge: Cambridge University Press.
- 2008 A Network Theory of Social Capital. In Dario Castiglione – Jan W. Van Deth – Guglielmo Wolleb (eds.): *The Handbook of Social Capital*. Oxford: Oxford University Press. 50–69.

LINCOLN, Bruce W.

- 2007 *The Conquest of a Continent. Siberia and the Russians*. Ithaca: Cornell University Press.

LINDENAU, Ja. I.

- 1983 *Opisanye narodov Sibiri: Pervaja polovina XVIII veka*. Magadan: Magadanskoe knizhnoe izdatel'stvo.

LOBO, Nancy

- 1990 Becoming a Marginal Native. *Anthropos* Vol. 85. 125–138.

LONKILA, Markku

- 1999 *Social Networks in Post-Soviet Russia. Continuity and Change in the Everyday Life of St. Petersburg Teachers*. Helsinki: Helsingin yliopiston verkkojulkaisut.

MAAK, R. K.

- 1994 *Viljujskij Okrug*. Moskva: ROSPLEN.

MAJ, Émilie

- 2007 *Le cheval chez les Yakoutes chasseurs et éleveurs—de la monture à l'emblème culturel*. Thèse pour obtenir le grade de Docteur de l'EPHE en Anthropologie religieuse.

MAJNOV, I. I.

- 1927 Naselenie Jakutija. In P. V. Vitenburg (red.): *Jakutija*. Moskva: Izdatel'stvo Akadmii Nauk. 323–420.

MANDELSTAM BALZER, Marjorie

- 1983 Ethnicity without Power. The Siberian Khanty in Soviet Society. *Slavic Studies* Vol. 42. 633–648.
- 1990 Nationalism in the Soviet Union: one Anthropological View. *Journal of Soviet Nationalities* Vol. 1. 4–22.
- 2004 Whose Homeland is It? Shifting Boundaries and Multiple Identities in the Russian Federation North. In Erich Kasten (ed.): *Properties of Culture – Culture as Property, Pathways to Reform in Post-Soviet Siberia*. Berlin: Dietrich Reimer Verlag. 233–256.

MARKHAM SHAW, Charla L.

- 1997 Personal Narrative Revealing Self and Reflecting Other. *Human Communication Research* Vol. 24. 302–319.

MARSH, CRISTOPHER

- 2000 Social Capital and Democracy in Russia. *Communist and Post-Communist Studies* Vol. 33. 183–199.

MARTIN, John

- 1981 Genealogical Structures and Consanguineous Marriage. *Current Anthropology* Vol. 22. 401–412.

MELLAHI, Kamel – WOOD, Geoffrey

- 2003 *The Ethical Business: Challenges and Controversies*. London: Palgrave.

MÉSZÁROS Csaba

- 2001 Légüres térben. Waldemar Jochelson és a paleoszibériai népek kutatása. In Ambrus Vilmos – Raffai Judit (szerk.): *Folytatás: folklorisztikai tanulmányok, melyekkel tanítványai köszöntik a hatvanéves Voigt Vilmos professzort*. /Artes Populares, 18./ Budapest: Folklore Tanszék. 311–327.
- 2007a Az ágazati mondáktól a családtörténetekig és a memoárokig. Az írásbeliség hatása a műtszemléletre Jakutiában. In Szemerényi Ágnes (szerk.): *Folklór és történelem*. Budapest: Akadémiai. 44–70.
- 2007b Az *ysyax* és közege. In Ambrus Vilmos – Schwarcz Gyöngyi (szerk.): *Változó folklór. Tanulmányok Verebélyi Kincső tiszteletére*. /Folcloristica, 10./ Budapest: ELTE Folklore Tanszék. 135–148.
- 2008a On the Problem of Categorizing Narrative Genres of Sakha Oral Poetry In: Stepan Konstantinovich Kolodesnikov – Susan Hicks (eds.): *Languages as the Means of Cross-cultural Communication in the Global World*. Yakutsk: Yakutsk State University Press. 107–112.
- 2008b Discourse Types and Meta-Folklore: The Case of Sakha Prose Narratives. *Studies of Ethnic Literature* Vol. 108. 167–176.
- 2008c Az alaas: egy szimbolikus táj Jakutiában. Tradíció és nyilvánosság egy szibériai köztársaságban. *Tabula* 11. 129–148.
- 2009 Funny Guy or Village Fool? Social Factors of the Evaluation of Humour and Jokes among Evenkis and Sakhas. *Acta Ethnographica* Vol. 54. 47–60.
- 2010 Nyelvhasználati és gazdasági stratégiák Jakutiában. Vázlat a társadalmi tőke és a közösségi értékelő beszéd kapcsolatáról. In Szemerényi Ágnes (szerk.): *Folklór és nyelvészet*. Budapest: Akadémiai. 473–499.
- 2011 Résztvevő megfigyelés, befogadás és nyelvismeret. Az antropológiai terepmunka hitelességéről. *Tabula* 13. 2. 173–194.
- 2012a A környezetérzékelés változásai Szibériában az állami modernizációs törekvések tükrében (Jakutia példája). *Ethno-Lore*, XXIX. Budapest: MTA BTK Néprajztudományi Intézet. 35–61.
- 2012b Két szibériai falu kommunikációs rendszere: a pletyka. In Czövek Judit – Dyekiss Virág – Szilágyi Zsolt (szerk.): *Világügyelő. Tanulmányok Hoppál Mihály 70. születésnapjára*. Budapest: Magyar Vallástudományi Társaság. 115–133.
- 2012c The Alaas: Cattle Economy and Environmental Perception of Sedentary Sakhas in Central Yakutia. *Sibirica* Vol. 11. No. 2. 1–34.
- 2012d Az „országút szája”: Alkohol és áldozás utazás idején Jakutiában. In Landgraf Ildikó – Nagy Zoltán (szerk.): *Az elkerülhetetlen: Vallásantropológiai tanulmányok – Vargyas Gábor tiszteletére*. Budapest: PTE Néprajz-

Kulturális Antropológia Tanszék – MTA BTK Néprajztudományi Intézet
– L'Harmattan Kiadó – Könyvpont Kiadó. 109–135.

MIGNOLO, Walter D.

- 1992 On the colonization of Amerindian languages and memories: Renaissance theories of writing and the discontinuity of the classical tradition. *Comparative Studies in Society and History* Vol. 34. 301–330.
- 1995 *The Darker Side of the Renaissance: Literacy, Territoriality and Colonization*. Ann Arbor: University of Michigan Press.

MINAHAN, James

- 2004 *The Former Soviet Union's Diverse Peoples: a Reference Sourcebook*. Santa Barbara: ABC-CLIO.

MOLCHANOVA, N. M.

- 2006 *Zhenshiny Ust'-Mai: shagi v istoriju (Istorija zhenskogo dvizhenija v Ust'-Majskoj ulus)*. Ust'-Maja: Ust'-Majskoe knizhnoe izdatel'stvo.

MURDOCK, George

- 1949 *Social Structure*. New York: MacMillan.

NAGY Zoltán

- 2002 Miféle hantik vagyunk mi? A vaszjugáni hantik és a világ. In Pócs Éva (szerk.): *Közösség és identitás*. Budapest: L'Harmattan. 33–77.
- 2011 The Invisible „Ostyaks”: The Khanty people in the Tomsk Oblast. In Riho Grüthal – Magdolna Kovács (eds.): *Ethnic and Linguistic Context of Identity: Finno-Ugric Minorities*. Helsinki: Suomalais-Ugrilainen Seura. /Uralica Helsinkiensia, 5./ 359–384.

NATIONAL HUMAN DEVELOPMENT REPORT RUSSIAN FEDERATION

- 2006/2007 *Russia's Regions: Goals, Challenges, Achievements*. Eds. Sergei N. Bobylev – Amastassia L. Alexandrova. Moscow: UN.

NIKOLAEV, S. I.

- 1964 *Eveni i Evenki jugo-vostochnoj Jakutii*. Jakutsk: Bichik.
- 1995 *Proishozhdenie naroda saha*. Jakutsk: Sahapoligrafizdat.

NIL'SEN, Finn Sivert

- 2004 *Glaz buri*. Sankt-Petersburg: Aleteja.

O'CONNELL, Lenahan

- 1984 Kinship, Friendship and the Marketplace. An Exploration of Exchange in Three Social Relationships. *Journal of Social and Personal Relationships* Vol. 1. 333–345.

ÖJDÖBÜN'N'ÜK, PAMJAT' 1941–1945 [1941–1945 emlékei]

- 1995 (red koll.) Külümnüür: Külümnüür Nehilege.

OJUNSKIJ, P[laton]. A[lekseevich].

- 1962 Jakutskaja skazka (olonho), i ee sjuzhet i sodержanie. In uó: *Sochinenija* Tom. 7. Jakutsk: Knizhnoe izdatel'stvo. 128–204.

OSTROM, Elinor – AHN, T. K.

- 2009 The Meaning of Social Capital and its Link to Collective Action. In Gert Tinggaard Svendsen – Gunnar Lind Haase Svendsen (eds.): *Handbook of*

Social Capital. The Troika of Sociology, Political Science and Economics. Cheltenham: Edward Elgar. 17–35.

PAHOMOV, A. A.

2004 *Sovremennaja sem'ja i real'naja regional'naja social'naja politika v otnoshenii semej s det'mi.* Jakutsk: Izdatel'stvo SO RAN Jakutskij filial.

PAHOMOVA, I. O. – MAHAROVA, A. G.

1999 *Upravlenie zemelnymi otnoshenijami v Jakutii (1632–1998).* Jakutsk: Sahapoligrafizdat.

PALLÓ Gábor

2005 Intézményesült emlékezet és tudomány: A természettudományi múzeumokról. *Technikatörténeti Szemle* 26. 42–58.

PARADIES, Yin C.

2006 Beyond Black and White: Essentialism, Hybridity and Indigeneity. *Journal of Sociology* Vol. 42. 355–367.

PATKANOV, S. S.

1906 Geografii i Statistikii tungusskih plemen' Sibiri. *ZIRGO XXI.* chast' 1. vyp. 1–2.

PEKARSKIJ, E[duard]. K[arlovich].

1903 *Poezdka k" priajanskim' tungusam'.* Kazan': Tipo-litografija Imperatorskogo Universiteta.

1913 *Ocherki byta priajanskih tungusov.* Sankt-Petersburg: Tipografija Imperatorskoj Akademii Nauk.

PETRO, Nicolai N.

2001 Creating Social Capital in Russia: The Novgorod Model. *World Development* Vol. 29. 229–244.

POISEEV, I. I.

1993 Mechanizm opredelenija zemel'nogo naloga i kompenzacionnyh platelej. In Kugaevskij, A. A. (otv. red.): *Problemy stabilizacii ekonomiki severnogo regiona pri perehode k rynochnym otnoshenijam.* Jakutsk: Jakutskij Centr SO RAN. 35–50.

POPOV, Boris Nikolaevich

1987 *Socialisticheskie preobrazovanija semejno-brachnyh otnoshenij u narodov Jakutii.* Novosibirsk: Nauka.

1993 *Semejnaja kul'tura narodov Severo-vostoka Rossii: Tradicii i innovacii.* Novosibirsk: Nauka.

1999 Yal aghata sakha omuk keskile. [A család atyja a nép jövője.] In F. S. Tumusov (üb.): *Yal–olokh tördö. D'okuuskaj;* Kuduk. 38–43.

PROKOP'EV, A. N.

1993 Problemy razgosudarstilenija i privatizacii sovhozov. In U. A. Matveev (otv. red.): *Sel'skoe hozjajstvo Respubliki Saha (Jakutija) v uslovijah perehoda na rynochnoe otnoshenija.* Novosibirsk: Sibirskoe Otdelenie RASHN. 34–35.

PUTNAM, Robert D.

- 2000 *Bowling Alone: The Collapse and Revival of American Community*. New York: Simon and Schuster.

RAEFF, Marc

- 1966 *Plans for Political Reform in Imperial Russia 1730–1905*. Enlewood Cliffs: Prentice-Hall.

RASCVETAEV, M. K.

- 1932 *Očerki po ekonomii i obshchestvennomu bytu u jakutov*. Leningrad: Izdatel'stvo Akademii Nauk SSSR.

- 1933 *Tungusy mjamjalskogo roda*. Leningrad: Izdatel'stvo Akademii Nauk SSSR.

REVIEW OF AGRICULTURAL POLICIES: RUSSIAN FEDERATION

- 1998 OECD Centre for Co-operation with Non-members. Paris: OECD Publishing.

ROMANOV, I. G.

- 1998 *Formirovanie russkogo naselenija Jakutii (1917–1941 gg)*. Jakutsk: Akademii Nauk Respubliki Saha

ROMANOV, N. S.

- 1956 *Jasak v Jakutii v XVIII v*. Jakutsk: Jakutskoe knizhnoe izdatel'tvo.

ROMANOVA, A. V. – MYREEVA, A. N.

- 1964 *Očerki uchurskogo, majskego i tottinskogo govorov*. Leningrad: Nauka.

ROMANOVA, E. N.

- 2003 G. V. Ksenofontov: mif o stranstvujushcheem geroe. In D. D. Tumarkyn (sost.): *Repressirovannye etnografy vyp. 2*. Moskva: Vostochnaja literatura. 78–104.

ROMANOVA, E. N. – DJAKONOV, N. N.

- 2000 Simvoly vlasti i nacional'naja intelligencija naroda saha: istoriko-kulturnyj diskurs. In (red. koll.): *Respublika Saha (Jakutija) Put' k suverenitetu*. Jakutsk: Bichik. 34–52.

ROSALDO, Michelle Zimbalist

- 1980 *Knowledge and Passion: Ilongot Notions of Self and Social Life*. Cambridge: Cambridge University Press.

ROSHWALD, Aviel

- 2001 *Ethnic Nationalism & The Fall of Empires. Central Europe, Russia & The Middle East, 1914–1923*. London: Routledge.

ROY, Olivier

- 2007 *The New Central-Asia. Geopolitics and the Birth of Nations*. London: Tauris.

RUTTKAY-MIKLIÁN Eszter

- 2004 Testi-lelki rokonság: reinkarnáció a színjai hantiknál. In: Borsos Balázs – Szarvas Zsuzsa – Vargyas Gábor (szerk.): *Fehéren-feketén. Tanulmányok Sárkány Mihály tiszteletére*. Budapest: L'Harmattan. 357–385.

- 2012 *Testi-lelki rokonság. A színjai hantik rokonsági csoportjai*. Budapest: PTE Néprajz-Kulturális Antropológia Tanszék – MTA BTK Néprajztudományi Intézet – L'Harmattan Kiadó.

SAFRONOV, F. G.

- 1977 *Vopros o sobstvennosti na zemlju v sibirskom istoricheskoj literature*. Novosibirsk: k. n. (különnyomat).

SALGÓ László – BALOGH András

- 1980 *A gyarmati rendszer története 1870–1955*. Budapest: Kossuth Kiadó.

SÁRKÁNY Mihály

- 2012 Etnográfia, etnológia és az antropológiai perspektíva – fogalmak egy tudomány születésekor. In Tóth Arnold (szerk.): *Néprajz – muzeológia: Tanulmányok a múzeumi tudományok köréből a 60 éves Viga Gyula tiszteletére*. Miskolc: Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Múzeumi Igazgatóság – Miskolci Egyetem BTK Történettudományi Intézet. 11–21.

SARYTCHEW, Gawrila

- 1806 *Account of a Voyage of Discovery to the North-East of Siberia, the Frozen Ocean, and The North-East Sea*. London: Richard Phillips.

SAUER, Martin

- 1802 *An Account of a Geographical and Astronomical Expedition to the Northern Parts of Russia*. London: A. Strahan.

SBORNIK UZAKONENIJ, PRAVIL I RAZ"JASNENIJ OB INORODCAH JAKUTSKOJ OBLASTI

- é. n. (red.)

SCHNEIDER, David M.

- 1969 Some Muddles in the Models: or How the System really Works. In Michael Banton (ed.): *The Relevance of Models for Social Anthropology*. London – New York – Toronto. 25–87.
- 1972 *What is Kinship all About?* In Peter Reininng (ed.): *Kinship Studies in the Morgan Centenial Year*. Washigton: The Anthropological Society of Washington. 32–63.
- 1984 *A Critique of the Study of Kinship*. Ann Arbor: University of Michigan Press

SCHRADER, Abby M.

- 2007 Unruly Felons and Civilizing Wives: Cultivating Marriage in the Siberian Exile System, 1822–1860. *Slavic Review* Vol. 66. 230–256.

SCHWEITZER, PETER P. (ed.):

- 2000 *Dividends of Kinship. Meanings and Uses of Social Relatedness*. London: Routledge.

SEHEN Bolo

- 1994 *Lieneghe nuuchcha kelien innineeghi sakha ologho*. [A szahák élete a Lénánál az oroszok megérkezése előtt.] D'okuuskaj; Bichik.
- 2002 *Südü törütterbit olokhtoruttan*. [Tisztelt őseink életéből.] D'okuuskaj; Bichik.

SEROSHEVSKIJ, Vaclav Leopoldovich

- 1993 *Jakuty. Opyt etnograficheskogo issledovaniija*. Moskva: ROSPJEN.

SHAPIRO, Warren

- 1995 Sex, Violence and „Cultural Constructionism”. *The Journal of the Royal Anthropological Institute* Vol. 1. 625–626.

- 2008 What Human Kinship is Primarily About: Towards a Critique of the New Kinship Studies. *Social Anthropology* Vol. 16. 137–153.
- SHIMIZU, Akitoshi
- 1991 On the Notion of Kinship. *Man New Series* Vol. 26. 377–403.
- SHIRINA, D. A.
- 2001 *Rossija: Nauchnoe Issledovanie Arktiki XVIII v.–1917 g.* Novosibirsk: Nauka.
- SHIROKOGOROFF, Sergei Mihailovich
- 1929 *Social Organization of the Northern Tungus.* Shanghai: Commercial Press.
- SHUBIN, Sergei
- 2006 The Changing Nature of Rurality and Rural Studies in Russia. *Journal of Rural Studies* Vol. 22. 422–440.
- SHUNKOV, V. I.
- 1946 *Ocherki po istorii kolonizacii Sibiri v XVII–nachale XVIII vekov.* Moskva: Izdatel'stvo Akademii Nauk SSSR.
- SILLASTE, G. G.
- 2005 The Social Values of Rural Schoolteachers Under the Conditions of the Market Economy. *Russian Education and Society* Vol. 47. 70–95.
- SIRINA, Anna A.
- 2005 Clan Communities among the Northern Indigenous Peoples of the Sakha (Yakutia) Republic: A Step to Self-determination? In Erich Kasten (ed.): *Rebuilding identities Pathways to Reform in Post-Soviet Siberia.* Berlin: Dietrich Reimer Verlag. 197–217.
- SKILLING, H. G.
- 1971 Interest groups and communist politics: An introduction. In H. G. Skilling – F. Griffiths (eds.): *Interest Groups in Soviet Politics.* Princeton: Princeton University Press.
- SKYES, Karen
- 2005 *Arguing with Anthropology. An Introduction to Critical Theories of Gift.* Routledge: London
- SLEPCOV, J. G.
- 2002 *Promyslovoe rybolovstvo Jakutii.* Novosibirsk: Rossijskij Akademii Nauk Sibirskoe Otdelenie Institut Problem Malochislennyh Narodov Severa.
- SLEPCOV, P. A.
- 1989 *Tradicionnaja sem'ja i obrjadnost' u Jakutov (XIX–nachalo XX vek).* Jakutsk: Jakutskoe knizhnoe Izdatel'stvo.
- SLEZKINE, Yuri
- 1994a *Arctic Mirrors. Russia and the Small Peoples of the North.* London – New York – Ithaca: Cornell University Press.
  - 1994b Naturalists Versus Nations: Eighteenth-Century Russian Scholars Confront Ethnic Diversity. *Representations* No. 47. 170–195.
- SLOCUM, John W.
- 1998 Who, and When, Were the Inorodtsy? The Evolution of the Category of „Aliens” in Imperial Russia. *Russian Review* Vol. 57. 173–190.

SOMOGHOTTO, S.

1995 *Proishozhdenie naroda saha*. Jakutsk: Bichik.

SPIVAK, Gayatri Chakravorty

1988 Introduction Subaltern Studies: Deconstructing Historiography. In Ranajit Guha – Gayatri Chakravorty Spivak (eds.): *Selected Subaltern Studies*. Delhi: Oxford University Press. 3–35.

2000 Foreword: Upon Reading the Companion to Postcolonial Studies. In Henry Schwartz – Sangeeta Ray (eds.): *A Companion to Postcolonial Studies*. Malden–Oxford: Blackwell. XV–XXIV.

SSORIN CHAIKOV, Nikolai V.

2002 *The Mothering Tradition: Gender and Governance among Siberian Evenki*. /Max Planck Institute for Social Anthropology Working Papers, 45./ Halle: Max Planck Institute for Social Anthropology.

2003 *The Social Life of State in Subarctic Siberia*. Stanford: Stanford University Press.

STAMMLER-GOSSMANN, Anna

2007 Reshaping the North of Russia: Towards a Conception of Space. *Arctic & Antarctic International Journal of Circumpolar Sociocultural Issues*. Vol. 1. 53–97.

STAROSTINA, M. I.

2004 Vklad indigirskih jakutov v obespechenie possiskih arkticheskikh ekspedicii. In V. N. Ivanov (red.): *Jaktuija–Forpost osvoenija Severo-Vostoka Sibiri, Dal'nego Vostoka I Russkoj Ameriki (XVII–XX veka)*. Jakutsk: JaF Izdatel'stvo SO RAN. 131–140.

STEWART, Alex

2003 Help One Another, Use One Another: Toward an Anthropology of Family Business. *Entrepreneurship Theory and Practice* Vol. 27. 383–396.

STONE, Jeffrey C.

1988 Imperialism, Colonialism and Cartography. *Transactions of the Institute of British Geographers New Series* Vol. 13. 57–64.

STRATHERN, Marilyn

1992 *Reproducing the Future: Essays on Anthropology, Kinship and New Reproductive Technologies*. Manchester: Manchester University Press.

STRATHERN, Andrew – STEWART, Pamela J. (eds.)

2003 *Landscape, Memory, and History: Anthropological Perspectives*. London, Pluto Press.

SUDNICYN, Ju. G. – SKURATOV, Ju. I.

1979 Narodnyj i nacional'nyj suverenitet v sovetskom gosudarstve. *Pravovedenie* No. 4. 3–11.

SUNDERLAND, Willard

2004 *Taming the Wild Field. Colonization and Empire on the Russian Steppe*. Ithaca: Cornell University Press.

- SVENDSEN, Gert Tinggaard
 2006 *Studying Social Capital in situ. An Anthropological Approach. Theory and Society* Vol. 1. 39–70.
- SWANSON, Guy Edwin
 1969 *Rules of Descent: Studies in the Sociology of Parentage*. Ann Arbor: University of Michigan.
- SYROTINSKI, Michael
 2007 *DECONSTRUCTION AND THE POSTCOLONIAL: AT THE LIMITS OF THEORY*. LIVERPOOL: LIVERPOOL UNIVERSITY PRESS.
- SZILI Sándor
 2005 *Szibéria birtokbavételének koncepciói az orosz és szovjet történetírásban*. Budapest: Magyar Russzisztikai Intézet.
- TAGUE, Elizabeth
 1994 Center-Periphery Relations in the Russian Federation. In Roman Szporluk (ed.): *National Identity and Ethnicity in Russia and the New States of Eurasia*. New York: M. E. Sharpe. 21–57.
- TAKAKURA, Hiroki
 2002 An Institutionalized Human-Animal Relationship and the Aftermath: The Reproductive Process of Horse-bands and Husbandry in Northern Yakutia, Siberia. *Human Ecology*, 30, 1, 1–19.
- TELBISZ Tamás – NAGY Balázs
 2008 Termokarsztos mélyedések vizsgálata töbör morfometriai módszerekkel, úrfelvételek alapján. *Karsztfejlődés*, 13, 215–238.
- THOMAS, Clive Yolande
 1984 *The Rise of the Authoritarian State in Peripheral Societies*. New York: Monthly Review Press.
- TICHOTSKY, John
 2000 *Russia's Diamond Colony: The Republic of Sakha*. Routledge: London.
- TILLEY, Christopher
 1994 *A Phenomenology of Landscape. Places, Paths and Monuments*. Oxford–Providence: Berg.
- TOKAREV, S. A.
 1940 *Oчерк istorii jakutskogo naroda*. Moskva: Nauka.
 1945 *Obshchestvennyj stroj jakutov v XVII–XVIII vv.* Jakutsk: Jakutskoe knizhnoe izdatel'stvo.
 1966 *Istorija Russkoj Etnografii*. Moskva: Nauka.
- TOKAREV, S. A. – BAHRUSHIN, S.
 1953 *Jakutija v XVII v. Oчерki*. Jakutsk: Institut Jazyka Literatury i istorii
- TOKARJEV, Sz. A.
 1950 Az ethnogenezis problémája. *Ethnographia* LXI. évf. 1–28.
- TOLAZLOV, Sz. P.
 1949 A szovjet etnográfiai iskola. *Ethnographia* LX. évf. 24–45.

TOLZ, Vera

- 1998 Conflicting „Homeland Myths” and Nation-State Building in Post-communist Russia. *Slavic Review* Vol. 57. 267–294.

TROCKIJ, I. M.

- 1936 *Kolonial'naja politika Moskovskogo Gosudarstva v Jakutii XVII v.* Leningrad: Izdatel'stvo Insitiuta Narodov Severa CIK SSSR.

TROSHCHANSKIJ, V. F.

- 1902 *Evolucija chernoj very (shamanstva) u jakutov.* Kazan': Izdatel'stvo Kazan'skogo Univeziteta.

UHLINS, Anders

- 2006 *Post-Soviet Civil Society. Democratization in Russia and the Baltic States.* London: Routledge.

URNESS, Carol

- 2003 The First Kamchatka Expedition in Focus. In Peter Ulf Møller – Natasha Okhotina Lind (eds.): *Under Vitus Bering's command new Perspectives on the Russian Kamchatka Expeditions.* Aarhus: Aarhus University Press. 17–31.

VAJNSHTEIN, S. I.

- 1992 Boris Osipovich Dolgih: dni i dejanija podvizhnicheskoy zhizni. *Etno-graficheskoe Obozrenie* No 1. 119–129.

VARGYAS Gábor

- 2009 A zsákmányolók képe a kulturális antropológiában. (Kutatástörténeti vázlat). *Ethno-Lore. Az MTA Néprajzi Kutatóintézetének Évkönyve.* XXVI. 207–237.

VASILEV, F. F.

- 1995 *Voennoe delo jakutov.* Jakutsk: Bichik.

VASILEV, Viktor Nikolaevich

- 1930 *Predvaritelnij otchet o rabotah sredi Aldano-Majskih i Ajano-Ohotskih tungusov.* /Materialy komissii po izucheniju JaASSR. Vyp. 36./ Leningrad: k. n.

VASILEVA, N. D.

- 2000 *Jakutskoe Shamanstvo 1920–1930-e gg.* Jakutsk: Akamija Nauk respublika Saha (Jakutija) Institut Gumanitarnyh Issledovanij.

VENTSEL, Aimar

- 2005 *Reindeer, Rodina and Reciprocity. (Kinship and Property Relations in a Siberian Village).* /Halle Studies in the Anthropology of Eurasia, 7./ Berlin: Lit Verlag.
- 2007 Pride, Honour, Individual and Collective Violence: Order in a 'Lawless' Village. In Kebeet von Benda-Beckmann – Fernanda Pirie (eds.): *Order and Disorder. Anthropological Perspectives.* Oxford: Berghahn. 34–54.

VERMEULEN, Han F.

- 1999 Anthropology in Colonial Contexts. The second Kamchatka Expedition (1733–1743) and the Danish–German Arabia Expedition (1761–1767). In

- Jan van Bremen – Akitoshi Shimizu (eds.): *Anthropology and Colonialism in Asia and Oceania*. London: Curzon. 13–39.
- 2006 The German Invention of *Völkerkunde*: Ethnological Discourse in Europe and Asia, 1740-1798. In Sara Eigen – Mark Larrimore (eds.): *The German Invention of Race*. New York: SUNY Press. 123–146.
- 2008 *Early History of Ethnography and Ethnology in the German Enlightenment: Anthropological Discourse in Europe and Asia, 1710–1808*. PhD Thesis University of Leiden. Proefschrift Universiteit Leiden.
- VINOKUROV, I. N.
- 2001 *Severnnye tipy loshadej jakutskoj porody*. Jakutsk: Rossijskij Akademii Nauk Sibirskoe Otdelenie Institut Problem Malochislennyh Narodov Severa.
- VINOKUROVA, T. Z. – BARASHNIKOVA, A. S.
- 1994 *Sovremennaja sem'ja v Respublike Saha (Jakutija)*. Jakutsk: Jakutskij Nauchnij Centr SO RAN.
- VITASHEVSKIJ, N. A.
- 1890 *Materialy dlja izuchenija shamanstva u jakut*. Zapiski Vostochno-Sibirskogo Otdela Imperatorskogo Russkogo geograficheskogo obshchestvo po otdelenie etnografii, Tom 2. Vyp 2.
- 1929 Jakutskie materialy dlja razrabotki Embriologii prava. In. I. I. Majnov (podg.): *Materialy po obychnomu pravu i po obshchestvennomu bytu jakutov*. Leningrad: Akademii Nauk S. 89–220.
- VITEBSKY, Piers
- 2005 *The Reindeer People. Living with Animals and Spirits in Siberia*. London: Harper Collins.
- VITOLD, Armon
- 2001 *Pol'skie issledovateli kultury jakutov*. Moskva: MAIK.
- VLEET, Van Krista E.
- 2008 *Performing Kinship: Narrative, Gender, and the Intimacies of Power in the Andes*. Austin: University of Texas Press.
- VOIGT Vilmos
- 1975 A szibériai sámánizmus. *Nyelvtudományi Közlemények* 77. 206–214.
- WALKER, Lee
- 1996 Nationalism and Ethnic Conflict in the Post-Soviet Transition. In Leokadia Drobizheva et. al. (eds.): *Ethnic Conflict in the Post-Soviet World: Case Studies and Analysis*. New York: M. E. Sharpe. 3–14.
- WATTSON, C. W.
- 1999 Introduction. In uő (ed.): *Being There. Fieldwork In Anthropology*. London – Sterling: Pluto Press. 1–24.
- WEGREN, S. K.
- 2003 The Rise, Fall, and Transformation of the Rural Social Contract in Russia. *Communist and Post-Communist Studies* Vol. 36. 1–27.

WENDLAND, Folkwart

- 1992 *Peter Simon Pallas (1741–1811). Materialien einer Biographie I–II.* Berlin – New York: Walter de Gruyter

WILLERSLEV, Rane

- 2007 *Soul Hunters. Hunting, Animism, and Personhood among the Siberian Yukaghirs.* Berkeley – Los Angeles – London: University of California Press.

WIMMER, Andreas

- 1997 Who Owns the State? Unders Tarbaging Ethnic Conflicts in Post-colonial Societies. *Nations and Nationalism* Vol. 3. 631–665.

WINTER, Eduard

- 1953 *Halle als Ausgangspunkt der deutschen Russlandkunde im 18. Jahrhundert.* Berlin: Akademie Verlag.

WOLF, Eric

- 1995 *Európa és a történelem nélküli népek.* Budapest: Osiris–Századvég.

XANTHAKI, Aleksandra

- 2004 Indigenous Rights in the Russian Federation: The Case of Numerically Small Peoples of the Russian North, Siberia, and Far East. *Human Rights Quarterly* Vol. 26. 74–105.

YAMADA, Takako

- 2004 Symbiosis with Nature: a Message for the Reconstruction of Sakha Ethnicity and Identity. *Senri Ethnological Studies*, 66, 217–230.

YANAGISAKO, Sylvia

- 1979 Family and Household: The Analysis of Domestic Groups. *Annual Review of Anthropology* Vol. 8. 161–205.

YOUNG, Robert J. C.

- 1995 *Colonial Désire. Hybridity in Theory, Culture and Race.* New York: Routledge.

- 2001 *Postcolonialism: an Historical Introduction.* Oxford: Blackwell

ZAKON RESPUBLIKI SAHA (JAKUTIJA) O RODOVOJ, RODOPLEMENNOJ KOČEVOJ OBSCHINE KORENNYH MALOCHISLENNYH NARODOV SEVERA
2003

ZIKER, John P.

- 2002 *People of the Tundra: Northern Siberians in the Post-Communist Transition.* Illinois: Waveland Press.

- 2003 Assigned Territories, Family/Clan/Communal Holdings, and Common-Pool Resources in the Taimyr Autonomous Region, Northern Russia. *Human Ecology* Vol. 31. 331–368.

- 2007 Flexibility in Indigenous Exchange Practices in Northern Russia. In Leo Paul Dana – Robert B. Anderson (eds.): *International Handbook of Research on Indigenous Entrepreneurship.* Cheltenham: Edward Elgar Publishing Ltd. 155–167.

ZNAMENSKI, Andrei A.

- 2007 The „Ethnic of Empire” on the Siberian Borderland. The Peculiar Case of

the „Rock People”, 1791–1878. In Nicholas B. Breyfogle – Abby M. Schrader – Willard Sunderland (eds.): *Peopling the Russian Periphery. Borderland Colonization in Eurasian History*. London: Routledge. 106–127.

ZUMBRUNNEN, Craig

- 1997 A Survey of Pollution Problems in the Soviet and Post-Soviet Russian North. In: Smith, Erik Alden – McCartther, Joan (eds.): *Contested Arctic. Indigenous Knowledge, Industrial States, and the Circumpolar Environment*. Washington D. C., University of Washington Press. 88–121.

ZYKOV, F. M.

- 1986 *Poselenija, zhilisha i hozjajstvennye postrojki jakutov XIX–nachala XX vv. Istoriko-etnograficheskoe issledovanie*. Novosibirsk: Nauka.

• FÜGGELÉK

A kötetben előforduló szaha nyelvű szövegek átbetűzése

А а	A, a
Б б	B, b
Г г	G, g
Ḃ ḃ	Gh, gh
Д д	D, d
Дь дь	D', d'
З з	Z, z
И и	I, i
Й й	J, j
К к	K, k
Л л	L, l
М м	M, m
Н н	N, n
Нг нг	Ng, ng
Нь нь	N', n'

О о	O, o
Ө ө	Ö, ö
П п	P, p
Р р	R, r
С с	S, s
Һ һ	H, h
Т т	T, t
У у	U, u
Ү ү	Ü, ü
Х х	Kh, kh
Ч ч	Ch, ch
Ш ш	Sh, sh
Ы ы	Y, y
Э э	E, e

Az orosz nyelvű szövegek átbetűzése

А а	A, a
Б б	B, b
В в	V, v
Г г	G, g
Д д	D, d
Е е	E, e
Ё ё	E, e
Ж ж	Zh, zh
З з	Z, z
И и	I, i
Й й	J, j
К к	K, k
Л л	L, l
М м	M, m
Н н	N, n
О о	O, o
П п	P, p

Р р	R, r
С с	S, s
Т т	T, t
У у	U, u
Ф ф	F, f
Х х	H, h
Ц ц	C, c
Ч ч	Ch, ch
Ш ш	Sh, sh
Щ щ	Shch, shch
Ъ ъ	"
Ы ы	Y, y
Ь ь	'
Э э	E, e
Ю ю	Ju, ju
Я я	Ja, ja